

ISSN 1303-5290

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

**Ankara Üniversitesi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**

Ankara University
Institute of Turkish Revolution History

Bahar / Spring 2020

Sayı / Issue: 66

TEKNİK SEKRETER/TECHNICAL SECRETARY:

Sevinç AKTAŞ

Yönetim Yeri/ Place of Administration:

Yazışma Adresi/ Correspondence Address:

Ankara Üniversitesi

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

Gümüşdere Yerleşkesi, Gümüşdere Mah. Yavuz Sultan

Selim Bulvarı No: 8/6 Keçiören Ankara

ATATÜRK YOLU (ISSN 1303-5290)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Yaygın süreli bir yayındır.

The Journal of Atatürk Yolu is a peer-reviewed and scholarly periodical, published biannually by the Institute of Turkish Revolution History, Ankara University.

Dergi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi) ve EBSCO tarafından taranmaktadır. Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Bu dergide yayınlanan yazılardaki bilimsel içerik ve fikirler yazarlara aittir.

The journal is indexed by TÜBİTAK ULAKBİM, ASOS and EBSCO. The manuscripts and pictures sent to the journal can not be given back. The scientific content and ideas within an article belong to its author.

İncitaşı Sokak No: 1006510

Beşevler / ANKARA

Tel: 0 (312) 213 66 55

Basım Tarihi: 26.06.2020

ATATÜRK YOLU DERGİSİ / JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

BAHAR/SPRING 2020

SAYI/ISSUE: 66

SAHİBİ ve GENEL YAYIN YÖNETMENİ/ OWNER AND EXECUTIVE EDITOR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Responsible Redactor in Chief:

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

EDİTÖR/EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Sedef BULUT

EDİTÖR YARDIMCISI/CO-EDITOR

Dr. Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bige SÜKAN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Necdet AYSAL (Ankara Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sedef BULUT (Ankara Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Tülay ALİM BARAN (Yeditepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Recep BOZTEMUR (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Fevzi DEMİR (Mersin Üniversitesi)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. George GAWRYCH (Baylor Üniversitesi, ABD)

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa QASIMLI (Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan)

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Roza ABDYKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)

BU SAYININ HAKEMLERİ/REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Tülay ALİM BARAN	(Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent BAKAR	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÇEVİK	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER	(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Sabit DUMAN	(İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman İNAN	(Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN	(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Prof. Dr. Yunus KOÇ	(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahir KODAL	(Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Cenk REYHAN	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Serdar SARISIR	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ	(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Serpil SÜRMELE	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakkı UYAR	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Çağatay BENVÜR	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Bengül BOLAT	(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT	(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabit DOKUYAN	(Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan DUMAN	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet KAYA	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KILIÇ	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR	(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA DUMAN	(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüsnü ÖZLÜ	(Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu)
Doç. Dr. Meşkure YILMAZ	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Serhan YÜCEL	(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ALBAYRAK	(Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gültekin Kamil BİRLİK	(Atılım Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fahri KILIÇ	(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Meryem ORAKÇI	(Ankara Üniversitesi)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

Ankara University Institute of Turkish Revolution History

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

- Ümüt AKAGÜNDÜZ; Osmanlı Kadın Hareketi'nin Özgün Değerlerinden Kadınlık Mecmuası ve Aliye Haşmet'in "Feminizm Yâhûd Hukûk-u Nisvan Meselesi" Adlı Yazısı
Kadınlık Magazine As One of the Unique Values of the Ottoman Women's Movement and Aliye Haşmet's Article "The Question of Feminism or Women's Law" 1
- Volkan AKSOY; İstikbal ve Halk Gazetesine Göre Trabzon Basınında Lozan Barış Antlaşması
Lausanne Peace Treaty in Trebizond Press According to İstikbal and Halk Newspapers..... 41
- Figen ATABEY; Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesi'ne İlişkin Belgeler Işığında Genel Bir Değerlendirme
A General Evaluation About the Fall of Palestine-Syrian Front According to the Documents 63
- Yaşar BAYTAL; Demokrat Parti'nin Eğitim Politikalarında Din ve Dini Okullar
Religion and Religious Schools in the Education Policies of the Democrat Party 91
- Döndü Sena GÖNDÜRÜ; 1930 Yılı Sonlarında Cumhuriyet Halk Fırkası Taşra Teşkilatı: Heyet Raporları Üzerinden Bir Değerlendirme
The Provincial Organization of Republican People's Party in the End of the 1930: A Review on the Delegation Reports 123

Alev GÖZCÜ – Fevzi ÇAKMAK; Türk Basın Hayatında Demirkırat Gazetesi ve Fikret Karakoyunlu <i>The Role of “Demirkırat” Newspaper in Turkish Press History and Fikret Karakoyunlu</i>	153
Ahmet Can HACIOĞLU; Osman Nuri Fettahoğlu’nun Trakya Gazetesine Göre 1952 Yılında Türk-Yunan İlişkileri <i>Turkish-Greek Relations in 1952 According to Osman Nuri Fettahoğlu’s Trakya Newspaper</i>	183
Hacer KARABAĞ; Köy Envanter Etüdü ve İstatistiki Veriler ile Ağrı Kırsalında Tarımsal Üretimde Yaşanan Değişimin Sosyo-Kültürel Sonuçlarının İncelenmesi (1960-2000) <i>Examination of Socio-Cultural Change Occurred in Agricultural Production in Ağrı Countryside along with Village Inventory Survey and Statistical Data (1960-2000)</i>	213
Erdal KORKMAZ; Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Karaborsa <i>Black Market in the Ottoman State during the World War I</i>	241
Hasan ÖZTÜRK; Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya’nın Laiklik Üzerine Söylemleri <i>Ali Fuad Başgil and Tarık Zafer Tunaya’s Speeches on Secularism</i>	281
İbrahim TAVUKÇU; İnönü Muharebeleri’nde Şehit Düşen Subaylar <i>The Martyred Officers in the Battles of İnönü</i>	305
Ayça YENİLMEZ KOYUNCU; Dernekten Siyasal Partiye: Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi (T.E.S.T.) <i>From the Association to the Political Party: Land, Property and Free Enterprise Party</i>	331

OSMANLI KADIN HAREKETİ’NİN ÖZGÜN DEĞERLERİNDEN KADINLIK MECMUASI VE ALİYE HAŞMET’İN “FEMİNİZM YÂHÛD HUKÛK-U NİSVÂN MESELESİ” ADLI YAZISI

Ümüt AKAGÜNDÜZ*

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan Kadınlık adlı dergi ile “Feminizm Yâhûd Hukûk-u Nisvân Meselesi” adlı yazının incelenmesidir. Söz konusu dergi ile yazı, II. Meşrutiyet yılları kadın hareketinin niteliğinin aydınlatılmasını sağlayarak dönemin düşünsel karakterinin açığa çıkartılmasına yardımcı olmaktadır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan doküman analizi yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir. II. Meşrutiyet yıllarında özellikle süreli yayınlarda kadın, pek çok konuya göre daha yoğun irdelenmiştir. 21 Mart 1914-30 Mayıs 1914 yılları arasında 11 sayı yayımlanan Kadınlık mecmuası da döneminin özgün süreli yayınlarından bir tanesidir. Feminizm, kadınlık, evlilik, kadın eğitimi, kadın hukuku, çalışma hayatı, moda, kadın güzelliği ve terzilik gibi konu başlıklarını ele alan dergide tefrika romanlar, ünlü kadınları anlatan makaleler, öyküler, notalar ve şiirler yer almıştır. Kadın tartışmalarında yaşanan zıtlaşmanın zararlarına odaklanan mecmua, daha ılımlı bir yol takip edeceğini söyleyerek kadını içinde bulunduğu karanlıktan kurtarmayı hedeflemiştir. Dergide kadın eğitiminin genelleşememesi, milli bir kıyafetin geliştirilememesi, cinsler arasındaki ilişkinin erkek ile kadına bırakılmaması, cahil annelere çocukların teslim edilmesi, İstanbul dışındaki kadınların genellikle göz ardı edilmesi gibi noktalar eleştirilmiştir. Aliye Haşmet ise 26 Mart 1914’te yayımladığı makalesinde feminizm ve kadın hukuku hakkında bilimsel gerçeklerden yararlanarak bağlantılar kurmuştur. Kadın ile erkek arasındaki eşitliğin ancak hayatın ilk köklerinde mümkün olduğunu savunan yazar, uygarlık geliştikçe farklılıkların belirginleştiğini, kadının eşit olacağını derken

* Doç.Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, umutakagunduz1@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-1785-1122>).

erkekleştiğini iddia etmektedir. Kadının dış görünüşünün erkeğin dış görünüşüne yaklaşmasını eleştiren Aliye Haşmet, annelik görevi unutulmamak üzere yeni bir kadına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Eğitim, Feminizm, Hukuk, Kadın Dergileri.

KADINLIK MAGAZINE AS ONE OF THE UNIQUE VALUES OF THE OTTOMAN WOMEN'S MOVEMENT AND ALIYE HAŞMET'S ARTICLE "THE QUESTION OF FEMINISM OR WOMEN'S LAW"

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the journal titled "Kadınlık (Femininity)", which was published in the Second Constitutional Era, and the article titled "Feminizm Yâhûd Hukûk-u Nisvân Meselesi (The Issue of Feminism or Women's Rights)". The aforementioned journal and article help to reveal the intellectual disposition of the era by clarifying the characteristics of the women's movement during the Second Constitutional Era. The study was conducted with the document analysis approach, which is one of the qualitative research methods. Women's magazines of the Second Constitutional Era played a significant role in setting the course of the women's movement at the time. Particularly in periodicals, the woman issue was addressed with a much more intense discourse than many other subjects. Kadınlık (Womanhood) magazine that published 11 issues between 21 March 1914 and 30 May 1914 was one of the distinctive periodicals of the Second Constitutional Era. Covering such topics as feminism, womanhood, marriage, women's education, women's law, work life, fashion, female beauty and couture, the magazine also published serial novels, articles on renowned women, stories, musical notes and poems. With a focus on the harms of excessiveness of debates on women, Kadınlık claimed that it would take a more moderate course and aimed to save women from the darkness they lived in. Kadınlık criticized issues like the failure to create a national dress, not leaving the relationship between the sexes to man and woman, submitting children at the hands of ignorant mothers, usually overlooking women outside Istanbul, and failure to generalize women's education in particular. In her article published on 26 March 1914, Aliye Haşmet established a link between feminism, women's law and scientific facts by referring to social evolution. Maintaining that the equality between man and woman was possible among the first living beings, the author asserted that the differences became clearer as the civilization advanced, and women became "man" while trying to be equal. Criticizing that women's appearance resembled that of men, Aliye Haşmet pointed to the emergence of a new woman, but by not forgetting the duty of motherhood.

Key Words: Education, Feminism, Law, Second Constitutional Era, Women's Magazines.

Giriş

Kadının ilerlemesi, eğitilmesi, haklarına sahip olması İttihat ve Terakki Fırkası'nın, biz çağdaşız diyebilmesini sağlayan çıkış noktalarından birisiydi. Önceki kuşaklara göre modern bilgiye daha fazla hâkim olan dönemin aydınları, süfrajyet hareketini¹ ilgi ile takip ettiklerinden Batı'daki kadın algısının Osmanlı Devleti'ne nasıl yansiyabileceğini sık sık düşünmüşlerdir. Çağı yakalamanın önemini farkında olan asker ve bürokratlar, yukarıdan-aşağıya uzanan bir toplumsal dönüşüme mecbur kalmışlardır. Osmanlı Kadın Hareketi'ni bu düzlemde özgün kılan nokta, toplumsal tarihimizin önemli dönüm noktalarından bir tanesi olmasıdır. Türkiye'de kadın hareketinin ilgiyle takip edilmesi yerel değerlerle modernleşmenin etkilerini kaynaştıran bize has bir kadın hareketi yaratmıştır. Özellikle, II. Meşrutiyet yıllarında düşünce hayatında yaşanan patlama, Batıcı, Osmanlıcı, İslamcı ve Milliyetçi çevrelerin farklı argümanlarla kadın hareketine yaklaşımlarını sağlayarak “Kadının çağdaş dünya ile nasıl uyumlu kılınabileceğinin?” ya da “Çağdaş dünyanın getirebileceği kültürel erozyondan nasıl uzak tutulabileceğinin?” tartışılmasına yol açmıştır.² II. Meşrutiyet döneminin (1908-1918) farklılaşan koşullarının basın hayatı üzerindeki etkileri de oldukça yoğundur. II. Abdülhamit döneminin (1876-1909) sonlanmasıyla yaşanan siyasi ve toplumsal karmaşa fikirlerin akışkanlığını artırmış, hemen hemen her konu tartışılırken bu tartışmaları yönlendiren irili, ufaklı pek çok dergi yayın hayatına başlamıştır. Şüphesiz ki, kadın hareketinin de etkilendiği bu süreç, günümüz araştırmacılarının dikkatini çeken bir kadın dergileri külliyyatı

¹ Süfrajyet Hareket: Oy hakkı savunucuları. Genellikle eğitilmiş, çalışma hayatına atılmış küçük burjuva kadınların dahil olduğu hareket. Süfrajyetlere göre kadınların vatandaşlık haklarına gerçek anlamda sahip olabilmeleri için seçme ve seçilme hakkı mutlaka elde edilmeliydi. Bkz. Margaret Walters, **Feminizm**, Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

² XX. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunda kadın hareketinin gelişimi için bkz. Aynur Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993. Elif Ekin Akşit, **Kızların Sessizliği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005. Fatmagül Berktaş, “Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”, **Tarihin Cinsiyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 150-164. Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996. Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014. Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991. Şennur Şenel, Osmanlı Modernleşmesinde Kadın, **Electronic Turkish Studies**, Cilt: 13, Sayı:26 (2018), s. 1071-1090. Ümüt Akagündüz, **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak**, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

yaratmıştır.³ *Kadınlık* mecmuasının yerini somutlaştırabilmek için bu dergiler hakkında kısaca bilgi vermek çalışmamızın niteliğini daha anlaşılır kılacaktır. Kadın dergileri külliyyatı arasında yer alan *Demet*, “*Edebî, ilmî, siyasî, hanımlara mahsûs haftalık musavver mecmû’a*” alt başlığıyla 1908 yılında 7 sayı yayımlanmıştır. Söz konusu derginin başyazarı Celal Sahir’dir. *Demet*’in dikkat çeken özelliklerinden birisi içeriğinin oldukça zengin olmasıdır. Hüseyin Cahit, Selim Sırrı, Celal Sahir, Mehmet Rauf, Süleyman Nazif, Mehmet Akif, Hakkı Behiç, Nigar bint-i Osman ve Enis Avni gibi pek çok önemli ismi bünyesinde barındıran dergide, kadın hareketini yönlendiren makalelerden ziyade edebi makaleler yoğundur.⁴ Enis Avni’nin müdürlüğünde dönemin önemli bir başka dergisi olan *Kadın* ise İstanbul’da değil Selanik’te çıkmıştır. 1908’de 30 sayı yayımlanan dergi de Seniha Hikmet, Zekiye, Enis Avni, Baha Tevfik, Pakize Sani, Tahsin Nahit, Ali Canib, Abdullah Cevdet, Refia Şükran, Celal Sahir, gibi isimlerin kadınlık, eğitim, moda, kadın hukuku gibi temalara odaklanan makalelerine yer verilmiştir.⁵ *Mahasın* ise 1908-1909 yılları arasında 12 sayı yayımlanmıştır. Derginin müdürleri Asaf Muammer ile Mehmet Rauf’tur. *Her rumî ayın yirmi beşinci günü neşr olunur hanımlara mahsûs musavver gazetedir*” alt başlığı ile çıkan dergi, Halit Ziya, Cenab Şahabettin, Süleyman Nazif, Köprülüzade Mehmet Fuat, Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf, Celal Sahir, Asaf Muammer, Hakkı Behiç, Sabiha Şevket, Hayriye Melek Hunç, Fatma Sabiha, Tahsin Nahit, Selahattin Asım, Tevfik Fikret gibi isimleri kadrosuna katmıştır. Edebi niteliği ile dikkat çeken dergide kadınları bilgilendirmeyi hedefleyen yazılar da kaleme alınmıştır.⁶ “*Risâle-i edebîyye ve içtimâ’iyye*.”

³ Basın hayatında yaşanan değişimin karakterini analiz edebilmek için bkz. Hıfzı Topuz, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003. Hülya Baykal, **Türk Basın Tarihi**, Afa Matbaacılık, İstanbul, 1990. Merve Uğur, **Türk Basın Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016. Palmira Brummett, **II. Meşrutiyet Basımında İmge ve Emperyalizm (1908-1911)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

⁴ Tülay Keskin, “Demet Dergisi’nde Kadın ve İlerleme Anlayışı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı:37 (2005), s. 289-312.

⁵ Hakan Aydın, “Kadın (1908-1909): Selanik’te Yayımlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:22 (2009), s. 147-156.

⁶ Adem Taşlı, **Mehasin ve Süs Dergilerinin İncelenmesi ve Seçme Metinler**, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008. Yasemin Ünal, **Mehmet Rauf’un Kadın Dergileri: Mehasin ve Süs**, *Kayseri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YL), Kayseri, 2007. Emine Koca ve Gülşah Polat’ın son dönemdeki çalışmaları derginin modaya yaklaşımına yöntem geliştiren özgün bir örnektir. Bkz. Emine Polat ve Gülşah Polat, “Türk Kadınının Giyinme Kültüründeki Değişimde Kadın Dergilerinin Etkisi: II. Meşrutiyet Dönemi Mehasin Dergisi Örneği”, **Turkish Studies**, Cilt: XV, Sayı:1, (2020), s. 429-445.

Osmanlı hanımlarına mahsûs haftalık siyâsî, ilmî gazetedir” alt başlığı ile 1911 yılında 7 sayı yayımlanan *Musavver Kadın* dergisinin müdürü ise Nizamettin Hasip'tir. Dergide Esat Rıza, Suat Feyzi, Selahattin Enis, Mehmet Nurettin, Osman Nuri, Hayriye Melek Hunç, İskender Fahrettin gibi isimler aile hayatı, kadınlık ve moda üzerine yazılar kaleme almışlardır.⁷ 1911-1912 yılları arasında 13 sayı çıkan İstanbul menşei *Kadın* dergisinde “*Kadınların fikri ve içtimâ'i terakkîlerine çalışır risâle*” alt başlığı kullanılmıştır. Selahattin Asım, Selahattin Enis, Hüseyin Kazım, İffet Neriman, Abdullah Cevdet, Emine Monla gibi isimler kadın eğitimi, kadınlık, kadın sağlığı ve moda gibi temaları işlemişlerdir.⁸ 1913 yılında Mevlanzade Rifat tarafından tek sayı çıkarılan *Erkekler Dünyası*, ismiyle somutlaşan bir dergidir. Aile hayatı ve gençleri konu edinen birkaç makaleye sahip olan dergi, “*sahâyîfimiz kadınlığın kadr ü kıymetini 'ilim ve fen ve edebîn 'ulvîyyetini takdîr eden münevver Osmanlı gençleri âsârına küşâdedir*” alt başlığıyla çıkmıştır. “*On beş günlük mecmuadır*” alt başlığıyla tek sayı çıkan İstanbul menşei *Genç Kadın*'ın müdürü Hatice Refik'tir. Bu tek sayıda Rıza Tevfik, Muhip Kamuran, Hakkı Tahsin, Hatice Refik gibi yazarların edebi, toplumsal ve felsefi metinleri bulunmaktadır.⁹

II. Meşrutiyet yıllarının şüphesiz ki en özgün ve en yaygın kadın dergisi *Kadınlar Dünyası*'dır. “*Kadınlık hukûk ve menfaatini müdâfa'a eder musavver gazetedir. Sahâyîfimiz cins ve mezhep tefrik etmeksizin Osmanlı hanımları âsârına küşâdedir*” alt başlığı ile yayımlanan dergi, 1913-1921 yıllar arasında 208 sayı çıkmıştır. Ulviye Mevlan ile Emine Seher Ali'nin çabalarının ürünü olan *Kadınlar Dünyası*'nda feminizm, kadın hukuku, kadınlık, çalışma hayatı, moda, kadın eğitimi gibi hemen hemen her türlü konu irdelenmiş, Emine Seher Ali, Feride, Semiha Nihal, Meliha Zekeriya, Pakize Sadri, Belkıs Ferit, Nevvare Şükran, Bedia Leman, Nezihe Muhlis, Fahire İclal, Aziz Haydar, Aliye Cevat, Nesrin Salih, Meliha Cenân, Mükerrrem Belkıs, Nilüfer Mazlum, Raife Halil gibi isimler yazılarıyla dergiyi güçlendirmişlerdir. Yazar kadrosu ve yayın çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda *Kadınlar Dünyası*, zengin karakteriyle özgünlüğünü belirginleştirmektedir.¹⁰ 1913 yılında Emine Seher Ali'nin sorumluluğunda

⁷ Zehra Toska, & Serpil Çakır, *İstanbul Kütüphanelerinde Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, s.328.

⁸ Toska&Çakır, a.g.e., s.234

⁹ Mithat Kutlar, “Osmanlı Kadın Dergileri ve Erkekler Dünyası Dergisi”, *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, Cilt: II, Sayı: 2 (2010), s. 1-15.

¹⁰ Erdinç Gülcü, & Saniye Tunç, *Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi, Çankırı Karatekin Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 2 (2012) 155-176.

tek sayı çıkan *Kadınlık Hayatı*, “*Kadınlığın teâlîisine hâdim, sahâyîfi kadın kalemlerine küşâdedir*” alt başlığı ile çıkmıştır. Emine Seher Ali, Atiye Şükran, Bedia Leman gibi isimler dergide kadınlık ve edebiyat ile ilgili metinler kaleme almışlardır.¹¹ 1914 yılında 9 sayı yayımlanan *Kadınlar Alemi*'nin 1-3 sayıları arası *Kadınlar Alemi*, 4-9 sayılar arası ise *Osmanlı Kadınlar Alemi*'dir. Feriha Kamuran'ın başyazarlığında çıkan dergide Emine Ferhunde, Feriha Kamuran, M. Sabit, Muazzez Salih, Yaşar Nezihe gibi isimlerin kadınlık, milliyetçilik, ekonomi ve edebiyat üzerine makaleleri yayımlanmıştır.¹²

1914 ve 1918 olmak üzere iki ayrı yılda belli süreler yayımlanan *Hanımlar Alemi*'nin müdürü Ahmet Cevdet'tir. 1914 yılında 1-18 arası sayıları yayımlanan derginin 1918 yılında 4-30 arası yeni sayıları yayımlanmıştır. Fatma Neşide, Haşim Nahit, Mehmet Asaf, Ferit Salih, Abbas Lütfü gibi isimlerin yazılarını yayımlayan dergide edebi metinlerin yoğunluğu dikkat çekmekle beraber kadın hareketini alakadar eden metinler de kaleme alınmıştır.¹³ 1914 yılında “*Genç kızlarımızla hanımlarımıza mahsûs ‘ilmî, fennî, edebî, ahlâkî, felsefî, sînâ’î, seyyâhî musavver mecmû’âdır*” alt başlığı ile tek sayı yayımlanan *Seyyale*, Adile Necati, İskender Fahrettin, Şekibe Ali ve Salime Servet Seyfi'nin çabalarıyla çıkmıştır. Bu tek sayıda edebi metinlerin haricinde çocuk eğitimi ve kadını konu alan makaleler de yayımlanmıştır. 1914'te Zaime Hayriye'nin sorumluluğunda “*İçtimâ’i, edebî, ‘ilmî, iktisâdî kadın ve âile gazetesidir*” alt başlığı ile 3 sayı yayımlanan *Siyaset*, edebi metinlerden ziyade kadın hareketinin gelişimini açığa çıkartan metinlere ağırlık vermiştir. Fatma Saide, Halil Hamit, Nurettin Ramih, Köprülüzade Mehmet Fuat dergide yazıları bulunan isimlerden birkaçıdır.¹⁴ 1917-1918 yılları arasında Ahmet Edip ve Macit Şevket, tarafından 17 sayı çıkartılan *Bilgi Yurdu Işığında* Ahmet Edip, Şukufe Nihal, Macit Şevket, Muslihiddin Adil gibi isimler aile hayatı, kadınlık, kadının çalışma hayatı, kadın modası gibi konuları ele almışlardır. Ayrıca dergide ders kısmı adı altında genel kültür bilgisini

Özge Özdemir, (2017). “Kadınlık Yalnız Meyve Değildir: Kadınlar Dünyası Dergisi'nin Başyazarlarında Kadın”, **Fe Dergi: Feminist Eleştiri**, Cilt: 9, Sayı:1 (2017), s. 113-120.

¹¹ Toska&Çakır, **a.g.e.**, s.46-47.

¹² Özlem Kutkan, “Kadınlar Alemi Dergisi ve Osmanlı İmparatorluğunda Kadınlık Halleri”, **Kebikeç**, Sayı:24, (2007), s.247-272.

¹³ Sema Özbay, **Hanımlar Alemi Gazetesinin İnceleme, Tasnif ve Değerlendirmesi (1914-1918)**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YL), Kütahya, 2014.

¹⁴ Emel Aşa, **1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YL), İstanbul, 1989.

arttırmayı hedefleyen metinlere de yer verilmiştir.¹⁵ Ahmet Halit'in sorumluluğunda 21 sayı yayımlanan *Türk Kadını* 1918 yılında çıkmıştır. “Kadınlar için çalışır, on beş günde bir çıkar” alt başlığına sahip dergide Necmeddin Sadık, Şukufe Nihal, Ahmet Edib, Faruk Nafiz, Tahsin Nejat, Kazım Nami, Ethem Nejat, Nühket Nevaziş, Ömer Seyfettin, Sevim Türkan, Fatma Bedia, Cemile Orhun, Nezihe Rikkat, Mustafa Şekib gibi yazarların kadınlık, aile hayatı, eğitim, moda, eğitim, feminizm ve toplumsal meseleler üzerine yazılmış makaleleri bulunmaktadır.¹⁶ 1919'da 10 sayı yayımlanan bir diğer *Genç Kadın* başlıklı derginin müdürleri Süleyman Tevfik ile Fatma Fuat'tır. “Kadınlık ve erkekliğin te'âlisine hâdimdir” alt başlığı ile çıkan dergi, Fatma Fuat, Fuat Şükrü, Haluk Nihat, Refika Zati, Sadettin Ethem, Mithat Vehbi, Tiraje Burhan gibi isimlerin yazılarına yer vermiştir. Dergide eğitim, kadınlık, izdivaç, ahlak, boşanma, giyim... konuları tartışılmıştır.¹⁷ 1919-1921 yılları arasında “Her ayın ilk günü çıkar, kadınlığa ait bilcümle nazari ve 'ilmî meselelerden bahseder resimli kadın mecmû'âsıdır” başlığıyla çıkan *İnci*, 37 sayı yayımlanmıştır. Sedat Simavi ve Selahattin Hüsnü'nün çabalarıyla yayımlanan dergide Sabiha Zekeriya, Köprülüzade Mehmet Fuat, Güzide Feridun, Mehmet Arif, Ahmet Refik, Yusuf Ziya, Reşat Nuri, Falih Rıfkı, Reşat Nuri, Ayşe Hikmet, Faruk Nafiz, Mustafa Şekip, Yahya Kemal gibi isimlerin edebi, toplumsal ve kadın konulu yayınları bulunmaktadır.¹⁸ Sedat Simavi'nin 1920'de çıkarttığı Kadınlar Saltanatı adlı karikatür albümü ek olarak II. Meşrutiyet yılları kadın hareketinin dönüşümünün ilginç öğelerinden birisidir. Simavi, bu çalışmasında günümüzde sıradanlaşmış pek çok tavrı döneminin anlam dünyasında karmaşa yaratacak bir üslupla somutlaştırmaktan çekinmemiştir.¹⁹

Önceki yıllara göre daha zengin bir karaktere bürünmüş olan II. Meşrutiyet dönemi dergiciliği sosyal, ekonomik ve popüler fikirlerin akışkanlığını yoğunlaştırmıştır. İşte bu yoğunlukta kadın hareketimizin yerli

¹⁵ Birsan Talay Keşoğlu., & Mustafa Keşoğlu, **Yeni Harflerle Bilgi Yurdu İşığı**, Libra Kitap, İstanbul, 2019.

¹⁶ Seda Özsoy, **Birinci Dünya Savaşı Sonunda Türk Kadını ve Türk Kadını Dergisi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YL), Sakarya, 2010.

¹⁷ Güneş Daşlı, **Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçişte "Milli Kadın" Yaratma Süreci: Genç Kadın Dergisi**, Academia: https://www.academia.edu/12096267/Osmanli%C4%B1dan_T%C3%BCrkiye_Cumhuriyetine_Ge%C3%A7i%C5%9Fte_Milli_Kad%C4%B1n_Yaratma_S%C3%BCreci_Gen%C3%A7_Kad%C4%B1n_Dergisi adresinden alındı. Erişim Tarihi: 17/05/2017.

¹⁸ Emrah Çetin & Cansu Tüzer (2017), “İnci Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, **Milli Eğitim**, Sayı: 216 (2017), s. 203-225.

¹⁹ Sedat Halitoğlu, “Sedat Simavi “Kadınlar Saltanatı” Karikatürleri Bağlamında 1920 Yılı Türk Kadınına Genel Bir Bakış, **Atatürk Yolu**, Cilt: XVII, Sayı:64, (2019), s.153-180.

kökenlerini açığa çıkartabilmek toplumsal tarihimiz için oldukça önemli bir husustur. Kadın hareketi üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda sürecin mikrolaştırılarak kurum ve kişilere odaklanması ileriye dönük birikimin şekillenmesinde şüphesiz ki belirleyici olacaktır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yazılar kaleme alan kadınları, kişiliklerinden ve hayat hikayelerinden hareketle irdeleyebilmek mümkündür. Şüphesiz ki Yaprak Zihnioğlu'nun "*Kadınsız İnkılap*" adlı çalışması anlatmak istediğimiz noktayı somutlaştıran önemli eserlerden bir tanesidir.²⁰ Mithat Kutlar'ın Ulviye Mevlan, Hülya Argunşah'ın Şukufe Nihal, Nuray Özdemir'in Nakiye Elgün ve Ayşen Müderrisoğlu'nun Samiha Ayverdi üzerine hazırladıkları eserler bahsettiğimiz noktayı belirginleştiren çalışmalardan bazılarıdır.²¹ Kadınlık mecmuası içeriği kadar kullandığı fotoğraflarla da dikkat çeken bir dergidir. Açıkçası dönemin kadın dergilerinin çoğunda Avrupa orijinli resimlerin bulunması şaşırtıcı değildir. Dönemin basın hayatında yaşanan patlama, kadın dergilerinde bireyselliği ile kadını somutlaştıran görselleri arttırmıştır. Okkalı'nın da belirttiği üzere, II. Meşrutiyet dönemi edebiyatında, kadın dergilerinde ve resimlerinde eğitilmiş kadının ideal kadın olduğu sık sık vurgulanmış, dışarıda sosyalleşebilen kadın resimleri ortaya çıkmıştır. Bu resimlerin genellikle Paris kökenli olması da yazara göre oldukça doğaldır. Sanatı ve hayatı algılayışıyla kadın ile moda arasındaki bağın kaynağı olan Paris, Meşrutiyet kuşağı için çağdaşlaşmayı ifade etmenin yoluydu.²²

Kadınlık mecmuası üzerine gerçekleştirilen bu çalışma, derginin içeriğini ve hedeflerini somutlaştırma çabasıdır. Mecmuayı diğer kadın dergilerinden farklı kılan temel nokta, fikri kutuplaşmalardan uzak ılımlı bir bakış açısına sahip olacağını ilan etmesidir. Derginin ideolojik karakteri tam olarak yerine oturmamış olmakla beraber 1914 sonrasında etkisi daha da artan Türkçülüğün tonu hissedilmektedir. Aslında hedefleri ve yazarları bağlamında *Kadınlık* mecmuası, birkaç yıla uzanan yayın hayatına sahip olsaydı fikri dönüşümün nereye uzandığını tespit edebilmek mümkün olabilirdi. Ancak dergide, hemen hemen dönemin bütün kadın dergilerinde bulunan akla ve

²⁰ Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

²¹ Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını: Şukufe Nihal*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002. Mithat Kutlar, *Ulviye Mevlan: Yaşamı ve Düşünceleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008. Ayşen Müderrisoğlu, *A Woman Intellectual in Turkey in The 20th Century: Samiha Ayverdi*, LAP LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, 2014. Nuray Özdemir, *Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Cemiyet Kadını-Nakiye Elgün*, Phoenix Yay., İstanbul, 2014.

²² İlkay Canan Okkalı, "II. Meşrutiyet Dönemi Resim Sanatında Nesne ve Özne Olarak Kadın", *Art-Sanat*, Sayı: 11 (2019), s.66-67,

bilime duyulan inanç oldukça kuvvetlidir. Zaten makalenin hedeflerinden bir tanesi Aliye Haşmet'in yazısından hareketle bu inancı somutlaştırabilmektir. Pek çok makalede bilimsel verilerden yararlanıldığından realist bir tavır derginin her noktasına işlemiştir. Elbette ki yer yer kafa karışıklığının da yazılarda yer edinmediğini söyleyemeyiz. Derginin bazı yazarları bir taraftan kadının özgürleşmesini, taşra kadının önemsenmesini savunurken bir taraftan da kadının erkeğe bağımlılığını ve şehirli kadının taşralı kadın karşısındaki üstünlüğünü irdelemişlerdir. Bu çerçevede, eğitim, hukuk, evlilik, evlilik öncesi temas, kadınlık ve moda kavramlarından hareketle zengin bir birikimle çevrelenmiş olan *Kadınlık* mecmuası, kadın ve kadınlık düşüncesinin ne olduğuna odaklanan nitelikli makalelere sahiptir. Mecmuayı tarih metodolojisinin çıkış noktalarından hareketle inceleyen bu makale nitel bir araştırmadır. Ancak, buradaki temel hedef, derginin bütün makalelerini inceleyerek bir sonuca ulaşmak değil, kadın ve kadınlık üzerine somutlaşmış metinlerin niteliğini açığa çıkartarak seçilmiş bir makaleden hareketle fikir hayatında kadının konumunu belirginleştirebilmektir. Bu düzlemde çalışmanın literatür taraması sonucunda elde edilen veriler sınıflandırılarak alt konu başlıkları oluşturulmuş, yöntem olarak ise tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeliyle gerçekleştirilen bu araştırmada, *Kadınlık* mecmuası, kitaplar, makaleler, interaktif veriler makalenin kaynakları olarak kabul edilerek belge tespiti ve transkripsiyonu sonrasında elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Araştırma, hem dönem kadın hareketinin karakterinin anlaşılmasına hem de Aliye Haşmet'in makalesinin nasıl bir düşünsel ortamda kaleme alındığının belirginleşmesine yardımcı olacaktır. Yukarıda değinilen kadın dergileri arasında içeriği ve hedefleriyle farklı bir kulvara oturtulabilecek *Kadınlık* mecmuası dört temel noktadan hareketle incelenecektir. İlk olarak makalenin giriş bölümünde kadın hareketi ve dönem kadın dergileri hakkında bilgi verilerek *Kadınlık* mecmuasının yeri belirginleştirilmiştir. İkinci olarak *Kadınlık'ın* biçimsel özellikleri analiz edilerek derginin hedefleri, önemli metinleri, fiyatı ve kapak tasarımı araştırmacıların ilgisine sunulmuştur. Üçüncü olarak ise dergide bulunan kadın ve kadınlık temalı yazılar sentezlenerek derginin fikri karakteri ve yazarlarının temel hedefleri açığa çıkartılmıştır. Son olaraksa derginin dikkat çeken makalelerinden olan "*Feminizm Yâhûd Hukûk-u Nisvân Meselesi*" adlı metin irdelenerek genel bir sonuca ulaşılmıştır. Dergide pek çok yazı bulunmasına rağmen Aliye Haşmet'in makalesinin daha görünür kılınmasının altındaki temel neden ise bilimsel verilerle kadın hareketi arasında kurulmaya çalışılan bağıdır. Aliye Haşmet, bu bağ ile doğal durumda cinsler arasındaki eşitliğin hukuki boyutlarını irdelemektedir.

1. Kadınlık Mecmuasının Şekilsel Özellikleri ve İçeriği

8 Mart 1330 (21 Mart 1914)-3 Temmuz 1330 (16 Temmuz 1914) yılları arasında 12 sayı yayımlanan *Kadınlık* mecmuası içeriğiyle dikkat çeken bir yayındır. “*Kadınlığın varlığını ve memlekette bir mevki’i bulduğunu müdâfa’â eder. Perşembe günleri neşr olunur musavver gazetedir. Sahâyîfimiz bilumûm Osmanlı hanımları âsârına küşâdedir*” alt yazısıyla çıkan derginin imtiyaz sahibi Hacı Cemal baş yazarı ise Niğar Hanım’dır.²³ 10 Nisan 1330 (23 Nisan 1914) tarihli 6. sayıdan itibaren ise *Heyet-i Tahrîriyye Müdüresi’nin* Nevvare Şükran olduğu belirtilmiştir. Fiyatı Osmanlı Devleti sınırlarında 50 para olan derginin senelik abone bedeli posta ücretiyle birlikte 80 kuruş, altı aylık abone ücreti ise 50 kuruştur. Memâlik-i Ecnebiyye için ise senelik 35, altı aylık 18 franktır. İlk sayılarında adresini “*Bâb-ı Âlî Caddesi’nde Orhan Bey Hanın 8 numara*” olarak gösteren dergi okurlarına şu şekilde uyarılmaktadır: “*Gönderilen Makâlât Derc Edilsin Edilmesin İ’âde Edilmez*”.²⁴ 17 Mayıs 1330 tarihli 11. sayısında ise derginin yeni adresi şu şekilde not düşülmüştür: “*Bâb-ı Âlî Caddesi’nde Hattât Arif Hikmet Bey’in Yazhânesindedir*”.²⁵ 3 Temmuz 1330 (16 Temmuz 1914)’da *Kadın Duygusu* adını alan derginin fiyatında ve idarehanesinde değişiklik olmuştur. Buna göre derginin yeni idarehanesi “*Bâb-ı Âlî Caddesi’nde Meşerret Oteli karşısında Hattât-ı Şehir Arif Hikmet Bey’in yazhânesinde dâire-i mahsûsâdadır*”. Hürriyet Matbaası’nda basılan derginin her sayısı 1 kuruştur. *Kadın Duygusu’nun* Osmanlı Devleti’nde senelik abone ücreti 60 kuruş altı aylık abone ücreti ise 30 kuruştur. Osmanlı Devleti dışındaysa senelik 25, altı aylık 15 franktır.²⁶ *Kadınlık* mecmuasının 8 Mart 1330 (21 Mart 1914) ’da yayımlanan ilk sayısında derginin amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bugünden itibâren hâledâr (kapsayıcı) bir maksadla hayât-ı matbûâta iltihâk(katılmak) eden gazetemiz kadın ve kadınlığa ‘âid muhtelif (muhtelif) ve mütenâkis (gittikçe azalan) ictihâd ve cereyânâtdan hiçbirini tenkîd veya tervîç (değerini arttırma) eyleyecek değildir. Bütün bu içtihad ve cereyânların ifrât ve tefrît (ölçüyü kaçırmak) içinde yuvarlanmakta olduğuna kâni’ (kanaat getirmiş) bulunduğumuz için kadınlık dahâ ma’kûl ve mu’tedil (ılımlı) bir meslek-i sâlim (sağlıklı) ta’kîb edecek ve hatveleri (adımları) dâimâ i’tidâlperverâne (adilce) atacaktır. Ne kimseye mürevvec-i efkâr (propagandasını yapan) ne

²³ İmzasız, “Kapak”, *Kadınlık*, Sayı:1, (8 Mart 1330/21 Mart 1914).

²⁴ İmzasız, “Kapak”, *Kadınlık*, Sayı:6, (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914).

²⁵ İmzasız, “Kapak”, *Kadınlık*, Sayı:11, (17 Mayıs 1330/ 30 Mayıs 1914).

²⁶ İmzasız, “Kapak”, *Kadınlık*, Sayı:11, (3 Temmuz 1330/16 Temmuz 1914).

mesleğe 'aleyhdâr olmayacağından mesleğimiz vâzih (açık) ve mu'ayyendir. Kadınlığın mihrâb-ı tefekküründe (fikirlerinin yüksekliğinde) bir eklil-i nûr (devamlılık) ve ırfân görmek sinin-i âfilanın (geçip giden senelerin) bi-amân (insafsız) bi-cehl ve ta'assub içinde kararttığı kadınlık ufklarını aydınlatmak ve ona münevver (aydınlık) ve meşru' bir merhale-i 'ırfân ve tekâmül (olgunluk) hazırlamakla beraber bu hakkı herkese tanıtmaktır. Bu gayeye vusûl (ulaşmak) için hiçbir fedakârlıktan ictinâb (sakınma) edilmeyecektir. Şimdiye kadar cehlin kara pençeleriyle yırtılan garibân nısviyyette (kadınlık) 'ilmî, edebi ve 'ailevi çiçekler güller takmak ve bu mübâreze -i hayâtiyyeye (hayat mücadelesi) iştirâk (ortaklık) için o za'if dimâğları silâh-ı ilm ve ırfân ile teşhîz (donatma) eylemek için çalışacaktır. Ta ki anâsır-ı meflûç (felç olmuş unsurlar) dahî memleketine, mahiyetine bir şemme-i ruh ve necât (birparçacık kurtuluş) serpebilsin. 'Asırlardan beri kadınlığın sâf ve nezihe-i dimâğlarını (temiz zihinlerini) paslatan cehl ve zulmet yosunlarını icâb ederse biz 'ilmin beyaz münevver tırnaklarıyla söküp çıkarmaya uğraşacağız. İsteriz ki her hafta muntazaman kârielerimizin (okurlarımızın) huzûr-ı takdîr ve mutâl'aasına takdîm edeceğimiz bu mecmû'a onun nâçiz sayfalarını ta'kîb ve terkîp (bütünleştirecek) edecek simâlara dâimâ bir neşîde-i irşâd ve inşirâh (aydınlanma, ferahlama nağmesi) terennüm (nağme ile söyleme) etsin. Herhâlde uzun ve dikenli olan bu tarîk (yol) neşr ve tahrîrde (yazma) bizi karşılayacak rağbetler, iltifâtlara layık olduğumuzu da isbâta çalışacağız."²⁷

²⁷ Kadınlık, "Mesleğimiz", **Kadınlık**, Sayı:1, (8 Mart 1330/21 Mart 1914), s.2.

Resim-1. 9 Mayıs 1914 tarihli 8. sayının kapağı.

Dergide, Ebussüreyya Sami, Şukufe Nihal, Udviye Sıdkı, Raife Halil, H.C.²⁸, Mahmut Sadık, Hayriyye Fitnat, Nevvare Şükran, Sadiye Ziya, Azize Haydar, Bedriye, Cahide Cevdet, Mustafa Şevket, Şahver gibi yazarların kadın, kadın giyimi, kadın eğitimi, kadın hukuku ve evlilik üzerine kaleme aldıkları makaleler dışında şiirler, hikâyeler, romanlar, mektuplar, bilmece ve eğitici yazılar bulunmaktadır. 8 Mart 1330 (21 Mart 1914) tarihli 1. sayıdan itibaren 3 Temmuz 1330 (16 Temmuz 1914) tarihli *Kadın Duygusu*'da dahil olmak üzere bütün sayılarda yer alan Nigâr Cemal'in

²⁸ Dergide H.C. mahlası adı altında kaleme alınmış olan pek çok makale bulunmaktadır. Bu mahlasın imtiyaz sahibi Hacı Cemal'e ait olduğunu düşünmekteyiz. Ancak makalede döneme uygunluk sağlayabilmek için yazarı H.C. olarak göstermeye devam edeceğiz.

“*Meşâhîr-i Nisâ*” adlı serisi farklı bir makalede değerlendirmeyi hak eden önemli bir metindir. Derginin 8 Mart 1330-17 Mayıs 1330 (21 Mart 1914-30 Mayıs 1914) yılları arasında yayımlanan bütün sayılarında tekrar eden serilerden bir tanesi de İbnülferidun Mehmet Sıtkı tarafından hazırlanan “*Katîl Mirâşçı*” adlı tefrika romandır. 27 Mart 1330 (9 Nisan 1914) tarihli 4. sayıda olmamak üzere diğer bütün sayılarda çoğunluğu Udi Ahmet Bey’e ait olmak üzere Udi Mehmet Efendi, Dede Efendi, Osman Bey’den notalar da verilmiştir. Dergide sürekliliği olan yazarlardan bir tanesi de gündelik yaşamı kolaylaştırmayı amaçlayan Vedide’dir. Vedide 1, 3, 5, 6, 7, 9 ve 10. sayılarda “*Tabâhat*” ile “*Terzilik*” üzerine pratik bilgilendirme yazıları hazırlamıştır. Ayrıca *Kadınlık* dergisinin 5, 6, 7, 8 ve 11. sayıları ile *Kadın Duygusu’nun* 1. sayısında saç bakımında nelere dikkat edilmesi gerektiğini anlatan yazılar da bulunmaktadır. İdris Sahib, Nevvare Şükran, Raife Halil, Halide Nevzat, Nemide Mukadder, Mehmet Rıfat ise dergide edebi metinler kaleme alan isimlerdir.

Tablo-1. Dergideki sayıların hangi tarihler arasında yayımlandığını gösteren tablo ile her bir sayının kaç sayfadan oluştuğunu gösteren tablo.

Sayı	Rumi Tarih	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Sayfa Sayısı	Resim ve Tabloların Adedi
1. Sayı	8 Mart 1330	24 Rebiyülahir 1331	21 Mart 1914	16	3
2. Sayı	13 Mart 1330	30 Rebiyülahir 1331	26 Mart 1914	16	4
3. Sayı	20 Mart 1330	6 Cemaziyelevvel 1331	2 Nisan 1914	16	3
4. Sayı	27 Mart 1330	14 Cemaziyelevvel 1331	9 Nisan 1914	16	3
5. Sayı	3 Nisan 1330	21 Cemaziyelevvel 1331	16 Nisan 1914	16	4
6. Sayı	10 Nisan 1330	28 Cemaziyelevvel 1331	23 Nisan 1914	16	6
7. Sayı	17 Nisan 1330	5 Cemaziyelahir 1331	30 Nisan 1914	16	5
8. Sayı	26 Nisan 1330	14 Cemaziyelahir 1331	9 Mayıs 1914	16	3
9. Sayı	3 Mayıs 1330	21 Cemaziyelahir 1331	16 Mayıs 1914	16	5
10. Sayı	10 Mayıs 1330	28 Cemaziyelahir 1331	23 Mayıs 1914	16	3
11. Sayı	17 Mayıs 1330	2 Recep 1331	30 Mayıs 1914	16	6

2. Kadınlik Mecmuasındaki Makaleler Hakkında Genel Bir Değerlendirme

2.1. Kadının İlerlemesi ve Eğitim

Ebussüreya Sami’nin 8 Mart 1330 (21 Mart 1914) tarihli 1. sayıda yayımlanan “*Kısm-ı İçtimâ’i: Bizde Kadın Zihniyeti*” başlıklı makalesi soru-cevap yöntemiyle Osmanlı kadını örneklemektedir.

“Bizde aynı derecede doğmuş aynı derecede büyümüş herhangi bir hanım:

Hanım Dünya’ya niçin geldiniz? diye sorulursa verilecek cevâp şudur.:

--- Allah’ıma ‘ibâdet pâdişâhıma itâ’at kocama hürmet evlâdıma muhabbet için.

Sonra: İdâre-i beytiyyeye (ev idaresi) dâ’ir ne biliyorsunuz? Denilse şu cevâbı verir:

---Yemek pişirmek, ortalık süpürmek, dikiş dikmek çocuklarımı zevceyi temiz giydirmek ...

Çocuklarının istikbâli hakkındaki fikrini sorunuz:

---Mehmed’imi zabıt, Osman’ımı rahmetli dedesinin mesleği olan nâ’ib, Hüseyin’imi de babası kendi kalemine alarak kâtib yapacağız.!

Biraz iktisâddan, biraz ‘ilm-i servetten bahis idiniz şu zihniyetle mukâbele (karşılık) gösteriniz:

--- A... A... para artırmak para kazanmak istikbâli düşünmek kadının ne vazîfesi? Kadın erkeği ne getirirse sarf ider. Ne verirse harc eyler... Ona yemek, iyi giymek, gezmek, yürümek, eğlenmek ister. Bütün bunları te’min etmek ise erkeğin vazîfesidir (görevidir). Daha sonra aynı seviyede iki hanımdan ayrı ayrı suâl idiniz:

Tesettür hakkındaki fikriniz.

Biri--- Erkeklerin mâlik oldukları kadar hürmet ve serbestiye nâ’il olamazsa muvazene husûl bulmaz. Binâ’en-‘aleyh bu millette yoktur.!

Diğeri --- Üstüme iyilik sağlık... Ne çirkin lakırdılar işitiyoruz. Kıyâmet ‘alâmetleri galiba... Hiç erkeklerin işine kadınlar karışır mıymış? Ne günlere kaldık tövbeler olsun ya rab...!”²⁹

Kadının konumunun nasıl algılandığını doğrudan alıntısını verdiğimiz sorularla somutlaştıran Ebussüreya Sami, onun üzerindeki ataerkil baskıyı belirginleştirmiştir. Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, erkek öncelikli bir toplumda kadının konumu patriarkal kalıpların yönlendirmelerine mahkumdur. 13 Mart 1330 (26 Mart 1914) tarihli 2. sayıda kaleme aldığı “*Kısm-ı İçtimâ’i: Kadınlıkta Terakkî Var mı?*” başlıklı makalesindeyse yazar, kadınlıkta ilerleme olup olmadığını yanıtlamaktadır. Ona göre kadınlıkta ilerleme hem var hem de yoktur. Şöyle ki Belkis Şevket, Fatma Aliyye gibi kadınların varlığı kadınlıkta bir ilerleme olduğunun kanıtı olmakla beraber bu kadının varlığının ne kadar yaygın olduğu sorgulanması gereken esas meseledir. Yazar, kadının farklılaşmasının sadece İstanbul,

²⁹ Ebussüreyya Sami, “Kısm-ı İçtimâ’i: Bizde Kadın Zihniyeti”, **Kadınlık**, Sayı: 1 (8 Mart 1330/21 Mart 1914), s.3-4.

İzmir, Ankara, Bağdat ile kısıtlamayıp bu farklılaşmanın her yere eşitçe dağıtılmasından hareketle şekilde değil özde bir kadın hareketi hedeflemektedir.³⁰ 27 Mart 1330 (9 Nisan 1914) tarihli 4. sayıda Mahmut Sadık ise “*Kısm-ı İçtimâ’i: Kadınlık Safahâtı*” adlı makalesinde çağdaşlaşma ile kadın arasında doğrudan bir ilişki kurarak hak ve hürriyetini kazanan kadının toplumsal ahengi kuvvetlendirdiğini iddia etmektedir. Ona göre, ataerkil esaret kırıldıkça kadın ve toplum yükselmektedir. Kadına değer vermeyen Avusturyalı yerlilerin, öldüresiye kavga eden kadınları zevkle izlediklerini anlatan Mahmut Sadık, bu yerlilerin eşlerini bile yediklerini iddia etmektedir. Primitif tarım yöntemlerine uyum sağlayan Afrika yerlilerinin en azından eşlerini yemediklerini belirten yazar, Eski Cermen toplumlarında ise işlenen suçlara karşılık kızların araçsallaştırıldıklarını eklemektedir. İlkel toplumlarda kadının, hak ve hukuktan bir hücreye hapsedilmişçesine mahrum kaldığını hatırlatan yazar, Amerika, Norveç, Finlandiya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde kadın-erkek eşitliğinin sağlandığını belirtmektedir.³¹ Mustafa Şevket, 10 Mayıs 1330 (23 Mayıs 1914) tarihli 10. sayıda yayımlanan “*Felaketlerimizin Sebepleri*” başlıklı makalesinde kadının olumsuz konumunu, geri kalmışlığın temel nedenlerinden birisi olarak görmektedir. Çalışan kadın ile gelişen toplum arasında doğru orantı bulunduğunu hatırlatan yazar, Avrupalı kadının seviyesine ulaşabilmek için Türk kadınının daha çok yolu olduğunu hatırlatmaktadır. Mustafa Şevket ayrıca eğitilmiş kadınların yetiştiği askerlere sahip olunsaydı Bulgarlar karşısındaki hezimetin yaşanmayacağına da inanmıştır.³²

Udviye Sıdkı, 10 Nisan 1330 (23 Nisan 1914) tarihinde 6. sayıda yayımlanan “*Musâhabe*” başlıklı yazısında muhafazakarlık ile kadınlık arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Ona göre muhafazakarlık kadınların dönüşümünü engelleyen unsurlardandır. Bu noktada şunu da hatırlatmak gerekir ki Osmanlı sosyal yaşamında da diğer toplumlardakine benzer şekilde çoğul bir kadınlık hali bulunmaktadır. Gelişmiş milletlerdeki fikri çerçeveye sahip olmadığımızı hatırlatan yazar, Osmanlı kadınlarının varlığının kıymetsiz sözler, boş düşünceler uğrunda söndüğüne inanmaktadır. Tembel kadınlardan bahseden yazar, bu kadınların aile hayatının en basit bilgilerini bile öğrenemediklerini iddia etmektedir. Ona göre yemek pişirememenin, içtiği kahvenin fincanını yıkayamamanın, ufacık

³⁰ Ebussüreyya Sami, “Kısm-ı İçtimâ’i: Kadınlıkta Terakkî Var mı Yok mu?”, **Kadınlık**, Sayı:2 (13 Mart 1330/26 Mart 1914), s.2-3.

³¹ Mahmut Sadık, “Kısm-ı İçtimâ’i: Kadınlık Safahâtı”, **Kadınlık**, Sayı:4 (27 Mart 1330/9 Nisan 1914), s. 3.

³² Mustafa Şevket, “Felaketlerimizin Sebeplerinden”, **Kadınlık**, Sayı:10 (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914), s.8.

bir dikiş yapamamanın kibarlıkla alakası bulunmamaktadır.³³ Azize Haydar, 17 Nisan 1330 (30 Nisan 1914) tarihli 7. sayıda yayımladığı “*Yalnız Kadınlar mı Islâha Muhtâç?*” başlıklı yazısında kadın ile karşılaştırıldığında erkekten beklenenlerin neden daha sınırlı olduğunu sorgulamaktadır. Kadını ev idaresiyle sınırlandıranları eleştiren yazar, kadın kadar erkeğin de ev içi görevlerinin olduğuna inanmaktadır. Her şeyde kadını kusurlu gören bakış açısının zararlarına odaklanan Azize Haydar, hayat mücadelesine katılan kadının ancak kendisini kanıtladığında toplumsal önyargılardan kurtulabileceğini savunmaktadır.³⁴ “*Meselâ ekserî erkekler evlerinin intizâmsızlığından (düzensizliğinden) şikâyet ederler ve bu kusuru tamamıyla zevcelerine ‘atfederler. Zâten biz de her şeyi yükletecek iki sebep var: Biri kader, diğeri kadın. İşte herkes tarafından kabul olunacak haklı bir iddi’â. Kim ne diyebilir. Kadınlar tertîbsiz, kadınlar tedbîrsiz, kadınlar terbiyesiz, hülâsâ kadın her şey erkek ise süzölmüş altun*”.³⁵

13 Mart 1330 (26 Mart 1914) tarihli 2. sayıda “*Bizde Kadınsızlık ve Kadınlıkta Ma’arifetsizlik*” adlı yazıyı kaleme alan Nevvare Şükran, kadın eğitimindeki eksikliklere odaklanmaktadır. Erken yaşta evlenen kızlara değinen yazar, kızların öyle birkaç konferans düzenlemek ya da üç-beş kitap yazmakla gelişemeyeceklerine işaret edip düzenli eğitimin önemini vurgulamaktadır. Cahil çocukların cahil nesillere kaynaklık edeceğini hatırlatan yazar, cehalet ve bağınazlığın ancak aydınlanmış annelerle sonlandırılabilmesine inanmaktadır.³⁶ Cahide Cevdet, 10 Mayıs 1330 (23 Mayıs 1914) tarihli 10. sayıda ele aldığı “*Hukûk-u Nisvân*” adlı makalesinde Avrupalıların yüzlerce yılda başardıklarının bir anda gerçekleştirilemeyeceğini, yani minarenin kapısından içeri girer girmez şerefeye ulaşamayacağını belirtmektedir. Ona göre, daha iptidai okulların yeterliliği ortadayken kadın eğitiminde idadi ve ali okullara öncelik verilmesi ne kadar doğrudur. Cahide Cevdet sadece ekmek bıçağıyla değil kalemlerle hukuki mücadeleye katılmak gerektiğini söyleyerek İstanbul merkezli milli bir cemiyetin kurulmasını önermektedir.³⁷ H.C.’nin 10 Nisan 1330 (23 Nisan 1914) tarihli 6. sayıda kaleme aldığı “*Kısm-ı İçtimâ’i: Sa’âdet-i Beşeriyye Kadınlıkla Kâ’imdir*” adlı yazı da kadın eğitiminin önemine işaret etmektedir. Cahil kadınlardan oluşan toplumların mutlu

³³ Udviyye Sıdkı, “Musâhabe”, **Kadınlık**, Sayı:6 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914), s. 3.

³⁴ Azize Haydar, “Yalnız Kadınlar mı Islâha Muhtâç?”, **Kadınlık**, Sayı:7 (17 Nisan 1330/30 Nisan 1914), s.4.

³⁵ Azize Haydar, **a.g.m.**, s.5.

³⁶ Nevvare Şükran, “Bizde Kadınsızlık ve Kadınlıkta Ma’arifetsizlik”, **Kadınlık**, Sayı:2 (13 Mart 1330/26 Mart 1914), s. 4.

³⁷ Cahide Cevdet, “Hukûk-u Nisvân”, **Kadınlık**, Sayı:10 (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914), s.6.

olamayacaklarını belirten yazar, Avrupa'nın gücünü kadın eğitime bağlamaktadır. Eğitimli anne ile eğitimsiz annenin yetiştirdiği çocuklar arasında belirgin farklılıklar bulunduğunu söyleyen H.C., erkeğin sahip olduğu haklara kadının da sahip olması gerektiğini savunmaktadır.³⁸ 20 Mart 1330'da (2 Nisan 1914) 3. sayıda yayımlanan "*Musâhabe*" adlı yazıya oldukça önemli bir konuya dikkat çekmektedir. Udviye Sıdkı'ya göre, teorik kadın hareketinin yetersizliği pratiğe olan ihtiyacı gün yüzüne çıkartmaktadır. Süfraj hareketinin yoğunluğunun arttığı bir dönemde kadınlar sadece dergilerde yazdıklarıyla değil pratik katkılarıyla da somutlaştırılmalarıdır. Dergiye gelen mektupların bir kısmının gazetenin güzelliğine, bir kısmının ise cehalete karşı açılan aydınlanma savaşına işaret ettiğine değinen yazar, mektupların pratiği belirginleştirdiğini iddia etmektedir. Udviye Sıdkı'ya göre dergilere, gazetelere, kitaplara ihtiyaç olduğu kadar somut kurumlara ve etkinliklere de ihtiyaç vardır. Kalemlerin ucundan şatafatlı, ağdalı sözler damlatmakla kadın haklarının elde edilemeyeceğini iddia eden yazar, modern dünyanın yeni meslekleriyle bütünleşmiş kadınlara işaret etmektedir.³⁹

“Öyle zannediyorum ki terakkî (gelişme) ve tenevvür (aydınlatma)-i nisvân kâdınlığı bugünkü cehl ve felçten kurtarmak için okutmak demektir. Fakat bir muharrir (kadın yazar) bir şâire bir hatîbe olmak için değil ancak bugün insânlığa elzem bulunan fûnûn ve sanâyiye vâkıf ve elinden her şey gelir müteşebbis (girişken) ve ğayûr (gayretli) bir ev kadını, bir 'âile reisesi, 'âlim bir vâlide olmak için”.⁴⁰

³⁸ H.C., “Kısm-i İctimâ'i: Sa'âdet-i Beşeriyye Kadımla Kâ'imdir”, **Kadınlık**, Sayı:6 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914), s. 3.

³⁹ Udviye Sıdkı, “Musâhabe”, **Kadınlık**, Sayı:3 (20 Mart 1330/2 Nisan 1914), s. 3.

⁴⁰ Udviye Sıdkı, “Musâhabe”, s. 3.

Resim-2. Kadınlık mecmuasının çeşitli sayılarından görseller.

H.C., 3 Mayıs 1330 (16 Mayıs 1914) tarihli 9. sayıda yayımladığı “Kısm-ı İçtimâ’i: Bizde İttihât-ı Nisvân” başlıklı yazısında özgür ruhlu kadınların güzellikler yaratırken taklitçi kadınların ise toplumsal uçurumlara sebep olduklarını iddia etmektedir. Kadınlığın sadece İstanbul ile

sınırlandırılmasının zararlarına odaklanan yazar, cahilliğin derneklerle kırılacağına inanmaktadır. Türk milliyetçiliğinin belirginleşmesi İstanbul dışındaki kadının konumunun da irdelenmesine yol açmıştır. Aslında burada tam olarak yapılan İstanbul'u simgeleştirerek şehirli kadın ile taşralı kadın arasındaki farklılıklara işaret etmektir. H.C.'ye göre kadınlığın gelişimi gazete sütunlarından alınarak pratiğe aktarılmalıdır. Gazetelerde, dergilerde yazılanların gazeteler çöpe atıldıktan sonra boşa gittiğine değinen yazar, derneklerle toplumsal yaşama katılımın artacağına inanmaktadır.⁴¹ H. C., 17 Mayıs 1330 (30 Mayıs 1914) tarihli 11. sayıda yayımlanan "*Kısm-ı İctimâ'i: İttihât-ı Nisvân Münâsebetiyle*" başlıklı yazısında ise bütün kadınların aynı haklara sahip olduklarını hatırlatarak taşra kadınları için düzenlenecek konferanslara ve sanayi mekteplerine dikkat çekmektedir. Lisan meselesine işaret eden H.C., dildeki sadeleşmeyle kadının daha rahat dönüştürülebileceğine de inanmaktadır.⁴² Osmanlıcanın ağdalı yapısı eğitimin her anlamıyla tartışıldığı bir ortamda dilde sadeleşmeyi de gündemin önemli konularından birisi haline getirmiştir. Nigar Cemal'in 20 Mart 1330 (2 Nisan 1914) tarihli 3. sayıda yayımlanan "*Lisân ve Edebîyât Meselesi*" adlı makalesi Uygurca ve Çağatayca hakkında bilgi vermektedir. İslamiyet'e geçişle birlikte bu dillerin Türkçedeki yerlerinin geri plana itildiğine işaret eden yazar, doğal akışıyla olgunlaşmış diller üzerinde yapılacak her yeniliğin parçalanmaya sebep olacağını iddia etmektedir. Dilde gelişimi sağlayan sadelik olduğunu belirten yazar, edebiyatta ve bilimde Türkçeleşmeyi mecburi görmektedir.⁴³ Şukufe Nihal, 8 Mart 1330 (21 Mart 1914) tarihli 1. sayıda yayımlanan "*Bugünün Genç Kadınına*" başlıklı yazısında ise bilginin yarattığı dönüşümden kadının yararlanmadığını hatırlatarak, uyuklayan kadının milleti sefaletten kurtaracak bir uyanış gerçekleştirilmesini arzulamaktadır.⁴⁴

⁴¹ H.C., "Kısm-ı İctimâ'i: Bizde İttihât-ı Nisvân", **Kadınlık**, Sayı:9 (3 Mayıs 1330/16 Mayıs 1914), s. 2-3.

⁴² H.C., "Kısm-ı İctimâ'i: İttihât-ı Nisvân Münâsebetiyle", **Kadınlık**, Sayı:11 (17 Mayıs 1330/30 Mayıs 1914), s. 2.

⁴³ Nigar Cemal, "Lisân ve Edebîyât Meselesi", **Kadınlık**, Sayı:3 (20 Mart 1330/2 Nisan 1914), s.6-7.

⁴⁴ Şukufe Nihal, "Bugünün Genç Kadınına", **Kadınlık**, Sayı:1 (8 Mart 1330/21 Mart 1914), s.5.

Resim-3. Kadınlık mecmuasının çeşitli sayılarından görseller.

Raife Halil 10 Mayıs 1330 (23 Mayıs 1914) tarihli 10. sayıda yayımlanan “*Kadınlıkta İntibâh*” başlıklı yazısında vatanperver nesillerin ancak vatanperver annelerle mümkün olduğunu anlatıp H. C.’nin bahsettiği cemiyetin hayat bulmasını önermektedir. Yazara göre, Anadolu’da tarlalarda elinde çift süren, yakıcı güneşin altında kahve köşelerinde pinekleyen kocaları için sefilce çalışan, köylü kadınlar da unutulmamalıdır.⁴⁵ H.C., 26 Nisan 1330 (9 Mayıs 1914) tarihli 8. sayıda yayımladığı “*Kısm-ı İctimâ’i: Serbestiyye-i Nisvâniyye*” başlıklı yazısında kontrollü bir serbestlikten bahsetmektedir. Ona göre serbestlikten kastedilen evde erkeklere itaat etmek şartıyla dışarıda rahat hareket edebilmektir. Yani kadının özgürlüğü, erkeğin bu özgürlüğü hazmedebilmesiyle mümkündür. “*Bizim i’tikâd (inanç) ve mutâla’âtımızca (fikrimizce), kadınlar her türlü hak ve hukûkta serbest olmalı ve fakat dümen erkeğin elinde olmalıdır. Çünkü kadınların bilâ-kayd (kayıtsız) ve şart serbest bırakacak olursak onda da sukût-ı ahlâkî (ahlaki seviyede düşme) başlar. Çünkü terbiye-i ictimâiyyenin noksanlığı, kadınların bazen aldanmalarına yol açar.*”⁴⁶ H.C.’ye göre, aşırıya kaçmamak şartıyla erkeklerin kadınlara tanıyacağı haklar şunlar olmalıdır: Kadın, üzerindeki fazla yükten kurtarılarak görevlerinin bir kısmını hizmetçilere bırakmalıdır. Çocuğun eğitiminde kadın kadar erkekte yükü paylaşmalıdır. Çiftler, temastan kaynaklanan sorunlar göz önünde bulundurulmak şartıyla evleneceği kişiyi seçebilmelidir. Kadın, yaptığı el işlerini sandıkta saklamak yerine bunları ekonomiye dahil edebilmelidir. Kadın, artistler gibi giyinmek yerine geleneksel kıyafetlerini ıslah etmelidir. Dul kadınlar için özel girişimlerde bulunulmalıdır. Kadın, aile ve ev hayatını idame ettirecek noktaları bilmelidir.⁴⁷ H.C.’nin bu makalesiyle önceki makaleleri karşılaştırıldığında çeliştiği açığa çıkmaktadır. Önceki makalelerinde taşralı kadının eğitim ve dernekleşmeyle aydınlatılmasını isteyen yazar, bu makalesinde zengin şehirli kadını, kadın hareketinin esas temsilcisi haline getirerek onun mevcudiyetini alt sınıfta bulunan kadının varlığına bağlamaktadır.

⁴⁵ Raife Halil, “Kadınlıkta İntibâh”, **Kadınlık**, Sayı:10, (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914), s.5.

⁴⁶ H.C., “Kısm-ı İctimâ’i: Serbestiyye-i Nisvân”, **Kadınlık**, Sayı:8 (26 Nisan 1330/9 Mayıs 1914), s. 2-3.

⁴⁷ H.C., “Kısm-ı İctimâ’i: Serbestiyye-i Nisvân”, s. 2-3.

قسم اجتماعي

قاديئلقده ترقى

وارى ، بوقى؟

كىن كون برعيس مصاحبهه پاراندن برى - سوق
بخت ايله - بندن صورتى :

— قاديئلقده ترقى وارى ، بوقى ؟
زمن مصاحبهمندن براز اوزانجه اولان بو سؤال
آنى قارشىستده ، طوغرىنى ايتريمىكيز ، تتردم .
سائل تىكرار ايتدى :

— نه ايجون، طورديكيز ؟
طوره، نه حتم بوقى ايدى ؟ بو ، اوييله بر سئوال
ايدى، هان اسكىدن برى ضرب ايديلير برمانلز واردد:
اظهارى كوچ ، اضمارى كوچ ! ايشته اونك مضمونته
تماس ايدىوردى . مع مافيه بختك جديى . كندبلرندن
بختاج وطنمىك بك چوق ايشلر بلكه ديكى قاديئلقده ترقى
بندە برانباھ آنى حصوله كىتردى . بتون جىسارنى طوبولادم
جواب وردم :

— وار ، بوقى !
ديدم . هيت موجود اچا . بو جوايى بك معما انكىز
بولديلز ، ايضاحات ايسنته ديلر . بندە اعطايه ، فكرى
بر آرز دها آچيق .-ويله مكه مجبور اولدم . آرقداشلام
بك لطفكار ايديلر ، ديكه ديلر . بن شويله باشلامد وشويله
بىتردم :

— عزيز دوستلرم ! قاديئلقده ترقى وار ، بوكا هيچ
شبهه بوقى . ايجندن برمامام كوررى ، برام صادق ونورى
[*] ، بر فاطمه عليه . بر نكار بنت عئان . بر بلقيس
شوكت چيچيسان بر عالمده ترقى بوقى . ديكه كولنى انكار
قيلندن اولور . اعصار سابقه قارشى عصر سابق ،
كىن عصره نسبة ده عصر حاضر قاديئلقده ايجون برچوق
اسباب و وسائط ترقى حاضرلامشدر . بو وسائط و وسائطلدىن
استفاده ايجى بيان قاديئلقده حقيقه اتر ترقى كورلمشدر .
بوكون عربك الكيبوك دارالفتونلرندن برنده حكمت

Kısm-ı İçtimâ'î:
**Kadınlıkta Terakkî Var mı,
Yok mu?**

Geçen gün bir meclis-i musâhabede yârândan biri sevk-i bahs ile benden sordu: ---Kadınlığımızda terakkî var mı yok mu? Zemin-i musâhabemizden biraz uzakça olan bu su'âl anı karşısında doğrusunu isterseniz titredim. Sâ'il tekrar etti. ---Ne için durdunuz?
Durmağa hakkım yok muydu? Bu öyle bir su'âl idi ki hani eskiden beri darb bir meselemiz vardı. İzhân güç, izmân güç, işte onun mazmûnna temâs ediyordu. Ma'mâfih bahsin ciddiyeti kendilerinden muhtâş -i vatanımızın pek çok işler beklediği kadınlara ta'alluku bende bir intibâh anı husûle getirdi. Bütün cesâretimi topladım cevâp verdim: Var, Yok!
Dedim heyet-i mevcûde-i ahbâ bu cevabı pek mu'ammâ engiz buldular. İzâhât istediler. Bende i'tâyâ fikri mi biraz daha açık söylemeğe mecbûr oldum. Arkadaşlarım pek lütûfkâr idiler dinlediler. Ben şöyle başladım ve şöyle bitirdim. ---'Azîz dostlarım kadınlıkta terakkî var. Buna hiç şübhe yok. İçinden bir Madam Kurri bir Sâdik-ı Nuri Bir Fâtma 'Aliye, bir Nigâr bint- Osman bir Belkıs Şevket çıkan bir 'alemde terakkî yok demek Güneş'i inkâr kabîlinden olur. A'sâr-ı sâbıkaya karşı 'asr-ı sâbık geçen 'asra nisbeten de 'asr-ı hâzır kadınlık için birçok esbâb ve vesait-i terakkî hâzırlamıştır. Bu vesâ'it ve vesâ'ilden istifâde itmeği bilen kadınlarda hakîkaten eser-i terakkî görülmüştür.

Resim-4. 26 Mart 1914 tarihli 2. sayıda yayımlanan Ebusüreyya Samî'ye ait yazının örneği. (Metin içinde bu şekilde bir transkripsiyon söz konusu olmayıp tarafımızca düzenlenmiştir)

2.2. Kadın, Evlilik ve Moda

10 Mayıs 1330'da (23 Mayıs 1914) 10. sayıda yayımlanan “*Kısm-ı İçtimâ'i: Nimet Cemil Hanımefendiye*” başlıklı yazı, Tasvir-i Efkar'da 26 Nisan 1330 (8 Mayıs 1330) 'da yayımlanan “*Açık Saçıklıkta İfrât*” adlı makaleye derginin verdiği yanıtıdır. Medeniyet ile kıyafet arasında herhangi bir ilişki olmadığını anlatan metin, yeni kıyafetlerin değil saygıdeğer adımların kadını dönüştüreceğini belirtmektedir. Kadınların konumu iyileştirilmek isteniyorsa dedikodudan ve cehaletten uzak durulmasına işaret eden yazar, tesettürün akla ve mantığa uygun olmadığını düşünmektedir. Aydınlanma ile kıyafet arasındaki birlikteliğin yapma bir birliktelik yarattığını iddia eden makale, aktrisler değil düşünceden ve ekonomiden anlayan kadınlara işaret etmektedir.⁴⁸ Udviye Sıtkı, 10 Mayıs 1330 (23 Mayıs 1914) tarihli 10. sayıda yayımlanan bir diğer “*Musâhabe*” başlıklı yazısında süslenme konusundaki aceleciliğin nereye varacağını sorgulayarak gelenek dışı çılımlıkları tasvip etmemektedir. Son yıllarda giyim meselesinin içinden çıkılmaz bir hal aldığını iddia eden yazar, karnaval kıyafetlerine benzer absürt giysiler nedeniyle kadının güzelliğinin arka planda kaldığını anlatmaktadır. Milli geleneklerimize uygun giyim tarzından da bahseden yazarın, bu tarzın nasıl olacağını belirten örnekler vermediğini görmekteyiz.⁴⁹ Şahver de 17 Mayıs 1330 (30 Mayıs 1914) tarihli 11. sayıda yayımlanan “*Birbirimizi Aldatmaktan Tevki' Edelim*” başlıklı makalesinde kadın giyimini ve modayı değerlendirmektedir. Dergilerde boy boy yayımlanan kadın kıyafetleriyle ilerleme sağlanamayacağına değinen Şahver, dönüşümün giysiyle değil akıl, bilim ve ahlakla mümkün olacağını söylemektedir. Yazar, sayfalarını çevirdiği her dergide bazı kadınları etkileyen resimlerle karşılaştığını hatırlatarak, *İttihât-ı Nisvân Cemiyeti'nin* fotoğraflarla bize has elbiselerin görsellerini her tarafa yaymasını arzulamaktadır.⁵⁰ Ancak Şahver, kadının giyimini somutlaştırma anlamında *Kadınlar Dünyası'na* atıfta bulunmaktadır: “*Şimdiye kadar resimleri gazeteye derç edilen Osmânlı hânımlarından edibe-i muktedirde Yaşar Nezihe Hanımefendi ile Kadınlar Dünyası'nın 40. nüshâsını tezyîn (süsleme) eden Feride Mahmud Hanımefendi'nin huzûrunda 'amîk (derin) bir hiss-i hürmet ve tâ'zîmle(saygıyla) eğildim. İşte dedim, İslâmiyet ve Türklük ma'nâ-yi 'ulvîyesini takdîr eden hanımlar, 'acabâ bütün hanımlarımız için bu tarzda*

⁴⁸ Kadınlık, “*Kısm-ı İçtimâ'i: Nimet Cemil Hanımefendi'ye*”, **Kadınlık**, Sayı:10 (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914), s.2.

⁴⁹ Udviye Sıtkı, “*Musâhabe: Teşebbüs ve Tezeyyün-i Nisvân*”, **Kadınlık**, Sayı:10 (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914), s.4.

⁵⁰ Şahver, “*Birbirimizi Aldatmaktan Tevkî İdelim*”, **Kadınlık**, Sayı:11 (17 Mayıs 1330/30 Mayıs 1914), s.7.

fotoğrafi aldirmek mümkün değil mi?".⁵¹ Bu çerçevede kadın giyiminin nasıl olması gerektiğine dair somutlaşmanın önemli örneklerinden bir tanesi 10. sayıda yayımlanan Fatma Aliyye'ye ait fotoğraftır. 3 Nisan 1330 (16 Nisan 1914) tarihli 5. sayıda yayımlanan "*Kısm-ı İctimâ'i: Kadınların Mevki'i*" başlıklı yazıda da kadının nasıl giyinmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Kadınların eski ve yeni olmak üzere iki kısma ayrıldıklarını söyleyen H.C., doğu kadınının akıldan ziyade sevgi ile irdelenmesinin yanlışlığına dikkat çekmektedir. Yazar, okullar, kitaplar ve fikirler nedeniyle iç görünüş ile dış görünüş arasına sıkışmış yeni bir kadın tipinin ortaya çıktığını belirtmektedir. H. C.' ye göre kadın, vatanperver nesiller yetiştirirken medeni eğitimi modaya uygun elbiseler giymek olarak algılamamalıdır. Türk kadınlarındaki süslenme dürtüsünün Paris kadınlarında bile olmadığını belirten yazar, süslü kıyafetlerin Paris'te ancak toplumsal yaşamda yeri olmayan kadınlar tarafından tercih edildiğini de iddia etmektedir.⁵²

Resim-5. Fatma Aliyye'nin 10 Mayıs 1330 (23 Mayıs 1914) tarihli 10. sayıda kullanılan fotoğrafı.

⁵¹ Şahver, "Birbirimizi Aldatmaktan Tevkî İdelim", *Kadınlık*, s.7.

⁵² H.C., "*Kısm-ı İctimâ'i: Kadınların Mevkii*", *Kadınlık*, Sayı:5 (3 Nisan 1330/16 Nisan 1914), s.3.

Hayriye Fitnat ise 3 Nisan 1330 (13 Nisan 1914) tarihli 3. sayıda yayımlanan “*Bizde İzdivâç*” adlı makalesinde görücülük usulünü eleştirmektedir. Yazar, iki dakikada kız ile erkeğin geleceğini ipotek altına alan görücülükten kadınlar kadar erkeklerin de memnun olmadıklarını savunmaktadır. Arzulanan evliliğin gerçekleşmemesinin aforoza yol açtığını söyleyen yazar, farklı Müslüman toplumlarının yöntemlerini önermektedir. Şöyle ki Çerkezler, Arnavutlar ve Boşnaklarda aile içi eğitim tarafların serbestçe gezerek birbirlerini tanıyabilmelerini sağlamaktadır. Osmanlı Devleti’nde tesettürün düşünüldüğü kadar yaygın olmadığını belirten Hayriye Fitnat, bu yöntemin her yerde uygulanabileceğini hatırlatmaktadır.⁵³ Raife Halil’in 27 Mart 1330 (9 Nisan 1914) tarihli 4. sayıda kaleme aldığı “*İzdivâç ve Mu’âşeret Nasıl Olmalıdır*” başlıklı makale, sırf çeyiz, tören, eşya masrafları yüksek diye evlilikten uzak durulmaması gerektiğini hatırlatarak ortalama bir harcamanın yuva kurmaya yeteceğini aktarmaktadır. Ona göre çiftler, borç yükü altında ezilmeyecekleri bir aile tesis edebilmelidirler. Tabii burada temasla anlatılmak istenen fiziksel temastan ziyade ön görüşme ve arkadaşlıktır. Muhafazakârların temasa sıcak bakmamalarını eleştiren yazar, ileride ortaya çıkma ihtimali bulunan sorunların temas aracılığıyla önceden önlenebileceğini savunmaktadır. Dügünsüz, gösterişsiz evlilik olmaz diyenleri de eleştiren Raife Halil, birkaç saatlik eğlence için çocukların düşürdükleri borç batağına dikkat çekerek hayat boyu mutluluğun temasla mümkün olduğunu savunmaktadır.⁵⁴

Vedide, 3 Nisan 1330 (13 Nisan 1914) tarihli 3. sayıda yayımlanan “*İslâmiyet’te Erkek ve Kız İzdivâçtan Akdem Temâsta Bulunmalı mı Bulunmamalı mı?*” başlıklı makalede kadının sadece eş olarak algılanmasının sıkıntılarına dikkat çekmektedir. Kız ile erkek arasındaki teması ateş ve baruta benzetenleri eleştiren Vedide, belli kurallar manzumesi çerçevesinde gerçekleşen temasın iki ruhun birbirlerini tanımalarında kullanılabileceğini hatırlatmaktadır. Yani Vedide’ye göre resmi bir temas yöntemiyle cazibe ve mizaç uygunluğu, aileler arasındaki saygıdeğer ilişki ve toplumsal-gündelik birliktelik irdelenmelidir.⁵⁵ Raife Halil’in 10 Nisan 1330’da (23 Nisan 1914) 6. sayıda yayımlanan “*Hayât-ı Zevciyette Mu’âşeret*” başlıklı yazısı da evlilik meselesine odaklanmaktadır. Sadece temasla erkek ve kadın arasındaki uyumun sağlanamayacağını belirten yazar, cinsler arasındaki ilişkiyi zamana yayma taraftarıdır. Ona göre, temasın ve

⁵³ Hayriye Fitnat, “Bizde İzdivâç”, **Kadınlık**, Sayı:5 (3 Nisan 1330/16 Nisan 1914), s. 4.

⁵⁴ Raife Halil, “İzdivâç ve Mu’âşeret Nasıl Olmalıdır”, **Kadınlık**, Sayı:4, (27 Mart 1330/9 Nisan 1914), s.5.

⁵⁵ Vedide, “İslâmiyet’te Erkek ve Kız İzdivâçtan Akdem Temâsta Bulunmalı mı Bulunmamalı mı?”, **Kadınlık**, Sayı:3 (3 Nisan 1330/16 Nisan 1914), s. 6.

evliliğin işleyebilmesi görgülü yetiştirilebilmekle alakalıdır. Görgülü aile çocuklarının birbirlerini daha iyi tanıdıklarını söyleyen yazar, bu çocuklardan vatanperver nesillerin filizleneceğini düşünmektedir.⁵⁶ Raife Halil, 17 Mayıs 1330 (30 Mayıs 1914) tarihli 11. sayıda yayımlanan “*İzdivâçta Âsâr-ı Teceddüd*” adlı makalesinde yine aile bütçesini zorlayan evliliklere değinerek yüksek meblağlı düğünlerin kaldırılmasını önermektedir.⁵⁷ Reşide Nihad, 26 Nisan 1330 (9 Mayıs 1914) tarihli 8. sayıda yayımladığı “*B. Udviye Sıdka Hanım Hemşireme*” başlıklı yazısında kadın güzelliğiyle erkeğin maaşını ön planda tutan sürecin tarafları mutsuz kılacağını iddia etmektedir. Ona göre yüzgörümlüğü gibi cehalet ve çıkardan kaynaklanan her türlü ilkel yöntem kaldırılarak sade evliliklere kapı aralanmalıdır.⁵⁸ Udviye Sıdki, 10 Nisan 1330’da (23 Nisan 1914) 6. sayıda yayımlanan “*Musâhabe*” başlıklı yazısında eski yöntemlerden ziyade yeni yöntemlerle bezenmiş bir aile hayatından bahsetmektedir. Geleneksel yöntemlerin aile hayatını tarumar ettiğine değinen yazar, batıl inançları destekleyen ebeveynleri uyararak evlilikte güvenin mal, mülk ve altın ile temin edilemeyeceğini hatırlatmaktadır.⁵⁹ 10 Nisan 1330’da (23 Nisan 1914) 6. sayıda yayımlanan “*Temâs ve Adem-i Temâsa Dâ’ir Bir İki Söz*” başlıklı makalesinde Raife Halil, birkaç kişinin yaptıklarının ya da yapacaklarının bütün kadınlara, kızlara mal edilmemesini istemektedir. Ona göre, küçük bir azınlığın hataları evlilik kurumunu zan altında bırakmamalıdır. Çiftler hakkındaki bilgilerin dolaylı yollardan elde edilmesinin zararlarına odaklanan Raife Halil, eğer sorulan aile ile soran aile arasındaki ilişki iyiye çocukların övüldüğünü ama ilişki kötüye çocukların yerildiğini hatırlatmaktadır.⁶⁰

Bedriye adlı okur, 3 Mayıs 1330 (16 Mayıs 1914) tarihli 9. sayıda yayımlanan mektubunda süreli yayınların etkilerine odaklanarak evlilik hakkındaki yanlışlıkların babalardan ziyade annelerden kaynaklandığını anlatmaktadır. Yazar, eşleri kışkırtan kayınvalide ve görümcelerin evlilikleri tehlikeye atarak kadın hareketine ihanet ettiklerini savunmaktadır.⁶¹ Nedime Sara da 3 Nisan 1330 (13 Nisan 1914) tarihli 3. sayıda yazdığı mektupta annelerin, büyükannelerin kadınlığı kısıtladığından bahsetmektedir. Kitap,

⁵⁶ Raife Halil, “*Temâs ve Adem-i Temâsa Dâ’ir Bir İki Söz*”, **Kadınlık**, Sayı:6 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914), s. 4.

⁵⁷ Raife Halil, “*İzdivâçta Âsâr-ı Teceddüd*”, **Kadınlık**, Sayı:11 (17 Mayıs 1330/30 Mayıs 1914), s.4.

⁵⁸ Reşide Nihad, “*Udviye Sıdki Hanım Hemşireme*”, **Kadınlık**, Sayı:8 (26 Nisan 1330/9 Mayıs 1914), s. 6.

⁵⁹ Udviye Sıdki, “*Musâhabe*”, **Kadınlık**, Sayı:6 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914), s. 3-4.

⁶⁰ Raife Halil, “*Temâs ve Adem-i Temâsa Dâ’ir Bir İki Söz*”, s.6.

⁶¹ Bedriye, “*Trabzon’dan Mektûp*”, **Kadınlık**, Sayı:9 (3 Mayıs 1330/16 Mayıs 1914), s.6.

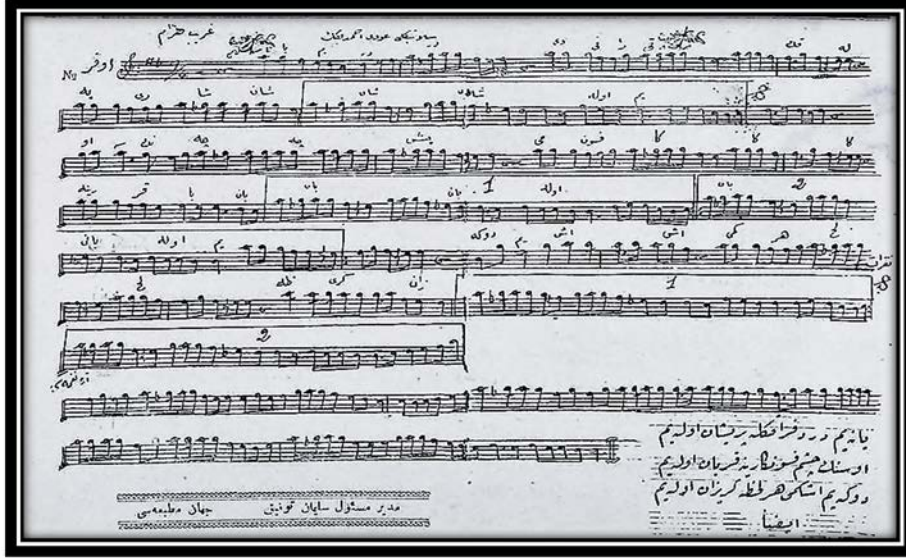
dergi ve gazete okuyan kızları kıyamet alameti olarak gören yaşlı kadınları eleştiren yazar, bu kadınların pencereden bakan ya da eline erkek eli değen kızları haysiyetsizlikle suçladıklarını anlatmaktadır.⁶² H.C., 17 Nisan 1330 (30 Nisan 1914) tarihli 7. sayıda yayımladığı “*Kısm-ı İçtimâ’i: Tevlîd ve İdâme-i Nesil*” başlıklı yazısında evliliğin sadece cinsellikle alakalı olmadığına işaret ederek ailenin güvenliğini sağladıktan sonra erkeğin evin idaresini kadına bırakmasını istemektedir. Kadın ise erkek tarafından kendisine bırakılan bu görevi, bütçede gedikler açmayacak şekilde yani tasarruf yaparak gerçekleştirebilmelidir. Bütün gün çalışıp hem fiziki hem de zihni yorgunlukla eve gelmiş bir erkeğin sürekli dedikodu yapan bir kadınla karşılaşmasının doğru olmayacağına işaret eden yazar, kadınlara erkekleri fazla sık boğaz etmemelerini de öğütlemektedir.⁶³ “*Akşamlara kadar çalışan bir erkek, hiç şüphesiz zamân-ı istirahatî mes’ûd geçirmek ister ve haklıdır. Akşam hânesine ‘âvdette, zevcesinden, komşu hânımın kostüm tayyörünü pek hoş olmasından çarşafının eskimesinden veyâhût falan hanımdan işittiğime nazaran sen bugün felan yerden geçerken bir hanıma pek dikkatle bakmışsın gibi ebleh sarf edilen cümleler. İşte hayât-ı âilenin sebab-i inhidâmı (çökme) olur. Çünkü her gün bu sûretle iz’âç (rahatsız etmek) edilen bir erkek elbette hânesinin kapısını unuttur.*”⁶⁴ Udviyye Sıdkı 17 Mayıs 1330 (30 Mayıs 1914) tarihli 11. Sayıda yayımlanan “*Musâhabe: Kız Dârüşşafakası*” başlıklı yazısında İstanbul Maarif Müdüriyeti’nin bin bir fedakarlıkla vücuda getirdiği kız sanayi mektebini överek bir kız darüşşafakası oluşturulması için atılan adımları takdir etmektedir. Kadın gelişirse ülkenin yükseleceğini belirten yazar, artık sandıklarda kıymetli eşyaların değil parlak, aydınlık fikirlerin taşınmasının önemini belirtmektedir. Öyle ki aydın bir kız, gelin olduğu ailenin yapısını değiştirebilmektedir.⁶⁵

⁶² Nedime Sara, “Trabzon’dan Mektûp”, **Kadınlık**, Sayı:5 (3 Nisan 1330/16 Nisan 1914), s. 16.

⁶³ H.C., “Kısm-ı İçtimâ’i: Tevlîd ve İdâme-i Nesil”, **Kadınlık**, Sayı:7 (17 Nisan 1330/30 Nisan 1914), s.3.

⁶⁴ H.C., “Kısm-ı İçtimâ’i: Tevlîd ve İdâme-i Nesil”, s.2

⁶⁵ Udviyye Sıdkı, “Kız Dârüşşafakası”, **Kadınlık**, Sayı:11 (17 Mayıs 1330/30 Mayıs 1914), s.4.

Resim-6. Udi Ahmet Bey'e ait nota (21 Mart 1914, Sayı.1)

3. Feminizm Yâhûd Hukûk-u Nisvân Meselesi Adlı Makale

Aliye Haşmet'in 13 Mart 1330 tarihinde derginin ikinci sayısında yayımlanan "*Feminizm Yâhûd Hukûk-u Nisvân*" adlı makalesi bilimsel dili ile dikkat çeken bir metindir. Metni özgün kılan husus kadın hakları, feminizm ve bilim arasındaki ilişkinin sentezlenmesidir. Tarihin akışını yönlendiren cereyanlara, direnç noktalarına karşı çıkmanın yanlış olduğunu savunan yazar, kadın hukukunun irdelenmesinin zamanının geldiğini söylemektedir. Bir takım görünüşte yeniliklerle kadının değiştirilemeyeceğine işaret eden Aliye Haşmet, bilime olan inanç arttıkça kadınlık sorununun köküne inilebileceğini düşünmektedir: "*Biz kati'yyen (kesinlikle) bu zevâhir-i gâlibâneye (dış görünüşe) karşı kıyâm itmeyeceğiz. Biz doğrudan doğruya mesele-i nisviyette (kadınlık meselesine) hucûm ve ta'âruz eylemeyeceğiz onu 'ilm nokta-i nazarından tedkîk ideceğiz ihtimâlki bu tetkîkât-ı 'ilmiye mesele-i nisviyyetin esâsâtını kal' (kökünden söküp çıkartmak) iderek bilvâsıta (dolayısıyla) tahrîb idecektir*".⁶⁶ Aliye Haşmet'e göre, kadın hukuku tartışmasının özünü anlayabilmek önemli hususlardan bir tanesidir. Yazar, kâğıt üzerindeki eşitlikten ziyade eşitliğin ruh ve manasının ilerlemeye uygun olup olmadığını, kendisine doğru meyleden ilerlemeyi ortaya çıkartıp çıkartmadığının ya da doğru tabirle

⁶⁶ Aliye Haşmet, "Feminizm Yâhûd Hukûk-u Nisvân Meselesi", *Kadınlık*, Sayı:2 (13 Mart 1330/26 Mart 1914), s.5.

bunun bir gerileme alameti sayılıp sayılamayacağını anlaşılmamasına dikkat çekmektedir.⁶⁷

Fiziki farklılık ile eşitlik arasındaki ilişkiye odaklanan yazar, saf eşitliğin sadece hayatın ilk köklerinde ilkel organizmalarda var olduğunu iddia etmektedir. Türler geliştikçe erkek ile dişi arasındaki farklılıkların belirginleştiğini söyleyen yazar, yüksek derece cinsi ayrılığın yüksek derece olgunlaşmadan meydana geldiğini belirtmektedir.⁶⁸

“Meselâ (Macrogametes)⁶⁹ ve (Micro gametes)⁷⁰ zikr olan (Vorticelles)⁷¹ vortisellerden iftirâk-ı cinsî (cinsi ayırım) pek zâhir(açık) ü beyndir. Hâsıl-ı kelâm (Metazoaires)⁷² metazoirlerde bilhâssa zevâtülfikr-i ‘aliyeyye (yüksek fikri kabiliyete) mensûb olanlarda iftirâk-ı cinsi bilâ-inkitâ’ (son bulmaksızın) mütezâyiden (artarak) devam ider. (Celhel minte) silhelmintlerde zükûr(erkek) ve inâs (kadın) yekdiğerinden ayrılır ve bu andan i’tibâren aralarındaki evsâf -ı mümeyyize (ayırıcı nitelikler) mütekâsir (çoğalmak) olur. Bu Evsâf-ı mümeyyize bu devr-i erken rotiferler (Rotiferes) yılan balığının kâmetlerinde (boylarında) ateş böceklerinde eşkâl-i efrâdde ‘âzâ-i tenâsüliyenin (üreme organının) ki hayvânât-ı kışriyyede (kabuklu hayvanlarda) vücûdun on birinci ve on üçüncü kıt’âlarında bulunur”.⁷³

Aliye Haşmet, yetişkin erkek ile yetişkin kadın arasındaki fiziki farklılıkların bilimsel çalışmalarla ispatlandığını da söylemektedir. Erkeğin kanının her milimetre küpünde yaklaşık beş milyon alyuvar olduğu halde kadının kanının her milimetre küpünde 4 milyon alyuvar vardır. Ayrıca kanın vücuttaki miktarı açısından da erkeğin üstünlüğü söz konusudur. Yazar bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

“Dahâ sonra umumet (akrabalık) sin-i kühûlete (olgunluk yaşına) vâsıl olan erkek ile kadın arasındaki iftirâkı(ayırımı) derece-i kusvâya (son noktaya) isâl (varır) ider. Tabî’yâtın silsile-i merâtib-i mahlûkâtatta (canlılarda derevelerin getirdiği sıra) takîp ettiği hayât-ı ferdiyenin cereyân-ı târihinde hıfz (muhafaza) ve idâme

⁶⁷ Aliye Haşmet, **a.g.m.**, s.5.

⁶⁸ Aliye Haşmet, **a.g.m.**, s.5.

⁶⁹ Makrogamet: Dişi eşey hücresi. Dişi gamet hücresi herhangi bir bölünme olmadan gelişerek makrogamet haline gelir.

⁷⁰ Birbiriyle birleşen iki cinsiyet hücresinden, küçük olanı, erkek cinsiyet hücresi.

⁷¹ Bir hücrelilerin (Protozoa), kirpikliler sınıfının, kasılabilen bir sapla kendini bir yere bağlayan, vücudu çan biçiminde olan ve ağız bölgesinde bir sıra hareketli kirpiği bulunan, tatlı sularda yaşayan türleri içine alan bir cins.

⁷² Hayvanlar aleminin çok hücreli hayvanları kapsayan kolu, çok hücreliler.

⁷³ Aliye Haşmet, **a.g.m.**, s.6.

(sürdürme) eylediği bu istikâmet bir iftirâk-ı mütezâyide (çoğalan ayrıma) doğru müteveccih (yönelmiş) olduğu kâbil-i inkâr olmayan bu temâyül (eğilim) ilm nâmına muvâzata (paralel olma) (Psycho-Physique) tasdik ve binâen'aleyh kabiliyetimiz 'uzviyâtımıza rabt ve ta'lik (takılmak) eyleyenleri düşündürmelidir. Kavânin-i hayât kadının şimdiye kadar erkekten iftirâk eylediği dereceden ziyade mâ-fevkülrisânın (kadına) (Surfemme) mâ-fevkülricâlden (Surhomme)(erkeğe) müfterik (ayrılan) olacağını ve neticede feminizm kendi maâhiyet-i samîmiyesiyle dahâ şiddetli bir sûrette mütenâkız (çelişik) bulunacağını pek mükemmel tesîs ve isbât ediyor gibi zan olunur. 'Alelhusûs(özellekle) bu farazîyedirki kısmen tahkîk (araştırma) edebiliriz.⁷⁴

Aliye Haşmet, bilimsel farklılıklar kadar bu farklılıkların her zaman bu kadar belirgin olup olmadıklarını da sorgulamaktadır. Ona göre kadın ile erkek arasındaki farklılıkların çok fazla olmadığı bilimsel çalışmalarla kanıtlanmıştır. Şöyle ki medenileştikçe kadın ile erkek arasındaki zıtlıklar yoğunlaştığından feminizmin, erkek ile kadın arasındaki farklılıkların azaldığı ilkel toplumlar için daha uygun olduğunu savunmaktadır. İlkel toplumlarda kadınların pek çoğu siyasi faaliyetlere bile katılmaktadır. "*Filhakîka (gerçekten) târîhin rey ve mütâla'asına mürâca'at eylediğimiz takdîrde medeniyetlerin mebdelerinde (başlangıçlarında) erkeğin bütün eşkâl-i fa'alîyyetine kadının iştirâk eylemiş olduğunu tahkîk (araştırmak) etmiş oluruz. Mîlel-i kadîmenin ekserisi nezdinde kadın hayât-ı siyâsîyyeye karışır (Iroquoislerde⁷⁵ câri olmuş olduğu gibi) ve esnâ-i harpte erkeğe yardım eder. (Natchéselerde⁷⁶ vâkî'olan) olmuş olduğu gibi*".⁷⁷ Bu noktada Platon'dan örnekler veren Aliye Haşmet, onun erkekler gibi kadınların da felsefe ve savaş ile uğraşabileceklerini söylediğini aktarmaktadır:

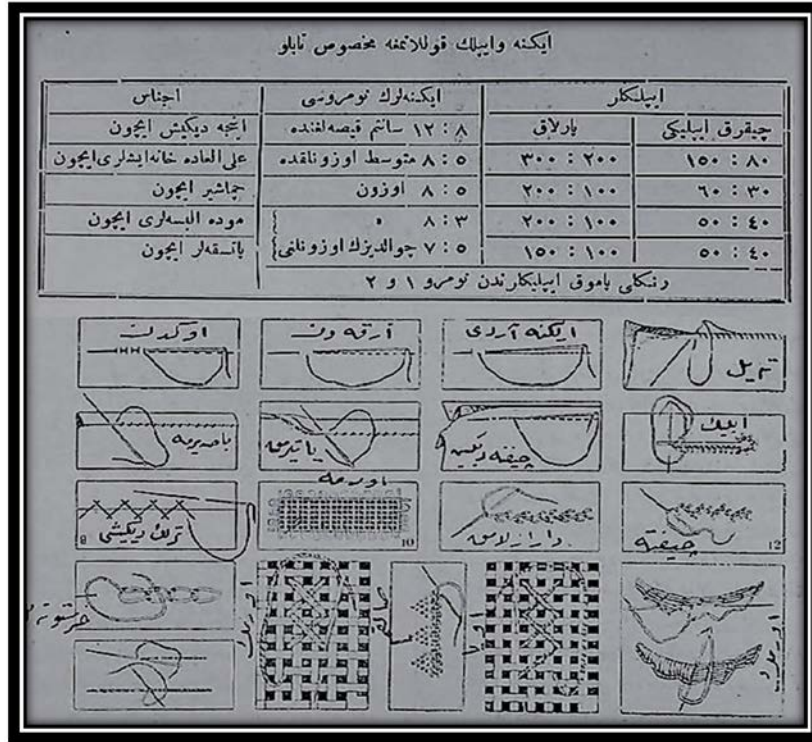
⁷⁴ Aliye Haşmet, **a.g.m.**, s.7.

⁷⁵ Kuzey Amerika Kızılderili kabilelerinden olan Iroquoisler Mohavklar, Oneydalar, Onondagalar, Kayugalar, Senekalar ve Tuskaroralar'dan oluşan bir Kızılderili birliğidir. Altı Millet olarak da adlandırılırlar. Bugünkü nüfusları Iroquois dilini konuşan bütün kabileler dahil edildiğinde 900.000 civarındadır. Britannica. **Iroquois:** <https://www.britannica.com/topic/Iroquois-people> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 07/08/2019.

⁷⁶ Natcez Halkı: Amerika Birleşik Devletleri'nde Güneybatı Missisipi'de yaşayan Kızılderili halkı. Arkeolojik kayıtlar bu toplumun tarihini 700 yılına kadar götürmektedir. 17. yüzyıldan itibaren Fransız sömürgesi haline gelen bu toplum, 1739'da Fransızlara karşı başarısız bir isyan girişimde bulunmuştur. Fransa ile girdikleri savaşı kaybettikten sonra topraklarından uzaklaştırılan Natcezler, Creeks ve Cherokees gibi kabileler arasında erimişlerdir. Jim Barnett, **Mississippi HistoryNow, The Natchez Indians:** <http://mshistorynow.mdah.ms.gov/index.php?id=4> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 07/08/2019.

⁷⁷ Aliye Haşmet, **a.g.m.**, s.8.

“Eflatun diyor ki: dişi köpeklerin de erkek köpekler gibi sürülerin muhafazasına ihtimâm (ilgi göstermeye) itmeye erkek köpeklerle beraber şikâre (av) getirmeye ve her şeyi onlarla müşterekâne yapmaya mecbûr olduklarına mı-- Yoksa çalışmak sürüleri muhafaza etmek hasren erkek köpeklerin hissesine isbât eylediği hâlde sanki başka bir şeye kudretleri ta'alluk (ilişik) etmiyormuş gibi yavru peydâ edip beslemekle meşgûl olan dişi köpeklerin meskende kalmaya mahkûm bulduklarına mı inanırız? Eflatun bu minvâl(yol) üzere her iki tâ'ife arasında müsâvâta(eşitliğe) 'atiyye ta'alluk iden bir gaye-i hayâli misâl-i ittihâz (kabul etme) iderek taleb itmeyor o müsâvâtı teyît etmek için insâniyyetin mādûnunda (seviyesinde) birtakım kıyâslar müşâbeheler(benzerlik) taharrî (arama) eyliyor”.⁷⁸

Resim-7. İğne ve ipliğin nasıl kullanılabileceğine dair görseller.

⁷⁸ Aliye Haşmet, a.g.m., s.8-9.

Dönemin ünlü sosyoloğu Emile Durkheim'a (1858-1917) da değinen Aliye Haşmet, bu düşünürün evlilik hakkındaki fikirlerine atıfta bulunmaktadır. Yazar, Durkheim'ın malda ve kadında ortaklık kuran yani mülkiyet kavramının işlemediği toplumlara göre ilerlemiş toplumlarda bir takım özel roller ve haklar tayin edildiğini söylediğini aktarmaktadır. Tam bu noktada Aliye Haşmet, doğa ile medeniyetin birbirlerine ortak olup olamayacaklarını sorgulamaktadır. “*Acabâ tabî'yâtla medeniyet yekdiğerine teşrîk(ortak) olunamaz mı? Tabî'yât erkek ve dişi tipler arasında tadrîcen (yavaş yavaş) mütezâyîd (çoğalma) bir iftirâk husûle (vücuda getirme) getire dursun 'aynı zamânda insânîyyetin erkekle kadına müte'allik (alakalı) vezâ'if beyninde derece derece tezâyüid (artma) iden bir vahdet-i şeklîyyeye doğru sarf-ı sa'y (emek) itmesi kabul edilemez mi?*”⁷⁹ Yazara göre, farklı türlerin yaratılması hususunda bilim adamlarına tanınmış olan haklar yeni bir kadın türü geliştirilmesi hususunda insana da tanınmıştır. Ama burada dikkat edilmesi gereken husus, kadının aklının özgünlüğünün daha şimdiden önceki kadınlığa göre erkeğimsi bir hal almış olmasıdır. Öyle ki kadınların dış görünüşü artık daha fazla erkeklerin dış görünüşüne benzemektedir.

“Na-kâbil (mümkün olmayan) i'tirâzdırki zamânımızdaki feminizmin taht-ı tesîrinde erkeklerle kadınlar arasında bir istivâ (birbirine eşit olma) vûku buluyor ve cidâl-i hayât kadınları erkekleşmeye yâhût ezilmeye mahkûm ediyor. Kadınların kadınlıktan büsbütün tecerrüt (uzaklaşma) idemeyeceklerinde ise hiç şüphe yoktur. Binâenaleyh hata 'ilmde değildir. O ihtimâl ki (Bu mesele-i medenîyyenin bu husûsta haklı olup olmadığı bahsine ta'alluk ider bir meseledir) Böyle olmakla beraber bizi işgâl iden noktada 'ilmin medeniyeti mahkûm ittiğini tasdik eylemek hak ve sevâba makrûndur (ulaşmış). Filhakîka feminizm bizi nerelere sevk ediyor? Feminizmin hadd-i gâyesi ne olacak?”⁸⁰

Yazara göre, doğanın kendisine sağladığı olanaklardan feragat ederek kadının erkeksileşmeye başlaması ilk olarak annelik görevini zedeleyecektir. Amerikan istatistiklerine de değinen yazar, bu istatistiklerin akli işlerle meşgul olan kadınların birden fazla çocuk doğuramadıklarına işaret ettiğini aktarmaktadır. Bu çerçevede kadın tam olarak erkekleşmeyeceğine göre farklı varlıkların ortaya çıkması ihtimali de vardır. “*Mâhâzâ (bununla birlikte) kadınlar aslâ tamamıyla erkekleşmeyeceklerinden Aristofennanın mâide Eflatun'un dediği gibi isimleri mûcib (sebeplere) 'ar ve hayâ bir tâkım melez mahlûklar elde itmiş olacağız zâten bu sûretle zuhûr (görünme)*

⁷⁹ Aliye Haşmet, **a.g.m.**, s.9.

⁸⁰ Aliye Haşmet, **a.g.m.**, s.11.

idecek kadınların ne olacaklarını Latin 'ırkının i'lanına inkırâzına kitâpları için serlevhâ ittihâz (kabul etme) itmiş olan bir müellif bize söyledi. Müellifin intâk (dile getirme) eylediği eşhâs-ı muhayyileden biri diğerine şöyle hitâb ediyor: Sizin gibi erkekleşmiş kadınlara bizim gibi kadınlaşmış erkekler lâzım".⁸¹

Sonuç

Türkiye'de modernleşme süreciyle iç içe geçen kadın hareketi, özgün toplumsal dinamiklerimizden birisi olarak bugünümüze yön vermeye devam etmektedir. Kadın hareketimizin yerli kökenleri hakkında bilgilenerken bu hareketin ana çıkış noktalarını ve karakterlerini aydınlatmak şüphesiz ki toplumsal tarihimizin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. II. Meşrutiyet yılları, sahip olduğu ortamlarla farklı fikirlerin, yeni karakter ve araçlarla ön plana çıkmasını sağlamıştır. 1908-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde yaşanan değişim ve dönüşüm dalgası, kadının hem maddi hem de manevi anlamlarda irdelenmesini sağlarken onun dönüşmesini isteyen ya da istemeyen çevreleri de cepheleştirmiştir. Bir taraftan kadın dergileri diğer taraftan ise düşünce, sanat ve edebiyat dergileri sosyal bilimcilere derinlemesine analizler yapabilecekleri alanlar yaratmıştır. Bu sürecin özgün değerlerinden birisi olan *Kadınlık*, sahip olduğu bakış açısı ve nitelikli yazılarıyla dikkat çeken bir mecmuadır. 1914 yılında 12 sayı yayımlanan derginin, kısa ömrü araştırmacıları yanıltmamalıdır. Çünkü dergide yayımlanan metinler, kadının taleplerinin ne olduğunu somutlaştıran donanımlı yazılardır. Rasyonel bir orta yol bulma kaygısında olan dergi, polemik yaratan konulardan uzak kalarak realist bir tavır sergilemiştir. Bu tavrın dört temel nokta etrafında şekil aldığını görmekteyiz. İlk olarak dergi, İstanbul ile sınırlanmaksızın bütün kadınların haklarına odaklanarak taşraya da yayılan bir kadın hareketi arzulamaktadır. Dergideki yazılar dikkatle takip edildiğinde dernekleşme aracılığıyla kadının konumunun farklılaştırılabileceğine dair bir inancın var olduğu gözlenebilmektedir. *İttihat-ı Nisvan* adlı cemiyet sayesinde kırsaldaki kadının eğitilmesi için atılması düşünülen adımlar takdire değerdir. Çalışma hayatı ile eğitim arasında kurulan bağ ise ikinci reel tavidir. Kadının sadece okuryazar kılınabilmesi için eğitilmesini eleştiren mecmuada, kadın eğitimi ile çalışma hayatı arasında doğrudan bir bağ kurulmaktadır. Makalede yeterli incelenememekle beraber *Vedide*'nin tabahat ve terzilik üzerine kaleme aldığı metinler pratik adımlara işaret etmektedir. Belki de bu metinler üzerine farklı dergilerden de yararlanılarak yapılacak çalışmalar, çalışma hayatı ile kadın arasındaki ilişkiyi aydınlatarak kadından beklenen meslekleri görünürleştirecektir. Bu

⁸¹ Aliye Haşmet, *a.g.m.*, s.11.

çerçevede ortaöğretimde değil ilköğretimde kadın eğitime öncelik verilmesini isteyen dergi, ev işlerine, hayat bilgisine hâkim, iş hayatına atılabilecek kadımlar arzulamaktadır. Evliliğin gerçekçi, modern kriterlerle ele alınması ise üçüncü tavidir. Görücü usulüne şiddetle karşı çıkan dergide, bu yöntemin zararlarına odaklanılarak temasın önemine işaret edilmiştir. Buna göre evlilik öncesinde çiftler mutlaka birbirlerini tanımalı, evliliğe darbe vurma ihtimali olan kadınsal faktörler dizginlenmeli ve gösteriş kültürüne öykünen her türlü gereksiz harcama sınırlandırılmalıydı. Moda ile kadın arasındaki ilişki ise son reel tavidir. Dergiye göre giyim-kuşamda yaşanan tartışmalardan ziyade kadın eğitime odaklanılmalıdır. Kadınların tesettür ile batı kökenli kıyafetler arasında kalmaları esas sorunların gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede Türk kadını onun aydınlandığını gösteren, herhangi bir yere öykünmekten ziyade kendinden örneklerle bezemiş bir giyime sahip olmalıdır.

Aliye Haşmet'in yazısı ise kadın-hukuk-bilim üçlüsünde kadının ne olduğunu irdeleyen gelişkin bir makaledir. Kadın hukuku tartışmasında öze odaklanılmasını isteyen Aliye Haşmet, eşitlikten ziyade eşitliğin ruh ve manasının gelişim kurallarına uyup uymadığının anlaşılmasına işaret etmektedir. Doğal durumda kadın ile erkek arasında bir eşitlik olmadığını belirten yazar, türler arasındaki gerçek eşitliğin sadece ilk organizmalarda var olduğunu iddia etmektedir. Evrim kuralları işledikçe cinsler arasındaki farklılıkların belirginleştiğine değinen Aliye Haşmet, saf bir eşitliğin mümkün olmayacağını da anlatmaktadır. Tam bu noktada yazar, uygarlık geliştikçe kadın ile erkek arasındaki farklılıkların arttığını, ilkel toplumdaki eşitliğin bugünkü eşitsizliğe dönüştüğünü yani bir nevi biyolojik evrimin yerini kültürel evrime bıraktığını söylemektedir. Platon ve Durkheim'ı örnekleyen yazar, doğa ile medeniyetin ortaklığını sorgulayarak medeniyete uyum sağlayacağı derken kadının doğaya aykırı şekilde erkekleştiğini de belirtmektedir. Kadının dış görünüşünün her gün biraz daha erkeğin dış görünüşüne yaklaşmasını eleştiren Aliye Haşmet, annelik görevi unutulmamak üzere yeni bir kadın türünün geliştirilmesini de arzulamaktadır.

Sonuç itibarıyla kadın hareketine gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşan, milliyetçi karakterini yer yer hissettiren *Kadınlık* mecmuası dönem kadın hareketine yön tayin etmiş bir dergidir. Kısa süreli bir yayın hayatına sahip olan derginin yazarları bütün makalelerini özenerek bilgi yoğunluklu kaleme aldıklarından akıl ve bilime duyulan inanç her sayfada kendisini göstermektedir. Aliye Haşmet'in "*Feminizm Yâhûd Hukûk-u Nisvân Meselesi*" adlı metni ise derginin temel çıkış noktalarından olan akıl ve bilime inancı biyoloji, sosyoloji ve antropolojiden verdiği örneklerle

derinleştirmektedir. Bu yoğunluk ve inancı daha gelişkin, yöntemler ve bakış açılarıyla analiz edebilmek şüphesiz ki kadın hareketinin bize has kökenlerini irdeleyen çalışmaları arttıracaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akagündüz, Ümüt, **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak**, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.
- Akşit, Elif Ekin, **Kızların Sessizliği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Argunşah, Hülya, **Bir Cumhuriyet Kadını: Şukufe Nihal**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- Baykal, Hülya, **Türk Basın Tarihi**, Afa Matbaacılık, İstanbul, 1990.
- Berktaş, Fatmagül, “Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”, **Tarihin Cinsiyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.150-164.
- Brummett, Palmira, **II. Meşrutiyet Basımında İmge ve Emperyalizm (1908-1911)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Demirdirek, Aynur, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.
- Kaplan, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- Keşoğlu, Birsen Talay & Keşoğlu, Mustafa **Yeni Harflerle Bilgi Yurdu Işığı**, Libra Kitap, İstanbul, 2019.
- Kurnaz, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Müderrişoğlu, Ayşen, **A Woman Intellectual in Turkey in The 20th Century: Samiha Ayverdi**, LAP LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, 2014.
- Özdemir, Nuray, **Osmanlıdan Cumhuriyet Bir Cemiyet Kadını-Nakiye Elgün**, Phoenix Yayınları, İstanbul, 2014.
- Sancar, Serpil, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Taşlı, Adem, **Mehasin ve Süs Dergilerinin İncelenmesi ve Seçme Metinler**, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

- Toska, Zehra & Çakır, Serpil, **İstanbul Kütüphanelerinde Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.
- Uğur, Merve, **Türk Basın Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016.
- Walters, Margaret, **Feminizm**, Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- Zihnioglu, Yaprak, **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

Makaleler

- Aliye Haşmet, “Feminizm Yâhûd Hukûk-u Nisvân Meselesi”, **Kadınlık**, Sayı:2 (13 Mart 1330/26 Mart 1914), s.5-11.
- Aydın, Hakan, “Kadın (1908-1909): Selanik'te Yayımlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:22 (2009), s.147-156.
- Azize Haydar, “Yalnız Kadınlar mı Islâha Muhtâc”, **Kadınlık**, Sayı:7 (17 Nisan 1330/30 Nisan 1914), s.4-5.
- Bedriye, “Trabzon'dan Mektûp”, **Kadınlık**, Sayı:9 (3 Mayıs 1330/16 Mayıs 1914), s.5-6.
- Cahide Cevdet, “Hukûk-u Nisvân”, **Kadınlık**, Sayı:10 (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914), s.5-6.
- Çetin, Emrah & Tüzer, Cansu, “İnci Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, **Milli Eğitim**, Sayı: 216 (2017), s.203-225.
- Ebussüreyya Sami, “Kısm-ı İçtimâ'i: Bizde Kadın Zihniyeti”, **Kadınlık**, Sayı: 1 (8 Mart 1330/21 Mart 1914), s.3-4.
- Ebussüreyya Sami, “Kısm-ı İçtimâ'i: Kadınlıkta Terakkî Var mı Yok mu?”, **Kadınlık**, Sayı:2 (13 Mart 1330/26 Mart 1914), s.2-3.
- Gülcü, Erdinç & Tunç, Saniye, Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi, **Çankırı Karatekin Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 2 (2012) s.155-176.
- H.C., “Kısm-ı İçtimâ'i: Bizde İttihât-ı Nisvân”, **Kadınlık**, Sayı:9 (3 Mayıs 1330/16 Mayıs 1914), s.2-3.
- H.C., “Kısm-ı İçtimâ'i: İttihât-ı Nisvân Münâsebetiyle”, **Kadınlık**, Sayı:11 (17 Mayıs 1330/30 Mayıs 1914), s.2-3.
- H.C., “Kısm-ı İçtimâ'i: Kadınların Mevkii”, **Kadınlık**, Sayı:5 (3 Nisan 1330/16 Nisan 1914), s.2-3.

- H.C., “Kısm-ı İçtimâ’i: Serbestiyye-i Nisvân”, **Kadınlık**, Sayı:8 (26 Nisan 1330/9 Mayıs 1914), s.2-3.
- H.C., “Kısm-ı İçtimâ’i: Sa’âdet-i Beşeriyye Kadınla Kâ’imdir”, **Kadınlık**, Sayı:6 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914), s.2.
- H.C., “Kısm-ı İçtimâ’i: Tevlîd ve İdâme-i Nesil”, **Kadınlık**, Sayı:7 (17 Nisan 1330/30 Nisan 1914), s.2-3.
- Hayriyye Fitnat, “Bizde İzdivâç”, **Kadınlık**, Sayı:5 (3 Nisan 1330/16 Nisan 1914), s.4-5.
- Halitoğlu, Sedat “Sedat Simavi “Kadınlar Saltanatı” Karikatürleri Bağlamında 1920 Yılı Türk Kadınına Genel Bir Bakış, **Atatürk Yolu**, Cilt: XVII, Sayı:64, (2019), s.153-180.
- İmzasız, “Kapak”, **Kadınlık**, Sayı:1, (8 Mart 1330/21 Mart 1914).
- İmzasız, “Kapak”, **Kadınlık**, Sayı:11, (17 Mayıs 1330/ 30 Mayıs 1914).
- İmzasız, “Kapak”, **Kadınlık**, Sayı:11, (3 Temmuz 1330/16 Temmuz 1914).
- İmzasız, “Kapak”, **Kadınlık**, Sayı:6, (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914).
- Kadınlık, “Kısm-ı İçtimâ’i: Nimet Cemil Hanımefendi’ye”, **Kadınlık**, Sayı:10 (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914), s.2.
- Kadınlık, “Mesleğimiz”, **Kadınlık**, Sayı:1, (8 Mart 1330/21 Mart 1914), s.2.
- Keskin, Tülay, “Demet Dergisi’nde Kadın ve İlerleme Anlayışı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı:37 (2005), s.289-312.
- Koca, Emine & Polat, Gülşah “Türk Kadınının Giyinme Kültüründeki Değişimde Kadın Dergilerinin Etkisi: II. Meşrutiyet Dönemi Mehasin Dergisi Örneği”, **Turkish Studies**, Cilt: XV, Sayı:1, (2020), s. 429-445.
- Kutkan, Özlem, “Kadınlar Alemi Dergisi ve Osmanlı İmparatorluğunda Kadınlık Halleri” **Kebikeç**, Sayı:24, (2007), s.247-272.
- Kutlar, Mithat, “Osmanlı Kadın Dergileri ve Erkekler Dünyası Dergisi”, **Fe Dergi: Feminist Eleştiri**, Cilt: II, Sayı: 2 (2010), s.1-15.
- Mahmut Sadık, “Kısm-ı İçtimâ’i: Kadınlık Safahâtı”, **Kadınlık**, Sayı:4 (27 Mart 1330/9 Nisan 1914), s.2-3.
- Mustafa Şevket, “Felâketlerimizin Sebeplerinden”, **Kadınlık**, Sayı:10 (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914), s.6-8.
- Nedime Sara, “Trabzon’dan Mektûp”, **Kadınlık**, Sayı:5 (3 Nisan 1330/16 Nisan 1914), s.15-16.
- Nevvare Şükran, “Bizde Kadınsızlık ve Kadınlıkta Ma’ârifetsizlik”, **Kadınlık**, Sayı:2 (13 Mart 1330/26 Mart 1914), s.3-4.

- Nigar Cemal, “Lisân ve Edebiyât Meselesi”, **Kadınlık**, Sayı:3 (20 Mart 1330/2 Nisan 1914), s.6-7.
- Okkalı, İlkay Canan, “II. Meşrutiyet Dönemi Resim Sanatında Nesne ve Özne Olarak Kadın”, **Art-Sanat**, Sayı: 11 (2019), s.47-70.
- Özdemir, Özge, “Kadınlık Yalnız Meyve Değildir: Kadınlar Dünyası Dergisi'nin Başyazılarında Kadın”, **Fe Dergi: Feminist Eleştiri**, Cilt: 9, Sayı:1 (2017), s.113-120.
- Raife Halil, “Âdât-ı Kadimemizden: Usûl-i İzdivâç”, **Kadınlık**, Sayı:3, (20 Mart 1330/2 Nisan 1914), s.4-5.
- Raife Halil, “Hayât-ı Zevciyyette Mu'âşeret”, **Kadınlık**, Sayı:6 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914), s.4.
- Raife Halil, “İzdivâç ve Mu'âşeret Nasıl Olmalıdır”, **Kadınlık**, Sayı:4, (27 Mart 1330/9 Nisan 1914), s.4-5.
- Raife Halil, “İzdivâçta Asâr-ı Teceddüd”, **Kadınlık**, Sayı:11 (17 Mayıs 1330/30 Mayıs 1914), s.4-5.
- Raife Halil, “Kadınlıkta İntibâh”, **Kadınlık**, Sayı:10, (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914), s.4-5.
- Raife Halil, “Temâs ve Adem-i Temâsa Dâ'ir Bir İki Söz”, **Kadınlık**, Sayı:6 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914), s.5-6.
- Reşide Nihad, “Udviye Sıdkı Hanım Hemşireme”, **Kadınlık**, Sayı:8 (26 Nisan 1330/9 Mayıs 1914), s.6-7.
- Şahver, “Birbirimizi Aldatmaktan Tevkî İdelim”, **Kadınlık**, Sayı:11 (17 Mayıs 1330/30 Mayıs 1914), s.6-8.
- Şenel, Şennur, Osmanlı Modernleşmesinde Kadın, **Electronic Turkish Studies**, Cilt: 13, Sayı:26 (2018), s.1071-1090.
- Şukufe Nihal, “Bugünün Genç Kadınına”, **Kadınlık**, Sayı:1 (8 Mart 1330/21 Mart 1914), s.4-5.
- Udviyye Sıdkı, “Kız Dârüşşafakası”, **Kadınlık**, Sayı:11 (17 Mayıs 1330/30 Mayıs 1914), s.3-4.
- Udviyye Sıdkı, “Musâhabe: Teşebbüs ve Tezeyyün-i Nisvân”, **Kadınlık**, Sayı:10 (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914), s.3-4.
- Udviyye Sıdkı, “Musâhabe”, **Kadınlık**, Sayı:3 (20 Mart 1330/2 Nisan 1914), s.3.
- Udviyye Sıdkı, “Musâhabe”, **Kadınlık**, Sayı:6 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914), s.3-4.
- Vedide, “İslâmiyet'te Erkek ve Kız İzdivâçtan Akdem Temâsta Bulunmalı mı Bulunmamalı mı?”, **Kadınlık**, Sayı:5-6 (3 Nisan 1330/16 Nisan 1914), s.5.

Tezler

Aşa, Emel, **1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YL), İstanbul, 1989.

Kutlar, Mithat, **Ulviye Mevlan: Yaşamı ve Düşünceleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Özboy, Sema, **Hanımlar Alemi Gazetesinin İnceleme, Tasnif ve Değerlendirmesi (1914-1918)**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YL), Kütahya, 2014.

Özsoy, Seda, **Birinci Dünya Savaşı Sonunda Türk Kadını ve Türk Kadını Dergisi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YL), Sakarya, 2010.

Ünal, Yasemin, **Mehmet Rauf'un Kadın Dergileri: Mehasin ve Süs, Kayseri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YL), Kayseri, 2007.

İnternet Kaynakları

Barnett, Jim, **Mississippi HistoryNow, The Natchez Indians**: <http://mshistorynow.mdah.ms.gov/index.php?id=4> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 07/08/2019.

Britannica, **Iroquois**: <https://www.britannica.com/topic/Iroquois-people> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 07/08/2019.

Daşlı, Güneş, **Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçişte "Milli Kadın" Yaratma Süreci: Genç Kadın Dergisi**, Academia:https://www.academia.edu/12096267/Osmanl%C4%B1dan_T%C3%BCrkiye_Cumhuriyetine_Ge%C3%A7i%C5%9Fte_Milli_Kad%C4%B1n_Yaratma_S%C3%BCreci_Gen%C3%A7_Kad%C4%B1n_Dergisi adresinden alındı. Erişim Tarihi: 17/05/2017.

İSTİKBAL VE HALK GAZETESİNE GÖRE TRABZON BASININDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Volkan AKSOY*

ÖZ

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla yenilgiyi kabullenmiştir. Bununla birlikte mevcut duruma karşı çıkan vatanseverler, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nı başlatmış ve Türkiye adına savaşa asıl son veren belgeyi, yani Lozan Barış Antlaşması'nı imzalama başarısını göstermiştir. Lozan Barış Antlaşması, Millî Mücadele'den başarılı bir şekilde çıkan Türk Milletinin bağımsızlığını tüm dünyaya duyuran ve bu durumun kabul edilmesini sağlayan bir belge niteliğini taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolu da açması bakımından önemi haiz olan Lozan Barış Antlaşması'nın hem yurt içinde hem de yurt dışında önemli akisleri olmuştur. Özellikle Antlaşmanın ikinci evresini geçirdiği dönem, çok çetin müzakerelere yol açmış, gerek mecliste gerekse yurt genelinde basın yoluyla tartışmalar yaşanmış ve antlaşma sonrası değerlendirmeler yapılmıştır. Millî Mücadele'yi Türkiye adına bitiren Lozan Barış Antlaşması ile ilgili yapılmış çok sayıda inceleme ve araştırma olduğu da muhakkaktır. Ancak Anadolu'daki kamuoyunun antlaşmadan nasıl etkilendiği ve antlaşmanın basın organlarına nasıl yansıdığı konusuyla ilgili çalışmalar daha sınırlı olmak birlikte giderek artan bir öneme sahiptir. Dolayısıyla artan bu öneme binaen, Lozan Barış Antlaşması'nın Trabzon basını tarafından nasıl karşılandığı ve sütunlara nasıl yansıdığına bir değerlendirme yapılmaya, Trabzon şehrinin önde gelen iki basın mensubu ve gazetesinin Lozan'a yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan genel okuma ve değerlendirmelere bir katkı sunulması da hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Basın, Halk, İstikbal, Lozan, Trabzon.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, v_aksoy@ktu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6725-8012>).

LAUSANNE PEACE TREATY IN TREBIZOND PRESS ACCORDING TO İSTİKBAL AND HALK NEWSPAPERS

ABSTRACT

The Ottoman Empire conceded defeat with the Mondros Armistice Agreement signed at the end of the First World War (1914-1918). However, the patriots who opposed the current situation initiated the Independence War under the leadership of Mustafa Kemal Pasha and succeeded in signing the Lausanne Peace Treaty. The Treaty declared the success of the National Struggle and the independence of the Turkish Nation to the whole world. Lausanne Peace Treaty has paved the way for the establishment of the Republic of Turkey. Because of this, it has had important reflections both at home and abroad. Especially during the second phase of the Treaty, it has led to very tough negotiations, debates have been made through the press both in parliament and throughout the country and post-treaty evaluations have been made. It is certain that there are many studies and researches about the Lausanne Peace Treaty. However, studies on how the public opinion in Anatolia is affected by the treaty and how it is reflected on the press organs are limited. But it is of increasing importance. Therefore, due to this increasing importance, an evaluation was made of how the Lausanne Peace Treaty was received by the Trebizond press and reflected on the newspaper columns. On the other hand, it is aimed to make a contribution to general reading and evaluation.

Keywords: Halk, İstikbal, Lausanne, Press, Trebizond.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilâf Devletleri, kaybeden tarafta yer alan devletlere çok ağır şartlar içeren bir dizi antlaşmayı adeta dikte ettirmiştir. Benzer şekilde Osmanlı Heyeti ise İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri ile diğer müttefik devletlerin karşısında kötü bir muameleye maruz bırakılmış, savaşın suçu üzerlerine yüklenirken karşılıklı görüşme dahi yapılmayıp daha sonra Sevr diye adlandırılacak antlaşmanın şartları kendilerine dayatılmıştı.¹ Söz konusu süreçte Osmanlı Devleti,

¹ 22 Nisan 1920 tarihinde İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni resmen konferansa davet etmişlerdir. Paris'e bir heyetle katılan Tefik Paşa'ya 11 Mayıs 1920'de Fransız Dışişleri Bakanı Millerand tarafından çok ağır bir dille kaleme alınmış bir barış antlaşması metni verilmiştir. Bunun üzerine konferans delegasyonuna bir muhtıra veren Tefik Paşa, kendisine verilen barış şartlarını bağımsız bir devletin kabul edemeyeceği düşüncesiyle ülkesine dönmüş, yerine şartlar ne olursa olsun barışı imzalamakta kararlı olan Damat Ferit gitmiştir. Damat Feri, İttihatçıların Osmanlı'yı savaşa sürükleyerek suç işlediklerini ancak devletin parçalanmasını kabul etmeyeceklerini ihtiva eden bir metni Barış Konferansı'na sunmuştur. İtilâf Devletleri ise hazırladıkları metin üzerinde bir değişiklik yapmayacaklarını, eğer

Birinci Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi'ni imzalayınca, İtilâf orduları vatanın geri kalan topraklarını işgale başlamıştır. Ancak İtilâf Devletleri tarafından gerçekleştirilen haksız işgaller karşısında sessiz kalmayan bir gurup vatanseverin direniş hareketi başlatması, İtilâf Devletlerini rahatsız etmiş ve İstanbul Hükûmeti bu konuda uyarılmıştır. Bunun üzerine 1919 yılında meydana gelen asayiş meselelerini yerinde takip edip gerekli önlemleri almak üzere Samsun'a gönderilen² Mustafa Kemal Paşa, verilen emirin dışına çıkarak Anadolu'da yer yer başlayan direniş hareketlerinin başına geçmiş ve Milli Mücadele'nin ateşini yakmıştır. 1920 yılında ise Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılmasını sağlamış, milletçe vatan ve din düşmanlarının karşısında cephe almıştır. Milli Mücadele'nin ilk hedefi vatanı düşman istilasından, milleti tutsaklıktan kurtarmak, devletin bütünlüğünü ve bağımsızlığını sağlamaktı. Neticede bu gayeler etrafında gösterilen çabalar sonuç vermiş ve Büyük Taarruz Sonrası 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.³ Bu antlaşma, gelecekte uluslararası düzeyde yapılacak olan barış antlaşmasına

imzalamazlarsa Türkleri ebediyen Avrupa'dan kovma durumuna girebileceklerini (aslında İstanbul kastediliyor) tehdit yolu Osmanlı heyetine beyan etmiştir. Bu gelişmeler üzerine aralarında eski bakanlar, senatör ve generallerin de bulunduğu Saltanat Şurası toplanmış ve antlaşmanın zorunlu olarak imzasını kararlaştırmıştır. Sevr'i imzalamak üzere ise Hâdi Paşa, Rıza Tevfik Bey ve Bern Elçisi Reşat Halis Bey Paris'e gitmiştir. Bkz. Mustafa Turan, **Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2005, s. 91-94; Salâhi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 82-84; Gülnihal Bozkurt, "Sevr'i Bilmek, Lozan'ı Anlamak...", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 678-681. Saltanat Şurası'nda yer alanların kimler olduğu ve aldıkları karar hakkında geniş bilgi için bkz. Münir Sirel, "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı", **BTTD**, Sayı:4 (1968), s. 15-21.

² Bölgenin etnik yapısı, harp içinde yaşanan tehcirler ve Pontusçu hazırlıklar Samsun'daki huzursuzluğun başlıca kaynaklarıydı. Ayrıca stratejik bakımdan büyük önem taşıyordu. Karadeniz'in güney kıyılarında Orta Anadolu'ya açılan bir limana sahipti. Bu öneminden dolayı İngilizler daha Mart ayının başlarında bölgeye bir askeri birlik çıkarmıştı. İngilizlerin de bölgeye gelmesiyle özellikle Rumlar arasında bozguncu faaliyetlerde bir artış meydana gelmiş ve Samsun'daki Rum çete faaliyetlerine Mondros Mütarekesi siyasi renk vermeye başlamıştı. Dolayısıyla bölgedeki asayişsizlik ve Türklerin Rumlara karşı silahlandırıldığı hakkındaki İngiliz makamlarının artan şikâyetlerinin önüne geçilmesi, İstanbul Hükûmetince gerekli görülmüştü. Sonuç olarak Samsun ve havalisinde dağılık halde bulunan silah ve cephaneyi depolara toplamak, bölgenin huzur ve güvenini sağlamak, çeşitli yerlerde ordu destekli kurulduğu iddia edilen şuraları kaldırmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Müfettişi vazifesiyle Samsun'a gönderildi. Bkz. Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 218-225. Ayrıca bkz. Gotthard Jaschke, "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gönderilmesi", (çev. Hamiyet Sezer), **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 9 (1992), s. 53-74.

³ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 450-454; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 71-74.

askeri ve siyasi zemini hazırlamış,⁴ ardından İtilâf Devletleri, 27 Ekim'de Türkiye ile aralarındaki savaş haline bir son vermek üzere 13 Kasım'da Lozan'da barış konferansının toplanması yönündeki isteklerini TBMM Hükümeti'ne bildirmişlerdir.⁵

İtilâf Devletleri Ankara Hükümeti'ne yaptıkları teklifin aynısını İstanbul'daki Padişah Hükümeti'ne de yapmışlardır. Amaçları daha önce Londra Konferansı'nda denedikleri gibi Türkleri birbirine düşürmek ve son bir gayretle elde edebilecekleri en büyük kazanımları sağlamaktır.⁶ Ancak beklenen olmamış ve tarihi bir fırsatın ayağına geldiğini anlayan Millî Mücadele önderleri bu davet neticesi TBMM'de doğan tepkilerin de desteğiyle 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırmıştır.⁷ Böylece zaten fiili bir durum arz eden ülke yönetimi meselesini açıklığa kavuşturup resmileştiren TBMM, Lozan Konferansı'na gönderilecek heyetin seçim işini ele almış ve Yusuf Kemal Tengirşenk Bey'in Dışişleri Bakanlığı'ndan istifası ile yerine geçen İsmet Paşa, baş delege olarak Lozan'a gidecek heyetin başkanlığına seçilmiştir.⁸ Ardından heyete, kısaca amacı,

⁴ Sezai Kürşat Ökte, "Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 49 (2012), s. 129.

⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, C. I, İstanbul, 2002, s. 183; Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 465. Mustafa Kemal Paşa söz konusu konferansın İzmir'de yapılmasını arzu etmişse de Müttefikler 27 Ekim'de konferansın İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanacağını bildiren bir notayı TBMM Hükümetine iletmışlerdir. Bkz. Ali Naci Karacan, *Lozan*, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2007, s. 46; Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu*, TTK Yayınları, Ankara, 2005, s. 12.

⁶ Ökte, *a.g.m.*, s. 138.

⁷ Tevfik Paşa, İtilâf Devletleri tarafından kendilerinin de Lozan Konferansı'na davet edildiklerini bildiren bir telgrafi önce Hariciye Vekâleti 'ne ardından başına Ankara ismini koyarak TBMM Yüksek Riyaseti'ne hitaben göndermiş ve meseleye gerekli önemin verilmesini istemiştir. Bunun üzerine telgrafa cevap veren Mustafa Kemal Paşa, konferansta Türkiye Devleti'nin yalnız ve ancak TBMM Hükümeti tarafından temsil olunacağını, bu gerçekler karşısında gayrimeşru ve gayrihukuki olduğu Yüksek Meclisçe devamlı açıklanan ve ilan edilmiş olan heyetlerin veya bu heyetler mensuplarının şimdiye kadar birçok defa vaki olduğu gibi bundan sonra da devlet siyasetini karıştırmaktan çekinmemelerinin büyük sorumluluklara sebebiyet vereceğini, Türkiye'nin geleceğine sahip ve bundan sorumlu yalnız ve ancak TBMM Hükümeti'nin olacağını belirtmiştir. Söz konusu telgrafın Mecliste de okunması ile meydana gelen heyecan ve asabiyet sonucu Rıza Nur ile 78 arkadaşı tarafından verilen taktir ile şahsiyete dayanan İstanbul'daki hükümetin kaldırılması kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Tevfik Paşa'nın telgrafları, kendisine verilen cevaplar ve Saltanatı kaldıran kanun maddeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cebesoy, *a.g.e.*, s. 117-142; Cengiz Kürşat, "Türkiye Büyük Millet Meclisinde Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar", *BTTD*, Sayı: 34 (1970), s. 12-15.

⁸ İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması-1*, Cumhuriyet Yayınları, 1998, s. 54-55; Cebesoy, *a.g.e.*, s. 115-116. İsmet Paşa'nın dışında delege olarak Sağlık Bakanı Rıza Nur ve Maliye

Türkiye'nin Lozan Konferansı'nda sınırlarını çizmek, bu sınırları uluslararası camiada onaylatmak ve çizilecek yeni sınırlar içerisinde bağımsız, çağdaş bir milli devletin kurulmasını sağlamak olan 14 maddelik bir talimat verilmiştir.⁹

Lozan Barış Konferansı, İtilâf Devletlerinin davet mektubunda belirttikleri 13 Kasım tarihinden bir hafta gecikme ile 20 Kasım 1922 tarihinde açılmıştır. Bu gecikmenin temel sebepleri İngilizlerin konferansa Fransa ve İtalya ile her konuda ağız birliği etmek suretiyle gitmek istemeleri¹⁰ ve yine İngiltere'de seçim dönemine rastlamasıydı.¹¹ Konferans, açılışa kalabalık bir uzmanlar heyeti ile katılan Türkiye için yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmekteydi. Zira Türkiye artık Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedeni değil kendisine biçilen statüyü reddedip dört yıla yakın verilen mücadelenin sonunda galip gelen bir millet ve devlet olarak Lozan'a gelmişti. Konferansın Ouchy (Uşi) şatosunda yapılan daha ilk oturumunda konferansın içtüzüğü belirlenirken Türk heyetinin takındığı tavır ve kararlılık bunun somut bir göstergesiydi.¹² Zira Türkler, sonunda imzalanacağı umulan barış antlaşması ile bağımsızlık ve egemenliğini elde edecek, yıkılan ülkesini imar edip gelişmiş ülkeler arasında yer almak adına çalışacağı bir gelecek yaratacağı. Bütün bu sebepler bir araya geldiğinde söz konusu konferansa gerek yurtdışı gerek yurtiçindeki basın tarafından da büyük ilgi gösterildi. Özellikle İstanbul'daki gazetelerden bazıları konferansa bizzat muhabir göndererek¹³ birinci elden bilgi ve gözlemlerini Türk halkına duyurmaya gayret

Bakamı Hasan (Saka) Bey ile sayıları otuzu geçen askeri, mali, iktisadi, hukuki müşavirler ve kâtipler bulunmaktaydı. Bkz. İnönü, **a.g.e.**, s. 59; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 184-185; Karacan, **a.g.e.**, s. 60-63; Cemil Bilsel, **Lozan**, C. 2, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 11; **İstikbal**, 2 Kasım 1338/1922, no. 752, s. 1.

⁹ Bilal N. Şimşir, "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 25-26. Lozan Heyetine TBMM tarafından verilen 14 maddelik talimatname hakkında geniş bilgi için bkz. Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 469-470; Kürşat, **a.g.m.**, s. 15-32;

¹⁰ Salâhi Sonyel, "İngiliz Belgelerine Göre Lozan Konferansı'nın Perde Arkası", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, Ankara, 2005, s. 20. İsmet İnönü'nün, Seha Meray'ın eserine yazdığı önsözde "Lord Curzon, büyük meselelerden hiç birini, daha evvel bütün müttefiklerini toplayıp bir karara bağlamadan, açık müzakereye getirmiyordu" ifadelerine yer vermesi, yukarıda vurgulanan gecikme gerekçesinin bir başka söyleniş biçimi olsa gerektir. Bkz. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (çev. Seha L. Meray), YKY Yayınları, C. 1, İstanbul, 2001, s. XI.

¹¹ İnönü, **a.g.e.**, s. 63; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 191; Bilsel, **a.g.e.**, s. 11.

¹² **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, s. 5-17.

¹³ Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi ve yazı işleri sorumlusu Velid Ebuzyiya Lozan'a giden gazetecilere bir örnek olarak verilebilir. Kendisinin Lozan'da iken aktardığı yazıları ile ilgili bkz. Ahmet Temiz, **Velid Ebuzyiya'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

gösterdiler.¹⁴ Konferansa yurtiçi basını tarafından gösterilen ilgi elbette İstanbul’la sınırlı kalmadı. Yurdun hemen her köşesinde çıkan gazeteler, konferansta yaşanan gelişmelerle yakından alakadar oldu.¹⁵ Bu manada Trabzon basını da Lozan Konferansı’na yakın ilgi göstermiştir. Bu çalışmada söz konusu konferansın özellikle ikinci devresinde meydana gelen gelişmelerin barış antlaşması ile taçlandırılmasıyla yapılan değerlendirmeler yansıtılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

1. Lozan Konferansı ve Trabzon Basını

Değerlendirmeler yapılırken Trabzon’daki iki gazeteden faydalanılmıştır. Bunlardan birincisi Faik Ahmet Barutçu’nun sahibi olduğu “İstikbal”¹⁶ gazetesi, ikincisi ise Ali Becil’in sahibi olduğu “Halk”¹⁷

¹⁴ İstanbul basınının konferansa ve antlaşmaya dair değerlendirmeleri hakkında bkz. Songül Doğan, **Lozan Görüşmeleri ve Antlaşması’nın Türk Kamuoyundaki Etkileri**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999; Ebru Gür, **Lozan Konferansı’nın Türk Basınına Yansımaları**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006; Seydi Vakkas Toprak, “Lozan Antlaşması’nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhid-İ Efkâr Örneği”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 11, Sayı: 27 (2014), s. 83-102.

¹⁵ Antlaşmaya karşı İzmir basınının yaklaşımı için bkz. Zeki Arıkan, “Lozan Barış Konferansı ve İzmir Kamuoyu”, **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 93-108. Ayrıca bkz. Yücel Özkaya, “Lozan Barış Görüşmelerinin Türk Basınındaki Yankıları”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 499-513. Özkaya bu çalışmada Hâkimiyet-i Milliye ve Konya’da çıkan Babalık gazetesinin görüşlerini de aktarmıştır.

¹⁶ Birinci Dünya Savaşında Trabzon Rus işgaline uğrayınca Türk basını susturulmuş, Türk matbaaları yerli Rumlar tarafından kullanılamaz hale getirilmişti. Milli Mücadele’ye girildiği dönemde Trabzon halkının uyanık ve canlı tutulması gerektiğine inanan şehrin ileri gelenleri imkânlarını zorlayarak mutlaka bir Türk gazetesinin çıkarılmasını takdir ettiler. Böylece İstikbal gazetesi 10 Aralık 1918 tarihinden itibaren cumartesi ve salı günleri haftada iki gün olmak üzere yayın hayatına başladı. 12 Mayıs 1920’den itibaren haftada iki defa pazar ve çarşamba günleri, 13 Aralık 1920’den itibaren pazartesi ve perşembe günleri yayınlanmaya devam etti. Gazetenin 27 Ocak 1921 günü sayısının ilk sayfasında "cumartesinden maada her gün neşrolunur siyasî, ilmi müstakil-ül-efkâr Türk gazetesidir" cümlesi yer almış ve nihayet, 30 Ocak 1923’ten itibaren her gün yayınlanmaya başlamıştır. 4 Mart 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu’nun birinci maddesine dayandırılarak 8 Mart 1925’te Bakanlar Kurulunun aldığı bir kararla kapatılan gazete, son sayısını 17 Mart 1925 tarihinde çıkarmıştır. Bkz. Mesut Çapa, “Milli Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 10 (1992), s. 133-168; Hüseyin Albayrak, **Dünden Bugüne Trabzon Basını**, C. 1, Ankara, 2010, s. 161-180.

¹⁷ 24 Nisan 1923 tarihinde Ali Becil tarafından iki günde bir çıkarılan gazete, 7. sayısından itibaren günlük olarak çıkmaya başlamıştır. İlk sayının başmakalesinde gazetenin yayınlanma gerekçesi şu sözlerle ifade edilmiştir: “Halka hürmetkâr ve hidmetkâr olarak ona faydeli malumatı, istediği haberleri vererek nâfi bir gazete olmaya hasr-ı mesai ederken bilhassa halkın nazarı nereye matuf bulunduğunu yazılarıyla göstermek ve onun

gazetesidir. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken bir husus, Halk gazetesi koleksiyonunun 25 Haziran 1923 tarihine kadar olan kısmının mevcut olduğudur. İstikbal gazetesinin ise kapatıldığı Mart 1925 tarihine kadar olan sayıları elde mevcuttur. Bu vesileyle inceleme yapılırken konumuzun sınırlarını aşacağı için Lozan'da tartışılan her meseleye yer verilmemiştir. Bunun yerine basının en hassas gördüğü konulara kısaca değinilmiş ve Lozan Barış Antlaşması imza ve sonrası yapılan değerlendirmeler üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Değerlendirmeye tâbî tutulduğunda adı geçen gazetelerin Lozan Konferansı'nda ele alınan sınırlar (Irak, Suriye, Boğazlar, Batı Trakya, Adalar), azınlıklar (Mübadele, azınlık hukuku, Ermeni Devleti kurulması) ve kapitülasyonlar (siyasi, adli, mali, iktisadi) gibi yüzyılların birikimi olan çok karışık meselelerin hemen hepsine değinmeye çalışıldığını görmekteyiz. Ancak tazminat ve tamirat, Adalar ve Batı Trakya dâhil olmak üzere sınırlar, kupon ve yabancı şirketler, kapitülasyonlar ve konferansın sonuna doğru artan bir oranda faizler ve ödenme şekli meseleleri Trabzon basınının sütunlarını en çok işgal eden konular olarak öne çıkmıştır.¹⁸ Bu bağlamda Halk gazetesine göre Türk tarafı biran evvel barışı gerçekleştirmek adına Lozan'a ikinci defa gitmektedir. Eğer İtilâf Devletleri, yeni doğan Türkiye Hükûmeti'nden devamlı bir barışı görmek istiyorlarsa bunu elde etmemek için hiçbir maninin bulunmadığını, Türk heyetinin barışa samimi ve halis arzularla gittiğini ifade etmiştir. Çünkü Türkler, Trablusgarp'tan beri yıkılan ülkesini barış devresinde onarmak, kanayan yaralarını sarmak ve vücudunu dinlendirmek istemektedir. Millet barıştan yanadır ve bu sebeple asla barışa engel olmayacaktır. Gazete aksi bir durumun yaşanması halinde "Türklerin istirahat ve hakk-ı hayatını fazla görürlerse veya ona rahat mesai hayatını kıskanırlarsa o zaman sulhun en büyük hasmı olacaklardır" sözleriyle de sorumluluğun büyük kısmının İtilâf Devletlerinde olduğunu anlatmak

düşündüğü ve istediği neler olduğunu anlatabilmek için de gücü ve vüs'u yettiği kadar çalışacaktır... Halk'ın mesleği bu olacaktır. Halk hak ve hakikati arayacak ve gösterecektir." Halk gazetesinin tam olarak kaç sayı çıktığı bilinmemektedir. Cumhuriyet Odabaşoğlu'nun eserinde 6 Eylül 1923 tarihli 104. Sayı ve haber başlıkları verilmiştir. Eylül ayında İstikbal gazetesi tarafından "tatil-i neşriyat" ettiği bilgisi verilmektedir. Bkz. **Halk**, 24 Nisan 1339/1923, no. 1, s. 1; Albayrak, **a.g.e.**, s. 279-296; Cumhuriyet Odabaşoğlu, **Trabzon Milli Mücadele Yılları Basını 1919-1925**, Trabzon, 1993, s. 96.

¹⁸ Osmanlı Devleti'nin yaklaşık üç yüz yıldır yabancılara tanıdığı kapitülasyonların ve Avrupa devletlerinden aldığı borçların sorumluluğu da yeni Türk Devleti'ne yüklenmek isteniyordu. Dolayısıyla, Lozan Barış Konferansı aynı zamanda gelecekteki Türk iktisadi kalkınmasının da yolunu açacak veya kapayacak bir uluslararası ortam olarak görülmekteydi. Konferansta kapitülasyon, borç ve faizler üzerinde bu kadar yoğun tartışma ve itirazların olması ve Türk basını tarafından da sıkça işlenmesi sebebinin burada aramak lazım gelir. Bkz. Ökte, **a.g.m.**, s. 131.

istemiştir. Ancak her iki ihtimale göre hazır bulunulması gerektiğini de vurgulamıştır.¹⁹

Yukarıdaki ifadelerle ortaya konulan görüş sonrası, Halk gazetesinin Lozan Konferansı boyunca en çok yakındığı meselelerden birisi konferansın sürekli, barış ile görüşmelerin kesilmesi arasında gidip gelmesi olmuştur. Hiç kimse konferanstan sağlam bir kanaat edinmemektedir. Zira “haftadan haftaya, günden güne, hatta saatten saate sulhun talii (kaderi) ile muhtelif oyunlar oynanmıştır.” Birinci konferansta barış hiçbir zaman bu kadar yakına gelmediği gibi birdenbire bu kadar da uzağa kaçmamıştır. Gazete değerlendirmelerini şu sözlerle devam ettirmiştir:

“Lozan Konferansı hummalı bir hasta arazi arz etmektedir. Bu hastanın gün oldu ki harareti hatt-ı tabii çok geçti ve fazla hararet hastayı abuk sabuk konuşturmaya başladı. Gün oldu ki hastanın bu harareti geçip de vaziyet tabiiye avdet edince her tarafı sükûnet ihata etti. Fakat yine gün oldu ki hasta en umulmaz hülyalardan bahsetmeye başladı. Nisan’dan beri Lozan Konferansı dünyaya karşı böyle muvazenesiz hummalı bir hasta gibi çarpışır görünmektedir. Sulhun talii ise bu hastanın kolları arasında kalmış bir bigünah gibidir. Bu bigünah, konferansta müteaddit med cezirlere sahne oldu.”²⁰

Lozan Konferansı’nın işleyişi hakkında bir diğer olumsuz değerlendirme ise delegelerin hummalı birer hasta gibi her gün muhalif makamdan sözler söylemesi ve bu sözlere muhabirlerin tahmin ve hayallerini de eklemeleridir. Lozan’dan bir gün iyi bir gün kötü haber alınması, barışı neticelendirecek müzakere, mülakat ve diplomatik münasebetlerle birlikte muhabir haberlerinin düzensizliği, sonuç olarak okuyucu ve kamuoyunun aklına barış olacak mı sorusunun dışındaki ayrıntılarla ilgilenme şansı bırakmamasıdır. Örneğin birkaç gün önce kuponlar²¹ meselesinin halloldüğünden bahsedilirken daha sonraki bir telgrafta delegeler arasındaki temasın tamamen kesilmiş olduğu bildirilmektedir.²²

Gazetenin haberi veriş şeklinden biran evvel barışı arzu etmekle beraber genel bir bezginlik havası içerisinde olduğu görülmektedir. Bu bezginlik

¹⁹ Halk, 24 Nisan 339/1923, , no. 1, s. 1.

²⁰ Halk, 20 Haziran 1339/1923, no. 43, s. 1

²¹ Devlet tahvili, hisse senetleri vb. değerli kâğıtların üzerinde bulunan ve belirli zamanlarda sahibine faiz veya kazanç payı olarak belirli bir gelir sağlayan kesilmiş parça, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, 9. Baskı, C. 2, Ankara, 1998, s. 1407.

²² Halk, 25 Haziran 1339/1923, no. 47 s. 1.

havasını arttıran ve gazete sütunlarında oldukça fazla yer tutan sıkıntı ise özellikle Fransızlarla Türk heyeti arasında yaşanan kuponlar ve bunların faizlerinin hangi birim ile (altın, Sterlin, Frank) ödeneceğidir. Çünkü Türk heyeti kupon faizlerini altınla ödemeyeceklerini kesin bir dille ifade etmiştir. Ekonomik bağımsızlık için bu en temel şartlardan birisi olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu karardan dönmek mümkün değildir.²³ Faizlerin altınla ödenmemesi kararlaştırıldıktan sonra Türk delegeleri ancak barışa engel çıkarmamak için ayrıntılar üzerinde belki fedakârlık yapabiliirdi. Bu fedakârlık ise “sulhun iadesi ve adi sarraf meselesi telakki edilebilen kuponlar meselesinin dünya sulhu üzerinde bu kadar baskın ve menfi amil olmaması içindi.”²⁴ Fakat Fransızlar her ne kadar olumlu karşılık bulamasalar da görüşlerinin kabul ettirilmesi için İsmet Paşa’yı tehdit eden bir nota verilmesini müttefiklerine teklif etmişlerdir.²⁵ Oysa İngiliz ve Fransız mali uzmanları tarafından kararlaştırılan şekilden Fransızların yüz çevirmesi, müttefikler arasında da memnuniyetsizlik doğmasına yol açmıştır.²⁶ Londra ve Roma gazeteleri bu sebeple hoşnutsuzluk eseri göstermektedir.²⁷ Yetki sahibi bir İngiliz siyasetçinin tamamlanmak üzere olan müzakereleri sadece faizler meselesi için kesemeyeceği bilgisi de gazete sütunlarında yer almıştır.²⁸ Gazeteye göre kuponlara ait mesele

²³ Fransa, Duyunu Umumiye faizlerinin altın olarak verilmesinde ısrar ederken Türkiye, borçların büyük oranda Fransa ve Fransız vatandaşlarına olduğundan Duyunu Umumiye borçlarının Fransız frangı olarak ödenmesi gerektiğini düşünüyordu. Fransa, kendi para birimi uluslararası alanda çok hızlı değer kaybına uğradığı için Türkiye'nin teklifine karşı çıkıyordu. Bu yüzden konferansta tam bir uzlaşmazlık hali meydana gelmekteydi. Bkz. İsmet İnönü, **İsmet İnönü'nün Hatıraları Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması-II**, Cumhuriyet Yayınları, 1998, s. 61-64.Şerif Demir, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular”, **History Studies**, C. 5, Sayı: 4 (2013), s. 10.

²⁴ **Halk**, 25 Haziran 1339/1923, no: 47, s. 1.

²⁵ **Halk**, 24 Haziran 1339/1923, no. 46, s. 1; **Halk**, 23 Haziran 1339/1923, no. 45, s. 1.

²⁶ Müttefiklerin artık imtiyazlar hakkında daha fazla ısrar etmeyecekleri, meselenin derhal hal ve tesviyesine yol bulmaya çalışacaklarını düşündüklerini haber yapan gazete, Sir Horace Rumbold'un da kabul ettiği İngiliz gazetecilere bugünkü karanlık vaziyetin daha çok zaman devam edemeyeceği, hükümetinden aldığı son talimat üzerine sulhun hızlandırılmasıyla antlaşmanın biran evvel imza edilmesi hakkında bir hafta zarfında Türk delegesi nezdinde acil teşebbüslerde bulunacağı ve müttefiklerin de aynı fikri söylediği bilgisini vermiştir. **Halk**, 21 Haziran 1339/1923, no. 44, s. 1.

²⁷ **Halk**, 23 Haziran 1339/1923, no. 45, s. 1.

²⁸ **Halk**, 24 Haziran 1339/1923, no. 46, s. 1. Konferansın ikinci devresinde İngiltere baş delegesi olan Rumbold, bu konuda Curzon'a gönderdiği telgrafta şöyle demektedir. “Anlaşmazlık konusu yalnızca kelimelerden ibaret olduğu halde Osmanlı borçları (tabi faizler de) yüzünden görüşmelerin kesilmesi olasılığının doğduğu saçma sapan bir noktaya gelmiş bulunuyoruz.” Bkz. Michael Dockrill, “Lozan Konferansı ve İngiltere”, **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 119.

yüzünden Fransızların konferansı iptal etmeleri mümkün değildir. Fransızlar kabotaj meselesinde taviz koparmak için kupon meselesinde ısrar etmektedir.²⁹ Dolayısıyla son söz olarak Halk gazetesi, “Fransa için mesele başka bir şey koparmak, sadece hamilleri temin etmek bir kâr işidir. Bizim için milletin kuvve-i tahammülü mevzubahistir. Millettin tahammül edemeyeceği bir yük yüklendirildiği zaman o, isyana müheyya (hazır) alet olur. Bu sulhun en büyük hasmıdır. Onun için sarıh iddiamız esas itibarıyla kabul edilmezse hiçbir fedakârlıkta bulunmamıza imkân yoktur. Vaziyetin ciddiyeti bu noktada toplanıyor” diyerek meselenin Türkiye için önemini ortaya koymuş, Türk tarafının bağımsızlık ve egemenliğini ilgilendiren söz konusu hassas taleplerinin kabul edilmemesi halinde konferans kesintiye uğrarsa Türk heyetinin arkasında olduğunu hissettirmiştir.³⁰

Yine de yukarıda bahsedilen ihtilafli meselelere rağmen tarafların hemen hepsi bu kadar uzun süren barış görüşmelerini bir imza ile nihayete erdirmek arzusundaydı. İstikbal gazetesi 11 Temmuz 1923 tarihli nüshasında nihayet barışın tahakkuk etmekte olduğunu, özellikle Ankara’nın kesin tavrını ortaya koymasıyla ani denecek bir şekilde meselelerin halledildiğini, aksi takdirde Müttefik delegelerin daha uzun süre talimat beklemekle vakit geçirmeye devam edeceklerini, İsmet Paşa’nın aldığı emre uyarak delegeler nezdindeki kesin teşebbüsünün konferansın tereddüdünü giderdiği ve dokuz senelik savaşı sona erdirecek antlaşmanın bir hafta içerisinde imzalanacağını okurlarına duyurmuştur. Barışın akıbetini tehire uğratan son engellerin faizler, imtiyazlar³¹ ve tahliye³² meseleleri olduğunu ifade eden İstikbal

²⁹ **Halk**, 21 Haziran 1339/1923, no. 44, s. 1. Fransızların kabotaj meselesinde taviz koparmak için kuponlarda ısrar ettikleri, İsmet Paşa’nın ise kabotaja dair talepleri reddettiği ve bu hakka sahip olmak adına 40 vapur kumpanyasının ismini içeren bir liste verdiğini Trabzon kamuoyuyla paylaşmıştır. **Halk**, 24 Haziran 1339/1923, no. 46, s. 1.

³⁰ **Halk**, 25 Haziran 1339/1923, no: 47, s. 1. Dönemin önemli simalarından Ahmed Emin Yalman da hatıralarında yabancı sermaye gruplarına verilen imtiyazların barışa giden yolu tıkadığından bahsetmektedir. Ayrıca 14 Temmuz 1923 tarihinde, “Büyük Sermayenin Sesi” isimli bir yazı kaleme aldığını belirten Yalman, kanunla belirlenmemiş bir takım imtiyazları körü körüne kabul etmeye razı olmadıklarını, hiçbir değer taşımayan soygunculuk projelerini dış baskı yoluyla hiç kimsenin Türklere ezberden kabul ettiremeyeceğini vurgulamıştır. Bkz. Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, (haz. Erol Şadi Erdinç), C. 2, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 866-867.

³¹ İtilâf Devletleri, Türkiye’nin kazandığı zaferle, kendilerine karşı her türlü bağımsızlığı tamtabilecek güçte olduğunu anlamalarına rağmen bu durumu kolayca kabullenmek istemiyorlardı. Bu nedenle daha önce aralarında kabul ettikleri koşullarda direktmeye çalışırken Türk heyetini diplomatik oyunlarla yorup, yıpratmak ve bıktırmak suretiyle sonucu kendi lehlerine çevirmek istiyorlardı. Özellikle Osmanlı Devleti’nden elde ettikleri ayrıcalıklardan bir türlü vazgeçmek istemediklerini konferansın sonuna kadar ortaya koymaktan geri durmamışlardır. Bkz. Zeki Arıkan, “Lozan Barış Konferansı ve İzmir

gazetesinin meselelerin çözümünü Ankara'nın tavrına bağladığını belirtmiştik. Buna göre çözüm şu adımların atılmasıyla gerçekleşmiştir.

- Faizler meselesinin barıştan sonra hamillerle görüşülmek üzere antlaşmadan çıkarılması,

- İmtiyazlar meselesinde Türkiye'nin Müttefiklere şirketlerin imtiyaz hukuklarına kefil olduğunu açıklayan bir mektup vermesi,

- İstanbul ve Boğazların tahliyenin ise antlaşmanın TBMM'de onayından altı hafta sonra gerçekleşmesi.³³

Elde ettiği haberler neticesinde Lozan Konferansı'nda imzaların artık bir emrivaki haline geldiğini kamuoyuna duyuran İstikbal gazetesi, Lozan'ın Doğu'da ıstırapla geçen uzun harp senelerine artık son vereceğini, memleketi barış ve sükûnet getireceğini belirtmiştir.³⁴ Ardından Lozan'ı en hayati ihtiyaçların tatminine mahsus bir haz ile herkesin kalbini mesut bir heyecan hissiyle saracak, barışı özlemle bekleyen yorgun bakışları taze bir hayatla yıkayacak bir zafer olarak ortaya koymuştur. İstikbal gazetesi ayrıca barışla birlikte yeni bir mesai ve faaliyet devresi açılacağını düşünmektedir. Buna göre derhal müspet bir programla işe başlamak, memleketin kuvvetlerini zararlı mücadele sahalarında israftan korumak, toplu olarak imara ve harp yaralarını tamire başlamak gazete tarafından ifade edilmiştir. Bu noktada en fazla sorumluluğun da Halk Partisi'ne düştüğünü, birinci

Kamuoyu", 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 93.

³² Lozan Barış Konferansı'nın gerçekten en şiddetli ve uzun süren münakaşaları borçlar, faizler, çeşitli mali, iktisadi, adli imtiyazlar ve İstanbul'un tahliye meseleleri üzerinde olmuştur. Adı geçen başlıklar etrafında yapılan tartışmalar ve ulaşılan neticelerin çok canlı bir anlatımı için bkz. Karacan, a.g.e, s. 313-362; 441-532; ayrıca bkz. Bilsel, a.g.e., s. 76-127; 420-497.

³³ **İstikbal**, 11 Temmuz 1339/1923, no. 963, s. 1.

³⁴ Gazete daha sonraki yayınlarında gerek muhabir-i mahsusundan gerek Anadolu Ajansından aldığı bilgilerle konferanstan zaman zaman "mayhoş" haberlerin geldiğini, bu gibi haberler karşısında insanın dudaklarının gayriihtiyari büküldüğünü, müttefik delegelerinin konferansı "fecaati gözlere batan bir komedyaya sahasına" çevirdiklerini de belirtmekten geri durmamıştır. Antlaşmanın imza aşamasına gelmişken sıkıntı oluşturan meselesi ise İstanbul'un İtilâf Devletlerince tahliye edilmesidir. Söz konusu devletler tahliyeyi esas itibarıyla kabul etmekle birlikte sonrası için birkaç zırlı gemiyi İstanbul'da bırakmak istemişlerdir. Bir diğeri ise yabancı şirketlere sağlanmak istenen imtiyazlar ve borçların ödenme şeklidir. Verilen bilgi ve yapılan yorumlar hiç şüphesiz bu kadar zaman sonra bir barış devrinin gelemeceği fikrinin gazete ve onun özelinde kamuoyunda uyandırdığı endişeyi göstermesi bakımından önemlidir. **İstikbal**, 15 Temmuz 1339/1923, no. 966, s. 1; 16 Temmuz 1339/1923, no. 967, s. 1.

olarak yapılması gerekenin de halkın refah ve saadetini temin edecek kanuni bir idare kurmak olduğunu söylemiştir.³⁵

Antlaşmanın imzalanacağı tamamen ortaya çıkınca ülke genelinde bir sevinç hareketi yaşatacağı muhakkaktı. Elbette Trabzon da barışı müjdeli bir haber olarak beklemekteydi. Bu durumun farkında olan Vilayet idaresinin yayınladığı bir beyanname, günümüze de ışık tutması bakımından ilginç ve üzerinde düşünülmesi gereken bir husus olduğu için aşağıya aynen alıyoruz:

“Hükümetin aldığı malumata göre sulhumuzun imzalanması yaklaşmıştır. Milli istiklalimizin mübdei (temeli) olduğu kadar memleketimizde refah ve terakki devrinin başlangıcı olacak olan bu mesut hadiseyi sevinçle karşılamamak kabil değildir. Bahusus Trabzon’un vatanperver ahali istihlal olunan bu azim muvaffakiyette pek büyük şan ve şeref hisselerine malik olduğundan sulhun vatan ve milletin hayrına hadim bir surette akdinden dolayı izhar-ı sürur ve şadımanı etmekte pek haklıdır. Bu meserretkârane tezahürat esnasında Vilayetin, muhterem Trabzon halkından istediği bir şey vardır ki o da silah atmak adet-i seyyiesini (fenalığını) terk etmektir. Medeni milletlere yakışmayan ve bilhassa bazı vahim kazalara, çoluk çocuğun havf (korkma) ve helecânına sebep olan bu kötü adet kanunen memnu olduğu gibi din-i mübinimizin de men ettiği bir israftır. Atılan fişeklerin bedelini istihlas-ı vatan uğrunda, harp meydanlarında kanını akıtmış olan mübarek şehitlerimizin dullarına, yetimlerine tahsis etmek suretiyle gösterilecek şefkat ve basiret Türk Milletine lâyık bir fazilet olur. Vilayet bu tebligata şehirde, Soğuksu’da ve civar köylerde mutavaat etmeyenler hakkında büyük küçük her kim olursa takibat icrası için memurin-i zabıtaya şedit ve kati emirler vermiştir.”³⁶

Vilayetin sevincini³⁷ kararında yaşanmasına dair bu beyannamenin ve Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasının³⁸ ardından İstikbal’in öne çıkardığı hususlardan birisi de Lozan’da düzenlenen konferans gibi bir

³⁵ **İstikbal**, 12 Temmuz 1339/1923, no. 964, s. 1.

³⁶ **İstikbal**, 22 Temmuz 1339/1923, no. 972, s. 2.

³⁷ Antlaşmanın imzalandığı tarih, hem kurban bayramına, hem de II. Meşrutiyet’in ilan edildiği 10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908’e rastlamasından dolayı İstikbal gazetesi tarafından üç bayramın bir arada yaşanması şeklinde ifade edilmiş, ıstırap ve fedakârlıklarla dolu senelerin ardından dini ve milli bayramlara karışan sulhun da bir başka sevinçli bayram olduğu belirtilmiştir. **İstikbal**, 23 Temmuz 1339/1923, no. 973, s. 1.

³⁸ Lozan Barış Antlaşması, 143 ana madde ile birlikte 17 adet protokol ve bildiriden ibaret olmak üzere 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır. Söz konusu madde, protokol ve bildirimler için bkz. Seha L. Meray, “Lozan Barış Andlaşması”, **BTTD**, Sayı: 18 (1998), s. 69-128; Bilsel, **a.g.e.**, s. 584-696; Soysal, **a.g.e.**, s. 93-252.

sonucun diğer savaşı taraflar arasında olmamasıdır. Yani Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu, kaybedenler için benzer sonuçlar ortaya çıkarırken Türk Milleti bu çıkan sonucu kabullenmemiş ve barış masasına en azından Misak-ı Milli sınırları çerçevesinde eşit şartları zorlayarak oturabilmiştir. Bu vesileyle antlaşma, dünya tarihinde bir ilk olarak adlandırılmıştır. Diğer taraftan milletler arasında (Türkiye ve diğer ülke halkları kastediliyor) tabii ve samimi bir münasebet devri açmıştır. Avrupa ile hür ve müstakil bir millet olarak eşit hukuk kuralları altında ilişkiler başlattığı ileri sürülmüştür. Oysa Sevr Anlaşması Türkleri "hakk-ı hayattan mahrum" etmekteydi.³⁹ Lozan ise gazetenin deyimiyle "hayatımızla beraber istiklâlimizi de kazanıyor ve hakiki kurtuluş imkânlarını elde ediyordu."⁴⁰ Bu barış faziletli ve kahraman bir neslin dünyaya kahramanlık dersi verecek bir mücadeleden sonra İstiklâline kavuşması ve tamamen milli dehanın, azmin ve imanın eseri olarak ifade edilmiştir.⁴¹

İstikbal gazetesi bu olumlu sözlerine karşılık Misak-ı Milli'den fedakârlıklar yapılmak durumunda kalınmasını da hatırlatmaktan geri kalmamıştır. "Lüzumsuz fedakârlıklarda bulunmak", "müdafaasını beceremediğimiz birçok hukuku kaybetmek", "askeri sahada kazanılan muvaffakiyetten siyasi sahada kâfi derecede istifade edememek" gibi sözlerle ortaya koyduğu bu düşüncelerini yine de olumlu bir sonuca bağlamış, Lozan Barışı'nın "memlekette huzur ve refah tesisine hadim bir gayret ve terakki devresi açarak zararlarımızı telafiye muktedir olacağımız müstakil bir vaziyet" elde edilmesini sağladığını belirtmiştir. Zira Lozan'da her şeyi kazanmak imkânı yanında her şeyi kaybetmek ihtimalinin de mevcut olduğunu, ikisi ortası bir vaziyetin de az bir muvaffakiyet olmadığını takdir ettiklerini vurgulamıştır. İstikbal'in bu noktada gerek yurt içi gerek yurt dışı kaynaklı yaptığı haberler neticesi, konferansın ne kadar zor şartlar altında geçtiğini kabullendiğini düşünüyoruz. Yorumunu yaparken bu hususu göz önünde bulundurduğu iddia edilebilir. Gazete ardından barış antlaşmasıyla ilgili farklı bir yaklaşımda daha bulunarak Avrupa medeniyetini seri adımlarla yetişmeye, aradaki mesafeyi mümkün olduğu kadar az bir zamanda kısaltmaya mecbur olduğunu altını çizmiş, Batının manevi tahakkümünden de kurtulmak lazım geldiğini ifade etmiştir.⁴²

³⁹ Sevr ve Lozan Antlaşmaları arasındaki karşılaştırma için bkz. Temuçin Faik Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 58 (2016), s. 21-37.

⁴⁰ **İstikbal**, 31 Temmuz 1339/1923, no. 975, s. 1.

⁴¹ **İstikbal**, 18 Temmuz 1339/1923, no. 969, s. 1.

⁴² **İstikbal**, 31 Temmuz 1339/1923, no. 975, s. 1.

2. Trabzon Basınında Lozan Antlaşması ile İlgili Dış Haberler

İstikbal gazetesi Lozan Barış Antlaşması'na yönelik haber ve değerlendirmeleri sadece yurt içi ile sınırlı tutmamış, ülke dışındaki basın da antlaşmaya dair yazılarını sütunlarına taşımıştır. Böylece Trabzon kamuoyuna ve okuyucularına antlaşmanın kapsamlı bir portresini çizmek istemiştir. Örneğin Lozan Konferansı ve barışının evrenselliğini vurgulamak adına Hindistan'da yayınlanan "Bombay Chronicle" isimli gazetenin değerlendirmelerini okuyucusuna aktarmıştır. Japonya'nın galibiyetinin Şark milletleri için önemine parmak basan ve kurtuluşun anahtarını Türk zaferinde gördüğünü ifade eden gazetenin şu sözlerini aktarmıştır:

"Japonya Rusya'yı mağlup ettiği zaman uyanan Şark uykusundan uyanmış ve kuvvetini anlamaya başlamıştır. Türkiye'nin bir alayla ve yalnız bir Avrupa devletine karşı değil belki asrı hazır tarihinin tanıdığı en kuvvetli bir Avrupa grubuna karşı ihraz ettiği zaferle Şark kuvvetinin mana-i hakikisini tezahür ettirdi. Japonya'nın galibiyeti her Şark memleketinde bir aksülamel yapmıştır. Türkiye'nin muazzam zaferi her Asya memleketinde fiili bir tesir yapacak, Asya'nın Avrupa esaret-i iktisadiye ve siyasetinden kati halasının mukaddimesi olacaktır. Bundan dolayıdır ki, Türk sulhu Asya'da her evde tesid edilecektir (kutlanacaktır, sevinçle karşılanacaktır). Son dokuz sene yalnız Türkler için değil bütün Asya akvamı için unutulmaz bir tarihtir. Bu dokuz sene zarfında Asya ancak asırlar zarfında kat olunabilecek mesafeleri kat etti. Avrupa emperyalizmiyle kapitalizminin mahkûmu olan eski Asya bugün artık hafızalarda yaşıyor. Yeni Asya serbest, kendisine güvenen, kendine hizmet edenlerden müteşekkil yeni bir Asya tulu (doğmak) ediyor. Yeni müstakil Türkiye bu tuluun mübadisidir (ortaya çıkarımı)."⁴³

İstikbal gazetesi, Şikago Tribune gazetesinin değerlendirmelerine de yer vererek Trabzon kamuoyu ile paylaşmıştır. Amerikalı gazetenin, Poincare'in, Fransızların kapitülasyonların kaldırılmasına asla razı gelmeyeceklerini beyan etmesine rağmen söz konusu imtiyazların kaldırılmasına muvafakat etmek durumunda kaldığı, Lord Curzon'un ise 4 Şubat'taki nutkunda "Türkler derhal sulhu imza etmedikleri takdirde kendilerine bir takım ağır şartlar tahmil (yüklemek) edileceğini" söylediği ama ondan da ortada bir şey kalmadığı, İngiltere'nin de Türklerle bütün istediklerini vermek lüzumunu anladığı, altı büyük meselede, yani kapitülasyonlar, Duyun-ı Umumiye, tahliye, imtiyazlar, Musul ve yabancı

⁴³ İstikbal, 3 Ağustos 1339/1923, no. 978, s. 1.

müesseseler meselelerinde Türklerin tamamıyla galip geldiği, Ankara’da yeni tesis eden idarenin Türkiye’yi hür ve müstakil bir devlet olmaktan men eden şart ve engellerden kurtardığı değerlendirmeleri ve İsmet Paşa’nın “yeni Türkiye bir hasta adam olmaktan çıkmıştır” sözleri İstikbal’in sütunlarına taşınmıştır.⁴⁴

Yine “Daily Mail”in Lozan’da Türklerin Garp vesayeti altında bulunan tabî bir millet olmadıklarını, belki kendi memleketi dâhilinde ecnebi müdahalesinden tamamıyla masun kalmak hakkını haiz bir millet olduklarını tanıdıklarını ve Hint Müslümanlarının İngiltere’ye olan sadakatinin böylece takviye edileceğini söyleyen yorumlarına yer vermiştir.⁴⁵ “Times”ın ise “Türkiye Garp diplomasisinin müttehit kuvvetlerine karşı muvaffakiyetle durmuş, memleketini arzusuna göre teşkil ve idare etmek serbestisini kazanmıştır... Anlaşma Türklerin bütün meşru temennilerini tanımakta, Türk hududunun masuniyetini temin etmekte, Türkleri kendilerini kurtarmak üzere çalışmak için serbest bırakmaktadır” sözlerini aktarmıştır.⁴⁶ Görüldüğü üzere Trabzon basını gerek iç ve gerek dış haberlere yer vererek konferansın yankılarını okuyucusuna aktarmaya çalışmıştır. Diğer taraftan ülkenin geleceğine yönelik beklentileri dile getirmiş ve bir an evvel planlı çalışma dönemine girilmesi gerektiğini kamuoyu ile paylaşmıştır.

Sonuç

Lozan Konferansı ve Barış Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı’nın galibi emperyalist devletlere karşı Kurtuluş Savaşı’nı başlatan bir milletin var olma kavgasının siyasi mücadele kısmını oluşturur. Söz konusu konferansta Türkiye siyasi, iktisadi, hukuki ve sosyal yönden tam bağımsızlığını elde etmek için mücadele vermiş ve bunu da büyük oranda başarmıştır. Savaşa resmen son veren Türkiye, nihayet ülkesini yeniden imar etmek ve kalkındırmak için arzuladığı barış ve egemenliğini tesis etmiştir. Ancak elbette bu zafer kolay olmamış, millet, uzun yıllar devam eden savaşlar neticesi maddi manevi büyük kayıplar yaşamıştır. İşte mevcut sebeplerle barışı ve ülkesinin istikrara kavuşmasını arzu eden Türk Milleti, Lozan Konferansı’nı ve oradaki gelişmeleri dönemin basını aracılığıyla yakından takip etmiştir. Türk basını konferansa büyük ilgi göstermiş, günlük haberler, demeçler, yabancı basından aktarımlar, yorum ve değerlendirmelerle konuya

⁴⁴ **İstikbal**, 22 Temmuz 1339/1923, no. 972, s. 1.

⁴⁵ **İstikbal**, 5 Ağustos 1339/1923, no. 979, s. 2.

⁴⁶ **İstikbal**, 5 Ağustos 1339/1923, no. 975, s. 2. İstikbal’in sütunlarında Lloyd George’un Antlaşmaya karşı menfi yorumlarına yer verilmiştir. L. George, Türklerin kurnazlıkla kendilerini mağlup ettiklerini, ancak mahir birer idareci olmadıklarını, aksi takdirde dünyanın en müthiş devleti konumuna yükselebileceklerini ifade etmiş ve Antlaşmayı medeniyet için bir felaket olarak açıklamıştır. **İstikbal**, 8 Ağustos 1339/1923, no. 981, s. 2.

olan hassasiyetini ortaya koymuştur. Bu anlamda Trabzon kamuoyu da basın yayın faaliyetlerinin önde gelen iki temsilcisi İstikbal ve Halk gazetesi ile konferanstaki gelişmelerden haberdar olmuştur. Adı geçen gazetelerin Lozan'a yönelik haberlerine bakıldığında ise Türk kamuoyunun ve Meclisin genel kaygılarını taşıdığını, özellikle yukarıda ifade edilen Türk heyetine verilen talimatnamede öne çıkan bağımsızlık ve egemenliğin esası sayılan konuları yakından takip ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca basının ittifak etmişçesine Lozan'daki Türk delegesinin arkasında olduğunu görmekteyiz. Nitekim kapitülasyon ya da mali konular gibi egemenliği doğrudan ilgilendiren ve zaman zaman konferansı kopma noktasına getiren meselelerde Trabzon basını, Türk heyetine her türlü desteği vermiştir. Ancak bu noktada askeri başarıların paralelinde tam bir siyasi zafer elde edilemediği, birtakım fedakârlıklar yapıldığı şeklinde İstikbal gazetesinin bazı eleştirilerde bulunduğunu da ifade etmek gerekir. Yine de Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'yi refah ve ilerlemeyi sağlayacak bir ortama kavuşturduğu Trabzon basını tarafından dile getirilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Albayrak, Hüseyin, **Dünden Bugüne Trabzon Basını**, C. 1, Ankara, 2010.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

Bilsel, Cemil, **Lozan**, C. 2, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a**, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu, C. I, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

İnönü, İsmet, **İsmet İnönü'nün Hatıraları Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması-I**, Cumhuriyet Yayınları, 1998.

_____, **İsmet İnönü'nün Hatıraları Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması-II**, Cumhuriyet Yayınları, 1998.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2007.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, (çev. Seha L. Meray), YKY Yayınları, C. 1, İstanbul, 2001.

Odabaşoğlu, Cumhur, **Trabzon Milli Mücadele Yılları Basını 1919-1925**, Trabzon, 1993.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000.

Sonyel, Salâhi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 2000. Temiz, Ahmet, **Velid Ebuzyia'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Turan, Mustafa, **Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2005.

Yalman, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, (haz. Erol Şadi Erdinç), C. 2, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.

Makaleler

Arıkan, Zeki, "Lozan Barış Konferansı ve İzmir Kamuoyu", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 93-108.

Bozkurt, Gülnihal, "Sevr'i Bilmek, Lozan'ı Anlamak...", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 675-693.

Çapa, Mesut, "Milli Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 10 (1992), s. 133-168.

Demir, Şerif, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular", **History Studies**, C. 5, Sayı: 4 (2013), s. 1-17.

Dockrill, Michael, "Lozan Konferansı ve İngiltere", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 109-126.

Erhan, Çağrı "Lozan'ın Genel Çerçevesi", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, TTK Yayınları, Ankara, 2005, s. 11-16.

Ertan, Temuçin Faik, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 58 (2016), s. 21-37.

Jaeschke, Gotthard, "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gönderilmesi", (çev. Hamiyet Sezer), **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 9 (1992), s. 53-74.

Kürşat, Cengiz, "Türkiye Büyük Millet Meclisinde Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar", **BTTD**, Sayı: 34 (1970), s. 12-32.

Meray, Seha L., "Lozan Barış Antlaşması", **BTTD**, Sayı: 18 (1998), s. 69-128.

Ökte, Sezai Kürşat, "Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 49 (2012), s. 127-178.

- Özkaya, Yücel, “Lozan Barış Görüşmelerinin Türk Basınındaki Yankıları”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 499-513.
- Sirel, Münir, “Sevr Anlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı”, **BTTD**, Sayı: 4 (1968), s. 15-21.
- Sonyel, Salâhi, “İngiliz Belgelerine Göre Lozan Konferansı’nın Perde Arkası”, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, Ankara, 2005, s. 17-32.
- Şimşir, Bilal N., “Lozan ve Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu”, **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 25-44.
- Toprak, Seydi Vakkas, “Lozan Antlaşması’nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhid-İ Efkâr Örneği”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 11, Sayı: 27 (2014), s. 83-102.

Sürelî Yayınlar

Halk, 1, 43, 44, 45, 46, 47 numaralı sayılar.

İstikbal, 752, 963, 964, 966, 967, 969, 972, 973, 975, 978, 979, 981 numaralı sayılar.

Tezler

- Doğan, Songül, **Lozan Görüşmeleri ve Antlaşması’nın Türk Kamuoyundaki Etkileri**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.
- Gür, Ebru, **Lozan Konferansı’nın Türk Basınına Yansımaları**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006.

Ansiklopediler ve Sözlükler

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 9. Baskı, C. 2, Ankara, 1998.

EK:1

İstikbal, 11 Temmuz 1923

EK:2

İstikbal, 15 Temmuz 1923

EK:3

Halk, 23 Haziran 1923

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA FİLİSTİN-SURİYE CEPHESİ'NE İLİŞKİN BELGELER İŞIĞINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME*

Figen ATABEY**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesinin en önemli sebeplerinden birisi Filistin-Suriye Cephesi'nde uğradığı başarısızlıktır. Bu cephe, "Kanal Cephesi" adı ile açılmış, zamanla "Sina-Filistin-Suriye Cephesi" adını almıştır. 1915 Şubat ve 1916 Ağustos aylarında iki kez gerçekleştirilen Kanal Harekâtının mağlubiyetle sona ermesi, İngilizlerin Sina Yarımadası'na egemen olarak Filistin istikâmetinde ilerlemesine yol açmıştır. İngilizler, Mart ve Nisan 1917 aylarında gerçekleşen Birinci ve İkinci Gazze yenilgilerinin ardından aldıkları takviyelerle esaslı ve yoğun bir hazırlık dönemine girip, genel bir taarruza hazırlanmışlardır. Osmanlı Başkomutanlığı ise bu durumu iyi değerlendirmemiş, İngilizlere karşı bir kuvvet dengesi sağlanması için gereken tedbirleri zamanında almayı başaramamıştır. 11 Mart 1917'de kaybedilen Bağdat'ı kurtarma tartışmaları ile geçen dört aylık bir zaman dilimi, Filistin Cephesi'nin çökmesine sebep olmuştur. Zira, Bağdat'ı kurtarmak adına Halep civarında hazırlanan Alman Mareşal Falkenhayn komutasındaki Yıldırım Ordular Grubu, Sina-Filistin Cephesi'ne yetişinceye kadar Gazze ve Kudüs elden çıkmıştır. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin Filistin ve Suriye topraklarının kaybedilmesinde Bağdat'ı kurtarmak adına Filistin Cephesi'nin ihmal edilmesinin önemi büyüktür. 1917 yılı sonbaharında Filistin üzerine başlayan İngiliz taarruzu, 19 Eylül 1918 tarihinde gerçekleşen Nablus Meydan Muharebesi ile son bulurken Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihine kadar Amman'ı, Şam'ı, Beyrut'u ve Halep'i kaybetmiştir. Çalışma, 31 Ekim 1917 tarihinde İngiliz General Allenby komutasındaki Mısır Sefer Kuvvetlerinin

* Bu çalışma, 1-5 Ekim 2018 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen XVIII. Türk Tarih Kongresi'nde sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fatabey@agri.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7916-1602>).

Birüssebi-Gazze hattından kuzeye doğru ilerlemesi ile başlayan Üçüncü Gazze Muharebesi'nden Osmanlı Ordusunun Halep'in kuzeyine çekildiği tarih olan 26 Ekim 1918'e kadar yaşanan siyasi ve askerî olayları kapsamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın savaştığı son cephe olan Filistin-Suriye Cephesi'ni meydana geldiği koşullar içinde incelemeyi hedefleyen çalışmanın ana kaynağını Genelkurmay ATASE Arşivi ve İngiliz Ulusal Arşivi'nden temin edilen belgeler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Filistin-Suriye Cephesi, İngiltere, Nablus Meydan Muharebesi, Osmanlı Devleti.*

A GENERAL EVALUATION ABOUT THE FALL OF PALESTINE-SYRIAN FRONT ACCORDING TO THE DOCUMENTS

ABSTRACT

One of the most important reasons for the loss of the First World War by the Ottoman State is the failure of the Palestine-Syrian Front. This front was opened with the name of "Channel Front" and later it was named "Sina-Palestine-Syrian Front". The defeat of the Channel Operation, which was held twice in February 1915 and August 1916, led the British to advance to the Palestine Front dominated by the Sinai Peninsula. After the defeat of the British in March and April 1917 in the First and Second Gaza War, they entered a period of intensive preparations and a general offensive was prepared. Ottoman General Staff did not evaluate this situation well and failed to take the necessary precautions to ensure a balance of power against the British. The last four months of disputes with the rescue of Baghdad, which had been lost on March 11, 1917, have caused the collapse of the Palestine front. When the "Yıldırım (The Thunderbolt) Army Groups that was prepared around Aleppo to rescue Baghdad, under the command of the German General Falkenhayn, came to the Sinai-Palestine front, it was too late to secure the Gaza and Jerusalem. In this case, the loss of Palestine and Syrian lands of the Ottoman Empire is a great way to neglect the Palestine front in order to save Baghdad. The British general assault that started by the advance of the Egyptian Expeditionary Force under the command of General Allenby towards Palestine in the fall of 1917 and ended with the loss of Amman, Damascus, Beirut and Aleppo until the signing of the Mondros Armistice dated 30 October 1918. The study began with the Third Gaza Battle on 31 October 1917, which resulted in the loss of Beersheba-Gaza and Jerusalem, and continues with the political and military events that took place until October 26, 1918, the date on which the Ottoman Army was drawn to the north of Aleppo. The study will focus on the developments that cause this great loss. The main source of the study aimed at examining the Palestine-Syrian Front, the last front of the Ottoman Empire in World War I, was the documents provided by the General Staff (ATASE) Archives and the British National Archives.

Keywords: *Field Battle, First World War, Great Britain, Nablus (Megiddo), Ottoman State, Palestine - Syrian Front.*

Giriş

1914 yılının Kasım ayı itibariyle Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak girdikten sonra Alman Başkomutanlığı, Süveyş Kanalı'nı ele geçirecek, İngiltere'nin Hindistan ile irtibatını kesmek ve böylece İngilizlerin Hindistan'dan getirecekleri askerlerle Avrupa cephesini takviye etmelerine engel olmak amacındaydı. Osmanlı Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ise böyle bir harekât ile Mısır'ı tekrar etki altına almak suretiyle Osmanlı'nın İslam dünyasındaki saygınlığının artacağını umuyordu.¹ Bu amaçla, Osmanlı Başkomutanlığı tarafından Süveyş Kanalı-Mısır istikâmetinde iki defa askerî harekât düzenlenmiştir. Kanal Harekâtı için karargâhı Halep'te bulunan Osmanlı 4. Ordu Komutanlığı görevlendirilmiş ve komutanlığına da Bahriye Nazırı Cemal Paşa atanmıştır.² 4. Ordu Komutanlığına bağlı Alman Albay Kress von Kressenstein komutasındaki Sina Çöl Komutanlığı tarafından 2-3 Şubat 1915 tarihleri arasında gerçekleştirilen Birinci Kanal Harekâtı, başarısızlıkla sonuçlanmış ve büyük bir zayıfla geri dönmüştür. Başarısız Birinci Kanal Harekâtından bir süre sonra 4-5 Ağustos 1916 tarihleri arasında Sina Çöl Komutanlığı tarafından II. Kanal Harekâtı gerçekleştirilmiştir. "Romani Muharebesi" olarak bilinen bu harekâta, İngiliz General Archibald Murray komutasındaki Mısır Sefer Kuvveti, Osmanlı birliklerini büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Alman Albay von Kress emrindeki zayıf birliklerle iki kez yapılan Kanal Harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Osmanlı 4. Ordusu, bu bölgeyi boşaltmak ve saldırı konumundan savunma konumuna geçmek zorunda kalmıştır. Osmanlı ordusunun bu başarısız harekâtı, İngilizleri Kanal'ın doğusuna geçerek, Sina-Filistin'i ele geçirmeye hatta bütün Suriye'yi işgal etmeye yöneltmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu tarihten sonra İngilizler taarruza geçmişler ve kervan yolunu takiben Gazze istikâmetinde geniş bir demiryolu inşasına başlamışlardır. Yine bu süreçte Lloyd George'un 7 Aralık 1916'da Başbakanlık görevine gelmesi ile Sina-Filistin Cephesi'ne ilişkin büyük bir strateji değişikliği gerçekleştiği de görülmektedir.³ 1916 yılı Aralık ayı itibariyle ileri harekâta başlayan General Murray emrindeki birlikler, 9 Ocak 1917'de Refah (Tellü'r-Refah)'daki Osmanlı birliklerine taarruz ederek bölgeyi ele geçirmişlerdir.⁴ Bu olay sonucu bütün Sina Yarımadası'nın İngilizlerin eline

¹ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, TTK Basımevi, Ankara, 2014, s.180.

² Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi, **BDH-3221-H9-A-1-7**.

³ Detaylı bilgi için bkz. Figen Atabey, "Mondros Mütarekesine Giden Süreçte İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Savaş Dışı Bırakma Stratejisi", **Mondros Mütarekesinin 100.Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütârekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu, (24-26 Ekim 2018-Kahramanmaraş) Bildiri Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2019, s.453.

⁴ Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, **Yıldırım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002, s.37 .

geçmesiyle, İngilizler, lojistik altyapılarını sağlamlaştırmışlar, El-Ariş'e kadar olan bölgeye su boru hattı döşemişlerdir. 1917 yılında bu cephede en önemli muharebeler, Filistin'in kapısı durumundaki Gazze yakınlarında meydana gelmiştir. İngiliz General Murray komutasındaki Mısır Sefer Kuvveti, 4 Mart 1917'de Gazze sınırına dayanmıştır. Gazze güneyindeki Osmanlı mevzilerini ele geçirmek için İngiliz birlikleri tarafından üç defa taarruzda bulunulmuştur. İngilizlerin 26 Mart 1917'de Gazze'ye yaptığı ilk taarruz başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Alman Albay Kress von Kressenstein emrindeki Osmanlı Birinci Sefer Kuvveti Komutanlığının bu başarısı, Kanal'dan itibaren düzenli bir şekilde devam eden İngiliz ilerleyişini ilk defa durdurmuş olması açısından önemlidir.⁵ İngilizler ise bu başarısızlık üzerine Mısır Sefer Kuvvetleri Komutanlığını ilave piyade ve atlı birlikler ile takviye ederken, tarihte ilk defa çölde kullanılmak üzere 4.000 zehirli gaz mermisi ve sekiz adet tank cepheye ulaştırılmıştır.⁶ Yaklaşık üç hafta süren bir hazırlık döneminden sonra İngiliz General Murray, 17 Nisan 1917'de donanmanın da desteğiyle Gazze'yi ele geçirmeye yönelik ikinci bir taarruz daha gerçekleştirmiş (İkinci Gazze Muharebesi), ancak yine mağlup olmuştur. Ortadoğu'da ilk defa tanklarında kullanıldığı üç gün devam eden muharebe sonunda 6.500 askerini kaybeden General Murray taarruzdan bir süreliğine vazgeçerek, takviye birlikler gelinceye kadar savunmada kalmayı uygun görmüştür.⁷ Bundan böyle İngiliz cephesinde 1917 yılı Ekim ayı sonuna kadar geçen sürede eksikliklerin giderilmesi, birliklerin takviyesi ve eğitimi, demiryolu yapımı, su kanallarının açılması gibi taarruz hazırlıkları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.⁸

1. Üçüncü Gazze Muharebesi Öncesi Tarafların Hazırlıkları

1.1. Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'nın Teşkili

Sina cephesinde İngilizlerin, Gazze kapısına dayanma hazırlığı yaptığı esnada Irak cephesinde Bağdat 11 Mart 1917'de İngiliz General F.S. Maude komutasındaki İngiliz birlikleri tarafından işgal edilmişti. Irak'taki 6. Osmanlı Ordusunun 29 Nisan 1916'daki Kutû'l-Amâre zaferinin üzerinden bir yıl bile geçmeden Bağdat'ın İngilizler tarafından işgali, İslam dünyasında Osmanlı Devleti'nin prestijini altüst etmiş, Arap dünyasını İngilizler lehine çevirmişti. Irak'ın elden çıkmasını istemeyen Osmanlı Başkomutanlığında ise Bağdat'ın

⁵ Mithat Aydın, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır, Suriye ve Filistin Cepheleleri", **100.Yılında Birinci Dünya Savaşı**, Ümit Özdağ (Ed.), Kripto Yayınları, Ankara, 2016, s. 278.

⁶ J. Edward Erickson, **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu 1914-1918**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.169.

⁷ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, Eylem Yayınları, Ankara, 2008, s.129.

⁸ BOA, HR. SYS, 2113/3-2, "İngilizlerin Gazze'deki tren hattını koruma gayretleri, (3 Nisan 1917)".

geri alınması fikri gündeme gelmiştir. Bölgenin stratejik ve jeopolitik önemine binaen Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya da bu harekât için gerekli askerî ve maddî yardımı yapacağını Osmanlı Başkomutanlığına vaat etmiştir.⁹ Bu bağlamda Bağdat'ı geri almak amacıyla Romanya, Galiçya ve Makedonya cephelerinden dönen birliklerle yeni kurulan tümenlerden yararlanılarak, Halep'te 7.Osmanlı Ordusu'nun kurulması gündeme gelmiştir. Bu suretle Irak'taki 6. Osmanlı Ordusu ile yeni teşkil edilecek olan 7. Ordu'dan müteşekkil Ordular Grubu'na "Yıldırım Ordular Grubu" adı verilmesine karar verilmiştir. Teşkil edilmesi planlanan bu grubun komutası, Alman Genelkurmaylığının da telkinleriyle Osmanlı Başkomutanlığı tarafından 1914-1916 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanlığı görevini ve Romanya'daki 9.Ordu Komutanlığını yürütmüş olan General Erich von Falkenhayn'a bırakılmıştır.¹⁰ 7 Mayıs 1917'de İstanbul'a gelen Falkenhayn'ın bölgeyi dolaşıp, durumu incelemesinden sonra "Yıldırım" ismi (Almanya'daki ismi F. Ordular Grubu) ile ordular grubunun kurulmasına karar verilmiş ve Haziran 1917'de bu ordu, resmen kurulmuştur.¹¹ Sevk ve idaresi Almanlara bırakılan Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının İstanbul'da teşkil edilen karargâhında 65 Alman, 18 Türk subayı görevlendirilmiştir. Yıldırım Ordular Grubu'nun "Asya Kolordusu" adıyla anılan bir Alman tugayı ile de takviye edilmesi öngörülmüştür.¹² Enver Paşa 20 Haziran 1917'de Halep'te 2.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Kafkas Ordular Grubu Komutanı Ahmet İzzet Paşa, 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa ve 6.Ordu Komutanı Halil (General Kut) Paşa'nın katılımıyla bir değerlendirme toplantısı düzenlemiş ve bu toplantıda Bağdat'ın geri alınması görevinin Yıldırım Ordular Grubuna verilmesi ve 7. Osmanlı Ordusu'nun Halep'te toplanması kararlaştırılmıştır. Dönemin 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa ile 2.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, bu öneriye şiddetle karşı çıkarak, Filistin Cephesi tehlikede iken Bağdat seferinin faydasızlığını dile getirmişlerdir. Ancak Enver Paşa, Filistin Cephesi'ndeki mevcut kuvvetlerin İngilizlerin ilerlemesine engel olabileceği kanaatini taşıdığından Bağdat'ın geri alınması

⁹ Görgülü, a.g.e., s.185.

¹⁰ Cemal Paşa'nın düşüncesine göre Enver Paşa, Almanya'dan beklenen askerî ve mali yardımın kesintiye uğramaması düşüncesiyle, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına Alman Mareşal Falkenhayn'ı getirmişti. [Nevzat Artuç, **Cemal Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı**, TTK Yayını, Ankara, 2008, s.258.]

¹¹ 15 Temmuz 1917 tarihi itibarıyla Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı İstanbul'da faaliyete geçmiştir. Alman ordusunda General rütbesi ile görev yapan Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Falkenhayn'a Osmanlı ordusunda Mareşal unvanı verilmiştir. Fahri Çeliker, "Atatürk'ün Yaşamından: Falkenhayn-Mustafa Kemal Anlaşmazlığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV, Sayı:13, (1988), s.167-168.]

¹² Karargâhta mevcut Türk subayından sadece biri üstsubay sınıftan, diğerleri teğmen ve yüzbaşı rütbesindedir. Hüseyin Hüsnü (Erkilet), Harekât Şube Müdürü olarak görev yapmıştır. [Yusuf, Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu", **Bellekten**, C. 20, Sayı:80 (Ekim 1956), s. 620].

kararından o dönem için vazgeçmemiştir. Bağdat'ı geri almak için teşkil edilen Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na getirilen Mareşal Falkenhayn ise bölgedeki mevcut kuvvetlerin İngiliz hazırlıkları karşısında yetersiz kalacağı öngörüsü ile bölgeye ivedi olarak takviye birlik gönderilmesini talep etmiştir. Başlangıçta Osmanlı Başkomutanlığı Alman generalin bu önerisini geri çevirmiştir.¹³ Ancak bölge gezildikten ve İngiliz tehdidinin boyutları görüldükten sonra Enver Paşa tarafından Bağdat'ın geri alınması fikrinden vazgeçilerek, bu doğrultuda uzun süredir Halep'te bekletilen 7.Ordu birliklerinin Filistin cephesine taşınmaları için 14 Eylül 1917'de emir verilmiştir.¹⁴ Bu esnada bölgeye sevk edilmesi planlanan Almanların Asya Kolordusunun da bölgeye intikali, ancak 1917 yılının Kasım ayı ortalarında gerçekleşebilmiştir.¹⁵ Mareşal Falkenhayn'ın Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'nın başına geçmesiyle 27 Eylül 1917 tarihli bir teşkilat değişikliği ile 4. Ordu Komutanlığı lağvedilmiş, yerine Suriye ve Batı Arabistan Umum Kumandanlığı adı altında Cemal Paşa'nın emrinde yeni bir ordu kurulmuştur.¹⁶ Yine Filistin Cephesi'nde 4.Ordu emrindeki Sina Cephesi Komutanlığı, 30 Eylül 1917 tarihi itibarıyla Alman Albay von Kress komutasında 8.Ordu Komutanlığı adı altında yeniden teşkil edilmiştir. Bu komutanlığın bağlı birlikleri olarak Albay Refet (Bele) Bey komutasındaki 22.Kolordu (3.ve 7.Tümen) Gazze'de, Tuğgeneral Ali Fuat (Cebesoy) komutasındaki 20.Kolordu (53., 54. ve 16.Tümen) Gazze batısında ve Albay İsmet (İnönü) Bey komutasındaki 3.Kolordu ise Birüssebi'de bulunuyordu.¹⁷ Bu süreçte Türk subayları Alman subaylarının emrinde çalışmaktan büyük rahatsızlık duymuşlardır. Bunun en belirgin örneği Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Grubuna bağlı olarak 7. Ordu Komutanlığı görevinden istifa etmesidir. Zira 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Alman subaylarının emrinde çalışmaktan hiç hoşnut değildi. Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1917 tarihli ülkenin genel durumuna dair izlenimlerini ortaya koyan raporunda Mareşal Falkenhayn ve diğer Alman subaylarını sert bir şekilde eleştirmekteydi. Onun düşüncesine göre Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı tüm faaliyetlerinde öncelikle Almanya'nın çıkarlarını göz önünde bulunduruyordu. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Ordusu'nun yüksek komuta kademesine Almanların getirilmesine son derece karşıydı.¹⁸ 4.Ordu Komutanı

¹³ Archibald, Wavell, *Allenby, A Study in Greatness*, Oxford University Press, New York, 1941, s.207.

¹⁴ Bayur, *a.g.m.*, s.622.

¹⁵ Erickson, *a.g.e.*, s.160.

¹⁶ Artuç, *a.g.e.*, s.255.

¹⁷ Fahrettin Altay, *1917 Kudüs Muharebesi*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1958, s.3.

¹⁸ 7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, ülkenin genel durumuna dair izlenimlerini bütün çıplaklığıyla ortaya koymak amacıyla 20 Eylül 1917 tarihli raporunun birer suretini başta Başkumandan Vekili Enver Paşa olmak üzere dönemin Sadrazamı ve Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül

Cemal Paşa da bu durumdan çok rahatsızdı. Cemal Paşa'nın da Mareşal Falkenhayn ile arası açılmış ve neticede Cemal Paşa'nın yetki ve sorumlulukları asgari düzeye indirilmişti. Bu durumu içine sindirmeyen Cemal Paşa, izin bahanesiyle Aralık 1917'de bir daha dönmek üzere Şam'dan ayrılmıştır. Cemal Paşa'nın kontrolünde bulunan tüm Hicaz, Filistin, Suriye ve Irak'ın savunması 12 Ocak 1918'den itibaren Yıldırım Ordular Grubuna devredilmiştir. Bu tarihten itibaren Mareşal Falkenhayn ile Başkomutan Vekili Enver Paşa arasında birtakım anlaşmazlıklar hâsıl olmuştur. Nitekim bu anlaşmazlıklar, Alman Mareşal Falkenhayn'ın 1918 yılının Şubat ayı itibariyle görevden alınması ile sonuçlanmıştır.¹⁹

1.2. İngilizlerin Birüssebi-Gazze Hattına Taarruz Hazırlıkları

1917 yılının Nisan ayındaki İkinci Gazze yenilgisinden sonra İngiliz General Murray, elde mevcut kuvvet olmamasına karşın Birüssebi-Gazze hattına yeni bir taarruz için yoğun bir hazırlıklar dönemine girmiştir. Bu kapsamda General Murray, Mısır'dan Gazze'ye doğru bir demiryolu inşasına ve bu demiryolu boyunca su boruları döşeme çalışması başlatmıştır. Yine bu süreçte Arap isyanı, İngiliz istihbarat subayı Lawrence tarafından harpte önemli bir etken oluncaya kadar tahrik ve takviye edilmekteydi.²⁰ Ancak ardı ardına yaşanan yenilgiler üzerine General Murray, Birinci ve İkinci Gazze yenilgilerinden sorumlu tutularak, İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından 11 Haziran 1917 tarihi itibariyle komutanlık görevinden alınmıştır. Zira emperyalist bir politikanın takipçisi olduğu gibi, Yahudilere Filistin topraklarında bir yurt amacını güden Siyonizm ideallerinin de büyük savunucusu olan Başbakan Lloyd George, üç dince kutsal sayılan Kudüs'ün alınmasını hedeflemekteydi.²¹

1917 tarihli raporunda özetle şu hususlara değinmektedir: “Bağdat'ın geri alınması hiçbir şeyi değiştirmez, çünkü savaşın kaderini belirleyecek yer Sina'dır. İngiliz birliklerinin aslında yoğun bir şekilde bulunduğu yer de aslında Sina-Filistin'dir.” Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1917 tarihli raporuna ilaveten 24 Eylül 1917 tarihinde ek bir rapor daha yazmıştır. Bu raporda ise Sina Cephesi'ne yapılacak harekâtın nasıl olması gerektiğine ve Mareşal Falkenhayn ile arasındaki görüş farklılığına dikkat çekmiştir. 24 Eylül 1917'deki raporu da Osmanlı Başkomutanlığı tarafından dikkate alınmayınca Mustafa Kemal Paşa istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. 7. Ordu Komutanlığı görevinde iken Mustafa Kemal Paşa'nın, başta Başkomutan Vekili Enver Paşa olmak üzere devletin ileri gelenlerine dört gün arayla gönderdiği 20 ve 24 Eylül 1917 tarihli raporlarından neredeyse tam bir yıl sonra, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı bozguna uğramıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayur, **a.g.m.**, s.624-625; Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Basımevi, Ankara, 2008, s.141-147.

¹⁹ Şükrü Mahmut Nedim, **Filistin Savaşı, 1914-1918**, Çev. Abdullah Es, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.113.

²⁰ The National Archives-England (TNA) , WO 106/725 [Plan of Operations in Palestine Front]; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, C. IV, Ks.2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.40.

²¹ Fahri Belen, **20.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s.397.

Bu hedefin General Murray tarafından gerçekleştirilemeyeceği anlaşılınca General Murray'ın yerine, Mısır Sefer Kuvveti Komutanlığı'na Batı Cephesi'ndeki başarılarıyla tanınan Orgeneral Edmund Henry Allenby getirilmiştir.²² Başbakan Lloyd George, göreve başlamadan önce kendisini ziyaret eden General Allenby'e Noel öncesinde Hristiyan âlemine hediye olarak Kudüs'ün ele geçirilmesi, talimatını vermiştir.²³ 28 Haziran 1917'de Kahire'ye gelen ve Mısır Seferi Kuvvetler Komutanlığı görevine başlayan Allenby'e, İngiliz Hükümeti tarafından Kudüs'ün ele geçirilmesi ve Türklerin Filistin'den çıkarılması hedef gösterilmişti. Bu hedefe ulaşılması için ihtiyaçların saptanması ve giderilmesi istendiğinden General Allenby görevine cepheyi teftiş etmekle başlamıştır. Hazırlık döneminde kıtaların yiyecek, su cephane ihtiyaçlarının tamamlanması için gereken çarelere başvurulmuştur. Demiryolları, motorlu araçlar ile deve kollarının teşkili için yapılacak çalışmalar hız kazanmış, sefer kuvvetinin yapacağı harekâta lojistik destek sağlanmıştır.²⁴ İngiliz Genelkurmaylığı tarafından Osmanlı Devleti'nin bir an önce harp dışı bırakılması noktasında iki tümenin en kısa zamanda cepheye gönderileceği bildirilmiştir. General Allenby'nin komutasındaki Mısır Sefer Kuvvetinin çoğunluğu Çanakkale Muharebelerinden Mısır'a dönen ve yeniden organize edilen Britanya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Hint Ordularından oluşmaktaydı. Bu esnada bölgedeki politik ve dini amaçlarını tahakkuk ettirmek amacıyla Fransızlar ve İtalyanlar da sembolik de olsa ufak birlikler göndermişlerdir.²⁵ Bu durumda 1917 yılının Ekim ayı itibarıyla Mısır Seferi Kuvvetler Komutanı Orgeneral Allenby'nin ordusu iki piyade tümeni ve bir süvari alayından teşkil edilmişti.²⁶

²² H.S. Gullet, **The Australian Imperial Force in Sinai and Palestine, 1914-1918**. Sydney, Angus & Robertson, Australia, 1923, s.356; General Edmund Henry Allenby (1861-1936): Kraliyet Askerî Akademisi'nde aldığı eğitimin ardından Camberley Harp Akademisi'nden mezun olmuş ve kurmay subay olarak art arda çeşitli görevler almıştır. 1884-1888 yıllarında Güney Afrika'da görev yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'nde başarı göstermesinin ardından 11 Haziran 1917 tarihinde Mısır Sefer Kuvvetleri Komutanlığına atanmış ve Filistin ve Suriye'deki Müttefik Ordular askerî harekâtını yönetmiştir. Orgeneral Allenby, 9 Aralık 1917'de Kudüs'ü işgal ederek, "Kudüs Fatihî" unvanını almıştır. Filistin ve Suriye'deki başarısından dolayı kendisine mareşallik rütbesi ile asalet unvanı verilmiştir. Allenby, 1919-1925 yılları arasında Mısır Yüksek Komiserliği görevinde bulunmuştur. [Erickson, **a.g.e.** s.175].

²³ Lloyd George savaş anılarında bu talimatın General Allenby tarafından başarıyla yerine getirildiği bilgisine yer vermektedir. [David Lloyd George, **War Memoirs of David Lloyd George**, Vol. II, Odhams Press Limited, London 1938, s.1923].

²⁴ Birinci Dünya Harbi, **a.g.e.**, C. IV, Ks.2, s.45.

²⁵ TNA, WO 32/ 5128 "General Edmund Allenby's Despatch on Operations in Palestine", **BOA HR. SYS**, 2113/5-13.

²⁶ General Allenby'nin ordusunda Tümgeneral P. W. Chetwode komutasında 20.Kolordu (53., 60. ve 73.Tümenler); Korgeneral E. S. Bulfin komutasında 21.Kolordu (52., 54.,

2. İngiliz Genel Karşı Taarruzunun Başlaması ve Kudüs'ün Düşmesine Giden Süreç

Osmanlı tarafında Bağdat'ın geri alınması, Filistin'in kesinlikle savunulması gibi birbirinden çok farklı iki planın taraflıları arasındaki tartışmalar sürüp giderken İngilizler, Filistin'in işgali için gerekli olan bütün hazırlıklarını tamamlamışlardı. İkinci Gazze Muharebesi'nden sonra Albay von Kress komutasında teşkil edilen 8.Ordu Komutanlığı bağlı Albay İsmet (General İnönü) Bey komutasındaki 3.Kolordu karargâhının 13 Ekim 1917'de Birüssebi'ye ulaşmasından kısa bir süre sonra 31 Ekim 1917 akşamı İngiliz kuvvetleri, General Allenby komutasında beklenen büyük taarruzlarını başlatmışlardır.²⁷ İkinci Gazze Muharebesi'nden sonra İngilizlerin gittikçe artan kuvvet ve hazırlıkları karşısında Osmanlı tarafının hazırlıkları çok zayıftı ve maruz bulunduğu tehlike açıktı. Her biri bir tabur kuvvetinden öteye geçmeyen Osmanlı tümenlerinin gerisinde önemsenebilecek genel bir ihtiyat kuvveti bulunmazken, Yıldırım Ordular Grubu, Sina cephesindeki kuvvetlere emir ve komuta etmeye 30 Eylül 1917 tarihinde fiilen başlamıştır. Üçüncü Gazze Muharebesi olarak adlandırılan Filistin Cephesi'ne İngiliz genel taarruzunun başladığı 31 Ekim 1917 tarihi itibarıyla Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mareşal Falkenhayn 150-200 subaydan oluşan karargâhıyla hâlâ Halep'te bulunurken, Kudüs'e ancak 1 Kasım 1917 günü ulaşabilmiş, dolayısıyla muharebelerin seyrine çok fazla bir etki gösterememiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 1917 yılının Ekim ayı başında istifa etmesi ile 7.Ordu Komutanlığı görevine atanan Fevzi (Mareşal Çakmak) Paşa ise karargâhıyla ancak 27 Ekim 1917 günü cepheye ulaşabilmiştir. Bu durumda Birüssebi bölgesini müdafaa etmekle görevlendirilen 7.Ordu'nun Halep'ten Filistin'e sevki Birüssebi'ye İngiliz taarruzu başlamadan sadece dört gün önce tamamlanabilmişti.²⁸ İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Allenby'nin taarruz zamanını Yıldırım Ordular Grubu'nun teşkil ve intikal dönemine denk getirmesinin kazanılan başarıda büyük bir etken olduğu söylenebilir. İngiliz taarruzuna karşı Birüssebi zayıf birliklerle donatılmıştı. Şöyle ki, 1917 Ekim ayında Sekizinci Orduya bağlı üç tecrübeli ve dayanıklı piyade tümeni Birüssebi'den ziyade Gazze'nin elde tutulmasını desteklemek amacıyla ihtiyat görevine kaydırılmıştır. Birüssebi, yalnızca 2.Piyade Alayını takviye olarak alan çoğunlukla Araplardan ve eğitimsiz askerlerden oluşan 27 Piyade Tümeni ile

75.Tümenler), General Chauvel komutasında Çöl Atlı Kolordusu (Yeomanry [Kraliyet gönüllü süvari alayları], Avustralya ve ANZAK Tümenleri) bulunmaktaydı. TNA, WO 106/729 [Future Operations in Palestine].

²⁷ H.Pirie Gordon, *A Brief Record of the Advance of the Egyptian Expeditionary Force: July 1917 to October 1918*, His Majesty's Stationery Office, London, 1919, s.2.

²⁸ Fahri Belen, *20.Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, s.396.

iki alaydan oluşan 3.Süvari Tümeni'nden ibaret Osmanlı 3. Kolordusunun elinde kalmıştı.²⁹ 8.Ordu'ya bağlı 3.Kolordu'nun 26.Tümen Komutanı olarak görev yapan Albay Fahrettin (General Altay) Bey'in ifadesi ile "*Bu durumda kesin savaşı kabul etmeyerek orduyu daha geride bir mevziye çekmek lâzım gelirken bu yapılmamıştı.*"³⁰ Birüssebi savunmasından sorumlu olan 3.Kolordu Komutanı İsmet (İnönü) Paşa ise anılarında bu muharebe esnasında birliklerin zayıf kuvvetlerden meydana geldiğini belirtirken, muharebenin kaybına ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "*Ordudan gelen emirde Birüssebi savunulacaktır, deniliyordu. Kolordu bütün gücü ile ve bütün ihtiyatlarını cepheye sürerek savunmaya devam etti. Düşman topçusunun mukayese edilmez üstünlüğü yanında, piyade ve süvari olarak 3.Kolordu'ya taarruz eden İngiliz kuvvetleri, bizim kuvvetlerimizin altı mislinden fazladır. Türk tarafındaki esas sorun düşman hareketini karşılayacak ihtiyat kuvvetinin bulunmamasıydı. Halep'te toplanmış ordu, parça parça sevk olunuyordu ve yetişmek için çok geç kalmıştı.*"³¹ Birüssebi-Gazze Muharebesi Osmanlı ordusunun hazır olmadığı bir zamanda İngilizler tarafından özellikle planlanmıştı. General Allenby Gazze'ye taarruzda bulunacağı izlenimini vermiş, ancak asıl taarruzu Birüssebi üzerine gerçekleştirmişti.³² Zira Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'nın Bağdat'a gitmesi beklenirken, Bağdat'tan vazgeçip, Filistin'e yöneldiklerini anlaşıncı onlar gelmeden işi bitirmek için hemen taarruza geçilmişti ve zayıf Osmanlı kuvvetleri büyük bir yenilgiye uğratılmıştı.³³

8.Ordu Komutanı Albay von Kress hatıratında Üçüncü Gazze Muharebesi'nin kaybedilmesini üstün İngiliz kuvveti karşısında muharebe yapılan mevziin 50.km genişliğinde bulunmasına karşın kendi birliklerinin yetersizliğine, tümenlerinin muharebe kuvvetlerinin azlığına bağlamaktadır.³⁴ Neticede Osmanlı birliklerinin yorgun ve bitkin bu durumu, İngilizlerin Filistin toprakları içerisinde ilerlemeye devam etmelerini âdeta cesaretlendirmiştir. Şehrin düşeceği ve Osmanlı kuvvetlerinin esir olacağı anlaşılınca burası terk edilmek zorunda kalmıştır. Albay von Kress, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mareşal Falkenhayn'ın mutabakatını almak suretiyle Gazze şehrini ve buradaki mevzileri 4 Kasım 1917'den itibaren boşaltmaya başlamış, denizden ve havadan desteklenen İngiliz birlikleri ise 7 Kasım

²⁹ Erickson, a.g.e., s.182.

³⁰ Altay, a.g.e., **10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, s.135.

³¹ İnönü, a.g.e., s.119.

³² Erkilet, a.g.e., s.177;V. Gilbert, **The Romance of the Last Crusade, with Allenby to Jerusalem**, D.Appleton Company, London,1923, s.88.

³³ Altay, **1917 Kudüs Muharebesi**, a.g.e., s.5.

³⁴ **Kress von Kressenstein, Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 322.

1917'de Gazze'ye girmiştir.³⁵ Bu bağlamda Üçüncü Gazze Muharebesi, İngilizlere Filistin kapılarının açılması ve daha sonraki muharebelere olumsuz bir başlangıç teşkil etmesi noktasında Filistin harp tarihine kesin bir etki yapması açısından önem arz etmektedir. Muharebenin kaybedilmesindeki en büyük etken İngilizlerin her bakımdan Osmanlı kuvvetlerinden çok üstün olmalarıdır. İngiliz General Allenby tarafından yapılan hazırlıklar gizlilik ve baskın esasına göre yürütülmüş, harekâtın tarihi ve metotları ancak çok sınırlı üst komutanlar tarafından bilinmiştir. İngiliz taarruzunun başarısındaki önemli faktörlerden biri de İngilizlerin deniz ve hava üstünlükleridir. Yine İngilizler, ateş gücü ve personel bakımından tartışmasız üstünlüğe sahiptilerdi. İngiliz subayı ile eri iâşe, teçhizat ve hayatî harp araçları açısından çok donanımlıydı. Osmanlı subayı ve eri sözü edilen konularda çok geri bulunmaktaydı. Filistin Cephesi'nde Osmanlı Ordusu'nda görev yapmış olan Iraklı Tuğgeneral Şükrü Mahmut (Nedim) "Filistin Savaşı" adlı eserinde konuya ilişkin Osmanlı Başkomutanlığının Filistin Cephesi ve Bağdat'ın geri alınması ile ilgili olarak uzun süre tereddütte kalmasının ve bu konuyu uzun süre tartışmasının, İkinci Gazze Muharebesini takiben yaklaşık altı ay sürelik ellerine geçen toparlanma fırsatının kaybedilmesine neden olduğuna dair şu değerlendirmede bulunmaktadır: "*Türklerin bu kararsız tutumları İngilizlerin Filistin'de büyük zafer kazanmalarına neden olmuştur. Taarruza denk gelen aylarda İngiliz casuslarının bölgedeki yerli halk üzerinde sağladıkları olumsuz duygular ile bölgedeki Türk ulaşım şebekelerine yaptıkları sabotajlar, Filistin Cephesi'ndeki muharebelerin seyrini İngilizlerin lehine çevirmiştir.*"³⁶

12 Kasım 1917'de Mareşal Falkenhayn'ın emriyle 20.Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşanın emrindeki zayıf birliklerden oluşan 53.ve 26. Tümenlerin yapmış olduğu karşı taarruz da sonuçsuz kalınca, 13-14 Kasım 1917 gecesi Osmanlı savunma hattı daha kuzeye Yafa-Kudüs mevkiine geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁷ Bu gelişmeler üzere Yıldırım Orduları Grubu Karargâhı 13 Kasım 1917 günü Kudüs'ten Nablus'a nakledilmiştir. Aynı gün Kudüs'ü ziyaret eden Enver Paşa ile Mareşal Falkenhayn yaptıkları görüşmede; "*Kudüs'ün en son mermiye ve en son askere kadar savunulamayacağını, şehri savunmanın büyük kayıplara sebebiyet vereceği, durumun anlaşılması hâlinde, birliklerin geriye çekilebileceklerine*" dair ortak bir kanaate varmışlardır.³⁸ Bu esnada General Allenby komutasındaki Mısır Seferi Kuvveti ilerlemeye devam ederek, 16 Kasım 1917'de Yafa'yı ele geçirmiş ve 21 Kasım 1917'den itibaren üç dince

³⁵ Nedim, a.g.e., s.68.

³⁶ Nedim, a.g.e., s.55-56.

³⁷ ATASE Arşivi, BDH-3701-12-32.

³⁸ Nedim, a.g.e., s..91.

kutsal sayılan ve 1517 yılından itibaren dört yüz yıldır Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Kudüs şehrini kuşatma harekâtına başlamıştır. 8.Ordu'ya bağlı 20.Kolordu Komutanlığı Kudüs savunmasıyla görevlendirilmiştir. 20.Kolordu, 20 Kasım- 9 Aralık 1917 tarihleri arasındaki kuşatma harekâtı esnasında her ne kadar çetin bir direniş göstermiş olsa da, Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Kudüs'ü savunmanın imkânsızlığını görünce 9 Aralık 1917'de Kudüs'ü boşaltma ve doğuya doğru çekilme kararını almıştır. Böylece 10. İngiliz Tümeni, 9 Aralık 1917 günü muharebe yapmadan şehre teslim alırken, General Allenby, kendisi için hazırlanmış büyük bir karşılama töreni ile 11 Aralık 1917'de şehre girmiştir.³⁹ İngiliz Hükümeti'nin Filistin topraklarında Yahudilere yurt hakkını tanıyan Balfour Deklarasyonu'nu ilan etmesinden beş hafta sonra Kudüs, İngilizler tarafından ele geçirilmiştir.⁴⁰ Kudüs'ü savunmasıyla ilgili tedbirlerin alınmasında çok geç kalınması, Mekke ve Bağdat'tan sonra bu tarihi ve kutsal şehrin de düşmesine sebebiyet vermiştir. Bu gelişmeler üzere Yıldırım Orduları Karargâhı, bu defa da Nablus'tan Nasıra'ya alınmış ve bağlı birlikleri Hayfa ile Lut Gölü arasındaki bir mevzide tertiplenmiştir. İngiliz arşiv belgelerinde İngilizlerin Gazze-Birüssebi'den Yafa ve Kudüs'e kadar olan ilerlemesini içeren süreçte (31 Ekim-9 Aralık 1917) Mısır Seferî Kuvvetlerinin insan kaybı ölü, yaralı ve kayıp sayısı 19.000 kişi, esir sayısı da 12.000 kişi olarak verilmektedir.⁴¹ 3.Kolorduya bağlı 26.Tümen Komutanı olarak görev yapmakta olan Albay Fahrettin (Altay) Bey Kudüs'ün kaybı esnasında Osmanlı askerinin nasıl bir yokluk ve sefalet içinde olduğunu şöyle gözler önüne sermektedir:

“7 Aralık 1917 akşamüzeri şiddetli bir soğukta kar gibi ince bir yağmur başladı. Askerin çoğu yazlık elbiseli, ayakkabı ve çamaşırları perişan, yağmurlukları, portatif çadırları eksik, Kolordudan gelen emirde bunların menzilce ikmali bildirildi. Şöyle bir tezkere yazdım: Eğer çamaşırlık bez bulunmuyorsa otellerdeki yatak yorgan, çarşaf gibi şeyler toplanarak çamaşır yaptırılabilir, cami ve kiliselerdeki kilim ve halıların bir kısmı da o mukaddes yerleri müdafaa için dağda taşa dövüşen askerciklere siperlerinde yataklık ve çadırlık olmak üzere gönderilebilir. Yine bir şey yapılmadan bu gece yağmurla

³⁹ Gordon, **a.g.e.**, s.10; Gilbert, **a.g.e.**, s.169.

⁴⁰ Birüssebi düştükten ve Allenby'nin Filistin saldırısının başarılı olacağı anlaşıldıktan sonra 2 Kasım 1917 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulacağı yolunda bir demeçte bulunmuştur. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.III, Ks. IV, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.429.

⁴¹ **TNA**, WO 106/729 [Future Operations in Palestine].

beraber yoğun bir sis içinde soğukta askerlerimiz vatani vazifelerini yaptılar.”⁴²

27-28 Aralık 1917 tarihleri arasında Kudüs'ü İngilizlerden geri almak için 20.Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa tarafından Kudüs-Nablus istikâmetinde iki kez karşı taarruz düzenlenmiş, ancak bu iki taarruzda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. General Allenby'nin raporlarında bu başarısız iki taarruz sonucu Osmanlı tarafından 750 esir alındığını, aynı zamanda 1.000'den fazla ölü, yaralı ve kayıp verildiği belirtilmektedir.⁴³ Kudüs'ün düşüşünün hemen ardından Filistin Cephesi'nde taraflar arasında bir süreliğine sessizlik hâkim olurken bu esnada İngiliz hükûmet ve askerî yetkilileri bölgeyle ilgili yeni bir durum değerlendirmesi yapma gereğini duymuşlardır. Bu değerlendirmede 1917 yılının Ekim ayı itibariyle Alman-Avusturya ordusunun Batı Cephesi'nde İtalyanları Caporetto Muharebesi'nde büyük bir yenilgiye uğratması, Fransızların Batı Cephesi'ndeki hezimetleri, Çarlık Rusya'nın Bolşevik Devrimi nedeniyle savaştan çekilmesi gibi siyasi gelişmeler de etkin olmuştur. Müttefikler açısından savaşın seyrindeki bütün bu olumsuz gelişmeler üzerine İngiliz hükûmet yetkililerinde; “*Almanları yenmek için müttefiklerine en ağır darbeler indirilerek, saf dışı bırakılması*”, düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Alınan karara göre Irak Cephesi'nde savunmada kalınarak, buradan artırılacak kitaları, Filistin Cephesi'ni takviye olarak getirmek suretiyle Filistin Cephesi'nde sonuç alıcı bir taarruzla Osmanlı'yı savaş dışı bırakmak hedeflenmekteydi.⁴⁴

⁴² Altay, **1917 Kudüs Muharebesi, a.g.e.**, s.9.

⁴³ Gordon, **a.g.e.**, s.13.

⁴⁴ Almanya'yı Batı Cephesi'nde yenilgiye uğratmanın neredeyse imkânsız olduğunu değerlendiren Başbakan Lloyd George, Almanya'nın yenilgiye uğraması için müttefiki Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ı bir an önce savaş dışı bırakmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda 9 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Gizli Antlaşması ve 1917 Kasım ayında ilan edilen Balfour Deklarasyonu'nun hayata geçirilmesi için de Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarının elde edilmesinin önemine binaen Filistin'e kesin hedefli bir taarruz yapılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. İngiliz Genelkurmaylığı tarafından 26 Aralık 1917 tarihli hazırlanan 14 maddelik raporda; “*Müttefik ordusunun Filistin'den hızla ilerlemesinin kolay bir şekilde gerçekleştirilemeyeceği, bunun için zamana ve takviye kuvvete ihtiyaç duyulduğu,*” açıklaması yapılmıştır. Ancak bahse konu rapor, Başbakan Lloyd George'u ikna etmemiş ve konuyu Kasım 1917'de teşkil edilen Versay'daki Müttefik Devletler Yüksek Savaş Konseyine götürmüştür. Yüksek Savaş Konseyi, 21 Ocak 1918 tarihli toplantısında Lloyd George'un görüşünü benimseyen önemli bir karara imza atmıştır. Bahse konu Konsey'den Ortak Nota (Joint Note) No:12 olarak, “*Amerikan ordusu hazır olunca kadar Fransa Cephesi'nde savunma durumunda kalınmasını, Merkezi Devletler Cephesi'nde bir gedik açmak için Osmanlı Ordusunun yok edilmesi ve Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak üzere Irak ve Filistin'de kesin sonuçlu bir taarruz*

3. Kudüs'ün Düşmesini Müteakip İngilizlerin Filistin'de Suriye Hedefli İlerlemeleri

Kudüs'ü ele geçiren İngilizlerin Yafa'dan yeniden taarruza başladıkları 19 Şubat 1918 tarihine kadar Filistin Cephesi'nde her iki tarafta da bir sessizlik dönemi hâkim olmuştu. 1918 yılının başlarında Yıldırım Orduları Grubu'nun komutasında önemli bir değişiklik görülmektedir. Temmuz 1917'de önce Bağdat'ı İngilizlerden geri almak için oluşturulan, ancak Filistin'in tehlikeye girmesinden dolayı Filistin'e yönlendirilen Yıldırım Ordular Grubunun Komutanlığına getirilen Alman Mareşal Falkenhayn, Kudüs'ün düşmesi ve bölgedeki Türk komutanlarıyla geçinememesi gibi olaylar gerekçe gösterilerek, 25 Şubat 1918'de görevinden alınmış, yerine Alman Mareşal Otto von Liman Sanders atanmıştır.⁴⁵ Ne var ki, komuta kademesindeki bu değişiklik de Filistin Cephesi'ndeki kötü gidişatı durduramaya yetmemiştir. 16 Şubat 1918'den itibaren Yıldırım Ordular Grubuna bağlı birlikler yeni bir reorganizasyona tabi tutulmuştur. Cemal Paşanın görevinden ayrılıp İstanbul'a dönmesi sonucu 4.Ordu Komutanlığı, Mersinli Cemal Paşa'nın komutanlığında yeniden teşkil edilerek Yıldırım Ordular Grubu bünyesine alınmıştır. Filistin Cephesi'nde başkanlığını Alman Mareşal Sanders'in yürüttüğü Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı yine üç ordu hâlinde teşkil edilmiştir.⁴⁶ Bu süreçte yavaş fakat emin adımlarla ilerlemek isteyen General Allenby ise 1918 yılının Şubat ayı ortalarında ileri taarruza geçmiş ve Arap isyanının da etkisiyle bölgede hızla

yapılması", kararı çıkmıştır. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaş dışı bırakılması için Halep'e kadar olan bütün Filistin topraklarının alınması öngörülmüştür. Yüksek Savaş Konseyi, "*Doğuda yani Filistin Cephesi'nde müttefiklerin icra edecekleri harekâtla Osmanlı ve Bulgaristan gibi iki Alman müttefikleri saf dışı bırakılabilecektir,*" görüşünü benimsediğinden İngiliz Genelkurmayı da Osmanlı Devleti'ne nihai darbenin Filistin Cephesi'nde vurulması gerektiği önerisini kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu doğrultuda General J. C. Smuts başkanlığındaki bir askerî heyetin, Mısır Sefer Kuvvetleri Başkomutanı General Allenby ve İngiliz Irak Ordusu Komutanı General Marshall ile görüşmek ve ortak bir harekât planı hazırlamak üzere Kahire'ye gönderilmesine 28 Ocak 1918 tarihli Savaş Kabinesi toplantısında karar verilmiştir. **TNA, WO 106/729** [Future Operations in Palestine,], Wavell, **a.g.e.**, s.240; Atabey, **a.g.m.**,s.460-461.

⁴⁵ Nedim, **a.g.e.**, s.122.

⁴⁶ 1918 yılının Şubat ayında yapılan bir düzenleme Yıldırım Ordular Grubunun mevcut durumu şöyleydi: **8.Ordu:** Cevat Paşa komutasında olan bu ordunun karargâhı Tul Karm'daydı. Refet Bey komutasındaki 22.Kolordu (7., 20. ve 46.Tümen) ile Alman Asya Kolordusu (19.ve 16.Süvari Tümenleri) ve bir Alman Grubu'ndan teşkil edilmişti. **7.Ordu:** Albay Fevzi (Çakmak) Bey komutasında olan bu ordunun karargâhı Nablus şehrindeydi. 3.(1.ve 11.Tümen) ve 20. Kolordu (26.ve 53.Tümen)'dan teşkil edilmişti. **4.Ordu:** Ürdün (Şeria) nehrine kadar uzanan bölgenin savunmasından sorumluydu. Karargâhı Amman'daydı. 2. ve 8.Kolordudan oluşmaktaydı. Nedim, **a.g.e.**, s.137; Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi**, C. V, 1918 Yılı Hareketleri, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967, s.19-20.

ilerlemeye başlamıştır. İngiliz kuvvetleri 19 Şubat 1918'de Şeria nehrinin doğusuna geçmiş ve Amman'ı ele geçirmek üzere genel taarruza başlamıştı. 19 Şubat 1918 tarihli İngiliz taarruzunun hedefi Amman üzerindeki Eriha olmuştur. Bu taarruz Der'a-Hicaz demiryolu hattına yapılan büyük Arap taarruzlarıyla koordine edilmiş ve öncesinde cephe boyunca şaşırtma taarruzları gerçekleştirilmişti. 1918 Mart ayının son haftasında İngilizler, Şeria nehrinin doğusuna ansızın geçerek yeni bir cephe açmışlar ve başlıca kuvvetleriyle Der'a-Hicaz demiryolu hattını kesmek Amman'ı ele geçirmek üzere ilerlemişlerdir. General Allenby'nin birlikleri, 21 Mart 1918'de Şeria nehrini geçmeyi başararak 26 Mart 1918'de Amman yakınında bulunan El-Salt'ı ele geçirmişti.⁴⁷ Ancak İngilizler bir hafta süren çetin muharebelere rağmen Amman'daki Osmanlı savunmasını kıramayınca, 1 Nisan 1918'de geri çekilmeye mecbur olmuşlardır.⁴⁸ Ardından 1918 yılının Mayıs ayı başında Şeria nehrinin doğusuna baskın şeklinde ikinci bir başarısız İngiliz taarruzu gerçekleştirilmiştir. Şeria Muharebeleri esnasında ve sonrasında bu harekâtı desteklemek üzere ünlü İngiliz İstihbarat subayı Lawrence tarafından sevk ve idare edilen Arapların Hicaz demiryoluna karşı sabotaj faaliyetlerinde büyük bir artış yaşandığı görülmektedir. 4.ve 8. Osmanlı Ordusu'na bağlı birliklerin müdahalesiyle üç gün süren muharebe sonucu İngilizler bölgeden çekilmiştir.⁴⁹ İkinci Şeria Muharebesi olarak bilinen bu muharebeden sonra sıcakların artmasının da etkisiyle İngilizler, Filistin Cephesi'ndeki faaliyetlerini bir süreliğine yavaşlatmak zorunda kalmışlardır.

Şeria Muharebeleri'nin ardından Filistin Cephesi'nde yaşanan durgunluğun önemli etkenlerinden biri de Alman General Wilhelm Ludendorff'un 1918 ilkbaharında Fransa'da giriştiği büyük taarruz harekâtının Britanya İmparatorluk Genelkurmayını hayati derecede ihtiyaç duyulan takviyeleri Allenby'nin ordusundan almak zorunda bırakmasıydı. Filistin Cephesi'nde bu muharebeler sürerken Almanya, Amerikan ordusu cepheye yetişmeden Batı Cephesi'nde nihai zafer elde etmek amacıyla 22 Mart 1918'de Ludendorff taarruzu başlatmıştır. Fransa'ya yönelik başlatılan bu taarruz nedeniyle İngiliz Savaş Bakanlığı endişeye kapılmış ve General Allenby'den Doğu Şeria'ya karşı girişilmesi planlanan taarruzdan sarfınazar ederek, Batı Cephesi'ne gönderilmek üzere tümen hazırlamasını istemiştir. Bu kapsamda General Allenby, komutasındaki 2 (52.ve 74.Tümenler) piyade tümeni, gönüllü süvarilerden oluşan 9 süvari alayı, 24 İngiliz alayı, 5 ağır topçu taburu ve 5 makineli bölüğünü 1918 Mart ayından başlayarak Fransa'ya

⁴⁷ Cyril Falls, **Military Operations, in Egypt & Palestine from June 1917 to the End of the War**, Vol.II, H. M. Stationery Office, London, 1930, s.401.

⁴⁸ **Birinci Dünya Harbi**, a.g.e., C. IV, Ks.2, s.724.

⁴⁹ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s.124.

göndermek zorunda kalmıştır. Fransa cephesinden de Filistin'e Hintli süvari kıtaları kaydırılırken Irak Cephesi'nden de iki tümen bölgeye gönderilmiştir.⁵⁰ General Allenby, fiili olarak Britanya ordusunun eğitimli ve tecrübeli muharip gücünün önemli bir bölümünü kaybetmiş ve karşılığında ise daha eğitimsiz Hint birliklerini almıştı. Bu gelişmeler, General Allenby'yi yaz mevsimini ordusunu tamamen yeniden düzenleyip, tekrar eğiterek geçirmek zorunda bırakmıştı. Bu kapsamda Allenby, ordusuna katılan ve yarı nizami bir hâlde bulunan yeni Hintli kuvvetlerini neredeyse beş ay sürececek bir reorganizasyona tabi tutmuştur. Bu suretle İngilizler sonuç alabilecek büyük bir saldırı için sıcakların da artması ile 1918 yaz ayları boyunca savunmada kalarak ve yeni takviye birlikler alarak hazırlanmışlardır.⁵¹ Filistin Cephesi'nde İngilizler tarafında durum böyle iken Osmanlı Ordusu da birtakım problemlerle karşı karşıya kalmıştı. Şöyle ki, 1918 Haziran ayı itibarıyla Filistin cephesinden asker çekilerek, Kafkasya cephesine gönderilmesi konusu gündeme gelmişti. Filistin'deki Alman Avcı taburunun başka bir Osmanlı Cephesi'nde kullanılma düşüncesi, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Liman Paşa tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştı.⁵² Liman von Sanders, "Türkiye'de

⁵⁰ TNA, WO 106/729; Nedim, a.g.e., s.125.

⁵¹ BOA HR.SYS, 2113/9 11-12 : "İngiltere'nin Filistin'e asker sevki, 18 Ağustos 1917".

⁵² Liman von Sanders'in 20 Haziran 1918 tarihli Alman Büyükelçiliğine gönderdiği şu yazı dönemi ve şartları ortaya koyması açısından önemlidir: "Osmanlı Genel Karargâhının, F. Ordular Grubu (Yıldırım) birliklerine uyguladığı muamelenin Almanya'nın askeri ve siyasi menfaatlerine müthiş bir şekilde zarar verdiğini imparator hazretlerinin vekili sıfatıyla size arz etmeye mecburum. Burada bulunan Türk birlikleri cepheyi yalnız başına tutmaya muktedir değildir. Burada özellikle baştan aşağı yetersiz ve kötü beslenmiş, elbise ve ayakkabı mahrumiyeti içerisinde bulunan Türk birlikleri söz konusudur. Bugün Türk firari erlerinin sayısı, silahaltında bulunanların sayısından fazladır. Birliklerin işe durumlarının temini için Türkler tarafından kesinlikle sorumluluk alınmıyor. Emrim altında bulunan orduların elbiseleri o kadar kötü durumdadır ki birçok subay yırtık elbise giyiyor ve hatta öyle tabur komutanları var ki potinleri olmadığından çarık giymeye mecbur oluyorlar. Alman ve Avusturyalılar tarafından imkan dahilinde yardım ediliyor; ancak bu yardımlar ihtiyacın büyüklüğü sebebiyle sadece küçük yardım yerine geçiyor. Irak'taki 6.Ordu'da bulunan Alman subayları tarafından Prusya Harbiye Nezaretine gönderilen raporlarda, 1918 Nisanında sona eren son kış mevsiminde açlıktan ve bunun sonuçlarından 17 bin askerin öldüğü bildiriliyor. Bütün bu olanlar ortadayken Türk esaslarına dayanarak geniş çaplı bir teşebbüse girişilmemelidir. Türk ordusu yeterince tanıyan herkes için bu teşebbüs hatalı ve başarısızlığa mahkûm olacağı bilinmelidir. İran içlerine yapılan harekâtlar ki yapılmamasını ısrarla ihtar etmişim-Türkler Bağdat'ı kaybettiler; Yıldırım teşebbüsüne Bağdat'ın hedef alınarak girişilmesi Türklerin Kudüs'ü kaybetmelerine sebebiyet verdi. Şimdi de Kafkasya'ya karşı yapılacak hesapsız teşebbüsle Filistin ve Suriye ile bütün Arabistan'ı kaybedecekler. Buna ait sorumluluk da bir gün Almanya'ya yüklenecektir. Türkiye Hükümetine ve Türk ordusuna gereken şey dışarda geniş işgal planları değil, içerideki cephelerinin takviye ve tahkimatın derecesine göre kaybedilen arazinin tekrar kazanılmasına teşebbüs olunmalıdır. Kesin olarak karşı çıkmama rağmen Alman birlik ve teşkilatı başka cephelerdeki Türk teşebbüsleri için buradan alındığı takdirde birçok vilayet daha

Beş Sene” adlı eserinde, Osmanlı Başkomutanlığını özellikle Enver Paşa’yı, en çok ihtiyaç duyulan bir dönemde Kafkasya’ya asker sevki ilgili tutumundan dolayı eleştirmektedir. Sanders’in düşüncesine göre “Ülke içinde fazlasıyla sıkıntı içinde bulunan Filistin cephesinin takviye birliklere olan şiddetli ihtiyacı, Kafkasya Grubunun kurulmamasını gerektirirdi.”⁵³ Bu durum İngiliz raporlarına da “Çok sayıda Alman muharip birliğinin ayrılmasıyla Filistin Cephesi’ndeki Türk ordusunun moraline ciddi bir darbe inmiştir,” şeklinde yansımıştır.⁵⁴ Bu süreçte neredeyse dokuz ay kadar uzun bir süre harp cephelerinden ayrı kalan Mustafa Kemal Paşanın Filistin Cephesi’nde durumun kritikleşmesi üzerine ikinci defa 5 Ağustos 1918’de 7.Ordu Komutanlığına atandığı görülmektedir. Bu görev, kendisine bizzat Padişah VI. Mehmet Vahdettin tarafından tebliğ edilmiştir.⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa vaktiyle istifa ederek haklı sebeplerle bıraktığı bir ordunun komutanlığına yeniden atanmışsa da artık Filistin ve Suriye üzerinde taarruza geçen düşman taarruzunun önüne geçmenin imkânsız bir hâl aldığı farkındaydı. Mustafa Kemal Paşa ordusunu korktuğundan daha da perişan ve bitkin bir hâlde bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa Nablus’taki karargâhından, cephenin merkez kesimini uzun uzun denetledikten sonra savaşın daha başlamadan kaybedilmiş olduğu sonucuna varmıştır.⁵⁶ Osmanlı kıtalarının durumu, özellikle 1918

kaybedilecektir.” Liman von Sanders, **Türkiye’de Beş Sene**, (Yay. Haz. Mustafa Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, s.292-293.

⁵³ Sanders, a.g.e., s.309.

⁵⁴ TNA, WO 106/729.

⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa 1918 yılının yaz aylarında Karlsbad’da tedavisi devam ederken İstanbul’dan gelen çağrı üzerine yurda dönmüştür. Padişah VI. Mehmet Vahdettin, 4 Temmuz 1918’de Sultan V. Mehmet Reşat’ın vefatı üzerine tahta geçmişti. Padişah Vahdettin, 5 Ağustos 1918’de yanında iki Alman generali olduğu hâlde Mustafa Kemal Paşa’yı huzuruna davet etmişti. Mustafa Kemal Paşa, Alman generalleri çıktıktan sonra görüşmeyi arzulamışsa da Padişah aksine onların yanında konuşmayı istemişti. Padişah VI. Mehmet Vahdettin, salonda bulunan Alman generallerine Mustafa Kemal Paşa için :“Çok beğendiğim ve güvendiğim bir komutan” dedikten sonra, Mustafa Kemal Paşa’ya: “...Sizi Suriye’ye komutan atadım. Oradaki durum önem kazanmış, oraya gitmeniz gerek, sizden istediğim şudur: O tarafları düşman eline geçirtmeyeceksiniz! Verdiğim görevi başarıyla yapacağımıza inanıyorum. Hemen o kıt’aya hareket etmelisiniz!” iradesini bildirmiş, Alman generallerine bakarak: “...Bu komutan, dediklerimi yapabilir,” demiştir. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya (Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar)**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006, s.118.

⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa, Nablus’taki karargâhında göreve başladıktan kısa bir süre sonra 19 Eylül 1918’de İngiliz kuvvetleri, 7.Ordu bölgesinde taarruza geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İngiliz genel taarruzundan bir hafta önce 11 Eylül 1918’de Nablus’tan yakın arkadaşı Dr. Rasim Ferit Talay’a gönderdiği mektupta cephedeki durumu şöyle anlatmaktadır: “Kardeşim Rasim Ferit; Nablus’a geldim. Muharebe hatlarını baştanbaşa geçdim. Kumandan, zabıt ve efradımızı gördüm. Suriye umumiyetle şayan-ı merhamet bir hâlde gelmiştir. Vali yok, kumandan yok, İngiliz propagandası çok, İngiliz teşkilat-ı hafiyesi her tarafta faaliyet hâlinindedir. Düşman kıtaatça vesaitçe kuvvetli biz onun karşısında pamuk

yılıının yaz aylarında artık perişan bir hâle gelmişti. İkmal yetersizliğine sıcaklarında eklenmesi ile oluşan çeşitli bulaşıcı hastalıklar, askerlerin moral ve motivasyonunu olumsuz yönde etkilemekteydi. Subay ve erlerin giydikleri postallar sandalet şekline dönüşmüştü. Elbiseleri yırtıktı. İngiliz askerlerinden ölenlerin elbise ve postallarını kullanıyorlardı. Kıtalar iâşe yönünden ancak hayatlarını idame ettirebilecek derecede beslenebiliyorlardı. Orduda firari asker sayısı gün geçtikçe artmaktaydı. İngiliz tarafında ise durum tam tersindeydi. Elbise, ayakkabı hatta iç çamaşıra kadar her türlü elbiseler yedekli olarak temin edilmişti. İâşe bakımından hiçbir gıda maddesinin yokluğu çekilememişti. İngilizler, Türklere karşı ezici bir silah üstünlüğüne sahiptiler. Sayısal üstünlüğün yanında her türlü idari ve lojistik imkân sağlanmıştı.⁵⁷ Osmanlı Ordusunun bu durumda yaklaşan tehlike karşısında Filistin Cephesi'ni savunması neredeyse imkânsızdı. İngilizler giderek güçlenirken, Osmanlı Ordusu ise her geçen gün gücünden bir parça kaybediyordu. Liman Paşa, Başkumandanlık Vekâletine defalarca bu durumun giderilmesi, takviye birlik gönderilmesi hususunda talepte bulunmuş, fakat taleplerinin karşılanması mümkün olmamıştı. Bu durum Osmanlı Başkumandanlığı tarafından Filistin Cephesi'nin yeteri kadar önemsenmediğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁵⁸ Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Türkiye'nin mevcut imkânları ile Kafkasya ve Suriye gibi birbirinden çok uzak iki harekât alanında aynı zamanda harekât yapacak durumda olmadığını, Suriye Cephesi için lüzumlu olan kuvvetlerin büyük kısmının Kafkas Cephesi'ne gönderilmekte olduğunu Alman Genel Kurmaylığına bildirerek, geri alınması istenilen Alman birliklerinin Filistin'de bırakılmalarını talep etmekteydi. Sanders'e göre Filistin'e yeterli birlik verilmemesinin sebebi şüphesiz Kafkasya'da gerçekleştirilmesi öngörülen askeri harekâttan kaynaklanmaktaydı. Bütün bu sıkıntılara ek olarak da kömür sorunu büyük güçlükler yaratıyordu. Demiryolu ulaşımının yetersizliği bölgeye gönderilen takviye birliklerinin gecikmesine sebep oluyordu.⁵⁹

4. Nablus Meydan Muharebesi ve Filistin-Suriye Cephesi'nin Çökmesi

General Allenby, emrindeki kuvvetlerinin bir kısmının Batı Cephesi'ne sevk edilmesi sebebiyle 1918 yazı süresince yeni kurulan birliklerin eğitilip yetiştirilmesi ve Filistin'in özel koşullarına alıştırılması amacıyla savunmada kalmayı uygun görmüştü. Ancak General Allenby'nin mevsim yağmurları Ekim ayı sonunda başlayacağından harekâta 1918 Eylül ayı ortalarında başlamak gibi

ipliği." [Tezer, a.g.e., s.152].

⁵⁷ Nedim, a.g.e., s.138.

⁵⁸ *Birinci Dünya Harbi*, a.g.e., c. IV, Ks.2, s.614.

⁵⁹ Sanders, a.g.e., 308-310.

bir zorunluluğu bulunduğu bilgisi İngiliz Genelkurmaylığına gönderdiği raporlarında mevcuttur.⁶⁰ Bu durumda 1918 yılının Eylül ayında gerçekleşmesi planlanan Nablus Meydan Muharebesi öncesinde yeniden teşkilatlanmanın yanında, yeni takviye birlikleri alarak mevcut bakımından çok kuvvetli bir duruma gelen İngiliz kuvvetleri her türlü araç gereç ve ikmal maddeleri bakımından da en iyi biçimde donatılmış bulunuyordu. General Allenby komutasındaki İngiliz ordusu iki piyade kolordusu, Çöl Atlı Piyade Kolordusu ile Fransız ve İtalyan müfrezeleriyle ordu bağlı birliklerinden kurulmuş bulunuyordu.⁶¹ İngiliz belgelerinde Osmanlı birliklerine karşı özellikle süvari itibarıyla sayıca çok üstün bulunduğu altı çizilmektedir.⁶² Osmanlı Başkomutanlığı tarafından ise Filistin Cephesi yeteri kadar önemsenmemiştir. Osmanlı Başkomutanlığı, Filistin ve Suriye Cephesi'ni diğer cephelerden çekeceği tümenlerle takviye etmek olanağına sahipken, ne yazık ki bunu yapmamış; 1918 Eylül ayı başlarında yaklaşan İngiliz taarruzunun belirtileri görmezden gelinmişti. Filistin savunmasının güçlüğü aynı zamanda Medine'nin muhafaza edilmesi isteğinden de ileri geliyordu; zira buranın savunması için de hatırı sayılır miktarda birlik ayrılmıştı.⁶³ General Allenby'nin tam nereden taarruz edeceği bilinmiyordu. İngilizler, taarruz planlarında toplanmada gizliliğe, taarruzda baskın ve sürate önem verdiği gibi, diğer cephelerdeki Osmanlı kuvvetlerini tespit ve Osmanlı kuvvetlerini şaşırtmak için tali ve gösteriş hareketlerine yer vermişti.⁶⁴ İşbirlikçi Arap ordusuna da Dera'daki Hicaz demiryolunu tahrip etme görevi verilmiştir. Filistin ve Suriye Cephesi'nin çökmesi ile sonuçlanan 19 Eylül-31 Ekim 1918 arası İngiliz harekâtı; Nablus (İngilizlerin ifadesi ile Megiddo) Muharebesi, Şam'a doğru ilerleme ve Halep'in ele geçirilmesi olmak üzere toplam üç safhada gerçekleştirilmiştir.⁶⁵

⁶⁰ TNA, WO 32-5128.

⁶¹ Mısır Seferi Kuvveti ise 18 Eylül 1918 tarihi itibarıyla şu şekilde teşkil edilmiştir: Tümgeneral P. W. Chetwode komutasındaki 20. Kolordu; Korgeneral E. S. Bulfin komutasındaki 21. Kolordu, Tümgeneral E. W. Chaytor komutasındaki Chaytor Grubu; Tümgeneral H. G. Chauvel komutasındaki Çöl Atlı Kolordusu. Bu kolordular içinde Britanyalı, Fransız, İtalyan, Hintli, Avustralyalı, Yeni Zelandalı, Fransız, Ermeni ve Yahudi birlikler mevcuttu. Bu tarihte Mısır Seferi Kuvveti 57.000 tüfek, 12.000 kılıç ve 540 toptan ibaretti. General Allenby'nin raporunda 1918 Eylül ayı başında Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'nın toplam kuvveti 23.000 tüfek, 3.000 kılıç ve 340 top olarak kaydedilmiştir. TNA, WO 32-5128 [Mısır Seferi Kuvvetleri Komutanı General Edmund Allenby'nin Aralık 1918'de Genel Karargâha gönderdiği 19 Eylül -31 Ekim 1918 tarihlerini içeren raporu.]; Falls, a.g.e., s.449, 452.

⁶² TNA, WO 32-5128.

⁶³ ATASE Arşivi: BDH-3701-H46-1-24a, [Medine'nin müdafaası için bölgede asker bırakılması hk.];Belen, a.g.e., s.442.

⁶⁴ TNA, WO 32-5128.

⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz. Cemal Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:45 (Bahar 2010), s.37-69.

General Allenby komutasındaki Mısır Seferi Kuvveti son hazırlıklarını tamamlayarak, 18-19 Eylül 1918 gecesi savaşı bitirecek kesin hedefli taarruzunu başlatmıştır. Baskın şeklindeki İngiliz taarruzu başladığı esnada karşılarında sağ kanatta 8.Ordu, Ürdün Nehri'nin batı kıyısına kadar olan sahaya yayılmış olarak 7.Ordu ve Ürdün'ün doğusunda da 4.Ordu bulunuyordu.⁶⁶ İngiliz kuvvetleri ilk olarak 7. Ordu Cephesi'ne karşı başarısız bir saldırı gerçekleştirmişlerdir.⁶⁷ Denizden donanmanın, havadan İngiliz uçaklarının yoğun bombardımanı altında gerçekleştirilen bu taarruzda daha ilk saatlerde Osmanlı kuvvetlerinin haberleşme araçları tahrip edilmiştir. Bu yüzden birliklerin birbirleriyle irtibatı kesilmiştir. İngiliz birliklerine karşı ortak hareket etme imkânı kalmamıştır. 19 Eylül 1918'de ise bütün cephe boyunca İngiliz saldırısı gerçekleşmiş; gün ağarmadan 8. Orduya karşı İngiliz birlikleri saldırıya geçip, kısa zamanda bu orduyu ezmişlerdir. 8.Ordu cephesinin yarılması üzerine 7.Ordu çekilme yollarının 8.Ordu enkazı tarafından kapanması gibi bir tehlike baş göstermiştir.⁶⁸ İngiliz birlikleri büyük bir süvari kuvveti ile Nablus ovasında Osmanlı cephesini yardıktan sonra 20 Eylül 1918'de saat 5.30'da Yıldırım Ordular Grubu Karargâhının bulunduğu Nasıriye'yi kuşatmıştır. Nasıriye'nin kuşatılması ile Ordular Grubu karargâhının, Ordular ile olan bağlantısı tamamen kesilmişti.⁶⁹ Bu durumda Osmanlı ordusu için sadece Nablus civarından Şeria üzerindeki geçitlere doğru giden dar yollardan geçerek esaretten kurtulmak imkânı kalmıştır. Bu esnada 8.Ordu Komutanı Cevat Paşa birliklerini geri çekmeye çalışmış, ancak Nablus-Bisan kara yolu İngiliz süvarilerince tutulduğundan birlikleri kitleler hâlinde teslim olmak zorunda kalmıştı. Geri çekilirken çok büyük zayiata maruz kalan 8.Ordu'nun nizami birlik olarak bünyesinden yalnız Alman Asya Kolordusu ile 16.ve

⁶⁶ Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına bağlı olarak 8.Ordu: Cevat (General Çobanlı) Paşa komutasında olan bu ordunun karargâhı Tul Karm'daydı. Refet Bey komutasındaki 22.Kolordu (7.ve 20 Tümenler) ile Alman Asya Kolordusu (19.ve 16.Süvari Tümenleri) ve bir Alman grubundan teşkil edilmişti.

7.Ordu: Mustafa Kemal Paşa komutasında olan bu ordunun karargâhı Nablus şehrindeydi.

3. (1.ve 11.Tümenler) ve 20. Kolordular (26.ve 53.Tümenler)'dan teşkil edilmişti.

4.Ordu: Mersinli Cemal Paşa komutasında olan bu ordu Ürdün (Şeria) nehrine kadar uzanan bölgenin savunmasından sorumluydu. Karargâhı Amman'daydı. 2. ve 8.Kolordulardan oluşmaktaydı. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, c. IV, ks.2, a.g.e., s.615-616; Nedim, a.g.e., s.137; Sanders, a.g.e., s.342-343.

⁶⁷ ATASE Arşivi: **BDH-3705-28-5-26** [Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Müşir Liman von Sanders tarafından 7.Ordu Komutanlığına gönderilen 18 Eylül 1918'de İngilizlerin 7. Ordu sol cenahı ortasına taarruz ettiği ve muharebenin hâlen devam etmekte olduğuna ilişkin telgraf suretidir.]

⁶⁸ **Birinci Dünya Harbi**, a.g.e., c. IV, Ks.2, s.651; Süleyman Hatipoğlu, **Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s.106.

⁶⁹ Sanders, a.g.e., s.342.

19.Tümenler kurtulabilmiştir. İrtibatsızlıktan dolayı cephedeki durumdan habersiz kalan Amman'daki 4.Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa da çok zor durumda kalmış, Şam istikametinde kuzeye doğru geri çekilmeye başlamıştı.⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın 7.Ordusu ise Nablus, Bisan ve Şeria Nehri arasında General Allenby'nin kuvvetleri ve isyancı Araplar tarafından çembere alınmıştı. 7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa da birliklerini imhadan kurtarmak amacıyla, 20-21 Eylül 1918 gecesi Şeria Nehri doğusuna çekmeye karar vermiştir. Bu hengâmede Nablus-Bisan kara yolu İngiliz süvarilerince tutulduğundan ve Şeria nehrinde köprü olmadığından dolayı Mustafa Kemal Paşa ordusunu bin bir zorluklar daha gerilere çekmeyi başarmıştır. 22- 23 Eylül 1918 gecesi itibarıyla 7.Ordu birlikleri Şeria nehrinin doğusuna ulaşmıştır.⁷¹ Mustafa Kemal Paşa Ordular Şeria nehrini geçer geçmez emir ve komutayı tamamen ele almıştır.⁷²

General Allenby'nin raporunda; 19 Eylül 1918 Nablus Meydan Muharebesi'nin başlangıcından itibaren 36 saat zarfında 7. ve 8. Osmanlı Ordularının başlıca ricat hatlarının kesilerek, direnme gücünün kırıldığı, belirtilmektedir.⁷³ Bu durum üzerine General Allenby, bundan sonraki takip harekâtının daha çok süvari birlikleri ve hava kuvvetleriyle yürütülmesini emretmiştir.⁷⁴ 21 Eylül 1918'de geriye doğru hiç ihtiyat kuvveti bulunmayan Yıldırım Ordular Grubunun cephesi yarılmış olduğundan Mareşal Liman Von Sanders karargâhıyla birlikte 22 Eylül 1918'de Dera'ya doğru çekilme kararı almıştı.⁷⁵ Bu esnada Yıldırım Ordular Grubunun çoğunluğu, imha veya esir olarak dağılmıştı. Ordunun kalan unsurları düzensiz şekilde Anadolu istikametinde çekilirken, İngiliz Çöl Atlı Ordusu ve İngiliz istihbarat subayı Lawrence'nin refakatindeki Arap ordusunun takip harekâtı başlamıştı.⁷⁶ 23 Eylül 1918'de Akka ve Hayfa, 25 Eylül 1918'de ise Amman İngiliz süvarisi ve Arap ordularının eline geçmişti.⁷⁷ Bu kuvvetler, Şam'a gelinceye kadar zayıf Osmanlı birliklerine özellikle de 4.Ordu'ya karşı yaptıkları baskınlar ve

⁷⁰ Nedim, a.g.e., 152.

⁷¹ Aydemir, a.g.e., s. 287; Mustafa Kemal Paşa'ya 22 Eylül 1918'de olağanüstü hizmetleri ve ordusunu imhadan kurtardığı için Fahri Yaverlik unvanı verilmiştir. [BOA İ-DUİT/55-56]

⁷² Murat Çulcu, *Erkân-ı Harp Binbaşısı Vecihi Beyin Anıları, Filistin Ricatı*, Arba Yayınları, İstanbul, 1993, s.65.

⁷³ TNA, WO 32/5128.

⁷⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, a.g.e., C. IV, Ks.2, s.663.

⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH-3220-61-1-1.

⁷⁶ Cemal Kemal, "Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal", *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:51 (Bahar 2013), s.638.

⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH-179-1232-773-009 [26 Eylül 1918 tarihli İngiliz resmi tebliğinde Amman'ın işgali haberi verilirken, aynı zamanda harekâta başladıkları 18 Eylül 1918'den itibaren toplam zayıatlarının Türklerin esir sayısının onda biri derecesinde bile olmadığı bilgisi mevcuttur.]

tacizler sonucu muharebenin bu son safhasında 5000'den fazla Türk askerini şehit etmişler, 8.000'den fazla esir almışlardı.⁷⁸ 4.Ordudan 48. Tümen bu muntıkada en fazla işbirlikçi Arap taarruzlarına maruz kalan kuvvet olarak bilinmektedir. Çöl Atlı Kolordusu 4.Ordunun geri çekilme hattını kırdıktan sonra 30 Eylül 1918'de Riyak'a, 1 Ekim 1918 tarihi itibariyle de İngiliz istihbaratçısı Albay Lawrence'in refakat ettiği Arap kuvvetleri ile büyük bir sevinçle Şam'a girmiştir.⁷⁹ Şam'da bulunan Türk birlikleri 20.000 kadar esir vererek, Halep yönüne çekilmeye başlamışlardır. Şam'ın ardından 6 Ekim 1918'de Beyrut ve 8 Ekim 1918'de Lübnan, İngiliz süvarileri ve Arap kuvvetlerinin eline geçmiştir.⁸⁰ 1 Ekim 1918'de Şam'ın düşmesi ile 7.Ordu Karargâhı önce Humus'a gelmiş, 3 Ekim 1918 gecesini Humus'tan ayrılıp, 5 Ekim 1918 tarihi itibariyle Halep'e ulaşmıştır.⁸¹ Başından beri tek düşüncesi bütün dağınık kuvvetlerle ufak da olsa değeri olan tek bir ordu kurulması olan Mustafa Kemal Paşa, Halep civarında iki hafta kadar kısa bir süre içerisinde yeni bir ordu yaratmayı başarmıştır. 14 Ekim 1918 tarihi itibariyle Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı elde kalan kuvvetlerle yeni bir düzenlenmeye tabi tutulmuştur. Cemal Paşa komutasındaki 4.Ordu Karargâhı lağvedilerek, bu ordunun kalan birlikleri, 3.ve 20.Kolordulardan teşkil edilen 7.Ordu'ya bağlanmıştır. Yine lağvedilen 8.Ordu'dan kalan yegâne birlik olan Alman Asya Kolordusu da 7. Ordunun emrine verilmiştir.⁸² Bu suretle 7.Ordu, 30

⁷⁸ Şükrü Güralp, "1918 senesinde Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den çekilişinde 3. Süvari Tümeninin Hareketleri", **1920 Sayılı Askerî Mecmua Lahikası**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1941, s.39-40.

⁷⁹ Şam'a giren Arap ordusu asayiş ve istikrarı sağladıktan sonra Arapların hedeflerini gerçekleştirecek bir geçici Arap Hükümeti kurma çalışmalarına başlamıştı. Ancak 3 Ekim 1918'de şehre gelen General Allenby, Emir Faysal ile bir görüşme yapmıştı. Görüşmede İtilaf Devletlerinin anlaşarak o ana kadar Araplardan gizli tuttıkları Mayıs 1916'da İngiltere ve Fransa arasında Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarını paylaşmak için imza edilen Sykes Picot Antlaşmasını açık bir ifade ile Emir Faysal'a anlatmıştır. Anlaşma gereğince Suriye'nin Fransız himayesine bırakılacağı, Lübnan'ın ise direk Fransız idaresine teslim edileceği belirtilmiştir. [Mirliva Sedat, **a.g.e.**,s.366.]

⁸⁰ ATASE Arşivi, **BDH-179-1232-773-15** [Fransız bahriye askerlerinin Beyrut'a girerek, ahali tarafından alkışla karşılandığına ilişkin Londra'dan Fransa Bahriye Nezaretine gönderilen yazı muhteviyatı. 9 Ekim 1918].

⁸¹ Erikan, **a.g.e.**, s. 187.

⁸² *Alman Asya Kolordusu*: Almanların Bağdat'ı İngilizlerden geri alınması için yapılacak harekâta Osmanlı ordusuna takviye kuvvet olarak gönderdikleri birliğe verilen isimdir. Filistin Cephesi'nin kritik duruma düşmesi üzerine Asya Kolu Yıldırım Orduları Grubu bünyesinde Filistin Cephesi'nde bulunmuştu. Başlangıçta Albay von Frankenberg'in komutasında olan bu kuvvete sonradan Alman Albay von Oppen komuta etmişti. Bir kolordu olarak tanımlanmasına rağmen bu kuvvet karma birliklerden oluşan 5.000 kişilik bir tugay seviyesinin üzerine çıkmamıştı. Beraberindeki teknik sınıflar ve 146.Alman Piyade Alayı ile takviye edilmiş Alman Asya Kolu vurucu gücü yüksek bir birlik olarak Filistin Cephesi'nde kahramanlığı ile kendini göstermiştir. [Mirliva Sedat, **Yıldırım**

Piyade taburu ile 12 makineli tüfek ve 14 toptan ibaret Yıldırım Ordular Grubu'nun enkazı ile takviye edilmiştir. Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Liman von Sanders ise 22 Ekim 1918'de Halep'ten ayrılmış ve Adana'ya geçmiştir.⁸³ 23 Ekim 1918 tarihinden itibaren Şerif Faysal birliklerinin yanı sıra Halep'teki yerli Arap kuvvetlerinin Halep kentinin doğusundan saldırmaları, ordu komuta yerine dek sızmalarıyla meydana gelen çarpışmalar, Mustafa Kemal'e Halep'te ve güneyinde birlik bırakmamak kararını aldırıştır. 25 Ekim 1918'de Halep'in güneyinde gerçekleşen sokak muharebelerine Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi de katılmıştır.⁸⁴ 25-26 Ekim 1918 gecesi Halep'te ve güneyinde bulunan kuvvetler, Halep'in kuzeyine alınarak burada bir cephe teşkil edilmiştir. 7. Ordu karargâhı da zorunlu olarak Halep'ten Katma'ya taşınmıştır.⁸⁵ Mustafa Kemal Paşa tarafından Halep civarında ordunun yoktan var edilerek yeniden düzenlenmesi sonucu 26 Ekim 1918 günü, Halep'in kuzeyinde Müslimiye mevkiinde gerçekleşen muharebede dört İngiliz süvari alayı ve Arap çetelerine karşı mücadelede Mustafa Kemal Paşa tarafından yeniden düzenlenen birliklerinin kahramanca savaşmaları, İngilizlerin ilerleyişini kesmişti.⁸⁶ Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın çabası mütarekeye dek İngilizlere kuvvet kaptırmamak ve gerekirse çekilerek, anayurt topraklarında bir savunma hattı oluşturmaktı.⁸⁷ 19 Eylül 1918'de başlayan Nablus Meydan Muharebesi'nden itibaren 26 Ekim 1918'de Halep kuzeyinde Katma'da yapılan son muharebeye kadar devam eden geri çekilme sonunda Mustafa Kemal Paşa bu hattı Misak-ı Milli sınırı olarak belirlemiş ve ordusunu İskenderun istikametine doğru çekmeyi başarmıştır.⁸⁸ Bu suretle Mondros Mütarekesine kadar olan süreçte, İngiliz ve Arap birliklerinden oluşan işgal güçlerinin Toros geçitlerinden Anadolu içlerine sızmasını önüne geçilmiştir.⁸⁹ Liman von Sanders'in hatıratında bu durumu

Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s.316; Kressenstein, a.g.e., s.368; Nedim, a.g.e., 159].

⁸³ Nedim, a.g.e., s.159; Sanders, a.g.e., s.375.

⁸⁴ ATASE Arşivi, **BDH-179-1232-773-18**. [İngiliz süvarileri ile zırhlı otomobillerinin 26 Ekim 1918 sabahı hafif bir mukavemete maruz kaldıktan sonra Halep'i işgal ettiğine dair 28 Ekim 1918 tarihli İngiliz resmi tebliği.]

⁸⁵ Detaylı bilgi için bkz. Cemal Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:45 (Bahar 2010), s.58-61.

⁸⁶ Bayur, a.g.e., C.III, Ks. IV,1914-1918, s.462.

⁸⁷ Erikan, a.g.e., s. 189; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, a.g.e., C.IV, Ks.2, s.730. **ATASE Arşivi**, **BDH-3705-29-3-2**. [7.Ordu Halep'ten çekildiği zaman Adana'ya kadar izleyeceği istikâmet hakkında.]

⁸⁸ ATASE Arşivi, **BDH-3705-29-3-2**. [7.Ordu Halep'ten çekildiği zaman Adana'ya kadar izleyeceği istikâmet hakkında.]; Hatipoğlu, a.g.e., s. 107-108.

⁸⁹ Mirliva Sedat, a.g.e., s.366.

şöyle ifade etmektedir:⁹⁰ “*Ordu, son günlerdeki muharebelerde silahının şan ve şerefini yükseltmişti.*” İngiliz resmî harp tarihinde de Mustafa Kemal Paşa'nın bu başarısından övgüyle bahsedildiği görülmektedir.⁹¹ Filistin-Suriye Cephesi'ndeki muharebelerin Ürdün, Lübnan, Filistin, Suriye, Irak ve Arap yarımadasının kaybı ile dramatik bir şekilde sonuçlanması üzerine Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek ve mütareke istemek zorunda kalmıştı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman von Sanders komutayı Adana'da Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak, görevden ayrılmıştır. General Edmund Allenby'nin ise bu cephede kazandığı büyük zafer sonucu Orgeneral olan rütbesi Mareşalliğe yükseltilmiş ve neredeyse Napolyon gibi, dünyanın en büyük strateji ve taktik uzmanı olarak ün yapmıştır.⁹² General Allenby'nin Aralık 1918'de İngiliz Genelkurmaylığına göndermiş olduğu raporuna göre; İngilizler, 19 Eylül-26 Ekim 1918 tarihleri arasında 75.000 esir almışlardı. Bunlardan 200 subay ile 3.500 yüz astsubay ve er, Osmanlı Devleti'nin müttefiki Alman ve Avusturya-Macaristanlı idi.⁹³ İngiliz resmî harp tarihine göre, 19 Eylül-26 Ekim 1918 tarihleri arasındaki dönemde İngilizlerin kaybı ise subay olarak 71 ölü, 249 yaralı, 3 kayıp, diğer rütbelerde ise 782 ölü, 4.179 yaralı 382 kayıp olmak üzere toplamda 5.666 kişiydi.⁹⁴

Sonuç

Osmanlı Başkomutanlığının 11 Mart 1917'de İngilizler tarafından işgal edilen Bağdat'ın geri alınması görüş ve tezini ortaya atarak yeni bir ordunun kurulması hazırlıklarına girişmesi, Filistin Cephesi'ne gereken önemin verilmemesine sebep olmuş ve cephenin düşmesini hızlandırmıştır. İngilizlerin 1917 yılı Mart ve Nisan aylarında Birinci ve İkinci Gazze Muharebelerinde uğradıkları büyük yenilgilerden sonra, aldıkları takviyelerle esash ve yoğun bir hazırlık dönemine girip, genel bir taarruz hazırlıklarına başlamışlardır. Osmanlı Başkomutanlığı ise bu durumu iyi değerlendirememiş, İngilizlere karşı bir kuvvet dengesi sağlanması için gereken tedbiri almayı başaramamıştır. Bağdat'ı kurtarmak için Halep civarında hazırlanan ordu birlikleri, Sina-Filistin Cephesi'ne yetişinceye kadar Gazze ve Kudüs elden çıkmıştır. Bu bağlamda Gazze ve Kudüs'ün kaybedilmesinde Bağdat'ı kurtarmak adına Filistin Cephesi'nin ihmal edilmesinin önemi büyüktür. İngilizlerin Filistin-Suriye Cephesi'ne karşı kesin taarruzunu yapmasına kadar olan süreçte neredeyse altı

⁹⁰ Sanders, **a.g.e.**, s. 377.

⁹¹ Falls, **a.g.e.**, Vol. II, s.617-618.

⁹² Wavell, **a.g.e.**, s.295.

⁹³ TNA, WO-5128.

⁹⁴ Falls, **a.g.e.**, Vol.II, 618.

aylık bir hazırlık ve bekleme dönemi geçmiştir. Her biri bir tabur kuvvetinden öteye geçmeyen Osmanlı tümenlerinin gerisinde önemsenebilecek genel bir ihtiyat kuvveti bulunmazken, İngilizler bu çok zayıf Osmanlı cephesinde günden güne artırdıkları kuvvetleriyle dengeyi Osmanlı birlikleri aleyhine büyük bir oranda bozmuş bulunuyorlardı. Konuya ilişkin resmî kayıtlar ve mevcut hatıratlar incelendiğinde Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın, Çarlık Rusya'nın Bolşevik Devrimi nedeniyle savaştan çekilmiş olmasına rağmen Kafkasya Cephesi'ni takviye etmek adına Filistin Cephesi'ni zayıf tutması da yenilgiyi getiren önemli faktörlerden birisi olarak görülmektedir. 15 Eylül 1918 tarihi itibarıyla Kafkas İslam Ordusu Bakü'yü kurtarmışsa da bundan dört gün sonra Filistin-Suriye Cephesi çökmüştür. Ayrıca cephede görevli yüksek komuta kademeleri arasında baş gösteren sürtüşme ve anlaşmazlıkların genel harekât üzerinde olumsuz bir etki yaptığı değerlendirilmektedir. Türk ve Alman subaylar arasındaki anlaşmazlıklar emir komuta zincirinde kopukluğa neden olmuş, 9 Aralık 1917'de Kudüs'ün düşmesinden sonra Filistin Cephesi'nde yaklaşan tehlike göz ardı edilmiştir. 1917 yılının Haziran ayında, Mısır Sefer Kuvveti'nin Başkomutanlığına Orgeneral Allenby'nin getirilmesi, cephedeki dengeleri değiştirmiştir. Bu süreçte Mısır Seferi Kuvvetinin muharebe gücü, aldığı takviyelerle ve yeni teşkilat yapısıyla daha da artmıştır. İngilizler, Araplardan maksimum istifade etmek amacıyla Arap Aşiretlerini örgütlemiş, araç ve gereçlerini temin etmiş ve millî hislerini harekete geçirerek Türklere karşı kullanılmak üzere bir potansiyel güç hâline getirmişlerdir. İngiliz kuvvetlerinin mütarekeden önce Halep'e girmelerindeki en büyük etken işbirlikçi Arap birliklerinin mevcudiyetinden kaynaklanmıştır. Yaklaşık altı aylık bir hazırlık döneminden sonra General Allenby 19 Eylül 1918 günü üstün sayıdaki birliklerini kesin taarruza geçirecek şekilde dağlar arasında Nablus ovasında bulunan Osmanlı kuvvetlerini bir baskın şeklinde çembere almıştır. Ordunun çok geniş bir alana yayılması da Filistin-Suriye hezimetini getiren etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu durum 21 Eylül 1918 günü Osmanlı mukavemetinin tamamıyla kırılmasına neden olurken bundan sonraki süreç, İngiliz takip harekâtı sonucunda Osmanlı birliklerinin sırasıyla Der'a, Şam ve Halep'e çekilme yönünde gerçekleşmiştir. 19 Eylül 1918 tarihinden itibaren Osmanlı birlikleri 25 Ekim 1918 kadar geçen süreçte Halep'in kuzeyine kadar hiçbir yerde tutunamamıştır. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa, 7.Ordu Komutanı sıfatıyla yoktan var ettiği birlikler ile İngiliz ve Arap birliklerini Halep'in kuzeyinde durdurarak, Anadolu'ya girmelerini engellemeyi başarmıştır. Muharebenin bu şekilde sonuçlanması, 1917 yılının Ekim ayı sonunda İngilizlerin Birüssebi-Gazze hattına başlattıkları taarruzun yıldönümünde Mondros Mütarekesi'nin önünü açmış ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilme sürecini hızlandırmıştır.

KAYNAKÇA**Arşivler****Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi**

BDH-3701-12-89-10

BDH-3221-H9-A-1-7

BDH-179-1232-773-009

BDH-179-1232-773-15

BDH-179-1232-773-18

BDH-3220-61-1-1

BDH-3705-28-5-32

BDH-3705-28-026

BDH-3705-28-026-001

BDH-3705-29-3-1

BDH-3705-29-3-2

BDH-3705-29-3-5

BDH-3705-29-5-20;21

BDH-3701-H46-1-24a

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA HR. SYS, 2113/9 11-12 : “İngiltere'nin Filistin'e asker sevki, 18 Ağustos 1917”.

BOA HR. SYS, 2113/3-2:“İngilizlerin Gazze'deki tren hattını koruma gayretleri, 3 Nisan 1917”.

BOA HR. SYS, 2113/5-13 : “İtalyanların Sina Cephesi'ne asker sevki, 26 Mayıs 1917”.

BOA İ-DUİT/55-56 : “Mustafa Kemal Paşa'ya Fahri Yaverlik unvanının verilmesi, 22 Eylül 1918”.

The National Archives (TNA)/ Londra-UK

CAB 44/12: “A Brief Record of the Advance of the Egyptian Expeditionary Force by General Edmund Allenby”.

CAB 44/13: “Diary of Liman von Sanders on the Palestine Front” .

WO 32/5128: ”General Edmund Allenby's Despatch on Operations in Palestine from 18 September to 30 October 1918 ”.

WO 106/715: “Notes for the Proposed Operations on the Eastern Frontier of Egypt”.

WO 106/716: “Notes for the Proposed Operations on the Eastern Frontier of Egypt”.

WO 106/725: “Dates for the Plan of Palestine Campaign”.

WO 106/729: “*Future Operations in Palestine, The War Cabinet Meetings*”.

WO 106/731: “*Notes for the plan of Operations of Palestine*”.

Kitaplar

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, Eylem Yayınları, Ankara, 2008.

Altay, Fahrettin, **1917 Kudüs Muharebesi**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1958.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya (Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar)**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

Artuç, Nevzat, **Cemal Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı**, TTK Yayını, Ankara, 2008.

Aydın, Mithat, “Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır, Suriye ve Filistin Cepheleri”, **100.Yılında Birinci Dünya Savaşı**, Ümit Özdağ (Ed), Kripto Yayınları, Ankara, 2016.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, IV,1914-1918, C.III, Ks., TTK Yayını, Ankara, 1967.

Belen, Fahri, **20.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.

Çulcu, Murat, **Erkân-ı Harp Binbaşısı Vecihi Beyin Anıları, Filistin Ricatı**, Arba Yayınları, İstanbul, 1993.

Erickson, Edward J., I. **Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

Erikan, Celal, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir, **Yıldırım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

Falls, Cyril, **Military Operations in Egypt & Palestine from June 1917 to the End of the War**, vol. II, H. M. Stationery Office, London, 1930.

Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C. IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1986.

George, David Lloyd, **War Memoirs of David Lloyd George**, Vol. II, Odhams Press Limited, London 1938.

Gilbert, V., **The Romance of the Last Crusade, with Allenby to Jerusalem**, D.Appleton Company, London,1923.

Gordon, H.Pirie, **A Brief Record of the Advance of the Egyptian Expeditionary Force: July 1917 to October 1918**, His Majesty's Stationery Office, London, 1919.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, TTK Basımevi, Ankara, 2014.

- Gullet, H.S., **The Australian Imperial Force in Sinai and Palestine, 1914-1918**, Sydney, Angus & Robertson, Australia, 1923.
- Hatipoğlu, Süleyman, **Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.
- Kressenstein Kress Von, **Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Mirliva, Sedat, **Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Nedim, Şükrü Mahmut, **Filistin Savaşı, 1914-1918**, Çev. Abdullah Es, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- Sanders, von Liman, **Türkiye'de Beş Sene**, Yay. Haz. Mustafa Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Shaw, Stanford j.-Shaw Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev. Mehmet Harmancı), C.2, E Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Tezer, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Yayını, Ankara, 2008.
- Wavell, Archibald, **Allenby, A Study in Greatness**, Oxford University Press, New York, 1941.

Makaleler

- Atabey, Figen, "Mondros Mütarekesine Giden Süreçte İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Savaş Dışı Bırakma Stratejisi", **Mondros Mütarekesinin 100.Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu (24-26 Ekim 2018-Kahramanmaraş) Bildiri Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2019, s.451-468.
- Bayur, Yusuf Hikmet, "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu", **Bellekten**, C.XX, Sayı:80 (Ekim 1956), s.619-632.
- Çeliker, Fahri, "Atatürk'ün Yaşamından: Falkenhayn-Mustafa Kemal Anlaşmazlığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV, Sayı:13 (1988), s.167-182.
- Güralp, Şükrü, "1918 Senesinde Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3. Sv. Tümeninin Hareketleri", **1920 Sayılı Askerî Mecmua Lahikası**, Askerî Matbaa, İstanbul, 1941.
- Kemal, Cemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:45 (Bahar 2010), s.37-69.
- Kemal, Cemal, "Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:51 (Bahar 2013), s. 617-651.

DEMOKRAT PARTİ'NİN EĞİTİM POLİTİKALARINDA DİN ve DİNİ OKULLAR*

Yaşar BAYTAL**

ÖZ

1945-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin din ve din eğitimi ile ilgili konuları gündemde tutarak önceki dönemlerden farklı bir siyaset izlemiş olması, Türkiye'nin daha liberal seçim sürecine girmesinin bir sonucu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda medrese eğitimi almış bir profesör olan Şemseddin Günaltay'ın 1949 yılında Başbakanlık makamına getirilmiş olması, CHP'nin muhafazakâr seçmen kitlesini kazanmaya yönelik seçim yatırımı olduğuna dair yorumlar yapılmıştır.

Demokrat Parti, iktidar olduğu ilk yıllarından itibaren eğitimde milli kültür değerlerini tanımlarken Cumhuriyetin ilanından itibaren taviz verilmeyen laiklik konusunu iç ve dış gelişmeleri de gözeterak yeniden ele almıştır. Bu bağlamda DP iktidarı, kendi tabanının istek ve beklentilerini karşılayacak mukaddesatçı politikaları yürürlüğe koyarken, eğitimi Osmanlı döneminde yetişmiş ulema ve tarikat şeyhlerine bırakmamak için kamusal faaliyetlere yönelmiştir. DP'nin eğitimde hangi modele ağırlık verdiğine dair sübjektif değerlendirmeler bir kenara bırakılacak olursa eğitimin hedef ve içerik yönünden daha liberal ve küresel boyuta taşımak için gayret edildiği açıkça görülür.

Bu çalışmada DP'nin eğitim politikalarında dinin yeri ve önemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda din derslerinin ilkokul ve ortaokul müfredatında yer alması, İmam-Hatip okullarının açılması, Yüksek İslam Enstitüleri'nin kurulması gibi konular ele alınarak dinin yeniden inkişafı söyleminin DP iktidarı için ne kadar geçerli olduğu sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Din Eğitimi, İmam-Hatip Okulları, İlahiyat Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüsü.

* Bu çalışma, 10-12 Ekim 2019 tarihlerinde Bolu'da düzenlenen VI. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu'nda sunulan yayınlanmamış bildirinin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih Bölümü, ysrbaytal@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0003-2214-3013>).

RELIGION AND RELIGIOUS SCHOOLS IN THE EDUCATION POLICIES OF THE DEMOCRAT PARTY

ABSTRACT

It would not be wrong to say that the Republican People Party's adoption of a different policy from those in the previous period by keeping religion and religious education on the agenda between the years 1945-1950 is a result of Turkey's heading for a more liberal election process. In this context, the appointment of Şemseddin Günaltay, a professor with a madrasah education, to the office of the Prime Minister in 1949, has been evaluated as the RPP's election investment aimed at winning the conservative electorate.

While defining national cultural values in education since the first years of its rule, the Democrat Party reconsidered the issue of secularism, which had no concession had been made to since the proclamation of the Republic, by taking into account internal and external developments. Accordingly, the DP government implemented religious policies to meet the demands and expectations of its own base while adhering to secularism in order not to leave education to the ulama and religious sheikhs who had been educated during the Ottoman period. Aside from the subjective evaluations as to which model DP focused on in education, it is clear that it made efforts to move education towards a more liberal and global dimension in terms of objectives and content.

This study aims to reveal the importance of religion in the DP's educational policies. By extension, it questions the validity of the discourse on religion's revival attempts by the DP government by focusing on the issues like the inclusion of religious lessons into primary and secondary school curricula, opening of Imam-Hatip schools and establishment of the Higher Islamic Institutes.

Key Words: *Democrat Party, Faculty of Theology, Higher Islamic Institutes, Imam-Hatip Schools, Religious Education.*

Giriş

II. Dünya Savaşı'ndan Müttefik Devletlerin galip olarak ayrılmasından sonra, demokratik rejimler giderek güç kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte Türkiye, tercihini Batılı demokratik devletlerden yana kullanmıştır. Türkiye'nin bu tercihi, hem iç politikaya hem de dış politikaya yansımıştır. Batılı devletlerin özellikle ABD'nin Türkiye'ye artan ilgisi, Sovyet tehdidinden sonradır. Savaş sonrası Batılı demokratik devletler ile Türkiye arasında gelişen ilişkiler, Türkiye'de siyasetin evrilmesine ve dolayısıyla liberal politikaların ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Çok partili dönemle özdeşleşen Demokrat Parti (DP), bu süreçte kuruldu. Parti'nin kuruluşu, başlangıçta Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) Toprak Reformu ve dolayısıyla ekonomi politikasına karşı sert muhalefetle başlamış, daha sonra siyasi bir harekete dönüşerek Türk siyasetindeki yerini almıştır. Böylece 1945 yılı Haziran ayında Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, iktidar partisi olan CHP'nin Meclis Grubuna bir takrir vererek, Türk siyasi tarihinde "Dörtlü Takrir" olarak anılan hareketi başlatmışlar ve DP'yi kurmuşlardır.¹ Böylece ifadesini, CHP'nin ekonomi politikası olan devletçiliğe ve ideolojik planda laiklik uygulamalarına karşı tepkide bulunan bu muhalif hareket, liberal ekonominin ve dine saygı ilkelerinin kısa sürede sözcüsü haline gelmiştir.² Henüz yeni kurulan bir parti olmasına rağmen DP, 1946 seçimlerinde önemli başarı göstermiş olması, tek parti rejimine olan güven ve itibarın sarsılmaya başladığını göstermekteydi. Batı dünyasında da tek parti rejimlerinin sona ermeye başladığı bu dönemde Türkiye, önemli siyasi değişimler içerisine girdi. Bu yıllarda iktidar partisi CHP, rejimin bekası olarak gördüğü laikliği, hem daha liberal bir yoruma kavuşmasını sağlamış hem de dini konularda daha ılıman politika sergilemeye başlamıştır. Bu bağlamda 1947'de düzenlenen CHP'nin yedinci kurultayında din eğitime yönelik bir takım kararların alınmış olması, iç siyasetteki değişimin ilk habercisiydi. CHP'nin ülke içerisinde benimsemiş olduğu bu liberal siyaset tarzı, Batılı demokratik dünya düzeninde yer alma isteğinin zorunlu bir sonucuydu.³

Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı öncesinde bazı Batı ülkelerinde faşist düzenin sivrilmesi, demokratik rejimlerin gücünü zayıflatmıştı. Bu süreçte Avrupa ülkeleri ve ABD başta olmak üzere muhafazakâr düşüncüyü destekleyecek çeşitli düşünceler ortaya atılmış, toplumun değerleri ve bakış açısı, önemli değişime uğramıştır. Bu ülkelerde gittikçe Darwinizm nazariyesinden uzaklaşmaya yönelik açıklamalar, eğitim ve kültür politikalarının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur.⁴

II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye'de iktisadi liberalizm tartışmaları, savaş sonrasında yerini siyasi liberalizm tartışmalarına bırakmıştır. Bu

¹ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. II, İletişim Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1996, s. 58; Rıfık Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, y.y., 1979, s. 241-244.

² Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971, s. 221.

³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yayınlar A.Ş. Basımevi, İstanbul, 1952, s. 593-595; Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s. 104-106.

⁴ Mehmet Bayraktar, "Tekâmül Nazariyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2011, s. 338.

süreçte demokratik ilke veya teamüller, benimsenmeye başlanmıştır. Savaşta faşist rejimlerin aldıkları yenilgi sonrasında Türkiye’de siyasi liberalizm, iktisadi liberalizmden daha hızlı yol kat etmiştir. Kuşkusuz Türkiye’de siyasi liberalizmin önem kazanmasının nedenlerinden biri; Türkiye’nin Sovyet tehdidi karşısında Batılı devletler ile bir arada bulunma isteğinin bir sonucuydu.⁵ Çünkü II. Dünya Savaşını demokrasi cephesinin kazanmasıyla birlikte Türkiye, hem Sovyet tehdidi ile baş başa kalmış hem de dünyada hâkim durumuna gelen demokratik ideolojilerle kendi siyasi rejimini uydurma zarureti doğmuştur.⁶ Bu nedenle, 1946 yılında, TBMM’de Öğretim Birliği kanununun ruhuna dönüş çabalarından olarak, okullarda din derslerinin okutulması teklif edilince, bu ders bir “ahlak ve moral” dersi olarak düşünülmüştür. Zira ahlaki önlemler, dünya milletlerinin de ortak endişeleri durumundaydı. Ayrıca komünizm tehlikesine karşı din dersinin yararlı olabileceği düşüncesi, bu süreçte ön plana çıkmıştır. Ancak laik devletin okuluna din dersinin sokulamayacağı itirazı ile karşılaşılınca bunun yerine, Fransız örneğine uygun “Muhasabat-ı Ahlakiye” dersinin konulabileceği kararlaştırılmıştır.⁷ Bu dönemde CHP yönetiminin önceki yıllardan farklı olarak dini konulara daha yumuşak tavır sergilemiş olması, Türkiye’nin liberal politikalara geçişinin zorunlu bir sonucu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda medrese eğitimi almış olan Şemseddin Günaltay’ın 1949 yılında Başbakanlık makamına kadar yükselmiş olması, CHP’nin muhafazakâr seçmen kitlesini kazanmaya yönelik seçim yatırımı olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Profesör Günaltay’ın konuşmasında yer alan; Dine bağlı olmanın gerilikle alakası olmadığı, kutsiyet kaynağı olan din duygusunun bütün medeni milletlerde mevcut olduğu, bu yüzden dinin yeniden inkişafının yükselmek ve ilerlemek için gerekli olduğuna dair açıklamaları, CHP’de siyasal değişimin ilk ve önemli ipuçlarını vermektedir.⁸ Günaltay’ın konuşmalarındaki bu dini vurgu, bazı kesimler tarafından CHP’nin siyasi kaygılarının bir neticesi olarak yorumlanmış olsa da en azından söylem olarak Parti’nin dine olan bakışının önemli ölçüde değiştiğini göstermekteydi.⁹ Bütün bunlara rağmen CHP, 1950 seçimini

⁵ Koçak, a.g.e., C. I, s. 283.

⁶ Kemal H., Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul,1967, s. 123.

⁷ Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1988, s. 55.

⁸ “Memleketimizde Kutsiyet Duygusu Yaşayacaktır. Başbakan Şemseddin Günaltay’ın Nutukları”, **Sebilürreşad**, C. III, Sayı: 60, (1949), s. 156-158.

⁹ Şemseddin Günaltay’ın Başbakanlığı dönemi, CHP’nin dini konulara bakışı önemli ölçüde değişmiştir. Bu bağlamda 1949’da İmam-Hatip kurslarının açılması ve Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi’nin kurulmuş olması, değişimin eğitim alanındaki yansımalarıdır. Toplumsal alanda ise; Bazı Türk büyüklerinin türbelerini ziyarete imkân veren 5566 sayı ve 1 Mart 1950 tarihli kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı

kaybederek Türkiye'nin yönetiminden çekilmek zorunda kalmıştır. CHP'nin seçim başarısızlığında; iç ve dış siyasi gelişmelerin etkileri yanında, uzun süre halkın gözünde tek partinin sembolü haline gelmiş olmanın etkisini de burada vurgulamak gerekir. Tek parti rejiminin yaratmış olduğu bu olumsuz hava sebebiyle DP'nin başarısı, demokrasinin başarısı olarak kutlanmış ve partiye olan destek giderek artmıştır.¹⁰

1. Demokrat Parti Dönemi Eğitim ve Kültür Politikalarında Din ve Dini Faaliyetler

1950 yılında yapılan seçimlerden büyük bir galibiyetle çıkan DP döneminde dini konular, popüler söylemin ötesine geçerek resmi icraatlar ile desteklenmiştir. Bu bağlamda 1933 yılında uygulamaya konulan ve 1941 yılında resmileşen Arapça ezan yasağının 16 Haziran 1950 tarihinde kaldırılmış olması, dini taleplerin karşılanması hususunda DP'nin oldukça istekli olduğunu göstermekteydi. Menderes hükümeti, bu yasağın kaldırılmasından kısa bir süre sonra ilk defa devlet radyolarında dini programların yapılmasını ve ardından din derslerinin ilköğretim programına dâhil edilmesini sağlayan bir takım düzenlemeler yapmıştır.¹¹ DP liderinin, siyasi popülistliği aşan dini alanda yapmış olduğu bu tür uygulamaları, kısa sürede devletin resmi politikası haline gelmiştir. Böylece DP hükümeti, iktidarının ilk yıllarından itibaren dini konulardaki uygulamalarını, resmi hüviyete kavuşturarak gerçekleştirmeyi uygun buldu. DP'nin bu uygulamalarında

teşkilâtının daha iyi hale getirilmesini amaçlayan 5634 sayılı ve 23 Mart 1950 tarihli kanunun çıkarılması gibi önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bkz. Kamil Şahin, "Günaltay Mehmet Şemsettin (1883-1961)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, s. 287.

- ¹⁰ Konuyla ilgili olarak Ercüment Kuran, hocası Zeki Velidi Togan'a atıfta bulunarak şu ifadelerle yer vermiştir: "*Türkiye'nin tarihinde en büyük bir inkılap, kan dökülmeden, milletin tam bir şuurlu hareketi, fakat emsali bu memlekette belki hiç görülmeyen temkinli heyecan içinde gerçekleşmiştir. Daima asker kalacağına inandığım Türk Milleti bir defa devleti dinden ayırmıştır, şimdi de devlet idaresini demokrat ve sivil yapacaktır; onun terakkiyatına artık hiç bir engel kalmamıştır, yalnız Tanrı onu dış düşmandan korusun.*" Ercüment Kuran, "Türkiye'de Demokrasinin 1950 Yılına Kadar Gelişmesi", **Yeni Türkiye**, Yıl. 3, Sayı: 17, (Eylül-Ekim 1997), s. 629 Ayrıca DP'nin iktidara gelişiyle ilgili bkz. I. Danılov Vıladımır, "Çok Partili Sisteme Geçiş (Türk Demokrasisinin Gelişmesinin Önemli Bir Safhası)", **XI. Türk Tarih Kongresi**, C. VI, TTK, Ankara, 1994, s. 2315; Frederick W. Frey, **The Turkish Political Elite**, M.I.T Press, Massachusetts, 1965, s. 196.
- ¹¹ Şaban Sitembölükbaşı, "MENDERES, Adnan (1899-1961)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2004, s. 127; 1949-1950 öğrenim yılında ilköğretilerinin dördüncü ve beşinci sınıflarında okuyan 414.477 öğrenciden din derslerine devam etmeyen öğrenci miktarı 2797 müslim ve 3002 gayri müslim olmak üzere 5799'dur ki, tutarın % 1'ini, 1951-1952 yılında ise, 3035 öğrenci ile % 0,7'sini teşkil etmekte idi. İsmet Parmaksızoğlu, **Türkiye'de Din Eğitimi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1966, s. 31.

muhafazakâr kitlenin büyük orandaki siyasi desteğini unutmamak gerekir. Ancak bu destek alınırken, irticai hareketlerin önündeki en büyük engelin DP iktidarı olduğu, her platformda dile getirilmiştir. Menderes, Başbakanlığının ilk günlerinden itibaren yapmış olduğu birçok konuşmasında; Türkiye'deki aşırı grupların tehlikesine vurgu yapmış, bunlara karşı verilecek mücadeleyi ve alınacak önlemleri sıralamıştır.¹² İrticayı, gericilikten ayrı tutan Menderes, gericiliğin bayındırlık hizmetleri ve ekonomik refahla giderilebileceğini; İrtica ve komünizm gibi tehlikeler karşısında ise, halkın din ve vicdan hürriyetini korumanın çok önemli olduğunu savunmuştur.¹³ Konuyla ilgili yaptığı bir konuşmasında Menderes, şu ifadelere yer vermiştir:

“...İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakikî lâikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi, hakikî lâikliği dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle itihaz etmek kararındayız...”¹⁴

DP, iktidar olduğu ilk yıllardan itibaren dinde devlet kontrolünü sağlayacak faaliyetlerin icrasına özen göstermiş, resmîyetten uzak oluşumların önünde durmaya çalışmıştır. Bu bağlamda 1949 yılında dini propagandaya sınırlama getiren Türk Ceza Kanununun 163. Maddesi yeniden ele alınarak 3 Aralık 1951 tarihinde sol akımların komünizm propagandalarına da yasak getirilmiştir. Ayrıca İslam Demokrat Partisi ve Türkiye Sosyalist Partisi kapatılarak faaliyetleri durdurulmuştur.¹⁵ Böylece DP, sadece reformlarıyla öne çıkan bir iktidar olmadığını, aynı zamanda çok partili siyasi hayatta tek

¹² Mehmet Arif Demirer, **Demokrat Parti İktidarının 1950-1960 Günlüğü**, Demokrat Parti Yayınları, y.y., t.y., s. 7.

¹³ Din eğitimi ve öğretimi konusu, 1946 yılında ilk defa gençliğin ana-babaya saygı beslemediği gibi bir ahlaki endişe ve komünizm tehlikesine karşı bir korunma tedbiri olarak TBMM gündemine getirilmiştir. Bilgin, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, Emel Matbaacılık Sarayı Ltd Şti, Ankara, 1980, s. 56.

¹⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C. VI, Birleşim 1, Toplantı Olğ., 29.05.1950, s. 31; **TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşleri**, Haz. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, C. II, TBMM Basımevi, Ankara, 2013, s. 759.

¹⁵ Sitembölükbaşı, **a.g.m.**, s. 127.

parti iktidarının vermiş olduğu güçle hareket eden bir merkez partisi olduğunu da göstermiş oluyordu.¹⁶

Ancak din işleri konusunda DP'yi samimi bulmayan dönemin muhalefet partileri, Menderes başta olmak üzere DP yönetimini yoğun bir şekilde eleştirmişler, kendi siyasi pencerelerinden bu konulara farklı yorumlar getirmişlerdir. Mecliste, Millet Partisi adına söz alan Osman Bölükbaşı; Din işlerinde devletin nüfuzu yerine cemaat teşkilatlarının yer almasını savunmuş ve bunun için Cemiyetler Kanununun bir an evvel değişmesini istemiştir. Bölükbaşı, konu hakkındaki düşüncelerini sıralarken din ve devlet arasındaki sınırın ne şekilde olması gerektiğini ise şu şekilde izah etmiştir:

“...Bizim telâkkimize göre, ‘içtimai nizamın teşekkülünde itikatların, ahlâkın, geleneklerin, örf ve âdetlerin büyük hisseleri vardır. Bu kaideler sık sık değişmezler ve devletin nüfuz safhası dışında kalırlar’. Buna göre devlet ne din tesis eder, ne din reformu yapar, ne ahlâk kaidesi vazeder ve ne de bir milletin örf ve âdetine ve geleneklerine müdahale eder. Parti, din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulmasını kabul eder. Herkesin vicdan ve itikat hürriyetini ve dilediği dilde ve dilediği şekilde ibadet etmek hakkını mukaddes tanır. Parti Türkiye’de muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatların dinî maksatla teşkilât vücuda getirmelerini ve dinî vakıfların bu teşkilâta devredilmesini tasvip ve müdafaa eder...”¹⁷

Bölükbaşı, bu sözleriyle; devletin dini işlerden elini çekmesini, bunun yerine din işlerinin tanzim ve idaresinde vakıf ve cemaatlerin sorumlu olmasını istemiştir. Bölükbaşı, konuşmasının bir başka yerinde ise çok tartışılan irtica ve komünizm tehlikesine değinmiş kendine göre çözümler, önermiştir. Bu konuşmasında Bölükbaşı; Menderes’in irtica ve komünizm tehlikesine karşı Ceza Kanunlarına bir takım elastiki maddeler koyarak çözemeyeceğini, aşırı sağ ve aşırı sol cereyanlar tanımlanırken kıstasların tam olarak belirlenmesi gerektiği, aksi halde en masum dini duygulardan irtica veya komünizm maddesinin çıkarılabileceğini savunmuştur. Komünizmin gıdasını; sefalet, adaletsizlik ve kanunsuzluktan aldığını ileri süren Bölükbaşı, bu konuda DP hükümetini uyarmıştır.¹⁸

¹⁶ İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2076.

¹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C. VI, Birleşim 59, 02.04.1951, s. 105; **TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşleri**, s. 971.

¹⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C. VI, Birleşim 59, 02.04.1951, s. 81; **TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşleri**, s. 785-786.

Diğer yandan 1950 seçimlerinde DP listesinden bağımsız İzmir milletvekili olarak Meclis'e giren Halide Edip Adıvar; irtica ve komünizm tehlikesini bertaraf etmek isteyen hükümetin bu konularda hassas davranması gerektiğini, aksi halde bir takım iftira ve propagandalarla suçsuz insanların cezalara maruz kalabileceği, bunun ise dönülemez yaralar açabileceği uyarısında bulunmuş, fikir hürriyetinin korunmasını istemiştir. Konuyla ilgili olarak Adıvar, konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“...Bilirsiniz ki, aziz arkadaşlar; bizde Mehmet Akif'in şiirlerini benimseyenlere mürteci, Tevfik Fikret'i büyük şair telâkki edenlere komünist damgası vurulur. Bilirsiniz ki, Mehmet Emin'in: 'Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur' mısramı tekrar edenlere de bazan hem mürteci hem de ırkçı lâkabı verildiği vâkıdır. Böyle bir devirde programın yukarıda zikrettiğim satırlarının, fikir hürriyeti için bir tehlike teşkil etmesi imikân vardır...”¹⁹

Halkın ve gençliğin yetişmesinde ve korunmasında, eğitim kadar maneviyatın da çok önemli olduğunu savunan Menderes, bu konuyu birçok yerde dile getirerek gündemde tutmayı başarmıştır. Konuyla ilgili yaptığı bir konuşmasında Menderes; bağımsız güçlü millet olmanın yolunun sadece maddi kudretten geçmediğini, bunun yanı sıra gençliğin manevi değerlerle donatılmasının çok önemli olduğunu, bunun yolunun ise eğitimden geçtiğini, söyleyerek gençlerin dinden uzak tutulmamasını istemiştir. Menderes aynı konuşmasının bir başka yerinde ise; “...*Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmıyan, gençliğini millî karakterine ve ananelerine göre mânevi ve insani kıymetlerle teçhiz edemiyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamının teminatı sayılamaz...*”²⁰ Diyerek gençliğin korunmasının milli bir vazife olduğunu, gençliğin vatan ideali etrafında toplanmasının hareket noktası olarak seçildiğini, tahsil ve terbiyede ise, ilmi usullerin daima göz önünde tutulacağı vurgusunu yapmış, eğitim gibi önemli bir ülkünün yaygınlaşmasında hükümetinin gayretlerini sıralamıştır.²¹

Dini disiplin ihmal edildiği takdirde, gelecekte toplumun birçok sorunlarla karşı karşıya kalabileceğini; bu yüzden dinin, kültürel mirasın aktarılmasından bireyin yaşadığı toplumdaki sorumlulukları yerine

¹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. I, Birleşim 5, Toplantı Olg., 02.06.1950, s. 99; TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşleri, s. 841.

²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 9, C. VI, Birleşim I, Toplantı Olg., 29.05.1950, s. 29; TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşleri, s. 757.

²¹ T.C. Hükümet Programlarında Eğitim 1920-1993, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1993, s. 23-24.

getirmesine kadar çok yönlü işlevi olduğunu düşünen Demokratlar, bu konuya farklı bir yorum getirmişlerdir. DP yönetimi, dini değerlerin ve milli kültürün okullarda öğretilmesinin ne kadar önemli olduğundan bahisle Milli Eğitim Bakanlığı'nın başlıca vazifesinin; millet çocuklarının ilim ve teknik bakımından yetişmesini sağlamak yanında kendi kültürünü talim ve telkin yoluyla çocuklara öğretmek olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu tanıma uygun metotların geliştirilmesinde ise Bakanlığa önemli sorumluluklar yüklenmiştir. Milli kültür işlerini hem insani, hem de milli bakımdan nazara almak gerektiğini savunan DP yönetimi, ilk ve ortaokul çocuklarının bu iki vasfın esaslarını anlamaya yetkin yaşta olduklarını düşünerek asıl gayelerinin; Türk çocuklarını geleceğe hazırlamak olduğunu, ifade etmişlerdir. Bunun için DP'liler, Türk çocuklarının bir yandan Batı ilim ve tekniğiyle meşgul olmasını, öte yandan da ahlak ve güzel sanatlar bakımından Batı'ya örnekler verecek hale gelmeleri konusunda kendilerini sorumlu hissetmişlerdir.²²

DP döneminde milli kültürün oluşmasında dinin önemi açıklanırken laiklik konusu, dış gelişmelere paralel olarak yeniden ele alınmış olması, bir tesadüf değildir. Ancak eğitim ve kültür konularında mukaddes değerlerin önemi vurgulanırken eğitimi, Osmanlı döneminde yetişmiş ulema ve şeyhlerin insafına bırakılmaması için özen gösterilmiştir. Laiklik konusunda oldukça hassas olduklarını beyan eden DP yönetimi, laiklik karşıtı eylem ve davranış gösteren gruplara karşı, mücadele etmeyi ihmal etmemişlerdir. Bu bağlamda Ticânî tarikatının Atatürk heykellerine ve büstlerine yönelik saldırı eylemleri nedeniyle tarikat mensupları, çeşitli hapis cezalarına çarptırılmış ve tarikatın faaliyetleri durdurulmuştur. Kısa bir süre sonra 25 Temmuz 1951 tarihinde Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarılarak O'nun aziz hatırası korunmaya çalışılmıştır.²³

Laiklik konusunda oldukça hassas olduğu bilinen Cumhurbaşkanı Celal Bayar, dinin siyasal ve kişisel nüfuz kazanmak için kullanılmasına karşı

²² BCA: 030.10/14.81.11/ 22.05.1953; Bilgin, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, s. 53.

²³ Atatürk'ü Koruma Kanununun önemli maddeleri şöyledir: "Madde 1: Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve âbideleri veyahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir; Madde 2: Birinci maddede yazılı suçlar; iki veya daha fazla kimseler tarafından toplu olarak veya umumi veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasıyla işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır", **T.C. Resmî Gazete**, Kanun No 5816, Sayı: 7872, 31 Temmuz 1951, s. 1713.

çıkması²⁴, din ve vicdan hürriyetini koruyan kanunların çıkmasına önayak olmuştur.²⁵ Muhalefet partisi CHP'nin en çok eleştirdiği, irtica konusunun suiistimal edildiğini düşünen DP'liler, Atatürk ve laiklik konusuna tek parti çizgisi dışında farklı bir yorum getirmişlerdir.²⁶ Bu bağlamda, Atatürk inkılaplarını tutulmuş ve tutulmamış olarak ikiye ayıran DP yönetimi, tutulmamış inkılapları gerçekleştirmeye yönelik adımların atılacağına dair açıklamalar yapmışlardır. Atatürk, nasıl ulusal bağımsızlığı sağlayarak inkılaplar yapmış ise, aynı şekilde DP'nin de demokrasiyi ülkede hâkim kılarak Atatürk inkılaplarının büyük ölçüde tamamlanacağını savunmuşlardır.²⁷ Bu bağlamda Atatürk inkılaplarını sadece çağdaşlaşma modeli olarak görmeyen DP yönetimi, gelecek nesillerin ilim, teknik ve bilgi yanında milli ve insani bütün manevi değer ölçüleriyle donatılması gerektiği, inancındaydılar.²⁸

Ancak muhalefet partisi CHP, Demokrat Partinin din ve din eğitimi konularında yapmış oldukları birtakım uygulamalardan memnun değildi. CHP'liler, konuyla ilgili verdikleri demeçlerde; İslam dininin siyasete alet edildiğinden bahisle rejimle ilgili endişelerini dile getirmişler, DP'lileri İslam dinini suiistimal etmekle suçlamışlardır. DP'liler ise, CHP'nin manevi değerleri hiçe saydığını, eski uygulamalarından örnekler vererek bu suçlamalara cevap vermesi, Türkiye'nin hiç alışık olmadığı siyasi kavgaları beraberinde getirmiştir. Dönemin DP Seyhan milletvekili ve aynı zamanda eğitim ve kültür işlerinde yetkin bir isim olarak bilinen Remzi Oğuz Arık, Mecliste yaptığı bir konuşmada; *tek parti rejimi döneminde CHP'nin korku içinde gördüğü bir takım meseleleri tasfiye etmiş olmalarından yakınarak, yeni Türkiye'nin büyük vafsinin daha önceki rejimlerin tereddüt içinde*

²⁴ Konuyla ilgili bir konuşmasında Celal Bayar şu ifadelerle yer vermiştir; "...Biz, dinin siyasete alet edilmesinin şiddetle aleyhindeyiz. Bu ne maksatla olursa olsun bizzat o mukaddes mefhumu hürmetsizliktir. Biz irticam aleyhindeyiz. Memlekette irtica yoktur amma, irticaa doğru beliren istidatları zamanında görüp önlemezsek bu memleketin felaketini kendimiz hazırlarız. Bu noktada hassas bulunmamız lazımdır..." "Celal Bayar'ın Mühim Bir Nutku", BCA: 490.01/204.808.2.

²⁵ Bahsedilen kanunlardan biri; Temmuz 1953 tarihinde Mecliste kabul edilen 6187 sayılı "Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkındaki" kanundur. **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 8470, 29 Temmuz 1953, s. 6843-6844; Baside İcra, **Demirkırat Alfabeti (DP Tüzük ve Programı)**, Ankara, 1992, s. 124.

²⁶ Abdulhaluk Çay, "Atatürk Gerçeği ve Atatürk İlkeleri", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C. I, Sayı: 1, (Ekim 1987), s. 25-29; Ayrıca CHP ve DP'nin laiklik anlayışı için bkz. Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1957)**, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1982, s. 267.

²⁷ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1995, s. 310; Piraye Bigat Cerrahoğlu, **Demokrat Parti Masalı**, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1996, s. 56-58.

²⁸ Baside İcra, **Demirkırat Alfabeti (DP Tüzük ve Programı)**, Ankara, 1992, s. 130.

bıraktığı meseleleri, çözüme kavuşturmak olduğunu ifade etmiştir. Bu meselelerin başında ise, din ile dünya işlerini ayırma konusunun geldiğini, sözlerine yer vererek konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“...Bu ayırma sayesinde ki, müspet ilim, Türkiye’de bütün öğretme ve terbiye etme sisteminin temelini kurmuştur. Bizden bu müspet ilim zihniyetini, metodunu alacak olan her teşebbüsü, yeni Türkiye için gerçekleştirmek istediği büyük hamalesiyle suikast telâkki bilmekteyiz. Bu müspet ilim zihniyeti ve metodu bizde buldukça Türkiye’ye vereceğimiz şey ve Türkiye’de çözemeyeceğimiz mesele yoktur. İrtica bizde: işte bu ilim zihniyetine ve metoduna verilen sevgisizliklerin, sokak tecavüzü veya ihtilâl haline gelmesi, gelmeye teşebbüsüdür. Biz irticai böyle anlamaktayız. Bu mânada irticai nerede bulursak onu boğmak vazifemizdir. İşte Türk matbuatının bu konu üzerinde birleşmesini, bu görüşlerdir ki, nimet ve övünç kaynağı gibi alıyoruz...”²⁹

Aslında bu konuşmasıyla Arık; din ve devlet işlerinin sert çizgilerle ayırmanın sakıncalarını belirterek laikliği dünyadaki yeni şartlara ve müspet ilimlerde meydana gelen gelişmelere göre uyarlanması gerektiğini savunmuş oluyordu. Fakat süreç içerisinde bu ilke, muhalefet ve iktidar partisinin sert yorum ve açıklamalarıyla siyasi gündemi hayli meşgul etmiştir. Öyle ki, Diyarbakır’da seçim dolayısıyla DP’den bazı konuşmacılar, halka şu soruyu yöneltmişlerdir: “*Altı Ok’u mu, yoksa Kur’an-ı mı seçeceksiniz?*”³⁰ Bu tarz konuşmalar, çoğunlukla seçim çalışmalarının bir yansıması olarak görülse de gerçekte, dinin politik tartışmaların içerisine çekilmesine ve dolayısıyla laik ve anti laik toplumsal ayrışma gibi bir takım olumsuzluklara zemin hazırlamıştır.

CHP hakkında yapılan eleştiriler karşısında, Mecliste söz alan İsmet İnönü; Dinsizlik üzerinden CHP’ye karşı bir iftira kampanyası başlatıldığını ve birçok konuda özellikle dini konularda CHP’nin iftiraya maruz kaldığını, iktidarın zor anlarında bu tür konulardan yararlanarak CHP’ye karşı karalama kampanyası yürüttüğünü söyleyerek DP’nin tutumunu eleştirmiştir. İnönü, Meclisteki bu konuşmasının devamında ise; “...*Dini siyasete alet etmekte iktidarın sözcülüğünü yapan (Köylü gazetesi) ve diğer iftira ve irtica gazetelerinden misaller vermeye insan hicabı mânidir. İşte seçim devri bu suretle geçmiştir. Bu devirde vatandaşın hem ıstırap içinde bulunduğu, hem*

²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. VI, Birleşim 59, 02.04.1951, s. 98; TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşleri, s. 961.

³⁰ Hans-Eckhard Kannapin, Hilal-Kırat-Altok, (Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri), Çev. Nihat Ülkekel, Yer ve Tarih Yok, s. 73.

rejim dâvalarına canla, başla sahip çıktığı iktidarın değişmesi artık mukadder olduğu anlaşılmıştır...” diyerek Başbakan Menderes’in, CHP’de parti müfettişliği, yüksek idare üyesi, birçok kez mebusluk gibi üst düzey görevlerde bulunmuş olan Celal Bayar’ı düşünmeyerek, CHP aleyhine dini propagandaya sarılmasının anlaşılır bir şey olmadığını, ifade etmiştir.³¹

1954 seçimlerinde çok yüksek bir oy oranıyla iktidar gücünü yenileyen DP, bu yıldan itibaren liberalizm ve milliyetçilik kavramlarını ön plana çıkarmaya başlamıştır. Dini konularda daha çok liberalizm getirileceği vaadi ise, parti programına alınmıştır. Devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisinin olmaması, devletin hiçbir dini düşüncenin düzenlenmesinde ve uygulanmasında gücünü kullanmaması, laikliğin din aleyhtarlığı şeklinde gösterilmesinin reddedilmesi³² gibi konularda DP yönetimi, Tüzük ve Programına sadık kalarak din özgürlüğünün sağlanması için somut öneriler sunmuştur.

DP yönetimi, manevi değerlerin okullarda yer alması gerektiğini savunurken radikal grupların eğitime sızmasını önleyecek tedbirler almayı ihmal etmemiş, dini eğitim ve öğretimde kurumsal disiplin sağlamayı amaç edinmiştir. DP, bu yönüyle hem seçmen kitlesine vadettiği icraatların önemli kısmını yerine getirmiş olacak, hem de radikal grupların dini suiistimal etmesinin önüne böylece geçilmiş olacaktı. Ancak manevi değerlerin eğitim ve öğretimde yer alması, toplumun geniş katmanları tarafından olumlu bir icraat olarak değerlendirilmiş olsa de özellikle 1955’den itibaren iç siyasette meydana gelen gelişmeler ve ekonomide başlayan kötü gidişat, DP iktidarının gücünü hayli sarsmıştır.³³ Eleştirilerin dozu bu yıldan itibaren artmasıyla birlikte Menderes’in muhafazakâr çevrelere olan yaklaşımını fırsatçı olduğuna dair yorumlar, sıkça dillendirilmiştir. Bu iç siyasi gelişmelerden biri, hiç kuşkusuz Kıbrıs meselesinin görüşüldüğü sırada meydana gelen 6/7 Eylül Olaylarıdır.³⁴ DP iktidarı, bu olaydan yıpranarak çıkmıştır. 1955 yılında meydana gelen bu olay sonrası zaten DP içerisinde

³¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 11, C. I, İçtima 1, 04.12.1957, s. 72; **TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşleri**, s. 1222-1223.

³² **Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, (Madde 14) Galata Merkez Basımevi, Ankara, 1946, s. 17-18.

³³ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s. 356-358; Feroz Ahmad, **The Turkish Experiment in Democracy 1950-1957**, Published for The Royal Institute of International Affairs C. Hurst & Company by London, 1977, s. 113.

³⁴ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, 1976, s. 140; Mümtaz Soysal, **Dış Politika ve Parlâmento**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964, s. 240; **Milliyet**, 7 Eylül 1955, s. 1.

içten içe ısınan muhalefet, kendilerini iyice belli etmiştir. DP içerisindeki bu muhalif kesim, Menderes'i açıkça eleştirmeye ve aleyhinde hareket etmeye başlamalarıyla birlikte istifaya zorlayarak veya ihraçlarla partiden uzaklaştırılmıştır.³⁵ Sonuçta bu muhalif grubun DP'ye karşı çıkarak oluşturduğu siyasi hareket, Hürriyet Parti'sinin kurulmasıyla sonuçlanmış ve Türk siyasi tarihinde oldukça çetin geçen bir seçim dönemine girilmiştir.³⁶ Hürriyet Partisi'nin kurulmasının ardından dini eğitim ve öğretim konusunda bir takım kararlar alan Menderes, bir yönüyle hem siyaseten DP iktidarının meşruluğunu halktan aldığını göstermek istemiş hem de partiden ayrılarak kurulan bu partinin belli bir tabana erişmeden başarısız kalmasını istemiştir.

DP'nin din işlerinde, özellikle din derslerinin okullarda yer alması için göstermiş olduğu gayret, özellikle kırsal kesimlerde yaşayan halk tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak halkın din derslerine yönelik bu olumlu tavrı, ilerleyen dönemde dinin ibadet yönünün okullarda verilmemesinden dolayı eleştiriye uğramıştır. Bu eleştiriler karşısında DP yönetimi, dinin ibadet yönünün de eğitim müfredatı içerisinde yer alması için bir takım çalışmalar başlatmıştır. Bu bağlamda okullarda din eğitiminin kapsamı genişletilmiş; iman, ibadet ve ahlak yönünün de öğretilmesi için gerekli düzenleme yapılmıştır. Bakanlar Kurulunun 13 Eylül 1956 tarih ve 7805 kararıyla resmileşmiş olan bu düzenleme, çok geçmeden dönemin Milli Eğitim Bakanın açıklamalarından sonra uygulamaya konulmuştur.³⁷ Artık 1956-1957 öğretim yılında ortaokullarda din dersi, yayınlanan bu yeni genelge doğrultusunda işlenmeye başlamıştır. Talim ve Terbiye Dairesinin 19 Eylül 1956 tarihli 32321-1968-II /4286 sayısı ile yayınladığı ve Tebliğler Dergisinin 17 Eylül 1956 tarihinde yer alan bu genelgenin³⁸ içeriği şöyledir: "Resmi ortaokullarda bunlara muadil okullarda Türk öğrencilerine verilecek din derslerinde, İslam'ın iman, ibadet ve ahlâka müteallik esaslarının öğretilmesidir". Aynı sayısının 2. Maddesi gereğince; din dersleri program ve müfredatının hazırlanmasında Maarif Vekili sorumlu tutulmuştur. Din dersinin okutulması konusu müfredatta yer alırken; "çocuklarına bu derslerin verilmesini istemeyen velilerin taleplerini ders yılı başında okul idarelerine

³⁵ Demirer, a.g.e., s. 16.

³⁶ Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1990, s. 112.

³⁷ M. Raif Ogan, "Başvekilin Konya Nutku: Orta Mekteplerde Din Dersleri Konulması Laikliğe Aykırı mıdır?" **Sebilürreşad**, C. IX, Sayı: 212, (Ocak 1956), s. 184.

³⁸ **T.C. Resmî Gazete**, Sayı. 9406, 13 Eylül 1956, s. 15581; Albayrak, "D.P Hükümetlerinin Politikaları (1950-1960)", **Türkler**, C. XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 860.

yazılı olarak bildirdikleri takdirde bu öğrencilerin din derslerinden muaf tutulması” gibi bir seçenek sunulmuştur.³⁹

Bu kanunun çıkmasından duyduğu memnuniyeti dile getiren Menderes, konuşmasında bu dersin neden ortaokul müfredatında yer alması gerektiğinin izahını ise şöyle yapmıştır: “... Müslüman çocuğu, dinini öğrenmek gibi pek tabii haktan mahrum edilmemek icap eder. Böyle mahrumiyet ve imkânsızlık vicdan hürriyetine uygundur, denilemez. Bu itibarla, orta mekteplerimize din dersleri koymak yerinde bir tedbir olacaktır. Dinsiz bir milletin payidar olabileceğine inanmıyoruz...”⁴⁰ Bir başka konuşmasında ise Menderes; “...Umumi terbiyemizde milli ve insanî hedefleri gözden kaçırmadan ilmi pedagojik esaslara göre karakter şahsiyet ve maneviyat gelişmesine ehemmiyet vereceğiz...”⁴¹ diyerek kendi hükümetinin sorumluluklarından birinin de dini öğretmek yanında milli terbiyenin dini eğitim yoluyla sağlamak olduğunu vurgulamış oluyordu.

Bütün bunlardan da anlaşılıyor ki çağdaş eğitim ile dini eğitimi, kurumsal yapı içerisinde bir araya getirmeyi amaçlayan DP yönetimi, çağdaşlaşmayı CHP’den farklı olarak ele almıştır. Bu bağlamda Demokratlar; eğitimi sadece Batı’nın materyalist yönüyle ele alınmasının doğru olmadığını, manevi değerlerin de eğitimde çok önemli olduğunu ileri sürmüşler, bu iki ögeyi aynı potada birleştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu bağlamda dini, eğitimin önemli bir parçası olarak gören DP iktidarı, okullarda Türk çocuğuna fizik, matematik gibi ilimlerin esasları nasıl öğretiliyorsa, insanî ve milli kültürün ilk esaslarından biri olan dinin de öğretilmesinin gerekli olduğunu savunmuşlardır.⁴² Eğitimde böyle bir politika ihtiyacının, kırsal kesimlerden şehirlere artan göçle birlikte sıkça dillendirildiği bilinmektedir. Bu eğitim modeli ile DP, hem kırsal kesim ile şehirlî halkı aynı gaye etrafında birleştirmiş olacak, hem de laik eğitime şüphe ile yaklaşan muhafazakâr kesimlerin ön yargıları, bu şekilde giderilmiş olacaktır.⁴³ Bu anlayıştan hareketle DP’liler, eğitimde çağdaş uygulamanın geleneksel yöntemlerle yürütülemeyeceğini, yeni düşüncelere ihtiyaç duyulduğunu savunarak birçok yabancı uzmanı, Türkiye’ye davet

³⁹ T.C. Maarif Vekâleti, *Tebliğler Dergisi*, C. XIX, Sayı: 921, 17 Eylül 1956; Beyza Bilgin, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara, 1980, s. 62.

⁴⁰ “Başvekilin Konya Nutku”, *Sebilürreşad*, C. IX, Sayı: 212, (Ocak 1956), s. 179, 182.

⁴¹ T.C. Hükümet Programlarında Eğitim 1920-1993, s. 23.

⁴² BCA: 030.10/14.81.11/ 22.05.1953. Demokrat liderlerin İslam’a yönelik bu tavırlarıyla dinin kalkınmayla uyumsuz olmadığını önce zimnen kabul etmişler, daha sonra toplum tarafından genel kabul görmesi sağlanmıştır. Zürcher, *a.g.e.*, s. 340.

⁴³ “Türk, Müslümandır ve Müslüman Kalacaktır”, *Sebilürreşad*, C. IX, Sayı: 212, (Ocak 1956), s.182.

etmişlerdir.⁴⁴ Bu yabancı uzmanlardan ABD'li Trinit College eğitim profesörlerinden biri olan Lester Beals'tir. Tevfik İleri'nin Milli Eğitim Bakanlığı döneminde Türkiye'ye gelen Beals, 1954 yılına kadar Bakanlıkta danışman olarak çalışmıştır. Resmi okullardaki rehberlik ve sosyal bilgiler ders programlarının hazırlanmasında önemli katkıları olan Beals'in Türkiye'deki okullarda rehberlik çalışmalarının başlamasında da katkısı oldukça fazladır.⁴⁵ Bu dönemde birçok Amerikalı eğitim uzmanın Bakanlık bünyesinde çalışarak hazırlanmış oldukları rapor ve tavsiyelerinden etkilenen DP yönetimi, Köy Enstitülerini merkez-taşra arasında kopukluğa neden olduğu gerekçesiyle 27 Ocak 1954'te çıkardığı 6234 sayılı yasa gereğince köy öğretmen okullarına dönüştürerek bu okulun eğitim faaliyetlerine, böylece son vermiştir.⁴⁶

2. Demokrat Parti'nin Örgün ve Yaygın Dini Eğitim Kurumları Üzerindeki Çalışmaları

DP'liler, iktidar oldukları ilk yıllarından itibaren kültürel ve ahlaki değerlerin korunmasında dini eğitimin çok önemli olduğu savunmuş, bunu gerçekleştirmek için önemli çalışmalar yürütmüştür. Bu bağlamda DP'lilerin dindarlık vurgusu, parti programının 33 ile 41. arasındaki maddelere uygun olarak tanımlanmıştır. Parti programındaki tanıma uygun olarak; Gelecek kuşakların yalnız bilim ve teknik bilgi ile değil, ulusal ve insani bütün manevi değerlerle donatılmasına çalışılacak, gerek dini öğretim sorunu, gerekse de din adamlarını yetiştirecek kurumların oluşturulması konusunda uzmanlar tarafından esaslı bir program hazırlanması planlanmıştır.⁴⁷

Eğitimde diğer derslerle birlikte dinin ibadet yönünün uygulamalı olarak öğretilmesi, DP iktidarının en çok üzerinde durduğu konulardan biriydi. Bunu normal okullarda gerçekleştiremeyeceğini düşünen DP yönetimi, İmam-Hatip okullarının tekrar açılmasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda 1924 yılından 1930 yılına kadar eğitim faaliyetini sürdürmüş olan İmam-Hatip Okulları⁴⁸, halkın din görevlisi ihtiyacını karşılamak için DP iktidarı döneminde 1951 yılından itibaren tekrar eğitime

⁴⁴ BCA: 030.10/14.81.11/ 22.05.1953, s. 41-42.

⁴⁵ Erdoğan Başar, "Demokrat Parti Dönemi Eğitim Hareketleri", **Eğitim Dergisi**, Sayı: 1, Ayrı Baskı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1992, s. 99.

⁴⁶ **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 8625, 4 Şubat 1954, s. 8093; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi S.B.F Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982, s. 252.

⁴⁷ **Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, Galata Merkez Basımevi, Ankara, 1946, s. 25-27; Başar, **a.g.m.**, s. 91.

⁴⁸ Halis Ayhan, "İmam-Hatip Lisesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s. 191.

başlamıştır.⁴⁹ İktidar partisi adına DP'nin görüşlerini dile getiren Remzi Oğuz Arık; dini okulların açılmasının mutlak çoğunluğu Türk ve Müslüman olan halka dinin asli unsuru ve dinlerin emrettiği tabii bilgileri doğru şekilde aktarmak olduğunu savunmuş, artık modern devlet anlayışının bunu zorunlu hale getirdiği yorumunu yapmıştır. “*Din kelimesini ağzına alamamak, ibadetini serbestçe yapmaktan çekinmek yüzünden köylerimizde ölüyü yıkıyacak hoca bulunmaz olmuştur*”⁵⁰ Diyen Arık; din adamlarına neden ihtiyaç duyulduğunu açıklamalarını yapmış, eğitilmiş din adamlarının cehaletin giderilmesindeki rolünü sıralamıştır. Konuşmasının devamında ise, şu uyarılarda bulunmuştur:

“...Bin netice din mevzuu cahillerin, kulaktan dolma bilgi ile hareket edenlerin elinde kalmıştır. Normal olarak işlemeyen din duyguları ile tarikatlar meydana gelmiş ve memleketin maneviyatı gizli tarikatların eline düşmüştür. Siz çok iyi takdir edersiniz ki, bu, tarikatlar denen mesele, gizliliğe dayanır. Nerede açıktan açığa hâdise yoksa nerede hürriyet yoksa elbette ki, orada gizlilik olacaktır. Bunu önlemek, onun şerrinden bu memleketi korumak için bu meselenin açık olması, Dünya yüzüne çıkması, hürriyet alanına çıkması lâzımdır, işte bizim nokta-i nazarımız...”⁵¹

Dini esasların halka aktarılması hususunda kurumsal bir zihniyetin oluşması gerektiğini düşünen DP iktidarı, İmam-Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri, Yüksek İslam Enstitüsü gibi okulların faaliyetlerine önem vermiştir.⁵² Bu bağlamda 1951-1952 eğitim yılında faaliyetlerine başlayan İmam-Hatip Okulları ile yükseköğretim hizmeti veren diğer dini okullar, toplumsal bağnazlığın giderilmesinde ve dini konuların halka, doğru bir şekilde aktarılması hususunda önemli görevler üstleneceği düşünülmüştür.⁵³

⁴⁹ Sitembölükbaşı, **Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 61; Sitembölükbaşı, **a.g.m.**, s. 127.

⁵⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C. VI, Birleşim 59, 02.04.1951, s. 96-97.

⁵¹ **TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşleri**, s. 959-960.

⁵² Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s. 29; Bilgin, “İslam’ı Yeniden Anlamak ve Anlatmak”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXIX, Sayı: 2, (Özel Sayı) (1999), s. 23.

⁵³ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Doğu Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 80.

2.1. Kur'an Kurslarından İmam-Hatip Okullarına, Demokrat Parti Dönemi Din Eğitim ve Öğretimi

Cumhuriyetin ilanından sonra çıkarılan 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhîd-i Tedrîsat Kanun'un 1. ve 2. maddesi gereğince; Türkiye'deki bütün eğitim kurumları gibi Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti yahut özel vakıflar tarafından yönetilen medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne devredilmiştir.⁵⁴ Bu bağlamda Kur'an'ın okutulup ezberletildiği yerler de Vekâlet bünyesine alınmış olup 1926 yılında çıkarılan Maarif Teşkilâtı Kanunu ile tamamen işlevini yitirmiştir.⁵⁵ Ancak dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin Kur'an öğretilen bu yerlerin birer ihtisas okulu olduğu ve bunların Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak öğretime devam etmesinin faydalı olacağı yönündeki görüşünden sonra Kur'an kurslarının faaliyetlerine izin verilmiştir. Kur'an kursu olarak faaliyetine izin verilen bu yerlerden hafız olarak mezun olanlar, sınava tabi tutularak İmam-Hatip olmalarına imkân tanınmıştır.⁵⁶ 1932-1933 öğretim yılında kurs sayısı 9, öğretmen sayısı 9 ve öğrenci sayısı 232 olarak kaydedilen Kur'an kursları, CHP ve DP iktidarları boyunca düzenli artış gösteren nadir resmi kurslardan biri olmuştur. 1933-1934 öğretim yılında 8 mezun veren bu kursların sayıları, her yıl farklı oranlarda artış göstermiştir. 1934-1935 öğretim yılında 19'a yükselen bu kursların sayıları; 1937-1938 öğretim yılında 20, 1938-1939 öğretim yılında 28, 1939-1940 öğretim yılında ise 48'e yükselmiştir. Yıllar bazında öğrenci ve mezun sayıları incelendiğinde; 2 ve 3 kat arasında değişen bir artış söz konusudur. 1939-1940 öğretim yılında mezun sayılarında bir önceki yıla göre önemli bir düşüş gösterse de öğretmen ve öğrenci sayısında bir artış yaşanmıştır. Diğer yandan, bu kursların sayısında önemli bir düşüş gerçekleşmiş olmasında dönemin şartları belirleyici olmuştur. Çünkü II. Dünya Savaşının getirmiş olduğu olağanüstü koşullar, Kur'an kurslarında olduğu gibi diğer kursları da doğrudan etkilemiştir. Savaşın sona ermesiyle beraber bu kursların sayısında önemli artış yaşandığı, buna paralel olarak öğretmen ve öğrenci sayısı da bu artıştan nasibini aldığı, istatistik raporlarından açıkça anlaşılmaktadır.⁵⁷

Kur'an kurslarının sayılarındaki düzenli artışa rağmen, İmam-Hatip azlığından dolayı, yeterli din adamlarının istihdam edilememesi sebebiyle ülkede, özellikle kırsal kesimde CHP'ye karşı muhalif bir kesim oluşmuş durumdaydı. 1947 yılından sonra halkın dini vecibelerini yerine getirmede CHP'nin duyarsız kaldığına dair eleştiriler, gerek parti içinde ve gerekse

⁵⁴ **Resmi Ceride**, Sayı: 63, Sene 2, 6 Mart 1924, s. 6.

⁵⁵ **Resmi Ceride**, Sayı 338, Sene 4, 3 Nisan 1926, s. 1; Mustafa Çağrıncı, "Kur'an Kursu", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, s. 424.

⁵⁶ Çağrıncı, **a.g.m.**, s. 424.

⁵⁷ **T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Milli Eğitim Hareketleri (1927-1966)**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No. 517, Ankara, 1967, s. 87.

parti dışında yüksek sesle dillendirilmiş ve bu sorunun çözümüne yönelik gerekli adımların atılması istenmiştir. Konuyla ilgili dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, bir konuşmasında; Camilerde halka namaz kıldırarak ve hutbe okuyacak imam ve hatip yokluğundan bahsetmiştir. Aynı konuşmasında Akseki; din adamı yokluğundan dolayı, bazı köylerde cenazelerin kaldırılmadan günlerce beklediğini söyleyerek birtakım batıl inanç ve yalancı tarikatların türeyerek memleketin her tarafına yayılmakta olduğu, uyarısında bulunmuştur.⁵⁸

Tablo 1: Kur'an Öğretme Kurslarındaki Sayısal Gelişmeler⁵⁹

Öğretim Yılı	Kurs Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Mezun Sayısı
1947-1948	99	104	5751	1290
1948-1949	118	128	7084	1788
1949-1950	122	129	8677	2809
1950-1951	73	64	4152	1166
1951-1952	170	205	11568	2377
1952-1953	183	207	11836	2417
1953-1954	225	288	17373	4420
1954-1955	241	348	16521	7438
1955-1956	235	235	12235	12235
1956-1957	252	225	14047	3755
1957-1958	431	513	21916	6291
1958-1959	518	588	29689	4840
1959-1960	527	639	26542	10258
1960-1961	643	761	27677	2660

Tablo 1'den de anlaşılacağı gibi; 1947, 1948 Kur'an Kursu sayısı 99, öğrenci sayısı ise 5751'e yükselmiştir. Bu oran, 1933, 1934 yılları ile kıyaslandığında okul sayısında yaklaşık 10 kat, öğrenci sayısında ise 20 kat, bir artışa denk gelmektedir. Kız öğrencilerin de yer aldığı bu kursların sayısı; 1949-1950 öğretim yılında 122'ye, öğrenci sayısı, 8677'ye yükselmiştir. 1950 yılında iktidar değişikliğinden sonra din eğitiminin artması yönünde gelen talepler doğrultusunda, İmam-Hatip Okullarının açılmasına paralel olarak Kur'an Kursları halkın katkılarıyla sayıları, bazı yıllarda azalma görülse de hemen hemen her yıl artmıştır. Öyle ki, 1951-1952 öğretim yılında Kur'an kursu sayısı 170, 1952-1953 öğretim yılında 183, 1953-1954

⁵⁸ Ayhan, a.g.m., s. 191.

⁵⁹ Devlet İstatistik Enstitüsü, Milli Eğitim Hareketleri (1942-1972), Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1973, s. 97.

öğretim yılında 225, 1954-1955 öğretim yılında 241, DP iktidarının sonlarında 1958-1959 öğretim yılında ise bu kursların sayısı, yaklaşık 518 civarındaydı.⁶⁰

Yüksek dini öğretim kurumlarının da açılması ve müftülük, vaizlik gibi önemli görevlerin bu kurumlardan temin edilmesi sonrasında, bu kurslar sadece Kur'an öğretimi yapan ve İmam-Hatip yetiştiren yerler olarak hizmet vermiştir.⁶¹ 1951 yılından sonra ise, İmam-Hatip Okullarının açılmasıyla birlikte cami imamları genelde bu okullardan karşılanmış, Kur'an kursları ise daha çok Kur'an öğretimi veren yerler haline gelmiştir.

1950 yılı seçimlerinden sonra DP iktidarıyla birlikte din adamına olan ihtiyaç, özellikle kırsal kesimlerde daha yoğun bir şekilde dile getirilmeye başlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Müdürler Komisyon'un 13 Ekim 1951 tarih ve 601 sayılı kararıyla Tevhid-i Tedrisat Kanun'un 4. Maddesine istinaden İmam-Hatip okullarının açılmasına karar verilmiş, ardından İstanbul, Ankara, Adana, Konya, Kayseri, Maraş ve Isparta illerinde ilkokula dayalı ortaokul seviyesinde dört yıllık İmam-Hatip okulları, eğitim-öğretime başlamıştır. 1953 yılında Antalya, Çorum, Elazığ, Erzurum, İzmir, Tokat, Trabzon ve Yozgat'ta açılan yeni okullarla birlikte İmam-Hatiplerin sayıları, on beşe ulaşmıştır. İmam-Hatip okullarının ilk mezunlarını verdiği 1954-1955 öğretim yılında ise, bu okullara üç yıllık lise kısmı eklenmiştir.⁶² İmam-Hatip liselerinin açılmasıyla DP'ye karşı, muhalefetin sesi giderek yükselmiştir. Ana muhalefet partisi CHP, İmam-Hatip okullarının ilk açılışının kendi iktidarları döneminde olduğu eleştirisinde bulunarak DP'yi bu okullar üzerinden dini siyasete alet etmekle suçlamıştır. CHP'nin eleştirilerine karşılık veren Başbakan Menderes; "*Ankara'nun yeni kısmını inşa ederken, 'Mabedsiz şehir inşaa ettik' diye iftihar edenlerin kullanılmayan camilerin satılması hakkında çıkan kanunların bugün İmam-Hatip okullarını biz açtık*" diyerek Türk milletinin tevaccühünü kazanmaya çalışmalarının düşündürücü olduğunu vurgulamıştır. DP'nin, İmam-Hatiplerin açılmasını sağlayan bir iktidar olmanın yanında başta İstanbul

⁶⁰ T.C. Başbakanlık DİE Milli Eğitim Hareketleri (1927-1966), s. 87; DİE, Milli Eğitim Hareketleri (1942-1972), s. 97; Mustafa Çağrı, "Kur'an Kursu", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, s. 424-425.

⁶¹ Jaschke, "Yeni Türkiye'de Kur'an-ı Kerim Kursları", İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Çev. Nimet Arsan, C. V, Sayı: 1-4, (1973), s. 58.

⁶² Eyüp Şimşek, "Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960)", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), Sayı: 49, (2013), s. 403; Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1923-1988), T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay. Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1988, s. 130; Ayhan, "İmam-Hatip Lisesi", s. 191.

olmak üzere camilerin onarımını da üstlendiklerini söyleyen Menderes, bu tür eleştiri veya suçlamalara karşı çıkmıştır.⁶³

DP döneminde, İmam-Hatip okullarının hemen hepsi büyük şehirlerde açılmasına rağmen, öğrencilerin yarıdan fazlasını köylerden gelen öğrenciler oluşturuyordu. Bunlardan bir kısmı yurtlarda barınırken bir kısmı ise, kötü koşullardaki evlerde yaşıyordu. Öğrencilerin bu barınma sorunları yanında okullardaki meslek dersleri için gerekli kitapların temini konusunda da bir takım sıkıntılar yaşanmaktaydı. İmam-Hatiplere uygun ders kitaplarının temin edilememesinden kaynaklanan sorun, TBMM gündemine de gelmiş ve hayli sert tartışmalara neden olmuştur.⁶⁴ İmam-Hatip okullarındaki müfredat ve ders kitaplarıyla ilgili yaşanan bu sıkıntılara rağmen, bu okul öğrencileri, uygulamalı dersler noktasında daha kolay imkânlarla sahiptiler. Bu bağlamda öğrenciler, mahalle veya köy camilerinde namaz kıldırmak, kürsüde vaaz vermek ve Cuma günlerinde hutbe okuyarak pratik yapılabiliyorlardı.

İmam-Hatip Okulları, DP'nin sağladığı siyasi avantajlardan yararlanarak kısa sürede halkın itibar ettiği önemli kurumlardan biri haline gelmiştir. Çünkü bu okullarda meslek dersleri yanında kültür dersleri de okutulmaktaydı. Bu sayede bu okullardan mezun olanlar, camilerde İmam-Hatip olarak görev alma konusunda avantajlı duruma geldiler. Ayrıca sonradan verilen haklar neticesinde yükseköğretimlerini tamamlayarak vaiz ve müftü olma imkânına da sahip oldular. İktidar partisi DP, İmam-Hatip okullarında meslek dersleri yanında kültür derslerinin de okutulmasını savunmuş, bunun için gerekli desteği sağlamıştır. Kültür dersleri olmadan pozitif bilimlerden bihaber yetişen din adamlarının, dini yanlış yorumlayacağından endişe duyan DP yönetimi, bu derslerin müfredatta özellikle yer almasını istemiştir. Bu bağlamda Demokratlar, klasik Osmanlı din eğitiminden farklı olarak pozitif bilimlerin de bu okullarda okutulmasının gerekliliğini savunarak kendi iktidarları döneminde bunun altyapısını hazırlamışlardır. Böylece yeterli dini donanım ve aynı zamanda siyasal iktidarlara çatışmayan modern düşünceye sahip din adamlarının yetişmesinin önü açılmış oldu.⁶⁵

⁶³ Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını Veren Başbakan: Adnan Menderes**, Moyataş Matbaacılık ve Neşriyat A.Ş. Garanti Matbaası, İstanbul, 1971, s. 95-96.

⁶⁴ Kannapın, **a.g.e.**, s. 14.

⁶⁵ Ayhan, "İmam-Hatip Lisesi", s. 191; Sitembölükbaşı, **a.g.e.**, s. 84-85.

Tablo 2: DP Döneminde İmam-Hatip Orta Okullarındaki Sayısal Gelişmeler⁶⁶

Yıllar	Okul	Öğretmen		Öğrenci Yeni Kayıt	Öğrenci Sayısı		Diploma Alanlar	
		E	K		E	K	E	K
1951-1952	7	27	-	-	876	-	-	-
1952-1953	7	48	-	-	1191	-	-	-
1953-1954	15	90	-	778	1642	-	-	-
1954-1955	16	107	-	712	2048	-	194	-
1955-1956	16	108	4	737	2181	-	242	-
1956-1957	17	171	13	887	2520	-	452	-
1957-1958	17	163	12	914	2584	-	368	193
1958-1959	19	194	19	919	2628	-	418	220
1959-1960	19	191	15	1056	2922	-	409	336

Tablo 2’de görüldüğü gibi; kurulduğu 1951 yılında 7 okul ve 876 öğrenci sayısı ile eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan İmam-Hatip ortaokullarının sayısı, 1955 yılına gelindiğinde iki kattan fazla bir artış göstermiştir. DP iktidarının teşvikleriyle mezunlarına İmam-Hatip olarak atanmasına öncelik verilmiş olması, bu okulların popüleritesinin artmasına neden olmuştur. 1954-1955 öğretim yılında İmam-Hatiplerin, lise kısmının açılmasıyla beraber, okul ve öğrenci sayısında bir miktar daha artış yaşanmıştır. İmam-Hatiplerin lise kısmının açılmasıyla ortaokul kısmından mezun olan öğrencilerin çoğu, lise kısmına devam etmeyi tercih etmiştir. Örneğin; 1955-1956 eğitim-öğretim yılında İmam-Hatip ortaokul kısmından toplam 242 öğrenci mezun olarak gözükürken aynı dönemde lise kısmındaki öğrenci sayısı, 254 civarındadır. Bu okullarda görev yapan öğretmenlere bakıldığında okul ve öğrenci sayısının artışına paralel olarak bir artış söz konusudur. Ayrıca bu okullarda 1955-1956 öğretim yılından itibaren bayan öğretmenler de görev yapmıştır. Bu öğretim yılında bayan öğretmen sayısı 4 olup, bu sayı 1958-1959 öğretim yılında 19’a yükselmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre; bu okulların orta kısmında kız öğrenci mevcut değildir. Yine Enstitü verilerine göre; bu okullara ilk kız öğrenci, 1960-1961 öğretim yılında alınmış olup sayısı 3 olarak verilmiştir. Ancak İstatistik

⁶⁶ DİE, Milli Eğitim Hareketleri (1942-1972), s. 32, 37, 43, 49; T.C. Başbakanlık DİE, Milli Eğitim Hareketleri (1927-1966), s. 35, 41, 47; Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1923-1988), s. 100-101.

Enstitüsünün aynı verilerinde; bu okullardan 1957-1958 öğretim yılından itibaren mezun olan öğrenciler arasında kızların da yer almış olması, hatta neredeyse erkek öğrencilerin yarısı kadar mezun vermiş olması, okullarda kızların da mevcut olduğunu, göstermektedir.⁶⁷

Tablo 3: DP Döneminde İmam-Hatip Liselerindeki Sayısal Gelişmeler⁶⁸

Yıllar	Okul	Öğretmen		Öğrenci		Mezun	
		E	K	E	K	E	K
1955-1956	7	-	-	254	-	-	-
1956-1957	7	12	-	500	-	-	-
1957-1958	15	34	5	892	-	193	-
1958-1959	15	65	-	997	-	220	-
1959-1960	16	90	5	997	-	336	-

Tablo 3'te görüldüğü gibi; 1955-1956 öğretim yılına 7 okul ile başlayan İmam-Hatip Liseleri, 1957-1958 öğretim yılında sayısı 15'e yükselmiştir. Öğrenci sayısı ise, okul sayısından daha fazla artış göstermiştir. Eğitim-öğretim hayatına 254 öğrenci ile başlayan bu okullara, talebin her geçen yıl artmasıyla beraber, 1958-1959 öğretim yılında yaklaşık dört kat bir artışla 997 öğrenci sayısına, ulaşmıştır. Çoğunlukla erkek öğretmenlerin görev aldığı İmam-Hatip Liseleri, eğitim-öğretim faaliyetine 12 öğretmen ile başlamış; ilerleyen yıllarda öğretmen sayısındaki artış, katlanarak devam etmiştir. 1957-1958 öğretim yılında ise bu okullarda görev yapan öğretmenler arasında sayıları az da olsa bayanlar da yer almıştır.⁶⁹

İmam-Hatip Okullarının mali yönü, büyük ölçüde halktan toplanan bağışlara dayanmaktaydı. Bu okullara destek verenler, verdikleri bağışlardan veya yürüttükleri faaliyetlerden rahatsız olmamalarına karşın, DP hükümetinin kendilerine yardımcı olmamalarından oldukça şikâyetçiydiler. DP hükümeti ise, bu okullara devlet yardımlarının yeterince götürülmediğini itiraf etmiş, bunun kabahatini muhalefetin eleştirilerinde aramıştır. Menderes, Adana'da verdiği bir beyanatta: "*İmam-Hatip Okulları, insafsız bir muhalif cephesinin devamlı savletleri karşısında, daima üvey evlat*

⁶⁷ DİE, *Milli Eğitim Hareketleri (1942-1972)*, s. 32, 37, 43, 49; T.C. Başbakanlık DİE, *Milli Eğitim Hareketleri (1927-1966)*, s. 35, 41, 47; *Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1923-1988)*, s. 100-101.

⁶⁸ DİE, *Milli Eğitim Hareketleri (1942-1972)*, s. 32, 37, 43, 49; T.C. Başbakanlık DİE, *Milli Eğitim Hareketleri (1927-1966)*, s. 35, 41; *Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1923-1988)*, s. 130-131.

⁶⁹ DİE, *Milli Eğitim Hareketleri (1942-1972)*, s. 32, 37, 43, 49; T.C. Başbakanlık DİE, *Milli Eğitim Hareketleri (1927-1966)*, s. 35, 41. *Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1923-1988)*, s. 131.

muamelesine tabi tutulmuştur."⁷⁰ Sözlerine yer vererek bu konudaki şikâyetini kamuoyu ile paylaşmıştır.

DP döneminde yeni Kur'an kursları ve İmam-Hatip Okullarının açılmasıyla beraber, yardım derneklerinin sayısında da kademeli olarak bir artış görülmüştür. Kur'an Kurslarına Yardım, İmam-Hatip Okullarına Yardım gibi isimlerle kurulan dernekler yanında Cami Yaptırma, İlahiyat ve Din Görevlileri Yardımlaşma Dernekleri de yine dini dernekler statüsünde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Eğitim işleriyle ilgilenen dini dernek sayısı 1946 yılında 3 iken, 1950 yılında DP iktidarıyla beraber 12'ye yükselmiştir. 1953 yılında bu sayı beş kat artışla 60'a, 1959 yılında ise 236 sayısına ulaşmıştır. Bu dernek sayılarındaki artışla beraber diğer toplumsal derneklerin de sayıları hemen hemen aynı oranda bir artış göstermiştir. Bu artışta elbette dönemin sosyal ve ekonomik yapıda meydana gelen değişimin etkisi büyüktür. Ancak şu da bir gerçektir ki; 1950'lerden sonra, Türk toplumu çok daha farklı sosyal güçler tarafından etkilenmeye başlamıştır. Bu bağlamda çok partili demokratik dönemde sosyal ve siyasal yaşantıya artık kadrolaşmış bir elit değil, gelişmelerin sağladığı işbölümü ve ihtisaslaşma sonucu toplumu, çoğulcu bir görüntüye yönelten, yeni sosyal güçler etkilemeye başlamıştır.⁷¹ Bu bakımdan DP iktidarı ile birlikte hissedilir biçimde eski elit ile yeni elit arasında, şehir aydınları ile memlekette benimsenmiş olan değerlerin tatbikine kalkacak olan geniş kütelerin temsilcileri arasındaki ihtilaflar, artarak devam etmiştir.⁷²

2.2. Demokrat Parti Döneminde İlahiyat Fakülteleri ve Yüksek İslam Enstitüleri

Tevhid-i Tedrîsat Kanunu'nun kabulünden sonra 25 Mayıs 1924 tarih ve 493 sayılı İstanbul Dârülfünunu hükmî şahsiyeti hakkında çıkarılan kanunda İlahiyat Medresesine de yer verilmiştir.⁷³ 7 Ekim 1925 tarihli Dârülfünun Tâlimatnâmesi'nde ise İlahiyat Fakültesi adı yer almış ve okutulacak din ağırlıklı dersler sıralanmıştır.⁷⁴ İstanbul Dârülfünunu 31

⁷⁰ İzzet Mühürdaroğlu, "İmam Hatip Okulları Üvey Evlat Muamelesi Görmemeli", *Sebilürreşad*, C. XI, Sayı 261, (Ocak 1958), s. 169.

⁷¹ Ahmet N. Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı (1946-1968)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s. 118-119; Ayrıca Derneklerle ilgili istatistiki veriler için bkz. Yücekök, *Türkiye'de Dernek Gelişimleri (1946-1968)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 16-150, Derneklerin toplu sayıları için s. 150.

⁷² Şerif Mardin, "Politikanın İnanç Muhtevası", *Forum*, C. I, Sayı: 7, 1 Temmuz 1954, s. 10.

⁷³ *Resmi Ceride*, Sayı 71, Sene: 2, 25 Mayıs 1924, s. 10.

⁷⁴ Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 71.

Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı bir kanunla kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.⁷⁵ İlahiyat Fakültesi de ortaöğretim kurumlarından din derslerinin kaldırılmış olması, Diyanet İşleri teşkilâtında kadro bulunamamasından kaynaklı mezunlarının istihdam edilememesi gibi sebeplerle kapatılmış, yerine öğrencisi olmayan İslâm Tetkikleri Enstitüsü açılmıştır.⁷⁶

Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçmesinden sonra din eğitimi konusu farklı şekillerde yeniden gündeme gelmiş, 14 Ocak 1948 tarihinden bazı milletvekilleri bir ilahiyat fakültesinin açılması için TBMM'ye bir kanun teklifi sunarak din eğitimi konusunu, yükseköğretime taşımışlardır.⁷⁷ Nihayet 7 Temmuz 1948 tarih ve 5239 sayılı kanun ile Ankara Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesi kurularak⁷⁸ 21 Kasım 1949'da öğretim hayatına başlamıştır.⁷⁹ Fakültenin ilk yıllarında öğretim kadrosu yeterli olmadığından çoğunlukla diğer fakültelerden karşılanmıştır. Bu hocaların tamamına yakını liberal ve laik düşünce yapısına sahiptiler.⁸⁰ Fakültenin kuruluş amacı ise şu şekilde ifade edilmiştir: "*Dini meselelerin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılacak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamları yetiştirilmesi için lüzumlu şartların sağlamak.*"⁸¹

İlahiyat Fakültesi, 1949-1950 öğretim yılına 80 öğrenci, 10 okutman⁸² ve 39.865 TL bütçe ile başlamış daha sonraki yıllarda kapasitesi artarak devam etmiştir.⁸³ 1949 yılında öğretime başlayan ve öğretim süresi dört yıl olan İlahiyat Fakültesi, sadece genel lise mezunlarını kabul etmiştir. Fakülte'nin ilk açılış yıllarındaki programlarında mesleki derslere ağırlık verilmemiştir. DP iktidarından sonra 1953-1954 öğretim yılından itibaren öğretim programında; Kur'an-ı Kerim, Arapça, Tefsir, Hadis, Kelam gibi mesleki dersler ile birlikte Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Pedagoji, Felsefe ve Tarih dersleri yer almıştır.⁸⁴

İlahiyat Fakültesi kurulduğu günden itibaren, aydın, açık fikirli, din adamlarının yetişmesi için önemli katkı sağlamıştır. Türk İslam tarihi ve dini

⁷⁵ T.C. Resmî Gazete, Sayı: 2420, 6 Haziran 1933, s. 2635.

⁷⁶ Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", s. 71.

⁷⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C. IX, Birleşim 30, 14.01.1948, s. 22-23.

⁷⁸ T.C. Resmî Gazete, Sayı: 6955, 12 Temmuz 1948, s. 14369.

⁷⁹ Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", s. 71.

⁸⁰ Parmaksızoğlu, a.g.e., s. 29.

⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C. XX, 04.06.1949, s. 279.

⁸² Bu isim Devlet İstatistik Enstitüsünün raporlarında öğretmen olarak verilmiştir.

⁸³ Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 92.

⁸⁴ Şimşek, a.g.m., s. 404-405.

konularda ilmi eserlerle ön plana çıkan bu Fakülte, İslam'ın doğru şekilde aktarılmasında katkısı büyüktür. Bu bağlamda İlahiyat Fakültesinden yetişenler, aynı zamanda entelektüel din alimlerinin yetişmesine kaynaklık etmesi bakımından da önemlidir.

Tablo 4: DP Döneminde İlahiyat Fakültelerindeki Sayısal Gelişmeler (Ankara Üniversitesi)⁸⁵

Yıllar	Öğretmen Sayısı		Öğrenci Sayısı		Diploma Alanlar	
	E	K	E	K	E	K
1949-1950	9	1	58	22	-	-
1950-1951	12	1	73	21	-	-
1951-1952	11	2	63	16	-	-
1952-1953	14	3	71	17	31	9
1953-1954	19	3	49	11	11	5
1954-1955	20	4	37	10	20	2
1955-1956	21	5	65	18	6	-
1956-1957	21	5	98	16	8	3
1957-1958	21	5	142	13	15	2
1958-1959	28	6	164	21	19	1
1959-1960	29	6	153	16	33	2

Tablo 4'te görüldüğü gibi; 1952-1953 öğretim yılında ilk mezunlarını veren Ankara İlahiyat Fakültesi; din dersi öğretmenleri, müftü, vaiz gibi din görevlileri yetiştirerek ihtiyaca cevap verilmeye çalışılmıştır. Bir süre sonra, okutman sayısındaki artış ve öğretim üyesi kadrosundaki ihtisaslaşmayla beraber, Türkiye'nin dini ihtisas merkezi olma yolunda önemli bir merkez haline gelmiştir. Kurulduğu yıldan itibaren kız öğrencileri de kabul eden Fakülte'deki öğrenci sayıları, yıllara göre incelendiğinde düzenli bir artış göstermiştir.⁸⁶ Fakülte'nin okutman ve öğrenci sayısında meydana gelen artış ve gittikçe ihtisaslaşan merkez olması nedeniyle 1955-1956 yılında bütçesi, 514.262 TL'ye kadar yükselmiştir.⁸⁷

Ancak 1949 yılında açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dahil olmak üzere hiçbir yüksek öğretim kurumuna İmam-Hatip Okulu mezunlarının giremiyor olması, DP iktidarını çözüm arayışına itmiştir. Diğer yandan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yüksek tahsilli din görevlilerine olan ihtiyacın her geçen gün artmış olması, İmam-Hatip okullarındaki meslek

⁸⁵ DİE, *Milli Eğitim Hareketleri (1942-1972)*, s. 67, 76, 85.

⁸⁶ A.g.e., s. 67,76.

⁸⁷ Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 92.

dersleri verecek öğretmen ihtiyacı ve okullara konulan din bilgisi derslerini okutabilecek öğretmen açığı nedeniyle Başbakan Adnan Menderes, İstanbul'da katıldığı bir mezuniyet töreninde Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı'ya bir dini yüksek öğretim kurumu açılması talimatını vermiştir. Celal Yardımcı'nın görevlendirdiği Müdürler Komisyonun 29 Ağustos 1958 kararı neticesinde; "Orta dereceli okullara din bilgisi öğretmeni, İmam-Hatip Okullarının birinci devrelerine yeter sayı ve değerinde bir tadrîs heyeti kazandırmak" amacıyla Eğitim Enstitüleri seviyesinde bir din okulu açılması böylece planlanmış oldu.⁸⁸ 10 Haziran 1959 tarihinde TBMM'de kabul edilen kanun teklifi gereğince 12 Haziran 1959 tarihinde Yüksek İslam Enstitüsü için Müdür, Müdür yardımcıları, öğretmenler ve asistan memur tayin için bütçeye ek tahsisat konulmuştur.⁸⁹ Böylece 7344 sayılı Yüksek İslam Enstitüsü Kadro Kanunu ile açılacak Yükseköğretim kurumuna hukuki bir dayanak oluşturulmuştur. Nihayet Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Heyeti, 24 Eylül 1959 tarihinde orta dereceli ve dengi okullara yeteri kadar din hocası yetiştirmek için Yüksek İslam Enstitüsü adıyla bir okulun açılması yönünde bir karar almıştır. 1959-1960 öğretim yılı başında İmam-Hatip Okulu mezunlarını kabul edecek dört yıllık Yüksek İslam Enstitüsünün İstanbul'da açılması hükme bağlanmış oldu.⁹⁰ Böylece, yaklaşık üç yıl önce 1956 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine bağlı 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun ikinci maddesine istinaden; İslami sahada ilmi araştırmalarda bulunmak, İslamiyet'i hakiki ve saf şekliyle halka tanıtacak neşriyatta bulunmak, İslami tetkiklerle meşgul olan Türk ve yabancı kurumlarla bilimsel münasebet kurmak, İslamiyet hakkındaki yanlış hükümleri ilmî delillerle tashih etmek gibi amaçları yerine getirmek için kurulmuş olan 'İslam İlimleri Enstitüsünden'⁹¹ farklı olarak yüksek din eğitimi veren bir okul açılmış oldu.

Yüksek İslâm Enstitüsü, 19 Kasım 1959 tarihinde İstanbul İmam-Hatip Okulu binasında öğretime başladıktan sonra Fındıklı'daki Namık Kemal İlkokulu'nun üst katında eğitime yıllarca devam etmiştir. 1966 yılında ise, Üsküdar Bağlarbaşı'ndaki yeni binasına taşınmıştır. Enstitünün resmî işlemleri, ilk zamanlar Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür. 1961 yılında ise Din Eğitimi Müdürlüğü kurulmasının ardından buraya bağlanarak faaliyetini sürdürmüştür.⁹²

⁸⁸ Mustafa Öcal, "Yüksek İslâm Enstitüsü", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 48.

⁸⁹ **T. C. Resmî Gazete**, Sayı: 10232, 16 Haziran 1959, s. 21938.

⁹⁰ Öcal, **a.g.m.**, s. 48; Şimşek, **a.g.m.**, s. 405.

⁹¹ **T.C. Resmî Gazete**, "Talimatname", Sayı: 9351, 6 Temmuz 1956, s. 14798.

⁹² Öcal, **a.g.m.**, s. 48-49.

Sonuç

II. Dünya Savaşı, sadece iki gücün karşılıklı mücadelesi değil, aynı zamanda zıt kutupların da mücadelesiydi. Bu mücadeleden demokratik rejimler güç kazanarak çıkmış olsa da savaş sonrasında, Sovyet yönetimi, tüm demokratik ülkeleri tehdit etmeye başladı. Hem sıcak savaşın hem de soğuk savaşın ortasında kalan Türkiye, uzun süre içe kapalı bir siyaset izledi ve tek partinin (CHP'nin) yönetiminde hem ülke hem de rejim, korunmaya çalışıldı. Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı, Batılı demokratik güçlerin yanında olma isteği, siyasi ve sosyal hayatı doğrudan etkiledi. Bu bağlamda Türkiye'de demokratik teamüller, önem ve itibar kazanmış, çok partili sistem ise demokratik rejimi taçlandırmıştır. Siyasi meşruiyetin elit kesimi aşırıp geniş tabanda yer bulmasıyla birlikte geleneksel rejim söylem veya alışkanlıklar, kısa süre içerisinde değişti. 1946 yılından itibaren iyiden iyiye hissedilen değişimin öznesi ise, genelde siyasi ve ekonomik liberalizm oldu. Uzun süre devletin ekonomideki varlığını ensesinde hissetmiş Türkiye için liberalizmin karşılığı değişkendi ve bu, liberal söylem ağızıyla toplumsal nüfuz alanına doğru kayd. Yani daha çok ekonomide yer edinmiş liberalizm tanımı, Türkiye'de sosyal ve demokratik hayatın ayrılmaz bir parçası haline geldi. Artık siyasi söylemin ötesine geçen liberalizm, sosyal tabanda önemli karşılık bulmuş, muhafazakâr değerler ile buluşturulmuştur. Muhafazakârlık ise baskın bir öğe olarak liberalizmle birlikte, çok partili dönemde sıkça kullanılmaya başlandı.

Tek parti olarak varlığını uzun süre koruyan CHP'nin ülke yönetimindeki varlığı, 1950 yılında son buldu. 1950 seçimlerinde büyük oy oranı yakalayan DP, Türkiye'de fiili olarak çok partili demokratik rejim geleneğini başlatan parti oldu. DP İktidarıyla beraber toplumsal ve kültürel hayatta dini ön plana çıkararak bir siyaset tarzı benimsendi. İktidarının ilk yıllarından itibaren dini söylem ve icraatlarıyla toplumsal kabul gören DP'nin popülaritesi önemli oranda arttı. Arapça ezan yasağının kaldırılmasının ardından dini eğitim konusunu gündeme taşıyan DP yönetimi, icraatlarıyla oldukça ses getirdi. Diğer yandan dinin sağlamış olduğu muhafazakâr değerler ile Batı'nın öğretilerini aynı potada birleştirmek istemeyen DP'liler, bunu devletin kurumsal bünyesinde gerçekleştirmeye çalıştı. Bu bağlamda din işleri bir taraftan devletin koruyuculuğunda bir takım icraatlar ile desteklenirken, diğer taraftan da toplumsal bağnazlığın önlenmesi ve dini, Osmanlı döneminde yetişmiş ulema ve tarikat şeyhlerin insafına bırakılmaya gayret edildi. Bu bağlamda bir takım tarikatlarla mücadele edilirken, komünizm ve dini yapıdaki siyasi oluşumlara da izin verilmemiş; DP'nin muhafazakâr kesim üzerindeki siyasi etkisi, böylece uzun süre korunmuştur.

Siyasi kabul ile başlayan din eğitimi, ilkokul ve ortaokul müfredatında yer almış, ilerleyen dönemde ise dini okulların yeniden inkişafı veya yenilerinin açılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda İmam-Hatiplerin yeniden açılması, İlahiyat Fakültesinin kapasitesinin artırılması ve nihayet yüksek İslam Enstitüsünün açılması, DP döneminde gerçekleşti. Toplumsal söylemlerin bazen aktif, bazen pasif seyrettiği bu dönemde din ve dini icraatlar, hep konuşuldu.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi [BCA]**

030.10/14.81.11/ 22.05.1953.

490.01/204.808.2.

Resmi Yayınlar

Resmi Ceride, Sayı: 63, Sene 2, 6 Mart 1924.

Resmi Ceride, Sayı: 71, Sene 2, 25 Mayıs 1924.

Resmi Ceride, Sayı: 336, Sene 4, 3 Nisan 1926.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 2420, 6 Haziran 1933.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 6955, 12 Temmuz 1948.

T.C. Resmi Gazete, Kanun No. 5816, Sayı: 7872, 31 Temmuz 1951.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 8470, 29 Temmuz 1953.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 8625, 4 Şubat 1954.

T.C. Resmi Gazete, “Talimatname”, Sayı: 9351, 6 Temmuz 1956.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 9406, 13 Eylül 1956.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 10232, 10 Haziran 1959.

T. C. Resmi Gazete, Sayı: 10232, 16 Haziran 1959.

T.C. Maarif Vekaleti, Tebliğler Dergisi, C. XIX, Sayı 921, 17 Eylül 1956.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C. IX, Birleşim 30, 14.01.1948.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C. XX, 04.06.1949.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. I, Birleşim 5, Toplantı Olğ., Tarih
02.06.1950.

- TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C. VI, Birleşim 1, Toplantı Olğ., 29.05.1950.
- TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C. VI, Birleşim 59, Toplantı 1, 02.04.1951.
- TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 11, C. I, İçtima 1, 04.12.1957.
- TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşleri**, (Haz. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz), C. II, TBMM Basımevi, Ankara, 2013.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Milli Eğitim Hareketleri (1927-1966)**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No. 517, Ankara, 1967.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, Milli Eğitim Hareketleri (1942-1972)**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1973.

Kitaplar

- Ahmad, Feroz, **The Turkish Experiment in Democracy 1950-1957**, Published for The Royal Institute of International Affairs C. Hurst & Company by London, 1977.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, İstanbul, 1976.
- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi S.B.F Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982,
- Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.
- Bilgin, Beyza, **Türkiye'de Din Eğitim ve Liselerde Din Dersleri**, Emel Matbaacılık Sarayı Ltd Şti, Ankara, 1980.
- _____, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1988.
- Burçak, Rıfkı Salim, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, y.y., 1979.
- Cerrahoğlu, Piraye Bigat, **Demokrat Parti Masalı**, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1996.
- Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1923-1988)**, T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1988.
- Demirer, Mehmet Arif, **Demokrat Parti İktidarının 1950-1960 Günlüğü**, Demokrat Parti Yayınları, y.y., t.y.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, Galata Merkez Basımevi, Ankara, 1946.

- Eroğul, Cem, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1990.
- Fersoy, Orhan Cemal, **Bir Devre Adımı Veren Başbakan: Adnan Menderes**, Moyataş Matbaacılık ve Neşriyat A.Ş. Garanti Matbaası, İstanbul, 1971.
- Frey, Frederick W., **The Turkish Political Elite**, M.I.T Press, Massachusetts, 1965.
- Goloğlu, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş (1946-1957)**, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1982.
- Gönlübol, Mehmet – Ülman, Haluk- Bilge, A. Suat- Sezer, Duygu, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Sevinç Matbaası, 3. Baskı, Ankara, 1974.
- İcra, Baside, **Demirkırat Alfabeti (DP Tüzük ve Programı)**, Ankara, 1992.
- Jaschke, Gotthard, **Yeni Türkiye’de İslamlık**, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Doğu Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 2012.
- Kannapın, Hans-Eckhard, **Hilal-Kırat-Altıok, (Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri)**, Çev Nihat Ülkekel), Yer ve Tarih Yok.
- Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.
- Koçak, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. I-II, İletişim Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1996.
- Parmaksızoğlu, İsmet, **Türkiye’de Din Eğitimi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1966.
- Sencer, Muzaffer, **Türkiye’de Siyasal partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971.
- Sitembölükbaşı, Şaban, **Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- Soysal, Mümtaz, **Dış Politika ve Parlâmento**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul, 1952.
- Yücekök, Ahmet N., **Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı (1946-1968)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.
- _____, **Türkiye’de Dernek Gelişimleri (1946-1968)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- Zurcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1995.

Makaleler

- Albayrak, Mustafa, "DP Hükümetlerinin Politikaları (1950-1960)", **Türkler**, C. XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 855-877.
- Başar, Erdoğan, "Demokrat Parti Eğitim Hareketleri", **Eğitim Dergisi**, Ayrı Baskı, Sayı: 1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1992, s. 80-123.
- "Başvekilin Konya Nutku", **Sebilürreşad**, C. IX, Sayı: 212, (Ocak 1956) s. 179-183.
- Bilgin, Beyza, "İslam'ı Yeniden Anlamak ve Anlatmak", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXIX, Sayı 2, (Özel Sayı), (1999), s. 9-54.
- Çay, Abdulhaluk, "Atatürk Gerçeği ve Atatürk İlkeleri", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C. I, Sayı: 1, Ankara, 1987, s. 25-30.
- Danılov, Vladimir I., "Çok Partili Sisteme Geçiş Türk Demokrasisinin Gelişmesinin Önemli Bir Safhası", **XI. Türk Tarih Kongresi**, C. VI, T.T.K., Ankara, 1994, s. 2311-2316.
- Jaschke, Gotthard, "Yeni Türkiye'de Kur'an-ı Kerim Kursları", Çev. Nimet Arsan, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C. V, Sayı: 1-4, (1973), s. 47-63.
- Kuran, Ercüment, "Türkiye'de Demokrasinin 1950 Yılına Kadar Gelişmesi", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı 17, (1997), s. 627-629.
- Mardin, Şerif, "Politikanın İnanç Muhtevası", **Forum**, C. I, Sayı 7, (1 Temmuz 1957), s. 9-10.
- "Memleketimizde Kutsiyet Duygusu Yaşayacaktır. Başbakan Şemseddin Günaltay'ın Nutukları", **Sebilürreşad**, Cilt III, Sayı: 60, (1949), s. 156-160.
- Mühürdaroğlu, İzzet, "İmam Hatip Okulları Üvey Evlat Muamelesi Görmemeli", **Sebilürreşad**, C. XI, Sayı: 261, (Ocak 1958) s. 169.
- Ogan, M. Raif, "Başvekilin Konya Nutku: Orta Mekteplerde Din Dersleri Konulması Laikliğe Aykırı mıdır?", **Sebilürreşad**, C. IX, Sayı: 212, (Ocak 1956), s. 184-187.
- Şimşek, Eyüp, "Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, Sayı: 49, (2013), s. 391-414.

Ansiklopedi ve Sözlükler

- Ayhan, Halis, "İlahiyat Fakültesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s. 70-72.
- _____, "İmam-Hatip Lisesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s. 191-194.

- Bayrakdar, Mehmet, “Tekâmül Nazariyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2011, s. 337-339.
- Çağrı, Mustafa, “Kur’an Kursu”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, s. 423-426.
- Öcal, Mustafa, “Yüksek İslâm Enstitüsü”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 48-52.
- Sitembölkbaşı, Şaban, “MENDERES, Adnan (1899-1961)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2004, s. 125-129.
- Sunar, İlkay, “Demokrat Parti ve Popülizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2076-2086.
- Şahin, Kamil, “Günaltay Mehmet Şemsettin (1883-1961)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, s. 286-288.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Sayı: 66, Bahar 2020, s.123-152

Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 17.01.2020 - 16.04.2020 (Araştırma Makalesi)

1930 YILI SONLARINDA CUMHURİYET HALK FIRKASI TAŞRA TEŞKİLATI: HEYET RAPORLARI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Döndü Sena GÖNDÜRÜ*

ÖZ

1930 yılında Cumhuriyet Tarihinin ikinci çok partili yaşama geçiş denemesi yaşanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası güdümlü bir şekilde kurulmakla birlikte kısa sürede önemli bir başarı elde etmiş, kitlelerin yoğun ilgisi ile karşılaşmıştır. Bu ise Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatlarının beklemediği bir sonuçtur. İktidar partisi yönetimi, taşra teşkilatlarında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın oluşturduğu sarsıntının giderilmesi, Serbest Fırka sonrası vilayetlerde durumun tetkik edilmesi amacıyla milletvekillerinden oluşacak heyetlerin gönderilmesine karar vermiştir. 26 heyet 46 il için görevlendirilmiştir. Heyetler 1930 yılı sonu 1931 başlarında görev yapmışlardır. Cumhuriyet Halk Fırkası taşra teşkilatı için görevlendirilen heyetler, Parti Genel Sekreterliğine gözlem ve çalışmalarını içeren raporlar göndermişlerdir. Söz konusu raporlarda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın taşra teşkilatında hem örgütlenme hem de örgütlerin işleyişi konusunda önemli sorunların var olduğu ortaya konmuştur. Halkın ve hatta parti mensuplarının parti ilkelerini ve rejimi henüz benimseyemediği de dile getirilmektedir. Raporlarda parti teşkilatının güçlendirilmesi için de pek çok öneriye yer verilmiştir. Bu önerileri yeni nizamnamenin oluşturulmasında ve parti yönetiminde yapılacak değişimlerde büyük ölçüde etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1931, Cumhuriyet Halk Fırkası, Halkevleri, Propaganda, Taşra Teşkilatı, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türk Ocakları.

* Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, sena.arslan@yobu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9768-4589>).

THE PROVINCIAL ORGANIZATION OF REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY IN THE END OF THE 1930: A REVIEW ON THE DELEGATION REPORTS

ABSTRACT

In 1930, an attempt was made to transition to the second multiparty life in the history of the Republic. Although the Liberal Republican Party was founded in a guided manner, it achieved significant success in a short period of time and met with the intense interest of its masses. This situation led to the confusion in the organization of Republican People's Party. The ruling party administration has decided to send delegations of deputies from the provincial organizations to eliminate the tremor caused by the Liberal Republican Party and to examine the situation in the provinces after the Liberal Party. 26 delegations were assigned to 46 provinces. Delegations served at the end of 1930 and early 1931. The delegations assigned to the provincial organization of the People's Party of the Republic sent reports to the General Secretariat of the Party, including the observations and studies. In these reports, it was revealed that there were important problems in the provincial organization of the Republican People's Party both in terms of organization and functioning of the organizations. It is also stated that the people and even the members of the party have not yet adopted the party principles and regime. The reports included many suggestions for strengthening the party organization. These proposals had been effect in the formation of the new regulation and changes in the party management.

Key words: 1931, Liberal Republican Party, People's Houses, Propaganda, Provincial Organization, Republican People's Party, Turkish Society.

Giriş

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlandığı günlerde Cumhuriyet Tarihinin ilk siyasi partisi için de çalışmalar yapılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa 6 Aralık 1922'de, "*Halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etme niyetindeyim*" sözleriyle bunu duyurmuştur.¹ 8 Nisan 1923'te ise yine Mustafa Kemal Paşa tarafından Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun partiye dönüştürülmesi ile Halk Fırkası'nın kurulacağını açıklamıştır.² Seçimlerin sona ermesi ve meclisin toplanmasının ardından Eylül 1923'te parti resmen kurulmuştur.

¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt: 2, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s.51.

² Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.35; **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Belge 535, Cilt:4, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s.516,

Halk Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk idare heyetleri, Halk Fırkası idare heyetleri olarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir.³ Böylece Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Halk Fırkası'na dönüştürülmüştür. Dolayısıyla Milli Mücadele yıllarında kurulmuş olan asker-bürokrat ve yerel eşraf birlikteliği de sürdürülmüştür.

Halk Fırkası, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatını devralmakla ve tüm halkın partiye dahil olduğu söylenmekle birlikte teşkilatlanma konusunda sorun yaşamaktadır. “ *Parti yalnızca bir çerçeve kadro halindedir, illerde mutemetler vb. yöneticiler vardır, ama üye pek yoktur.*” 1924 yazına gelindiğinde teşkilatlanma çalışmaları başlatılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ortaya çıkması, Şeyh Sait Ayaklanması ve Takrir-i Sükun dönemi söz konusu çabaları sekteye uğratmıştır.⁴ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Yönetimini, teşkilatlanma konusunda kendini sorgulamaya yöneltmiştir.

1930 yılına gelindiğinde CHF hem kendisinin hem de inkılapların halk nezdinde kabul gördüğü kanısındadır. 1930 yılı Eylülünde Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile ikinci çok partili hayata geçiş tecrübesi yaşanmıştır. Bu girişim, iç ve dış pek çok etkenin sonucu olmakla birlikte CHF yönetiminin denetlenmesi ve teşkilatının sınanması isteğinin de bir neticesidir. Kurulacak bir muhalefet partisi ile hükümetin eleştirilmesi ve “sorumsuz durumunun” giderilmesi açısından faydalı olacağı düşünülmüştür.⁵

1929 yılında başlayan Büyük Buhan'ın getirdiği ekonomik sıkıntılar ve buna karşı alınan tedbirler, halkın mevcut malî sıkıntılarını artırmış, korumacı ve devletçi bir yaklaşımı seçen hükümete karşı hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Bilhassa Ege, Akdeniz ve Karadeniz gibi ticaretin canlı olduğu yerlerde bu durum daha belirgin hale gelmiştir.⁶ Bu durum 1925'ten beri uygulanan Takrir-i Sükun uygulamalarının oluşturduğu rahatsızlıklarla birleşmiştir. Ayrıca Gazi, yurt dışında kendisi ve Türkiye hakkında yazılanlardan da rahatsızdır. Kurulacak muhalefet partisi aracılığı ile tüm bunları gidermek ve halkta var olan hoşnutsuzluğu kanalize etmek

³ **CHP 25 Yıl**, Ulus Basımevi, Ankara 1948, s.16.

⁴ Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.95.

⁵ **A.g.e.**, s.249.

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam (1922-1938)**, cilt:3, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.363. Buhranın etkileri için ayrıca bkz. Selim İlkin-İlhan Tekeli, **1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977.

istemektedir. Onun içindir ki yakın arkadaşlarından biri olan Fethi Bey'e bir muhalefet partisi kurma teklifinde bulunmuştur.⁷

SCF, güdümlü bir şekilde kurulmuş olmakla birlikte gerek partinin kurucularının gerekse iktidar partisinin beklemediği bir ilgi ile karşılanmıştır. Muhalefet partisi özellikle Buhran'dan etkilenen bölgelerde yoğun ilgi görmüştür. Söz konusu durum Hükümette tedirginliğe yol açarken CHF teşkilatlarında paniğe sebep olmuştur. Muhalefet partisi olması tasarlanan Serbest Fırka'ya giderek artan halk desteği yeni partinin iktidar koltuğu için bir "tehdit" olabileceğini ortaya koymuştur.⁸

Fethi Bey'in Ege gezisi de, CHF'den bazı milletvekillerinin SCF'ye geçişlerinin Gazi'nin denetiminde gerçekleşmesine karşın, yerel örgütlerde denetlenemeyecek kaymalar olabileceğini göstermiştir.⁹ Ayrıca yeni kurulmuş bir parti olmasına karşılık belediye seçimlerine katılmış ve görece önemli bir başarı elde etmiştir.¹⁰ Tüm bu yaşananlar SCF'nin sonunu hazırlamıştır. 17 Kasım 1930 tarihinde Fethi Bey partisinin kapatma dilekçesini İç İşleri Bakanlığına vermiştir.

Söz konusu günlerde CHF'nin çözüm bulmaya çalışacağı en temel sorun, hoşnutsuz halk kitlelerinin sorunlarına nasıl cevap bulanacağıdır. Dolayısıyla Parti teşkilatında, kamuoyunun isteklerini de dikkate alan değişiklikler siyasal gündemin en önemli ve sürekli maddelerinden biri haline gelmiştir.¹¹

İktidar partisinin cevap aradığı bir diğer soru SCF, kısa sürede nasıl bu kadar başarı elde edebilmiştir? Bu CHF açısından önemli bir sorudur. Çünkü bunun cevabı iktidar partisinin güç kaybının da açıklaması demektir. Bununla birlikte, CHF teşkilatlarında mevcut durumun tespiti de merkez açısından daha önemli hale gelmiştir.

⁷ Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Kapatıldı*, İstanbul 1987, s.17-18. SCF kurulurken Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Fethi Bey arasında CHF'nden SCF'na geçecek milletvekilleri için bir pazarlık yapılmış ve 70 milletvekilliği için iktidar partisinin aday göstermemesine karar verilmiştir. Seçimlerden önce 40 mebusun muhalif partiye geçişi beklenirken bu sayı Fethi Bey de dahil olmak üzere 15'te kalmıştır. Tunçay, *a.g.e.*, s.259-262; Walter F. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey – Free Party and Its Aftermath*, LeidenBrill, 1973, s.77.

⁸ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s.196.

⁹ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.125.

¹⁰ Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 ağustos 1930 tarihinde kurulmuş, belediye seçimleri ise ekim ayında yapılmıştır. SCF bu seçimlerde 31 belediye başkanlığını kazanmıştır. Weiker, *a.g.e.*, s.115.

¹¹ İlk-Tekeli, *a.g.e.*, 198.

Bu makalede kullanılan temel kaynaklar, 1930'ların başında CHF milletvekillerinin İç Anadolu, Ege, Karadeniz ve Marmara bölgelerinde yaptığı incelemeler sonucunda hazırlayarak partinin genel sekreterliğine sunduğu raporlardır. Cumhuriyet Arşivinde bulunan söz konusu raporlar, SCF'nin kapatılmasının akabinde hazırlanmış olması ve Türkiye'de tek parti rejiminin kurumsallaşmaya başladığı döneme denk düşmesi bakımından oldukça önemlidir. Makaleye kaynaklık eden raporlara, CHF tarihini ve tek parti dönemini inceleyen araştırmalarda atıfta bulunulmakla birlikte bunlar şimdiye kadar bütüncül bir şekilde ele alınmamıştır.¹² Bu çalışmada ayrıca, CHF milletvekillerinin parti teşkilatlarına dair hazırladığı söz konusu raporların, partinin teşkilat yapısını yenileme sürecini etkileyip etkilemediği, yeni parti tüzüğüne hazırlanmasına ne şekilde etki ettiği ve tek parti döneminin en önemli kurumlarından olan halkevlerinin kuruluşuna katkı sağlayıp sağlamadığı sorularına cevap aranacaktır.

1- Heyetlerin Oluşturulması ve Göreve Başlamaları

CHF çiçeği burnunda muhalefet partisinin aldığı başarı karşısında durum muhakemesi yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bu amaçla 40 kişilik bir idare heyeti oluşturulmuştur. Ardından Fırka içerisinde 7 encümen kurulmuştur.¹³ Bu encümenler içinde en dikkat çeken, program ve nizamname encümeni ile teşkilat ve intihabat encümenidir. Encümenlerde ivedilikle üzerinde durulan noktalardan biri taşra teşkilatına verilecek yeni istikamettir. Nitekim 11 Teşrinisani (Kasım) 1930 tarihli *Vakit* gazetesi "*Halk Fırkası'nın bir kısım mebusları vilayetlerde fırka teşkilatını kontrol edecekler*"¹⁴ başlığını taşımaktadır. 13 Teşrinisanide gazetede şöyle bir haber yer almaktadır: "*Umumi müfettişliklerin lağvı hasebiyle fırkanın vilayetlerdeki işlerine nezaret etmek ve bu teşkilatı tam manasıyla takviye eylemek üzere gerek teşkilat encümenine mensup zevat, gerek Millet Meclisi azalarından bazıları vilayetlere gönderilecektir. Bu zevat, icap ederse fırkanın vilayet ve kaza kongreler ile de meşgul olacaklardır.*"¹⁵ 14 Teşrinisani tarihli *Vakit* gazetesi taşra teşkilatları için

¹² Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İletişim Yayınları, İstanbul 2006; Mehmet Pınar, **Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat (1923-1950)**, Hiper Yayın, İstanbul 2018; Çağatay Benhur-Erol Yüksel, "Konya'nın 1930 Yılındaki Sosyal Siyasi ve Ekonomik Görünümü ile Belediye Seçimleri Üzerine Bir İnceleme", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Yıl:15, Sayı:23, Güz 2017, ss.93-117; Sinan Başaran, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Rize Teşkilatı ve 1930 Belediye Seçimlerinde Rize", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:5, Sayı:47, Haziran 2017, ss.381-389.

¹³ "C.H.F. Teşkilat Heyetinde Dün Yedi Encümen İntihap Olundu.", **Hakimiyeti Milliye**, 9 Teşrinisani 1930.

¹⁴ **Vakit**, 11 Teşrinisani 1930.

¹⁵ **İnkılap**, 13 Teşrinisani 1930.

görevlendirilen bazı isimlere yer verirken¹⁶ bir gün sonra da *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi görevlendirilen mebusların bir kısmının adlarını vermektedir.¹⁷ 17 Teşrinisani günü CHF taşra teşkilatında görevlendirilen milletvekillerinin kimler olduğu artık bilinmektedir. Görevlendirilen milletvekilleri ve görev bölgeleri şöyledir¹⁸:

Görevlendirildiği Yer	Görevlendirilen Mebuslar
Adana Mersin, Cebelibereket	Naci Paşa (Konya) Ali Müfit, Hakkı, Reşit Galip (Aydın) Beyler
Afyon	Haydar Bey
Antalya, Burdur, Isparta	Şemsettin (Sivas) , Rasih Beyler
Balıkesir	Hacim Muhittin (Giresun), Halit (Bayezit), İsmail Hakkı Beyler (Balıkesir).
Bolu, Zonguldak	Cevat Abbas ve Hasan Cemil, Halil Beyler
Bursa	Doktor Şefik ve Refik Beyler
Bilecik	İbrahim Beyler
Çanakkale	Ziya Gevher Bey
Denizli	Doktor Kâzım Bey
Edirne	Faik Bey
Eskişehir, Kütahya	Ali Ulvi ve İbrahim Beyler
İçel	Emin ve Doktor Burhanettin Beyler
İstanbul	Ali (Afyon), Hüseyin, Cemil (Tekirdağı), Memduh Şevket Beyler
İzmir, Aydın, Muğla	Celâl ve Halit Beyler (Kars)
Gaziantep	Kılıç Ali Bey
Kastamonu, Çankırı	NafiAtuf (Erzurum) ve Refik Beyler
Kırklareli	Şevket Bey
Kocaeli	Salâhattin ve Ragıp Beyler
Konya, Aksaray	Hasan Fehmi (Gümüştane), Kemal Zaim, Kâzım Beyler
Manisa	Hakkı Tarık (Giresun) ve Osman Beyler
Niğde, Kayseri	Ahmet Hilmi, Halit, Reşit Beyler
Samsun,Giresun, Trabzon, Rize	Aziz Samih (Erzincan) ve Hasan Fuat Beyler
Sinop	Aptülhak Bey (Erzincan)
Sivas, Tokat, Amasya, Malatya, Şebinkarahisar	Aptülmuttalip, Rasim, Bekir Lütü Beyler
Tekirdağ	Faik Bey
Yozgat, Kırşehir, Çorum	Doktor Mustafa, Müfit Lütü, Münir Beyler

¹⁶ “Halk Fırkası’nın Dünkü İçtimanda”, **Vakit**, 14 Teşrinisani 1930.

¹⁷ “Fırka Teşkilatı ile Kimler Meşgul Olacak?”, **Hakimiyeti Milliye**, 15 Teşrinisani 1930.

¹⁸ “C.H.Fırkası Teşkilatını Yer Yer Gözden Geçirecek”, **Vakit**, 17 Teşrinisani 1930.

Söz konusu haberden 2 gün sonra, yani 19 Teşrinisaniden itibaren milletvekillerinin görev bölgelerine gitmeye başladığını öğreniyoruz.¹⁹ Bunun Cumhurbaşkanı'nın yurt gezisine çıktığı güne denk gelmesi, milletvekillerinin gönderildiği yerlerin onun seyahat güzergâhındaki iller olması dikkat çekicidir.²⁰ Dikkat çekici bir diğer nokta da tespit edilen illerin büyük bir kısmının görece SCF'nın etkili olduğu yerler olmasıdır.

Yukarıda yer alan tabloda görüldüğü üzere 26 heyette 54 milletvekili görevlendirilmiş ve toplam 46 ilde incelemelerde ve çalışmalarda bulunulmuştur.²¹ Görevlendirilen milletvekilleri CHF'nin taşra teşkilatında SCF'nin oluşturduğu sarsıntının giderilmesi, Serbest Fırka sonrası vilayetlerde durumun tetkik edilmesi ve yaklaşmakta olan mebus seçimleri ve sonrasında yapılacak büyük kongre için teşkilatların hazırlanması gibi işlerle meşgul olacaklardır. Görevlendirilen mebuslara bir talimatname verildiği ve bu doğrultuda çalışmalarının istendiğini anlaşılmaktadır.²²

2- Heyetlerin Raporlarında Tespit Ettikleri Sorunlar

Heyetler, görevli buldukları mıntıklarda yaptıkları çalışmalar neticesinde, gözlem ve tespitlerini içeren raporlar düzenlemişlerdir. Bu raporlar Aralık 1930 ile Mart 1931 tarihleri arasında kaleme alınarak CHF Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir. Heyetlerin yukarıda bahsi geçen faaliyetleri konusunda Parti merkezini bilgilendirmeyi amaçlayan bu belgeler bahsi geçen dönemde Halk Fırkasına dair önemli ve dikkat çekici bilgiler içermektedir.

Heyetlerin raporlarında ilk olarak SCF ve muhalif fırka karşısında CHF'nin pozisyonu anlatılmaktadır. Raporlara göre Serbest Fırka'nın etkili olmasında iktidar partisi teşkilatında var olan sıkıntıların büyük payı olmuştur.²³

¹⁹ "Fırka teşkilatı için Vazife Alan Mebuslar Mıntıklarına Gidiyor.", **Hakimiyeti Milliye**, 19 Teşrinisani 1930; "Teşkilat heyetleri hareket halinde", **Vakit**, 19 Teşrinisani 1930.

²⁰ Gazi 18 Teşrinisani 1930 günü akşamı yola çıkmıştır. "Gazi Hz. Bugün Seyahate Çıkıyor.", **Hakimiyeti Milliye**, 18 Teşrinisani 1930; Erdem Çanak, "Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:4, Sayı:23, Mart 2016, s.128-178.

²¹ İstanbul ve İzmir de ele alınacak iller arasındadır ve bu illerde de heyetler çalışmalarda bulunmuştur. Ancak bu iki ile ait raporlarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Dönemin gazetelerinde özellikle İstanbul heyetinin faaliyetlerine dair haberler yer almaktadır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivlerinde de herhangi bir kayda ulaşılamamıştır.

²² Kırklareli iline ait raporda "... Hattı hareketimi tayin edecek talimatnameyi beklemekle beraber Kırklareli, Lüleburgaz, Babaeski ve Pınarhisara uğrayarak tatbikata başladım; bu esnada da talimatnameyi aldım." denilmektedir. Bkz. **BCA**, 490/01-728.477.1.(Kırklareli iline ait kısım).

²³ Şevket Süreyya Aydemir de SCF'nin halktan kabul görmesinin başlıca sebeplerinden birinin CHF'de var olan "teşkilatsızlık" olduğu görüşündedir. Aydemir bu durumu CHF bahsi geçen dönemde "Atatürk hareketi olmuş ama Atatürk partisi yaratılamamıştır."

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) de heyetlerin henüz çalışmalarına başladığı günlerde benzer tespiti yapıyor:

“S.C.Fırkasının teşekkülü esnasında vuku bulan bazı hadiseler, C.H.Fırkasına, siyasi teşkilat itibarile epeyce zayıf olduğunu ispat etti. Doğrusu S.C.Fırkasının teessüsünden beklenen faydaların hiç biri olmadı ama, hükümet fırkasına hayli faydası dokundu. Onun sayesinde üstü örtülü birçok realiteler, bütün çıplaklıkları ile gözümüze çarptı. Meğer, S.C.Fırkası meydana çıkıp da hakiki vaziyeti örten perde kalkmasaydı, biz, daha uzun müddet gaflet uykusunda kalacaktık ve belki, bu uykudan, günün birinde, epeyce şiddetli bir sadme ile uyanacaktık.”²⁴

Bu bağlamda raporlar Serbest Fırka'nın hangi illerde ve ne derece başarılı olduğunu, teşkilatların muhalif fırka karşısında aldıkları tutumları, teşkilatların söz konusu durumdan ne ölçüde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Belgelerde Halk Fırkası örgütlerinin SCF'nin halk üzerinde oluşturduğu etki karşısında şaşkınlık yaşadıkları dile getirilmektedir. Bunun başlıca sebebi de uzun yıllar tek parti olmanın verdiği uyusuklukla açıklanmaktadır. Kısa süreli Terakkiperver deneyimi dışarıda bırakıldığında CHF 1923'ten 1930 yılına kadar herhangi bir parti mücadelesine girmemiştir. Seçimlere tek parti olarak girmenin verdiği rahavetin CHF örgütlerinin yeteri düzeyde çalışmamaları hatta bazı yerlerde hiç çaba sarf etmemeleri sonucunu beraberinde getirmiştir. Raporlardan anladığımız kadarı ile SCF'nin etkili olduğu bazı yerlerde CHF yöneticileri muhalif fırkanın kurulmasına “*lakayt kalmışlar*” yeni fırka ile parti mücadelesi hususunda herhangi bir girişimde bulunmamışlardır.²⁵ Kırklareli'nden sorumlu Şevket Bey'e göre, Serbest Fırka'nın süratle yayılmasında CHF teşkilatının iyi işlememesinin çok tesiri olmuştur.²⁶ CHF Denizli merkez kaza mutemedi Hüsnü Bey İstanbul'a kaçmıştır. Bunun yanı sıra muhalif fırka ile mücadele konusunda pek çok yerde herhangi bir girişimde bulunulmadığı tespiti de yapılmaktadır.²⁷ Konya'da, teşkilat SCF dolayısıyla dağınık bir halde iken Kırklareli'nin ilçesi Vize'de parti örgütü felce uğramıştır.²⁸

Sözleri ile ifade etmektedir. Yazara göre asıl mesele parti teşkilatının Atatürk'ün zihniyetini paylaşmıyor olmasıdır. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, cilt:3, s.363-364.

²⁴ Yakup Kadri, “*C.H.Fırkası*”, **Hakimiyeti Milliye**, 29 Teşrinisani 1930, s.1.

²⁵ **BCA**, 490/01-728.478.1.; **BCA**, 490/01-728.477.1.

²⁶ **BCA**, 490/01-728.477.1. (Kırklareli iline ait kısım)

²⁷ **BCA**, 490/01-728.478.1. (Denizli iline ait kısım)

²⁸ **BCA**, 490/01-728.477.1. (Konya ve Kırklareli illerine ait kısımlar) Kırklareli raporunda “İki köy müstesna olmak şartıyla kaza halkının ekseriyeti serbestçi olmuş” ifadesine yer veriliyor. **A.g.b.**

Raporlarda asıl dikkat çekici nokta iktidar partisinin teşkilatlanma konusunda yaşadığı sorunlardır. 1923'te kurulurken Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubeleri Halk Fırkası şubelerine çevrilmişti. Bununla birlikte Parti, Milli Mücadele yıllarında kurulmuş olan asker-bürokrat sınıflar ile eşraf kesim arasındaki ittifakı büyük ölçüde sürdürmüştür. Dolayısıyla teşkilatlanma konusunda gözle görünür bir çaba sarf edilmemiştir. CHF kuruluşundan 7 yıl sonra SCF deneyimi ile birlikte teşkilatlanma konusunda sorunları olduğunu fark etmiştir. Bu noktada taşra örgütleri için gönderilen milletvekilleri önemli sorunlar tespit etmişler ve bunları büyük ölçüde parti merkezine aktarmışlardır.²⁹ Raporlara göre öncelikli olarak, oluşturulmuş olan teşkilatlar çok zayıftır. Milletvekilleri 46 şehir dolaşmıştır. Bu illerin neredeyse tamamında parti örgütü içinde problem ya da problemlerden bahsedilmektedir. Bunlardan biri parti teşkilatının kurulmuş olmasına karşılık teşkilat heyetinin çalışma anlamında varlık göster(e)memiş olmasıdır. Edirne Uzunköprü'deki durum "*fırka mevcut alaka mefkut*" sözü ile ifade edilirken³⁰ Sinop Ayancık idare heyeti için "*şayanı esef cansızlık ve perişanlığın timsali*" deniliyor.³¹ Manisa'da, teşkilat bir iki yerde ez cümle sağlıklı bulunmuştur. Burdur ve Isparta teşkilatları da esaslı surette şekillenmemiş haldedir.³² Bazı kazalarda ne fırkaya üye olanların isimlerine ne de idare heyetlerinin kararlarına dair defterler bulunabilmiş ve halk genel itibarıyla ihmal edilmiştir. Yine Burdur'un kazalarında parti teşkilatı yok denecek bir haldedir.³³

Adana'da ise Fırkaya üye sayısı halkın %5'ini bile geçmemiş, bazı bölgelerde teşkilat adına hiçbir şey yapılmamıştır. Bu durumun sebebi CHF'nin Gazi gibi halk nezdinde her emir ve iradesine itaat edilen biri tarafından idare edilen tek bir parti durumunda olmasına bağlanmaktadır. Yine bölgeye ait rapora göre tek parti olunması muhalefetle mücadeleye girişilmeden seçimlerin kolaylıkla atlatılmasını sağlamıştır. Ayrıca halkın, partinin bir üyesi olarak kabul edilmesi teşkilata üye kaydına önem verilmemesini ve üye sayısının sınırlı kalmasını da beraberinde getirmiştir.³⁴

Bursa'da da parti örgütü zayıftır. Bazı yerlerde aylardan beri toplantılar yapılmamış olup buralardaki parti ocakları kapalıdır ve "*bir kısmı takımıyla Serbest Fırkaya geçmiş, onun kapanması sonrası da tamamıyla dağılmıştır.*

²⁹ CHF'nin taşra örgütlenmesinden bahsederken 1930'lu yıllarda ve hatta sonraki yıllarda, bazı doğu illerinde partinin herhangi bir teşkilata sahip olmadığını da vurgulamak gerekir.

³⁰ BCA, 490/01-728.478.1. (Edirne iline ait kısım)

³¹ BCA, 490/01-728.477.1. (Sinop iline ait kısım)

³² BCA, 490/01-728.477.1. (Manisa iline ait kısım)

³³ BCA, 490/01-728.478.1. (Antalya, Burdur ve Isparta illerine ait kısım)

³⁴ BCA, 490/01-728.477.1. (Adana, Mersin ve Cebelibereket illerine ait kısım)

Belediye reisi ve azalarının verilen resmi malumata rağmen Serbest Fırkaya geçmiş kimseler” olduğu görülmüştür. “Yenişehir köy ocaklarına varıncaya kadar dağılmıştır. Mustafakemalpaşa’da durum bu kadar kötü değil ise de parti prestijini kaybetmiştir.”³⁵

Hacim Bey’e göre de Serbest Fırkanın belediye seçimini kazandığı Susurluk’ta muhalif beş yüz oya karşılık kırk elli oyun CHF’ye çıkması burada parti mevcudiyetinin olmadığını göstermektedir.³⁶ Yine Muğla’nın 174.000 nüfusa sahip olmasına karşılık yeni girişim ile birlikte üye sayısı 20.000 e ancak ulaşmıştır. Muğla Milas’ta muntazam bir deftere bile rastlanmadığı gibi kazanın üç nahiyesiyle 93 köyünün hiç birisinde ocak teşkilatı bulunmamaktadır.³⁷

Kangal, Şhirkışla ve Hafik kazalarındaki fırka örgütünün de zayıf olduğu tespit edilmiştir. Üyelerin önemli bir kısmının hatta idare heyetlerinde yer alan bazı kişilerin okuma yazma bilmediği tespit edilmiştir.³⁸ Kayseri’de kayıtsızlığın fırka nizamnamesinden bihabersizliğe kadar vardığı ifade edilmektedir.³⁹ Benzer durum Yozgat, Çorum ve Kırşehir illerinden sorumlu heyet tarafından da dile getirilmektedir.

Raporlarda iktidar partisi teşkilatı hakkında tespit edilen sıkıntılardan biri de parti çalışmalarında yapılması gereken işlemlerin yapılmamış veyahut eksik yapılmış olmasıdır. Örneğin Aksaray’da bazı yerlerde üye kayıt defterleri tutulmamış, üyelik basit bir merasimden ibaret görülmüştür.⁴⁰ Eskişehir ve Kütahya’da CHF’ye üye kaydı yapılırken partinin açık bir hedef amaçlanıp maksat ve ihtiyacın gerektirdiği esas yerine üye sayısını fazla göstermek yoluna gidilmiş ve bu durum başarı olarak nitelenmiştir.⁴¹

Edirne’de ise nizamnamenin idare heyetlerine ait faslında belirtilen vazifelerin hiç birinin yerine getirilmediği tespit edilmiştir.⁴² Denizli kaza heyeti iki senede bir defa bile toplanmamış, üye defteri düzensiz olduğu için ne kadar üyenin olduğu anlaşılamamıştır. Benzer durumun Sarayköy ve Buldan kazaları içinde söz konusudur. Denizli’de neredeyse tüm kazalardaki parti yöneticileri “*halkı tatmin edecek evsaf ve kabiliyetten mahrum*” vaziyettedir.⁴³ Yine Yozgat’ta 1926 senesinde fırka üyeleri bir deftere

³⁵ BCA, 490/01-728.478.1. (Bursa iline ait kısım)

³⁶ BCA, 490/01-728.478.1. (Balıkesir iline ait kısım)

³⁷ BCA, 490/01-728.477.1. (Muğla iline ait kısım)

³⁸ BCA, 490/01-728.477.1. (Sivas iline ait kısım)

³⁹ BCA, 490/01-728.477.1. (Kayseri iline ait kısım)

⁴⁰ BCA, 490/01-728.477.1. (Konya ve Aksaray illerine ait kısım)

⁴¹ BCA, 490/01-728.478.1. (Kütahya ve Eskişehir illerine ait kısım)

⁴² BCA, 490/01-728.478.1. (Edirne iline ait kısım)

⁴³ BCA, 490/01-728.478.1. (Denizli iline ait kısım)

yazılmış ancak ondan sonra bu deftere hiçbir aza eklemesi yapılmadığı gibi başka bir aza defterine de rast gelinmemiştir.⁴⁴

Raporlarda parti teşkilatında çalışacak “bu işten anlayan” kişi bulmanın da önemli bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Giresun’da “*fırkayı ve fırkacılığı anlayacak şahsiyetler yoktur.*” Fırkacılık doğrudan doğruya şahsi menfaatlere istinat etmektedir.⁴⁵ Yine Karadeniz Bölgesi’nde görevli bulunan heyete göre “*fırka heyetleri mühim olan vazifelerini ifa edecek kabiliyette bulunmadıklarından bunların başında, hariçten gönderilmiş bir zatın bulunması ve tenvir, irşat vazifesini idare etmesi zaruridir.*”⁴⁶ Benzer durum Bursa için de geçerlidir.

Söz konusu heyetlerin düzenlediği raporlarda yalnız Çankırı ve Kırşehir’de fırkanın durumu iyi bulunmakla birlikte Çankırı’da teşkilatın sadece seçimlerde çalıştığına dikkat çekilmektedir.⁴⁷

Fırka’da yaşanan teşkilatlanma sıkıntısını artıran bir diğer nokta da parti içi çekişmelerin varlığıdır. Neredeyse kişisel çekişmelerin olmadığı hiçbir teşkilat yoktur.⁴⁸ Yazılanlara göre SCF’nin kurulmasında parti içi çekişmelerin de payı olmuş, fırka içerisinde yaşanan çatışma ve ayrılıklar yeni partinin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Zira Halk Fırkası’ndan ayrılanların da muhalefet fırkasının kurulmasında rol aldıklarına dikkat çekiliyor. Diğer taraftan partiden ayrılmalar CHF’nin Serbest Fırka karşısında güç kaybetmesine yol açmıştır.⁴⁹

Tokat’ta da kişisel çekişmelerden kaynaklı sıkıntıların olduğu “*Gittiğimiz yerlerde ve bilhassa Tokat’taki fırkamız mensupları arasında gördüğümüz ve işittiğimiz münaferetler mümkün mertebe giderilmiştir*” sözleri ile anlatılmaktadır.⁵⁰ Kocaeli’nde belediye seçimleri sırasında şahsi husumetler nedeniyle idare heyetinin istifa etmiştir.⁵¹ Burdur ve Giresun’da

⁴⁴ BCA, 490/01-728.477.1. (Yozgat, Çorum ve Kırşehir illerine ait kısım)

⁴⁵ BCA, 490/01-728.477.1.(Samsun, Giresun, Rize ve Trabzon illerine ait kısım). A. Hamdi Başar da “İnkılabın ve İnkılapçı elemanın merkezi olması lazım gelen Halk Fırkası, Birçok yerde menfaatçıların elinde ve emrinde çalışıyordu.” Sözleri ile benzer gözlemi yapmaktadır. Bkz. Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi, Ankara 1981, s.21.

⁴⁶ BCA, 490/01-728.477.1. (Samsun, Trabzon, Rize ve Giresun illerine ait kısım)

⁴⁷ BCA, 490/01-728.477.1. (Çankırı ve Kırşehir illerine ait kısımlar)

⁴⁸ CHF Yozgat teşkilatında yaşanan çekişmeler için bkz. Hatice Güzel Mumyakmaz, “Bahri Tatlıoğlu: Sivas Kongresi Yozgat Azası, Son Osmanlı Mebusanı ve Büyük Millet Meclisi Yozgat Mebusu, Samsun İstiklal Mahkemesi Üyesi”, *Akademik Hassasiyet*, Cilt:5, sayı:10, yıl:2018.

⁴⁹ BCA, 490/01-728.477.1; BCA, 490/01-728.478.1.

⁵⁰ BCA, 490/01-728.477.1.(Tokat iline ait kısım)

⁵¹ BCA, 490/01-728.478.1.(Kocaeli iline ait kısım)

kişisel meseleler SCF'nin kurulmasına yol açmıştır.⁵² Yine Edirne'de idare heyetine karşı bazı kişilerin şahsi sorunlar yaşaması partinin SCF karşısındaki durumunu zayıflatmıştır.⁵³ Çankırı'da iki kişi arasında senelerden beri devam eden düşmanlık CHF'yi zayıf göstermektedir.⁵⁴ Muğla'da da vilayet fırka yönetiminin kendi ile alakadar olup parti ve belediye işlerini ihmal etmeleri, parti içinde kişisel çatışmalara yol açmıştır.⁵⁵

Fırka içi çatışmaların nedenlerinden biri de makamların belirli kişilerin elinde toplanmış olmasıdır. Hiç kuşkusuz bu durum parti içinde var olan sorunları daha da belirginleştirmiş hatta fırka mensuplarının ve halkın partiden uzaklaşmalarına sebebiyet vermiştir. Örneğin Kayseri'de şahıslardan ve inhisarcılıktan şikayet olunduğuna değiniliyor ve “*üç dört senedir bir defa olsun reylerine müracaat edilmediğinden kırgın hale gelmişler*” tespiti yapılıyor.⁵⁶

Keşan'da Halk Fırkası'ndan ayrılarak SCF'yi kuran kişiler, fırka yönetiminde fikirlerine önem verilmediği, teşkilat yönetiminde aynı kişilerin bulunmalarının partiden ayrılmalarına neden olduğunu görevli mebuslara bildirmişlerdir.⁵⁷ Burdur, Antalya ve Isparta illerinde de halk ihmal edilmiş ve parti yönetimi birkaç kişinin tekeline girmiştir.⁵⁸ Bursa'da Gemlik ve Orhaneli dışındaki tüm kazalarda fırka teşkilatı bölünmüş haldedir. Burada “*bir tarafta fırka yönetimini elinde bulunduran ve sahip oldukları mevki nüfuzları için kullananlar, bu kişilerin fırka teşkilatını kendi tekellerinde buldurmasına karşı olan ve bu nedenle SCF teşkilatının tesisine yardımcı olanlar, bir de iki taraf arasında gidip gelenler vardır.*”⁵⁹

Karadeniz mıntıkasında çalışmalarını sürdüren heyet de parti teşkilatının “*mahdut bir zümrenin inhisarı altında kaldığı*” görüşündedir. Heyete göre söz konusu durum CHF'nin kuvvetlenmesine ve halk üzerinde bir sempati uyandırmasına engel olan en kuvvetli sebeptir.⁶⁰

Yalnız parti idare heyetlerindeki görevler değil Türk Ocakları, Himaye-i Etfal gibi Halk Fırkası ile irtibatlı cemiyetlerdeki önemli makamların da aynı

⁵² BCA, 490/01-728.478.1.(Antalya, Burdur ve Isparta illerine ait kısım); BCA, 490/01-728.477.1.(Samsun, Giresun, Trabzon ve Rize illerine ait kısım)

⁵³ BCA, 490/01-728.478.1.(Edirne iline ait kısım)

⁵⁴ BCA, 490/01-728.477.1.(Çankırı iline ait kısım)

⁵⁵ BCA, 490/01-728.477.1.(Muğla iline ait kısım)

⁵⁶ BCA, 490/01-728.477.1.(Kayseri iline ait kısım)

⁵⁷ BCA, 490/01-728.478.1.(Edirne iline ait kısım)

⁵⁸ BCA, 490/01-728.478.1. (Çanakkale iline ait kısım)

⁵⁹ BCA, 490/01-728.478.1.(Bursa iline ait kısım)

⁶⁰ BCA, 490/01-728.477.1. (Samsun, Giresun, Trabzon ve Rize illerine ait kısım)

kişilerin tekelinde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶¹ Serbest Fırka'nın güçlü olduğu Denizli'de belediye meclisi üyeliği, tayyare, Türk Ocağı, Himaye-i Etfal, Hilal-i Ahmer, ticaret odası, ziraat odası, anonim şirketler heyeti idare üyeliklerinin belirli kişilerin elinde bulundurulmasının rahatsızlığa yol açtığı bildiriliyor. Bu ilde şahsi tahakkümlere yer verilmeyeceği ve mutemedin kardeşinin belediye başkanı olmayacağı konusunda teminat verilmesi üzerine münevverler ve bölgenin ileri gelenleri başta olmak üzere halkın partiye ilgi ve alakası sağlanmıştır.⁶²

Kütahya ve Eskişehir bölgesine ait raporlarda bütün mutemetlerin sırayla birbirlerini tuttukları, aynı şahısların sürekli mutemet ve idari heyetleri teşkil ettikleri ve bütün mevkileri kendilerine tahsis ettikleri bilgisine yer verilmektedir. Söz konusu belgede “*umumi meclis azalığı ticaret odası, Himaye-i Etfal, Tayyare Cemiyetleri, Türk Ocağı riyasetlerini nefsinde cem eden mutemetler çoktur*” denilmektedir.⁶³ Bu durum münevver gençleri firkadan soğutmuş ve uzaklaştırmıştır.

İktidar partisinin zayıf olmasındaki bir diğer sebep mutemetlerdir.⁶⁴ Mutemetlerin gerek parti mensuplarına gerekse halka karşı olumsuz tavır ve tutumları da partiye olan ilginin azalmasına neden olmuştur.⁶⁵ Denizli'de mutemetlerin tavrı halkın hoşnutsuzluğuna yol açmıştır. Burada idare heyetlerine önem verilmemiş, mutemetlerin arzu ve kanaatlerine muhalif

⁶¹ Başta Türk Ocakları olmak üzere Muallimler Birliği, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Tayyare Cemiyeti gibi kuruluşlar 1927 yılında CHF'nin hars kuruluşları olarak kabul edilmiş ve bahsi geçen teşekküllerin başkanlarının CHF müfettişlerince onaylanması kararı alınmıştır. Bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, TBMM Matbaası, Ankara 1927, s.11.

⁶² **BCA**, 490/01-728.478.1.(Denizli iline ait kısım)

⁶³ **BCA**, 490/01-728.478.1.(Eskişehir ve Kütahya illerine ait kısımlar)

⁶⁴ Mutemetlik makamı 1923 nizamnamesi ile oluşturulmuştur. Umumi Heyet-i İdare tarafından seçilen mutemetlerin görevi için şöyle denilmektedir: “Vilayet mutemedi firkanın vilayette mümessilidir. Hudud-u vezaifi, firkanın gaye-i teşekkülü”dür. Umumi Heyet-i İdare ile haberleşmek, kaza mutemetini tayin etmek de görevleri arasındadır. Kaza mutemedi de kazada fıkranın temsilcisidir ve ocak heyetlerine rehberlik etmekle görevlidir. 1927 Nizamnamesi'nde de mutemetlerin vazifesi değişmezken bu kişilerin parti müfettişleri tarafından atanması kararlaştırılmıştır. Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 380-381, 402.

⁶⁵ CHF yönetimi de mutemetlerden kaynaklı rahatsızlıkların farkındadır. Nitekim İzmir'den sorumlu heyette yer alan Vasıf Bey şehre geldiğinde basına bir demeçte “Mutemetlik mülğadır... Fırka azası toplanacak içlerinden arzu ettiklerini heyete intihap edecekler. Bu hususta hiç bir yerden ve hiç birimiz tarafından namzet gösterilemeyecek ve azanın itimat ederek intihap ettiği vilâyet heyeti firkanızın doğrudan doğruya mümessili bulunacaktır.”, “Vasıf B. Ve Arkadaşları İzmir'de”, **Vakit**, 23 Teşrinisani 1930, s.3.

fikir öne sürenler parti disiplinine itaatsizlik suçlaması ile heyetten çıkarılmışlardır.⁶⁶

Balıkesir Bigadiç'te de Halk Fırkası mutemedi Kenan Beyin fazla asabi ve şiddetli tavrı pek çok kişinin muhalif fırkaya geçmesine neden olmuş ve belediye seçimlerini SCF kazanmıştır.⁶⁷ Karadeniz Bölgesi'nden sorumlu heyetin aktardığına göre Samsun'da halkın arzusuna hiç mutabık olmayan idare heyeti ve kaza mutemetleri halka yüksek bir mevkiden bakarak onlarla meşgul olmamışlar ve Fırkaya girmesi gereken bazı kimseler alınmamıştır.⁶⁸

Çanakkale iline ait raporda da, birkaç istisna dışında fırka mutemetleri ile idare amirleri arasında anlaşmazlıkların olduğu anlatılmaktadır. Belgede konuyla ilgili olarak şu ifadelerle yer verilmektedir:

“Bu hal devlet otoritesini zedelediği gibi fırkayı da en büyük zafa doğru sürüklemiş, yavaş yavaş kıymetli unsurlarını kaçırmaya başlamış ve biraz sonra halkın tam bir alakasızlığıyla karşılaşmıştır. Pek dar bir mühit çok az bir insanla kalan fırka mensupları bu zaafın hakiki sebebini aramayıp dışardan gelen şikâyetlere ağır muameleler ve tehditlerle mukabele etmişler ve bütün bunları fırkaya muhalefet şeklinde göstermişler ve kendilerinden herkesi büsbütün soğutmuşlardır.”⁶⁹

Sinop'ta incelemelerde bulunan Aptülhak Bey de mutemetlik ve müfettişliğin yeniden ele alınması gerektiği görüşündedir.⁷⁰

Memurların halka karşı takındıkları tavrın da partiye olan alakayı etkilediğinin altı çiziliyor. Raporlarda, halkın şikâyetlerine de yer verilmektedir. Memurlar söz konusu şikâyetlerin ilk sırasında yer almaktadır. Halk tarafından devletin, daha doğrusu iktidardaki CHF'nin, uzantısı olarak algılandığı düşünüldüğünde bu durum teşkilatın halk nazarında itibarını zedeleyen bir etken olduğu söylenebilir. Nitekim Bursa iline ait raporda şöyle denilmektedir: “ *Bu müşkülât ve şikâyetlerin çoğu kanunları tatbik eden memurların bazı indi hareketlerinden neşet etmekle beraber halk yalnız zevahir görebildiği için işin hakikatine nüfuz edememekte ve binnetice her şey Hükümete yüklenmektedir.*”⁷¹

⁶⁶ BCA, 490/01-728.478.1.(Denizli iline ait kısım); ayrıca bkz. BCA, 490/01-728.478.1.(Adana, Cebelibereket ve Mersin illerine ait kısım)

⁶⁷ BCA, 490/01-728.477.1.(Balıkesir iline ait kısım).

⁶⁸ BCA, 490/01-728.477.1.(Samsun, Giresun, Trabzon ve Rize illerine ait kısımlar)

⁶⁹ BCA, 490/01-728.478.1.(Çanakkale iline ait kısım)

⁷⁰ BCA, 490/01-728.477.1.(Sinop iline ait kısım)

⁷¹ BCA, 490/01-728.478.1.(Bursa iline ait kısım); Afyon heyeti de benzer duruma dikkat çekiyor. Bkz. BCA, 490/01-728.478.1.(Afyon iline ait kısım)

Çanakkale ve Denizli’de de memurların içinde bulunduğu durum partinin zayıflamasında önemli bir etken olarak gösterilmektedir.⁷² Muğla’da ise memurların suiistimallerinin halkta rahatsızlık uyandırdığının ve bu durumun muhalefet tarafından kullanıldığının altı çizilmektedir.⁷³

CHF içinde yaşanan bu sıkıntılar gerek SCF’nin vilayetlerde şube açmasında gerekse muhalif fırkaya üye olanların sayısının artmasına katkı sağlamıştır. İktidar partisinden söz konusu nedenlerle ayrılanların veya partiye dahil olamayanların Serbest Fırka’ya katıldıkları da anlaşılmaktadır.

Para sıkıntısı da raporlarda teşkilatlar açısından önemli bir mesele olarak kaydediliyor. Denizli’de “*bütün kazalar mali aciz içindedir*” denilmektedir.⁷⁴ Konya teşkilatının da mali vaziyeti iyi değildir. Bu ilde üye aidatı çok toplanamamış, bazı yerel yardımlar dışında nakit para temin edilememiştir.⁷⁵ Teşkilatların mali sıkıntılarının giderilmesi için merkezden yardım yapılması önerisinde bulunulmaktadır.⁷⁶

Edirne’de ise aidatların matbu koçanlar ile ve düzenli olarak toplanmadığının, bunun da teşkilata karşı güvensizliğe ve hoşnutsuzluğa yol açtığı zikrediliyor. Bu ilden sorumlu olan Faik Bey İzmir, İstanbul, Samsun gibi nispeten zengin ve müreffeh şehirler dışındaki yerlerdeki teşkilatın sadece aidatlarla yaşayabilmesinin mümkün olmadığı görüşündedir.⁷⁷

Heyetlerin raporlarında münevver gençlerin ihmal edilmiş olmasının ve parti teşkilatında bunlara yer verilmemesinin de CHF örgütlenmesinin zayıf olmasında payının olduğu üzerinde durulmaktadır.⁷⁸ Söz konusu zümrenin partiye dahil edilememesinde Türk Ocakları gibi kuruluşların çaba sarf etmemiş olması da eleştirilmektedir.⁷⁹ Bu meselede ilginç olan nokta, raporlarda milletvekillerinin sıklıkla münevverlerin partiye ve teşkilata kazandırılması üzerinde durmalarına karşılık halkın partiye kazandırılmasına dair bir çaba veya vurguya rastlanmamasıdır.

Raporlarda esas dikkat çekici nokta, vilayetlerde gerek halkın gerekse CHF mensuplarının parti prensiplerini, rejimi ve inkılapları benimseme konusunda önemli eksiklerin olmasıdır. Bu durum 40 tan fazla ili gezen 26

⁷² BCA, 490/01-728.477.1. (Çanakkale ve Denizli illerine ait kısımlar)

⁷³ BCA, 490/01-728.477.1. (Muğla iline ait kısım)

⁷⁴ BCA, 490/01-728.478.1. (Denizli iline ait kısım)

⁷⁵ BCA, 490/01-728.477.1. (Konya iline ait kısım)

⁷⁶ BCA, 490/01-728.477.1.(Kırklareli iline ait kısım)

⁷⁷ BCA, 490/01-728.478.1.(Edirne iline ait kısım)

⁷⁸ BCA, 490/01-728.478.1.(Antalya, Burdur,İsparta illerine ait kısım)

⁷⁹ BCA, 490/01-728.477.1.(Niğde ve Kayseri illerine ait kısım)

heyetin hepsinin istisnasız hemfikir olduğu ve merkeze gönderdikleri raporlarda bilhassa üzerinde durdukları bir meseledir.⁸⁰

Yozgat, Çorum, Kırşehir illerinde faaliyetlerde bulunan heyet “*fırkanın umumi esasları bilhassa halkçılık, laiklik ve mutedil devletçilik hakkında arkadaşların ekseriyeti azimesi muhtacı tenvir haldedir.*” diye yazmaktadır. Yine heyete göre Kırşehir’de kaza ve köylerde halkın dörtte üçü prensipleri “*layıkıyla anlayamamışlardır.*”⁸¹

Edirne’de “*Taşralarda hayli münevver geçinen birçok insanlar vardır ki cumhuriyetin demokrasinin layıklığın manasını henüz anlamamış ve fırkanın bu nükatesasiyye hakkındaki umdelerinin mahiyyetini kavramamış olmaktan mütevellit*” bir kesim vardır.

Samsun’da CHF’de “*azalışa girenlerin hiç birisi fırkanın umdelerini bilmiyordu. Fırka esasları kimseye telkin olunmamıştır... Köylüler toptan fırkaya mal edilmişlerdir. Tabii fırka hakkında hiçbir malumat ve kanaatleri yoktur.*” denilirken Karadeniz heyeti “*Halk, memleket meselelerinin en basit cephelerinin bile cahilidir*” sözleri ile tabloyu anlatmaktadır.⁸²

Çanakkale’de Fırka başında bulunanların inkılâbı ve parti prensiplerini anlayamamış olmasından yakınılmaktadır.⁸³ Benzer şekilde Kastamonu’da da bütün parti teşkilatının ve mensuplarının Fırkanın ve Fırkaya istinat eden Hükümetin faaliyetleri ve programı hakkında tenvir edilmeye şiddetle

⁸⁰ Hilmi Uran da anılarında, bahsi geçen dönemde geniş halk kitlelerinin inkılabına henüz ısınmamış olduğuna dikkat çekmektedir. Uran’a göre “...yukarıdan aşağıya bir baskıyla halk kitlelerine empoze edilen içtimai yenilikler, halkın benliğine işleyinceye kadar korunup durmadıkça ve isteğe bırakılmadıkça, cemiyet bünyesinde tutunamamak tehlikesine maruzdurlar.”Uran, **a.g.e.**, 197.

⁸¹ **BCA**, 490/01-728.477.1.(Yozgat Kırşehir ve Çorum illerine ait kısım) aynı güzlerde gözlemlerde bulunan Cumhurbaşkanı’nın da aynı konuya dikkat çekmesi tesadüf olmasa gerekir. Gazi İstanbul Türk Ocağı’nda yaptığı konuşmada “...Yolun çalıştığımız büyük mefkureyi halkın kalbinde bir fikir haline geçirmelisiniz... Demokrasinin ne olduğunu halka anlatmak bilhassa sizin vazifenizdir. Birtakım kelimeler var ki sık sık telaffuz edildiği halde hatta münevverlerimiz arasında onu tamamıyla anlayanlar çok değildir. Halkçılığın ne olduğunu, esaslarının neden ibaret bulunduğunu, halkçıların halka karşı ne gibi vazifeler deruhte etmek mecburiyetinde kalacaklarını madde madde izah etmek lazımdır. Cumhuriyeti, onun icabatını yüksek sesle anlatınız. Cumhuriyet prensiplerini sevdiniz, bunu kalplere yerleştirmek için hiçbir fırsatı ihmal etmeyiniz...” **Vakit**, “*Gazi Hazretlerinin Dünkü Ziyareti*”, 19 Kanunuevvel 1930. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, cilt: 2, s.290-291.

⁸² **BCA**, 490/01-728.477.1.(Samsun, Giresun, Rize ve Trabzon illerine ait kısım)

⁸³ **BCA**, 490/01-728.478.1.(Çanakkale iline ait kısım)

ihtiyaçları olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle halkın ve bilhassa fırka üyelerinin prensipler hakkında aydınlatılması istenmektedir.⁸⁴

Afyon Heyeti durumu “*Herhangi bir hadise memleketin şurasında burasında bir teşevvüş (karışıklık) husule getiriyorsa bunun en başlıca sebebi, halkın bizi ve fırkayı bilmemesinde aramalıdır.*” sözleri ile ifade etmektedir.⁸⁵ Kırklareli’ne ait raporda da şöyle yazmaktadır: “*Fırkamızın maksat ve gayeleri halka anlatılmamış ve fırka mefhumu her sene toplanıp gösterilen her hangi bir namzede rey vermekten ibaret kalmıştır. Memlekette olup biten ve halkı alakadar eden işler hakkında fırka kanalından bir şey duymak ve öğrenmek isteyen fırkacılara hiçbir şey söylenmemiş, fırkacılığın zevki tattırılmamıştır.*”⁸⁶

Eskişehir ve Kütahya bölgesine dair raporda yer alan şu ifadeler oldukça çarpıcıdır: “*köyle kasaba, kasaba ile şehir arasında asırlık farklar vardır... asıl halkla meşgul olunmamıştır. Halka bir gaye bir kanaat telkin olunmamış ve medeni ve siyasi vazifeleri öğretilmemiştir. Halkın reyini elinden vergi gibi almaktayız.*”. Fırkanın asıl gücünün Gazi’den kaynaklandığı vurgulanmakta ve üye sayısından ziyade üyelerin parti değerlerine ne derece bağlı olduğuna önem atfedilmektedir. Adı geçen heyet partiye dair gözlemlerinde “*cumhuriyet nedir, ne anlıyorsun?*” sorusuna “*Cumhuriyet gazi paşadır.*” cevabını aldıkları, “*Teşekkül ve infisah eden serbest fırka ile fırkamızın prensipleri arasındaki mütefarik hututu idrak ve icabında münakaşa ve izah edecek kaç idare heyeti reisi(muhtemet) vardır.*” İfadelerine yer veriliyor. Parti teşkilatının halkla temas etmediği, inkılaplar ve yapılanların halka anlatılması konusunda pek bir çaba sarf edilmediğinin altı çiziliyor.⁸⁷

Bu sorun üzerinde yine hem fikir olunan nokta teşkilatın bu hususta gayret göstermemiş olmasıdır. Edirne raporunda taşralarda münevver geçinen pek çok kişinin parti prensipleri hakkında bilgiye sahip olmadığı, bu hususta halkın rehberi olması lazım gelen idare heyetlerinin herhangi bir çabalarına rastlanmadığı gibi bu konuda teşkilat yönetimine merkezden de

⁸⁴ BCA, 490/01-728.477.1.(Kastamonu ve Çankırı illerine ait kısım)

⁸⁵ BCA, 490/01-728.478.1.(Afyon iline ait kısım)Heyete göre “Devletin siyasi aliyesi büyük inkılaplar geçirmiş, demokrasinin en mütakamil şekilleri alınmış ve en iyi kanunlar çıkarılmış... bütün bunlardan halkın çokluk haberi yoktur. Halkın fiilen gördüğü şey o küçük memurların küçük kabahatlarıdır. Demokrasinin en mütakamil şekli kabul edilmekle beraber halka bu hususta lazım olan terbiye de verilmiş değildir. Bunları toplayıp ta memleket sizindir. Yükselmesi için ne düşünüyorsunuz, neye ihtiyaç vardır diye sorulmamıştır.” **A.g.b.**

⁸⁶ BCA, 490/01-728.477.1.(Kırklareli iline ait kısım)

⁸⁷ BCA, 490/01-728.478.1.(Eskişehir ve Kütahya illerine ait kısım)

teşvik ve direktif gelmediği bildirilmektedir.⁸⁸ Anlaşılan o ki halkı ve parti mensuplarını aydınlatma konusunda yalnız vilayet idare heyetlerinin değil parti merkezinin ve milli teşekküllerin de kayda değer bir çalışma yapmadığı düşünülmektedir.

CHF vilayet ve kaza idare heyetlerinin büyük ölçüde egemen olduğu söylenen milli teşekküllerin durumuna da raporlarda yer verilmektedir. Bir kaç istisna şehir dışında milli teşekküllerin de çalışmadığı, kendilerinden beklenen görevleri pek de yapamadıkları zikrediliyor. Özellikle Türk Ocaklarının vilayet ve kaza merkezlerinde çok pasif olduğu, faaliyetlerinin kısıtlı olduğu hatta bazı yerlerde kapalı denecek vaziyette bulunduğu aktarılıyor.⁸⁹ Partinin yan kuruluşları olarak görülen bu yapıların halkın, bilhassa da genç ve münevver kesimin partiye kazandırılması konusunda çaba sarf etmemişler, aksine bazı yerlerde SCF'yi desteklemişlerdir.⁹⁰

Afyon'da Türk Ocakları ve Muallimler Birliğinin müspet sahalarda çalıştığına, iş görüldüğüne şahit olunmadığı, senenin muayyen günlerinde toplanıp dağıldıklarına işaret edilmektedir. Türk Ocakları ve Muallimler Birliği genel merkezlerinin şubeleriyle daha çok iletişimde ve temasta bulunması istenmektedir.⁹¹

Bu tarihlerde yurt gezisinde olan Mustafa Kemal Paşa Aydın'da Türk Ocağı idare heyeti ile yaptığı görüşmede kendisine harcırah ve vasıtasızlıktan yakınılması üzerine şeyh ve müritlerin köye giderken otomobil masrafını düşünmediklerini hatırlatarak bir ülküye gönül verenlerin amaçları uğrunda her türlü zahmet ve fedakârlıktan zevk alacaklarını belirtmiştir.⁹²

3- Heyetlerce CHF Teşkilatlarını Güçlendirmek İçin Yapılması Gerekenler

Mebuslar raporlarında CHF teşkilatında gözlemledikleri sorunların giderilmesi için yaptıkları faaliyetlere ve önerilere de yer vermişlerdir. Heyetlerin tamamı milli teşekküllerle, özellikle Türk Ocakları ve Muallim

⁸⁸ BCA, 490/01-728.478.1.(Edirne iline ait kısım)

⁸⁹ BCA, 490/01-728.478.1.(Eskişehir ve Kütahya illerine ait kısım)

⁹⁰ BCA, 490/01-728.478.1.(Çanakkale ve Bursa illerine ait kısımlar); BCA, 490/01-728.477.1.(Konya ve Aksaray illerine ait kısım). Örneğin Burdur ve Antalya illerinde SCF'ye geçişler söz konusudur. BCA, 490/01-728.478.1(Burdur, Isparta ve Antalya illerine ait kısım).

⁹¹ BCA, 490/01-728.478.1.(Afyon iline ait kısım)merkezlerin ve maarif vekaletinin gençlere halkçılık fikrini aşılması gerektiğinin altı çizilmektedir.

⁹² "Gazi Hz. Nazillide", **Vakit**, 5 Şubat, 1931.

Birlikleri ile görüşmüşlerdir.⁹³ Partinin güçlendirilmesi konusunda destekleri vurgulanırken bilhassa öğretmenler üzerinde durulmuştur. Öğretmenlerin Halk Fırkasını, rejimi ve inkılapları halka anlatma konusunda önemli bir işleve sahip oldukları, dolayısıyla onlardan daha çok gayret etmeleri talep edilmiştir.

Gazi de aynı günlerde Konya'yı ziyaretinde yaptığı konuşmasında “*biz bütün vatandaşları fırkamızın kadrosu haricinde tasavvur etmiyoruz. Aralarında maksadı anlamamış olanlar bulunabilir. En nihayet bunlara milli ve siyasi vazifelerimizi anlatmak fırka teşkilatımıza, fırkamızın bir şubesi olan Türk Ocaklarına ve her yerde behemahal Türk Ocaklarının içinde memleket gençleriyle beraber çalışmaları icabeden muallimlere teveccüh eder.*”⁹⁴ sözleri ile aynı vurguyu yapmaktadır.

Söz konusu belgelerde iktidar partisinin doğal üyesi olarak görülen öğretmenlerin partiye dâhil edilmesi de fırka yönetiminden istenmektedir.⁹⁵ Parti prensiplerini ve cumhuriyet rejimini halkın anlayacağı bir dille anlatabilmek için öğretmenlerden bilhassa köy öğretmenlerinden faydalanılması üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle de CHF'ye alınmaları gerektiği hususunda ısrar edilmektedir. Örneğin Muğla'dan sorumlu bulunan heyet, “*inkılâbın müdafaa ordusunun zabitan heyeti olan*” muallimlerin inkılâpla münasebeti olmayan idarelerin oluşturduğu kaideler ile fırkanın dışında kalmaması gerektiğinin altını çizmekte⁹⁶Eskişehir heyeti öğretmenlerin fırkaya kaydının sağlanması, bu vesile ile Muallimler Birliği ve Türk Ocakları ile fırkanın fikri mesaisinin temin edilmesi fikrini ileri sürmektedir.⁹⁷

Bu doğrultuda genç ve münevver kesimin fırka dâhiline alınarak harsi mesai yapmaları için İdman, Türk Ocakları, Muallimler Birliği gibi milli teşekkülleri himaye etmek gerektiğinin altı çiziliyor. Milli kuruluşlar halkı aydınlatma konusunda daha etkin hale getirilmelidir. Söz konusu gaye için milli kuruluşlar parti merkezi ve teşkilatları tarafından desteklenmelidir. Milli kuruluşların maddi olarak desteklenmesi gerektiği heyetlerce ifade

⁹³ Kütahya heyetine göre “Muarifte bu derece geri sanayide bu merteye iptidai bir milleti yükseltmek için yalnız Hükümet hareketlerine göz dikmek bütün hamleleri oradan beklemek insafsızlık olur. Halka doğru hareketleri halkın işini halktan alınacak teşekküllerle idare etmek muvaffakiyet temin edebilir.”. **BCA**, 490/01-728.477.1. (Eskişehir ve Kütahya illerine ait kısım)

⁹⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 2, s.303.

⁹⁵ **BCA**, 490/01-728.477.1.(Sivas iline ait kısım)

⁹⁶ **BCA**, 490/01-728.477.1.(Muğla iline ait kısım)

⁹⁷ **BCA**, 490/01-728.477.1.(Eskişehir ve Kütahya illerine ait kısım)

edilirken merkezden denetlenmeleri ve takibatta bulunulması öneriliyor.⁹⁸ Ayrıca söz konusu teşekküllerin bir araya getirilmesi, birleştirilmesi gerektiğini savunanlar da vardır.⁹⁹

Heyetler parti örgütünü güçlendirmek adına bir taraftan CHF'den ayrılarak SCF'ye geçenlerin tekrar Halk Fırkasına dönmelerini sağlamaya çalışmışlar diğer taraftan da SCF içinde yer almış olanların iktidar partisi bünyesine katılmasını hedeflemişlerdir. SCF içinde yer almış kişilerin CHF'ye katılmaları bazı illerde davet ile bazı illerde ise kişilerin kendi başvuruları ile gerçekleşmiştir. Antalya, Burdur, Isparta'dan SCF'ye katılmış olanlar, Halk Fırkasına başvurmuştur.¹⁰⁰ Çanakkale'de gerek partiden ayrılanlar gerekse SCF'yi kuranlar Halk Fırkasına üyesi olmuşlardır.¹⁰¹ Serbest Fırkanın Silifke merkez teşkilatını oluşturan kişilerle “*umumi ve hususi temaslarla kendilerini tenvir irşad edilmiş*” ve sabıkası bozuk iki kişi dışındakilerin partiye kabul edilebilecekleri bildirilmiştir.¹⁰² Eskişehir'de SCF'yi meyletmış kişilere fırkanın prensipleri ve maksatları konusunda bilgi verildiği ve pek çok gencin fırkaya kaydolduğu bilgisine yer verilmektedir.¹⁰³

Muhalefet partisinde yer alanların CHF'ye kabulü ile iktidar partisinin güçlendirilmesi istenmekle birlikte başvuran her Serbest Fırkalarının partiye alınması da söz konusu değildir.¹⁰⁴ Örneğin Niğde'de SCF'lilerden “*umumca temiz görülen*” ve CHF'ye geçmesinde fayda görülenler fırkaya kazandırılmıştır. Raporda bu girişimde muhalif olanların tekrar bir girişimde bulunmaları endişesinin de etkili olduğu vurgulanmıştır¹⁰⁵ Benzer şekilde Antalya'da belediye seçimleri sırasında taşkınlık çıkarmayan tüccar ve esnaf da partiye davet edilmiştir.¹⁰⁶

⁹⁸ BCA, 490/01-728.478.1.(Balıkesir iline ait kısım); BCA, 490/01-728.477.1.(Kastamonu ve Kırklareli illerine ait kısımlar)

⁹⁹ BCA, 490/01-728.477.1.(Tekirdağ iline ait kısım). Raporlarda genellikle milli kuruluşların desteklenmesi ve mevcut yapıları ile faaliyetlerini sürdürmeleri ve CHF'nin faaliyetlerini desteklemeleri fikri üzerinde duruluyor. Örneğin Balıkesir heyeti şehirde Muallimler birliği şubesinin açılmasını sağlıyor. Ancak aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa teşekküllerin birleştirilmesi düşüncesindedir. Balıkesir'e geldiğinde söz konusu girişim için ayrı ayrı hareket etmemelerini ve Türk Ocağı ile birleşmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Çanak, **a.g.m.**, s.164.

¹⁰⁰ BCA, 490/01-728.478.1. (Antalya, Burdur ve Isparta illerine ait kısım)

¹⁰¹ BCA, 490/01-728.478.1. (Çanakkale iline ait kısım)

¹⁰² BCA, 490/01-728.478.1. (İçel iline ait kısım)

¹⁰³ BCA, 490/01-728.478.1. (Eskişehir iline ait kısım)

¹⁰⁴ BCA, 490/01-728.477.1. (Muğla iline ait kısım); BCA, 490/01-728.478.1. (Denizli iline ait kısım)

¹⁰⁵ BCA, 490/01-728.478.1. (Niğde iline ait kısım)

¹⁰⁶ BCA, 490/01-728.478.1. (Antalya, Burdur ve Isparta illerine ait kısım) Antalya 1930 belediye seçimlerinin en hararetli geçtiği ve bazı istenmeyen olayların yaşandığı yerlerden

Kırşehir’de ise SCF’ye girmiş olup pişmanlık duyanlardan dürüst ve itimat edilir olanlar kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra muhalif fırkaya girenlerin alındığı ancak iç teşkilata alınmadıkları kaydedilmektedir.¹⁰⁷ Raporlardan anlaşılan o ki, SCF’de yer alan kişilerin CHF’ye katılması istenmekle birlikte söz konusu kişilere güvenilmemekte ve parti yönetimine dahil edilmekten kaçınılmaktadır. Diğer taraftan başta eski muhalif partililer olmak üzere farklı kesimlerin iktidar partisi çatısı altında toplanması ile partinin daha geniş kesimlere ulaşması ve olası muhalif oluşumların önüne geçilmesi hedeflenmiş olabilir.

Parti teşkilatının güçlendirilmesi hususunda parti merkezinin aldığı ve görevlendirilen heyetlerce uygulanan karar, vilayet ve kaza kongrelerinde serbest seçim usulünün uygulanmasıdır. Daha önceki kongrelerde adaylar parti yönetimince kararlaştırılırken 1931 yılında gerçekleştirilen kaza ve vilayet kongrelerinde adaylar serbest usulle belirlenmiştir. Bu uygulamaya geçişte hiç kuşkusuz Serbest Fırka deneyiminin önemli bir etkisi olmuştur. İncelenen raporların tamamında serbest seçim usulünün teşkilat ve halk üzerinde olumlu etki yaptığı söylenmektedir.

Memnuniyet uyandıran bu değişim ile “*genç ve münevver zümrenin çok fazla yer bulamadığı*” Afyon teşkilatında parti ilkelerine daha bağlı olduğu düşünülen bu kesim ön planda yer alabilmiştir.¹⁰⁸ Adana’da parti içindeki şahsi muhalefeti kaldırmak adına faydalı olmuştur.¹⁰⁹ Kayseri’de de namzet gösterilmeksizin seçim yapılması partinin gücünü ve partiye bağlılığı artırdığı bilgisine yer verilmektedir.¹¹⁰

Benzer şekilde Denizli’de mahalli fırka mensuplarının arzu ve temayülleri dahilinde seçim yapılacağı, fırka mensuplarının görüş ve dileklerinin dikkate alınacağı vurgusu memnuniyetle karşılanmıştır.¹¹¹ Edirne’de ise serbest seçimin halk üzerinde iyi bir tesir yapmış, ocakların dışında kalmış birçok vatandaşın ocaklara geldiği, fırkaya pek de ilgi göstermeyen Pomak köylerinde büyük bir alaka uyandırdığı bilgisine ulaşıyoruz.¹¹²

Çanakkale bölgesi için görevlendirilen Ziya Gevher, serbest seçim usulünün CHF açısından sakıncalı olduğu görüşündedir. Gevher fırka

biridir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Sabri Balkaya, “1930 Antalya Belediye Seçimleri ve Yansımaları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Haziran 2018, 22(2), ss. 1075-1091.

¹⁰⁷ BCA, 490/01-728.477.1. (Yozgat, Kırşehir ve Çorum illerine ait kısım)

¹⁰⁸ BCA, 490/01-728.477.1. (Afyon iline ait kısım)

¹⁰⁹ BCA, 490/01-728.477.1. (Adana iline ait kısım)

¹¹⁰ BCA, 490/01-728.477.1. (Kayseri iline ait kısım)

¹¹¹ BCA, 490/01-728.478.1. (Denizli iline ait kısım)

¹¹² BCA, 490/01-728.478.1. (Edirne iline ait kısım)

teşkilatının başında yer alanların inkılâpları anlayamadığı dolayısıyla taşra teşkilatlarının başkanlık edecek kişileri serbest seçmeye müsaade etmenin doğru olmadığını savunmaktadır. Fikrini şu sözlerle açıklıyor: “*Mademki firkanın kapısı halka açıktır ve reislerini de bu halk intihap edecektir, bu intihap bizim düşüncelerimize göre değil, o kitlenin arzusuna, ruhuna göre yol alabilir. Bugün irşatla olan işin yarın menfaat ve hatta bize aksi bir politika ile bozulması ve her yerde fırkamızın başına en muzır unsurların geçmesi imkanı yok mudur? Bence kuvvetle mevcuttur.*”¹¹³

Görevli heyetler tarafından parti merkezine iletilen önerilerden biri de teşkilatların sık sık teftişten geçmesidir. Teşkilatta denetimsizliğin önemli bir sorun olduğu belirtilerek yaşanan pek çok problem de denetimsizliğin payı olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle merkezden müfettişlerin gönderilerek parti örgütlerinin faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak ve merkez ile vilayetler arasındaki teması artırmak gerektiğinin altı çizilmektedir.¹¹⁴

Yalnız merkezden gönderilecek müfettişlerin değil milletvekillerinin ve vilayet reislerinin de buna dâhil edilmesi isteniyor. Milletvekillerinin meclis çalışmaları dışındaki zamanlarında kendi seçim bölgelerini dolaşmaları halkla temas kurmalarının vilayet teşkilatlarının vaziyetlerini anlama ve düzeltme adına faydalı olacağına temas ediliyor. Vilayet reislerinin kazaları dolaşması da teşkilat bütünlüğü ve kontrolü açısından önemli bulunuyor.¹¹⁵

Taşra örgütünün yanı sıra partinin merkez teşkilatının güçlendirilmesi de öneriler arasındadır. Bir katibiumumiliğin mahiyetindeki iki iki üç şeklindeki büro ile işlerin yürütülemeyeceği çalışma alanlarına göre yeni büroların oluşturulması, başlarına bu konulardan anlayan ve çalışmaktan zevk olan kişilerin bulunması tavsiye ediliyor.¹¹⁶

Raporlarda propaganda CHF teşkilatları açısından noksan bırakılan noktalardan biri olarak görülüyor. Söz konusu belgelerin büyük bölümünde bu durumun partinin zayıf olmasına yol açtığı belirtiliyor. Çanakkale iline ait raporda “*Başlarında kasket üstlerinde dervişlerin, yobazların şalvar ve haydariyeleri, eski medrese tavrı kıyafetleriyle ortada sallanan canlı propagandalara karşı hangi mukabil tedbirlerimiz vardır?*” diye sorulmaktadır.¹¹⁷

¹¹³ BCA, 490/01-728.478.1. (Çanakkale iline ait kısım)

¹¹⁴ BCA, 490/01-728.477.1. (Kastamonu, Sinop ve Sivas illerine ait kısımlar); BCA, 490/01-728.478.1. (Çanakkale iline ait kısım)

¹¹⁵ BCA, 490/01-728.478.1. (Çanakkale iline ait kısım)

¹¹⁶ BCA, 490/01-728.478.1. (Eskişehir ve Kütahya illerine ait kısım)

¹¹⁷ BCA, 490/01-728.478.1. (Çanakkale iline ait kısım) Sadri Ethem, de bu duruma dikkat çekmektedir: “Köyde, kasabada şehirde merkezde nerede olursa olsun, kanunlaşan

İşte bu noktada görevli mebuslar izlenimleri doğrultusunda birtakım önerilerde de bulunuyorlar: “*temiz ve halis propaganda*”¹¹⁸ yapılması, bu doğrultuda gazete çıkarılması, broşürler basılması, konferanslar verilmesi. Hedef, halkı bir taraftan parti ilkeleri ve rejim konusunda aydınlatmak, diğer taraftan zararlı propagandadan korumaktır. Propaganda için memleket işleri ile yakından meşgul olanlar ve doktorlar, gazeteciler, avukatlar ebeler gibi nüfuza sahip olanların mutlaka göz önüne alınması gerektiği üzerinde duruluyor.¹¹⁹ Bu hususta genç ve münevver kesimin fırka dahiline alınarak harsi mesai yapmaları fikri üzerinde duruluyor.¹²⁰

Yapılması istenen şeylerden biri de konferansların düzenlenmesidir.¹²¹ “*halka faydalı bilgiler telkin etmek ve millî ve siyâsî terbiyelerini yükseltmeye matuf konferanslar*” tertip edilecek bu konferansları cazip hale getirmek adına bir iki perdelik komedi veyahut konser verilmesi de öneriliyor. Söz konusu etkinlikler konusunda yaşanan yer problemi için okul binalarının kullanılabilmesine dikkat çekilmektedir.¹²²

Gazeteler de propaganda açısından önemli görülmektedir. Bu doğrultuda gazetelerin parti prensiplerinin halka anlatılması konusunda oldukça tesirli bir araç olduğu ve mutlaka bundan faydalanılması gerektiği öne sürülüyor. “*Hedef ve prensiplerimizin yegane neşir ve tamim vasıtası İstanbul ve mahdut iki vilayet merkezinde çıkan gazetelerden ibarettir.*” denilmekte ve küçük kasaba ve köylerde okunmak için çıkacak gazetelerin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.¹²³ Konya heyeti fırka namına çıkacak bir gazete ile daha geniş kesimlere ulaşma imkanının elde edilebileceği görüşündedir. Heyet parti camiasına dâhil olan milli kuruluşlara gazetede

prensiplerin, hülâsa cumhuriyetçiliğin ahlakını yeni, eski bütün insanlara teker teker aşılacak mecburiyetindedir. İnkılap fırkasının asıl vazifesi budur. Bu vazife bütün fırka münevverlerinin her zaman, her yerde yapmaya mecbur oldukları işlerdendir.

İnkılap ahlakı, inkılap prensipleri canlandığı güne, en uzak köydeki vatandaşın en küçük hareketi ile inkılap prensipleri arasında zıddiyet kalmadığı güne kadar bu iş devam edecektir. Bunun için çare: propaganda seferberliğidir.”, Sadri Etem, “ Propaganda Seferberliği”, **Vakit**, 1 Kanunuevvel 1930, s.5.

¹¹⁸ **BCA**, 490/01-728.478.1. (Afyon iline ait kısım)

¹¹⁹ **BCA**, 490/01-728.478.1.(Bursa iline ait kısım)

¹²⁰ **BCA**, 490/01-728.477.1.(Muğla iline ait kısım)

¹²¹ **BCA**, 490/01-728.478.1.(Adana iline ait kısım); **BCA**, 490/01-728.477.1.(Konya iline ait kısım)

¹²² **BCA**, 490/01-728.477.1.(Konya iline ait kısım); **BCA**, 490/01-728.478.1.(Adana, Cebelibereket ve Mersin illerine ait kısım)

¹²³ **BCA**, 490/01-728.478.1.(Kütahya ve Eskişehir illerine ait kısım)

sayfa veya sütunlar ayrılması önerisinde bulunuyor. Bu sayede de söz konusu gaye için her açıdan etkili bir neşriyata sahip olunacaktır.¹²⁴

Konya’da partinin umdelerini ve gayelerini halka anlatacak ve Fırka namına çalışacak bir gazeteye şiddetle ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır. Cumhuriyet idaresinin ruhu ve faydaları hakkında doğru bilgilere sahip olunamadığı, hele laisizm prensibini kavramış pek az insanın bulunduğu, fırkanın iktisadi siyaseti konusunda bilgisizliğin hayret edecek derecede olduğu bilgisine yer verilmektedir.¹²⁵

Çanakkale raporunda Ziya Gevher, eski bir gazeteci olarak gazetelerin propaganda açısından önemini vurgulamaktadır. Gevher’e göre ticaret gazeteciliği ile fırka gazeteciliğini birbirinden ayırmalıdır. Gazetenin karı ya da sürümünden ziyade fikirlerin hareketlerin halk tabakasına nüfuzudur. “*Dünyanın milyonları sarf ettiği bu kadar asri bir vasıttan biran bile uzak kalınmamalıdır.*”¹²⁶

Laiklik, demokrasi, cumhuriyet ve partinin ilkelerinin anlatılabilmesi için uygun lisan ile broşürler basılarak teşkilatın aydınlatılması ve halkın fırkaya alakasının sağlanması isteniyor.¹²⁷ Ayrıca köy muhtarları ve köyden seçilecek kişilere okuma yazma öğretilmesi ve köye uygun risaleler hazırlanıp bu kişiler aracılığı ile köye okutulması çağrısında bulunmaktadır.¹²⁸

Teşkilatlara gönderilen heyetler parti teşkilatının halktan kopuk bir vaziyette olduğunu altını çiziyorlar. Aslında sadece halktan kopukluk değil parti örgütlerinin kendi içlerinde de çok fazla kaynaşmadıklarına değiniliyor.¹²⁹ Bu bağlamda hem halkı aydınlatmak hem de partinin halkla bağlarını kuvvetlendirmek adına mühim bir öneride bulunuluyor: *Halk evi*¹³⁰

Raporlardan bunun bazı iller için hazırlıklarına girilmiş bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Burada halkevinden kasıt parti binasıdır. Şubat 1932 yılında açılacak Halkevleri değildir. Parti binasının ve faaliyetinin genişletilerek halka doğru bir girişimin olması amaçlanmaktadır. Bu sayede

¹²⁴ BCA, 490/01-728.477.1.(Konya iline ait kısım)

¹²⁵ BCA, 490/01-728.477.1.(Konya iline ait kısım)

¹²⁶ BCA, 490/01-728.478.1.(Çanakkale iline ait kısım)

¹²⁷ BCA, 490/01-728.478.1.(Edirne iline ait kısım)

¹²⁸ BCA, 490/01-728.478.1.(Konya ve Kırklareli illerine ait kısım)

¹²⁹ Denizli’de mahalle ve köylerdeki ocak heyetlerinden başlanarak parti örgütü içinde yer alanlara önem verildiğinin hissettirilmesi ve fırka mensuplarının sorunlarının çözümünde parti şubelerinin çaba sarf etmesi isteniyor. Öncelikle parti teşkilatı içinde bir kaynaşmanın, “ruhdaşlık” etmenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. BCA, 490/01-728.478.1.(Denizli iline ait kısım)

¹³⁰ Mesela Balıkesir heyeti fırka mensuplarının bir araya gelmesi ve kaynaşması için kulüp ya da halk evi açılması fikrini öne sürüyor. Bkz. BCA, 490/01-728.478.1.(Balıkesir iline ait kısım)

yalnız halkın değil parti mensuplarının da partiye olan alakalarını artırmak isteniyor.¹³¹

Bursa'da parti binasının “*Halk evi*”ne dönüştürülmesi ve herkesin buraya gelmesi, vilayet ve merkezi kaza heyetini oluşturan 12 kişiden hiç olmazsa bir kişinin birkaç saat burada kalarak gelen halk ile temas etmesi öneriliyor. Bursa'da 2, Mudanya ve İnegöl'de birer Halk evi açıldığı bildiriliyor. Orhaneli, Gemlik, İznik ve Mustafa Kemalpaşa fırka merkezlerinin de Halk evine dönüştürülmesi için çalışmalar söz konusudur.¹³²

Konya'da da halk evi açılmasına dair çalışmalar sürdürülmektedir. Burada da Halkevinin fırka faaliyetleri için düşünülen bir bina olduğu da anlaşılıyor. Bina ile ilgili teklifte şöyle deniliyor:

“Binanın inşasına muvaffakiyet hasıl olursa spor teşkilatı Türk Ocağı ve hatta Muallimler Birliği gibi milli teşekkülleri, bu gün mevcut binadan birer oda almak ve yapılacak salonu da müşterek salon olarak kullanmak suretiyle binada yerleştirmek kabil olacaktır. Bunun neticesi olarak müşterek mesai imkanları kolaylaşacak, Fırka ile olan irtibat kuvvet bulacaktır. Fazla olarak mevki itibariyle uğrak bir yer olmayan fırka binasına da daima girilip çıkılan içinde muhtelif mevzular üzerinde içtimalar yapılan cazip bir faaliyet ocağı manzarası verilebilecektir”¹³³

Yine Çankırı raporunda Halk evlerinin bir an önce yoluna konulması ile halkı daha yakından tenvir ve fırka faaliyetlerinin daha geniş alana yayılma fırsatı elde edilebileceği ifade edilmektedir.¹³⁴ Samsun'da da Halk evi hususunda çaba olduğu anlaşılıyor.¹³⁵ Kayseri'de ise merkezde Halk evi yapılmasına girildiği gibi kazalarda da bu doğrultuda kararlar alınmıştır.¹³⁶ Buradan anlaşılın o ki CHF parti yönetimi halkla bağ kurmanın yollarını aramaktadır.

4- Heyetlerin Raporlarının Parti İşleyişine Yansımaları

SCF sonrası CHF'nin taşra teşkilatını teftişe ve takviyeye gönderilen heyetler tarafından hazırlanan raporlar iktidar partisinin taşra örgütlenmesinde var olan sıkıntıları gözler önüne sermeleri açısından önemlidir. Raporlar, 1930 yılı sonu 1931 yılı başlarından düzenlenmiştir.

¹³¹ Afyon'da parti mensuplarının fırka kongrelerinin ve içtimalarının sık sık yapılması talebinde bulunduğu bunun için gerekli olan yer probleminin büyük bir salonu olan geniş bir parti binası yapıldığı bilgisine yer veriliyor. **BCA**, 490/01-728.478.1.(Afyon iline ait kısım)

¹³² **BCA**, 490/01-728.478.1.(Bursa iline ait kısım)

¹³³ **BCA**, 490/01-728.477.1.(Konya iline ait kısım)

¹³⁴ **BCA**, 490/01-728.478.1.(Çankırı ve Kastamonu illerine ait kısım)

¹³⁵ **BCA**, 490/01-728.477.1.(Samsun iline ait kısım)

¹³⁶ **BCA**, 490/01-728.477.1.(Kayseri iline ait kısım)

Raporların düzenlendiği tarihi takip eden günlerde partinin gerek merkez gerekse taşra teşkilatında yaşanan değişim oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu değişimde Cumhurbaşkanı'nın yurt gezisindeki gözlem ve tetkikleri önemli bir yer tutmakla birlikte hiç kuşkusuz mebusların parti merkezine gönderdiği raporların da önemli bir etkisi oluşturmuştur.

Öncelikle Mayıs 1931'de toplanan Üçüncü Büyük Kongre¹³⁷ çalışmaları sırasında seçilen nizamname encümeni ile umumi idare heyeti için seçilenler arasında teşkilatlara gönderilen heyetlerde görev yapmış kişilerin bulunması dikkat çekicidir. Dolayısıyla bahsi geçen milletvekillerinin raporlarının parti için belirlenecek yeni yörüngenin saptanmasında etkili olduğu söylenebilir.

Bilhassa Üçüncü Büyük Kongre sonrası kabul edilen 1931 Nizamnamesi'nde bu yansımaları görmek mümkündür. Raporlarda şikayet konusu olarak bildirilen mutemetlik yeni nizamnamede kaldırılmış ve idare heyetlerinin, aralarından bir kişiyi idare heyeti başkanı seçmesi kararlaştırılmıştır. (Mad.70)¹³⁸ Yine CHF teşkilatlarında tespit edilen kişisel çekişmeler de parti yönetimince önlenmek istenmiştir. Bu doğrultuda nizamnamede "*Fırkaya mensup vatandaşlar karşılıklı samimiyet, itimat ve arkadaşlık duygularıyla birbirine bağlı bir kütle teşkil ederler.*" Maddesine yer verilmiştir. (mad. 3).¹³⁹

Heyetler tarafından dile getirilen para meselesi de ilk defa nizamnamede yer almaktadır. Söz konusu madde ile CHF'ye mensup her üyenin partiye bir miktar yardım parası vermesi kararlaştırılmıştır (mad. 10).¹⁴⁰ Ayrıca sosyo-kültürel faaliyetler için de bütçelerden pay ayrılacağı belirtilmektedir (mad.114/D).¹⁴¹ Bunun yanı sıra heyetlerce sıkça dile getirilen milli kuruluşların desteklenmesi meselesi de ele alınmıştır. Nizamnamede, "*Fırka memlekette muhtelif maksatlarla vücutlanmış olan hayırlı ve faydalı teşebbüslerin ve teşekküllerin hayırhahıdır*" denilmektedir (mad.5).¹⁴²

Heyetlerce teşkilatların düzenli olarak denetlenmesi, milletvekillerinin seçim bölgelerini sık sık ziyaret etmesi istenmiştir. Yeni düzenlemede milletvekillerinin her yıl seçim bölgesine gitmeleri, seçim dönemi boyunca bölgedeki tüm kazaları en az iki defa dolaşmaları gerekli görülmektedir.¹⁴³

1931 tarihli yeni nizamnamede partinin programı ve hükümetin icraatları hakkında "*azaların tenvir ve ikazı'nın yapılması istenmektedir. Bu*

¹³⁷ Mete Tunçay Üçüncü Büyük Kongre'yi bir dönemin sonu olduğu kadar, yeni bir dönemin başlangıcı olarak ele almaktadır. Tunçay, **a.g.e.**, s.318.

¹³⁸ **CHF Program ve Nizamnamesi**, TBMM Matbaası, s.14.

¹³⁹ **A.g.e.**, s.3.

¹⁴⁰ **A.g.e.**, s.4.

¹⁴¹ **A.g.e.**, s.23.

¹⁴² **A.g.e.**, s.3.

¹⁴³ **A.g.e.**, s.22, mad.111.

husus “Fırka mensupları fırkanın programını prensiplerini bilecek, onları müdafaa edecektir.” (mad. 3) “Prensiplerimizi, usanmaksızın, bütün vatandaşlara her vesile ve fırsatla söylemek ve anlatmak fırka teşkilat ve mensuplarının mühim vazifesidir” maddeleri ile nitelenmektedir.(mad.4)¹⁴⁴, konferanslar verdirmek ve sık temaslarla rabıta ve tesanüdü artırmak. (mad.75/K)¹⁴⁵ maddesi de yer almaktadır. Dolayısıyla yeni dönemde propagandanın parti yönetimince dikkate alınmaya başlandığının sinyalleri verilmektedir.¹⁴⁶

İdare heyetlerinin yapması gereken işlerden biri de halk evleri açmak ve idare etmektir.(mad. 75/G) Araştırmacılar tarafından söz konusu madde için yapılan yorum 1932 tarihinde açılacak olan Halk evlerine yönelik alınmış bir karar olduğu yönündedir. Ne var ki raporlardan anlaşıldığına göre “halk evi”nden kasıt çok fonksiyonlu hale getirilmiş, CHF parti binasıdır. Raporların parti merkezine ulaştığı günlerde milli kuruluşların geleceğine dair karar çalışmalarının yapıldığı muhakkaktır. Nitekim Cumhurbaşkanı daha yurt gezisi sona ermeden şöyle bir açıklama yapacaktır:

“Memleketin ve inkılabın içerden ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. Teessüsü tarihinden beri ilmi sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tamime sadakatle ve imanla çalışan ve bu yolla memnuniyeti mucip hizmetleri sepketmiş olan Türk Ocakları'nın aynı esasları siyasi ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamla ve bütün manasıyla yek vücut olarak çalışmalarını münasip görürüm. Bu kararımı ise, milli müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyetin ifadesidir. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidirler.”¹⁴⁷

Raporların ortaya koyduğu bir diğer bilgi de “halk evi” ifadesinin daha önce de kullanılıyor olmasıdır. Yine yapılan çalışmalarda *Halkevi* kelimesinin kaynağı konusunda farklı fikirler ortaya atılmaktadır. Bu hususta Vildan Aşir'in radyo programında öne sürdüğü “halkın evi” kavramının etkili olduğunu öne sürenlerin¹⁴⁸ yanı sıra Rusya'daki “narodnidom”dan esinlenildiğini iddia edenler de vardır. Her iki iddianın da *Halkevi* isminin belirlenmesindeki mevcut düşüncüyü kesinleştirmek adına etki yapmış

¹⁴⁴ CHF Program ve Nizamnamesi, s.3.

¹⁴⁵ A.g.e, s.16.

¹⁴⁶ Bu bağlamda 1931 yılında Halk Hatıpları Teşkilatının kurulması da dikkat çekicidir. Bkz. Hakan Uzun, “Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatıpları Teşkilatı”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, Sayı:11, Bahar 2010.

¹⁴⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt:3, s.130.

¹⁴⁸ Zeki Arıkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu*, Cilt:6, Sayı:23, 1999, s.267-268.

olduğu söylenebilir. Bu fikirlerin yeniden gözden geçirilmesi sonucunu beraberinde getirmektedir. Zira 1930 sonları için *halk evi* ismi ve fikri mevcuttur. Ancak burada daha dar kapsamlı ve daha parti şubesi merkezli bir yaklaşım söz konusudur. Ayrıca vilayetlerdeki parti teşkilatlarının sosyo-kültürel faaliyetlerde bulunmasına dair öneriler gündeme getirilmektedir.

Tüm heyetlerce dile getirilen sıkıntılardan biri de makam ve mevkilerin belirli kişilerin elinde toplanmış olması idi. Yeni nizamnamede bunun önüne geçilmesi için de tedbir alınmıştır. Yeni düzenlemeye göre “*Fırka teşkilatında çalışanlar uhdesindeki Fırka vazifeleriyle beraber Vilayet Umumi Meclisi, Belediye Meclisi ve Encümenleri ve Ticaret Odaları gibi kazanç getiren vazifelerden birden fazlası toplanamaz*” hatta bunlardan biri üzerinde bulunan kişinin fahri bir vazife dahi kabul edemeyeceği kuralı getirilmektedir (mad.126).¹⁴⁹

Nizamnamenin yanı sıra parti yönetimi ile ilgili önemli düzenlemelere bakıldığında yine raporlarda milletvekillerinin dile getirdiği önerilerin izlerini görmek mümkündür. Bunlardan biri, bazı heyetlerin Parti merkezinin yükünün fazla olduğu ve yeni büroların kurulması önerisidir. Umumi İdare Heyetinin 1931 yılı mayısında dört gruba ayrılan 13 büro şeklinde örgütlenmesine karar verilmiştir.¹⁵⁰ Bu yeni düzenlemede gruplardan biri kültür ve propaganda işlerinden sorumlu bürodur. Dolayısıyla milletvekillerinin sıklıkla dile getirdiği propaganda meselesi parti yönetiminde önemsenmeye başlanmıştır.

Sonuç

1931 yılı CHF teşkilatında büyük bir değişim rüzgarına tanıklık etmiştir. Söz konusu değişimde esas belirleyici etken Cumhurbaşkanı'nın yurt gezisi sırasındaki gözlem ve tetkikleri olmakla birlikte hiç kuşkusuz heyetlerin tespit ve önerileri de Partinin yeni istikametinde etkili olmuştur.

Öncelikle raporlar teşkilatların içinde bulunduğu durumun ortaya konması açısından önemlidir. Söz konusu belgelerde CHF'nin taşrada örgütlenme, halka ulaşma ve parti prensiplerinin benimsenmesi ve savunulması konularında zayıf olduğunu dile getirmişlerdir. Serbest Fırka tecrübesine kadar iyi işleyen bir teşkilata sahip olduğu kanısı önce yerini şüpheye, raporlar ile de birlikte hayal kırıklığına bırakmıştır. Zira ele alınan iller içerisinde neredeyse sorunsuz çalışan bir parti örgütüne rastlanmamıştır.

Böylece parti yönetimi, teşkilatın işleyişini yeniden düzenleme ihtiyacı hissetmiştir. Üçüncü Büyük Kongre'de kabul edilen yeni nizamnamenin

¹⁴⁹ CHF Program ve Nizamnamesi, s.26.

¹⁵⁰ Mete Tunçay, a.g.e., s.328-329.

şekillenmesinde heyetlerin tespitlerinin de etkili olduğu görülmektedir. 1931 tarihli bu yeni nizamnamede, raporlarda altı çizilen noktalarla ilgili kararlar alındığı görülmektedir. Ayrıca heyet raporlarında rejim ve parti prensiplerinin halka ulaşmadığının bu noktada mevcut kültür teşekküllerinin yetersiz olduklarının ifade edilmiştir. Bu ise Parti yönetiminin bu hususa daha çok ağırlık vermesini sağladığı gibi ilerde Halkevlerinin kurulması sürecini hızlandırdığı söylenebilir. Halkevleri parti ile halk arasında bağ kurmaya ve halkı aydınlatmaya çalışacaktır. Halkevleri ayrıca raporlarda ihtiyaç olduğu dile getirilen CHF teşkilatlarında çalışacak partililerin yetişmesine ön ayak olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 490/01-728.477.1.

BCA, 490/01-728.478.1.

Kitaplar

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Belge 535, Cilt:4, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam (1922-1938)**, Cilt:3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Başar, Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi, Ankara, 1981.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, TBMM Matbaası, Ankara 1927.

CHF Program ve Nizamnamesi, TBMM Matbaası, Ankara 1931.

CHP 25 Yıl, Ulus Basımevi, Ankara 1948.

İlkin, Selim - Tekeli, İlhan, **1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1977.

Kabasakal, Mehmet, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

Koçak, Cemil, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Okyar, Fethi, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Kapatıldı**, İstanbul, 1987.

- Pınar, Mehmet, **Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel’de Siyasi Hayat (1923-1950)**, Hiper Yayın, İstanbul, 2018.
- Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Uran, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.
- Weiker, Walter F., **Political Tutelage and Democracy in Turkey Free Party and Its Aftermath**, Leiden Brill, 1973.

Makaleler

- Arıkan, Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, **Atatürk Yolu**, Cilt:6, Sayı:23, 1999.
- Balkaya, İhsan Sabri, “1930 Antalya Belediye Seçimleri ve Yansımaları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Haziran 2018, 22(2), ss. 1075-1091.
- Başaran, Sinan, “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Rize Teşkilatı ve 1930 Belediye Seçimlerinde Rize”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:5, Sayı:47, Haziran 2017, ss.381-389.
- Benhur, Çağatay – Yüksel, Erol, “Konya’nın 1930 Yılındaki Sosyal Siyasi ve Ekonomik Görünümü ile Belediye Seçimleri Üzerine Bir İnceleme”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl:15, Sayı:23, Güz 2017, ss.93-117.
- Çanak, Erdem, “Atatürk’ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:4, Sayı:23, Mart 2016, s.128-178.
- Demirel, Ahmet, **Tek Partinin İktidarı, Türkiye’de Seçimler ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Etem, Sadri, “Propaganda Seferberliği”, **Vakit**, 1 Kanunuevvel 1930.
- Mumyalmaz, Hatice Güzel, “Bahri Tatlıoğlu: Sivas Kongresi Yozgat Azası, Son Osmanlı Mebusanı ve Büyük Millet Meclisi Yozgat Mebusu, Samsun İstiklal Mahkemesi Üyesi”, **Akademik Hassasiyet**, Cilt:5, Sayı:10, Yıl:2018.
- Uzun, Hakan, “Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:6, Sayı:11, Bahar 2010.

Sürelî Yayınlar

- Hakimiyeti Milliye
İnkılap
Vakit

TÜRK BASIN HAYATINDA DEMİRKIRAT GAZETESİ VE FİKRET KARAKOYUNLU

Alev GÖZCÜ*
Fevzi ÇAKMAK**

ÖZ

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Demokrat Parti’nin kuruluş sürecinde, İstanbul’da yayın hayatına başlayan Demirkırat gazetesi muhalefetin sesi olmuştur. Demirkırat gazetesi ilk sayısının 27 Mayıs 1947’de çıkarmış olup başlangıçta Pazartesi, Perşembe günleri olmak üzere haftada iki gün yayımlanmıştır. Kendisini “siyasi demokrat gazete” olarak tanımlayan gazeteyi, Türkiye’nin önemli siyasetçilerinden ve devlet eski bakanlarından biri olan Yılmaz Karakoyunlu’nun babası Fikret Karakoyunlu çıkarmıştır. Fikret Karakoyunlu, Türkiye’nin değişik yerlerinde kaymakamlık görevinde bulunmuş, uzun yıllar devlet hizmetinde görev yapan biriydi. Fikret Karakoyunlu, siyaset yapma arzusuyla Demokrat Parti’nin kuruluş sürecinde yer almış, çıkardığı gazetenin imtiyaz sahibi ve aynı zamanda yazarı olarak, gazetesinde etkili yazılar kaleme almıştır. Gazetenin yazı işlerini fiilen idare eden kişi Türk basın hayatının önemli bir ismi Bedii Faik Akın’dı. Gazetenin yazarları arasında Fikret Karakoyunlu ve Bedii Faik’in yanı sıra dönemin önemli isimlerinden Kenan Öner, Samed Ağaoğlu gibi isimler de yer almıştı. Karakoyunlu ailesinden temin edilen belge ve bilgiler yanında İçişleri Bakanlığı arşivi ile Demirkırat gazetesinin çeşitli nüshalarından faydalanılarak, Demirkırat gazetesi ve Fikret Karakoyunlu hakkında bir bilimsel çalışma ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Bedii Faik, Demirkırat, Demokrat Parti, Fikret Karakoyunlu.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, alev.gozcu@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1537-6281>)

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, fevzi.cakmak@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-0030-400X>)

THE ROLE OF “DEMİRKIRAT” NEWSPAPER IN TURKISH PRESS HISTORY AND FİKRET KARAKOYUNLU

ABSTRACT

The newspaper Demirkırat initiated its publishing activities in Istanbul during the foundation process of the Democratic Party, which was established in Turkey upon the World War II, and soon became the voice of the opposition. Demirkırat issued its first copy on May 27, 1947 and in the beginning, it was published twice a week, namely on Mondays and Thursdays. The newspaper, which defined itself as a “democratic political newspaper”, was issued by Fikret Karakoyunlu, the father of a prominent politician and a formerly minister of state in Turkey. Fikret Karakoyunlu engaged in government services for long years, serving as a district governor in various regions of Turkey. He involved in the foundation process of the Democratic Party, intending to commit political activities, and he penned quite influential articles in the newspaper he published as an author besides being the beneficiary of it. Who virtually led the editorial department of the newspaper was Bedii Faik Akın, who was a key person in the Turkish media history. Among the authors of the newspaper were the leading figures of the period such as Kenan Öner and Samed Ağaoğlu, in addition to Fikret Karakoyunlu and Bedii Faik. We attained to compose a scientific paper on the newspaper Demirkırat and Fikret Karakoyunlu, practising upon a set of documents and various information supplied from Karakoyunlu family, the archive of the Ministry of Interior, and certain editions of the newspaper Demirkırat.

Key Words: *Bedii Faik, Demirkırat, Democrat Party, Fikret Karakoyunlu, Press.*

“Fıratla hasbihal...

*İçli, sevdalı Fırat, gururlu kraliçe
Rengin sanki kızarmış, gözyaşı iç içe,
Anlat kaç dertli kızın gözlerinden damladın,
Ruhun gibi senin de söyle hicran mı adın?”*

M. Fikret KARAKOYUNLU

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de yeni bir dönem başlamış; kurulan birden fazla parti ile birlikte Cumhuriyet rejimi çok partili demokratik yaşama geçmiştir. 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar’ın genel başkanlığında kurulan Demokrat Parti (DP), ülke içinde başlayan bu yeni süreçte muhalefetin önde gelen aktörü konumunda olmuştu. İktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile muhalefette öne çıkan Demokrat Parti

arasında başlayan siyasi çekişmeler, kimi zaman karşılıklı kutuplaşma siyasetini beraberinde getirmiş, kimi zaman yerini yumuşa siyasetine bırakmıştır. Çalışmamıza konu olan *Demirkırat* gazetesinin ilk sayısını çıkardığı günler ülke siyasetinde iktidar ile muhalefet partisi arasında gergin bir siyasi ortamın yaşandığı bir dönemdir. Özellikle Başbakan Recep Peker ile muhalefet partisi Demokrat Parti'nin yöneticileri arasında karşılıklı söz düellosu yaşanmış; Demokrat Parti'nin Meclis'ten çekileceği yolunda haberler kamuoyunda dolaşmıştır. Söz konusu gazetenin imtiyaz sahibi Mahmut Fikret Karakoyunlu'dur. Karakoyunlu, Demokrat Parti'nin ülke içindeki teşkilatlanma çalışmalarında yer almış, 1946 seçimleri öncesi hali hazırda yürütmekte olduğu Kaymakamlık görevinden istifa ederek, Demokrat Parti'den milletvekili adayı olarak seçimlere katılmıştır¹.

Fikret Karakoyunlu, ülkenin içinde girdiği bu yeni dönemde bir bürokrat, gazeteci ve siyasetçi kimliği ile Türk siyasetinde yer alan biridir. O'nun tarafından çıkarılan *Demirkırat* gazetesi, yayınlandığı kısa süre boyunca adından söz ettirecektir. Bu çalışmada Türkiye'nin siyasi tarihinde çok önemli bir kavşak noktası olan çok partili hayata geçiş sürecinde, bir bürokratinin düşünce tarzı, nasıl hareket ettiği ve o dönem içinde basının durumu ve hangi şartlar altında çalıştığını Fikret Karakoyunlu ve *Demirkırat* gazetesi üzerinden ortaya konulmuştur.

1. Mahmut Fikret Karakoyunlu

Mahmut Fikret Karakoyunlu

Mahmut Fikret Karakoyunlu, 1906'da (1322) Urfa Siverek'te² dünyaya gelmiş bürokrat, avukat, siyasetçi, gazeteci ve aynı zamanda bir entelektüeldir. Karakoyunlu, bunca farklı kimliği şahsında barındırmış olmasına karşın, yakın dönem siyasi ve kültür hayatımızda adı çok fazla bilinen bir isim olmamıştır. O'nun Demokrat Parti'nin kuruluş sürecinde yer alması, o günlerde *Demirkırat* gazetesini yayımlaması ile birlikte ismi kamuoyunda duyulur olmaya, dikkat çekmeye başlamıştır.

Fikret Karakoyunlu "Oyman" aşireti mensuplarından olup Babası Hüseyin Bey,

¹ "Fikret Karakoyunlu Dosyası", **İçişleri Bakanlığı Arşivi** (Bkz: Ek 2)

² "Fikret Karakoyunlu Dosyası", **İçişleri Bakanlığı Arşivi**

Annesi ise Sacide Hanım'dır. Fikret Bey'in babası Acemoğlu Hüseyin Bey, Siverek'ten Urfa'ya hareket eden Kuvayı Milliye'nin içinde yer almıştır. Fikret Bey, bir dönem aşiretin adı olan "Oyman"ı da soyadı olarak kullanmıştır. Fikret Bey'in bilinen soyadı "Karakoyunlu" ise aşiretin mensubiyetinin adı olduğu için sonradan aileye de asıl soyadı olmuştur. Fikret Bey'in ailesi köy sahibi bir aile olduğu, sosyo-ekonomik durumları itibarıyla buldukları toplum içinde oldukça varlıklı oldukları anlaşılmaktadır. Fikret Bey'in olup bir ablası bir de kız kardeşi vardır. Ablası Huriye Hanım, kız kardeşi ise Hamdiye Hanım'dır³.

Fikret Karakoyunlu iki evlilik yapmıştır. Bu iki evliliğinden toplam sekiz çocuğu olmuştur. İlk evliliğini Adalet Hanım'la yapmış bu evliliğinden bir kız çocuğu olmuştur. Fikret Bey, ikinci evliliğini ise Galata Nahiye Müdürü iken yine İstanbul'da Halıcıoğlu İlkokulu'nda öğretmenlik yapan Melek Hanım'la 1931 yılında yaptı. Melek Hanım da daha önce bir evlilik yapmış olup onun da ilk evliliğinden bir kız çocuğu olmuştur. Ancak Fikret Bey ve Fatma Melek Hanım'ın⁴ evliliklerinden altı çocukları oldu. Bu çocuklardan bir tanesi de bakanlık da yapmış olan, siyasetçi, yazar Yılmaz Karakoyunlu'dur⁵.

Fikret Karakoyunlu ilk ve orta öğrenimini Siverek'te yapmış, ardından bir süre Siverek'te lise öğrenimine devam etmiştir⁶. Siverek'te öğrenci olduğu yıllarda karnesinden derslerinde başarılı bir öğrenci olduğu anlaşılmaktadır⁷. Sonrasında İstanbul'da Kabataş Erkek Lisesi'ne devam etmiş ve oradan mezun olmuştur. Bu lise değişikliğinin gerekçesini oğlu Yılmaz Karakoyunlu, o dönemde Siverek'in varlıklı ailelerinin çocuklarının İstanbul ya da Ankara'da tahsil görmesini tercih etmelerinde göstermektedir. Bu durum Fikret Karakoyunlu için de geçerli olmuştur⁸. Fikret Karakoyunlu, "*Siverek'in sesini duyurmak için 22 Nisan 1923 yılında İrfan Gazete ve matbaasını kuruluşunda yer almış daha sonra Altınışık dergisini*

³ Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 9 Şubat 2020, Urla

⁴ "Fatüma- Tüz Zehra Melek, Hz. Peygamber'in kızına izafeten yapılmıştı. O tarihte genellikle Fatma ya da Melek adı verilirken "Fatüma- Tüz Zehra" kullanılır "Fatma Melek, Zehra Melek" şeklinde geçerdi. Melek herhangi bir dini hüviyeti olan isim değildir; sosyolojik kıymeti olan bir isimdir. Toplumsal değerleri simgeleyen safiyet üstünlük ölçütüdür. Ama hem Fatma hem Zehra bunların her ikisi de İslamiyet'tedir." Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 9 Şubat 2020, Urla

⁵ Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 9 Şubat 2020, Urla

⁶ Mehmet Kurtoğlu, **Kültür Şehir Urfa**, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006, s.60.

⁷ "Fikret Karakoyunlu Dosyası", **İçişleri Bakanlığı Arşivi**

⁸ Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 10 Haziran 2012, Urla

çıkarmıştır⁹. Yükseköğrenim için Ankara Hukuk Fakültesine gitmiştir. Buradan “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde okunan derslerden imtihanları neticesinde pekiyi derece Mezuniyet liyakat kesbeden... Mahmut Fikret Bey’e Devletin kanun ve nizamlarının tanıdığı haklardan istifade etmek üzere” diploması verildikten sonra 6 Temmuz 1929 tarihinde mezun olmuştur¹⁰. Sonrasında, Fikret Karakoyunlu 1946 yılında Demokrat Parti’den milletvekili aday olmak için istifa edene kadar, devletin çeşitli kademelerinde görev aldı. Cizre Kaymakamlığı sırasında Türkiye’de ilk defa “Kaymakamlarla Nahiye Müdürlerinin Vazife ve Salahiyetleri” isimli bir kitap yazmıştır¹¹.

Fikret Karakoyunlu, kaymakamlıktan ayrıldıktan sonra avukatlık stajını da yapmıştır.

Fikret Karakoyunlu’nun Görev Yaptığı Yerler ve Tarihleri		
Görev Yeri	Başlama Tarihi	Bitiş Tarihi
Mülga Siverek Vil. Evrak Memuru	15.12. 1339	31.03.1340
Urfa Vilayeti Maiyet Memuru	25.07.1929	09.09.1930
Hasköy Nahiyesi Müdürlüğü	17.09.1930	15.03.1931
Galata Nahiyesi Müdürlüğü	16.03.1931	01.02.1932
Fethiye Kazası Kaymakamlığı	11.02.1932	06.09.1933
Cizre Kaymakamlığı	24.09.1933	05.01.1937
Lice Kaymakamlığı	11.01.1937	10.12.1939
Bayburt Kaymakamlığı	28.12.1939	11.07.1942
Uşak Kaymakamlığı	15.07.1942	05.02.1945
Keşan Kaymakamlığı	21.02.1945	03.11.1945
Çorlu Kaymakamlığı	19.11.1945	18.06.1946
İstifa		18.06.1946
Kaynak: “Fikret Karakoyunlu Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşivi		

Yukarıdaki tablodan da gördüğümüz üzere Fikret Bey, istifa ettiği döneme kadar ki süre içinde Anadolu’nun çeşitli vilayetlerinde görev yapmıştır. Taşra da devleti temsil eden, devlet adına halkın sorunlarına çözüm arayan biridir. Görevi boyunca Türk halkının sıkıntılarını yakından bilen ve gören bir kişidir. Siyasete girdikten sonra, memuriyet hayatı boyunca halkın karşı karşıya kaldığı sorunlara çözüm arayan bir siyaset yürütecektir.

⁹ Kurtoğlu, a.g.e., s. 60.

¹⁰ “Fikret Karakoyunlu Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşivi.

¹¹ M. Fikret Karakoyunlu (Cizre Kaymakamı), **Kaymakamlarla Nahiye Müdürlerinin Vazife ve Salahiyetleri**, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1934.

2. Bir Entelektüel Olarak Fikret Karakoyunlu

Fikret Karakoyunlu, çok yönlü ve kendini iyi yetiştirmiş bir isimdir. O'nun en dikkati çeken özelliği “dili” yani Türkçeyi kullanmada gösterdiği özendi. Öyle ki Fikret Bey dile ve edebiyata olan düşkünlüğünü, yazdığı iki şiir kitabıyla da göstermişti¹². Fikret Karakoyunlu dil, edebiyat, şiirle ilgilendiği kadar musikiyle de ilgilenmiş olup İstanbul’da “Bülbül Salih’ten keman ve nota dersleri almıştı¹³. Yılmaz Karakoyunlu babasının Türkçeyi kullanma hususunda son derece mahir olduğunu şöyle belirtmektedir:

“Babam gerçekten dili çok iyi kullanırdı... Osmanlıcaya vakıftı. Osmanlıca dil hususiyetlerini bilmece ve tekerlemeler şekline dönüştürecek kadar üstündü. O, sofrada bize bilmeceyle dil öğretirdi... Okumaya başladığım tarihlerde Türkiye’de eğitimde dil en önemli unsurlardan bir tanesi sayılırdı. Matematik bilmediğiniz zaman biraz müsamahakâr davranabilirlerdi. ‘Canım bu çocuk mühendis olmayacak’ diyebilirlerdi. Fakat dil konusunda bir hata işlediğinizde ‘Canım bu çocuk mühendis olacak’ lafı geçerli olmazdı. Hangi eğitim dalını hedeflenmiş olursanız olunuz dilinize fevkalade egemen olmanızı sağlayacak bir müfredat, bir ders programı uygulanırdı. Dolayısıyla dil konusu babamın üstünlüklerini göstermek bakımından önemliydi”¹⁴.

Fikret Karakoyunlu’nun dil konusundaki hassasiyetini *Demirkırat* gazetesinde birlikte çalıştığı gazeteci Bedii Faik’te anılarında değinmiştir:

“Dile her şeyden fazla itina gösterir ve herkesin de göstermesi için dil dökerdi. Bu konuda sual oyunculuğu meşhurdu... Fikret Karakoyunlu’ya göre, Osmanlıca’yı iyi bilip incelemeyen, dili arındırmak mümkün değildi. Güzel de bir benzetmesi vardı: ‘Picasso ancak klasik resimden gelip geçerek, olgunluk saydığı döneme erişmiştir’ der, ama arada bir pek batıcı, pek uydurmalığı belli bir dil kurumu sözcüğü görünce de, ‘Yooo işte bu da Picasso’nun iyice azıttığı tablolarından düşmüş gibi!.. diyerek hemen ‘klasisizme’ yönelirdi. Onun kadar gösterişsiz ve onun gibi gösterişi hiç mi hiç sevmeyen pek az insan vardır. İdareciliği sırasında en hoşlanmadığı şeyin, resmi bayramlardaki ezberlenmiş,

¹² M. Fikret Karakoyunlu, **Duyuşlar**, Nümune Matbaası, İstanbul, 1932; Fikret Karakoyunlu, **Gönülden Geçenler**, Numune Matbaası, İstanbul, 1943.

¹³ Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 9 Şubat 2020, Urla

¹⁴ Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 10 Haziran 2012, Urla

kalıplaşmış donmuş merasim şekilciliği olduğunu söylerken, hepimizi kırıp geçiren çok güzel örnekler verirdi”¹⁵.

Oğlu Yılmaz Karakoyunlu ve en yakın mesai arkadaşı Bedii Faik’in görüşleri ve kendisi tarafından çıkarılan gazetesinde kaleme aldığı yazılarından Fikret Bey’in kalemini ve dilini çok iyi kullandığını görebiliriz.

3. Demirkırat Gazetesi ve Yayın Siyaseti

Fikret Karakoyunlu, kaymakamlık görevinden istifa etmiş, 1946 seçimlerinde Demokrat Parti’den milletvekili adayı olmuş, fakat seçilememişti. Babasının o günlerde siyasete girişi hakkında Yılmaz Karakoyunlu şu ifadelerde bulunmaktadır:

“1946’da Demokrat Parti kurulduğu zaman kuruluşunu takiben ilk teşkilatlanan yer Tekirdağ’dır. Fikret Karakoyunlu o zaman Çorlu Kaymakamıdır... 1946 seçimlerinde CHP’nin yaptığı seçimleri ‘alengirli yaptılar’ derler. CHP’nin Tekirdağ’dan adayı dönemin İçişleri Bakanı Faik Öztrak seçime itiraz etti. Böylece Demokrat Parti’nin Tekirdağ’da seçimi kazanmadığı ilan edildi ve babamla diğer Demokrat Parti milletvekillerine verilen mazbatalar geri alındı. Faik Öztrak kazanmış oldu. 1946 seçimlerinde en önemli şaibelerden biri oldu. Babam bu seçimlerden sonra milletvekili olamadı ama ölene kadar hep Demokrat Parti’nin içinde kaldı. Demokrat Parti’nin o zamanki deyimle “naşir-i efkârı” yani fikirlerini yayacak herhangi bir gazete bulunmadığı için, İstanbul’da “Demirkırat” adında bir gazete kurdu. Fikret Karakoyunlu Demokrat Parti’nin Eminönü İlçe Başkanlığını yaptı. Demokrat Parti’nin iki dönem şehir meclisi üyeliğini yaptı. İki dönem Tekirdağ’dan milletvekili adayı oldu ama Tekirdağ seçimini hep CHP kazandı”¹⁶.

Demirkırat, ilk sayısında “*Millet iradesine dayanan bir idare teessüs etmedikçe: Bizde Demokrasi Bir Hayaldir*” manşeti ile çıkmıştı¹⁷. Gazetenin ismi, Demokrat Parti’nin kurulmasından sonra parti isminin halkın söylemiyle ağızdan ağıza tüm Anadolu’ya yaydığı “*Demirkırat*”tı. Şevket Süreyya, bu durumu şöyle ifade ediyor: “*Partinin adı, Demokrat Parti idi. Ve bu ad halk arasında, daha ilk günlerde, Demir Kırat şeklini aldı*”¹⁸. O güne kadar bu isim altında yayın hayatına giren bir başka yayın organı yoktu. Başlığı altında yer alan “*Siyasi, Demokrat Gazete*” ifadesiyle siyasi

¹⁵ Bedii Faik, *Matbuat Basın derken... Medya*, C/I, Doğan Kitap, İstanbul, 2001, 2. Baskı, s. 105.

¹⁶ Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 9 Şubat 2020, Urla

¹⁷ *Demirkırat*, 26 Mayıs 1947, s. 1.

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı?*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1969, s. 138.

çizgisini ortaya koyan gazete, dört sayfa olarak Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki gün yayınlanmıştı. Gazetenin sahibi Fikret Karakoyunlu iken, yazı işlerinden sorumlu olan kişi Bedii Faik Akın'dı.

Demirkırat gazetesinin neden ve nasıl çıktığı konusunda en doğru bilgiyi, gazetenin yazı işlerinden sorumlu olan Bedii Faik Akın'dan öğreniyoruz. Bedii Faik, Fikret Karakoyunlu ile Cihat Baban aracılığıyla tanıştığını, bu ilk tanışma sırasında Fikret Bey'in bir gazete çıkarmak istediğini ve yazar olarak kendisinden destek beklediğini, kendisinin de bu yardım teklifini kabul ettiğini ifade etmektedir. Aradan bir zaman geçtikten sonra Fikret Karakoyunlu ile tekrar bir araya geldiklerinde, Karakoyunlu'nun gazeteyi birlikte çıkarmak konusunda teklifte bulunduğuna değinerek, o günlerde aralarında geçenler hakkında şu ifadelerde bulunuyordu:

“Karakoyunlu, haftada iki gün çıkacak bir halk gazetesi istemektedir. Buna ait adı bulup imtiyazı almıştır bile!.. Cebinden çıkardığı imtiyaz belgesini önüme koyarken, ‘aslında ad benim değil, doğruca Türk halkınındır’ demeyi de ihmal etmemiştir. Dediği doğruydu. Demokrat Parti’ye Anadolu çocuğu daha doğduğu gün Demirkırat deyi vermiş ve isim bir anda bütün ülkeye yayılmıştı. Fikret Karakoyunlu’da işte bu adın imtiyazını bence son derece yerinde ve akıllı bir davranışla gazetesine mal etmişti! Nitekim birkaç ay sonra, bu adı satın almak isteyenlerin sayısı hayli fazla olacak ve her seferinde iyi paralar teklif edilecektir. Sözünü bitirince, ‘Hayırlı olsun, bir halk gazetesi için, bu devirde bundan daha çekici bir ad olamazdı, sizi tebrik ederim, inşallah çok da başarılı olursunuz’ demekten kendimi alamamıştım. Ama Karakoyunlu gülmüş ve ‘Yook başarılı olursunuz değil, inşallah başarılı olunuz demenizi istiyorum’ deyivermişti”¹⁹.

Bedii Faik, o günlerde *Tasvir* gazetesi tarafından akşamları çıkarılan *Son Saat* gazetesinde yazı yazıyordu²⁰. Fikret Karakoyunlu, aylar öncesinden

¹⁹ Bedii Faik, **Matbuat Basın Derken... Medya**, C 1, Doğan Kitap, İstanbul, 2001, ss. 89-91.

²⁰ *Tasvir* Gazetesi, kökleri 1862 yılında Şinasi tarafından çıkarılmaya başlayan *Tasvir-i Efkâr* gazetesine kadar dayanan bir yayın organıydı. 1862 yılından 1945 yılına kadar ki dönem içinde *Tasvir-i Efkâr*, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, *Tasfir-i Efkâr*, *Tesvir-i Efkâr*, *İntihâb-i Efkâr* ve en son *Tevhîd-i Efkâr* isimleri altında yayınlanmıştır. 1945 yılından sonra Ziyad Ebüzziya ile Cihat Baban tarafından “*Tasvir*” adı altında 1945-1949 yılları arasında toplamda 1.452 sayı çıkarılmıştır. Gazetenin yazar kadrosu içinde Cemil Sait Barlas, Peyami Safa, Nurullah Ataç, Orhan Seyfi Orhon, Fuat Köprülü, Reşat Ekrem Koçu gibi önemli isimler yer almıştır. Ayrıntı için bkz: Nesimi Yazıcı, “*Tasvir-i Efkâr*”, **İslam Ansiklopedisi**, C 40, Türk Diyanet Vakfı Yay., ss. 138-140.; Tahsin Yıldırım, “*Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme* –

çıkarcacağı gazete için Bedii Faik'i göz hapsine aldığını, uzun araştırmalar sonrası kendisiyle çalışmaya karar verdiğini Bedii Faik'e ifade etmişti. İkili anlaşlıktan sonra Ankara Caddesi İzzettin Hanı'nda kiraladıkları yerde gazeteyi çıkarmaya başlamışlardı. Gazete için gerekli olacak olan tüm teknik malzeme Fikret Karakoyunlu tarafından önceden hazır edilmişti. Gazetenin kadrosunu ise Bedii Faik Bey oluşturmuştu. Bedii Faik'in gazetenin yayın sorumlusu olduğunu öğrenen *Tasvir* gazetesinin sahibi Cihad Baban, durumdan duyduğu rahatsızlığı kendisi ile paylaşmış ve sonrasında Bedii Faik *Son Saat* gazetesinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Bedii Faik'in ayrılmasından sonra yazı işleri müdürü Necdet Baytok ile birlikte Ümit Deniz, Adnan Aktan gibi isimlerde *Tasvir*'i bırakıp *Demirkırat* gazetesine geçmişlerdi²¹.

Demirkırat gazetesi, ilk sayısında “Niçin Çıkıyoruz!” başlığı altında bir yazıya yer verdi. Bu yazıyla, hangi amaçla ve nasıl bir yayın siyaseti izleyecekleri noktasında kamuoyunu bilgilendirmişti. Bu yazıda yer alan ifadelerden bazılarını özetleyerek burada yer verelim:

“...Demirkırat, milletçe yükselmenin ilk ve esaslı amilini apaçık milli irade hâkimiyetinin hakiki manasıyla yürürlükte ve fiilen tatbikte olmasında görmektedir. Demirkırat, ayrılıksız bütün vatandaşların teminat abidesi olan Anayasa Hâkimiyetinin ve anayasa ile vatandaşlara sağlanmış olan çeşitli hürriyetlerin kanun diliyle kayıtsız ve şartsız bulunmasına müstak olduğunu hiçbir zaman gizleyemez... Kayıtsız ve şartsız milli hâkimiyet ve garp anlayışında hürriyet idealine gönül vermiş bütün vatandaşların Demirkırat'ta büyük memleket davalarının halk ihtiyaç ve dertlerinin birer birer incelendiğini görerek zevk duymasını temine çalışmak vazifelerimizin başında bulunuyor... Bize öyle geliyor ki, her yaştaki vatandaşlarımız gibi Gençlik de sütunlarımızda kendi kalemle kendi hislerinin ve kendi emellerinin mihraklandığını görerek Demirkırat'a yardımcı olmakta gecikmeyecektir”²².

Bu ifadelerinden de gördüğümüz üzere, gazetenin üzerinde önemle eğildiği konu “Milli İrade” ile “Ulus Egemenliği” kavramlarıydı. Bu söylem

II”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, S 2 (Temmuz-Aralık 2009), s. 284. *Son Saat* gazetesi 1946-1956 yılları arasında günlük siyasi akşam gazetesi olarak 3.762 sayı yayınlanmıştır. Demokrat Parti'yi destekler bir yayın siyaseti izleyen gazete, Cihad Baban'ın sahipliğinde çıkmıştır. Gazetenin yazı işleri müdürlüğünü Necdet Baytok, ardından Tefvik Erol ve Sacit Öget gibi gazeteciler üstlenmişti. Yayın hayatı boyunca İstanbul'un yerel gazetesi gibi yayın yapmıştı. Tahsin Yıldırım, “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme – II”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, S 2 (Temmuz-Aralık 2009), s. 256-257.

²¹ Bedii Faik, a.g.e., ss. 91-95.

²² “Niçin Çıkıyoruz”, *Demirkırat*, 26 Mayıs 1947, s. 1.

aynı zamanda Demokrat Parti'nin iktidara yürüyüşünün temel söylemi olan “Yeter Söz Milletindir!” ifadesiyle ortak ahenkte, birebir örtüşüyordu.

Bedii Faik, *Demirkırat*'ı nasıl kurguladıklarını, hangi şartlarda çıkardıklarını ve yayın hayatına başladıktan sonra kamuoyunda yarattıkları etki hakkında şu ifadelerde bulunuyordu:

“... Orta sayfamızın yarısını ‘Demirkırat’ın Mizahı’ başlığı altında, tamamen siyasi olayların alayına ayırdık ve tabii hepsini benim yazmam kararlaştı. İlk sayfadaki küçük fıkram, bir büyüğünü de eklemiş, her sayıya ille de konmasını kararlaştırdığımız manşetlik mesele yazısını Fikret Bey’le birlikte bulup hazırlamamız da buna eklenince, baş kaşıyacak vaktim pek kalmamıştı. Ama ne yapsak karşılığını görmüyor değildik. Demirkırat gerçekten iyi satıyor, hem de gazetelerin 10 kuruş olduğu devirde 15 kuruş olan fiyatına rağmen iyi satıyordu”²³.

Gazete ilk sayısında sütunlarını ağırlıklı olarak DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner’in Haziran ayı içinde yapılması planlanan şehir ve kasabalardaki muhtarlık seçimlerine partisinin katılmayacağına yönelik beyanname ile O’nun tarafından kaleme alınan “*Bu ne biçim Demokrasi?*” başlıklı bir baş makaleye ayırmıştı. Bu makale de Kenan Öner, iktidarı açıkça eleştirerek, fikir hürriyetini savunuyordu. Ayrıca üzerinde “*Demirkırat’a başarılar temennisiyle. Kenan Öner*” yazılı bir Kenan Öner fotoğrafı da gazetenin ilk sayfasında yer almıştı²⁴. Gazete açıkça DP İstanbul İl teşkilatının desteğini arkasında hissediyordu. Ayrıca Kenan Öner gibi CHP iktidarına yönelik şiddetli bir muhalefetten yana olan bir isme sütunlarında genişçe yer verilmesi, gazetenin tavrını ve muhalefet olan desteğini açıkça ortaya koyması demekti. İlk sayının ilk sayfasında muhalefetin önemli bir başka ismi Samed Ağaoğlu’nun “*Garip Bir Mantık*” başlıklı yazısına da yer verilmişti. Ağaoğlu, “*Devlet teşkilatını kendilerinin şahsiyetlerinde eritmek isteyenler için iktidardan çekilmek havzalanın alamayacağı bir şeydir*” diyerek yıllardan beri aynı koltuklarında oturan iktidar sahiplerinin millet iktidarına inanmadıklarına vurgu yapıyordu²⁵. İlk sayısı da yer verilen bu yazılardan da anlaşılacağı üzere, *Demirkırat* son sayısına kadar iktidara yönelik sert, eleştirel bir yayın siyaseti izleyecekti. Gazete yayımlandığı süre boyunca bu davayı sürekli takip ederek, okuyucularına bilgi vermiştir. *Demirkırat*’ın yazar kadrosu içinde Fuad Köprülü, Kenan Öner, Cevdet Hamdi, Mahmut Bora, Samed Ağaoğlu, Cihad

²³ Bedii Faik, *a.g.e.*, s. 95.

²⁴ “Bu ne biçim Demokrasi?”, *Demirkırat*, 26 Mayıs 1947, s. 1.

²⁵ “Garip Bir Mantık”, *Demirkırat*, 26 Mayıs 1947, s. 1.

Baban, İhsan Yurdođlu, General Sadık Aldođan, Kemal Özçoban, Şefik Seren, Adnan Cavid, Dr. Mükerrerem Sarol gibi isimler yer almıştı.

Gazetenin ilk sayısından itibaren Bedii Faik, ilk sayfanın sağ alt köşesinde “*Demir Leblebi*” başlığı altında “B. F.” ya da “B.A.” imzasıyla kısa fıkralara yer veriyordu. İlk sayıda kaleme aldığı fıkrasının da yıllardır koltuklarını bırakmayan iktidar sahiplerine üstü kapalı olarak şöyle sesleniyordu: “*Artık mili bayram edebiyatının beylik lafı oldu: Gençliğe Güveniyoruz!... Gençlik her şeyimizdir! Vatani gençlere emanet edeceğiz!.. Hepsi doğru, hepsi yerinde!.. Fakat bir tanesinin olsun şöyle yerinden kımldayarak, güvendikleri gençliğe yer verdiği yok!.. Acaba bir gün şu istikbal sigasını bırakıp ‘vatani gençlere emanet ettik’ dediklerini duyacak mıyız?...*”. Bu tespiti yapan Bedii Faik kısa fıkrasına Cevdet Paşa’nın şu beyiti ile son veriyordu: “*Zehi tasavvuru batıl, Zeh, hayal-i muhal*” yani ne kadar yanlış bir düşünce, nasıl da boş bir hayal²⁶. Bedii Faik, her sayının ikinci sayfasında “Sırası Geldikçe” başlığı altında ülke gündemine ilişkin yorumlarda bulunduğu yazılara da yer vermişti.

Demirkırat’ın ilk sayısında Fikret Karakoyunlu, Cumhuriyet Halk Partisi’nin yargıya müdahalesine değinen bir yazı kaleme alarak, bu konuda iktidarı eleştiriyordu. Gazetenin ikinci sayfasında “Günün Meselesi” başlığı altında “*Halk Partisi Adliye Cihazına Saygı Göstermelidir*” alt başlığı altında görüşlerini kamuoyuyla paylaşan Karakoyunlu, iktidar sahiplerinin adalet mekanizmasına saygı göstermelerini, yargıyı etkileyecek beyanlardan uzak durmalarına vurgu yaparak, “*Bu memlekette camianın iç bünyesini ayakta tutan tek sütun adalet ve onun temelli teşkilatı olan adalet cihazıdır. Telkin ve teşvik kimden gelirse gelsin, her şeyden önce hakimlere ve aleltilak adalet cihazına saygı göstermesini istemek her vatandaşın hakkı ve vazifesidir*” ifadelerinde bulunuyordu²⁷. Karakoyunlu’nun yargıya müdahale konusunda iktidarı eleştirmesinin arka planında o günlerde mahkeme süreci devam eden Millî Eğitim Eski Bakanı Hasan Ali Yücel ile DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner arasındaki davaydı²⁸.

²⁶ “Demir Leblebi”, **Demirkırat**, 26 Mayıs 1947, s. 1.

²⁷ Fikret Karakoyunlu, “Halk Partisi Adliye Cihazına Saygı Göstermelidir”, **Demirkırat**, 26 Mayıs 1947, s. 2.

²⁸ Türk siyasi tarihinde Hasan Ali Yücel-Kenan Öner Davası olarak geçen olayda, Kenan Öner, Hasan Ali Yücel’i Millî Eğitim Bakanlığı sırasında komünistler koruduğu ve kolladığı yolunda suçlamış; bu suçlamalar üzerine Hasan Ali Yücel, Kenan Öner’e yönelik hakaret davası açmıştı. 17 Nisan 1947 tarihinde başlayan mahkeme süreci sonucunda, 19 Kasım 1947 tarihinde 3. Asliye Ceza Mahkemesi, Öner’in yaptığı isnatları doğru bulmuştu. Bu sonuç Hasan Ali Yücel adına büyük bir itibar kaybı yaratmıştı. Davanın bu şekilde sonuçlanmasında ülke içinde esen anti-komünist havanın etkisinin olduğunu söylemek gerekir. Hasan Ali Yücel, kendi aleyhine

Tablo 1: Fikret Karakoyunlu Tarafından *Demirkırat* Gazetesinde Kaleme Alınan Yazılar

Fikret Karakoyunlu Tarafından <i>Demirkırat</i> Gazetesinde Kaleme Alınan Yazılar				
Sıra	Makale İsmi	Sayı	Tarih	Sayfa
1	Halk Partisi Adliye Cihazına Saygı Göstermelidir	1	26 Mayıs 1947	2.
2	Maarif Davamız Felce Uğramıştır	2	29 Mayıs 1947	1.
3	İç Siyasetimizde Hazin Bir Yara	3	2 Haziran 1947	1.
4	Gerçek Demokrasi	4	5 Haziran 1947	1.
5	Demokratlar Ne İstiyor	5	9 Haziran 1947	1.
6	Tadil Teklifleri Karşısında Meclisin Durumu	6	12 Haziran 1947	1.
7	Din Tedrisatı Meselesi	10	26 Haziran 1947	3.
8	Peker'in Beyanatı	12	3 Temmuz 1947	1.
9	Makulâta Doğru	13	7 Temmuz 1947	1.
10	İç Politika ve Peker Çıkmazı	15	14 Temmuz 1947	1.
11	Polis Kanunları ve Tatbik Zihniyeti	16	18 Temmuz 1947	1.
12	Toprak Kanunu ve Tatbikatı	17	21 Temmuz 1947	1.
13	Başbakan'ın İstifası Meselesi	21	4 Ağustos 1947	1.
14	İdare Cihazında Kanun Fikri!..	22	7 Ağustos 1947	1.
15	Adaletle Saygı!..	23	11 Ağustos 1947	1.
16	Ümide Doğru!..	24	14 Ağustos 1947	1.
17	İhtiras Peşinde	27	23 Ağustos 1947	1.
18	Belediyelerin Acıklı Hali..	28	24 Ağustos 1947	1.
19	Tezad... Tezad...	32	28 Ağustos 1947	1.
20	Açıklanması Zaruri Olan Bir Nokta	35	31 Ağustos 1947	1.
21	Garip Bir Mantık	36	1 Eylül 1947	1.
22	Peker'in Korkusu	43	8 Eylül 1947	1.
23	Recep Peker'i Teşyi Ederken...	45	10 Eylül 1947	1.

Yılmaz Karakoyunlu, *Demirkırat* gazetesinde yazılar kaleme alan babası hakkında; "...Kalemi olağanüstü akıcı bir kalemdi. Babama bir trafik yazısı yaz deseydiniz onu yazardı. Arkasından Türkiye'de Üniversite Reformu'nu yaz deseniz onu da yazardı. Ya da ithalatın ihracatı karşılama oranı düşüyormuş bu konuda ne yapmak lazım bununla ilgili bir yazı yaz

sonuçlanan mahkeme kararını temyize götürür. Yargıtay 4. Ceza Dairesi karar bozmuştur. Dava Yargıtay Ceza Kurulu'nda tekrar görülür ve Kenan Öner ile İddiaların yayımlandığı Yeni Sabah gazetesi yazı işleri Müdürü Cemalettin Saraçoğlu hakkında dört ay yirmi gün hapis cezası verilir ve cezalar ertelenir. Davanın temyiz süreci devam ederken 8 Mart 1949 tarihinde Kenan Öner hayatını kaybetmiştir. Konu hakkında bilgi için bkz: Uğur Mumcu, **40'ların Cadı Kazanı**, 12. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994, ss. 150-163.; Mithat Kadri Vural, "Siyasal Bir Hesaplaşma Olarak: Hasan Ali Yücel-Kenan Öner Davası", **Yeniden İmece**, S 28 (Ekim 2010), ss. 41-45.

deseydiniz babam bunu da yazardı. Kısacası babam çok farklı dallarda çok etkileyici nitelikte yazılar yazardı. Bunların büyük bir kısmını da aile sıkıntıya düşmesin diye takma isimle yazardı”²⁹ ifadelerinde bulunur.

Fikret Karakoyunlu yazın hayatında “Mahmut Bora” mahlasını kullanmıştır. Mahmut esasında Fikret Karakoyunlu’nun ilk adıydı. Yılmaz Karakoyunlu’nun belirttiğine göre Fikret Bey’e Mahmut adını ortaokul 2. sınıfta Türkçe öğretmeni vermişti. Fikret Bey, “Mahmut Bora’nun” yanı sıra “Ömer Fikret” mahlasını da kullanarak yazılarını kaleme almıştı³⁰.

Tablo 2: Fikret Karakoyunlu’nun “Mahmut Bora” Mahlası ile Demirkirat Gazetesinde Kaleme Aldığı Yazılar

Fikret Karakoyunlu’nun “Mahmut Bora” Mahlası ile Demirkirat Gazetesinde Kaleme Aldığı Yazılar				
Sıra	Makale İsmi	Sayı	Tarih	Sayfa
1	Milliyet Telakkisi	3	2 Haziran 1947	2.
2	İç Siyasette Huzur Ne Zaman Tessüs Edebilir?	6	12 Haziran 1947	2.
3	Yıkılmayan Tek Abide Adalet Cihazı	8	19 Haziran 1947	2.
4	Adli Tarihimizde Mühim Bir Hadise	9	23 Haziran 1947	2
5	Ulusun Telaşı	12	3 Temmuz 1947	2.
6	İdare Mesleği	13	7 Temmuz 1947	2.
7	İşçilerin Izdırabı	14	10 Temmuz 1947	2
8	Devlet İşlerinde Sorumsuzluk	15	14 Temmuz 1947	2.
9	Raşit Bey Manevrası ve Peker Zihniyeti	16	18 Temmuz 1947	2.
10	Fiili Neticeler Bekliyoruz	17	21 Temmuz 1947	2.
11	İnanamıyoruz!	20	31 Temmuz 1947	2.
12	Atlantik Beyanname ve Günün Hadiseleri	21	4 Ağustos 1947	2.
13	Bu memleketin Efendisi Kimdir?	22	7 Ağustos 1947	2.
14	Kelepçeli İdare!	23	11 Ağustos 1947	2.
15	Halk Partisi’nin Yeni Bir Oyunu Mu?	25	21 Ağustos 1947	2.
16	Açık Konuşalım: Bu Memlekette Demokrasi Yoktur..	26	22 Ağustos 1947	2.
17	Bu ne Biçim Genel Sekreterlik?	27	23 Ağustos 1947	2.
18	Halk Partisi Mukadderatıyla Oynuyor..	28	24 Ağustos 1947	2.
19	İstibdada Doğru..	29	25 Ağustos 1947	2.
20	İncedayımın Demeci!..	30	26 Ağustos 1947	2.
21	Eski Müttekaitlerin Acıklı Durumu	31	27 Ağustos 1947	2.
22	Bir Muvazaa ve Oyalama Devri Kapandı	32	28 Ağustos 1947	2.
23	Adliye Memur ve Mübaşirlerinin Dertleri	33	29 Ağustos 1947	2.
24	Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu	36	1 Eylül 1947	2.

²⁹ Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 10 Haziran 2012, Urla

³⁰ Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 9 Şubat 2020, Urla

Yılmaz Karakoyunlu, *Demirkırat* Gazetesi'nde yazılar kaleme alan babası Fikret Bey hakkında şu ifadelerde bulunuyordu:

“Babam gerçekten iyi bir yazardı. Bazen yazılarını da bana tashih ettirirdi. ‘Bak bakalım bunlara nasıl olmuş?’ derdi. Hem annem hem babam fevkalade hızlı eski harfleri kullanırlardı. Yeni Türk harflerini yani Latin kökenli Alfabeyi sonradan öğrenmişlerdi. Bunları anlattığım tarihler de onlar çoktan birer meslek erbabı olmuşlardı. Eski dile olan hâkimiyetleri daha fazlaydı. Kendi aralarındaki yazışmalarında Arap harfleriyle yazılmış birkaç mektuba da rastladım. Ama bizimle olan yazışmalarında, bizimle olan konuşmalarında son derece dikkatli olurlardı... Babam yazdığı o yazıları da tashih etmek üzere bana verirdi. Bana tashih için verilmiş yazıların “a” yerine “e” yazılmış basit harf ve imla hatalarını düzetmem için verildiğini zannetmiyorum. O konuyu okuyup öğrenmeyim düşüncesiyle bana verildiğini düşünüyorum. Çünkü gazetenin musahhihleri yani düzeltmenleri zaten vardı. Onlar genellikle emekli Edebiyat veya Türkçe öğretmenleri olurdu. Son derece kültürlü insanlardı. Onlar düzeltmeleri yapıyorlardı. Bir defasında Bir musahhih gelip dönemin iddialı köşe yazarlarından Cihat Baban'a; ‘Beyefendi Hazretleri, şöyle buyurmuşsunuz, şöyle yazmışsınız buradan bu mana istihraç[sonuç çıkarma] etmiyor; bunu şöyle düzeltelim mi?’ dedi. Buna karşılık ‘Cihat Baban da sen nasıl biliyorsan öyle yap’ dedi. Yani gazetenin musahhihleri o kadar güvenilir kimselerdi”³¹.

Fikret Karakoyunlu'nun istenilen hemen her konuda köşe yazı yazabilecek bir donanıma ve birikime sahip olduğunu da *Demirkırat* gazetesinde kaleme aldığı yukarıda iki tablo halinde verdiğimiz yazılarından anlaşılmaktadır. *Demirkırat*'ın yazı işleri sorumlusu Bedii Faik, Fikret Bey'in kalemini şöyle tarif etmektedir:

“...Sadece bir yazıyı isteminiz yeter: ‘Fikret Bey bir sütunluk eğitim yazısı lazım.’ Bekleyin, koyu kumral bıyığını iki defa kaşır, bir teli bile dökülmemiş koyu kumral saçını bir defa karıştırır ve sonra makinesinin çat çatları başlayıverir! En çok yarım saat sonra, gerçekten güzel, ‘gazetelik’ bir maarif yazısı elinizdedir. Fakat sanmayın ki, idare hukukuna yahut tarıma veya trafiğe dair bir yazı isterseniz, bu çark duracak ya da ürettiği bozulup çirkinleşecektir. Hayır, hepsinde aynı sonucu alırsınız. Hem de gene aşağı yukarı aynı sürede ve aynı gradoda. Çok kolay yazmasıyla da ünlü Ahmed Mithat Efendi merhum, Fikret Karakoyunlu'yu görmeliydi!”³²

³¹ Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 10 Haziran 2012, Urla

³² Bedii Faik, a.g.e., s.102

Demirkırat gazetesinde dikkat çekici bir unsur da sayfalarında mizaha geniş yer ayırmasıdır. Her sayısında ilk ve son sayfasında en az bir karikatüre yer veren gazete, zaman zaman bazı nüshalarında birden fazla karikatür yayınlamıştır. Ayrıca gazetenin her sayısının üçüncü sayfasında “*Demirkırat’ın Mizahı*” başlığı altında bir bölüme yer verilmiştir. Yayımlanan karikatürler ile hikâyelerin konusunu ağırlıklı olarak iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi ve onu temsil eden kişi ve kurumlar oluşturmaktadır. Örneğin ilk sayısında ilk sayfada yer alan karikatür o günlerin kamuoyundaki tartışma konusu olan demokratların meclisi terk etme tartışmasıdır. Demokrat Parti’nin Meclisten çekilmesi halinde, Halk Partisi içinden başka muhalif partiler çıkacağına değinen karikatürde, çıkacak olan partilerin isimleri şöyle sıralanmıştı: “*Sosyalist Parti, Şiddet Partisi, Muhafazakâr Parti, İdareimaslahat Partisi*”³³. (Bkz: Resim 2).

Demirkırat, zaman zaman bazı nüshalarını önemli isimlerin hatıratlarına ayırmıştı. Örneğin, Ahmed Ağaoğlu’nun hatıralarına “*Milli Mücadele’de Ankara’nın İlk Günleri*” başlığı

Resim 1: *Demirkırat*, 26 Mayıs 1947, s. 1.

altında yer verilmişti. Hatıratın ilk bölümü gazetenin 12. sayısında 3 Temmuz 1947 tarihinde başlamış³⁴; on bir bölüm halinde yayınlanan hatırat 22. sayısında 7 Ağustos 1947 tarihinde son bulmuştu³⁵. Ahmed Ağaoğlu’nun, “Malta Hatıraları” da gazetede neşredilmişti. 26 Ağustos 1947 tarihli 30. Sayıda başlayan anılar, tefrika halinde her gün yayınlanmış, fakat 10 Eylül 1957’de yayınlanan 45. ve son sayıdaki 16. tefrikada kalmıştı. *Demirkırat*’ın hatıratlarına yer verdiği bir diğer önemli isim Mareşal Fevzi Çakmak’tı. Fevzi Çakmak, *Demirkırat* muhabiri Orhan C. Fersoy’a verdiği bir dizi

mülakatla, anılarınının bir kısmını paylaşmış ve bu anılar gazeteden yayınlanmıştır. Fevzi Çakmak, o günlerde Demokrat Parti ve muhalefet

³³ *Demirkırat*, 26 Mayıs 1947, s. 1.

³⁴ *Demirkırat*, 3 Temmuz 1947, s. 1.

³⁵ *Demirkırat*, 7 Ağustos 1947, s. 3.

adına önemli bir isimdi. Ülke içinde her gittiği yerde halk tarafından büyük sevgi gösterileriyle karşılanan Çakmak'ın söylem ve davranışlarına halk itibar gösteriyordu. Fevzi Çakmak'la yapılan söyleşi 26 Ağustos 1947 tarihinde 30. sayıda başlamış, 1 Eylül 1947 tarihli 36. sayıda son bulmuştu.

Demirkırat'ın yayınlandığı kısa süre içinde ülke gündemini sarsarak, hem iktidar hem de muhalefetin ilgisine mazhar olmasına neden olan gelişme “*Emniyet Müdürlüğündeki tabutluklar yıktırılıyor*” başlıklı bir habere imza atmasıydı³⁶. Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davası sırasında dinlenen tanıklardan bazıları 1944 yılında görülen Irkçılık-Turançılık Davasından dolayı tutuklandıkları sırada İstanbul Emniyet Müdürlüğü binası içinde “Tabutluk” olarak adlandırılan yerde işkence gördüklerini anlatmışlardı. Bu konunun peşine düşen *Demirkırat*, “1947 yılında, medeni ve bilhassa demokrat olduğunu iddia eden bir memlekette ‘tabutluk’ ismi verilen işkence hücrelerinin emniyet müdürlüğü binasındaki mevcudiyeti sebeplerini izah etmek çok güç olacaktır sanırız” ifadeleriyle İçişleri Bakanlığı’na sesleniyordu³⁷. “Tabutluklar” konusu birkaç gün boyunca gazete tarafından gündemde tutulmuş, haber çok büyük yankı yapmıştı. Hedefteki isim İstanbul Emniyet Müdürü Ahmet Demir’di³⁸. *Demirkırat*, konuyla ilgili olarak “*İçişleri Bakanına Açık Mektup*” başlığı altında verdiği bir başka haberinde, Emniyet Müdürlüğündeki tabutluklarda suçlu ve masum

³⁶ *Demirkırat*, 10 Temmuz 1947, s. 1.

³⁷ “Emniyet Müdürlüğündeki tabutluklar yıktırılıyor”, *Demirkırat*, 10 Temmuz 1947, s. 1.

³⁸ Irkçılık-Turançılık Davası kapsamında aralarında Zeki Velidi Togan, Hüseyin Nihal Atsız, Alparslan Türkeş, Reha Oğuz Türkkın, Cihat Savaş Fer, Nurullah Barman, Fethi Tevetoğlu, Nejdēt Saınar’ın olduğu askeri ve sivil pek çok kişi gözaltına alınıp yargılanmışlardı. Asker olanlar İstanbul Tophane Askeri Hapishanesi’nde, siviller ise Sansaryan Han’da bulunan İstanbul Emniyet Müdürlüğü binasında tutuklu kalmışlardı. Tutuklulukları boyunca bu kişilere aç ve susuz bırakmak, yıkanmaya izin vermemek, dayak atmak, arkadaşlarının dayak yemesini izlemek, öldürmekle tehdit etmek, açık lağımlı hücrelerde bulundurmak gibi işkence yöntemlerinin uygulandığı sonraki yıllarda bu kişiler tarafından ifade edilmiştir. Bu işkencelerin en ağırını Nazi Almanya’sından geldiği söylenen tabutluk işkenceleri olmuştur. Davalar öncesi sanıkların sorguları sırasında uygulanan bu işkence yöntemini, bu işkenceye maruz kalan Nejdēt Saınar şöyle aktarmaktadır: “*Bu işkence yerleri, içlerine birer insanın sığabileceği kadar dar hücrelerdi. Adeta, ayağa kaldırılmış birer tabut idiler. Tavanlarında büyük ampuller bulunurdu. Bu ampullerle hücreye sokulanların başları arasındaki mesafe çok azdı. Yani, ampuller, misafirlerinin beyinlerini rahatça pişirirdi. 1500 mumluk sıcağın uzaklaşmak için çömelmek de mümkün değildi. Çünkü içindekiler kollarından, arkalarındaki halkalara bağlanırdı*”. Bu işkenceye maruz kalan Reha Oğuz Türkkın ve Alparslan Türkeş’te benzer ifadelerde bulunmaktadır. Çağrı Doksan Çolak, “Türkiye’de Türkçü-Turancı Düşüncenin Kökleri ve Irkçılık-Turancılık Davası”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Trabzon, 2014, ss. 159-172. Konu hakkında ayrıca bkz: Rıfat Bali, *Tabutluklar, Sansaryan Han ve İki Emniyet Müdürü*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2011.

vatandaşların, hiçbir kanununa dayanmadan çeşitli işkencelere tabi tutulduklarını ve bu durumdan o günlerin Emniyet Müdürü, hali hazırda ise Urfa valisi olan Kamran Çuhruk'u hedef gösteriyor ve gazete Bakana şu ifadelerle sesleniyordu: “Yirminci asırda ve Cumhuriyet Türkiyesinde Bastile ve engizisyonlara rahmet okutacak haşin bir ruhu yaşatan bu zatı adalete teslim etmekle niçin tereddüt ediyordunuz?”³⁹ *Demirkırat*, bu haberinin devamında daha da ileri giderek geçmişte Emniyet Eski Genel Müdürlüğü görevinde de bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'i hedefine almıştı. Ortaya çıkan bu işkence gerçekleri karşısında Sökmensüer'in harekete geçmemesinin nedeni olarak, kendisinin de geçmişte bu tür işkencelere müsamaha gösteren eski bir emniyet müdürü olmasının payının olup olmadığını soruyordu. Daha da ileri giderek bu yöntemlerin hükümet politikası mı olduğuna vurgu yapıyordu⁴⁰. *Demirkırat*, izlediği bu yayın siyasetiyle Emniyet Genel Müdürlüğü üzerinden İçişleri Bakanlığı'nı oradan da Recep Peker Hükümetini hedefine almıştı. İşkence gören kişilerin iddialarını sütunlarına taşıyordu⁴¹. Ardı ardına yapılan haberler karşısında iktidar bocalarken; hedefte olan isimlerden İstanbul İl Emniyet Müdürü Ahmet Demir, “Tabutluklar” konusunda ortaya atılan iddialara *Cumhuriyet* gazetesine verdiği beyanatla cevap vermeye çalışmıştı⁴². İçişleri Bakanlığı da yapılan haberlerin ardından Mülkiye Başmüfettişi Hasip Koyla'nın başında bulunduğu bir heyeti, konuyu araştırmak üzere görevlendirmişti⁴³.

Bedii Faik, gündeme taşıdıkları “Tabutluklar” haberlerinin iktidarda yarattığı büyük rahatsızlığı ve bu haberlerden dolayı yaşadığı sıkıntılara anılarında yer vermektedir. Bedii Faik, “Tabutluklar” hakkındaki haberin yapılmasından sonra İstanbul İl Emniyet Müdürü Ahmet Demir'in gazeteye polisler gönderdiğini, kendisini müdürlüğe çağırdığını aktarmaktadır. Gelen bu çağrıya olumlu yaklaşmayan Bedii Faik'in en büyük destekçisi Fikret Karakoyunlu'ydu. Karakoyunlu gelen polise, “*Buradan kimseyi götüremezsin onu iyi bil!*” diyordu⁴⁴. Polisin gazete binasında bulunduğu anlarda Ankara'dan DP Genel Başkanı Celal Bayar arayarak yapılan haberden dolayı tebrik ediyor, parti teşkilatlarından kutlama telgrafları geliyordu. Arayanlar arasında DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'de vardı. Öner, Fikret Karakoyunlu'ya “*Tebrikler kardeşim, harika bir hareket yaptınız. Sizinle ne kadar iftihar etsek az, hepinizin gözlerinden öpüyorum*”

³⁹ “İçişleri Bakanına Açık Mektup”, *Demirkırat*, 14 Temmuz 1947, s. 1.

⁴⁰ “İçişleri Bakanına Açık Mektup”, *Demirkırat*, 14 Temmuz 1947, s. 4.

⁴¹ “Emniyet Müdürlüğündeki Tabutluklar. Nurullah Barıman Emniyet Müdürü Ahmet Demir'e Cevap Veriyor”, *Demirkırat*, 18 Temmuz 1947, s. 1.

⁴² “Tabutluk İddialarına Emniyet Müdürlüğünün Cevabı”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1947, s. 1.

⁴³ “Vatandaşlara Yapılan İşkence”, *Demirkırat*, 21 Temmuz 1947, s. 1.

⁴⁴ Bedii Faik, *a.g.e.*, s. 98.

diyordu. Karakoyunlu, bu konuşma arasında Öner'e, içinde buldukları durumu ve Bedii Faik'in Emniyet Müdürlüğü'ne götürülmek istendiğini ifade ettiğinde Kenan Öner, Bedii Faik'e "*Bak kardeşim şimdi o polislerle emniyete gidersin. Ben hemen parti teşkilatındaki bütün avukatları toplayacak ve il yönetimindeki arkadaşları da alarak emniyetin önüne geleceğim. Ahmet Demir veya her kimse seni isteyen onlara dilediğin gibi davran, seni tehdit edeceklerdir, aldırma...*" diyordu⁴⁵. Bu görüşmenin ardından Bedii Faik, partinin desteğini arkasına alarak emniyete gitmişti. Ahmet Demir'le yaptıkları görüşme sırasında Demir'in kendisini pencereden atmakla tehdit ettiğine değinen Bedii Faik, kendisinin bırakılmaması halinde Kenan Öner'in, yanında en az elli avukatla emniyeti basacağını ifade etmişti. Bu söz sonrası Ahmet Demir tarafından salıverilen Bedii Faik, emniyetten çıktıktan hemen sonra yanında onlarca avukat olduğu halde Kenan Öner'in emniyete doğru geldiğini görmüştü⁴⁶. Tüm bu yaşananlar sonrası Fikret Karakoyunlu, gazetesinden kaleme aldığı bir yazıyla polisler verilen geniş yetkileri eleştirirken, polis vazife ve yetkileri kanunda yapılması öngörülen değişikliklerin gerekliliği üzerinde durmuştu⁴⁷.

Demirkırat tarafından gündeme getirilen "Tabutluklar" haberleri sonrası, geçmişte halka işkenceler yapıldığı yolunda kamuoyundaki tartışmalar iktidarı partisini yıpratmıştı. Bu durum Demokrat Parti'nin, iktidarın devlet aygıtını kullanarak halkı baskı altında tuttuğu yolundaki tezlerini desteklemişti. *Demirkırat*'ın haberleri aynı zamanda Demokrat Parti yöneticilerinin dikkatini bu gazeteye yöneltmesine, gazetenin çok kısa süre sonra partinin yayın organı haline gelmesine neden olacaktı. Fakat gazetenin parti ile birleşmesi, *Demirkırat* için sonun başlangıcı olacaktı. Bedii Faik, anılarında bu durumu ilk duyduğunda kendisinde oluşan duyguyu şöyle aktarmaktadır: "*Demirkırat'ın bittiğini hissetmişim*"⁴⁸.

Demirkırat'ın, DP'nin yayın organı olması adına atılan en önemli adım, gazetenin her gün çıkmasıydı. 21 Ağustos 1947 tarihinde yayınlanan 25. sayısından sonra gazete günlük olarak çıkmaya başlamıştı. Ayrıca Samed Ağaoğlu, Fikret Karakoyunlu ile birlikte gazetenin sahipleri arasında yer almıştı. Samed Ağaoğlu'nun gazetenin yönetiminde yer alması ile birlikte *Demirkırat* ile Demokrat Parti arasında doğrudan bir bağ kurulmuştu. Gazete günlük olarak çıkma nedenlerini ve bundan sonra izleyecekleri yayın politikasını okuyucularına özetle şu ifadelerle açıklayacaktı:

⁴⁵ Bedii Faik, **a.g.e.**, s. 98-99.

⁴⁶ Bedii Faik, **a.g.e.**, s. 101-102.

⁴⁷ Fikret Karakoyunlu, "Polis Kanunları ve Tatbik Zihniyeti", **Demirkırat**, 18 Temmuz 1947, s. 1.

⁴⁸ Bedii Faik, **a.g.e.**, s. 106.

“Üç aydan beri haftada iki defa çıkan gazetemizi Türk umumi efkârı büyük bir sevgi ve alaka ile karşıladı. Bunun belli başlı sebebinin DEMİRKIRAT’ın Türk milletinin gerçek arzu ve emellerine tercüman olmak için gösterdiği samimi gayrette aramak lazımdır... Memlekette sayısı her gün biraz daha artan okuyucuları tatmin etmek ve bu surette umumi efkârı milli meseleler üzerinde, belli prensipler etrafında toplamaya çalışmak bu surette vazifenin esasını teşkil etmektedir. DEMİRKIRAT bu vazifeyi yerine getirmek için günlük olarak çıkmak kararını vermiş ve işe başlamış bulunuyor. DEMİRKIRAT, Demokrat Partinin programında mihraklanmış olan hürriyet idealine bağlı ve bunun tahakkukuna müzahir bulunduğunu tekrar etmekle en büyük hazzı duymaktadır”⁴⁹.

Bu ifadelerdeki son satırlar, *Demirkırat* gazetesinin Demokrat Parti ile aynı idealleri paylaştığının, aynı yolda yürüdüğünün açıkça teyit edilmesi, kamuoyuyla paylaşması anlamına geliyordu.

Günlük olarak çıkmaya başlayan *Demirkırat* bu tarihten sonra resmen Demokrat Parti’nin yayın organı haline gelmişti. Ortaya çıkan bu durum, gazeteyi olumsuz anlamda derinden etkilemişti. Artık gazete siyasetten bağımsız olmayan, bir partinin yayın organı haline gelmişti. Çıktığı ilk günden itibaren iktidar partisi CHP’ye yakın olan gazete ve gazetecileri, bir partiye angaje olmakla, onun borazanı olmakla suçlayan⁵⁰ *Demirkırat*’ın kendisi de bir partinin çatısı altına girmişti. Gazete adına ortaya çıkan bu olumsuz durumu ve bu durumun gazetenin kapanmasına giden sürece ayrıntılı olarak Bedii Faik anılarında yer vermektedir. Bedii Faik, *Demirkırat* gazetesinin kısa sürede ulaştığı başarıdan dolayı, gazetenin ve gazete sahibi Fikret Karakoyunlu’nun, Demokrat Parti’nin teşkilatı içinde çok büyük ilgi gördüğünü ve taraftar kazandığını, fakat bu durumundan partinin ileri gelen yönetici kadrosunun hoşlanmadığına değinmektedir. Gazetenin kısa sürede kazandığı bu başarı sonrası, bu başarıyı partiye mal etmek adına, haftada iki gün çıkan gazetenin DP’li yöneticilerin talebi sonrası her gün çıkarılmaya başlanacağı ve bu süreçle ilgili olarak ta bizzat Samed Ağaoğlu’nun ilgileneceğine değinen Bedii Faik sonrasında gelişen süreci özetle şöyle anlatıyordu:

⁴⁹ “Demirkırat Hergün Çıkıyor”, **Demirkırat**, 21 Ağustos 1947, s. 1.

⁵⁰ *Demirkırat*, bir nüshasında Falih Rıfki Atay, Hüseyin Cahit Yalçın, Yunus Nadi’nin yer aldığı bir karikatüre yer verirken, bu kişileri Belediye ve Özel İdare’den yardım aldıklarını ima eder şekilde çizmiş ve altına şu notu düşmüştür: “*Ulus Gazetesine Cevap: CHP Goygoycuları*”. **Demirkırat**, 19 Haziran 1947, s. 4. (Bakınız Ek-5)

“Özipek Palas Otelindeki bir öğle yemeğinde toplandık. Samet Ağaoğlu, Fikret Karakoyunlu ve ben. Ağaoğlu ile ilk karşılaşmamızdır bu... Güzel konuşuyordu. Beni överek söze başladı. Demirkırat’a üç ortak olacağımızı ve benim hakkımı daha belirtici bir bölüştürme yaptıklarını, bundan sonra partinin bize hiçbir sıkıntı payı bırakmayacağını anlattı da anlattı. Anlattıkça coştı, coştukça anlattı. Milletvekilliği mi, aman efendim kapımızın eşiğindeydi. İdare meclisleri mi, püf... Hepsi ayaklarımızın altında ve tabii itibar mı, elimizdeki bin katı, milyon misli!... O bunları anlatırken, Fikret Karakoyunlu hiç konuşmamış, bana öyle pek neşeli de görünmemişti... Ağaoğlu susar susmaz, hani dedim... Demirkırat bugüne kadar pek çok gazete gibi Demokrat Parti’yi destekliyor, onu savunuyordu ama asla parti organı değildi. Parti organı olarak çıktığımız an, şansımız en az yarıya iner, pek çok gazeteyi de dost değil, bizimle zıtlar görüyoruz... Fikret Bey partili ama ben değilim ve asla da olmak istemem. İstemem çünkü tabiatımı bilirim, bir partinin kuralları benim için pekala bir cendere hüviyetini de kolayca kazanabilir!”⁵¹.

Bedii Faik, Fikret Karakoyunlu’nun gazetesinin parti yayın organı haline gelmesinden duyduğu hoşnutsuzluğun yüzüne ve tavırlarına yansıdığını, durumu açıklarken bile “*sesinde bir şevk olmadığı gibi, halinde de büyük bir inanç belirtisi yoktu*” şeklinde tarif etmektedir⁵². *Demirkırat*, günlük olarak çıkmaya başladığı 25. sayısından (22 Ağustos 1947), 10 Eylül 1947 tarihinde çıkan 45. ve son sayısına kadar, eski istek ve arzusundan uzak, bir parti yayın organı olarak, yirmi gün daha çıkacak ve sonrasında yayın hayatına veda edecekti. *Demirkırat*’ın son sayısının manşeti, kısa süren yayın hayatı boyunca sürekli eleştiri oklarını yönelttiği Başbakan Recep Peker’in istifa haberi⁵³.

Türk siyasi hayatından Recep Peker’in çekildiği günün ertesinde *Demirkırat*’ta yayın hayatına son vermişti. Gazetenin bu son günlerini Bedii Faik şöyle aktarmaktadır:

“Samet’li[Ağaoğlu] çalışmamız bir ay kadar sürmüştür. Fikret Bey bu süre boyunca, hep üzüntülü ve sıkıntılıdır. Benim şevksiz, ateşsiz ve isteksiz halimi fark etmemesi mümkün değil. Onu fark etmeyen ve her geçen gün beni biraz daha ısıttığını sanan yalnız Samet... Hâlbuki Samet’in aksine Karakoyunlu, benim gittikçe uzaklaştığının o derece farkındadır ki, o akşam Samet ayrıldıktan sonra boynuma

⁵¹ Bedii Faik, *a.g.e.*, s. 106-107.

⁵² Bedii Faik, *a.g.e.*, s. 108.

⁵³ “Milletin Arzusu Yerini Buldu Başbakan Nihayet İstifa Etti”, *Demirkırat*, 10 Eylül 1947, s. 1.

sarılarak, ‘Beni bırakma kardeşim, biliyorum bunu yapacaksın ama yapmaman için, başka ne yapabileceğimi de bir türlü bulamıyorum!’ diyerek gözlerimi sulandırmıştı. Ah! Keşke parti araya girmeseydi... Keşke Fikret Bey partiye de gazetecilikle birlikte girmeseydi. Hiç şüphem yok uzun yıllar birlikte yürüyebilirdik. Belki de bu uzun yürüyüşün sonunda günlük olmak imkânlarını da bulabilirdik! Vedaya gittiğim gün gene makinesinin başında yazıyordu. Yüzüme bakar bakmaz da niyetimi anladı. Yerinden kalkarken, ‘Bence kardeşliğimizin ve beraberliğimizin değil ama Demirkırat’ın sonu geldi!..’ deyişini yüreğim sızlayarak hep hatırlayacağım!”⁵⁴.

Bu ifadeleri ile Bedii Faik, Türk basın tarihi içinde zaman zaman tanık olduğumuz, önemli bir gerçeğe yer veriyor. O da, çok başarılı etkin bir gazete ya da derginin, bir siyasi partinin gözetim ve denetimi altına girdikten ve yayın özgürlüğü sınırlandıktan sonra, eski etki ve önemini kaybettiği; ardından da yayın hayatına son vermek zorunda kaldığıdır.

4. Fikret Karakoyunlu’nun Ölümü

Demirkırat gazetesinin kapanma süreci ve sonrasında Fikret Karakoyunlu’nun içine düştüğü durumu o günlerin tanığı olan Bedii Faik şöyle aktarmaktadır:

“Fikret Karakoyunlu bence Türk basınında kalmalıydı. Onun kadar gazete yazarlığına yatkın, onun kadar kolay ve çabuk yazan ve onun kadar çeşitli konularda kalem koşturabilen bir enerji kaynağının yeri, hatta tek yeri elbette basındır. Ama onun bütün bu meziyetleri yanında, hiç kavga sevmeyen, satıcılığı, kendini gösterme hırısı ve hevesi asla olmayan, başkalarının işlerine karışmaktan kaçan, hoşgörülü mü hoşgörülü bir de öbür tarafı vardır ki, bu cepheyle gazetecilik kolay uyuşmaz, hele politikacılık hiç bağdaşmaz. Aksi gibi Fikret Karakoyunlu idareciliği bırakır bırakmaz, ikisine birden yönelmişti!.. Politika da, hele o günün kadrosu içinde başköşelere oturtulması gerekirken, tevazuu sömürülüp kenarda bırakıldı. Gazetecilikte de, bağımsız olmanın bütün şartlarını haiz ve bağımsızlığın bütün nimetlerini iyi bilir olmasına karşılık, politikacı tarafını koparamadığı için, bıkkınlığa ve yenilgiye adeta mahkûm edildi”⁵⁵.

Fikret Karakoyunlu, *Demirkırat*’ın yayın hayatına son vermesinden sonra Demokrat Parti’den siyasete devam etmişti. 1950 yılında tekrar

⁵⁴ Bedii Faik, a.g.e., ss. 108-109.

⁵⁵ Bedii Faik, a.g.e., s.106.

milletekili aday olmuş fakat seçilememişti. Sonrasında ise siyasete mesafe koymuş ve memleketi Siverek'e dönmüştü. O günleri oğlu Yılmaz Karakoyunlu şöyle aktarır: “*Babam artık kendini yorgun hissettiği bir zamanda kendi memleketine gidip orada yaşamak kararı verdi. Orada yani Siverek'te baktı ki hiçbir hareket yok; 'Siverek'in Sesi' adından bir gazete çıkardı*”⁵⁶.

Siverek'te, yaşayan orada *Siverek'in Sesi* gazetesini çıkaran Fikret Karakoyunlu'nun ölümünün ardından *Siverek Sesi* gazetesinde “*Fikret Karakoyunlu'nun Arkasından*” başlığı altında çıkan yazı O'nun ömrünün özeti gibiydi. Bu yazı özetle şöyledir:

“Siverek, yüzyılların yetiştirebildiği değerli bir evladını, münevver gençlik kuvvetli bir azasını kaybetti. Hürriyet aşığı Fikret Türkiye çapında bir insandı. Ne yazık ki bizler maalesef onun kıymetini takdir edemedik ve ondan faydalanamadık. Siverek'imizin muhtelif dertlerini büyü bir cesaretle savunan ve savunacak olan tek insandı. O bu yönden mücadelecisi bir ruha ve yaradılışa sahipti. Ateşli ve enerjik bir hatip, kültürlü bir gazeteci, kuvvetli bir avukattı. Onun mücadelesi koltuk kavgası değil, sırf Sivereğini hemşerilerini medeni ve insani haklarına kavuşturmak içindi. Onun Hürriyet ve fikir mücadelesi bundan tahminen 35 yıl önce başlar. O Siverek vilayet iken, ağalığın ve yağmacılığın çevrede bütün şiddetle hüküm sürdüğü bir devirde ortaya atılmış, gençliğe örnek ve sembol olmuştur... Kendisinin çalıştırdığı Altınışık ve Siret tarafından çıkarılan İrfan Gazetesindeki kıymetli fikirlere dayanan yazıları Hürriyet aşığı Fikret'i Siverek tarihinde sönmeyen bir meşale olarak ebediyen yaşatacak ve çevresini aydınlatacaktır.

Fikret, cesurdu; mertti, doğruyu söylemekten asla çekinmezdi, zamanın icaplarına uyarak hiçbir kimsese boyun eğmediği için siyasi hayattaki hedefine ulaşmadan gitti. Her fani gibi onunda bazı şahsi noksanları ve zaafı olabiliyordu. İnandığı... yoldan ve davadan asla dönmezdi. Bu yüksek ve ulvi meziyetleri yüzünden çok yüksek mevkileri ve menfaatleri feda etmişti...

Fikretin Fethiye kazası gibi bir çok kazalarımızdaki Kaymakamlıklardaki idari heyeti de çok parlak başarılarla doludur.

⁵⁶ Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 9 Şubat 2020, Urla

Memleketimizdeki demokratik hayatın doğuşunda Fikretin çok büyük rolü ve emeği mevcuttur.

Demokrat partinin tek yayın organı olarak İstanbul'da ilk defa kendisi tarafından çıkarılan (Demirkırat) adlı gazetesıyla bütün Türkiye sathına Demokrasinin ışıklarını yayan ilk cesur gazeteci Fikret Karakoyunlu olmuştur...⁵⁷.

Fikret Karakoyunlu, 18 Eylül 1958 Perşembe günü sabahı karaciğer rahatsızlığı nedeniyle tedavi gördüğü Fransız Hastanesi'nde vefat etmiştir⁵⁸.

Sonuç

Fikret Karakoyunlu ve onun tarafından yayın hayatına kazandırılan *Demirkırat* gazetesinin isimleri Türk siyasi ve basın tarihimiz içinde az duyulmuştur. Fikret Karakoyunlu, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de gelişen demokratikleşme süreci içinde siyaset yapma hususunda büyük bir istek ve arzu taşıyan bir isimdi. Bu uğurda, yıllarca başarı ile yürüttüğü devlet görevlerinden gözünü kırpmadan istifa eden bir kişiydi. Ülke içinde başlayan bu yeni sürecin milletine büyük katkılar sunacağına inanan, bu nedenle de bu sürece her türlü desteği vermeyi ilke edinen Fikret Karakoyunlu, hem mevcut iktidara eleştiriler yöneltmek hem de muhalefetin sesini ülkenin her yerine duyurmak adına 1947 yılında Bedii Faik ile birlikte *Demirkırat* gazetesini çıkardı. Bu gazete, bu isim altında Türkiye'de çıkan ilk ve tek yayın organı oldu.

Demirkırat, 1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin o günlerin Türk halkının dilindeki ve yüreğindeki yansımasıydı. Gazete kısa sürede çok hızla büyüdü. İktidarın ve muhalefetin dikkatini çekti. Çarpıcı haberlere imza attı. Fakat gazetenin bu hızlı yükselişi aynı zamanda onun sonu getiren en önemli etken oldu. Çünkü kamuoyunun ve DP teşkilatlarının takip ettiği *Demirkırat* gazetesini, Demokrat Parti kendi yayın organı haline getirmek için adımlar attı. CHP'nin *Ulus* gazetesi, DP'nin de *Demirkırat*'ı olacaktı. Fakat bu adımla *Demirkırat*, her fırsatta iktidara yakın olan gazeteleri eleştirdiği konuma düşmüş, siyasetin sopası haline gelmişti. Bu durumdan hem Fikret Karakoyunlu hem de Bedii Faik hoşnut kalmamıştı. DP'nin baskıları sonrası bu birleşme sürecine devam edilmeye çalışılmış olsa da önce Bedii Faik gazeteden ayrıldı, sonrasında gazete kapandı.

⁵⁷ *Siverek Sesi*, 4 Ekim 1958 / Yıl 7 Sayı(172-17)157

⁵⁸ Oğlu Erdoğan Karakoyunlu'nun *Siverek Sesi* Gazetesi'ne verdiği "Açık Teşekkür" başlıklı ölüm ilamından, *Siverek Sesi*, 4 Ekim 1958/ Yıl 7 Sayı(172-17)157

KAYNAKÇA**Arşivler**

İçişleri Bakanlığı Arşivi , “Fikret Karakoyunlu Dosyası”

Kitaplar

Aydemir, Şevket Süreyya, **Menderes’in Dramı?**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1969.

Bali, Rifat, **Tabutluklar, Sansaryan Han ve İki Emniyet Müdürü**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Bedii Faik, **Matbuat Basın derken... Medya**, C/I, Doğan Kitap, , 2. Baskı, İstanbul, 2001

Karakoyunlu, M. Fikret, **Duyuşlar**, Nümune Matbaası, İstanbul, 1932.

Karakoyunlu, M.Fikret (Cizre Kaymakamı), **Kaymakamlarla Nahiye Müdürlerinin Vazife ve Salahiyetleri**, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul,1934.

Karakoyunlu, Fikret **Gönülden Geçenler**, Nümune Matbaası, İstanbul, 1943.

Kurtoğlu, Mehmet, **Kültür Şehir Urfa**, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006.

Mumcu, Uğur, **40’ların Cadı Kazanı**, 12. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994.

Makaleler

Vural, Mithat Kadri, “Siyasal Bir Hesaplaşma Olarak: Hasan Ali Yücel-Kenan Öner Davası”, **Yeniden İmece**, S 28 (Ekim 2010), ss. 41-45.

Yıldırım, Tahsin, “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme – II”, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, S 2 (Temmuz-Aralık 2009), ss. 255-288.

Sürelî Yayınlar

Demirkırat

Cumhuriyet

Siverek Sesi

Tezler

Çolak, Çağrı Doksan, **Türkiye’de Türkçü-Turancı Düşüncenin Kökleri ve Irkçılık-Turancılık Davası**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2014.

Ansiklopediler

Yazıcı, Nesimi, "Tasvir-i Efkâr", **İslam Ansiklopedisi**, C 40, Türk Diyanet Vakfı Yay., ss. 138-140.

Sözlü Tarih

Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 9 Şubat 2020, Urla

Yılmaz Karakoyunlu İle Yapılan Mülakat, 10 Haziran 2012, Urla

Ek-1

Ek-2

T. C.
TEKİRDAĞ İLİ
Mektupçuluk Kalemi
U. No. 23
H. No. 11
D. No. 11

12 / 6 1946
Özü: Çorlu kaymakamının
istifası. H

Eki:

İçişleri Bakanlığı Yüksek katına

Çorlu kaymakamı Fikret Karakoyunlunun görevinden istifa dilekçesi ilişik olarak sunulmuştur.

Bu istifasile ilimizden adaylığını koyarak Millet vekili çıkmak amacını gütmekte olduğunu söylemiştir.

Bu itibarla istifası kabul buyurulduğu takdirde bu ilcenin ehemmiyeti ve seçim işlerinin nezaketi hasebile kısa müddet için bile vekâletle idaresi muvafık olamiye cagından derhal tecrübeli bir kaymakamın tayin ve izama mîsaade buyurulmasını saygularım ile arz ve rica ederim.

6-07-46

Tekirdag Valisi
Ferit Nomer
F. Nomer

Zat İşleri Umum Müdürlüğüne
17 Haziran 1946
D. Nomer

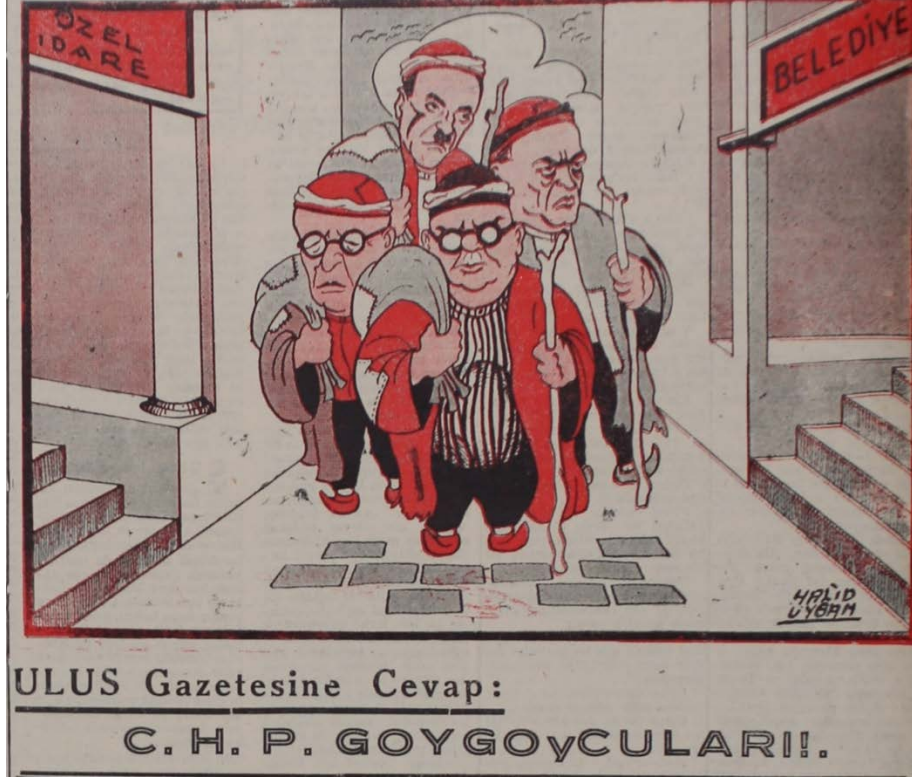
Cevaplarda Daire adının ve her üç numaranın işaret edilmesi rica.

İçişleri Bakanlığı, Fikret Karakoyunlu Dosyası

Ek-3

Ek-5

Demirkırat, 19 Haziran 1947, s. 4.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Sayı: 66, Bahar 2020, s.183-212

Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 13.01.2020 - 16.04.2020 (Araştırma Makalesi)

OSMAN NURİ FETTAHOĞLU'NUN TRAKYA GAZETESİNE GÖRE 1952 YILINDA TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ

Ahmet Can HACIOĞLU*

ÖZ

Türk-Yunan ilişkileri açısından 1952 yılı adeta bir zirveyi teşkil etmektedir. Gerek iki ülke arasında gerçekleşen karşılıklı ziyaretler gerekse basına yansıyan açıklamalar bunun somut kanıtlarını oluşturmaktadır. Belki de bu iki ülke, tarihlerinde hiç olmadıkları kadar birbirleriyle yakın ilişkiler kurmuşlardır. Dahası, çeşitli çevreler tarafından “Bir devlet” olma görüşü dahi dillendirilmiştir. İlişkilerin geliştiği bu yılda Yunanistan’da Batı Trakya Türklerine yayın yapan Trakya gazetesi ise yaşanan gelişmeleri olabildiğince okuyucularına aktarmaya çalışmıştır. Trakya gazetesinin sahibi ve müdürü olan Osman Nuri Fettahoğlu’nun 1952 yılında milletvekilliği yapmış olması ve kimi zaman iki ülke arasındaki temaslarda yer alması, Trakya gazetesinin önemini bir kat daha arttırmıştır. Bu makalede Osman Nuri Fettahoğlu’nun sahibi ve müdürü olduğu Trakya gazetesinin 1952 yılında Türk-Yunan ilişkilerine yaklaşımı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azınlıklar, Batı Trakya, Osman Nuri Fettahoğlu, Türkiye, Yunanistan.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, ahmetcanhacioglu@outlook.com. (<https://orcid.org/0000-0001-8554-5509>)

TURKISH-GREEK RELATIONS IN 1952 ACCORDING TO OSMAN NURİ FETTAHOĞLU'S TRAKYA NEWSPAPER

ABSTRACT

The year 1952 represents a milestone in Turkish-Greek relations. The visits between the two countries and also the statements to the press are solid evidence of this. These two countries made such close relations maybe for the first time in history. Moreover, even the idea of becoming a "one state" was stated. In this year when the relations improved, the Trakya newspaper which was published for the Western Thrace Turks, tried to inform their readers about these events as much as they could. The fact that Osman Nuri Fettahoğlu served as a member of the parliament gave more importance to the newspaper. The approach of Turkish-Greek relations by the Trakya newspaper which was owned and managed by Osman Nuri Fettahoğlu, is analyzed in this article.

Keywords: *Greece, Minorities, Osman Nuri Fettahoğlu, Turkey, Western Thrace,.*

Giriş

1364 yılında Osmanlı Devleti'nin fethiyle Türk hâkimiyetine geçen Batı Trakya¹, 1913 yılında Bulgaristan tarafından işgal edilmiştir. 1918 yılına gelindiğinde ise İtilaf Devletleri'nin işgaline uğrayan Batı Trakya, 1920'de Yunanistan sınırlarına dâhil edilmiştir. Lozan Konferansı'nda Batı Trakya'nın durumu tekrar gündeme gelmiş ve yapılan görüşmeler neticesinde "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Yunan heyetleri tarafından imzalanmıştır. Buna göre Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarıyla, Türk topraklarında yerleşmiş olan Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarının zorunlu mübadelesi gerçekleştirilecekti. Ancak İstanbul belediye sınırları içerisinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş Rumlar ile Batı Trakya'da oturan Müslümanlar bu mübadelenin dışında bırakılmışlardı. Bununla birlikte Lozan Antlaşması'nın 37'den 44'e kadar olan maddelerinde Türkiye, topraklarında yaşayan Müslüman olmayan

¹ Günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Batı Trakya bölgesi kuzeyde Rodop Dağları, güneyde Ege Denizi, batıda Mesta Karasu Nehri ve doğuda Meriç Nehri'ne kadar uzanmaktadır. Bkz.Yusuf Halaçoğlu ve Halit Eren, "Batı Trakya", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul, 1992, s.144. Başka bir deyişle Batı Trakya, Yunanistan'ın kuzeydoğusunda yer alır ve Meriç (Evros) ili, Rodop ili, İskeçe (Xanthi) ilinden oluşmaktadır. Bkz.Cafer Alioğlu, **Dünden Bugüne Batı Trakya**, Avrupa Batı Trakya Türk Federasyonu, Bursa, 2005, s.24.

azınlıklara birtakım haklar tanımayı kabul etmiştir. Antlaşmanın 45.maddesine göre Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklara verdiği hakları, Yunanistan da kendi topraklarında bulunan Müslüman azınlığa tanımıştır.² Ancak Lozan Antlaşması'ndan verilen bu haklara rağmen Batı Trakya Türkleri, Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerden ciddi şekilde etkilenmişlerdir. İki ülke arasında yaşanan gerginlikler ve iyi ilişkiler, direkt olarak Batı Trakya Türklerine yansımıştır.³

İkinci Dünya Savaşı dönemine gelindiğinde ise Yunanistan'ın durumu son derece kritik bir hal almıştır. Fiili olarak Alman işgaline uğrayan Yunanistan'ın 24 Nisan 1941 tarihinde teslim olmasından sonra ülke içerisinde birtakım direniş örgütleri kurulmuştur. Bu örgütler içerisinde Milli Halk Kurtuluş Ordusu (ELAS) ve Milli Demokratik Yunan Ordusu (EDES) da bulunmaktaydı. Bu sırada Almanlarla aynı safta yer alan Bulgarlar, Yunanistan'ın işgal edilmiş bölgelerini ele geçirmek için faaliyet içerisine girmiş ve bazı bölgelerin denetimini ele geçirmeyi başarmışlardır. Bu yerler arasında Batı Trakya da bulunmaktaydı.⁴

Yapılan direnişin ardından 8 Ekim 1944 tarihinde Almanlar Atina'dan çekilirken komünizm taraftarı Ulusal Kurtuluş Ordusu, burayı ele geçirmek için operasyon düzenlemiştir. Yunan Hükümeti'nin komünizm taraftarlarına vermiş olduğu karşılık ise ülkeyi iç karışıklığa sürüklemiştir. Yunan iç savaşını bitiren kişi General Papagos olmuştur. Papagos'un yapmış olduğu faaliyetlerin ardından Komünist Parti 16 Ekim 1949 tarihinde resmen ateşkes ilan etmiş ve çatışmalar yılın sonuna doğru sona ermiştir.⁵

Yunanistan'da bu gelişmeler yaşanırken, Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı birtakım girişimlerde bulunmaktan çekinmemiştir. Öyle ki 1945 yılında Müttefik Devletler tarafından düzenlenen Yalta Konferansı'nda Stalin, Türkiye'nin doğu vilayetleri ile Boğazlarına yönelik taleplerini açıkça dile getirmiştir. Bu konferanstan kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği, 1925 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshetme arzusunda olduğunu Türkiye'ye bir nota vasıtasıyla bildirmiştir. Sovyetler Birliği'nin yapmış olduğu bu çıkışın ardından Türkiye, 4 Nisan 1945 tarihli bir nota ile antlaşmanın yenilenmesi için Sovyet Hükümeti'nin yapacağı teklifi

² Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Bilgi Yayınevi, 1991, s.27-30,36,38.

³ Hikmet Öksüz, **Batı Trakya Türkleri**, Karam, Çorum, 2006, s.1.

⁴ Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s.226-227.

⁵ Melih Akdeniz, **Batı Trakya'da Türk Varlığı (1930-1981)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, s.145-146,161-162.

değerlendirmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. 7 Haziran 1945 tarihinde Sovyetler Birliği, Türkiye'ye verdiği bir başka nota ile bu konudaki isteklerini açıklamıştır. Bu notaya göre Kars, Ardahan ve Artvin'in kendisine bırakılmasını isteyen Sovyetler Birliği, Boğazlarda da üs talebinde bulunmuştur. Ne var ki notadaki istekler bunlarla sınırlı kalmamıştır. Türkiye'nin Trakya Bölgesi'nde Yunanistan ve Bulgaristan lehine sınır düzenlemelerinin yanı sıra 1936 tarihli Montrö Antlaşması'nın tadili veyahut Boğazlar statüsünün yeniden belirlenmesi için yeni bir konferans düzenlenmesini istemiştir. İki ülke arasında yaşanan bu gerilim, karşılıklı verilen notalarla bir süre daha devam etmiştir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin kabul edilemez bu istekleri nedeniyle Türkiye, güvenliğini sağlamak için arayışa geçmiştir.⁶

Bütün bu gelişmeler yaşanırken 4 Nisan 1949 tarihinde on iki ülkenin katılımıyla yapılan Kuzey Atlantik Antlaşması ile Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) resmen kurulmuştur. NATO'nun amacı bütün üyeler arasında ortaklaşa savunma yapılmasını sağlamanın yanı sıra üyeler arasında yakın ilişkiler kurmak, ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamaktır. NATO'nun en yüksek karar alma organı, üye devletlerin dışişleri bakanlarından oluşan Kuzey Atlantik Konseyi'dir.⁷

4 Nisan 1949 tarihinde kurulan NATO'ya katılabilmek için Türkiye, ilk müracaatını Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarda olduğu Mayıs 1950'de yapmıştır. Ancak bu müracaatı destekleyen tek ülke İtalya idi. Bu olaydan kısa bir süre sonra Türkiye'de yapılan seçimleri Demokrat Parti kazanmıştır. Demokrat Parti iktidar olduktan sonra Türkiye, Yunanistan'la birlikte NATO'ya girebilmek için tekrar müracaatta bulunmuştur. Bu müracaatla ilgili Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü vermiş olduğu demeçte, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmasının önemine vurgu yapmıştır. Ancak iki devletin yapmış olduğu bu müracaat Eylül 1950 tarihinde NATO Bakanlar Konseyi tarafından reddedilmiştir.⁸

15 Mayıs 1951 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya tam üye olarak alınması, Amerika Birleşik Devletleri tarafından örgütteki diğer devletlere teklif edilmiştir. Ardından Eylül 1951'de NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye ve Yunanistan'ın üye olarak NATO'ya çağırılmasına oy birliğiyle karar vermiştir. 1949 yılından 1952 yılına kadar devam eden

⁶ Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.73-75,95.

⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 20013, s.265,267-268.

⁸ Mehmet Gönülöbol vd. (kolektif eser), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.228-229.

süreçte Türk dış politikasının en önemli konusu NATO üyeliği idi.⁹ NATO'ya girme konusunda Türkiye ve Yunanistan'ın ortak çaba sarf etmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir. 1952 yılına gelindiğinde ise iki ülke arasındaki ilişkiler daha farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu yıl içerisinde Türkiye ve Yunanistan arasında çeşitli ziyaretler gerçekleştirilmiştir.¹⁰

Özellikle 1950'den 1955 yılına kadar Türkiye ve Yunanistan aralarındaki önemi sorunları bir süreliğine de olsa ön plana çıkarmamışlardır.¹¹ Ne var ki Kıbrıs konusunda birtakım gelişmeler de yaşanmaktaydı. Yönetimi 1878'de İngiltere'ye geçen Kıbrıs, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte önemli olaylara sahne olmuştur. Nitekim Yunan Parlamentosu'nun 28 Şubat 1947 tarihinde almış olduğu karar Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi gerektiği yönündeydi.¹² Dikkat çekici bir diğer çıkış ise 16 Şubat 1951 tarihinde dönemin Yunanistan Başbakanı Venizelos'tan gelmiştir. Yunan Parlamentosu'nda yapmış olduğu konuşmada Venizelos, 1915 yılından itibaren bütün Yunan Hükümetlerinin Kıbrıs'ın ilhakı konusunda birçok defa talepte bulunduğunu ve bu emelden kendilerinin de vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. Yunanistan'ın Kıbrıs konusundaki bu tutumu Türk kamuoyunun tepkisini çekmiştir. Yaşanan bütün gelişmelere rağmen Demokrat Parti, Kıbrıs meselesine son derece temkinli bir şekilde yaklaşmıştır. Kıbrıs'ı İngiltere'yi alakadar eden bir iç mesele olarak görmüştür. Demokrat Parti, dış politikada özellikle Türkiye'nin NATO'ya katılımına sekte vuracak girişimlerde bulunmaktan çekinmiştir.¹³

⁹ Mustafa Ekincikli, **İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007, s.213,217,224.

¹⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s.522.

¹¹ Şükrü S. Gürel, **Tarihsel Boyutu İçinde Türk Yunan İlişkileri**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s.13.

¹² Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (1919-1980), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.596.

¹³ Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 6, Sayı 11, Kış 2012, s.88-89.

1. Osman Nuri Fettahoğlu ve Trakya Gazetesi

1902 yılında Bulgaristan'ın Dutlu köyünde doğmuş olan Osman Nuri Fettahoğlu, Hafız Ali Galip Efendi'nin yeğenidir.¹⁴ Osman Nuri Fettahoğlu'nun eğitim hayatı, 1909 yılında Edirne'deki Darü'l-Eytam-ı Şüheda okuluna yatılı olarak kaydettirilmesiyle başlamış ve Edirne Muallim Mektebi'nden mezun olmuştur. Osman Nuri Fettahoğlu bir süre sonra ise Selanik'te Ecole Laique Français'de eğitim görmüştür.¹⁵

Batı Trakya'da Nuri Efendi olarak da bilinen Osman Nuri Fettahoğlu'nun yazarlık yaptığı gazetelerden birisi *Yeni Ziya* idi. 1924 yılında İskeçe'de¹⁶ yayımlanmaya başlayan bu gazete 75. sayısından sonra bünyesine Osman Nuri Fettahoğlu'nu katmıştır.¹⁷ Fettahoğlu, 5 Ocak 1926

¹⁴ Ozer Chatıp, **Yunan Parlamentosu'nda Görev Yapmış Batı Trakya Türk Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (Lozan'dan Günümüze)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2014, s.89. Bazı kaynaklarda Fettahoğlu'nun doğum yeri olarak günümüzde Yunanistan'da bulunan Gümülcine gösterilmektedir. Bkz. BTS Haber Merkezi, "Osman Nuri Vefat Etti", **Batı Trakya'nın Sesi**, Yıl:3, Sayı:18-19-20, s.31. Ancak Osman Nuri Fettahoğlu'nun dayısı Hafız Ali Galip 1880 yılında Edirne vilayetinin Ortaköy kazasına bağlı Dutlu köyünde doğmuştur. Bu durum da Osman Nuri Fettahoğlu'nun Dutlu köyü doğumlu olması ihtimalini güçlendirmektedir. Bununla birlikte Hafız Ali Galip'in babasının adının Osman Nuri Efendi olması, Fettahoğlu'nun isminin nereden geldiği hakkında bize bilgi veriyor olabilir. Bkz. "Merhum Hafız Galip", **Trakya**, 8 Kasım 1948, s.2. Hafız Ali Galip'in kim olduğu sorusuna gelindiğinde ise, siyasetin için de yer almış önemli bir kişi olduğu karşımıza çıkmaktadır. 1908 yılında siyasete atılan Hafız Ali Galip, Balkan Harpleri sırasında kurulan Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi'nde rol almıştır. İtilaf Devletleri'nin Batı Trakya'yı işgal etmesinden sonra Gümülcine'de belediye başkanlığı yapmıştır. Batı Trakya'nın Yunanistan topraklarına dahil edildiği yıl olan 1920'de milletvekilliğine adaylığını koymuş ve seçilme başarısı göstermiştir. 1923 yılında Yunan ordularının uğramış olduğu yenilgiden sonra Yunan Parlamentosu dağıtılmış, Hafız Ali Galip ise sürgün edilmiştir. 1926 yılında tekrar seçimlere katılan Hafız Ali Galip, milletvekili seçilmiştir. Uzun bir müddet milletvekilliği yapmış olan Hafız Ali Galip, 18 Ekim 1948 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. "Bir Yıldız Söndü", **Trakya**, 27 Ekim 1948, s.1.

¹⁵ BTS Haber Merkezi, **a.g.m.**, s.31.

¹⁶ 1373-1912 yılları arasında Osmanlı hâkimiyeti altında kalan İskeçe şehri, günümüzde Xanthi adıyla Yunanistan'ın Trakya kesiminde yer almaktadır. Bkz. Machiel Kiel, "İskeçe", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 22, İstanbul, 2000, s.553.

¹⁷ Mücahit Mümin, "Batı Trakya'da Türkçe Yayın Hayatı", **Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni: Bildiriler**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1999, s.366-367. Osman Nuri Fettahoğlu, Nuri Yılmaz olarak da bilinmektedir. Bkz. <http://www.fettahoglugludernegi.com/osman-nuri-fettahoglu/> Erişim Tarihi: 25.02.2020.

tarhli sayısında gazetenin sorumlu müdürü olmuştur.¹⁸ Ancak, 104 sayı yayımlanan gazetenin yayın hayatı 6 Ocak 1926 tarihinde son bulmuştur.¹⁹

Yeni Ziya gazetesinden sonra Fettahoğlu, 11 Şubat 1926 tarihinde yayın hayatına başlayan *Yeni Yol* gazetesi bünyesinde yer almıştır. Bu gazetede Mehmet Hilmi, Hıfzı Abdurrahman gibi isimler de bulunmaktaydı. Yayın hayatı uzun ömürlü olmayan gazete, 6 Mart 1926 tarihli sayısının milli bütünlüğü bozduğu gerekçe gösterilerek kapatılmıştır.²⁰

30 Eylül 1926 tarihine gelindiğinde İbrahim Demir, Mehmet Hilmi, Sabri Ali, Hıfzı Abdurrahman ve Osman Nuri Fettahoğlu tarafından *Yeni Adım* gazetesi çıkartılmaya başlanmıştır. Ne var ki gazeteyi çıkaran kadro 1927 yılında dağılmıştır. Bu ayrılıklara rağmen *Yeni Adım* gazetesi, yayın hayatını kimi kaynaklara göre 1936 yılına kadar kimi kaynaklara göre ise 1946 yılına kadar sürdürmüştür.²¹ Fettahoğlu, Batı Trakya basın hayatına yaptığı katkıların yanı sıra 1927 yılında kurulan İskeçe Türk Gençler Yurdu'nun hayata geçirilmesinde önemli rol oynamakla birlikte ilk tüzüğün yazımında da emeği büyüktür.²²

Osman Nuri Fettahoğlu'nun içerisinde bulunduğu bir başka gazete ise imtiyaz sahipliğini Hıfzı Abdurrahman'ın yaptığı *İnkılap* idi. Başyazarlığını ve sorumlu müdürlüğünü Fettahoğlu'nun yaptığı *İnkılap* gazetesi, 21 Mart 1930-7 Mayıs 1931 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Haftalık olarak yayımlanan *İnkılap* gazetesinde Fettahoğlu'nun "H.A." rumuzunu kullandığı, gazetenin son sayısında Hıfzı Abdurrahman tarafından açıklanmıştır. *İnkılap* gazetesi, Batı Trakya Türklerini ekonomik, sosyal, siyasal ve inkılap alanlarında geliştirmeyi kendisine amaç edinmiştir. Bununla birlikte eski ve yeni Türkçe harfleri birlikte kullanan *İnkılap* gazetesi, bir yandan da harf inkılabını Batı Trakya'da yaşayan Türklere benimsetmek istemiştir.²³

Gazetecilik alanında yapmış olduğu faaliyetlerin yanı sıra eğitim alanında da önemli katkıları olan Fettahoğlu, 1928 yılında İskeçe'de Çocuk

¹⁸ BTS Haber Merkezi, **a.g.m.**, s.31.

¹⁹ Mümin, **a.g.m.**, s.366; Feyyaz Sağlam, **Batı Trakya Türkleri Basın Tarihi Üzerine Bir Araştırma 1924-2000**, Batı Trakya Araştırma Merkezi Yayınları, İzmir, 2000, s.8.

²⁰ Sağlam, **a.g.e.**, s.7-8; Adil Özgüç, **Batı Trakya Türkleri**, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1974, s.120.

²¹ Sağlam, **a.g.e.**, s.8-9.

²² Turgay Cin, "Avrupa Birliği Üyesi Yunanistan'da 1983'ten Beri Devam Edegelen İskeçe Türk Birliği Derneğinin Kapatılmasının Hukuki Süreci", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, 2010, s. 139-140.

²³ Öksüz, **a.g.e.**, s.191-193,203.

Yurdu adıyla özel bir okul açmıştır. İskeçe'nin Kireççiler köyünde açılan bu okul, 1930-1931 yılına kadar eğitim vermeyi sürdürmüştür. Ancak İskeçe Merkezi İlköğretim Okulu tamamıyla yeni harflerle eğitim vermeye başlayınca Çocuk Yurdu'nun öğretmenleri ve öğrencileri buraya aktarılmıştır.²⁴ Bazı kaynaklarda ise, Çocuk Yurdu'nun 1928 yılında açıldığı ve yeni Türk alfabesi ile eğitim veren ikinci okul olduğu, ilk okulun ise Gümülcine'de²⁵ Hatip Yusuf'un kurduğu belirtilmiştir.²⁶ Ne var ki, Gümülcine'de Hatip Yusuf'un ve arkadaşlarının kurduğu Gümülcine Hususi Türk Okulu'nda öğretmenlik yapan İsmail Şahap, yeni Türk harfleriyle eğitim için ilk müracaatın 1928'de İskeçe'nin Kireççiler köyüne ait olduğunu ve o yıl gerekli iznin alındığını ifade etmiştir. İsmail Şahap'ın belirttiğine göre Kireççiler'de eğitim veren bu okulun öğretmenlerinden birisi de Osman Nuri Fettahoğlu (Nuri Yılmaz) idi. Gümülcine Hususi Türk Okulu'nun ise 1 Aralık 1929 tarihinde yeni harflerle eğitime başladığını belirtmiştir.²⁷

16 Temmuz 1932²⁸ tarihine gelindiğinde ise Osman Nuri Fettahoğlu, İskeçe'de yayımlanan *Trakya* gazetesini kurmakla birlikte sahipliğini ve müdürlüğünü yapmıştır. 1932-1941 yılları arasında *Trakya* gazetesine ait 289 sayı yayımlanmıştır. Gazetenin bir sonraki sayısı ise Almanya'nın Yunanistan'a savaş ilan etmesi nedeniyle yayımlanamamıştır.²⁹ *Trakya* gazetesinin 1932-1941 yılları arasındaki bu döneminde eski ve yeni harfler kullanılmıştır.³⁰

²⁴ Vemund Aarbakke, **The Muslim Minority of Greek Thrace**, Volume I, University of Bergen, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000, s.130. Bazı kaynaklara göre iki ders yılı boyunca eğitim veren Çocuk Yurdu, 1930 yılında açılmış ve Osman Nuri Fettahoğlu'nun Batı Trakya'da öğretmenlik yapması yasaklanınca kapatılmıştır. Bkz. BTS Haber Merkezi, **a.g.m.**, s.31.

²⁵ 1373-1912 yılları arasında Osmanlı hâkimiyeti altında kalen Gümülcine şehri, günümüzde Komotini adıyla Yunanistan'ın Trakya kesiminde yer almaktadır. Bkz. Machiel Kiel, "Gümülcine", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 14, İstanbul, 1996, s.268.

²⁶ Ozer Chatıp, **Yunan Parlamentosu'nda Görev Yapmış Batı Trakya Türk Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (Lozan'dan Günümüze)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, s.91.

²⁷ Aydın Ömeroğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Batı Trakya Türkleri**, Atatürk-Venizelos Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2013, s.104-105.

²⁸ Trakya gazetesinin 21 Ekim 1946 tarihli sayısında tesis tarihi olarak 15 Temmuz 1932 gösteriliyor olmasına rağmen gazetenin 9 Ekim 1950 tarihli sayısından itibaren tesis tarihi olarak 16 Temmuz 1932 gösterilmiştir.

²⁹ "Beş Buçuk Yıl Sonra", **Trakya**, 21 Ekim 1946, s.1.

³⁰ Mümin, **a.g.m.**, s.367.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Batı Trakya'nın işgale uğraması, Osman Nuri Fettahoğlu'nun da hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomik zorlukla boğuşan Fettahoğlu, 31 Mart 1946 tarihinde yapılan seçimlerde milletvekili seçilmiştir.³¹ Savaş sonrasında Yunanistan bağımsızlığına kavuşmasına rağmen *Trakya* gazetesi, baskı için ihtiyaç duyduğu Türkçe harfleri temin edemediğinden yayın hayatına tekrar başlamakta zorlanmıştır. Bir dökümhane Türkçe harflerin yapılmasının ardından *Trakya* gazetesi yayın hayatına kaldığı yerden devam etmiş ve 21 Ekim 1946 tarihinde 290. sayısını yayımlamıştır. Uzun yılların ardından çıkarılan bu sayıda *Trakya* gazetesi, kendisini Batı Trakya Türk azınlığının bir organı olarak tanımlamıştır.³² *Trakya* gazetesinin 917 numaralı son sayısı 7 Ocak 1966 tarihinde yayımlanmıştır.³³ 1946'dan başlayan ve 1966'da biten bu devrede *Trakya* gazetesinde sadece yeni harfler kullanılmıştır.³⁴

İncelediğimiz 1952 yılı boyunca *Trakya* gazetesinin ekonomik anlamda geniş imkânlarla sahip olmadığı, 21 Nisan 1952 tarihli sayısında "Okuyucularımıza" başlıklı yazıdan anlaşılmaktadır. Zira bu yazıda birçok kişinin gazeteye borcu olduğu ve bunların ihmal edilmeden ödenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca gazetenin basılmasında kullanılan harflerin uzun yıllar kullanıldığı ve değiştirilmesi gerektiği de okuyucularla paylaşılmıştır.³⁵ Gazetenin 16 Mayıs 1952 tarihli sayısında borçlu olan okuyucuların ödeme yapması tekrar hatırlatılmıştır.³⁶ Buradan hareketle *Trakya* gazetesinin 1952 yılında mali açıdan zor bir yıl geçirdiği söylenebilir.

16 Ocak 1952 tarihli yayınında *Trakya* gazetesi, basın görevlerinden ve sorumluluklarından bahsetmiştir. Ayrıca bu yazıda hükümet ve meclisten sonra gelen üçüncü kuvvet olarak basın gösterilmiştir. Bir gazetenin asıl görevinin idare mekanizmasının işleyişini kontrol etmek olduğu ifade edilmiştir. Taşra gazetelerinin ise hükümet ile halk arasında bir iletişim vazifesi gördüğüne değinilmiş, ardından azınlık gazetelerinin amaçları sıralanmıştır. Azınlık gazetelerinin siyasi, iktisadi ve toplumsal konularda rehberlik yapma görevinin olduğu belirtilmiştir.³⁷ *Trakya* gazetesinde yayımlanan bu yazı, gazetenin genel yayın ilkelerini göstermesi açısından

³¹ BTS Haber Merkezi, **a.g.m.**, s.32.

³² "Beş Buçuk Yıl Sonra", **Trakya**, 21 Ekim 1946, s.1.

³³ **Trakya**, 7 Ocak 1966.

³⁴ Mümin, **a.g.m.**, s.367.

³⁵ "Okuyucularımıza", **Trakya**, 21 Nisan 1952, s.4.

³⁶ "Unutmayın", **Trakya**, 16 Mayıs 1952, s.3.

³⁷ "Bir Ekalliyet Gazetesinin Vazifesi", **Trakya**, 16 Ocak 1952, s.1.

son derece önemlidir. Zira tetkik ettiğimiz dönem içerisinde gazete, yazıda bahsettiği görevlere sadık kalmaya çalışmıştır.

16 Şubat 1964 tarihine gelindiğinde ise 1946'dan 1964 yılına kadar aralıksız sekiz dönem milletvekilliği yapan Osman Nuri Fettahoğlu, Yunanistan'da yapılan seçimleri kaybetmiştir. Yunanistan'da 20 Nisan 1967 tarihinde Albaylar Cuntası'nın kurulmasından sonra Fettahoğlu, sadece siyaseti bırakmakla kalmamış, aynı zamanda gazeteciliğe de veda etmiştir. Bu ayrılık Fettahoğlu üzerinde önemli bir etki yaratmış olacak ki, 2 Nisan 1975 tarihinde *İleri* gazetesine vermiş olduğu röportajda, *Trakya* gazetesini kapattıktan sonra mektup dahi yazmadığını ifade etmiştir.³⁸ Batı Trakya Türkleri için yapmış olduğu hizmetlerden sonra Osman Nuri Fettahoğlu, 27 Nisan 1990 tarihinde İskeçe'de 88 yaşındayken vefat etmiştir. Arkasında birçok eser bırakan Fettahoğlu'nun basın hayatı açısından belki de en önemli eseri *Trakya* gazetesiydi.³⁹

2. Türkiye ve Yunanistan Arasındaki Ziyaretler

2.1. Yunanistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Sofokles Venizelos'un Türkiye Ziyareti (29 Ocak 1952-5 Şubat 1952)

21 Ocak 1952 tarihli sayısında *Trakya* gazetesi, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Sofokles Venizelos'un Türk Hükümeti'nin davetlisi olarak Ankara'yı ziyaret edeceği bilgisini okuyucularına aktarmıştır. Habere göre ziyaret için öncelikle 28 Ocak 1952 tarihi düşünülmüş olmasına rağmen çeşitli nedenlerden dolayı şubat ayı tercih edilmiştir.⁴⁰ *Trakya* gazetesinin haberinin aksine Venizelos'un ziyareti 29 Ocak-5 Şubat 1952 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.⁴¹

Bir sonraki sayısında *Trakya* gazetesi, Venizelos'un Türkiye ziyaretini birinci sayfasına taşımıştır. Venizelos'un bu ziyareti sırasında Yunanistan ile Türkiye'nin NATO'ya girişleri hususunda önemli görüşmeler yapılacağı ve iki ülke arasındaki iktisadi meselelerin de ele alınacağı belirtilmiştir. Bütün bunların yanında Türk Hükümeti'nin isteği üzerine Venizelos'a bu seyahatinde, Osman Nuri Fettahoğlu ile Osman Üstüner'in de eşlik edeceği

³⁸ Chatıp, a.g.e., s.92,94.

³⁹ BTS Haber Merkezi, a.g.m., s.31-32.

⁴⁰ "B. Venizelos Türkiye'ye Gidecek", *Trakya*, 21 Ocak 1952, s.2.

⁴¹ Fırat, a.g.m., s.587.

okuyucularla paylaşılmıştır.⁴² Gerek Osman Nuri Fettahoğlu gerekse Osman Üstüner Venizelos'un partisinden Yunan Parlamentosu'na girmişlerdi.⁴³

Trakya gazetesinin sahibi ve müdürü olan Milletvekili Osman Nuri Fettahoğlu, Venizelos'a eşlik ettiği bu ziyaret sırasında yaşadıklarını olabildiğince detaylı bir şekilde yazı dizisi olarak okuyucularına aktarmıştır. Öyle ki 14 Şubat 1952 tarihinde başlayan yazı dizisi⁴⁴ 5 Mart 1952 tarihine kadar devam etmiştir.⁴⁵ Bu yazı dizisinde Osman Nuri Fettahoğlu, Türk Hükümeti'nin davetlisi olarak Batı Trakya'daki Türk azınlığı milletvekillerinin ilk defa Türkiye'yi ziyaret ettiklerini belirtmiştir. Venizelos ise amaçlarının Türkiye ve Yunanistan arasındaki dostluğu geliştirmek olduğunu ve bundan dolayı da Osman Nuri Fettahoğlu ile Osman Üstüner'i beraberinde getirdiklerini ifade etmiştir.⁴⁶ Nitekim Venizelos'un bu ifadeleri Türkiye'deki Türk basınında da yer almıştır.⁴⁷

Trakya gazetesinin 20 Şubat 1952 tarihli sayısında Osman Nuri Fettahoğlu, bağımsız Manisa Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'in yaptığı konuşmayı satırlarına taşımıştır. 31 Ocak 1952 tarihinde Tanrıöver'in yapmış olduğu bu konuşma sırasında odada Osman Nuri Fettahoğlu, Venizelos, Osman Üstüner ve Amiral Halkiyopulos bulunmaktaydı. Fransızca yapmış olduğu konuşmada Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türk ve Yunan milletlerinin dostluğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Kıbrıs meselesi hakkındaki fikirlerini de dile getirmiş ve iki devlet arasında halledilemeyecek hiçbir meselenin olmadığını belirtmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in yapmış olduğu bu konuşmanın belki de en ilgi çekici olan noktası, iki devletin dost olmak yerine bir devlet olması gerektiğini savunmasıydı.⁴⁸

Ankara'ya gerçekleştirilen bu ziyaret sırasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Şubat günü yapılan oturumlarına Osman Nuri Fettahoğlu ve Osman Üstüner özel olarak davet edilmişlerdir. Bu davetin ardından iki milletvekili, meclise gelmesi için Venizelos'a ricada bulunmuşlardır. Bu ricayı kırmayan Venizelos, TBMM'ye gelip bir süre müzakereleri takip etmiştir. Venizelos, meclisten ayrılırken Osman Nuri Fettahoğlu ve Osman

⁴² "B. Venizelos Ankaraya Gidiyor", *Trakya*, 28 Ocak 1952, s.1.

⁴³ Akdeniz, *a.g.e.*, s.185-186.

⁴⁴ "Türkiyeden Selam ve Muhabbet Getirdik!", *Trakya*, 14 Şubat 1952, s.1.

⁴⁵ "Türkiyeden Selam ve Muhabbet Getirdik 4", *Trakya*, 5 Mart 1952, s.1.

⁴⁶ "Türkiyeden Selam ve Muhabbet Getirdik!", *Trakya*, 14 Şubat 1952, s.1.

⁴⁷ "Yunan Başbakan Yardımcısı Dün Geldi", *Son Posta*, 30 Ocak 1952, s.6; "Yunan Dışişleri Bakanı Dün İstanbul'a Geldi", *Hürriyet*, 30 Ocak 1952, s.5.

⁴⁸ "Türkiyeden Selam ve Muhabbet Getirdik! 2", *Trakya*, 20 Şubat 1952, s.1.

Üstüner'e mecliste kalarak milletvekilleri ile tanışmalarını söylemiştir. Fettahoğlu'nun aktardığına göre Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde Rumca bilen milletvekilleri bulunmaktaydı. Özellikle Aydın Milletvekili Avukat Ethem Menderes ile Kocaeli Milletvekili Ethem Vassaf Akan'ın iyi düzeyde Rumca konuştuklarını belirtmiştir. Bütün bunların yanında Yunanistan heyetinin gerçekleştirdiği bu ziyaret sırasında Atina'daki Elen-Türk Dostluk Cemiyeti Başkanı Orfanidis ile Başkan Yardımcısı Bakalbaşı, sırayla Ankara Radyosu'nda Türkçe olarak Türk-Yunan dostluğunu belirten konuşmalar yapmışlardır. Fettahoğlu, gerçekleştirdikleri bu ziyarette İsmet İnönü'yü hiç göremediklerini ifade etmiştir. Ancak Ali Fuat Cebesoy'un İsmet İnönü için sarf etmiş olduğu sözler, *Trakya* gazetesinin sütunlarına taşınmıştır. Cebesoy'a göre İnönü, pek zeki ve bilgili bir hariciyeciydi ancak dış siyasette ondan gerektiği gibi yararlanılamamıştı.⁴⁹

Türkiye'ye gerçekleştirilen bu ziyaret sırasında Osman Nuri Fettahoğlu'nun Batı Trakya'daki Türklerin eğitimi konusunda bir girişimi olmuştur. Zira Batı Trakya'daki Türkler Türkiye'deki okullarda eğitim görmekteydiler. Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri ve müşaviri ile eğitim konusunda yapmış olduğu görüşmede Fettahoğlu, çeşitli sanat ve liselere giden öğrencilerden başka öğretmen okullarına da ayrıca yılda on kadar öğrenci alınması, biri Gümülcine diğeri ise İskeçe'de olmak üzere iki ortaokul için birer müdür ve üçer öğretmen sağlanması konusunda yardım vaadi almıştır.⁵⁰

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adanan Menderes, 2 Şubat 1952 tarihinde Osman Nuri Fettahoğlu ve Osman Üstüner'i kabul etmiştir. Bu görüşmeye bir süre Yunan gazeteciler de eşlik etmişlerdir. Adanan Menderes ile yapılan bu görüşmede Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de bulunmaktaydı. Bu görüşme sırasında Başbakan Menderes, bu iki milletvekilini misafiri olarak tekrar Türkiye'ye davet etmiştir.⁵¹

Ankara'dan İstanbul'a trenle dönen Venizelos, Osman Nuri Fettahoğlu ve Osman Üstüner, yaptıkları bu yolculuk sırasında Atatürk'ün hususi vagonunda kalmışlardır. Yunanistan'dan gelen ziyaretçiler, İstanbul'a döndükten sonra Patrikhane'yi de ziyaret etmişlerdir. 3 Şubat 1952 tarihinde Patrikhane'de yapılan resmî kabulde Venizelos hem Fettahoğlu'nu hem de Üstüner'i Patrik Atinagoras'a takdim etmiştir. Patrik ise bu iki milletvekiline

⁴⁹ "Türkiyeden Selam ve Muhabbet Getirdik! 2", *Trakya*, 20 Şubat 1952, s.3.

⁵⁰ Aynı yer.

⁵¹ Aynı yer.

Türkçe hitap etmiştir. Fettahoğlu'nun aktardığına göre Patrik Atinagoras'ın yanından çok samimi bir şekilde ayrılmışlardır.⁵²

Venizelos'un Türkiye'ye yapmış olduğu bu ziyaretten sonra *Trakya* gazetesinin 12 Mart 1952 tarihli sayısında "İstanbul Rumları Nasıl Yaşıyorlar" başlıklı bir yazı dizisi başlamıştır. Ancak gazetenin belirttiğine göre bu yazı dizisinde aktarılan görüşler Selanik'te çıkan *Makedoniya* gazetesinin başyazarına aitti. Bahsi geçen bu yazar Venizelos'un Türkiye seyahatinde ona refakat etmiş ancak Yunanistan'a geri dönmeyerek İstanbul'da yaşayan Rumların hayatını gözlemlemek için bir süre daha kalmayı tercih etmiştir. *Trakya* gazetesi de İstanbul Rumlarının nasıl yaşadığını okuyucularına göstermek için bu yazı dizisini sütunlarına taşımıştır.⁵³ Bu yazı dizisi 18 Ağustos 1952 tarihine kadar *Trakya* gazetesinde yayımlanmaya devam etmiştir.⁵⁴

2.2. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes'in Yunanistan Ziyareti (26 Nisan 1952 – 2 Mayıs 1952)

Trakya gazetesi 20 Şubat 1952 tarihli sayısında aktardığı habere göre 18 Şubat 1952 tarihinde Yunan Parlamentosu'nun NATO'ya giriş konusunu tek madde olarak kabul ettiğini, aynı günün akşamı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de bu antlaşmayı tasdik ettiğini okuyucularına iletmiştir.⁵⁵ Bununla birlikte NATO'ya üye 12 ülkenin Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girişini tasdik ettikten sonra Türk ve Yunan Hükümetleri Lizbon Konferansı'na davet edilmiştir. Ayrıca mart ayı içerisinde Adnan Menderes'in Atina'yı ziyaret edeceği de gazetenin sütunlarına taşınan diğer bir husus olmuştur.⁵⁶

Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan bu olumlu gelişmeler, Adnan Menderes'in Yunanistan ziyareti öncesinde kendisini göstermeye devam etmiştir. 17 Mart 1952 tarihinde Atina'da Yüzbaşı Ahmet Kaya aracılığıyla Yunanistan Genelkurmay Başkanı Çakalotos'a Türk-Yunan dostluğunu ifade eden bir diploma armağan edilmiştir. Bununla birlikte Kore'den vapurla ülkelerine dönen Türk ve Yunan askerlerinin dostluğundan etkilenen Yarıbay Papadakis, Türk askerlerine bir Yunan bayrağı armağan etmiştir.⁵⁷

⁵² "Türkiyeden Selam ve Muhabbet Getirdik! 3", *Trakya*, 27 Şubat 1952, s.1.

⁵³ "İstanbul Rumları Nasıl Yaşıyorlar", *Trakya*, 12 Mart 1952, s.3.

⁵⁴ "İstanbul Rumları Nasıl Yaşıyorlar 18", *Trakya*, 18 Ağustos 1952, s.3.

⁵⁵ "Siyasi Olaylar", *Trakya*, 20 Şubat 1952, s.2.

⁵⁶ "Yunanistan ve Türkiye Resmen Çağırıldılar", *Trakya*, 20 Şubat 1952, s.4.

⁵⁷ "Çeşitli Haberler", *Trakya*, 19 Mart 1952, s.3.

Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan başka bir gelişme de İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay'ın Yunanistan'a bir ziyaret düzenlemesiydi. 1951 yılında Atina Belediye Başkanı Kocas tarafından İstanbul'a düzenlenen ziyarete karşılık olarak Fahrettin Kerim Gökay'ın 29 Mart 1952 tarihinde Tarsus vapuru ile Pire'ye geldiği ve Atina Belediye Başkanı'nın misafiri olarak Atina'da birkaç gün kalacağı *Trakya* gazetesi tarafından okurlarına duyurulmuştur.⁵⁸

Venizelos'un Ankara'ya yapmış olduğu ziyarete karşılık olarak Türkiye'den Başbakan Adnan Menderes'in başkanlık ettiği bir heyetin 26 Nisan 1952 tarihinde Atina'ya geleceği *Trakya* gazetesi tarafından duyurulmuştur. Türk heyetinin takip edeceği programın gazetede yer almasının yanı sıra Yunan Hükümeti ile de bazı siyasi ve askeri konuların müzakere edileceği aktarılmıştır. Haberde yapılan yoruma göre bu karşılıklı ziyaretler, iki ülke arasındaki ilişkileri pekiştirmekteydi. Ayrıca Yunan Kralı Paulos'un da Türkiye'ye davet edildiği ve 1952 yılı içerisinde bu ziyareti gerçekleştirileceği belirtiliyordu.⁵⁹ Bütün bunlara ek olarak Adnan Menderes başkanlığındaki bu heyetin ziyareti sırasında yapılacak olan kabul merasiminde Osman Nuri Fettahoğlu ile Osman Üstüner'in de bulunacakları okuyuculara aktarılmıştır. Bu iki milletvekilinin Atina'da on gün kalacakları, bu süre zarfında da Batı Trakya Türkleri ile ilgili konuları bakanlarla görüşülecekleri ifade ediliyordu.⁶⁰

26 Nisan-2 Mayıs 1956 tarihleri arasında Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'in gerçekleştirdiği bu ziyarete Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile Genelkurmay Başkanı Orgeneral Şükrü Kanatlı da katılmışlardır.⁶¹ Osman Nuri Fettahoğlu da Başbakan Adnan Menderes'in gerçekleştirmiş olduğu bu ziyarete davetli olarak katılmıştır. Ancak sahibi ve müdürü olduğu *Trakya* gazetesi, bu geziyi detaylarına girmeden anlatmayı uygun görmüştür. Türk heyetinin yapmış olduğu temaslar sırasında geçen görüşmelerin içeriğine pek fazla girmeden genel hatlarıyla anlatıldığı yazı dizisi, 8 Mayıs 1952 tarihli *Trakya* gazetesinde yayımlanmaya başlanmıştır.⁶²

2 Mayıs 1952 tarihinde Menderes'in yapmış olduğu bu ziyaretin bir meyvesi olarak Türkiye ve Yunanistan'ın ortak bildirisi yayımlanmıştır. Bu bildirinin yayınlandığı gün düzenlediği basın toplantısında Adnan Menderes,

⁵⁸ "İstanbul Valisi Atinada", *Trakya*, 31 Mart 1952, s.4.

⁵⁹ "Türkiye Başbakanı Atinaya Geliyor", *Trakya*, 21 Nisan 1952, s.4.

⁶⁰ "Milletvekillerimiz", *Trakya*, 21 Nisan 1952, s.4.

⁶¹ Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.291.

⁶² "Türk Büyüklere Atinada", *Trakya*, 8 Mayıs 1952, s.2.

Yunanistan Başbakanı Plastiras'ın "Türkiye-Yunanistan Birliği" fikri hakkında açıklamalarda bulunmuştur.⁶³ Ayrıca Yunanistan'a düzenlediği bu ziyaret esnasında Başbakan Adnan Menderes'e Yunanistan Kralı tarafından nişan verilmiştir.⁶⁴

Adnan Menderes'in Yunanistan'a gerçekleştirdiği bu ziyaretin ardından *Trakya* gazetesinin 8 Mayıs 1952 tarihli sayısında "Yunanistan ve Türkiye Bizim İçin Bir Devlettir" adlı bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazı, *Trakya* gazetesinin Türkiye-Yunanistan ilişkileri konusundaki görüşlerini yansıttığı için ayrı bir önem taşımaktadır. Gazeteye göre hem Batı Trakya Türkleri hem de İstanbul Rumları iki devlet arasında bir bağlantı noktası konumundaydı. Ayrıca Türk-Yunan dostluğunun gelişmesinin de Batı Trakya Türkleri açısından iktisadi ve içtimai açıdan önemli olduğu ifade edilmiştir. *Trakya* gazetesi, tarih boyunca Türkiye ve Yunanistan arasındaki birtakım karşılıklı anlaşmazlıkların başka milletlerin çıkarları için hazırlanmış tuzaklar olduğu görüşündeydi. Yazının belki de en can alıcı noktası, bu iki devletin yavaş yavaş tek devlet haline gelmesinin bazı kimseler tarafından düşünölmeye başlandığının belirtilmesiydi. Buradan hareketle *Trakya* gazetesi, birlikte birkaç yıl içinde gerçekleşebilecek bu fikri en önce alkışlayanlar arasında olduklarını ifade etmiştir.⁶⁵

2.3. Türk Basınının Yunanistan Ziyareti (15 Mayıs 1952 – 25 Mayıs 1952)

Trakya gazetesinin 16 Mayıs 1952 tarihli sayısında çıkan haberde Kuzey Yunanistan Basın Cemiyeti'nin daveti üzerine Türkiye'deki gazetecilerden oluşan bir heyetin gelmekte olduğu ve Yunanistan içerisinde izleyecekleri güzergâh okuyuculara aktarılmıştır.⁶⁶ Gazete bir sonraki sayısında Türk gazeteci heyetini davet edenin Selanik Gündelik Gazeteciler Cemiyeti olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷ *Trakya* gazetesi iki sayısında da farklı şekilde ifade etmiş olmasına rağmen, Enis Tahsin Til'in yapmış olduğu gezinin ardından İstanbul Gazeteciler Cemiyeti İdare Heyeti'ne vermiş olduğu raporda başka bir isim zikredilmiştir. Bu raporda Til, Makedonya Muharrirler Birliği'nin davetlisi olarak Yunanistan'a gittiklerini belirtmiştir.⁶⁸

⁶³ Hatipoğlu, a.g.e., s.291-292.

⁶⁴ BCA, 30 1/61 375 11.

⁶⁵ "Yunanistan ve Türkiye Bizim İçin Bir Devlettir", *Trakya*, 8 Mayıs 1952, s.1.

⁶⁶ "Türkiyeden Gazeteciler Geliyor", *Trakya*, 16 Mayıs 1952, s.1.

⁶⁷ "Türkiyeden Bir Gazeteci Hey'eti Geldi", *Trakya*, 26 Mayıs 1952, s.2.

⁶⁸ BCA, 030 01/102 635 12.

Yunanistan'a gelen bu heyetin içerisinde *Vatan* gazetesi Başyazarı Enis Tahsin Til, *Hafta* dergisinden Sezai Solelli, *Son Posta*'dan Mustafa Yücel, *Akın* gazetesinden Cavit Yamaç, *İstanbul Ekspres* gazetesinden Halit Kıvan'ın yer aldığı *Trakya* gazetesi tarafından belirtilmiştir. Buna ek olarak gazete, Yunanistan'a gelen bu gazetecilerin burada kaldıkları süre boyunca gittikleri yerleri ve katıldıkları etkinlikleri sayfalarına taşımıştır.⁶⁹

Bu gezi sırasında S.E.K.E. şirketi, Türk gazetecileri şerefine İskeçe Tüccar Kulübü'nde bir ziyafet düzenlemiştir. Bu etkinlikte söz alan kişilerden İskeçe İslam Cemaati Başkanı İbrahim Demir'in konuşmasını *Trakya* gazetesi okuyucularına aktarmıştır. Bu konuşmasında Demir, Türk-Yunan dostluğunun her alanda ilerlemesini umduklarını ve bu sayede Batı Trakya Türklerinin de ekonomik, kültürel ve toplumsal açıdan gelişmesi için gerekli imkanların sağlanmasını arzu ettiklerini belirtmiştir. En büyük amaçlarının ise Türkiye ve Yunanistan'ı bir hükümet ve tarih boyunca beraber yaşamış Türk ve Yunan milletlerini bir millet olarak görmek olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰

Trakya gazetesinin 2 Haziran 1952 tarihli sayısında, Yunanistan'ı ziyaret etmiş olan Türk gazetecilerin bu gezi hakkındaki izlenimlerini yazmaya başladıkları ifade edilmiştir. Bu gelişmenin ardından Batı Trakya Türklerinin Türkiye gazetelerini takip etmesinin mümkün olmadığı gerekçe gösterilerek, bahsi geçen ziyaretin Batı Trakya ile ilgili kısımları *Trakya* gazetesinde yazı dizisi olarak yayımlanmıştır.⁷¹ Bu yazı dizisi *Trakya* gazetesinin 14 Temmuz 1952 tarihli sayısına kadar devam ettirilmiştir.⁷²

Enis Tahsin Til, yapmış olduğu gezinin ardından İstanbul Gazeteciler Cemiyeti İdare Heyeti'ne bir rapor vermiştir. Bu raporda Til, İskeçe ve Gümülcine'deki Türk cemaati ile yakından ilgilendiklerini belirtmiştir. İskeçe'nin Kireççiler Köyü'nü de ziyaret ettiklerini belirten Til, burada son derece coşkulu bir şekilde karşılandıklarını ifade etmiştir. Özellikle gittikleri her yerde Türk-Elen dostluğundan ve kıymetinden bahsedildiğini raporunda aktarmıştır.⁷³

Bu sırada Yunanistan'daki basın hayatında da birtakım gelişmeler yaşanmaktaydı. Türkiye'de çıkan gündelik gazetelerin o zamana kadar İskeçe'de satılmadığı ancak Şakir Servili'nin düzenli olarak gazete getirip

⁶⁹ "Türkiyeden Bir Gazeteci Hey'eti Geldi", *Trakya*, 26 Mayıs 1952, s.2.

⁷⁰ Aynı yer.

⁷¹ "Gazetecilerin İntibaları", *Trakya*, 2 Haziran 1952, s.2.

⁷² "Gazetecilerin İntibaları 5", *Trakya*, 14 Temmuz 1952, s.2.

⁷³ *BCA*, 30 01/102 635 12.

satmaya başladığı, *Trakya* gazetesi tarafından aktarılmıştır.⁷⁴ Bu gelişmenin yanı sıra İstanbul'da Fransızca olarak yayın yapan İllüstrasyon dergisinin sahibi Fahri Gözen'in Yunanistan için hususi bir nüsha çıkarttığı ve çok beğenildiği ifade edilmiştir.⁷⁵

2.4. Yunanistan Kralı Paulos ve Kraliçesi Frederika'nın Türkiye Ziyareti (8 Haziran 1952 – 15 Haziran 1952)

Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın daveti üzerine Yunan Kralı Paulos ve Kraliçesi Frederika, 8 Haziran 1952 tarihinde Türkiye'ye gelmişlerdir. 15 Haziran 1952'de biten bu ziyaret sırasında Yunan Kralı çeşitli temaslarda bulunmuştur.⁷⁶ Yunan Kralı'nın Türkiye'ye yapmış olduğu bu ziyaret iki ülke ilişkileri açısından çok önemlidir. Zira ilk defa bir Yunan Kralı Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁷⁷

Trakya gazetesinin 16 Haziran 1952 tarihli sayısında Yunanistan Kralı'nın Türkiye gezisi hakkında bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda Yunanistan Kralı'nın İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda kaldığı ve Patrikhane'yi ziyaret ettiği belirtilmiştir.⁷⁸ Bununla birlikte Yunanistan Kralı Paulos'un şerefine Dolmabahçe Sarayı'nda bir etkinlik düzenlenmiştir. Bu etkinlik sırasında Yunanistan Kraliçesi, Celal Bayar'a Batı Trakya Türklerine bir lise açacağını söylemiştir. Ayrıca bu liseye "Celal Bayar" adının konmasını istediğini de belirtmiştir.⁷⁹ Yunanistan Kral ve Kraliçesi'nin Türkiye'ye yaptıkları bu resmî ziyaret nedeniyle Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Ruşen Eşref Ünaydın'a Birinci Yorgi Nişanı, Elçilik Maslahatgüzarı Şakir Emin Bengütaş'a da Feniks nişanı verilmiştir.⁸⁰

Ne var ki Türk-Yunan ilişkilerinde bu gelişmeler yaşanırken, *Makedoniya* gazetesinde İstanbul'daki Rum azınlığı ile Türk Hükümeti arasındaki muallak meseleler hakkında bir yazı yayınlanmıştır. *Makedoniya* gazetesinin yazısında İstanbul'daki Rum cemaatlerine ait mühürlerin değiştirilmesi için İstanbul Vilayeti tarafından verilen emirden bahsedilmektedir. *Makedoniya* gazetesine göre cemaatlerin manevi şahsiyetlerinin ortadan kalkması tehlikesi bulunmaktaydı. *Trakya* gazetesi ise bu duruma karşı verdiği cevapta, iki yıl önce aynı vaziyeti Batı Trakya

⁷⁴ "İstanbul Gazeteleri," *Trakya*, 16 Mayıs 1952, s.3.

⁷⁵ "Gelenler," *Trakya*, 16 Mayıs 1952, s.3.

⁷⁶ Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.292-293.

⁷⁷ Fırat, *a.g.m.*, s.587.

⁷⁸ "Türkiyede: Majeste Kralın Seyahati," *Trakya*, 16 Haziran 1952, s.4.

⁷⁹ "Majeste Kralçenin Bir Jesti: "Celal Bayar" Lisesi," *Trakya*, 16 Haziran 1952, s.4.

⁸⁰ "Nişan Verildi," *Trakya*, 23 Haziran 1952, s.3.

Türklerinin de yaşadığını dile getirmiş ve gelecek sayıda bu konu hakkında ayrıntılı bir karşılaştırma yapılacağını belirtmiştir.⁸¹ Bu konu hakkında *Trakya* gazetesinde 9 Haziran 1952 tarihinde⁸² ve 16 Haziran 1952 tarihli⁸³ sayılarda *Makedoniya* gazetesine cevap niteliğinde yazılar yayımlanmıştır.

2.5. Türkiye ile Yunanistan Arasında Öğretmen Ziyaretleri

7 Temmuz 1952 tarihli haberde Doğu Trakya'nın çeşitli yerlerinde ilkokul ve lise öğretmeni olarak çalışan 25 kişilik bir kafilenin Edirne'den hareket ederek İskeçe'den geçtiği ve Gümülcine'ye gelerek Genel Vali'yi ziyaret ettikleri *Trakya* gazetesi tarafından aktarılmıştır. Öğretmenlerden oluşan bu kafilenin Edirne'ye geri dönüşlerine kadar izleyecekleri rota da okuyuculara aktarılmıştır.⁸⁴

Doğu Trakya'dan gelen bu öğretmenler 10 Temmuz günü İskeçe'ye dönmüşler ve burada onlar için İskeçe Rum Öğretmenler Birliği tarafından bir öğle yemeği düzenlenmiştir. *Trakya* gazetesinin aktardığına göre Türk ve Yunan öğretmenler çok samimi bir hava içinde sohbet etmişlerdir. 11 Temmuz'da Gümülcine'ye giden öğretmenler, Gümülcine Rum Öğretmenler Birliği'nin vilayete ortak olarak verdikleri ziyafete katılmışlardır.⁸⁵

23 Temmuz günü İstanbul'daki liselere mensup 50 kadar öğretmenin İstanbul'dan Atina'ya doğru yolculuğa çıktıklarını, 28 Temmuz 1952 tarihli sayısında *Trakya* gazetesi haber vermektedir. Bu öğretmenlerin beraberlerinde okul sergisi de getirdikleri verilen bir başka detaydı. Bu kafilenin İskeçe'ye de geleceği gazete tarafından okurlarına duyurulmuştur.⁸⁶

Doğu Trakya'dan Yunanistan'a ziyarete gelen öğretmenlere karşılık olarak Gümülcine öğretmenleri de bir seyahat düzenlemişlerdir. 30 kişiden oluşan bu katile, Gümülcine Öğretmenler Birliği Başkanlığı'ndan hareket etmiştir. Bu kafilenin içerisinde 20 Türk, 7 Rum öğretmen ve Gümülcine Cemaati İslamiyesi Maarif Encümeni'ni oluşturan 3 kişi de bulunmaktaydı. 6 Ağustos 1952 tarihinde Gümülcine'den hareket eden bu kafilenin ziyaret edeceği yerler arasında İstanbul'daki Işık Lisesi de bulunmaktaydı.⁸⁷

⁸¹ "Yunan-Türk Dostluğunda Bir Gölge", *Trakya*, 2 Haziran 1952, s.3.

⁸² "İstanbulda Rum Ekalliyeti ile Türk Hükümeti Arasında!", *Trakya*, 9 Haziran 1952, s.3.

⁸³ "İstanbul Rum Ekalliyeti ile Türk Hükümeti Arasında", *Trakya*, 16 Haziran 1952, s.3.

⁸⁴ "Seyyah Kafilesi", *Trakya*, 7 Temmuz 1952, s.2.

⁸⁵ "Misafir Öğretmenler", *Trakya*, 14 Temmuz 1952, s.3.

⁸⁶ "İstanbul, Lise Öğretmenleri Geliyor", *Trakya*, 28 Temmuz 1952, s.4.

⁸⁷ "Gümülcine Öğretmenleri", *Trakya*, 11 Ağustos 1952, s.3.

2.6. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Ziyareti ve Gümülcine'de Adına Açılan Lise (27 Kasım 1952 – 2 Aralık 1952)

Yunan Kraliçesi Frederika'nın Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a lise açmayı düşündüğünü ifade etmesinin ardından bu okul hakkındaki gelişmeler *Trakya* gazetesi tarafından yakından takip edilmiştir. Batı Trakya Türklerine mahsus lisenin Gümülcine'de açılmasına Yunan makamları tarafından karar verildiğini 14 Temmuz 1952 tarihli sayısında okurlarına duyurmuştur. Devlet lisesi olacağı belirtilen Celal Bayar Lisesi'ne ait kanun projesinin tamamlandığı ve Kral'ın yakın zamanda imzalayacağı belirtilmiştir. Bu lisede Türkçe ve Rumca eğitim yapılacağı ve giderlerin bütçeden karşılanacağı da haberde aktarılan bir diğer husustur.⁸⁸

Trakya gazetesinin aktardığına göre 22 Temmuz 1952 tarihinde Celal Bayar Lisesi'nin kurulması için gerekli kanun taslağı, Parlamento adına yetkili komisyona verilmiştir. Bu kanun projesinde Dışişleri Bakanı Venizelos ile Eğitim Bakanı Mihail'in imzaları bulunmaktaydı. Bahsi geçen kanunun gelecek haftalarda Parlamento'dan geçerek yürürlüğe gireceği ifade edilmişti. Ayrıca *Trakya* gazetesi tarafından aktarılan bilgilere göre Yunanistan Kralı, Milli Müessese Teşkilatı yardımıyla Celal Bayar Lisesi için bir bina yaptırmaya da karar vermişti. Binanın yapılacağı yerin satın alındığı ve çalışmalara başlandığı belirtilirken Celal Bayar Lisesi'nin ise 1952-1953 ders yılı içerisinde faaliyete geçmesi öngörülmüyordu.⁸⁹

Celal Bayar Lisesi'nde verilecek olan eğitime de değinen *Trakya* gazetesi, burada yeni yazı ile eğitim verileceğini belirtmiştir. Bu lisenin öğrencilerini mevcut ilkokulların oluşturacağı ve işletme giderlerinin devlete ait olacağı da dikkat çekilen başka hususlardı. Ayrıca lisenin devlet nizamları ve programları çerçevesinde faaliyet göstereceği de ifade edilmiştir.⁹⁰ *Trakya* gazetesi 4 Ağustos 1952 tarihli sayısında Celal Bayar Lisesi hakkındaki layiha, tahrir ve kanun projesinin tercümesini yayımlamıştır.⁹¹ Ancak bir sonraki sayısında aktarıldığına göre Celal Bayar Lisesi kanununda bazı değişiklikler yapılmıştır.⁹² Milletvekili olduğu için Osman Nuri Fettahoğlu'nun bahsi geçen bu kanunu yakın bir şekilde takip ettiği *Trakya* gazetesinde çıkan haberlerden anlaşılmaktadır.

⁸⁸ "Celal Bayar Lisesi", *Trakya*, 14 Temmuz 1952, s.4.

⁸⁹ "Celal Bayar" Lisesi", *Trakya*, 28 Temmuz 1952, s.3.

⁹⁰ Aynı yer.

⁹¹ "Celal Bayar Lisesi" Kanunu", *Trakya*, 4 Ağustos 1952, s.2,4.

⁹² "Celal Bayar Lisesi" Kanununda Değişiklik", *Trakya*, 11 Ağustos 1952, s.4.

Trakya gazetesi 6 Ekim 1952 tarihli sayısında Yunan Kralı ve Kraliçesi'nin Türkiye'ye yapmış oldukları ziyaretin iadesi amacıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 17 Kasım 1952 tarihinde Yunanistan'ı ziyaret edeceğini okuyucularına aktarmıştır.⁹³ 14 Kasım⁹⁴ ve 21 Kasım tarihli sayılarında ise okurlarına Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan'a geleceğini tekrar hatırlatmıştır. Bayar'ın ziyareti sırasında Gümülcine'ye uğrayacağı ve burada inşaatı tamamlanan Celal Bayar Lisesi'nin açılış törenine katılacağı da verilen bilgiler arasındadır.⁹⁵

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan'a gelişi ve adına açılacak lise konusunda bu gelişmeler yaşanırken Yunanistan'da seçim yarışı başlamıştır. Henüz 1951 yılında seçim yapılmış olmasına rağmen, 10 Ekim 1952'de Yunanistan Kralı Paulos'un bir iradesiyle Yunan Parlamentosu dağıtılmış ve ardından 16 Kasım 1952 tarihi seçim günü olarak belirlenmiştir.⁹⁶ Bu seçimde Batı Trakya'da birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Eski seçimlerde İskeçe ve Gümülcine'nin ortak milletvekilleri bulunurken, yapılan değişikliklere göre bu şehirleri ayrı milletvekilleri temsil edeceklerdi.⁹⁷

Bu seçim döneminde *Trakya* gazetesi tarafından pek çok yayım yapılmıştır. Öncelikle "Yunanistan neden seçim yapıyor?" başlığı altında sandık başına gidilmesinin gerekçeleri konusunda okuyucu bilinçlendirilmek istenmiştir.⁹⁸ 10 Kasım 1952 tarihli *Trakya* gazetesinde ise Atatürk ve Papagos arasında geçmiş olan bir hatıra anlatılmıştır.⁹⁹ Ardından 14 Kasım 1952 tarihli *Trakya* gazetesinde Yunanistan'da yaşayan Türklere yönelik bir çağrıda bulunulmuştur. Bu çağrıda bütün Türklerin oy vermek için birleştikleri listenin Papagos'unki olduğu duyurulmuştur.¹⁰⁰ Zira Papagos listesinden milletvekilliğine adaylığını koyanlar arasında Osman Nuri Fettahoğlu da bulunmaktadır.¹⁰¹

Yunanistan'da yapılan seçimleri Papagos kazanmış ve Osman Nuri Fettahoğlu dördüncü defa milletvekili seçilmiştir. Fettahoğlu, *Trakya* gazetesinde kaleme aldığı teşekkür yazısında, Papagos'un iş başına geçtiğini

⁹³ "Cumhurbaşkanı Ekselans Celal Bayar", *Trakya*, 6 Ekim 1952, s.2.

⁹⁴ "Cumhurbaşkanı Celal Bayar Gelecek", *Trakya*, 14 Kasım 1952, s.2.

⁹⁵ "Bayar Yunanistana Geliyor", *Trakya*, 21 Kasım 1952, s.1.

⁹⁶ "Seneden Seneye", *Trakya*, 13 Ekim 1952, s.1.

⁹⁷ "Bölgemizde Seçim Faaliyeti", *Trakya*, 13 Ekim 1952, s.2.

⁹⁸ "Yunanistan Neden Seçim Yapıyor?", *Trakya*, 3 Kasım 1952, 1.

⁹⁹ "Atatürk ve Papagos", *Trakya*, 10 Kasım 1952, s.1.

¹⁰⁰ "Türkler, Unutmayınız!", *Trakya*, 14 Kasım 1952, s.1.

¹⁰¹ "Kaç Liste Var", *Trakya*, 3 Kasım 1952, s.2.

ve Batı Trakya Türklerine hususi bir şefkat göstereceği yönünde bir görüş olduğunu belirtmiştir.¹⁰² Yunanistan'da yaşanan bu seçim döneminin sonrasında Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ziyareti konusunda Atina'da çeşitli hazırlıklar yapılmıştır.¹⁰³

Bütün bu gelişmelerin ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 25 Kasım 1952 tarihinde Yunanistan'a gelmek için Savarona yatı ile İstanbul'dan hareket etmiştir. 27 Kasım tarihinde Yunanistan'ın Pire Limanı'na ulaşan Bayar, büyük bir coşku ile karşılanmıştır. *Trakya* gazetesi Celal Bayar'ın Yunanistan'a düzenlediği bu ziyareti mümkün olduğu kadar ayrıntılı şekilde sütunlarına taşımıştır.¹⁰⁴ 27 Kasım 1952 tarihinde başlayan bu ziyaret 6 gün sürmüştür ve 2 Aralık 1952 tarihinde son bulmuştur. Bayar'ın Yunanistan'a ziyareti, Türk basınında olduğu gibi Yunan basınında da geniş bir şekilde aktarılmıştır.¹⁰⁵

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Kralı Paulos'la birlikte İskeçe ve Gümölcine'yi ziyaret edecekleri *Trakya* gazetesi tarafından belirtilmiştir. Ayrıca bu haberde Celal Bayar'ın 1938 yılında Başbakan olduğu sırada İskeçe'de bulunduğu da değinilmiştir. *Trakya* gazetesine göre Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Yunanistan'da bir yabancı gibi değil, "en büyük evladı gibi" karşılanmıştır.¹⁰⁶ Bununla birlikte Celal Bayar'ın 2 Aralık 1952 tarihinde İskeçe'ye geleceği ve burada kısa bir müddet kaldıktan sonra Gümölcine'ye geçeceği de aktarılmıştır. Celal Bayar'ın Gümölcine'yi ziyaret edeceği sırada adının verildiği lisenin açılışına katılacağı ise gazete tarafından okuyucularına aktarılan bir başka husustur.¹⁰⁷

Celal Bayar'ın İskeçe'ye 2 Aralık 1952 tarihinde yapmış olduğu ziyaret, *Trakya* gazetesi tarafından unutulmaz bir gün olarak değerlendirilmiştir. Ardından Bayar'ın gerek İskeçe'de gerekse Gümölcine'de izlediği program ve yaptıkları gazetede okuyuculara aktarılmıştır. Yunanistan Kral ve Kraliçesi ile Batı Trakya'ya gelen Bayar'ı halk büyük bir coşku ile karşılamıştır. Ancak gazetede aktarıldığına göre Gümölcine'de Vali tarafından düzenlenen protokol, Türk kamuoyunu memnun edememiştir. Özellikle İskeçeli Türkler ve yerli Türkçe gazetelerin Vali'ye vekâlet etmiş

¹⁰² "Teşekkür", *Trakya*, 21 Kasım 1952, s.1.

¹⁰³ "Bayar Yunanistana Geliyor", *Trakya*, 21 Kasım 1952, s.1.

¹⁰⁴ "Yunanistanın Büyük Misafiri", *Trakya*, 1 Aralık 1952, s.1.

¹⁰⁵ Hatipoğlu, a.g.e., s.304-305.

¹⁰⁶ "Yunanistan Şenlik İçinde", *Trakya*, 1 Aralık 1952, s.1.

¹⁰⁷ "Büyük Misafirimiz Yarın Şehrimizde", *Trakya*, 1 Aralık 1952, s.2.

olan kişinin tertiplerinden dolayı kırgınlık duydukları haberde aktarılan bir başka detay olmuştur. Ancak bu kişinin kim olduğu belirtilmemiştir.¹⁰⁸

Celal Bayar düzenlemiş olduğu bu ziyaret sırasında İskeçe Cemaat Reisi, Müftü Vekili ve Gümülcine Müftüsü dışında İskeçe ve Gümülcine okullarına arzu ettiği şekilde dağıtması için Kuzey Yunanistan Valisi Stratos'un emrine 3.500 dolarlık 4 çek vermiştir. Ayrıca Gümülcine'de adına açılan lisede kullanılması için birçok okul levazımı da hediye etmiştir.¹⁰⁹

3. Türk-Yunan Muhtelit Komisyonu (1 Nisan 1952-21 Haziran 1952)

2 Şubat 1952 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasındaki çeşitli konular üzerine çalışma yapması için Türk-Yunan Muhtelit Komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Türk-Yunan Muhtelit Komisyonu, 1 Nisan 1952 tarihinde ilk toplantısını yapmıştır. Yunan heyetinin başkanlığını Bakalbaş yaparken, Türk heyetinin başkanlığını ise Cemal Hüsnü Taray yapmıştır. Bu toplantıda yapılan görüşmeler sonucunda müzakeresi yapılacak konular on iki madde halinde belirlenmiştir. 21 Haziran 1952 tarihine gelindiğinde Türk-Yunan Muhtelit Komisyonu çalışmalarını tamamlamıştır. Komisyonda birçok meselede mutabakat sağlanmış ve iki ülkenin hükümetlerine verilmek üzere anlaşma ve karar projesi hazırlanmıştır.¹¹⁰

Türkiye ve Yunanistan arasında kurulan bu komisyonun çalışmaları *Trakya* gazetesi tarafından da takip edilmiştir. Ancak gazete daha çok okuyucularını yakından ilgilendiren konuları sayfalarına taşımıştır. Türk-Yunan Muhtelit Komisyonu'nun yapacağı çalışmaları, 19 Mart 1952 tarihinde *Trakya* gazetesi yayımlamış olduğu haberle okuyucularına duyurmuştur. Bu haberde Venizelos'un Türkiye ziyaretinde, Türk-Yunan tütüncülüğü ile ilgili meselelerin görüşülmesinin kararlaştırıldığı ve bu yüzden bir heyetin gelecek hafta Ankara'ya gideceği belirtilmiştir.¹¹¹

26 Mayıs 1952 tarihine gelindiğinde ise *Trakya* gazetesi, Yunan-Türk müzakereleri hakkında okurlarına bilgiler aktarmaya devam etmiştir. Uzun bir süredir Ankara'da bir heyetin Türkiye ve Yunanistan arasındaki muallakta olan meseleleri görüştüğü ancak henüz bir neticeye varılmadığı

¹⁰⁸ "Tarihi Bir Gün", *Trakya*, 8 Aralık 1952, s.1.

¹⁰⁹ "Cumhur Başkanı Sayın Celal Bayarın Hediyelediği", *Trakya*, 8 Aralık 1952, s.2.

¹¹⁰ *BCA*, 30 18 1 2/130 72 1.

¹¹¹ "Çeşitli Haberler", *Trakya*, 19 Mart 1952, s.3.

ifade edilmiştir. Bakalbaş'ın Atina'ya gittiği ve hükümetten alacağı yeni talimatlarla Ankara'ya döneceği haberde aktarılmıştır.¹¹²

Ankara'da Türk ve Yunan heyetleri arasında görüşülen konuların sayısı, *Trakya* gazetesinin eriştiği bilgilere göre otuz taneydi. Görüşülen konuların iktisadi, ticari ve iletişim ile ilgili meseleler olduğu aktarılmıştır. İki ülke arasında vizesiz seyahat konusunda anlaşma sağlandığı belirtilmiştir. Ortak bir bütün politikası için ayrıca protokol imzalanacağı ancak, gümrük birliği ve Asya Sahillerinde balık avı meselelerinde henüz bir uzlaşma sağlanamadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte Bakalbaş'ın Ankara'da iki gün kalacağı ve üzerinde anlaşılan maddeleri imzalayacağı haberde yer alan bir başka detaydır.¹¹³

Sonuç

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler 1952 yılında önemli bir noktaya ulaşmıştır. O zamana kadar bu iki ülke arasında bulunan ve hatta devam etmekte olan bazı sorunlar ya görüşülerek çözülmeye çalışılmış veyahut mümkün olduğunca görmezden gelinmiştir. Bu durum Türkiye ve Yunanistan arasında belki de daha önce tarihlerinde hiç yaşanmamış bir yaklaşmayı beraberinde getirmiştir.

1952 yılında Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Sofokles Venizelos'un Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret sonrasında iki ülke arasındaki ilişkiler son derece hız kazanmıştır. Özellikle iki ülkenin de güvenliklerini sağlamak amacıyla NATO'ya katılmak istemesi, ilişkilerin gelişmesinde son derece önemli etmenlerden birisi olmuştur.

Venizelos'un Türkiye'ye yapmış olduğu bu ziyareti, Başbakan Adnan Menderes'in Yunanistan ziyareti takip etmiştir. İki ülke açısından da bu ziyaretler son derece olumlu geçmiş olmalı ki Yunan Kralı Paulos ve Kraliçe Frederika da Türkiye'ye ziyarette bulunmuşlardır. Hatta bu ziyaret sırasında Batı Trakya Türkleri için lise açılacağı dahi dillendirilmiştir.

1952 yılında gerçekleşen son üst düzey ziyaret, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan'a gelmesi olmuştur. Bu ziyaret sırasında Batı Trakya Türklerinin yaşadığı bölgelere de giden Celal Bayar, Gümölcine'de adının verildiği lisenin açılışına da katılmıştır. Türkiye ve Yunanistan'ın böylesine yaklaşması da belki en çok bu ülkelerde yaşayan Türk ve Rum azınlıkları

¹¹² "Yunan-Türk Müzakereleri", *Trakya*, 26 Mayıs 1952, s.4

¹¹³ Aynı yer.

için önemli olmuştur. Batı Trakya’da yaşanan Türkler için yayımlanan *Trakya* gazetesi iki ülke arasında yaşanan bütün bu gelişmeleri yakından takip etmiştir.

Trakya gazetesi, Batı Trakya’da yaşayan Türklere yayım yaparken sadece onlara haberleri aktarmamıştır. Okurlarını bilinçlendirmek için de çok büyük gayret sarf ettiği gibi, buradaki Türklerin sesini de duyurmaya çalışmıştır. Gazetenin Türk-Yunan ilişkilerini yakından takip etmesindeki belki de en büyük etmen, Batı Trakya Türklerinin bu iki ülke arasındaki gelişmelerden direkt olarak etkileniyor olmasıdır. Bununla beraber *Trakya* gazetesi yayın hayatı boyunca sadece Türk-Yunan ilişkilerini takip etmekle kalmamış, aynı zamanda dünyadaki gelişmeleri de imkânları çerçevesinde takip etmiştir. *Trakya* gazetesinin izlemiş olduğu bu yayın politikası hem sahibi hem de müdürü olan Osman Nuri Fettahoğlu’nun eseridir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

BCA 30 1/102 635 12

BCA 30 1/61 375 11

BCA 30 18 1 2/130 72 1

Kitaplar

Akdeniz, Melih, **Batı Trakya’da Türk Varlığı (1930-1981)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.

Alioğlu, Cafer, **Dünden Bugüne Batı Trakya**, Avrupa Batı Trakya Türk Federasyonu, Bursa, 2005.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1983.

Ekincikli, Mustafa, **İnönü-Bayar Dönemi Türk Dış Siyaseti**, Berkan Yayınevi, Ankara, 2007.

Gönlübol, Mehmet vd. (kolektif eser), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

Gürel, Şükrü S., **Tarihsel Boyutu İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.

- Hatipoğlu, Murat, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- Oran, Baskın, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Bilgi Yayınevi, 1991.
- Öksüz, Hikmet, **Batı Trakya Türkleri**, Karam, Çorum, 2006.
- Ömeroğlu, Aydın, **Osmanlı'dan Günümüze Batı Trakya Türkleri**, Atatürk-Venizelos Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Özgüç, Adil, **Batı Trakya Türkleri**, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1974.
- Sağlam, Feyyaz, **Batı Trakya Türkleri Basın Tarihi Üzerine Bir Araştırma 1924-2000**, Batı Trakya Araştırma Merkezi Yayınları, İzmir, 2000.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.
- Saray, Mehmet, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Makaleler

- BTS Haber Merkezi, "Osman Nuri Vefat Etti", **Batı Trakya'nın Sesi**, Yıl: 3, Sayı: 18-19-20, s.31-32.
- Cin, Turgay, "Avrupa Birliği Üyesi Yunanistan'da 1983'ten Beri Devam Edegen İskeçe Türk Birliği Derneğinin Kapatılmasının Hukuki Süreci", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, 2010, s.137-182.
- Fırat, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler", (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Mümin, Mücahit, "Batı Trakya'da Türkçe Yayın Hayatı", **Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni: Bildiriler**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1999, s.365-374.
- Sarıkoymuncu Değerli, Esra, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 6, Sayı 11, Kış 2012, s.85-101.

Sürelî Yayınlar

- Trakya
Son Posta
Hürriyet

Tezler

Aarbakke, Vemund, **The Muslim Minority of Greek Thrace**, Volume I, University of Bergen, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000.

Chatıp, Ozer, **Yunan Parlamentosu'nda Görev Yapmış Batı Trakya Türk Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (Lozan'dan Günümüze)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2014.

Ansiklopediler

Halaçoğlu, Yusuf ve Eren, Halit, "Batı Trakya", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul, 1992, s.144-147.

Kiel, Machiel, "Gümülçine", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 14, İstanbul, 1996, s.268-270.

Kiel, Machiel, "İskeçe", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 22, İstanbul, 2000, s.553-555.

İnternet Kaynakları

<http://www.fettahoglugludernegi.com/osman-nuri-fettahoglu/> Erişim Tarihi: 25.02.2020.

Ek-1

Venizelos'un Türkiye ziyareti sırasında çekilmiş bir fotoğraf. (Soldan sağa) Milletvekili Osman Nuri Fettahoğlu, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes, Milletvekili Osman Üstüner. (Emra Kesim ve Lütfü Kesim'in hususi arşivinden)

Ek-2

Venizelos'un Türkiye ziyareti sırasında çekilmiş bir fotoğraf. (Soldan sağa) Milletvekili Osman Nuri Fettahoğlu Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı Fuat Köprölü, Milletvekili Osman Üstüner. (Emra Kesim ve Lütfü Kesim'in hususi arşivinden)

Ek-3

Venizelos'un Türkiye ziyareti sırasında çekilmiş bir fotoğraf.
(Emra Kesim ve Lütfü Kesim'in hususi arşivinden)

Ek-4

Sahip ve müdürü F. O. NURİ İdarehane: Latronop Sokakı, No. 2 İSKEÇE Telefon : 2 - 64	<h1 style="font-size: 2em; margin: 0;">Trakya</h1> <p style="font-size: 0.8em; margin: 0;">«BATI TRAKYA» TÜRKLERİNİN HAFTALIK GAZETESİDİR.</p>	Abone şartları Yıllığı : 49.000 İhtisabı : 5.000 Dr. Belediye ve teşkilatlar : 300.000 Dr. Sayısı : 1000 Drahmi
Pazartesi 28 Temmuz 1952	(Tesis tarihi : 16 Temmuz 1932)	21 inci yıl Sayı - 517
<h2 style="text-align: center; margin: 0;">GAZETEMİZ 21 YAŞINDA</h2>		
<p>16 Temmuz 1952 tarihinde «Trakya» 20 inci intişar yılını doldurdu. Bu nüshası yirmi birinci yaşının ilk sayıdır. 1941 yılının nisan ayından sonra başlıyan bir kaç yıllık bulgar işgali devresi müstesna, gazetemiz bu 20 yıl içinde hiç intişarını kesmemiştir. 1936 yılından 1952 yılı başına kadar gazetemiz, tam 16 yıl, Meriçle Karasu arasındaki sahhada ekalliyet hâlinde kalmış olan 100 - 120 bin nüfuslu türk kütlesinin yegâne gören gözü, işiden kulağı, söyleyen dili, haykırıp sesi olmuştur. Yalnız ve yalnız Trakya türklerinin menfaatleri uğruna mücadele ederken, çizdiği hedeften hiç bir vakit, hiç bir hususi menfaat, hiç bir tehdit, hiç bir mukabil mücadele</p>	<p>gerefli ve en verimli mücadeleler olmuştur. Küçük bir yaprak hâlinde çıktığı hâlde, mensup olduğu kütleye ettiği hizmetin büyüklüğü dünyada pek az gazeteye nasibolmuştur. «Trakya» ekalliyetimizin 20 senelik tam bir tarihidir. Onun içinde garez ve ivazla veya hissiyata tabi olarak yazılmış hiç bir yazı bulunmaz. O, vakayii olduğu gibi aksettirerek, vakıaları mücmel fakat hakiki çehrelerle göstermek suretile tarihe hizmet etmiş olmayı da daima göz önünde bulundurmıştır. Yarının insanları Batı Trakya'daki azınlığı tetkik ederken en kuvvetli me' haz olarak «Trakya» yı ele alacaklardır. Bu noktayı da önemle göz önünde bulunduruyoruz. Bu sebeplerdir ki hadiselerin en doğru ve en</p>	<p>bir partinin körü körüne örganı değildir. Ancak ekalliyetin menfaatlerine uygun olduğu nispette, çok imsakli olarak ve tam zamanında bazı tavsiyelerde bulunmaktadı. Başlıca prensip Batı Trakya türkünün ictimai, iktisadi ve siyasi menfaatlerine hizmet etmek olduğuna göre, çok zaman, her parti ile, mücadele etmekten geri kalmamışızdır. Bilhassa anormal zamanlarda bunun pek bâriz tecellileri olmuştur. Normal zamanın gazeteciliği ile karışık zamanların gazeteciliği arasında çok fark vardır. Bu gün, artık, siyah bulutlar tepemizden az çok ayrılmışlardır. Normal hayata girmiş bulunuyoruz. Bu zamanlarda gazetecilik etmek için ne fedakârlığa ne de cesarete sahip olmaya ihtiyaç kalmamıştır.</p>

28 Temmuz 1952 tarihli Trakya gazetesi.

KÖY ENVANTER ETÜDÜ VE İSTATİSTİKİ VERİLER İLE AĞRI KIRSALINDA TARIMSAL ÜRETİMDE YAŞANAN DEĞİŞİMİN SOSYO- KÜLTÜREL SONUÇLARININ İNCELENMESİ (1960-2000)

Hacer KARABAĞ*

ÖZ

Toplumların her an değişme halinde olduğu kabul edilen bir gerçektir. Bu değişimin hızının belirlenmesi ve çeşitli konuların karşılıklı etkileşiminin nasıl gerçekleştiğinin ortaya konulması, yorumlanması ve yeni bilgiler üretilmesi farklı disiplinlerin uğraş alanları içerisinde ele alınmaktadır. Türk toplumunda, 1950'lerde başlayan ve 1980'lerde kademeli olarak hızlanan değişimin ana eksenini, köylülüğün çözülüp, köylerden şehirlere kırsal nüfusun göç etmesi olarak kabul edilmektedir. Köylülüğün çözülmesindeki en önemli nedenlerden biri de tarımsal üretimdeki değişimdir.

Tarımsal üretim, pek çok kişinin düşündüğü üzere sadece bitkisel üretimi ifade etmez. Bitkisel üretimin yanında, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık gibi alanları da kapsamaktadır. Bununla birlikte tarım sadece bir geçim kaynağı veya üretim biçimi olarak da düşünülmemelidir. Kendisine bağlı olan insanların mutfak kültürünü, giyim kuşamlarını, örf ve adetlerini, komşuluk ilişkilerini, ev ve barınmaya yönelik mimari yapılarını, dini algılayış ve yorumlayışlarını, yani o toplumun maddi ve manevi kültürüne ilişkin tüm temel öğeleri kapsar. Tarımı en iyi ifade edebilecek söz belki de Lamartine'nin "Buğday değildir yalnızca, tüm bir uygarlıktır topraktan yükselen" sözüdür. Bu bağlamda diyebiliriz ki tarım, eski çağlardan günümüze kadar insanların en temel uğraşı alanı ve geçim kaynağı olmuştur.

* Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, hkarabag@uludag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4855-5665>).

Çalışmamızda bu noktadan hareketle, özellikle Türkiye genelinde sanayileşmenin hızlandığı 1960-2000 yılları arasında, tarımsal üretim ve mekanizasyon konularında Ağrı ilinde yaşanan değişimin, kırsaldaki etkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Nüfus, Köy Envanter Etütleri, Tarım, Toplumsal Değişim.

**EXAMINATION OF SOCIO-CULTURAL CHANGE
OCCURED IN AGRICULTURAL PRODUCTION IN AĞRI
COUNTRYSIDE ALONG WITH VILLAGE INVENTORY
SURVEY AND STATISTICAL DATA
(1960-2000)**

ABSTRACT

It is an accepted fact that societies are constantly changing. Determining the speed of this change and revealing how the interplay of various subjects occurs, interpreting and generating new information are handled within the scope of different disciplines. In the Turkish society, the main axis of the change that started in the 1950s and accelerated gradually in the 1980s is accepted as the rural population migration from the villages to the cities. One of the most important reasons for resolving the peasantry is the change in agricultural production.

Agriculture production does not mean herbal production only as many people think. In addition to herbal production, it also includes fields such as livestock, forestry and fishing, as well. However, agriculture should not be considered only as a means of living or production type, either. It includes the cuisine culture, clothing patterns, manners and customs, neighborhood relations, architectural structures for home and sheltering, perception and interpretation of religion of the people dependent on it, in other words, all the basic elements related to the material and spiritual culture of that society. The saying that can express agriculture the best is perhaps Lamartine's saying "What is rising from the soil is not only the wheat but also a whole civilization". Within this context, we can say that the agriculture has been the most basic field of occupation and means of living of human beings from ancient times until today.

In our study, from this point forth it is aimed to reveal the socio-economic changes occurred in agricultural production and mechanization matters in Ağrı countryside, especially between 1960 and 2000, when the industrialization has accelerated in Turkey.

Key Words: Agriculture, Rural Population, Social Change, Village Inventory Surveys.

Giriş

Dünya tarihinde, tarımsal alanda yaşanan gelişmeler göz önünde bulundurularak kimi dönemlendirmeler yapılmıştır. Bu süreçlerin en başındaki toplayıcılık-avcılıktan tarıma geçiş dönemi “Tarım Devrimi” ya da “Neolitik Devrim” olarak adlandırılmıştır. Söz konusu köklü değişim ile insan, içinde yer aldığı eko sistemin pasif bir üyesi olmaktan çıkıp doğaya müdahale edebilen aktif bir özneye dönüşmüştür.¹ İnsanlık tarihinin tanık olduğu bu ilk büyük devrimden sanayi devrimine kadar geçen on bin yıllık dönem boyunca “geçimlik tarım” dünyada insan yaşamının temel uğraşısı olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise modern yöntem ve tekniklerle üretim yapılan, verimin arttığı, insan gücüne gereksinimin azaldığı yeni bir döneme girilmiştir. Bu durum elbette toplumsal pek çok değişimi ve kırılmayı beraberinde getirmiştir. Bahsi geçen dönemde nadas sisteminin yerine tahılların, yemlik bitkilerle nöbetleşe ekim usulünün uygulanmaya başlanması hem bitkisel üretimde hem de hayvansal üretimde büyük bir verimliliği ortaya çıkarmıştır. Uygulanan yeni sistem eskiye göre iki kat daha üretkendir ve ciddi anlamda artmış olan nüfusun da çok daha iyi beslenmesine olanak vermiştir. Tüm bunlarla birlikte yeni tarım, yüksek üretkenlik sayesinde, doğmakta olan endüstriye hem sermaye hem de hammadde ve işgücü vermiştir.²

Gelişme seviyesi yüksek ülkelerde tarım, sanayi ve hizmet sektörü gibi sektörler arasında derin farklar bulunmamaktadır. Ekonomik gelişme tüm bu sektörlerin birbirleriyle orantılı çalışması ile söz konusu olabilmektedir. Tarım ekonomik gelişme sürecine özellikle ürün katkısı yapmaktadır. Aynı zamanda ihraç edilen tarımsal ürünlerle pazar ve piyasa katkısı da sağlamaktadır. Elbette bu durum, küçük aile işletmelerinin hâkim olduğu, geçimlik tarım yapısı içerisinde gerçekleşemez.³

Türkiye’de iktisadi gelişme sürecinde, tarım sektörünün katkısına bakıldığında, 1927’den beri ulusal gelir içerisinde tarımsal kesimin payının daraldığı görülmektedir. Bu daralma özellikle 1960’tan sonra ivme göstermektedir. Gayrisafi milli hasılda tarımın payı, 1960’ta %37,9, 1980’de %25,5, 1990’da %16,8 ve 2000’de %13,9’dur.⁴ 1923-1960 yılları arası tarımın gayrisafi milli hasıladaki payı %4,29 azalma gösterirken, 1960-2000 arası azalma oranı %63,32’dir. Gayrisafi milli hasılda sanayinin payının sürekli artarken, tarım sektörünün payının azaldığı görülmektedir.

¹ Ahmet Şahinöz, **Neolitikten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011,s.82; Marcel Mazoyer, Laurence Roudart, **Dünya Tarım Tarihi Neolitik Çağ’dan Günümüzdeki Krize**, Çev: Şule Ünsaldı, Epos Yay., Ankara, 2009, s.78.

² Mazoyer-Roudart, **a.g.e**, s.324-343.

³ Gülten Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2013, s.241.

⁴ DİE, **İstatistiklerle Türkiye 2000**, Ankara, 2001.

Türkiye’de, genellikle sanayileşmenin 1960’lardan itibaren yükselmeye başladığı kabul edilir. Sanayileşmenin bir sonucu olarak kırsal kesimdeki nüfus fazlasının fabrikalara yöneldiği ve köylü-kentli nüfus oranının giderek kentler lehine değiştiği de bir başka gerçektir. Ancak Cumhuriyet’in kurulduğu yıllarda %80’ni köylerde oturan Türk insanının, 1970’lerde bile çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktayken günümüzde tarım, kimi bölgelerde üçüncül bir ekonomik değer olarak kabul edilmektedir. Bu durum 1970’lerden sonra kırsal kesimde yaşayan insanların hayatlarını etkileyen baş döndürücü bir değişimin var olduğunu göstermektedir.

Çalışmada, 1960-2000 sürecinde, Türkiye genelinde tarımsal üretimde görülen değişim, kırsal nüfusun yoğun olarak yaşadığı, Ağrı ili kırsalında incelenecek ve değişimin köylüye yansımaları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Ağrı ilinin yüzölçümü 11.376 km² ve deniz seviyesinden yükseltisi 1.640 m’dir. Doğu sınırını Türkiye-İran arasındaki devlet sınırının bir bölümü oluşturmaktadır. Kuzeyde Kars ili, kuzeydoğuda Iğdır ili, güneyde Van ili, güneybatıda Bitlis ve Muş illeri ile sınırdır. Batıda ise Erzurum ili ile sınır oluşturmaktadır.⁵

Doğu Anadolu Bölgesi’nin en doğu ucunda yer alan Ağrı, bölgenin coğrafi karakterini taşır. Genel olarak dağlık bir araziye sahiptir. İl toprakları Türkiye’nin en yüksek yerlerini oluşturur.⁶ İlde bulunan sarp ve engebeli dağlar, öteden beri tarım, ulaşım ve haberleşme konularında ciddi bir engel oluşturmuştur. İlçe merkezlerinin kuruldukları yerler (Hamur ve Tutak hariç) ova olup, bunlardan uzaklaştıkça yayla ve dağlar başlar. İlin fiziki sınırlarına göre orta kısmında ovalar yer almıştır. Doğubayazıt’ ta başlayan ovalık arazi, Diyadin, Taşlıçay ve Ağrı merkez ilçede Murat nehrinin her iki yanında devam eder, Eleşkirt Düzlüğü ile Tendürek ve Tahir Dağlarının doğru bir genişleme yaparak Hamur Deresi ile güneye uzanır. Geniş düzlükler olan Tutak ve Patnos ovalarını hafif bir engebe birbirinden ayırır.⁷

Sosyo-ekonomik açıdan ülkemizin en geri kalmış illerinden olan Ağrı’nın ekonomisi, temelde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ayrıca bu sektörlere bağlı olarak gelişen ticaret ve hizmetler sektörü ildeki en önemli istihdam alanlarını oluşturmaktadır. Son yıllarda eğitim ve turizm fonksiyonlarında önemli gelişmeler yaşanmış olmasına karşın, temelde

⁵ İsmail Özdoğan, “Ağrı İlinin Cumhuriyet Dönemi Nüfus Seyri (1923-2018)”, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5 (1), 177-206, s.179.

⁶ **Ağrı 2018 İl Çevre Durum Raporu**, Ağrı Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Ağrı, 2019, s.1

⁷ **A.g.e.**, s.2.

ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmakta olan ilde uygulanan tarım politikaları nedeniyle işsizlik oranları giderek artmaktadır.⁸

Yöntem ve Materyal: Eldeki verilerin analizine dayalı nicel bir araştırma olarak tasarlanan çalışma, veri taramasına dayalı olması sebebiyle betimsel çalışmalar grubunda da değerlendirilebilir. 1965 ve 1997 Ağrı Köy Envanter Etütleri, Ağrı İl Yıllıkları ile TÜİK'in nüfus ve tarımsal üretime yönelik istatistikleri araştırmanın en önemli veri tabanını oluşturmaktadır. İncelenen tarihsel süreçteki değişim, sayısal veriler üzerinden tablolarla yansıtılmaya çalışılacaktır. Tablolarda görülen, yıllara yayılmış rakamsal değişimlerin nedenleri birincil ve ikincil kaynaklarla açıklanarak analiz edilecektir. Tüm bu süreçte, asıl amaç toplumsal bir varlık olan insan üzerindeki etkileri analiz etmek olacaktır.

Çalışmanın temelini oluşturan kaynaklar:

Ağrı İl Yıllıkları: Ağrı ili 1967, 1973 yıllıklarına ulaşılmıştır. Yıllıklarda, o dönemin mülki ve idari yönetim kadrosu, bölgenin coğrafi yapısı, iklim özellikleri, sosyo-ekonomik yapısı vb. konularda önemli bilgiler yer almaktadır.

İstatistik Kayıtları: İncelenen dönemin diğer nesnel bilgi kaynakları Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileridir. 1960-2000 yıllarına ait gerekli demografik ve tarımsal üretime ilişkin bilgiler, TÜİK veri tabanından elde edildi.

Köy Envanter Etüdüleri: 1965 ve 1997 yıllarında hazırlanan Ağrı Köy Envanter Etüdüleri çalışmanın iki temel kaynağıdır. Etüt ve değerlendirme sonuçlarını gösteren tablolar ile Ağrı ili kırsalındaki bitkisel ve hayvansal üretim, tarımsal mekanizasyon, sulama, ulaşım ve demografik duruma dair veriler elde edilmiştir.

1. Ağrı İlinde Kırsal Nüfus ve Göç Olgusu

Türkiye'de kırsal nüfus ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılından 1980'li yılların başına kadar kesintisiz bir biçimde artarak 10,3 milyondan 25,1 milyona yükselmiştir. Tarımda makineleşmeye bağlı olarak 1950'lerden sonra kırsaldan kentlere doğru göçler başlamış olsa da 1980 itibarıyla toplam nüfusun %56'sını oluşturan kırsal nüfus, hala önemli bir paya sahiptir. Fakat bu tarihten itibaren kırsal nüfus kırılma yaşayarak mutlak azalma sürecine girmiştir.⁹ Şüphesiz bu değişimde Türkiye'de, tarımın makineleşmesi ve

⁸ Faruk Kaya, Sinan Kocaman, "International Migration Movements and an Evaluation on the Social and Economic Condition of Refugees and Asylum Seekers in Ağrı", **Ozean Journal of Social Sciences**, 3, 1, 2010, s.19.

⁹ Şahinöz, a.g.e., s.361.

modernleşmesi, geleneksel toprak sahipliği rejiminin değişmesi, ulaşım koşullarındaki gelişmeler gibi etkenler yatmaktadır.

Kemal Karpat Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm adlı eserinde, köyden kente göçün sebepleri ile ilgili yapılan bir çalışmanın sonucunu şöyle aktarmaktadır: “Kendileriyle mülakat yapılan erkek, kadın ve bekârların çok büyük bir kısmı, köyü yoksulluk ve yaşama güçlükleri nedeniyle terk ettiklerini söylediler. Yine birçoğu, toprağın yetersiz ve verimsiz oluşunu yoksulluğun ve göçün doğrudan nedenleri olarak belirttiler.”¹⁰

1960-2000 yılları arasında, Ağrı ilinde gerçekleşen nüfus değişim durumu aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, Türkiye genelindeki şehir-köy nüfus oranlarındaki değişimin, Ağrı ili yerinde görülmediği söylenebilir.

Tablo 1: Ağrı İli ve İlçeleri Şehir/Köy Nüfus Değişimi (1960-2000)

	1960		1980		2000	
	Şehir N.	Köy N.	Şehir N.	Köy N.	Şehir N.	Köy N.
Merkez	19.776	31.450	40.532	43.594	79.764	39.979
Diyadin	2.269	16.574	6.011	27.147	13.320	27.448
Doğubeyazıt	7.047	30.633	23.513	50.281	56.261	49.493
Eleşkirt	3.988	26.971	10.083	34.041	15.339	33.553
Hamur	910	12.790	9.744	17.766	3.865	18.187
Patnos	3.478	22.958	18.184	40.818	71.829	63.271
Taşlıçay	2.004	12.320	4.226	17.705	5.180	16.659
Tutak	1.848	20.102	3.810	28.243	6.751	27.845
Toplam	41.320	173.798	108.414	259.595	252.309	276.435
Ağrı Genel Toplam /Nüfus Yoğunluğu	215.118 / 19		368.009 / 32		528.744 / 46	

(Kaynak: DİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı, Ankara, 1963. DİE, 1980 Genel Nüfus Sayımı Ağrı, Ankara, 1982. DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı Ağrı, Ankara, 2002.)

Tablo 1’deki verilere göre, 1960-2000 yılları arasında, Ağrı ilinde şehir ve köy nüfuslarının her ikisinin de sürekli artış gösterdiği söylenebilir. Türkiye genelinde kırsal nüfus, 1980’lerden sonra kırılma yaşayıp düşüşe geçerken, Ağrı ili genelinde, 2000 yılına gelindiğinde dahi kırsal nüfusun, şehir nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, kentleşmeyi hızlandıran; sanayileşme, hizmetler, ticari faaliyetler ve diğer kentsel fonksiyonların Ağrı ilindeki yetersizliği en etkili faktörler olarak ifade

¹⁰ Kemal Karpat, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, Çev: Abdulkerim Sönmez, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.127.

edilmektedir.¹¹ Köy nüfusu şehir nüfusundan fazla olmakla birlikte, artış oranları farklılık göstermektedir. 1960-2000 yılları arasında, köy nüfusu %59,05 artış gösterirken, şehir nüfusu 6 kat artış göstermiştir.

Ağrı, sürekli göç veren bir ildir. Öyle ki 1960 yılında Ağrı ilinin nüfusu 215.118 iken Türkiye'nin nüfusu 27.754.820'dir.¹² 1960 yılında, Ağrı ili Türkiye nüfusunun %0,77'sini oluşturmaktadır ve bu oran 2000 yılında da aynıdır. Ağrı ilini de içine alan TRA2 Bölgesi¹³ için yapılan bir araştırma, bölge genelinde, 1970 ve 1990 arasında, diğer illere veya köylerden il merkezlerine doğru yoğun göçlerin yaşandığını mülakatlarla ortaya koymaktadır. Bu araştırmada, yaşanan göç sorunun en önemli nedeninin genellikle ilgili olduğu ifade edilmekte ve 1970'lerde sağ-sol çatışması, 1990'larda ise terör sorununun bölge insanının göç etmesine neden olduğu belirtilmektedir.¹⁴

Ağrı, yoğun göç veren illerden biri olmasına rağmen 1960-2000 yılları arasında il kırsalında nüfusun sürekli artış içerisinde olduğu görülmektedir. Ağrı ili genelinde ve özellikle kırsalda nüfus arttıran temel etken yüksek doğum oranıdır.¹⁵ Bahsedilen artış dolayısıyla 1965'te 544 olan köy sayısı, 25 yeni köyün kurulmasıyla 1997'de 569'a yükselmiştir.

2. Ağrı Kırsalında Tarımsal İşletmelerde Değişim

Tarımda temel üretken birim tarımsal işletmedir. Yasal durumu ne olursa olsun sahip olduğu, ortakçılık, yarıcılık ya da kiralama şeklinde işlediği arazinin büyüklüğüne bakılmaksızın kendi adına bitkisel üretim yapan ya da küçükbaş veya büyükbaş hayvan besleyen yahut hem bitkisel üretim hem hayvancılık yapan tek yönetim altındaki ekonomik birimdir. Tek yönetim; bir birey ya da hane halkları, bir kooperatif, şirket ya da devlet kurumu gibi tüzel kişi olabilir.¹⁶

¹¹ Faruk Kaya, "Ağrı İlinin 1927-2012 Sayım Dönemleri Kır-Kent Nüfus Hareketleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume:6/4, 2013, s.551.

¹² DİE, *1960 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, 1963.

¹³ Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflamasında (IBBS), Kuzeydoğu Anadolu (TRA) bölgesi, Erzurum (TRA1) ve Ağrı (TRA2) bölgeleri olarak iki alt bölgeye ayrılmıştır. TRA2 Bölgesi, Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars ilerini içine alan Türkiye'nin kuzey doğusundaki bölgedir. Bkz. *TRA 2 Düzey II Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) 2010 – 2013 Bölge Planı*, Serhat Kalkınma Ajansı, 2010, s.III.

¹⁴ *TRA2'de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma*, Proje Koordinatörü: Hüsnü Kapu, Serhat İleri Kalkınma Ajansı, 2012, s.25.

¹⁵ Bilal Tunç, Fatih Özçelik, "Cumhuriyet Döneminde Ağrı Nüfusundaki Gelişmeler (1927-1980)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 3 2017, s.2146.

¹⁶ DİE, *1991 Genel Tarım Sayımı, Tarımsal İşletmeler Araştırma Sonuçları*, Ankara, 1994, s.XVI.

Bir ülkede tarım işletmelerinin sayısı ve arazi genişlikleri, o ülke tarımının yapısal özelliklerini ortaya koyması açısından önemlidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarım, çok sayıda, küçük ve parçalı arazilere sahip tarım işletmeleri tarafından sürdürülmektedir. Bu ülkelerde genellikle arazi ve gelir dağılımı dengesizdir. Gelişmiş ülkelerde ise büyük araziye sahip ve modern yöntemlerle, verimi yüksek tarım yapan işletmeler hâkim durumdadır. Bunun en tipik örneklerini Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile ABD’nde görmek mümkündür.¹⁷

Az gelişmiş bir tarımsal yapıda işletmenin bünyesinde ve çevresinde mülk sahibi, işletmeci, üretici (emekçi), pazarlayan ve fon sağlayan unsurlar yer alır. Az gelişmiş ülke tarımlarında karma işletme biçimleri yaygındır. Bu durumda tek bir çiftçi ailesi, aynı zamanda, tüm bu unsurları ya da birkaçını kendi bünyesinde toplayan bir ekonomik birim olarak karşımıza çıkabilir.¹⁸ Kapitalist bir işletmeden farklı olarak, köylü işletmesi hem tüketici hem de üretici birim olma özelliğini de taşımaktadır. Bu işletmeler, doğum, ölüm, miras, ailenin yaş bileşimi (emekçilerin tüketicilere oranı) gibi demografik etkenlere karşı oldukça duyarlıdırlar. Ölüm veya yaşlanma sonunda aile reisi el değişebilir, mülkiyet parçalanabilir.¹⁹

Tablo 2: Türkiye Geneli Tarımsal İşletme ve Arazi Büyüklüklerindeki Değişim Oranı (1963-2001) (%)

		0-50		51-200		201+	
		Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Türkiye Geneli	1963	68,8	24,4	27,5	47,6	3,7	28
	2001	64,9	21,3	29,3	44,5	5,8	34,2

(Kaynak: DİE, 1963 Genel Tarım Sayım Sonuçları, Ankara, 1965. DİE, 2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçları, Ankara, 2004.)

Tablo 2’de görüldüğü üzere, iki sayım arası geçen yaklaşık 40 yıllık süreçte, çok önemli ve kalıcı bir değişiklik olmamıştır. Türkiye genelinde 1-50 dekar arası topraklara sahip küçük aile işletmelerinin yaygın olduğu görülmektedir. Küçük aile işletmelerinin sayısı ve sahip oldukları alandaki düşüşte, özellikle 1980’li yıllardan sonra, hem tarım politikalarında meydana gelen değişimlerin hem de tarımsal göçün hızlanmasının etkili olduğu söylenebilir. Küresel tarım politikaları ve çokuluslu şirketlerle rekabet edebilecek güce sahip olmayan, az topraklı ya da topraksız tarımsal işletmeler,

¹⁷ Sait Engindeniz, “AB Ve Türkiye’de Tarım İşletmelerinin Sayı Ve Arazi Genişliklerindeki Değişimler”, *TKB Türktarım Dergisi*, 143:28-36.s.28.

¹⁸ Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara,2004, s. 30.

¹⁹ A.g.e., s.124-125.

zamanla yok olmakta, toprağı terk etmektedirler. Bu netice, tarımın kapitalistleşme sürecinde zorunluluk olarak ifade edilen bir dönemdir.²⁰ Orta ölçekli işletmelerin sayılarındaki artışa rağmen alan yüzdelерinin azalması ise işletmelerin miras yoluyla bölünüp parçalandığını göstermektedir. Ayrıca Tablo 2, Türkiye tarımında dengesiz bir toprak dağılımının varlığını da işaret etmektedir. Toplam işletme sayısının %64,9'unu oluşturan küçük işletme grubu toplam arazinin yalnızca %21,3'üne sahipken, sayısal ağırlığı %5,8 olan büyük işletme grubu, toplam arazinin %34,2'sini elinde bulundurmaktadır.²¹

1965-1997 yılları arasında, Ağrı ili ve ilçelerinde tarımsal işletme ve arazi büyüklüklerindeki değişim durumu Tablo 3 ve 4'te verilmiştir.

Tablo 3: Ağrı İli ve İlçeleri Tarımsal İşletme ve Arazi Büyüklüklerindeki Değişim (1965-1997) (dönüm)

		0-50		51-200		201+		TOPLAM	
		Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Merkez	1965	2.351	72.047	1.719	172.439	261	130.125	4.331	374.611
	1997	2.076	64.678	2.068	218.213	332	153.308	4.476	440.675
Eleşkirt	1965	1.417	42.122	1.491	162.635	352	190.450	3.260	398.467
	1997	1.694	44.974	1.375	139.100	192	59.416	3.261	243.490
Diyadin	1965	1.022	31.435	877	92.353	218	118.240	2.117	242.028
	1997	2.856	77.654	1.128	119.068	176	82.450	4.160	279.172
Doğubeyazıt	1965	2.447	63.082	1.003	100.612	93	40.910	3.543	204.604
	1997	4.495	121.541	1.174	113.711	36	29.184	5.705	264.436
Patnos	1965	913	30.827	1.076	115.370	205	117.350	2.194	265.741
	1997	1.612	45.670	3.029	264.686	736	287.418	5.377	597.774
Tutak	1965	736	23.508	918	103.901	288	189.585	1.942	316.994
	1997	1.548	46.803	1.167	131.592	309	185.270	3.024	363.665
Taşlıçay	1965	842	28.638	637	70.075	104	51.950	1.583	150.663
	1997	1.276	30.138	611	58.686	68	22.917	1.955	111.741
Hamur	1965	812	24.857	359	63.528	131	47.113	1.504	135.498
	1997	1.266	38.438	808	82.835	113	55.021	2.187	176.294
Ağrı İli Genel Toplam	1965	10.540	316.516	8.282	880.913	1.652	885.723	20.474	2.088.606
	1997	16.813	469.896	11.360	1.127.891	1.962	874.984	30.135	2.477.247

(Kaynak: 1965 Ağrı Köy Envanter Etüdü, Ankara, 1967. 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü, Ankara, 2002.)

²⁰ Hacer Karabağ, **Bursa'da Tarımsal Değişim ve Bu Değişimin Sosyoekonomik Sonuçları (1945-1980)**, Nilüfer Belediyesi Yay., Bursa, 2019, s.194.

²¹ Şahinöz, a.g.e., s.368-370.

Tablo 4: Ağrı İli Tarımsal İşletme ve Arazi Büyüklüklerindeki Değişim Oranı (1965-1997) (%)

	yıl	0-50		51-200		201-+	
		Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Ağrı İli	1965	51,30	15,15	40,45	42,17	7,92	42,40
	1997	55,80	18,96	37,68	45,53	6,50	35,20

(Kaynak: 1965 Köy Envanter Etüdlere Göre Ağrı, 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü.)

Tablo 3 ve 4 birlikte incelendiğinde Türkiye genelinden farklı bir tablonun ortaya çıktığı söylenebilir. 32 yıllık süreçte, Ağrı ili genelinde küçük işletmelerin sayısında ve arazi büyüklüklerinde artış gerçekleştiği görülmektedir. Bu artış Tablo 1’de verilen Ağrı ili şehir ve köy nüfus verileri ile birlikte ele alınmalıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Türkiye genelinde kırsal nüfus, 1980’lerden sonra kırılma yaşayıp düşüşe geçmiştir. Ağrı ili geneline bakıldığında ise 2000 yılı itibariyle henüz kırsal nüfusun şehir nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Kırsaldaki nüfus artışı küçük işletme sayısında da artışa neden olmuştur. Orta ve büyük işletmelerin sayısında ise azalma olduğu görülmektedir. Bu değişimde en önemli sebep, Türkiye genelinde de görülen mirasla toprakların parçalanması sorunudur.

Yine Tablo 4’te görüldüğü üzere, Türkiye genelindeki dengesiz toprak dağılımı Ağrı ili yerelinde de söz konusudur. 1997 yılı itibariyle, Ağrı ilinde toplam işletme sayısının %55,8’ini oluşturan küçük işletme grubu, toplam arazinin %18,96’sına sahipken, sayısal ağırlığı %6,5 olan büyük işletme grubu, toplam arazinin %35,2’sini elinde bulundurmaktadır. Büyük toprakların bir kişi, aile ya da aşirete ait olması Ağrı kırsalında görülmektedir.

3. Ağrı Kırsalında Arazi Mülkiyet Durumu

1965 yılı Köy Envanter Etüdü verilerine göre Ağrı kırsalında 32.044 adet çiftçi ailesi bulunmaktadır. İl kırsalında hiç toprağı olmayan ailelerin 970 tanesi ortakçılık, 1 tanesi kiracılık, 10.599 tanesi de tarım işçiliği ile geçimini sağlamaktadır. Toplamda 11.570 olan hiç topraksızların genel ailelere oranı %36,1’dir.²²

1997 yılı verilerine göre Ağrı kırsalında, 29.420 adet topraklı çiftçi hanesi²³, 715 adet de hiç topraksız çiftçi hanesi bulunmaktadır. Topraksız

²² 1965 Köy Envanter Etüdlere Göre Ağrı, s.54.

²³ 1997 yılı Ağrı Köy Envanter Etüdü’nde aile yerine hane ifadesi kullanılmaktadır. Bu durum birkaç ailenin birlikte yaşadığı geleneksel büyük ailelerin yerine, hane olarak ifade edilen çekirdek ailelerin hâkim olmaya başladığını göstermektedir.

hanelerin tüm haneler içerisindeki oranı %2,37'dir. Topraksız 43 hane kiracılık, 74 hane ise ortakçılık ile geçimini sağlamaktadır. Tarım işçisi ise kayıtlarda bulunmamaktadır.²⁴

Aradan geçen 32 yılda topraklı çiftçi hanesi sayısı artarken, topraksız hanelerin azalmıştır. Topraklı çiftçi hane sayısının artması özellikle miras ile arazilerin parçalanması ile toprak satın alımlarından kaynaklanmaktadır. Topraksız hane sayısının azalmasının temel sebebi de kırsaldan kentlere göçlerin artmış olmasıdır. Özellikle tarım işçiliği ile geçimini sağlayan aileler, büyük kentlere göç ederek sanayi sektörüne işgücü oluşturmuştur.

4. Ağrı Kırsalında Tarımsal Üretim

Ağrı ili toprak yapısı ve topografyası bakımından bitkisel üretim için son derece uygun olmasına rağmen ilin iklim şartları verimli bir bitkisel üretim yapılmasını engelleyecek şekildedir. Bitkisel üretim iklim şartlarından direkt etkilenmekte, alınabilecek önlemler ise oldukça masraflı görülmektedir. Çiftçiler bu riski almamak için bölgede hayvancılığa yönelmişlerdir. Ağrı ili, büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısının, Türkiye genelinde en yüksek olduğu iller içerisinde yer almaktadır.²⁵

4.1. Bitkisel Üretim

1960'larda Ağrı il genelinde, ekonomik hayat, büyük ölçüde hayvancılık ve tarıma dayanmaktadır. 1965 Köy Envanter Etüdü verilerine göre, Ağrı kırsalında tarıma elverişli arazinin %47,1'ini çayır ve meralar, %52,9'unu da tarlalar oluşturmaktadır.²⁶ 1997 yılında ise kırsaldaki tarıma elverişli arazinin %63,11'ini çayır ve meralar, %30,91'ini tarlalar oluşturmaktadır.²⁷

1960'lı yıllarda Ağrı kırsalında buğday, arpa ve çavdar yetiştirilen başlıca tarımsal ürünlerdir. İl sınırları içerisinde irili ufaklı birçok akarsu olmasına rağmen akarsular ovanın verimli toprağını derin yataklar açarak aktıklarından sulamada yeterince faydalanılamamıştır.²⁸ Bu sebepten il kırsalında sulu tarım oranı %9,4'tür. İl kırsalında genellikle kuru tarım yapıldığı için toprak iki senede bir dinlenmeye bırakılır. Modern tarım imkânlarının ve gübrenin kullanılmadığı, insan ve hayvan gücünden faydalandığı bu dönemde verim de oldukça düşüktür. Bu durum insanların genel olarak geçimlik tarım ile uğraştıkları anlamına gelmektedir.²⁹

²⁴ 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü, s.29.

²⁵ Ağrı İli İl Çevre Durum Raporu 2005, (Haz: Cesim Gökçe), Ağrı Valiliği, Ağrı, 2005, s.131.

²⁶ 1965 Köy Envanter Etüdüne Göre Ağrı, s.31-32.

²⁷ 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü, s.24-25.

²⁸ Ağrı İli İl Çevre Durum Raporu 2005, s.4.

²⁹ 1965 Köy Envanter Etüdüne Göre Ağrı, s. 87.

1965 yılı Köy Envanter Etüdü verilerinde Ağrı iline bağlı 544 köyün 393'ünde en fazla yetiştirilen tarla ürünü buğday olarak kayıtlara geçmiştir. 131 köyde arpa ekimi, 10 köyde ise çavdar ekimi yapılmaktadır. Diyardin ilçesine bağlı 10 köyde tarla ziraatı yapılmamaktadır.³⁰

1997 yılı Köy Envanter Etüdü verilerine göre Ağrı kırsalında en çok üretimi yapılan tarımsal ürünler, buğday, arpa, şekerpancarı ve yem bitkileridir. 1965 envanterinde yer almayan şekerpancarı ve yem bitkileri, 1997 yılı itibariyle, Ağrı kırsalında buğday ve arpadan sonra en çok yetiştirilen ürünlerdir. Envanter verilerine göre Ağrı kırsalında, buğday 769.215 dekar, arpa 392.810 dekar, yonca 128.461 dekar, korunga 14.485 dekar ve şekerpancarı 84.314 dekar alanda ekilmiştir.³¹ Şekerpancarı, ilde üretimi yapılan tek endüstri bitkisi olarak göze çarpmaktadır. Yüksek verim alınamamasına rağmen bu ürünün terk edilememesinde 1984'te Ağrı'da kurulan şeker fabrikasının etkisi büyüktür. Ağrı Milletvekili Naci Aslan³², 08.01.2003 tarihli Meclis'teki konuşmasında, bu konuya ilişkin şunları söylemiştir: "...Tarımsal üretim içinde, ekonomik ağırlığı itibariyle, hayvancılık birinci sırada, tarla ziraatı, yani, çiftçilik ikinci sıradadır. Bunda, Ağrıımızda kurulmuş olan şeker fabrikasının da payı büyüktür. Fabrika, tarım sektörünü olumlu yönde etkilemiş ve tarımın altyapısını oluşturmuştur"³³. İldeki yem bitkileri üretimi ise çayır ve meralardan elde edilen üretim dâhil edildiği halde hayvan potansiyelinin sadece yaşama payını bile karşılamamaktadır.³⁴

Tablo 5: Ağrı İlinde En Çok Yetiştirilen Ürünlerin Ekili Alan ve Üretim Miktarları (1960-2000) (ha/ton)

	1960		1980		2000	
	ekilen alan (ha)	üretim (ton)	ekilen alan (ha)	üretim (ton)	ekilen alan (ha)	üretim (ton)
buğday	112.500	130.000	78.100	87.543	153.171	147.067
arpa	50.000	65.000	43.700	56.080	55.200	73.578
mercimek	100	80	350	400	659	715
ş.pancarı	705	8.968	6.835	94.430	7.453	149.096
patates	900	13.500	415	4.150	818	12.686

(Kaynak: DİE, *Zirai Bünye ve İstihsal 1960-62*, Ankara, 1964. DİE, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1981*, Ankara, 1984. DİE, *Tarımsal Yapı 2000*, Ankara, 2002.)

³⁰ A.g.e., s. 44.

³¹ 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü, s.31.

³² TBMM 22. Dönem Adalet ve Kalkınma Partisi Ağrı Milletvekili.

³³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt:2, Birleşim: 19, 08.01.2003, s.547.

³⁴ Ağrı İli İl Çevre Durum Raporu 2005, s.88-89.

1960- 2000 yılları arasındaki Ağrı ili bitkisel üretim durumunu daha iyi görebilmek adına Tablo 5'te, il genelinde en çok yetiştirilen ürünlerin ekili alan ve üretim miktarları verilmiştir. Tablodaki verilerde bölgede yetiştirilen tek endüstri bitkisi olan şeker pancarının ekim alanlarında ve üretim miktarında büyük artış olduğu görülmektedir. Bahsedilen bu artış dolayısıyla 1960-1980 yılları arasında buğday, arpa ve patates ekim alanlarında düşüş yaşanmıştır. İlgili ürünlerde 2000'li yıllara doğru tekrar artış kaydedilmiştir. Fakat modern tarımsal girdi ve sulama imkanlarının kısıtlılığı dolayısıyla verim beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir.

Tablo 6: Ağrı İli Yem Bitkileri Ekili Alan ve Üretim Miktarları (1980-2000) (ha/ton)

	1980			2000		
	ekili alan (ha)	yaş ot (ton)	kuru ot (ton)	ekili alan (ha)	yaş ot (ton)	kuru ot (ton)
yonca	4.830	-	36.225	10.731	51.115	-
korunga	3.950	15.010	-	7.584	39.497	-

(Kaynak: DİE, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1981*, DİE, *Tarımsal Yapı 2000*.)

Tablo 6'da Ağrı ili genelinde 1980-2000 yılları arasındaki yem bitkileri ekili alan ve üretim miktarları yer almaktadır. Mera ve çayır alanlarının yetersizliği, hayvan yetiştiriciliğini olumsuz etkilediğinden yem bitkilerinin ekim alanlarının artmıştır. 20 yıllık süreçte ekim alanları yoncada %122, korungada %92 artış göstermiştir.

İçme ve sulama suyu durumu, incelenen dönemde, Ağrı ili genelinde önemli sorunlardan birisidir. Ağrı Milletvekili Paşa Sarıoğlu³⁵, Ağrı ilinde içme suyu olan ve olmayan köylere ilişkin Aralık 1986 tarihli konuşmasında şunları ifade etmiştir: “*Konuyla ilgili olarak yazın yaptığım gezilerde ve ondan önce de 6 Kasım seçimlerinde her gittiğim köyde ayrıca not almıştım. O zaman 173 köy dolaşmıştım; gezdiğim köylerin aşağı yukarı -şimdi o rakamlar yanımda yok; fakat hafızamda- 70-80 tanesinde su yoktu, öyle köyler gördüm ki, 10 tane çeşmeden sadece bir tanesi akıyordu...*”³⁶

1965 yılı Köy Envanter Etüdü verilerine göre, 544 köyün 306'sında sulama yapılabilir. Bu köylerden 180'inin dereden kanalla, 30'unun

³⁵ TBMM 17. Dönem Halkçı Parti Ağrı Milletvekili.

³⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Cilt:33, Birleşim: 32, 02.12.1986, s.105.

dereden pompajla ve 13'ünün de artezyen ile sulama yaptığı bilgisi yer almaktadır.³⁷

1997 yılı verilerine göre Ağrı kırsalında 569 köyün 374'ünde sulama yapılmaktadır. Bu köylerden 66'sında sulama tesisi kurulmuş, 180'inde akarsu, 122'sinde yeraltı, 21'inde baraj ve 17'sinde de göl kaynağı ile sulama gerçekleşmektedir.³⁸

Bitkisel üretimde verimliliği arttıran gübre tüketimi ile ilgili 1965 yılı Köy Envanter Etüdü verilerine göre, Ağrı kırsalındaki 544 köyün yalnızca 17'sinde gübre kullanılmaktadır. Bu köylerden 15'i çiftlik gübresi olarak ifade edilen hayvan gübresini kullanırken, sadece Eleşkirt'in 2 köyünde kimyevi gübre kullanılmaktadır.³⁹ Bölgede hayvan gübresinin yakacak (tezek) olarak kullanılması dolayısıyla, tarımda gübre kullanımının oldukça düşük olduğunu görülmektedir.

1997 yılı Köy Envanter Etüdü, gübre kullanımı ile ilgili bilgileri hane tüketimi üzerinden vermektedir. Ağrı kırsalında tüm hanelerin %48,45'i kimyevi gübre, %8,81'i çiftlik gübresi, %5,37'si de her ikisini kullanmaktadır.⁴⁰ Gübre kullanım oranı yüksek bir artış göstermiş olmasına rağmen, hiç gübre kullanmayanların oranı %37 ile hala çok yüksektir.

4.2. Hayvansal Üretim

Ağrı, ülkemizin önemli bir hayvancılık merkezidir. İlin ekonomisi hayvansal üretim ve ürünlerinin satışına dayanır. İlin coğrafi yapısı itibariyle geniş yayla ve meralara sahip olması, iklimin tarıma fazla elverişli olmaması nedeniyle bölgede özellikle küçükbaş hayvancılık yaygınlaşmıştır.⁴¹

Ağrı Valisi Mustafa Kemal Şenol 22 Eylül 1968 tarihli "*Başbakana Sunulmak Üzere Hazırlanan Ağrı İline Ait Sorunlar*" başlıklı raporda, ildeki hayvancılık durumu ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

"İlimiz yüzölçümü ve nüfus başına düşen hayvan sayısı bakımından Türkiye'nin en çok hayvan barındıran ilidir. Buna rağmen hayvancılık, halkın hayat seviyesini ulaştıracak standarda ulaşmamıştır. Çünkü hayvancılık, iptidai şartlarda aile işletmeciliği şeklinde yapılmaktadır. Yaz aylarında geniş

³⁷ 1965 Köy Envanter Etüdülerine Göre Ağrı, s. 62.

³⁸ 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü, s.36-37.

³⁹ 1965 Köy Envanter Etüdülerine Göre Ağrı, s. 46.

⁴⁰ 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü, s.41.

⁴¹ Zeki Şahinler, Yücel Demir, "Ağrı İlinde Küçükbaş Hayvancılığın Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Cilt 5(1) 16-26 2016 DOI: 10.17100/nevbittek.90629 URL: <http://dx.doi.org/10.17100/nevbittek.90629>, s.17.

mera ve yaylalar çok sayıda hayvan barındırmaktadır. Köylü bu kadar hayvanı kışın barındıracak fennî ahır ve ağıldan yoksun olduğundan hemen elinden çıkarmak istemektedir. Bu yüzden ahır besiciliği gereği kadar yapılamamakta, verim düşük olmaktadır.⁴²

Tablo 7: Ağrı İli Kırsal Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (1965-1997)

İlçeler	Yıl	Sığır	Koyun	Keçi
Merkez	1965	20.543	42.373	5.052
	1997	45.854	92.009	6.715
Eleşkirt	1965	24.189	80.803	8.532
	1997	26.452	94.002	3.236
Diyadin	1965	11.534	135.093	12.262
	1997	8.346	189.641	11.009
Doğubeyazıt	1965	20.825	191.986	32.688
	1997	15.825	216.509	8.258
Patnos	1965	12.827	58.583	4.864
	1997	15.714	127.027	3.343
Tutak	1965	14.948	30.325	6.089
	1997	32.304	36.570	5.930
Taşlıçay	1965	7.377	27.774	2.778
	1997	8.144	51.511	1.605
Hamur	1965	7.426	39.559	3.900
	1997	18.280	42.005	3.058
Ağrı İli Genel Toplam	1965	119.669	606.496	76.165
	1997	170.919	849.274	43.154

(Kaynak: 1965 Köy Envanter Etüdüne Göre Ağrı, 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü.)

Tablo 7 incelendiğinde, 1965 yılı verilerine göre, Ağrı kırsalında büyükbaş hayvanların %20,2'si Eleşkirt, %17,4'ü Doğubeyazıt ve %17,1'i Merkez ilçe kırsalında bulunmaktadır. 1997 yılı verilerine bakıldığında sıralamanın değiştiği ve büyükbaş hayvanların %26,8'inin Merkez, %18,9'unun Tutak ve %15,4'ünün de Eleşkirt ilçe kırsalında yer aldığı görülmektedir. 32 yılda, Ağrı il kırsalında, büyükbaş hayvan sayısı %42,8'lik bir artış kaydetmiştir.

Yine tablodaki veriler incelendiğinde, Ağrı ili kırsalında, küçükbaş hayvancılığın daha yoğun şekilde yapıldığı görülmektedir. 1965 yılında koyun yetiştiriciliğinin en yoğun yapıldığı üç ilçe sırasıyla, %31,6

⁴² BCA, 30-1-0-0-115-730-1, 22.09.1968.

Doğubeyazıt, %22,2 Diyadin ve %13,3 ile Eleşkirt ilçesi kırsalıdır. 1997 yılında ise %25,4 Doğubeyazıt, %22,3 Diyadin ve %14,9 ile Patnos ilçesi kırsalı sıralanmıştır. 32 yılda Ağrı İl kırsalındaki koyun sayısında %40,2'lik bir artış gerçekleşmiştir. 1967 Ağrı İl Yıllığı'nda, ilde *morkaraman* koyun ırkının hâkim olduğu, %8-%10 civarında da *akkaraman* ırkının mevcut olduğu bilgisi yer almaktadır.⁴³

Tablo 7'de verilen keçi sayılarındaki değişime bakıldığında, 32 yılda, %43,3'lük bir azalma görülmektedir. Özellikle orman zararlısı olduğu gerekçesiyle kıl keçisinin ormanlık alanlarda otlatılmasının yasaklanması ile geleneksel usullerle yapılan keçi yetiştiriciliğinin oldukça güç olması bu düşüşün sebepleri olarak ifade edilebilir.⁴⁴

Ağrı il kırsalında canlı hayvan ticareti en önemli gelir kaynağıdır. İlde kurulan hayvan pazarları sadece Ağrı için değil civar iller için de hayvan ticaretinin yapıldığı önemli noktalar. Aynı zamanda bu pazarlardan yurt dışına da canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin ihracatı yapılmaktadır. İldeki bu ticari hareketlilik dolayısıyla 1971 yılında Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak "Ağrı İli Canlı Hayvan, Madde ve Mahsulleri İhracatçıları Birliği" kurulmuştur.⁴⁵ 1973 Ağrı İl Yıllığı'nda ilde canlı hayvan ve ürünleri ihraç eden 53 ihracatçı firma ve bir İhracatçılar Birliği'nin bulunduğu bilgisi yer almaktadır.⁴⁶

Ağrı ili, hayvancılık konusunda elverişli koşullara sahip olmakla birlikte, 30 yıllık süreçte hayvan sayılarındaki artış, beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. İlgili dönemde, Ağrı ili kırsalında, hayvancılığın geleneksel yöntemlerle sürdürülmesi, hayvanlar için yeterli kaba yemin üretilmemesi ve hayvansal ürünleri işleyecek işletmelerin bulunmaması bu durumun nedenleri olarak sıralanabilir.⁴⁷

Ağrı Milletvekili Naci Aslan konuyla ilgili 2003 yılında Meclisteki konuşmasında şunları dile getirmektedir:

"İlimizin coğrafi yapısı, yani geniş mera ve yaylalar, hayvancılığa daha uygundur. Ağrı, Türkiye'nin en önemli hayvancılık merkezlerinden biridir; bu anlamda büyük bir hayvan potansiyeline sahiptir. Ağrı İlindeki hayvan sayısı Türkiye'nin hayvan sayısı karşılaştırıldığında, Türkiye'de

⁴³ 1967 Ağrı İl Yıllığı, Ankara, 1967, s.186.

⁴⁴ Özdal Gökdal, Okan Atay, "Türkiye'de Kıl Keçisi Yetiştiriciliği ve Kıl Keçisinin Et Üretimi", *Tarım Türk*, Sayı:31, Yıl:6, Eylül-Ekim 2011, s.6.

⁴⁵ (BCA), 30-18-1-2-261-6-19, 03.02.1971.

⁴⁶ 1973 Ağrı İl Yıllığı, Ankara, 1973, s.130.

⁴⁷ A.g.e., s.140.

yetiştirilen hayvanın yüzde 3,3'ü Ağrı'da yetiştirilmektedir. Bu da gösteriyor ki, Ağrı İli, hayvancılıkta Türkiye'de birinci il konumundadır; ancak, son yirmi yılda, terör ve tarımda uygulanan yanlış politikalar gerek hayvancılık sektöründe gerekse tarımda büyük gerileme meydana getirmiştir. İlimizin, özellikle ovalık yerde olması, tarımda modern girdi kullanımı, çağdaş tarım araçlarının işletimi gelişmekle beraber, çiftçimizin bugünkü durumu içler acısıdır. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, Türkiye'nin gayri safi milli hâsılası, kişi başına, ortalama olarak, 2 941 dolar iken, Ağrı İlimiz, 824 dolarla Türkiye sıralamasında sondan ikinci sırada yer almaktadır.⁴⁸

5. Ağrı Kırsalında Tarımsal Mekanizasyon

1960'lerde il genelinde, insan ve hayvan gücüne dayalı bir tarımsal üretim söz konusudur. Arazinin veraset yoluyla küçük parçalara ayrılmış olması ve genel olarak arazinin engebeli bulunması ile hâkim toprak çeşidinin, toprak kalınlığının azlığı, çiftçinin makineleşmesine mâni olmaktadır.⁴⁹ 1965 yılı Köy Envanter Etüdü verilerine göre, il kırsalında, tarım aletlerinden karasaban ve kağrı arabaları, traktör ve dört tekerlekli arabalara oranla daha yaygın kullanılmaktadır. Bu durum, Ağrı kırsalında, tarımsal araçların yetersiz olduğunu ve dolayısıyla ziraat tekniğinin geri kaldığını göstermektedir. Tablo 8'de de görüldüğü üzere, 1965 yılında, il kırsalında, 51 traktör bulunmaktadır ve bunların büyük bir kısmı Merkez ve Tutak ilçelerinde yer almaktadır. Doğubeyazıt ve Hamur ilçelerinde ise hiç traktör olmadığı, sadece 14 adet dört tekerlekli arabaya rastlanıldığı bilgisi verilmiştir.⁵⁰

Tablo 8 incelendiğinde, aradan geçen 32 yılda, geleneksel tarım aleti olan karasaban kullanımının oldukça azaldığı, Patnos ve Tutak'ta ise tamamen bittiği görülmektedir. Aynı dönemde, il genelinde traktör kullanımı ise oldukça yaygınlaşmıştır. Traktörün, tarımın her alanında kullanılması traktör sayısının artmasında en büyük etkene sahiptir.

⁴⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt:2, Birleşim: 19, 08.01.2003, s.547-548.

⁴⁹ 1967 Ağrı İl Yıllığı, s.188.

⁵⁰ 1965 Köy Envanter Etüdülerine Göre Ağrı, s.87.

Tablo 8: Ağrı İli ve İlçe Kırsal Karasaban ve Traktör Sayıları (1965-1997)

İlçeler	yıl	Karasaban	Traktör
Merkez	1965	4.203	20
	1997	125	753
Eleşkirt	1965	3.282	2
	1997	67	447
Diyadin	1965	1.891	2
	1997	218	171
Doğubeyazıt	1965	2.173	-
	1997	376	149
Patnos	1965	2.987	3
	1997	-	728
Tutak	1965	2.681	24
	1997	-	543
Taşlıçay	1965	1.429	-
	1997	55	160
Hamur	1965	1.466	-
	1997	132	158
Ağrı İli	1965	20.112	51
Genel Toplam	1997	973	3.109

(Kaynak: 1965 Köy Envanter Etüdlrine Göre Ağrı, 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü.)

Tablo 9: Ağrı İli ve İlçe Kırsal Binek Hayvan Sayıları (1965-1997)

İlçeler	yıl	At	Katır	Eşek
Merkez	1965	1.621	4	65
	1997	630	-	265
Eleşkirt	1965	1.316	1	167
	1997	465	-	306
Diyadin	1965	1.652	5	205
	1997	1.125	172	1.267
Doğubeyazıt	1965	3.777	-	1.660
	1997	1.368	-	3.075
Patnos	1965	1.295	8	190
	1997	414	-	744
Tutak	1965	1.540	2	50
	1997	984	-	253
Taşlıçay	1965	690	-	38
	1997	316	-	132
Hamur	1965	969	-	60
	1997	414	2	483
Ağrı İli	1965	12.860	20	2.435
Genel Toplam	1997	5.716	174	6.525

(Kaynak: 1965 Köy Envanter Etüdlrine Göre Ağrı, 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü.)

Tablo 9’da 1965-1997 yılları arası binek hayvan sayılarındaki değişim de verilmiştir. Özellikle motorlu taşıtların ve tarımda traktörün yaygınlaşması ile altyapı ve ulaşım imkânlarındaki iyileşme neticesinde binek hayvan sayılarının azalması beklenen bir gelişmedir. Tablodaki verilere göre at sayısında azalma görülmekle birlikte, katır ve eşek sayılarında önemli bir artış söz konusudur. Türkiye genelinde binek hayvan sayıları artışı konusunda, 1950’lerde görülen manzaranın, 2000’li yılların başında dahi Ağrı kırsalında geçerli olması, özellikle bölgenin gelişmişlik düzeyinin yetersiz olması ile açıklanabilir.

6. Ağrı Kırsalında Ulaşım Durumu

İnsanların ve malların yer değiştirmesini sağlaması ve coğrafi iş bölümüne olanak yaratması bakımından ulaştırma sektörü büyük öneme sahiptir.⁵¹ 1965 yılı Köy Envanter Etüdü verilerine göre, Ağrı kırsalında bulunan 544 köyden 218’i stabilize, diğerleri hamyol, patika veya kırmataştan yollarla il ve ilçe merkezlerine bağlanmaktadır. Buna rağmen, kar kapaması ve su baskını dolayısıyla, kış mevsiminde ancak 70 köyün araçlara geçit verdiği görülmektedir.⁵² Ağrı Valisi Mustafa Kemal Şenol’un 22 Eylül 1968 tarihli raporunda köy yolları ile ilgili şu tespitler yer almaktadır: “İlin köy yolu ihtiyacı 942 km grup yolu⁵³ 539 km tali yol olmak üzere 1481 km’dir. Ancak halen 290 km köy yolu vardır. Mevcut köy yolundan faydalanan köy sayısı 126’dır. 423 köyümüz yoldan yoksun bulunmaktadır.”⁵⁴

1997 yılı köy envanter etüdü verilerine göre ise Ağrı kırsalında bulunan 569 köyden bir tanesi patika, 123 tanesi stabilize ve 445 tanesi de asfalt yol ile il merkezine bağlanmaktadır. Kış mevsiminde 350 köy yolu kar yağışı dolayısıyla kapanmaktadır.⁵⁵

Ağrı ili köylerinin ulaşımında kullanılan motorlu taşıt sayılarına bakıldığında 1965 yılında 51 traktör, 21 kamyon, 2 kaptıkaçtı, 2 römork ve bir otobüs olduğu görülmektedir. Motorlu taşıtlar daha ziyade, Doğubeyazıt ve Tutak ilçeleri köylerinde toplanmış olup, Merkez, Diyadin, Taşlıçay ve

⁵¹ Ceren Oral, Elçin Kıpık, “Ulaştırma Sektörünün Önemi Üzerine Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi**, 2019; 1(1), s.59.

⁵² **1965 Köy Envanter Etüdüne Göre Ağrı**, s.86.

⁵³ Aynı güzergâh üzerinde bulunan iki ve daha fazla sayıda köy ile bağlantısını; il, ilçe ve belde merkezleri ile devlet ve il yollarına bağlayan yollara grup köy yolu denir. https://webdosya.csb.gov.tr/db/yerelyonetimler/icerikler/koyyolu_metaver-2018-20190301081045.pdf.

⁵⁴ (BCA), 30-1-0-0-115-730-1, 22.09.1968.

⁵⁵ **1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü**, s.76.

Hamur ilçeleri köylerinde ise motorlu taşıt bulunmamaktadır.⁵⁶ 1997 yılında ise nüfusu 2000'den az olan 516 köyde, 82 otobüs, 432 minibüs, 684 otomobil, 9 jeep, 237 kamyon, 44 kamyonet ve 3.047 de traktör kayıtlarda yer almaktadır.⁵⁷

Tarımsal üretimin ve köylünün pazar olanaklarının artışı, ulaşım konusundaki gelişmelerle yakından ilgilidir. Bu noktadan hareketle, Ağrı kırsalında 2000'li yılların başında dahi ulaşım imkânları konusunda elverişli koşulların oluşmadığı söylenebilir.

Ağrı Milletvekili M. Sıddık Altay⁵⁸, Meclis'te yaptığı, 11.02.1998 tarihli konuşmasında bölgenin ulaşım durumu ile ilgili şunları söylemektedir: *“Değerli milletvekilleri gerek Hamur İlçemizde gerek Tutak, Patnos, Taşlıçay, Diyadin gibi ilçelerimizde, maalesef, birçok köyümüzü birbirine bağlayacak köprülere acil ihtiyaç vardır. Şu ana kadarki hükümetlerimizce, ilimize, köy yolları konusunda gerekli öncelik verilmemiştir... Şu andaki olumsuz kış şartları nedeniyle, köylerimizin büyük bir kısmının yolları kapalıdır.”*⁵⁹

7. Ağrı Kırsalında Tarımsal Üretimdeki Değişimin Aile, Kadın ve Eğitim Konuları Üzerindeki Etkisi

Köylerde, tarımsal üretimle birlikte geleneksel aile yapısı da değişime uğramıştır. Makineleşmenin gerçekleşmediği, geçimlik tarımın yaygın olduğu 1950'ler ve kısmen 1960'larda büyük aile tipi söz konusudur. Ailenin her ferdi, aile hesabına çalışmakta ve hiyerarşiye uymaktadır. Ailede erkekler kadınlara, yaşlılar gençlere göre hiyerarşik olarak bir üst basamakta yer almaktadır. 1970'lerle birlikte, tarımda makineleşmenin emek fazlasını ortaya çıkarması, modern girdi ve sulama olanakları ile verimliliğin ve köy hanelerinin alım gücünün artması, aileden kopuşları ve akabinde büyük aile tipinden çekirdek aileye geçişi hızlandırmıştır. Elbette bu değişimde, eğitim dolayısıyla aileden ayrılmalar da etkili olmuştur.

1960'lı yıllarda, sulama konusunda yaşanan sıkıntılar, karasabanın kullanılış yaygınlığı, gübrenin tarımsal girdi olarak yok denecek kadar az kullanılması, ulaşım konusundaki imkânsızlıklar ve küçük aile işletmelerinin yaygınlığı, Ağrı kırsalındaki tarımsal üretime dair tespit edilen konulardır. 2003 yılında dönemin Ağrı Milletvekili Halil Özyolcu⁶⁰, Ağrı ilinin

⁵⁶ 1965 Köy Envanter Etüdüne Göre Ağrı, s.86.

⁵⁷ 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü, s.58-59.

⁵⁸ TBMM 20. Dönem Refah Partisi Ağrı Milletvekili.

⁵⁹ TBMM, Tutanak Dergisi, Dönem: 20, Cilt: 45, Birleşim: 53, 11.02.1998, s.31.

⁶⁰ TBMM 22. Dönem Adalet ve Kalkınma Partisi Ağrı Milletvekili.

ekonomik ve sosyal açılardan yeterince gelişmemesinin nedenlerinin araştırılması için Meclise sunduğu önergede şu noktalara değinmektedir:

“...Yirmi yıl önce yazılmış kaynaklara bakıldığında, ilimizle ilgili ekonomik ve sosyal göstergelerde aradan geçen bunca zamana rağmen olumlu bir değişimin olmaması, gelecek adına bizi ciddi anlamda kaygılandırmaktadır... İlde ulaşım halen büyük bir sorundur. Altyapı sorunları, diğer illerimize göre daha büyük olup mevcut köylerimizin dörtte biri bile şebekeli içme suyuna sahip değildir. 4.575 kilometre köy yolunun sadece 135 kilometresi asfalttır. 2.448 kilometresi stabilize edilmiş ve Türkiye standartlarının çok altındadır. Toplam 929 yerleşim ünitesinin 458'nin suyu mevcut olup, 265'nin içme suyu yetersizdir. Hiç suyu olmayan yerleşim birimi sayısı 205'tir. 335.000 hektar tarım alanının ancak 220.889 hektarı ekilmektedir. Ekilebilir arazinin ancak 82.000 hektarı sulanabilir niteliktedir. İlimizde tek baraj olan Patnos Barajı Patnos Ovasından 5.436 hektar alanın sulu tarıma açılmasına imkân vermiştir... Ağrı İlinde sanayi gelişmemesi, yeterince fabrika ve istihdam sağlayıcı işyerlerinin olmayışı, gün gittikçe işsizler ordusu zincirine yeni bir halka daha eklemektedir. İlimiz, yurtiçi gayri safi hâsıladan aldığı pay, ülke bazında, oldukça düşüktür; iktisadi ve sosyal kriterler çerçevesinde, Türkiye'nin diğer illerine göre son sıralardadır. Ağrı İlinde göç önemli bir olgudur. İlin ekonomik ve sosyal yetersizliği giderilmediği sürece bu olgu devam edecektir...”⁶¹

1960 Köy Genel Bilgi Anketi verilerine göre, Ağrı kırsalındaki 543 köyden hiçbirisinde Tarım Kredi Kooperatifi bulunmamakta, bu köylerden sadece bir tanesinde pazar kurulmaktadır.⁶² 1997 Köy Envanter Etüdünde ise Ağrı ili kırsalında tarım alanında faal 3 kooperatif bulunmaktadır. Bu kooperatiflerin biri Merkez, diğer ikisi de Eleşkirt ilçesi köylerinde kurulmuştur.⁶³ 1965-2000 yılları arasında Ağrı ilinde kooperatifler kurulmuş, ancak yeterli gelişmeyi ve kooperatifçilik amaçlarına uygun çalışmayı sağlayamamışlardır.⁶⁴ Bahsedilen bu etkenler, Ağrı kırsalında, ilkel tarım aletleriyle geçimlik tarımsal üretimin yapıldığını ve pazara kapalı bir ekonomik yapının hâkim olduğunu göstermektedir. Kapalı tarımsal ekonominin söz konusu olduğu bölgelerde geleneksel aile yapısı da

⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:22, Cilt: 14, Birleşim: 82, 21.05.2003, s.780-781.

⁶² 1960 Köyler İstatistiği, Ankara, 1963, s.61-65.

⁶³ 1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü, s.112.

⁶⁴ Uğur Sağlam, Kırsal Bölgelerde Gıda İşletmelerinin Gelişmesinde Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Rolü: Ağrı İli Örneği, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.43.

korunmaktadır. Evlilik birliğinin kuruluş şekli geleneksel aile yapısı ile ilgili bilgi vermektedir. 1967 ve 1973 Ağrı İl Yıllıklarında ortalama evlenme yaşı 13-14 olarak ifade edilmektedir. Evliliklerde ailenin kararı ve onayı ile başlık parasının ödenmesi büyük önem taşımaktadır.⁶⁵ Çok eşli evliliklerin varlığı, gelinin büyüklerin izni olmadan oturamaması gibi adetler,⁶⁶ Ağrı kırsalında ataerkil ve geleneksel aile yapısının hâkim olduğunu göstermektedir. 2000’li yıllara gelindiğinde, geleneksel tarım yapısının devam ettiği Ağrı kırsalında, ataerkil büyük aile yapısının da büyük oranda korunduğu görülmektedir. 2000’li yılların başında ortalama evlilik yaşı hala çok düşüktür. Kız çocukları, erkek çocuklarından daha önce (13-14 yaşlarında) evlendirilmektedir. Gençlerin evliliği, görücü usulü ve aile onayıyla gerçekleşmektedir⁶⁷. Başlık parası âdetinin de devam ettiği görülmektedir.

Toplumların yaşamış oldukları değişim, o toplumun kadınlarının sosyal ve gündelik hayattaki yerlerine, eğitim düzeylerine, iş ve ev hayatındaki konumlarına bakılarak da tespit edilebilir.⁶⁸ Ağrı’da 2000 yılı verilerine göre erkeklerin işgücüne katılma oranı yüzde 71,9 iken, bu oran kadınlarda yüzde 51,8 olmuştur. Burada dikkate alınması gereken husus, ilin temel geçim kaynağının hayvancılık ve tarıma dayanması nedeniyle kırsal kesimlerde yaşayan kadınların önemli bir kısmının ücretsiz olarak tarımsal işlerde çalışmasıdır. Bu durum, özellikle ücretli çalışan kadın verilerine bakıldığında daha iyi anlaşılabilir. 2000 yılında Ağrı’da ücretli çalışan kadınların toplam istihdama oranı yüzde 1,5’tir. Bu verilerle Ağrı, o tarihlerde tüm iller arasında son sırada yer almıştır.⁶⁹ Kırsal kesimde mevcut işgücünün büyük alanda çoğunluğunu oluşturan kadınların tarımsal faaliyete katılımı, erkeklerin yanında ek işgücü gibi değerlendirilmekte ve kadınların ev işlerinin uzantısı olarak düşünülmektedir. Aslında kırsalda kadınlar; aile işgücü, ücretli tarım işçisi ve işletme yöneticisi olarak tarıma katıldıkları gibi, tarım dışı faaliyetlerle de aileye ekonomik katkıda bulunmaktadır. Kırsal kadınların yönetici olarak tarımsal faaliyetlere katılımı eşlerinin ölümüyle veya çalışmak için köy dışına çıkmalarıyla gerçekleşmektedir. Kısaca kırsalda kadınlar toplam istihdam içinde önemli bir yer almalarına rağmen hak ettikleri karşılığı alamamaktadırlar.⁷⁰

⁶⁵ 1967 Ağrı İl Yıllığı, s.164; 1973 Ağrı İl Yıllığı, s.94.

⁶⁶ 1967 Ağrı İl Yıllığı, s.165.

⁶⁷ Ağrı İli İl Çevre Durum Raporu 2005, s.118.

⁶⁸ Hacer Karabağ, “Bursa Kırsalında Kadın Olgusunun Değişimi Üzerinde Eğitimin Etkisi (1945-2015)”, *Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches* ISSN: 2630-6166, Vol:4 / Issue:14, p.714-729, s.715.

⁶⁹ *Ağrı İli Kadın Profili Araştırması*, Genel Koordinatör:Havva Çaha, Serhat Kalkınma Ajansı, İstanbul, 2016, s.28.

⁷⁰ Karabağ, a.g.m., s.717.

Kalkınmada eğitimin gittikçe önem kazandığı kabul edilmektedir. Bu sebeple Ağrı kırsalındaki eğitim durumu üzerinde durulması gereken bir diğer konudur. 1965 nüfus sayımına göre, Ağrı kırsalında, 6 yaşından yukarı nüfusun %81,89'u okuma yazma bilmemektedir. Ayrıca durum kadın nüfusu yönünden ele alındığında, köy kadınlarının %94,8'inin okuma-yazma bilmediği tespit edilmiştir.⁷¹ 1968 yılında 549 köyden 278 tanesinde ilkokul bulunmakta, geriye kalan 271 köyde ilkokul bulunmamaktadır.⁷² 1968-1969 öğretim yılı verilerine göre, okul çağındaki çocukların %47,1'i okula gitmemektedir. Bu oran kız çocuklarında çok daha fazladır.⁷³ Eğitim, ailede çocuk emeğinin kullanımı ile doğrudan ilişkilidir. Bu yüzden çocuk emeğinin kullanıldığı ailelerde, çocukların hiç okula gönderilmediği ya da işlerin yoğun olduğu zamanlarda çocukların okula gitmedikleri kabul edilmektedir.⁷⁴

2000 yılı eğitim istatistiklerine göre Ağrı kırsalında, 6 yaşından yukarı nüfusun %38,6'sı okuma yazma bilmemektedir. Kadın nüfus açısından bakıldığında, köy kadınlarının %43,4'ünün okuma-yazma bilmediği tespit edilmiştir.⁷⁵ Yine de 35 yılda okuryazar nüfusta önemli bir artış olduğu görülmektedir. Köylerin kentlere açılmalarının hızlanması ve ulaşım imkânları ile ekonomik yeterliliğin artması neticesinde kız çocuklarının da okula gönderilme oranları artmıştır.⁷⁶ Kırsal kesimde, kadının eğitim yoluyla bireysel statü kazanması ve ancak eğitimli kadınların, evlilikleri dâhil olmak üzere, kendi hayatları ile ilgili karar alabilmeleri mümkün olduğu için, eğitimli kadın yüzdesinin her geçen gün arttığı söylenebilir.⁷⁷ Köy dışına ortaöğretim veya yükseköğretim amaçlı tahsil için giden genç nüfus elbette eğitim verilen dönemlerde, tarımsal nüfustan uzak kalmaktaydılar. Tarımın kendi içindeki meşakkatli süreçleri, gençleri daha kolay bir tercihe doğru yöneltmiş, eğitim dolayısıyla ilçe ya da il merkezine gidişler, köyden kopma ile neticelenmiştir. Bu bağlamda eğitim, köyden kente göçü tetikleyen unsurlardan birisi olarak da ifade edilebilir.

⁷¹ 1967 Ağrı İl Yıllığı, s.133-134.

⁷² (BCA), 30-1-0-0-115-730-1, 22.09.1968.

⁷³ 1967 Ağrı İl Yıllığı, s.135-136.

⁷⁴ Karabağ, a.g.e., s.195.

⁷⁵ DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı Ağrı, s.61.

⁷⁶ Karabağ, a.g.e., s.194.

⁷⁷ Karabağ, a.g.e., s.175.

Sonuç

1950'lerden itibaren Türkiye'de, kalkınmada tarıma öncelik verilmesi, yardım ve kredilerle tarım kesiminde hızlı bir makineleşmenin yaşanması ve karayollarına önem verilmesi ile köy-kent ilişkisinin artması kapitalistleşmenin hızlanmasına sebep olmuştur. Kapitalist odaklı yaşamın köylere girişi bazı toplumsal dönüşümleri beraberinde getirmiştir. 1960-2000 yılları arasında Türkiye'de sanayileşmenin hızlandığı ve bu bağlamda köylerden şehirlere yoğun göçlerin yaşandığı görülmektedir. Bu tarihler aynı zamanda küresel tarım politikalarına paralel olarak, Türkiye'de tarımsal politikalarda köklü değişimlerin yaşandığı ve neticeleri itibariyle kırsal nüfusta büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur.

Çalışmada 1960-2000 yılları arasında, Ağrı ili kırsalına ait nüfus, bitkisel üretim, hayvansal üretim, tarımsal mekanizasyon ve ulaşım durumu ile ilgili çeşitli istatistiki veriler incelenmiştir. 1960- 2000 yılları arasında Ağrı il kırsalından kent merkezine ve diğer illere doğru yoğun göçler yaşanmakla birlikte, köy nüfusu, şehir nüfusundan fazladır. Tarımda makineleşme, gübre kullanımı ve sulama durumu beklenen düzeyde değildir. Miras ile parçalanma dolayısıyla Ağrı ili genelinde küçük işletmelerin sayısı daha da artmıştır. İlde en önemli geçim kaynağı hayvancılık olmakla birlikte yetersiz düzeydedir. Ağrı ili kırsalında geçimlik tarım yapan küçük aile işletmelerinin hâkim olması, modern hayvancılığın gelişmemesi, yeterli kaba yemin üretilmemesi ve hayvansal ürünleri işleyecek işletmelerin bulunmaması bu durumun nedenleri olarak sıralanabilir. Ağrı ilinde yetiştirilen tek endüstri bitkisi şekerpancarıdır ve yüksek verim alınmamaktadır.

1960'larda Ağrı ili kırsalında ataerkil büyük aile yapısı hâkimdir. 2000'li yıllara gelindiğinde, geleneksel tarım yapısının devam ettiği Ağrı kırsalında, ataerkil büyük aile yapısının da önemli ölçüde korunduğu görülmektedir. Bununla birlikte köylerin kentlere açılmalarının hızlanması ve ulaşım imkânları ile ekonomik yeterliliğin artması neticesinde eğitime verilen önem artmıştır. Fakat 2000 yılı itibariyle halen köy kadınlarının yarısı okuma yazma bilmemektedir.

Özetle tarımsal üretimdeki değişim, köylünün tüm hayatında yeni değişimleri ortaya çıkaran önemli bir olgudur. Bu süreç kırsaldaki her yerleşim biriminde aynı ölçüde yaşanmamaktadır. Yeni taşıt ve haberleşme araçlarıyla dış dünyaya bağlanan, bu arada şehirle ilişkilerini artıran, makineleşmenin ve tarımsal girdi kullanımının arttığı, kooperatif örgütlenmesini gerçekleştirmiş kırsaldaki yerleşim birimleri hızla değişmişler ve piyasa şartlarına daha kolay adapte olabilmişlerdir. Bu

olanaklardan geç yararlanan Ağrı kırsalında ise iklim şartlarının elverişsizliği, toprağının verimsizliği, teknolojisinin ilkelliği yüzünden geleneksel tarım ve toplum yapısının korunduğu tespit edilmiştir. 1960-2000 yılları arasında Ağrı köyleri yüksek doğurganlık dolayısıyla henüz ıssız köylere dönüşmemiş olsalar da tarımsal üretimin yetersizliği ve kentin çekiciliği köylerin boşalması sonucunu doğuracaktır. Bu noktada, köylerin boşalmasıyla ortaya çıkan değişimin sadece iktisadi bir değişim olmadığını, Türkiye’de yaklaşık her on kişiden sekizinin bir şekilde bağlı bulunduğu, köy kültürünün, aslında milli kültürün değiştiği ve kaybolmaya yüz tuttuğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA]

BCA, 30-1-0-0-115-730-1, 22.09.1968.

BCA, 30-18-1-2-261-6-19, 03.02.1971.

Resmi Yayınlar

1960 Köyler İstatistiği, Ankara, 1963.

1965 Köy Envanter Etütlerine Göre Ağrı, Ankara, 1967.

1967 Ağrı İl Yıllığı, Ankara, 1967.

1973 Ağrı İl Yıllığı, Ankara, 1973.

1997 Ağrı Köy Envanter Etüdü, Ankara, 2002.

DİE, **1960 Genel Nüfus Sayımı**, Ankara, 1963.

DİE, **1963 Genel Tarım Sayım Sonuçları**, Ankara, 1965.

DİE, **Zirai Bünye ve İstihsal 1960-62**, Ankara, 1964.

DİE, **1980 Genel Nüfus Sayımı Ağrı**, Ankara, 1982.

DİE, **Tarımsal Yapı ve Üretim 1981**, Ankara, 1984.

DİE, **1991 Genel Tarım Sayımı, Tarımsal İşletmeler Araştırma Sonuçları**, Ankara, 1994.

DİE, **2000 Genel Nüfus Sayımı Ağrı**, Ankara, 2002.

DİE, **Tarımsal Yapı 2000**, Ankara, 2002.

DİE, **2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçları**, Ankara, 2004.

- DİE, **İstatistiklerle Türkiye 2000**, Ankara, 2001.
- Ağrı İli İl Çevre Durum Raporu 2005**, Haz: Cesim Gökçe, Ağrı Valiliği, Ağrı, 2005.
- Ağrı 2018 İl Çevre Durum Raporu**, Ağrı Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Ağrı, 2019.
- Ağrı İli Kadın Profili Araştırması**, Genel Koordinatör: Havva Çaha, Serhat Kalkınma Ajansı, İstanbul, 2016.
- TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Cilt:33, Birleşim: 32, 02.12.1986.
- TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 20, Cilt: 45, Birleşim: 53, 11.02.1998.
- TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 22, Cilt:2, Birleşim: 19, 08.01.2003.
- TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:22, Cilt: 14, Birleşim: 82, 21.05.2003.
- TRA 2 Düzey II Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) 2010 – 2013 Bölge Planı**, Serhat Kalkınma Ajansı, 2010.
- TRA 2’de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma**, Proje Koordinatörü: Hüsnü Kapu, Serhat İlleri Kalkınma Ajansı, 2012.

Kitaplar

- Boratav, Korkut, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara,2004.
- Karabağ, Hacer, **Bursa’da Tarımsal Değişim ve Bu Değişimin Sosyoekonomik Sonuçları (1945-1980)**, Nilüfer Belediyesi Yay., Bursa, 2019.
- Karpat, Kemal, **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme**, Çev: Abdulkerim Sönmez, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Kazgan, Gülten, **Tarım ve Gelişme**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2013.
- Mazoyer, Marcel, Laurence Roudart, **Dünya Tarım Tarihi Neolitik Çağ’dan Günümüzdeki Krize**, Çev: Şule Ünsaldı, Epos Yay., Ankara, 2009.
- Şahinöz, Ahmet, **Neolitikten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011.

Makaleler

- Engindeniz, Sait “AB ve Türkiye’de Tarım İşletmelerinin Sayı Ve Arazi Genişliklerindeki Değişmeler”, **TKB Türktarım Dergisi**, 143:28-36.
- Gökdal, Özdal, Okan Atay, “Türkiye’de Kıl Keçisi Yetiştiriciliği ve Kıl Keçisinin Et Üretimi”, **Tarım Türk**, Sayı:31, Yıl:6, Eylül-Ekim 2011.

- Karabağ, Hacer, “Bursa Kırsalında Kadın Olgusunun Değişimi Üzerinde Eğitimin Etkisi (1945-2015)”, **Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches** ISSN: 2630-6166, Vol:4 / Issue:14, p.714-729.
- Kaya, Faruk, “Ağrı İlinin 1927-2012 Sayım Dönemleri Kır-Kent Nüfus Hareketleri”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume:6/4, 2013, p.535 – 559.
- Kaya, Faruk, Sinan Kocaman, “International Migration Movements and an Evaluation on the Social and Economic Condition of Refugees and Asylum Seekers in Ağrı”, **Ozean Journal of Social Sciences**, 3, 1, 2010, p.15-29.
- Oral, Ceren, Elçin Kıpık, “Ulaştırma Sektörünün Önemi Üzerine Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi**, 2019; 1(1): 58-64.
- Özdoğan, İsmail, “Ağrı İlinin Cumhuriyet Dönemi Nüfus Seyri (1923-2018)”, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5 (1) , 177-206.
- Şahinler, Zeki, Yücel Demir, “Ağrı İlinde Küçükbaş Hayvancılığın Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri”, **Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi**, Cilt 5(1) 16-26 2016 DOI: 10.17100/nevbiltek.90629 URL: <http://dx.doi.org/10.17100/nevbiltek.90629>.
- Tunç, Bilal, Fatih Özçelik, “Cumhuriyet Döneminde Ağrı Nüfusundaki Gelişmeler (1927-1980)”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 3 2017, Sayfa: 2132-2149.

Tezler

- Şağlam, Uğur, **Kırsal Bölgelerde Gıda İşletmelerinin Gelişmesinde Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Rolü: Ağrı İli Örneği**, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

İnternet Adresleri

- https://webdosya.csb.gov.tr/db/yerelyonetimler/icerikler//koyyolu_metaver-2018-20190301081045.pdf

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Sayı: 66, Bahar 2020, s.241-279

Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 07.01.2020 - 16.04.2020 (Araştırma Makalesi)

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE KARABORSA

Erdal KORKMAZ*

ÖZ

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sırasında askerî, sosyal ve ekonomik birçok problemle karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda, bir yandan ülkenin uzak cephelerinde mücadele ederken, diğer yandan sosyal ve ekonomik krizlerle baş etmeye çalışmıştır. Bu sırada ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullar temel tüketim maddelerinde yüksek fiyat artışlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Savaş ekonomisinin getirdiği koşullar ile iâşe problemleri, bu süreçten yararlanmak isteyen kişi ve grupların karaborsacılık yapmasına neden olmuştur.

Savaş yıllarında gıda maddelerine olan talebin artması, üretimin düşmesi ve ulaşım yollarının kapanması sonucu ithalatın durmasıyla karaborsa yaygınlaşmıştır. Karaborsa, arz ve talep dengesinin olumsuz bir yansıması olarak depoculuk, istifçilik, vurgunculuk ve spekülasyon yapmak suretiyle toplumsal yaşamda yer bulmuştur. Osmanlı Hükümeti karaborsa sonucu oluşan hiper enflasyonu aşmak, iâşe problemini çözmek amacıyla bazı tedbirler almasına rağmen başarılı olamamıştır. Neticede savaş yılları boyunca ülkenin sosyal ve ekonomik yaşamında karaborsa etkili olmuştur.

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı yıllarında savaş ekonomisi ile ortaya çıkan karaborsa ve sonuçlarına, arşiv belgeleri çerçevesinde yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Ekonomi, Enflasyon, İâşe, Karaborsa.

* Tarih Uzmanı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü; Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, erdalkorkmaz.01@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3260-9403>).

BLACK MARKET IN THE OTTOMAN STATE DURING THE WORLD WAR I

ABSTRACT

Ottoman State faced a lot of military, social and economic problems during World War I. According to this, struggle in further frontiers and social and economic crisis was handled at the same time. By the time, due to the abnormal conditions, the cost of main food items was increased significantly. Allowance problems brought up by existing war economy and some people or groups benefit from that by black marketing.

The need for food increased during the war, production interrupted and transportation routes were cancelled, all of these mentioned caused importing to be ceased and black markets spread all over the country. As an adverse result of black market, hoarders, opportunists and speculators appeared in the social lifestyle. Although, Ottoman State took some measures to overcome hyperinflation and solve accommodation problems, it was not succeeded. As a result black market was effective in social and economic life during the war times.

In this study, black market, which was emerged by the war economy during World War I, and its result is mentioned with archive documents.

Keywords: Allowance, Black Market, Economy, Inflation, World War I.

Giriş

Ekonomik istikrarsızlık ile arz ve talep dengesinin olumsuz bir yansıması olan karaborsa, piyasada olmayan malın gizlice yüksek fiyatla alınıp satılması olarak tanımlanmıştır.¹ Ayrıca, darlığı kamuya zarar verecek tüketim mallarının kıtlık yaratmak amacıyla ya da fiyat artışı beklentisiyle piyasadan çekilmesi olarak da ifade edilmiştir.²

Karaborsa, Osmanlı tarihinde ihtikâr olarak nitelendirilmiştir. Bu kavram, istifçilik, vurgunculuk ve tekelcilik kapsamına giren tüm uygulamaların tamamını ifade etmek için kullanılmıştır. Hatta piyasada bir mal üzerinden elde edilen herhangi bir haksız kazanç şekli, ihtikâr olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin geleneksel ekonomik anlayışında ülke genelinde piyasaların ihtiyaç duyduğu mal ile hizmetlerin bol, ucuz ve kaliteli bir şekilde bulundurulması amaç edinilmiştir. Bu kapsamda her

¹ **Türk Dil Sözlüğü**, Dil Derneği Yayınları, Ertem Basım Yayın, İkinci Baskı, Ankara, 2005, s.1051.

² Cengiz Kallek, "İhtikâr Maddesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 21. Cilt, İstanbul, s.560.

dönemde piyasayı düzenleyen, fiyat istikrarını koruyan, arz talep dengesini korumak için mücadele eden bir anlayış ön planda olmuştur.³ Bu anlayışın bir yansıması olarak narh⁴ Osmanlı Devletinin son dönemine kadar ekonomik bir kontrol aracı olarak kullanılmıştır. Böylece piyasa fiyatlarını belirleyerek, arz ve talep dengesini sağlamak hedeflenmiştir.⁵ Osmanlı Devleti'nde bir mal veya hizmetin fiyatının narh yolu ile belirlenmesi, karaborsa için gereken koşulların oluşumunu engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarına kadar piyasalarda yer alan her üründe, özellikle temel ihtiyaç maddelerinde narh uygulaması cari iken, takip eden yıllarda fiyatların piyasa koşullarında arz ve talebe göre belirlenmesi ilke olarak benimsenmiştir. Ancak, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi koşullar, bu durumdan fayda sağlamak isteyen kişi ve grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum istifçilik, depoculuk, tekelcilik vb. yapılmak suretiyle temel tüketim maddelerinin yüksek fiyatlarla piyasaya sürülmesine, dolayısıyla karaborsa ile zenginleşmeye çalışan kitlelerin doğmasına etki etmiştir.⁶

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbine İttifak Grubu içerisinde girerken, savaşın getirdiği ulusal ve uluslararası koşullardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle harbin başlaması ile birlikte ithalat zorlaşırken, ihracat da durma noktasına gelmiş ve ülkede savaş ekonomisi uygulanmaya başlamıştır. Bu kapsamda ordunun ihtiyaçlarının karşılanması, yeni askerî araç gereç temini ve askerlerin yaşesininin sağlanması önemli problemler olarak ön plana çıkmıştır. Bu problemleri aşmak için “harp vergisi” gibi ekonomik tedbirler alınırken, diğer taraftan çıkarılan “tekâlifî harbiye” gibi kanunlarla halka yeni bazı yükümlülükler getirilmiştir. Bu durum uzun zamandan beri ekonomik sıkıntı içerisinde bulunan halkın vaziyetinin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Ayrıca, bu dönemde alınan tedbirlerle üretim

³ Muharrem Öztel, “Tanzimat Devri ve Sonrasında Osmanlı Piyasalarında İhtikâr Sorunu”, **History Studies International Journal Of History**, Volume 5, Issue 2, A Tribute to Prof.Dr. Halil İnalçık p. 303-325, March, 2013, s.303.

⁴ Narh: Türkçede narh olarak söylenen kelimenin aslı Farsça “kıymet, fiyat” anlamındaki nırh'tır. Arapça'da piyasa rayicine “si'r”, fiyat takdirine ve tahdidine ise “tes'ir” denir. Temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına, onları oluşturan etkenlere dokunulmadan, açık kamu yararı gereği doğrudan müdahale edilerek belirli sınırları aşmasının önlenmesi maksadıyla resmi tavan fiyat belirlenmesi narh denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 7, Nisan 2006, s.257-276.

⁵ Mehtap Özdeğer, “Osmanlı İmparatorluğunda Tüketici Haklarının Korunması”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.IV, Sayı: 2, Haziran 2001, s.61

⁶ Ahmet Tabakoğlu, **İktisat Tarihi Toplu Makaleler I**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s.129.

arttırılması gerekirken, tarımsal işgücünün askere alınması iâşe sorununu arttırmıştır. Bu yüzden Osmanlı şehirlerinin ve özellikle başkent İstanbul'un iâşesinin karşılanması zorlaşmıştır.

Savaş içerisinde oluşturulan birçok kurum ve kuruluş ile iâşe sorununun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ancak bir taraftan askeri harcamalar, diğer taraftan harp vergisi gibi uygulamalar ve en önemlisi zaten bozuk olan ekonomik yapı, karaborsanın artışına yol açmıştır. İâşe sorununun aşılabilmesi, arz-talep dengesinin bozulmasına ve fiyat artışlarına neden olmuştur. Bu süreç, savaş koşullarından ve ülkenin içinde bulunduğu durumdan yararlanmak isteyen bazı kişi ve grupların türemesine etki etmiştir. Osmanlı Hükümeti, ilgili sorunları aşmak, karaborsacılığın önüne geçmek için "İhtikârın Men-i Hakkında" kanun çıkarmış, ancak tam anlamıyla başarılı olamamıştır.

Bu çalışmada, Birinci Dünya Harbi yıllarındaki karaborsa ile bu durumun oluşumuna dair etkenlere ve Osmanlı Hükümetinin aldığı tedbirlere arşiv belgeleri çerçevesinde yer verilecektir.

1. Birinci Dünya Harbi Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu

XIX. yüzyılda dünyayı Fransız İhtilali ile Endüstri Devrimi şekillendirmiştir. Fransız İhtilali, milliyetçilik fikrinin, Endüstri Devrimi ise ucuz ve kaliteli üretimin doğmasına etki etmiştir. Sonuçta Osmanlı Devleti bu iki büyük devrimden, milliyetçi isyanlarla karşı karşıya kalarak ve sanayileşme atılımını gerçekleştiremeyerek olumsuz etkilenmiştir. Dünyadaki bu değişim, Osmanlı siyasi, sosyal ve ekonomik yapısının doğrudan veya dolaylı iflasına neden olmuştur. Bu süreçte yaşanan siyasi gelişmeler, ekonomik istikrarsızlık ve savaş gibi birçok etken ihtikâr konusunun gündeme gelmesine etki etmiştir.

Osmanlı Devleti 1830'lu yıllara kadar korumacı ekonomik yapısının etkisiyle iç piyasada yabancı tüccarın etkin olmasını engellemek amacıyla yed-i vahid⁷ (tekel) uygulaması ile bazı malların üretim ve dağıtımını kendi eliyle yürütmüştür. Böylece yabancı tüccarın iç piyasaya girmesini engellemiştir. Ancak bu süreç, Osmanlı Devletinin yaşadığı sorunların

⁷ Yed-i Vahid: Osmanlı'da bir malın ve ürünün üzerine tekel uygulanmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Cihan Özgün, "Osmanlı Ekonomi Politikasına Kısa Bir Bakış (XVIII- XIX. Yüzyıllar)", *Tarih Okulu Dergisi*, Sonbahar 2008, Sayı: 1, s.5-17.

etkisiyle İngiltere'nin desteğini sağlamak adına yaptığı 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ile değişime uğramıştır.⁸

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması ile ortaya çıkan Mısır Meselesi'nde İngiltere'nin desteğini sağlamak isteyen Osmanlı Devleti, 16 Ağustos 1838 tarihinde Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'ni yapmıştır. Bu sözleşme ile Osmanlı ülkesi sınırları içerisinde İngiliz tüccarların serbestçe ticaret yapmasına olanak sağlanmıştır.⁹ Sözleşme kapsamında;

- a. Fiyat artışlarını kontrol edebilmek için tekel (yed-i vahid) altında tutulan mallardan bazılarının, bu bağlamda işlenmiş ya da işlenmemiş tarım ürünlerinin ve sanayi mallarının, artık Hükümetin uygun gördüğü yabancı tacirlerce diledikleri gibi alıp satılabilmesi olanağı sağlanmış, böylece İngilizlerin ülke içinde ruhsatsız, serbestçe ticaret yapabilmesi imkânı doğmuştur.
- b. İngiliz vatandaşlarına, hububat, pamuk, ipek, yün ve bakır gibi ihracı yasak veya izne tabi Osmanlı ürünlerini serbestçe ihraç etme hakkı tanınmıştır.
- c. Osmanlı Devletinin kendi topraklarında uyguladığı iç gümrükler yabancılar için tamamen kaldırılmıştır. Ancak, yerli tüccar bu hükmün dışında tutulmuştur.
- ç. İngiliz tüccar, ithalat vergisi ödemekle yükümlü tutulmuş, diğer vergilerden muaf kılınmıştır. Böylece İngiliz vatandaşları, gümrük vergisinin yanı sıra bir de ticaret vergisi ödemek zorunda olan Osmanlı vatandaşlarından daha az vergi ödemek imkânına kavuşmuştur.
- d. Yerli tüccar, ihraç malları için daha önce ödediği % 3 vergi yerine % 12, ithal malları için % 5 ve transit mallar için % 3 oranında vergi öderken, yabancılar ihraç malları ve transit mallar için vergi ödemekten muaf tutulmuş, sadece % 5 ithal gümrüğü ödeme imkânına kavuşmuştur.¹⁰

Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ile Osmanlı Devleti, iç piyasada yokluğu görüldüğünde yapağı, pamuk, ipek ve bakır gibi maddelerle, hububatın dışarıya satılmasını yasaklayabilme, dışarıya sattığı mallara yüksek gümrük koyabilme imkânını kaybetmiştir. Ayrıca, tekel altında

⁸ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2007, s.2.

⁹ Gülten Kazgan, "Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi", **Bilimsel Sorunlar Dizisi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s.31.

¹⁰ Hasan Sabır, "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı", Gazi Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Anabilim Dalı, **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 62, Temmuz-Eylül 2006, s.3.

bulundurulan kimi malların fiyatlarını belirleme ve nihayet Avrupa menşeli mallara da gümrük koyabilme hak ve imkânından kısmen veya tamamen yoksun kalmıştır. Böylece bu antlaşma ile Osmanlı Devletinin piyasa üzerindeki koruyucu ve kontrolcü yapısı ortadan kalmıştır. Yabancı tüccarın iç piyasaya girmesi ile bugünkü manada serbest piyasa ekonomisine benzer bir yapı oluşmuştur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ilgili antlaşma, Osmanlı ekonomik yapısının bozulmasına ve karaborsa için uygun şartların oluşumuna etki etmiştir.

Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'nin benzeri antlaşmalar, daha sonra 1838 ile 1841 yılları arasında Fransa, Sardunya, İsveç, Norveç, Hollanda, Belçika, Prusya, Portekiz ve Danimarka gibi diğer Avrupalı devletlerle de yapılmış ve aynı imtiyazlar onlara da tanınmıştır. Neticede bu süreç, Osmanlı topraklarının Avrupalı devletlerin açık pazarı konumuna girmesine neden olmuştur. Yabancılar tarafından tanınan ticari imtiyazlar, korumacı bir ekonomik yapıya sahip Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. El emeğine dayalı bir üretim biçimine sahip Osmanlı üretim yapısı, sanayileşmiş ülkelerin makineli üretim yapısı ile rekabet gücüne sahip değildir. Bu yüzden Avrupalı ülkelerin Osmanlı ülkesine getirdikleri ucuz ve kaliteli ürünlerini piyasaya sokmaları ile yerli esnaf ve sanayici iflas etmiştir. Bu durum yaşanan savaşlar sebebiyle zaten zor durumda olan Osmanlı ekonomisinin kendi kendisini çevirme yetisinin kaybolmasına neden olmuştur.¹¹

1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ile Osmanlı Devleti ekonomik anlamda çöküşe doğru sürüklenmiştir. Bu sırada 1853-1856 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Rus yani Kırım Savaşı sırasında; savaş giderlerini karşılayabilmek, ülkede oluşan enflasyonist baskıyı kırmak, Galata Bankerlerinden alınan borçları hafifletmek, mali darlık ve krizi aşmak amacı ile Londra ve Paris'teki bazı kurum ve kuruluşlardan ilk kez dış borç alınmıştır.¹²

Bu dış borçlar yenilerini izlemiş ve yirmi yıl içerisinde on beşi bulmuştur. Alınan paralar yatırım için ya da üretimi artıracak yönde kullanılmamıştır. Bu yüzden toplam olarak alınan 127 milyon liraya karşın devletin faizlerle beraber 259 milyon lira ödemesi gerekmiştir. 1874 yılı bütçesinde beş milyon lira açık varken, ödenecek borç 14 milyon lira

¹¹ Hüseyin Pervez Pur, **Türkiye'nin Borç Prangası**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2006, s.150.

¹² Sait Açıba, **Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması**, Vadi Yayınları, Ankara, 2004, s. 54-55.; Mehmet Fatih Ekinci, **Türkiye'nin Mali İntiharı**, Barış Platin Ltd.Şti., Ankara, Haziran 2008, s.245; Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, T.C. Maliye Bakanlığı APK Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005, s.338.

olmuştur. Bu durum karşısında Mahmut Nedim Paşa Hükümeti, 6 Ekim 1875'teki Ramazan Kararnamesi ile beş yıl süreyle borçların ancak yarısını nakit para ile ödeyebileceğini, öteki yarısı için de yüzde beş faizli senet verebileceğini ilan etmek zorunda kalmıştır.¹³ Bu bir anlamda Osmanlı devletinin ekonomik iflasını ilan etmesi anlamına gelmiştir. Bu durum ülke şartlarında her türlü spekülâtif bir ortamın oluşumuna ve bundan yararlanmak isteyen kişi ve grupların türemesine yol açmıştır.

Osmanlı Devletinin bu açıklamasına karşın, borç veren, kredi açmış olan ülkeler alacaklarından vazgeçemedikleri için oldukça uzun görüşme ve pazarlıklardan sonra Padişah II. Abdülhamid'in de onayladığı, 20 Aralık 1881 tarihli bir Kararname ile borçlar düzenlenmiştir. "Muharrem Kararnamesi" denilen bu antlaşma ile Osmanlı borçlarının ödenmesini sağlayacak uluslararası bir örgüt oluşturulmuş ve kimi vergiler bu borçların ödenmesine ayrılmıştır. Söz konusu kararname ile o tarihte faizleri ile birlikte 252 milyonu aşan borç tutarı 106 milyona indirilmiştir. Ancak öte yandan devletin önemli gelir kalemleri olan tuz, tütün, damga, alkollü içkiler ve balık vergilerinin bir kesimi doğrudan doğruya bu borcun ödenmesine ayrılmıştır. Bu antlaşmayı yürütmek, söz konusu vergileri toplamak ve alacaklılara dağıtmak için de, merkezi İstanbul'da olan yeni bir örgüt kurulmuştur. Düyunu Umumiye İdaresi (Genel Borçlar Yönetimi) adı verilen bu örgütün yedi üyeden oluşan, üyelerinden yalnız birinin Osmanlı vatandaşı olduğu bir İdare Kurulu oluşturulmuştur.¹⁴

Düyunu Umumiye İdaresinin kurulması ile Osmanlı maliyesi alacaklı yabancı devletlerin denetimi altına girmiştir. Muharrem Kararnamesini izleyen yıllarda da Osmanlı yönetimi dış borçlanmayı sürdürmüştür.¹⁵ Ancak alınan borçlarla eski borçların faizi ödenmek suretiyle geçici bir rahatlık sağlanmış, bu durum yeni borçlanmaları beraberinde getirmiştir.¹⁶

Bu arada Balkan Savaşları sırasında Edirne'nin geri alınması için bütçede 100.000 lira olduğundan, Fransız Reji İdaresi'nden 1.600.000 lira

¹³ Kırkor Kömürcan, **Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi**, T.C. M.E.B. İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu, Yayın No: 32, İstanbul, 1948, s.1-50; Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.140-141.

¹⁴ Kömürcan, **a.g.e.**, s.53-58.

¹⁵ Ekinci, **a.g.e.**, s.358.

¹⁶ Necdet Aysal, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara, 2013, s.7.

borç alınmak suretiyle askerî harekât yapılabildiği.¹⁷ Ülkenin şartları bu kadar kötü iken 1914 yılına kadar, Osmanlı Devleti tarafından toplam 41 istikraz (borçlanma) gerçekleştirilmiştir. Bu istikrazlar sonucunda toplam borç 104 milyon 212 bin Osmanlı lirası olarak belirmiştir.¹⁸ Böylece, Birinci Dünya Savaşı öncesinde yıllık dış borç ödemesi bütçe gelirlerinin % 40'ına ulaşmıştır.¹⁹

2. Birinci Dünya Harbi Öncesinde Osmanlı Ülkesinde Karaborsa

Birinci Dünya Harbi öncesindeki; ekonomik ortam, siyasi istikrarsızlık, kuraklık, kıtlık, Balkanlar'daki milliyetçi isyanlar ile Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının getirdiği olumsuz durum, ihtikâr sorununun oluşmasına neden olmuştur. Yapılan arşiv araştırmasında özellikle temel tüketim maddelerinin fahiş olarak fiyatlandırıldığı ya da istifçilik yapılmak suretiyle yüksek fiyatla satıldığı görülmüştür.

Osmanlı yazışmalarına karaborsa çeşitli şekillerde yansımış ve idari kovuşturmalara konu olmuştur. 1887 yılında Nevşehir'de çarşı ve pazar esnafının yüksek fiyatla mal satması, halk tarafından şikâyet konusu olmuştur. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti konunun araştırılmasını ve karaborsaya karşı tedbirler alınmasını emretmiştir.²⁰

1888 yılında da Kütahya'da bazı mal ve nüfuz sahiplerinin karaborsacılık yaptıkları şikâyet konusu olmuştur. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, zahire sahibi tüccarların yaptığı karaborsanın önüne geçmek için, ellerinde bulunan malların alınarak normal fiyatından satılması ve ilgili şahıslara ceza verilmesini istemiştir.²¹

1901 yılında ise İstanbul'da ticaretle uğraşan bazı kişilerin iş birliği yaparak, kasaplık hayvanların şehre zamanında girmesini engelleyip, etin fiyatını dokuz kuruşa kadar tırmandırdıkları görülmüştür.²² Bu süreçte sadece bir kısım kasaplık hayvan piyasaya arz edilmiş, bunlar da yüksek fiyatla satılmıştır. Bu gelişme üzerine dönemin Osmanlı Hükümeti, İstanbul halkının ihtiyacını gidermek ve karaborsanın önünü almak için piyasaya müdahale etmiştir. Bu kapsamda, piyasada oluşan mal darlığını ortadan

¹⁷ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s.17.

¹⁸ Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, 2. Baskı, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s.128.

¹⁹ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.171.

²⁰ BOA, DH.MKT., 1471, 110.

²¹ BOA, A.MKT., MHM., 496/51, 1305 B. 7.

²² BOA, BEO, 3272/245378, 1326, S.14.

kaldırmak ve fiyatları düşürebilmek için diğer bölgelerden kasaplık hayvan getirilmiş ve fiyatlar ancak bu yolla düşürülebilmiştir.²³

Temel tüketim maddelerinde etin yanında buğday, tuz, odun ve kömür ihtikâr konusu olmuştur. Ancak özellikle Osmanlı idaresi etin İstanbul piyasasına ulaştırılmasına azami hassasiyet göstermiştir. Bu yüzden et piyasası sürekli kontrol edilmiş ve düzenlenmiştir. Bunun yanında Osmanlı idaresi, piyasada üretici ve tüketicuyu sıkıntıya sokacak ihtikâr hareketlerini doğrudan doğruya yargıya taşımıştır. Örneğin Yanya'da kasaphanelerden başka yerde koyun kesimi ve satışı yasak olmasına rağmen, bu yasağı kaldırmak isteyen Hancılar Kethüdası Panayot ruhsat çıkarabilmek için Yanya Meclis-i Kebiri'nden bir ağaya 1.000 kuruş rüşvet vermek isteyince konu mahkemeye taşınmıştır. Yapılan yargılama sonucunda Panayot vermek istediği rüşvet miktarı kadar cezaya ve uzak vilayetlerden birinde iki yıl süreyle sürgün (nefy) cezasına çarptırılmıştır.²⁴

Dönem içerisinde ihtikâra konu olan odun ve kömür, fazla kazanç elde etmek isteyen kişiler için en önemli istismar konularından olmuştur. Bu bağlamda mevsimsel talep artışlarından yararlanmak isteyen kişilerin önceden biriktirdikleri odun ve kömürleri daha sonra zamanı geldiğinde ya da talebin yüksek olduğu dönemlerde piyasaya sürüp yüksek kazanç elde ettikleri görülmüştür. Konu ile ilgili olarak Osmanlı Dâhiliye Nezaretine çeşitli dönemlerde şikâyetler olmuştur. Örneğin, İstanbul'da çekisi ortalama 25 kuruş olması gereken odun, çeşitli yerlerde 30 ile 45 kuruş arasında fiyatlandırılarak satılmış ve karaborsacılık ile yüksek kazanç elde etme yoluna gidilmiştir.²⁵

7 Kasım 1908 tarihli belgede, mahsulün az olması sebebiyle zahire kıtlığı ve karaborsacıların zahire satın alarak depolamalarının ahaliyi zarurete düşürdüğünden bunun önlenmesini isteyen Sivas ahalisinin arzuhalinin tahkiki ve gerekenin yapılması Dâhiliye Nezareti tarafından bölgedeki Valilikten istenmiştir.²⁶

Bu ve bunlara benzer örnekler, karaborsanın birçok etkene bağlı olmakla birlikte Birinci Dünya Harbi öncesinde toplumsal yaşamda yer bulduğunu göstermiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşulların bu durumu ortaya çıkardığı yapılan araştırma ve inceleme ile görülmüştür. Karaborsa, savaş koşullarında yaşanan ekonomik durumun etkisiyle daha çabuk yer edinmiştir. Bu bağlamda Birinci Dünya Harbi

²³ BOA, DH.MKT., 2463/153, 1318 Za. 29.

²⁴ BOA, A. MKT. MVL, 93/93, 1274, Ca. 06.

²⁵ BOA, A. MKT. NZD, 165/17, 1272, M. 19.

²⁶ BOA, DH.MKT., 2649, 74.

içerisinde karaborsa, Osmanlı toplumsal yapısına yansiyacak ve dolaylı olarak önemli izler bırakacaktır.

3. Birinci Dünya Harbi'nin Başlaması ve Savaş Ekonomisine Geçiş

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Harbi öncesinde muhtemel bir savaş tehlikesine karşı savaş ekonomisine yönelik tedbirler almaya başlamıştır. Bu kapsamda, 13 Ağustos 1912 tarihinde Balkan Savaşı sırasında çıkarılan "Harp Vergisi" alınmaya devam etmiş ve Birinci Dünya Harbinin sonuna kadar da uygulanmıştır. Yasa kapsamında olağanüstü harp masraflarını karşılamak için;

- a. Bina ve temettü vergilerine % 25 zam yapılmış,
- b. Her türlü maaş ve yardımlardan 300 kuruşu muaf olmak üzere % 3 vergi alınacağı belirtilmiş,
- c. Askerlik için verilen bedel-i nakdi miktarı 10 lira artırılmış,
- ç. Tuz fiyatına 10 para zam yapılmış,
- d. Rakı imalinden alınan vergi bir kat artırılmış,
- e. Harcırahların miktarına göre % 5 ve % 10 tevkifat uygulanacağı belirtilmiştir.²⁷

Osmanlı halkına ek bir mükellefiyet getiren Harp Vergisi; bahsi geçen her tür gelir ve harcama üzerinden tahsil edilmiştir. Savaş koşullarında hayatını zor idame ettiren halktan alınan bu vergi, ekonomik koşulların daha da ağırlaşmasına neden olmuştur. Harp Vergisinin yanında Osmanlı Hükümeti tarafından, ordunun finansmanını sağlamak için 14 Temmuz 1914 tarihinde "Tekâlifî Harbiye Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun ile seferberlik sonrasında uygulanmak koşulu ile halkın ihtiyaç fazlası ürünlerine el konulacağı belirtilmiştir. Bu yasa ile askerî ihtiyaçlar için el konacak malların adı, mahiyeti, miktarı belirtilmeden bir düzenleme yapılmıştır. İlave olarak, her bölgede kurulacak Tekâlifî Harbiye Komisyonları aracılığıyla halkın ihtiyacı olan malzemenin dışında kalan tüm mallara harp gereksinimi için el konulacağı ifade edilmiştir.²⁸

Bu iki yasal düzenleme yanında, memur maaşlarının yarısı nakit ödenmiş yarısı için ise çalışanlara borçlanılmıştır.²⁹ Bu tedbirlerin yanında

²⁷ Maliye Bakanlığı, **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, APK Başkanlığı, Yayın No: 1998/348, Ankara, 1999, s.1661.

²⁸ **Düstur**, Tertib-i Sani, Cilt: 6, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1334, s.1011-1012, **Takvim-i Vekayi**, 9 Ağustos 1914, No: 1915.

²⁹ Metin Kopar, **Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Nisan 2014, s.145-150.

Osmanlı Devleti, müttefiki Almanya ve Avusturya'dan savaş boyunca dış borç alma yoluna gitmiştir.³⁰

Osmanlı Hükümeti 398,5 milyon lirayı bulan savaş giderlerini büyük ölçüde emisyon yoluyla karşılamıştır. Kağıt paralara karşılık gösterilen hazine bonoları dışında, altın, gümüş ya da yabancı para olarak Almanya'dan 86.8, Avusturya'dan 14.5, Anadolu-Bağdat demir yolu avansı olarak 1.1 olmak üzere toplam 102.4 milyon dış kaynak sağlanmıştır.³¹ Ayrıca, istimval³² ve müsaderelelerden 49.5 milyon elde edilmiştir. Böylece, savaş giderlerinin 42.9 milyonu normal, 203.7 milyonu olağanüstü bütçelerden sağlanmıştır.³³

Babiâli savaş giderlerini, vergi sisteminin yetersizliği ve iç borçlanma deneyim ve gücünün olmayışı nedeniyle, para arzını arttırarak ve bir ölçüde dış borçlanmaya giderek finanse etmiştir. Vergi gelirleri, giderlerin yüzde 10'unu karşılamış, iç borçlanma girişiminden devlet tahvili ile 18 milyon lira elde edilmiştir.³⁴

Osmanlı Hükümeti savaşla birlikte sermaye hareketlerinin denetimine gerek duymuş, ticaret odası ve bankaların istemi üzerine moratoryum³⁵ ilan ederek, iç ve dış borçların ödemesini ertelemiştir. Bu arada altın ihracatı yasaklanmış, savaşın son yıllarında kambiyo³⁶ denetimi uygulanarak

³⁰ Vedat Eldem, "Cihan Harbi'nin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Der: Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, s.396.

³¹ Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para (Kaime)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s.29-36.

³² İstimval: İdarenin olağanüstü ve geçici nitelikteki gereksinimlerinin karşılanması amacıyla özel mülkiyetteki taşınır malların bedel karşılığında mülkiyetinin veya kullanım hakkının idareye bırakılmasıdır. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 30. Basım, Aydın Kitabevi, Ankara, 2013, s.529.

³³ Başka bir kaynakta Alman Hükümetinin Osmanlı'ya verdiği borç ve kredilerin tutarı 235.056.344 Osmanlı lirası olarak belirtilmiştir. Bu miktarın, 148.581.400 lirası hazine bonusu olarak, geri kalanı ise Mark, altın gümüş ve Osmanlı kâğıt parası olarak ödenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.264.

³⁴ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995, s.22.

³⁵ Moratoryum: Ekonomik sebepler dolayısıyla borcun geri bırakılması veya ertelenmesidir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Orhan Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 1986, s.288.

³⁶ Kambiyo: Yabancı bir ülkedeki bir alacağın tahsili, bir borcun ödenmesi ya da bir yabancı ülkeden toplanan para ya da para yerine geçen taşınabilir değerlerin başka bir yere aktarılması için yapılan işlemin bedeli. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s.202.

servetlerin yurt dışına transferi önlenmiştir.³⁷ İlave olarak alınan kararlar kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır.³⁸

Bütün bu gelişmeler yanında, Osmanlı Hükümeti savaşın başında işleri tanzim etmek için bazı tedbirler almıştır. Bu çerçevede 24 Temmuz 1914 tarihinde alınan bir karar, yiyecek maddeleri ile canlı hayvan ihracatı durdurulmuştur.³⁹

Savaş boyunca Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de en önemli iktisadi politika sorunlarının başında şehirlerin ihtiyaçları ile iş tedarik ve dağıtımının adil olarak sağlanması gelmiştir. Tarımsal işgücünün silah altına alınması üretimi önemli ölçüde düşürmüştür. Ayrıca, bir milyona yakın bir askeri gücün gıda vb. ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışılması da şehirlere yönelik tedarik sürecini aksatmıştır. Ortaya çıkan asayişsizlik sonucu, karaborsa ve kaçakçılık artmış, artan fiyatlarla birlikte ekonomide enflasyonist bir döngü oluşmuştur.⁴⁰

Osmanlı Hükümeti tarafından 8 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'da oluşabilecek gıda sıkıntısına karşı Dâhiliye Nazırı, İstanbul Belediye Başkanı (Şehremini), Levazım-ı Umumiye Reisi ve Polis Müdürü Umumisinin katılımı ile bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda İstanbul'un gıda sıkıntısına karşı alınacak tedbirleri içeren bir beyanname kabul edilmiştir.⁴¹

Bu beyanname; harp sebebi ile uygulanan vergiler ve tedbirler yüzünden İstanbul'un gıda sıkıntısı çekmemesi için Dâhiliye Nazırının başkanlığında toplanan komisyonun bazı tedbirler aldığı açıklanmıştır. Bu kapsamda, askeri ihtiyaçlar için el konulan fırınların halka ekmek vermeye devam edeceği belirtilmiş, hiç kimsenin stokçuluk ve karaborsacılığa yeltenmemesi istenmiştir. Karaborsacılık yapanlar hakkında gecikmeden yasal işlem yapılacağı ve ilgili kişilerin şiddetle cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Bunun yanında, gıda fiyatlarında aşırı artışa sebep olmamak için komisyon tarafından hazırlanmış olan fiyatların geçerli olacağı karara

³⁷ Toprak, a.g.e., s.264.

³⁸ Boratav, a.g.e., s.22.

³⁹ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.39.

⁴⁰ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.169.

⁴¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, C.III, Kısım IV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.523.

bağlanmıştır. İlave olarak, ihtikâr yani karaborsa yapan fırıncıların derdest edilerek, tevkif edileceği ve ahaliye derhal ekmek verileceği belirtilmiştir.⁴²

Beyanname'de Yer Alan Bazı Ürünlere Ait Fiyatlar⁴³

Eşyanın Cinsi	Fiyatın Cinsi	Kuruş	Para
Yerli kırma buğday çuvalı 74 kilo	Lira yüzden	110	-
Anadolu Buğdayı	Lira yüzden	1	15
Anadolu Arpası	Lira yüzden	-	33
Saman beher kantarı 44 kıyyesi	Mecidiye yirmiden	15	-
Mercimek kıyye-i afki	Lira yüzden	1 1	30 35
Soğan kıyyesi (okka)	Mecidiye yirmiden	60 ile 63	
Sarımsak kıyyesi	Mecidiye yirmiden	1	30
Kesme şeker beher 44 kıyyesi	Lira yüzden	125	-
Mısır pirinci, Reşid	Lira yüzden	240	-
Nohut beher atik kıyyesi	Lira yüzden	1	30
Sade Yağ	Lira yüzden	15 ile 16	-

Birinci Dünya Harbi'nin başlaması ile birlikte Osmanlı piyasasındaki malların önemli bir kesimi ordu için ayrılmıştır. Sivil halkın tüketimine ayrılan pay ise zamanla daha da azalmıştır. Ülkenin denizden ablukaya alınması, demiryolu dış hatlarının İtilaf devletlerinin topraklarından geçmesi, savaş nedeniyle ülkelerin ihraç edebilecekleri besin maddelerini stok etmeleri Osmanlı dış ticaret ilişkilerini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu durum Osmanlı ülkesindeki günlük zorunlu tüketim maddelerinin kısa sürede karaborsaya düşmesine neden olmuştur. Bu sebeplerle, 8 Ağustos 1914 tarihinde bazı temel tüketim mallarının fiyatları sabitlenmiş olsa da, ülkenin içinde bulunduğu koşullar istifçilik, depoçuluk ve karaborsacılığı engelleyememiştir. Osmanlı topraklarında savaş koşullarında mal ve hizmetlere yönelik talep artışı ve üretimdeki düşüş, hızlı fiyat artışlarına neden olmuştur.

Savaşın seyri içerisinde Osmanlı Devleti tarafından dış borçlanma imkânı kalmamış, bu yüzden finansman için vergi oranlarını arttırmak ve yeni vergiler almak yoluna gidilmiştir. Savaş öncesinde vergi gelirlerinin önemli bir kısmı tarım kesiminden sağlanmıştır. Tarım kesiminden elde edilen vergi geliri Osmanlı gayri safi milli hasılasının % 12'sini oluşturmuştur.⁴⁴ Ancak savaş şartları içerisinde vergilere karşı tepkiler artmış, vergi

⁴² BOA, HR. MA, 1105/38, 1-3.

⁴³ BOA, HR. MA, 1105/38, 1-3.

⁴⁴ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1970, s.243-303.

hâsılatı azalmış ve yeterli gelir elde edilememiştir. Söz konusu durum yıllardır süren siyasi ve ekonomik sıkıntıların bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir olumsuz etken de savaş ile birlikte tarım ve sanayi kesiminde üretimin ciddi boyutlarda düşmesi, dış ticaretin daralmasıyla birlikte gümrük gelirlerinin azalması olmuştur.⁴⁵

Bütün bu koşullar içerisinde savaş döneminde para arzı dört kat artmış, mal ve hizmet arzındaki düşüş karşısında enflasyonist turmanış kaçınılmaz olmuştur. Bu arada psikolojik ve spekülâtif etmenler fiyat artışlarını sürekli körüklemiştir. Hem parasal genişleme hem de başkentin iaşesinde karşılaşılan güçlükler nedeniyle, fiyatlar özellikle savaşın son iki yılında büyük artışlar göstermiştir.⁴⁶ Öte yandan spekülâtif kazançlar özendirici boyutlara ulaşmış, ticaretle ilişkisi olsun olmasın, sağdan soldan üç beş kuruluş denkleştiren, parasını mala yatırmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucu piyasa mekanizması işlerliğini yitirerek, istifçilik, karaborsacılık yaygınlaşmış, mal darlığı da belirginleşmiştir. Neticede savaşın finansmanı ister emisyon, ister vergi ya da borçlanmayla gerçekleşsin, son kertede halkın sırtına yüklenmiştir.⁴⁷

4. Osmanlı Ülkesinin İaşe Problemi

1914 Ağustosunda Birinci Dünya Harbi başlarken, Osmanlı Ordusu seferber edilmiştir.⁴⁸ Bu kapsamda, taşıt araçlarının büyük çoğunluğu savaş sebebiyle orduya devredilmiş, limanlardaki yiyecek maddelerine el konarak ordunun her türlü ihtiyacına öncelik verilmiştir. İlgili süreç, Osmanlı topraklarında iaşe sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti bir tarım ülkesi olmasına karşın, temel tüketim maddesi olan unun önemli bir kısmı ithalat yoluyla karşılanıyordu. Ancak savaşın başlaması ile birlikte Romanya, Rusya ve Marsilya'dan harp sebebiyle un getirilememiştir. Bu durum önce İstanbul ardından ise diğer kentlerde un sıkıntısına yol açmıştır. Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası'nın seferberlik ilanından dört gün önce Şehremanetine yazdığı bir tezkerede dış ülkelerden İstanbul'a gelen un miktarının giderek azaldığı belirtilmiş ve ilgililer bu konuda uyarılmıştır. Nitekim Emanet'in yaptığı araştırma sonucu,

⁴⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Seçme Eserleri II, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.158.

⁴⁶ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.242.

⁴⁷ Toprak, a.g.e., s.266.

⁴⁸ Davud Kapucu, **Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri (1914-1918)**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019, s.62.

İstanbul'a ithal edilen un miktarının günde ortalama 25 bin çuval olduğu, savaşla birlikte bunun 8 bin çuvala düştüğü saptanmıştır.

Bu durum fiyatlar üzerinde etkisini göstermekte gecikmemiş, unun çuvalı 90 kuruştan, önce 140 kuruşa ve birkaç gün içerisinde de 300 kuruşa yükselmiştir. Piyasadaki un sıkıntısı fırıncılar, değirmenciler ve un tüccarlarını karşı karşıya getirmiştir. Un bulamayan fırıncı, değirmencinin insafsızlığından, değirmenci ise tüccarın istifçiliğinden yakınmaya başlamıştır.

İstanbul'da başlayan bu ekmek buhranı üzerine Babıâli'nin girişimi ile Dâhiliye Nazırı, İstanbul Valisi, Beyoğlu ile Üsküdar Mutasarrıfları ve Ticaret ve Sanayi Odası temsilcilerinden "Havaic-i Zaruriyye Komisyonu" kurulmuştur. Bu komisyon iâşe işleri ile uğraşacak, halkın ve ordunun temel tüketim maddelerini sağlayacaktır. Ayrıca komisyon, piyasada istif edilmiş maddeleri saptayacak ve gerektiğinde bunlara el koyarak fiyatların aşırı ölçüde yükselmesini önleyecektir.

Bu komisyonun kurulduğu sırada ayrıca "Encümeni Mahsus" adıyla bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul aracılığıyla İstanbul'un ekmek darlığı sorununa bir çözüm aranması kararlaştırılmıştır. Oluşturulan encümenin Ticaret ve Sanayi Odasındaki ilk oturumunda, narh sorunu görüşülmüş ve 5 Ağustos 1914 tarihinden geçerli olmak üzere unun çuvalı 110 kuruş ve ekmeğin kilosu 55 para olarak saptanmıştır.

Zahirecilerin bu fiyatları çok düşük bulması üzerine 12 Ağustos 1914 tarihinde ekmeğin fiyatına 5 para daha eklenerek bir kilo ekmek 60 paraya yükseltilmiştir. Ancak, bu fiyatı da yetersiz bulan zahireciler ellerindeki unu istif etmeye ve el altından yüksek fiyatla satmaya başlamıştır.

Öte yandan, seferberlik ilanı üzerine Anadolu demiryollarında bir ayı aşkın bir süre asker sevki yapıldığından, bu hatlarda buğday ve un taşımacılığı yapılamamıştır. Ayrıca, tüccarın elinde bulunan un stoklarının bir kısmına ordu tarafından el konması İstanbul'un ekmeklik un ihtiyacının karşılanabilmesini büyük ölçüde aksatmıştır.

Bu arada, diğer tüketim maddelerinin arzında da bir daralma görülmüş, ordunun talebini karşılamak için Tekâlifi Harbiye Komisyonları savaşın ilk aylarında, buğdayın yanı sıra tüccarın elindeki koyun, patates, fasulye, nohut, soğan, sadeyağ gibi maddelerin de yüzde 25'ine "Tekâlifi Harbiye" adı altında el koymuştur.⁴⁹ Bütün bu gelişmeler iâşe problemi ekseninde istifçilik, depoculuk ve karaborsa yoluyla fiyat artışlarına neden olmuştur.

⁴⁹ Toprak, a.g.e., s.268-269.

İaşe sorununun çözümünde Havayic-i Zaruriye Komisyonu başarılı olamamıştır. Birçok mal komisyonun görev yaptığı kısa süreçte piyasadan çekilmiş, üretici malına el konacağı korkusuyla ekimini sınırlamıştır.

Öte yandan, İttihatçı çevre İstanbul'un iaşesinin savaş gibi olağanüstü bir ortamda tüccar eline bırakılamayacağına kani olmuştur. Nitekim İstanbul'un iaşe talebine köklü bir çözüm getirmek amacıyla Şehremaneti, İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul Heyeti Merkeziyesi'nden Ekmekçiler Cemiyeti kâtabi İzzet Bey'in başkanlığında bir "ticari teşkilat" oluşturmuştur. Heyeti Mahsusa-i Ticariyye adını alan ve kısa sürede faaliyet alanını genişleterek darlığı çekilen diğer tüketim maddelerinin de ticaretine atılan bu örgütün denetimini İttihat ve Terakki Cemiyetinin İstanbul Murahhası Kemal Bey üstlenmiştir.⁵⁰

Savaşın ilk aylarında ekmek dışında şeker, gaz ve tuza narh konmuş, Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye İstanbul halkına buğdayın yanı sıra şeker, gaz, bulgur, zeytin gibi diğer temel tüketim maddelerini de sağlamaya girişmiştir.

Karadeniz'de Osmanlı Rus çatışması duyulur duyulmaz şekerin fiyatı 24 saat içerisinde 3.5 kuruştan 10 kuruşa yükselmiştir. Bu oranda bir fiyat artışı karşısında Şehremini Cemil Bey, fiyat denetimine taraftar olmamasına karşın, narha başvurmak zorunda kalmış, şekerin perakende satış fiyatını okkası 5 kuruş olarak saptamıştır. Ancak, şekere narh konması üzerine tüccar elindeki malı saklayarak el altından yüksek fiyatla satmaya başlamıştır. Bunun üzerine narh yönteminin bir yarar sağlamadığını gören Şehremaneti, tüccara İstanbul'a getireceği şekerin yarısını serbestçe satmasına izin vereceğini bildirmiştir. Bu amaçla Emanet'ten iki kişi ile Sirkeci Polis Komiseri ve Bakkalcılar Cemiyeti kâtabinden oluşan bir komisyon kurulmuştur.

Ancak tüccar, şeker bedelini peşin ödeyememesi nedeniyle bakkal esnafıyla iş görmeye yanaşmamıştır. Bunun üzerine Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye araya girmiş, tüccardan şekeri peşin alarak esnafa veresiye dağıtmayı kararlaştırmıştır. Böylece, Şubat 1915'e kadar Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye, Sirkeci'ye gelen ve kentin payına düşen şekeri bedelini peşin ödeyerek depolamış, Esnaf Cemiyeti aracılığıyla peyderpey bakkallara dağıtmıştır. Ancak, İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girişiyse bu olanaktan da yoksun kalınmış, şeker ithal edilememesi üzerine piyasada şeker fiyatının çuvalı 10 liraya kadar yükselmiştir.

Bu sırada hükümetin yürürlüğe koyduğu geçici bir yasa ile Şehremaneti tüccarın ve esnafın elindeki şekere el koyarak saptanan fiyat üzerinden satın

⁵⁰ **Tanin**, "İaşe Meselesi", 7 Teşrin-i evvel 1332, s.2.

almaya yetkili kılınmıştır. Böylece şekerin serbest satışı yasaklanmış, tüccardan elindeki şeker için beyanname istenmiştir. Ardından Şehremaneti şekerini karneye bağlamış, esnaf aracılığıyla kıyyesi 8.5 kuruştan nüfus başına 80 dirhem şeker dağıtımına başlanmıştır.

Ancak, Babıâli'nin geçici olarak çıkardığı şeker mevzuatının Mebusan Meclisi'nden geçmemesi üzerine Şehremaneti karneye şeker dağıtımına son vermek zorunda kalmıştır. Satışının serbest bırakılmasının ardından piyasada şekerin kıyyesi 70 kuruşa kadar yükselmiştir.⁵¹

Aynı dönemde İzzet Bey'in girişimleri sonucu, Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye'nin Anadolu'da tahıl merkezleri ile bağlantısı kurulmuş ve ilk iş olarak İstanbul'a günde 20 vagon üzerinden toplam 3600 vagon buğday sevki için Konya tüccarıyla anlaşılmiştir. Ardından Ankara, Eskişehir, Ereğli, Karaman gibi yörelerde de benzer akitlere gidilmiştir.

Ekim 1914'ten itibaren bir yıl süreyle İstanbul'un iâşesi için alım satım işlemleri Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye tarafından yürütülmüş, Anadolu'dan satın alınıp getirilen buğday İstanbul'daki değirmenlerde öğütülerek Ekmekçiler Cemiyeti aracılığıyla fırınlara dağıtılmıştır. Ekim 1915'te iâşeye ilişkin alım satım işlerini, sermayesini kısmen Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye'nin sağladığı Anadolu Milli Mahsulât Osmanlı Anonim Şirketi devralmıştır.

23 Eylül 1915 günü İstanbul'da 20 yıl süre ile kurulan Anadolu Milli Mahsulât Osmanlı Anonim Şirketi Kemal Bey'in önderliğinde gerçekleştirilen milli şirketlerin ilkinin oluşturmuştur. Konya, Ankara, Bağdat demiryolu güzergâhında üretilen tahıl, tiftik, koyun, yapağı, yün, deri, afyon ve benzeri ürünlerin alım satımıyla uğraşan, bu mallar üzerinde komisyonculuk yapan şirket, savaş yıllarında büyük kazanç sağlamıştır. Anadolu Milli Mahsulât Osmanlı Anonim Şirketi, İstanbul'un iâşe işini Şubat 1916 başına kadar sürdürmüş, bu tarihte sözleşmesinin sona ermesi üzerine görevi Şehremanetine devretmiştir.

Bu arada, Cemil (Topuzlu) Bey'in istifası üzerine Şehremaneti'ne getirilen İsmet Bey, Dâhiliye Nezareti'nin de onayını alarak İstanbul'daki değirmenlere el koymuş, buğday öğütme işini Şehremaneti bünyesinde oluşturulan Tahniye İdaresi'ne vermiştir.⁵²

Olağanüstü harp koşullarında, Şehremaneti ve taşradaki belediyeler tarafından iâşe işi yürütülemediği ve kentler giderek açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu gelişmeler üzerine Babıâli, ülke çapında iâşe örgütleri

⁵¹ Toprak, a.g.e., s.273-274.

⁵² Osman Nuri, *İstanbul Şehremaneti*, Şehremaneti Matbaası, İstanbul, 1927, s.430.

kurulmadan ve etkin bir dağıtım şebekesi oluşturulmadan iâşe sorununun üstesinden gelinemeyeceğini görmüştür. Bu kapsamda Osmanlı Hükümeti, Alman iâşe örgütünü örnek alarak benzer bir örgütlenmeye girişmiş, merkez ve taşra iâşe heyetlerini oluşturarak başına Almanya Devlet Tahıl Örgütü kurucularından Hugo Meyer'i getirmiştir.⁵³

23 Temmuz 1916 tarihli İâşe Kanunu Muvakkatı'yla Osmanlı topraklarının iâşe bölgelerine ayrılacağı kaydedilmiş, bir bölgeden diğerine yiyecek maddesi gönderilmesi yasaklanmıştır. Aynı geçici yasayla Dahiliye Nazırının başkanlığında, Harbiye Nezareti Umumi Levazımat Reisi, Maliye ve Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarları, Ziraat Bankası Umum Müdürü ile Dahiliye Nazırı'nın uygun göreceği iki kişiden oluşan bir Merkez İâşe Heyeti oluşturulmuştur. 3 milyon liralık bir ödeneği olan bu heyet iâşe kapsamına giren her türlü yiyecek maddesinin alım satımı ile yetkili kılınmıştır.

İlgili yasa kapsamında Osmanlı toprakları üç bölgeye ayrılmıştır. Birinci bölgeye dâhil olan İstanbul, Edirne, Hüdavendiğar, Konya, Ankara, Aydın, Kastamonu vilayetleriyle Bolu, Çatalca, Kale-i Sultaniyye, Karasi, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Karahisar, Niğde, Menteşe ve Antalya livalarında buğday, un, arpa, mısır, akdarı, yulaf, çavdar ve burçak ancak İâşe Heyeti'nin vesikasını taşıyan "Mübayaa Vekillikleri" tarafından satın alınabilecekti. Birinci İâşe Bölgesi başkanlığına İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul Murahhası Kemal Bey getirilmiştir.

İkinci bölgenin içerdiği Suriye, Beyrut, Adana vilayetleriyle, Halep, Kudüs-ü Şerif, Cebel-i Lübnan ve İçel livalarında yöredeki en yüksek mülki memurun yukarıda belirtilen tahılın alım işlemlerini yürütmesi kararlaştırılmıştır.

Her iki bölgenin dışında kalan yöreler üçüncü bölgeyi oluşturmuştur. Bu bölgede tahıl alım satımı serbest bırakılmıştır. Ancak, gerekli görüldüğü taktirde bu bölgenin de iâşe yasası kapsamına alınabileceği belirtilmiştir.

Merkez İâşe Heyeti, narh yoluyla piyasaya doğrudan müdahaleden kaçınmış, temel tüketim maddelerinin karneye bağlanmasının fiyat artışını önleyeceğini savunmuştur. Ancak, ilkesel olarak narha karşı tavır alınmışsa da temel tüketim maddesi ekmek için narh uygulamak zorunda kalınmış, 14 Ekim 1916 tarihinde büyük kentlerde azami ekmek fiyatları saptanmıştır. Merkez İâşe heyeti ekmeğin okkasını İstanbul, Ankara ve Konya'da 2 kuruş, Bursa ve İzmir'de 2.5 kuruş, Trakya yöresinde 3 kuruş olarak belirlemiştir.⁵⁴

⁵³ **Tasvir-i Efkâr**, "Sadrazam Paşa Hazretlerinin İâşe Meselesi hakkındaki Beyanâtı", 21 Şubat 1917, s.1.

⁵⁴ Toprak, a.g.e., s.280-286.

Alınan tedbirlere rağmen karaborsanın önu Osmanlı ülkesinde alınamamıştır. Bu yüzden Akka Belediyesi 10 Mart 1917 tarihi itibariyle şehirde zaruri tüketim mallarında narh uygulamaya başladığını Osmanlı Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir.⁵⁵

Narh uygulamasından kaçınma ilkesi uzun sürmemiş, 1917 Nisan ayında İstanbul'da Şehremaneti'nin, taşrada ise belediyelerin belli başlı besin maddelerine ve diğer zorunlu tüketim ürünlerine azami fiyat koyabilecekleri ve gerektiğinde bu fiyat üzerinden satın alıp dağıtımaya gidebilecekleri bir yasa ile belirlenmiştir. Öte yandan, üç bölgeyi İaşe örgütünün yetersiz kalışı üzerine, 12 Nisan 1917 tarihli bir nizamname ile iaşe bölgeleri yeniden düzenlenmiş, Osmanlı toprakları bu kez beş bölgeye ayrılmıştır.⁵⁶

1917 ortalarına gelindiğinde, savaşın başından beri değişik örgütlenme biçimleri denenmesine karşın iaşe, Babıâli'nin temel sorunlarından biri olmaya devam etmiştir. İaşe sorununun merkez ve taşra iaşe heyetlerince çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine 18 Ağustos 1917 tarihli bir kararname ile görev tüm taşıt araçlarını elinde bulunduran Harbiye Nezaretine verilmiştir. Alınan karar kapsamında Harbiye Nezaretine bağlı bir İaşe Umum Müdürlüğü oluşturulmuştur.⁵⁷ Bu kararnameyle seferberlik süresince ordu, kurumlar ve ihtiyacı olan yöreler halkının iaşesinin Harbiye Nezareti tarafından üstlenilmesi karara bağlanmıştır.⁵⁸

1918 yılının yaz aylarında iaşe sorunu ile başa çıkılmadığından fiyatlar yükselmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Temmuz 1918'de İaşe Umum Müdürlüğü, İaşe Nezaretine dönüştürülmüştür. Yeni kurulan İaşe Nezaretine, İttihat ve Terakki Fırkası İstanbul Murahhası Kemal Bey getirilmiştir. Nezaretin; ordunun, yoksul halkın ve devlet memurlarının iaşesi için gerekli besin maddelerinin sağlanması ve fiyat artışlarının önlenmesi amacıyla görev yapması kararlaştırılmıştır.⁵⁹

30 Temmuz 1918 tarihli İaşe Nezareti hakkındaki kararname ile bakanlığın amacına yönelik her türlü alım satım işlemlerinde bulunabileceği, gerekli gördüğü alanlarda devlet adına sınaî işletmeler kurarak, doğrudan üretime girişebileceği kaydedilmiştir. Bu nedenle İaşe Nezaretine beş milyon

⁵⁵ BOA, DH.İ.UM.EK., 00029, 00036, 001-001; BOA, DH.İ.UM.EK., 00029, 00036, 001-002.

⁵⁶ Toprak, a.g.e., s.287.

⁵⁷ **Düster**, "İaşe-i Umumiye Kararnamesi", 18 Ağustos 1333, II. Tertip, 9. Cilt, s.708-710.

⁵⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, 3. Cilt, 4. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1967, s.537-538.

⁵⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndaki Ekonomik Düzenlemeleri İçinde İaşe Nezareti ve Kara Kemal Bey'in Yeri", **XII. Türk Tarih Kongresi**, C.III., TTK, Ankara, 1990, s.1170.

liralık bir ödenek ayrılmıştır. İaşe Nezareti yapacağı faaliyetleri yürütebilmek için yurt çapında bir örgüt ağı oluşturmuş ve belli başlı kentlerde İaşe Müdürlükleri kurmuştur. İaşe Nezareti kurulduktan sonra Kemal Bey, ilk planda spekülasyon ortamında güç durumda kalan sabit gelirli memurun ihtiyaçlarını karşılamayı planlamıştır. Bu kapsamda, savaş nedeniyle yoksullaşan bu kesime erzak dağıtımına gidilmiş, elbise, ayakkabı ve benzeri ihtiyaçları karşılanmıştır. İaşe Nezareti ayrıca, fakara ve muhtaç halka aşevleri açmak suretiyle ucuz ve parasız yemek dağıtmıştır. Bu kapsamda nezaret 25 kadar aşhane açmıştır.

Mütarekenin ilanından sonra ülke sınırlarının açılması sebebiyle iaşe işlerinin bir bakanlık düzeyinde yürütülmesine gerek olmadığı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda 20 Ocak 1919 tarihinde yayımlanan bir kararname ile İaşe Nezareti kaldırılmış, vilayetlerdeki iaşe müdüriyetleri lağvedilmiştir. İaşe işleri eskiden olduğu gibi Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı İaşe Umum Müdürlüğüne devredilmiştir.⁶⁰

5. Osmanlı Hükümeti'nin Karaborsa ile Mücadelesi

Osmanlı ülkesindeki iaşe sorununun ortadan kaldırılamamasının en önemli nedenlerinden biri spekülatif girişimlerin savaş ortamında önemli bir kazanç kapısı oluşturmasından kaynaklanmıştır. Osmanlı Hükümeti birçok mala narh koymasına karşın, karaborsanın öntü alınmamış, kıtlığı çekilen her türlü mal el altından yüksek fiyatla bazı kişi ve gruplar tarafından satılır olmuştur. Kökten önlemler almaksızın yaşam pahalılığının önlenemeyeceğini gören Osmanlı Hükümeti, Mayıs 1917 sonlarına doğru spekülasyon ve istifçilikle resmen mücadeleye girişmiştir. Bu kapsamda İstanbul Polis Müdürlüğü ilk iş olarak İstanbul Çakmakçılar'da bulunan Abud Efendi Hanı'nı basmış, spekülatif girişimlerde bulunan, o günün deyimiyile "hava oyunu oynayan" iki yüzün üzerinde tüccarı tutuklayarak Ceza Kanunu'nun 239'uncu maddesi gereğince yargılanmalarını sağlamıştır.⁶¹

Abud Han Baskını'nın ardından, savaş durumundan istifade ile temel ihtiyaç maddelerini tek elde toplamak suretiyle karaborsacılık yaparak fiyatların artmasına sebep olanların engellenmesi amacıyla 24 Mayıs 1917 tarihinde "İhtikârın Men-i Hakkında" bir kanun çıkarılmıştır.⁶² Ayrıca, spekülasyonla mücadeleyi yürütmek üzere, Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın başkanlığında, Mebusan Meclisi Reis Vekili Hüseyin Cahit Bey, Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşaviri Osman Bey ve İttihat ve Terakki

⁶⁰ Toprak, **a.g.e.**, s.308-311.

⁶¹ **Sabah**, "İhtikâr Mücadelesi Başladı.", 22 Mayıs 1917, s.3.

⁶² **BOA**, MV., 00247, 000047, 001-001.; **BOA**, MV. 00247, 000047, 001-002.

Cemiyeti Merkez üyelerinden Doktor Nazım ve Resuhi Beylerden oluşan Men-i İhtikâr Heyeti kurulmuştur.⁶³ Oluşturulan Heyet yayımladığı beyannamede; savaş nedeniyle üretimde meydana gelen düşüş, ulaşım güçlükleri, ücret artışları gibi nedenlerle oluşan fiyat artışlarının normal olduğunu ancak, insafsız muhtekirlere istifçiliğe giderek, yapay fiyat artışlarına yol açtıklarını, bir gün içerisinde bile mal fiyatlarında birkaç kez artış meydana geldiğini, bu gelişmelerin haydutluk, eşkıyalık ve vatana ihanet olduğunu belirtmiştir.⁶⁴

Bu gelişmelerin soygunculuktan farksız olduğunu belirten Men-i İhtikâr Heyeti, savaş öncesi 1 liraya satılan potinin 1917 Mayısında 9 liraya, 60 paraya satılan basmanın 30 kuruşa, 4 kuruşa pazarlanan patiskanın 65 kuruşa fırladığını ifade etmiş, savaş sırasında kişisel çıkar uğruna mal fiyatlarını bu ölçüde yükseltmenin vatana ihanetten başka bir şey olmadığını aktarmıştır.⁶⁵ Oluşturulan Men-i İhtikâr Heyeti, satışları toptan ve perakende olarak tayin etmeye, toptan satışlar için belli yerleri belirlemeye, perakende satışlarda eşya üzerine etiket koymayı zorunlu kılmaya ve gerekirse perakende satılacak eşyanın azami fiyatını belirlemeye yetkili kılınmıştır. Spekülatif işlemlerden doğacak suçların sivil yargı mercilerinde bakılmayacağını, doğrudan sıkıyönetim mahkemelerine götürüleceğini öngören geçici yasa, Ticaret Kanunu'nu geçici olarak yürürlükten kaldırmıştır. Ayrıca yasal düzenleme kapsamında, spekülasyon ve istifçilik yapanların mallarına el konacağı, bunun yanı sıra, muhtekirlere 3 aydan 3 yıla kadar hapis ve 100 liradan 5.000 liraya kadar para cezası verileceği belirtilmiştir.⁶⁶ İlave olarak, elinde Men-i İhtikâr Heyeti tarafından listesi ilan olunan malları bulunduran, ya da bu malları başkası adına saklayan kişi, malın miktar ve türünü Heyet'e bildirmekle yükümlü kılınmıştır.⁶⁷

⁶³ **Tanin**, "İhtikâr Aleyhinde Mücadele: İhtikâr Heyeti", 27 Mayıs 1917, s.3.

⁶⁴ **BOA**, DH. İ.UM, 43/14, 1336, S. 18.

⁶⁵ **Düstur**, "İhtikârın Men-i Hakkında Kanunu Muvakkat, 24 Mayıs 1333, II. Tertip, 9. Cilt, s.687-689.

⁶⁶ **BOA**, MV. 00247, 000047, 002-001.; **BOA**, MV. 00247, 000047, 003-001 (1).; **BOA**, MV, 00247, 000047, 003-001.; **BOA**, MV. 00247, 000047, 004-001.

⁶⁷ Eldem, **a.g.e.**, s.73-74.

İstanbul'da Yıllık Perakende Fiyat Artışlarını Gösteren Grafik⁶⁸

	1914	1915	1916	1917	1918
Un	1.75	2.3	12	30	45
Makarna	3.0	4.5	24	65	92
Pirinç	3.0	5.0	20	45	92
Şeker (Serbest)	3.0	7.5	30	112	195
Kahve	12.0	25.0	110	300	800
Çay	60	120	250	400	500
Soğan	0.5	1.0	4	8	15
Fasulye	4.0	7.0	15	40	65
Patates	1.0	1.6	3	14	27
Süt	2.0	3.5	7	15	45
Peynir, Kaşar	12.0	20.0	40	100	210
Sadeyağ	10.0	18	30	85	170
Tereyağı	20.0	50.0	90	155	350
Zeytinyağı	8.0	14.5	25	88	160
Yumurta (adet)	0.5	0.8	1.2	3	6
Koyun eti	7.0	8.5	16	35	125

İstanbul'daki 1914 yılı ile 1918 yılı arasındaki yıllık perakende fiyat artışlarını gösteren yukarıdaki grafik, ürünlerde yaklaşık olarak ortalama % 1300 civarında artış olduğunu göstermektedir. Bu durum, Osmanlı ülkesinde savaş koşullarında yüksek oranda fahiş fiyat artışı olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, Osmanlı parasının yaşadığı değer kaybı ile ülkedeki hiperenflasyonu da gözler önüne sermektedir.

Men-i İhtikâr Heyeti, faaliyete geçer geçmez ilk iş olarak dükkân cemakanlarında teşhir edilen ya da içeride bulunan malların tümü için etiket koyma yükümlülüğü getirmiştir. Ayrıca, tüccar ve esnaftan elinde patiska ve benzeri, çuha, ve diğer yünlü kumaş türü, kadın, erkek, çocuk ayakkabısı, kösele ve deri bulunduran herkesin en geç on iki güne kadar bu malların miktarlarını, kendisine kaç mâl olduğunu, kaç satacağını, kimden ve ne zaman satın aldığını Heyet'e bildirmesi istenmiştir. Diğer taraftan, Heyet'in beyannamesinde yer alan malların İstanbul dışına çıkarılması yasaklanmıştır.⁶⁹

Farklı amaçlarla kurulmuş olmasına karşın, Men-i İhtikâr Heyeti ile İaşe Heyeti'nin görevleri çakışmıştır. Bu soruna çözüm bulmak amacıyla

⁶⁸ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.50-51.

⁶⁹ **Sabah**, "İhtikârın Men'i: Men-i İhtikâr Komisyonu'nun Beyannamesi", 27 Mayıs 1917, s.1-2.

Sadrazam Talat Paşa'nın başkanlığında ortak bir toplantı yapılarak, görev dağılımına gidilmiştir. Bu toplantıda alınan karara göre; Men-i İhtikâr Heyetinin, İlaşe Heyetinin uğraş alanı dışında kalan temel tüketim maddeleri ile ilgilenmesi uygun görülmüştür. Bundan böyle İlaşe Heyeti; şeker, gaz, sabun, soda ve yiyecek maddelerine narh koyacak, Men-i İhtikâr Heyeti ise kahve ve çay dâhil olmak üzere diğer malların fiyatlarını belirlemekle görevli olacaktır.

Men-i İhtikâr Heyeti tarafından ilk narh kibrite konmuş, onu fes ve kahve izlemiştir. Ardından limon tuzu, mum, ecza, kalay ve çakmak taşı narha tabi tutulmuştur. Heyet, basma, patiska, gibi malları ayrı ayrı narha tabi tutmuş, bunlar için vesika çıkarmıştır. Puldan bir parça büyük ve üzerinde "Men-i İhtikâr Basma Vesikası" yazılı bu belgelerin satış sonrası dükkân sahiplerince saklanması ve müfettişler tarafından istendiğinde gösterilmesi istenmiştir. Men-i İhtikâr Heyeti yayınladığı bir başka genelge ile kösele, deri ve çivi fiyatlarının düşürüldüğünü belirterek, kunduracı ve eskicilere ihtarda bulunmuş, haklarında haklı şikâyet vaki olursa, ilgili kişilerin şiddetle cezalandırılacağını ifade etmiştir.

Men-i İhtikâr Heyetinin spekülasyona karşı giriştiği mücadele sadece İstanbul'u kapsadığı için, karaborsacı tüccar faaliyet alanını taşraya kaydırmıştır. Bunun üzerine İstanbul'un ardından diğer vilayetlerde de spekülasyonla mücadeleye girişilmiştir. Bu kapsamda, taşrada belediye meclisleri tarafından temel tüketim maddelerine narh konmuştur. Ancak, spekülasyonun kaynağını yanlış yerde arayan ve esnafı hapse atarak ya da sürgüne göndererek çözüm bulduğunu zanneden belediyeler, yüksek oranlı enflasyonu önleyememişlerdir.

Alınan tedbirlere rağmen Men-i İhtikâr Heyetinin faaliyette bulunduğu ilk altı ay içerisinde fiyat artış hızı düşeceğine artmıştır. Ocak 1917'den Haziran 1917'ye kadar tüketici geçinme endeksi 405 puandan 670 puana yükselerek 265 puanlık bir artış gösterirken, Heyet'in faaliyete geçtiği Haziran ayından 1918 başına kadar 670 puandan 1645 puana ulaşmış, böylece 975 puanlık bir artış gözlenmiştir.⁷⁰

İstanbul dışında da dönem içerisinde karaborsaya karşı bazı tedbirler alınmıştır. Örneğin Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) halkın et, yağ, zeytin ve sebze gibi tüketim mallarında aşırı fiyat artışı oluşunca belediye tarafından 28 Haziran 1917 tarihinden geçerli olmak üzere narh uygulanmaya başlanmıştır. Ancak üreticilerin bir kısmı mallarını belirlenen narh üzerinden satmamak için aralarında ittifak ederek tekel oluşturmuş, piyasaya erzak ve eşyayı arz

⁷⁰ Toprak, a.g.e., s.294-302.

etmeyip, mahalli ihtiyacı karşılamamıştır. Bu satıcıların bir kısmı, yasağa rağmen ellerindeki eşya ve erzakı, kayıklar vasıtasıyla İstanbul'da irtibat kurdukları alım gücü yüksek müşterilerine yüksek fiyattan satma yoluna gitmiştir.⁷¹

Alınan tedbirlere karşın İstanbul'da iase problemleri devam etmiş, karaborsanın önüne geçilememiştir. Temmuz 1918 tarihli gazete haberlerinde bayram gelmesine karşın, satıcıların fırsatçılıkları nedeniyle et fiyatlarında müdahale gerektirecek oranda yükselişlerin olduğu belirtilmiştir.⁷² Benzer şekilde süt ve yumurta dışında genel olarak fiyat düzeyinin yüksek olduğu ifade edilmiştir.⁷³

31 Ağustos 1918 tarihli Vakit gazetesinde başyazar Ahmet Emin Bey, hükümetin mal kıtlığını gidermek için ihracata ilişkin yasaklama kararının etkisiz kaldığını ifade etmiştir. Aynı zamanda ithalatın kısıtlanamaması sonucunda altın çıkışının arttığı ve liranın değerinde kayıpların ortaya çıktığı, zengin kişilerin istediği malları dışarıdan satın alabildikleri belirtilmiştir. Ayrıca, şeker gibi ürünlerin karaborsaya düştüğü ve fiyatlarda önemli artışlar olduğu ifade edilmiştir.⁷⁴

Mütareke sonrasında 14 Kasım 1918 tarihinde yayımlanan Vakit gazetesinde, savaş son bulmasına rağmen piyasada olumlu ekonomik beklentilerin gerçekleşmediği, mal piyasasında canlılığın olmadığı, depolanan malların satılmaya başlanması ile piyasada bir kargaşanın hüküm sürdüğü ve bu bağlamda fiyat rapor etmenin imkânsız olduğu ifade edilmiştir.⁷⁵

Ayrıca, savaş koşullarında kömür temini ve satışı da problem olmuştur. Kömürün; vapur, tren, değirmen, fabrika, elektrik aydınlatması gibi alanlarda kullanılması, yokluğunun ihtikâr konusu olmasına yol açmıştır.⁷⁶ Kömür yokluğu ve şiddetli kış şartları Anadolu'dan İstanbul'a zahire nakliyatını sekteye uğratmıştır.⁷⁷ Yaşanan sıkıntılar ve yerel kamu hizmetlerinin çökmesi üzerine Osmanlı Hükümeti, kömür sorununu aşmak amacıyla 22 Kasım 1918 tarihinde bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda; 10 gün içerisinde probleme bir çözüm bulunulacağı, dış piyasadan sağlanamayan kömürün iç piyasadan karşılanacağı belirtilmiştir.⁷⁸ Alınan karara rağmen kömür teminindeki sıkıntılar,

⁷¹ BOA, DH.İ.UM.EK., 38/35, 1335, Za.20.

⁷² Tasvir-i Efkar, "Et Fiyatı", 17 Temmuz 1918, s.2.

⁷³ Tasvir-i Efkar, "Haftalık Piyasa Ahvali", 20 Temmuz 1918, s.2.

⁷⁴ Vakit, Ahmet Emin, "İhracat ve İthalat Muameleleri", 31 Ağustos 1918, s.1.

⁷⁵ Vakit, "Piyasa", 14 Kasım 1918, s.2.

⁷⁶ BOA, MV. 213/72.

⁷⁷ İkdâm, 2 Kanun-ı evvel 1334 (2 Aralık 1918), No: 7833.

⁷⁸ Sabah, 23 Teşrin-i sâni 1334 (23 Kasım 1918), No: 10423.

kaçakçılar ve karaborsacıların bu süreçten yararlanmasına ve fahiş fiyatla mal satmasına ortam hazırlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Hükümet, 2 Ocak 1919 tarihli toplantısında bir kararname hazırlayarak; kömür bhranı ortadan kalkıncaya kadar, kömür sahibi ve tacirlerin hükümetten vesika almadan bir yerden diğerine mal nakletmelerini yasaklamıştır.⁷⁹

İstanbul'da yaşanan zahire kıtlığı, kaçakçılığa sebep olmuştur. Bu bağlamda, çeşitli yollarla İstanbul'a getirilen zahire fahiş fiyattan piyasaya sürüldüğünden ihtikâr ortamını arttırmıştır. Özellikle Ereğli ve Zonguldak'tan kömür getiren vapurlara yüklenen zahire, kaçak olarak İstanbul'a sokulmuştur. Hükümet bu duruma engel olmak için İstanbul'a kömür getiren vapurlarda yaptığı aramada ele geçirdiği zahireye el koymaya başlamıştır.⁸⁰ Zahire kaçakçılığının önüne geçmek isteyen hükümet, harp esnasında, sevk ve ihracı yasak olan her nev'i ekmeçlik ve yemeklik zahirenin vapur ve trenlere kaçak olarak yüklenip İstanbul'a sevk edilmesine meydan verilmeyeceğini, bunu yapanların cezalandırılacağını ilan etmiştir.⁸¹ Bu sebeple denizyolu ile Karadeniz'den ve demiryolu ile Kartal ve Pendik İstasyonları üzerinden İstanbul'a kaçak yollardan getirilen zahireye müsadere uygulanmıştır.⁸²

23 Kasım 1918 tarihli Vakit gazetesinde, Çanakkale Boğazının ticarete açılmasına karşın, gemilerin henüz serbest şekilde hareketlerinin mümkün olmamasından dolayı mal ithalatının düşük kaldığı, bu yüzden buğday gibi malların fiyatlarında yüzde yüze varan artışlar yaşandığı belirtilmiştir.⁸³ Ayrıca, savaş öncesine göre hayat pahalılığı, İstanbul'da 1918 yılında 15 misline çıkmıştır.⁸⁴

Karaborsanın hızla yaygınlaşması ve pahalılığın artması temel tüketim maddelerindeki sahtekârlığı da arttırmıştır. Bu kapsamda kamuoyunda ve İstanbul gazetelerinde, iaşe işlerinde yolsuzluklar yapıldığına dair rivayetler çıkmıştır.⁸⁵ Hükümet bunun üzerine haberleri tekzip ederek, ekmeçlik una; bakla unu, süpürge tohumu, mısır, toprak gibi yabancı maddeler kattıkları iddia edilen fırıncıların cezalandırılacaklarını ilan etmiştir.⁸⁶

Osmanlı Hükümeti yaşanan gelişmeler ve halkın kötü durumu üzerine 25 Kasım 1918 tarihinde, nüfus başına vesika ile verilen ekmeğin ölçüsüne

⁷⁹ **Takvim-i Vekâyi**, 8 Kanun-ı sâni 1335 (8 Ocak 1919), No: 3440.

⁸⁰ **BOA**, DH.İ.UM. 27/14.

⁸¹ **BOA**, DH.İ. UM. EK. 20/81.

⁸² **BOA**, DH.İ. UM. EK. 19/30.

⁸³ **Vakit**, "Kömür Bhranı", 23 Kasım 1918, s.2.

⁸⁴ Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, s.130-131.

⁸⁵ **MMZC**. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi), D.3, İ.5, C.1, s.187.

⁸⁶ **İkdam**, 24 Teşrin-i sâni 1334 (24 Kasım 1918), No: 7825.

uygun olarak, İaşe ambarlarındaki patatesin ekmek yerine temel gıda maddesi olarak halka dağıtılmasına karar vermiştir.⁸⁷

İhtikârın etkisi savaştan sonra mütareke döneminde de devam etmiştir. Osmanlı Hükümeti devam eden ihtikâr ortamını ortadan kaldırmak, piyasayı düzenlemek ve fiyatları aşağı çekmek için sermayesi Fransız ve Amerikan müteşebbisler tarafından sağlanan ve işletilen dükkânlar (satış barakaları) açtırmıştır. Piyasada ihtikârı ortadan kaldırmayı ve fiyatları aşağı çekmeyi hedefleyen bu politikada, barakalarda satılan ürünlerin satışı piyasa fiyatının çok altında, maliyete eklenen çok az bir kârla belirlenmiştir.⁸⁸

6. Birinci Dünya Harbi Sırasında Dünya’da Karaborsa

Birinci Dünya Harbi sırasında Osmanlı ülkesinde meydana gelen bu hızlı fiyat artışının diğer ülkelere de değişik şekillerde yansımaları olmuştur. Örneğin 1913 ile 1919 yılları arasında toptan eşya fiyat ortalamaları İngiltere’de % 155, Fransa’da % 256, İtalya da % 266, Almanya’da % 315, Hollanda da % 204, İsveç’te % 230, Japonya’da % 136, ABD’de ise % 106 olmuştur.⁸⁹

Savaş sırasında dünyada temel tüketim maddelerinin fiyatları olabildiğince artmıştır. Fransa’da, 1914 yılının Ağustos ayında et fiyatı 100 Frank iken, savaşla birlikte 144 Frank’a yükselmiştir. İngiltere’de ise temel tüketim maddelerinde % 200’e varan artışlar olmuştur.⁹⁰ Almanya’da savaşın başından itibaren yetkililer, çeşitli malların yurt içi fiyatını ve dağıtımını tüketicilerin yararına kontrol etmek için benzeri görülmemiş kararlar almıştır. Bu kapsamda Federal Konsey, Kasım 1914’te ekmek üretim koşullarını belirleyerek, özellikle yoksul tüketicileri korumak için patatese toptan fiyat tavanı koymuştur. 1916’ya kadar sivil ve askeri yetkililer, tüketicilerin gıdaya erişimini iyileştirmeyi amaçlayan tedbirler almıştır. Bu kapsamda Alman yetkililer, Savaş Bakanlığı’nın himayesinde bir Savaş Gıda Ofisi’nin kurulması da dâhil olmak üzere birçok tedbiri hayata geçirmiştir. Aynı dönemde fiyat kontrolleri, neredeyse tüm gıda maddeleri, kömür ve diğer yakıtlar için uygulanmıştır.⁹¹ Bu sırada Almanya’da 1916-1917 kışında patates nakliyatı

⁸⁷ BOA. MV. 213/29.

⁸⁸ Arzu Terzi, “Mütareke Dönemi İstanbul’unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Barakalarının Açılması)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 6. Sayı, Yıl: 3/2004, s.84-107.

⁸⁹ Zafer Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.234-235.

⁹⁰ Alev Gözcü, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, XVI, (2016-Bahar), s.133-169.

⁹¹ J. Davis Belinda, *Home Fires Burning: Food, Politics and Everyday Life in World War I Berlin*, The University of North Carolina Press, 2000, s.114-136.

yapılamamış ve iâşe sorunu yaşanmıştır.⁹² Bütün bu örnekler Almanya'da savaş ekonomisine bağılı olarak tedbirler alındığını göstermektedir.

Harp Yıllarında Dünya'da Toptan Eşya Fiyatlarında Meydana Gelen Değişim Ortalamaları⁹³

S.No.	Ülke	Artış Oranı
1.	İngiltere	155
2.	Fransa	256
3.	İtalya	266
4.	Almanya	315
5.	Hollanda	204
6.	İngiltere	155
7.	İsveç	230
8.	Japonya	136
9.	ABD	106

Aynı dönemde Rusya'da temel tüketim malları arzının artması birçok problemi beraberinde getirmiştir. Özellikle temel tüketim maddelerinin ordunun ihtiyacı için kullanılması, hammadde ihtiyacını arttırmıştır. Bu durum spekülasyon ile birlikte yüksek fiyat artışlarının yaşanmasına ve toplumsal huzursuzlukların baş göstermesine etki etmiştir. Temel tüketim mallarına duyulan ihtiyaç, halkın açlıkla karşı karşıya gelmesine kadar gitmiştir.⁹⁴ Neticede bu durum 1917 Ekim devriminin en önemli sebeplerinden birini oluşturmuştur.

Dünyadaki temel tüketim maddelerindeki artış ile Osmanlı ülkesindeki fiyat artışını karşılaştırdığımızda, durumun çok büyük oranda farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu minvalde bakıldığında Osmanlı ülkesindeki fiyat artış ortalamasının % 1300'lere kadar vardığı, buna karşın savaşan diğer ülkelerde bu oranda radikal değişimler ve hareketlilikler yaşanmadığı gözlenmektedir.

⁹² Erich Ludendorff, **Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım**, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2014, s.514.

⁹³ Toprak, a.g.e., s.235.

⁹⁴ Ramin Sadikov, "Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: 29, Ankara, 2010, s.102-103.

Sonuç

Osmanlı Devleti tarafından Birinci Dünya Harbi'nin başında olası savaş ihtimaline karşı 24 Temmuz 1914 tarihinde alınan tedbirle temel ihtiyaç maddeleri ile canlı hayvan ihracatı yasaklanmıştır. Böylece halkın iâşe problemi yaşamasını önlemek ve oluşabilecek fiyat artışlarının önüne geçmek amaçlanmıştır.

Ayrıca savaş öncesinde Osmanlı Hükümeti tarafından 8 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'da oluşabilecek gıda sıkıntısına karşı Dâhiliye Nazırı başkanlığında yapılan toplantı ile gıda sıkıntısına karşı alınacak tedbirleri içeren bir beyanname kabul edilmiştir. İlgili beyanname ile hiç kimsenin stokçuluk ve karaborsacılığa yeltenmemesi, bu tür davranış sergileyenler hakkında gecikmeden yasal işlem yapılacağı, gıda fiyatlarında aşırı artışa sebep olmamak için bazı temel tüketim mallarında narh uygulanacağı belirtilmiştir.

Alınan tedbirlere rağmen Birinci Dünya Harbi'nin getirdiği siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ortamını fırsata çevirmek isteyen kişi ve gruplar tarafından karaborsa yapılmak suretiyle yüksek kazanç ve gelir elde edilmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu koşulların etkisiyle şekillenen bu süreç, Osmanlı Hükümetinin karaborsaya karşı sert tedbirler almasına yol açmıştır. Bu kapsamda, karaborsacılık yaparak fiyatların artmasına sebep olanların engellenmesi amacıyla 24 Mayıs 1917 tarihinde "İhtikârın Men-i Hakkında" bir kanun çıkarılmıştır. Ancak, kanun çerçevesinde alınan tedbirler istenilen etki ve tesiri göstermemiş, temel tüketim maddelerindeki artış devam etmiştir.

Osmanlı Hükümetinin, ülkenin farklı ve uzak coğrafyalarında meydana gelen savaşı idame ettirmeye yönelik genel politikası, piyasalardaki denetim ve kontrol mekanizmasını tam olarak gerçekleştirmesini engellemiştir. Bu süreç, ülkenin ekonomik durumundan faydalanan kesimlerin, fahiş fiyatla ürün satmasına ve zenginleşmesine etki etmiştir. Savaş süresince alınan tedbirlere rağmen devam eden karaborsa faaliyeti, Mondros Mütarekesi sonrasında da haksız bir kazanç kaynağı olmayı sürdürmüştür.

Birinci Dünya Savaşı koşullarında Osmanlı'da yaşanan karaborsa sorununun işlendiği bu çalışma, savaş öncesinde, savaş sırasında ve sonrasında ülkedeki olağanüstü koşullardan yararlanmak isteyen kişi ve grupların, alınan her türlü tedbire rağmen piyasada spekülasyon yaratarak, depoculuk, veya istifçilik yapmak suretiyle haksız kazanç elde etme yoluna gittiğini ve bir türlü bu durumun engellenemediğini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri****Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

BOA, A. MKT. MVL, 93/93, 1274, Ca. 06.

BOA, A. MKT. NZD, 165/17, 1272, M. 19.

BOA, A.MKT., MHM., 496/51, 1305 B. 7.

BOA, BEO, 3272/245378, 1326, S.14.

BOA, DH. İ.UM, 43/14, 1336, S. 18.

BOA, DH.İ. UM. EK. 19/30.

BOA, DH.İ. UM. EK. 20/81.

BOA, DH.İ.UM. 27/14.

BOA, DH.İ.UM.EK., 00029, 00036, 001-001.

BOA, DH.İ.UM.EK., 00029, 00036, 001-002.

BOA, DH.İ.UM.EK., 38/35, 1335, Za.20.

BOA, DH.MKT., 1471, 110.

BOA, DH.MKT., 2463/153, 1318 Za. 29.

BOA, DH.MKT., 2649, 74.

BOA, HR. MA, 1105/38, 1-3.

BOA, HR. MA, 1105/38, 1-3.

BOA, MV, 00247, 000047, 003-001.

BOA, MV. 00247, 000047, 002-001.

BOA, MV. 00247, 000047, 003-001 (1).

BOA, MV. 00247, 000047, 004-001.

BOA, MV. 213/72.

BOA, MV., 00247, 000047, 001-001.;

BOA, MV. 00247, 000047, 001-002.

BOA, MV. 213/29.

Resmi Yayınlar

Düstur

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1.

Kitaplar

- Açba, Sait, **Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması**, Vadi Yayınları, Ankara, 2004.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâp Tarihi**, 3. Cilt, 4. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1967.
- _____, **Türk İnkılâp Tarihi**, C.III, Kısım IV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Belinda, J. Davis **Home Fires Burning: Food, Politics and Everyday Life in World War I Berlin**, The University of North Carolina Press, 2000.
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 30. Basım, Aydın Kitabevi, Ankara, 2013.
- Ekinci, Mehmet Fatih, **Türkiye'nin Mali İntiharı**, Barış Platin Ltd.Şti., Ankara, Haziran 2008.
- Eldem, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, TTK yayınları, Ankara, 1994.
- _____, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1970.
- Erol, Mine, **Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para (Kaime)**, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970.
- Hançerlioğlu, Orhan, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 1986.
- Kapucu, Davud, **Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri (1914-1918)**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.
- Kopar, Metin, **Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Nisan 2014.
- Kömürcan, Kirkor, **Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi**, T.C. M.E.B. İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu, Yayın No: 32, İstanbul, 1948.
- Ludendorff, Erich, **Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım**, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2014.
- Maliye Bakanlığı, **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, APK Başkanlığı, Yayın No: 1998/348, Ankara, 1999.

- Müdürrisoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.
- Osman Nuri, **İstanbul Şehremaneti**, Şehremaneti Matbaası, İstanbul, 1927.
- Öner, Erdoğan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, T.C. Maliye Bakanlığı APK Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005.
- Özdemir, Biltekin, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, 2. Baskı, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- _____, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme**, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri II, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Pur, Hüseyin Pervez, **Türkiye'nin Borç Prangası**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tabakoğlu, Ahmet, **İktisat Tarihi Toplu Makaleler I**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Toprak, Zafer, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Makaleler

- Aysal, Necdet, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara, 2013.
- Eldem, Vedat, "Cihan Harbi'nin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Der: Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Gözcü, Alev, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, XVI, (2016-Bahar).
- Kallek, Cengiz, "İhtikâr Maddesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 21. Cilt.
- Kazgan, Gülten, "Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi", **Bilimsel Sorunlar Dizisi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Özdeğer, Mehtap, "Osmanlı İmparatorluğunda Tüketici Haklarının Korunması", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.IV, Sayı: 2, Haziran 2001.

- Öznel, Muharrem “Tanzimat Devri ve Sonrasında Osmanlı Piyasalarında İhtikâr Sorunu”, **History Studies International Journal Of History**, Volume 5, Issue 2, A Tribute to Prof.Dr. Halil İnalçık s.303-325, March, 2013.
- Özgün, Cihan, “Osmanlı Ekonomi Politikğine Kısa Bir Bakış (XVIII- XIX. Yüzyıllar)”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sonbahar 2008, Sayı: 1.
- Sabır, Hasan, “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı”, Gazi Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Anabilim Dalı, **Sayıstay Dergisi**, Sayı: 62, Temmuz-Eylül 2006.
- Sadıkov, Ramin, “Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi’ne Giden Yol”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: 29, Ankara, 2010
- Şahin, Hüseyin, “Türkiye Ekonomisi”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2007.
- Tekeli, İlhan- Selim İlkin, “Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşı’ndaki Ekonomik Düzenlemeleri İçinde İaşe Nezareti ve Kara Kemal Bey’in Yeri”, **XII. Türk Tarih Kongresi**, C.III., TTK, Ankara, 1990.
- Terzi, Arzu, “Mütareke Dönemi İstanbul’unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Barakalarının Açılması)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 6. Sayı, Yıl: 3/2004.

Sürelı Yayınlar

İkdam

İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi

Sabah

Takvim-i Vekâyi

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Vakit

Sözlükler

Türk Dil Sözlüğü, Dil Derneği Yayınları, Ertem Basım Yayın, İkinci Baskı, Ankara, 2005.

Beyrut Valisi tarafından yüksek derecelere varan ihtikârın önüne geçmek amacıyla Akka Belediyesi tarafından yalnız umumi iâşe maddelerine narh konulduğuna dair 10 Mart 1333 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazı.

تاریخ افنامه ۷۷۸

راضیه نظامتہ

شماره	تاریخ	موضوع	محل	ملاحظات	تاریخ	موضوع	محل	ملاحظات
۱	۱۰/۳/۱۳۳۳	راضیه نظامتہ	اککا	دولت عثمانیه	۱۰/۳/۱۳۳۳	راضیه نظامتہ	اککا	دولت عثمانیه

حکومت المملکات العربیة من طرابلس برکوتہ
مستولیت ایول ایول

۷۷۹ راجعاً فی طرابلس لایه اقلیہ اولیٰ المملکة العثمانيہ
علا بلیه سنجہ یاتہ اعاشع عمومیہ عاشره بیاج مندوبہ لہ بولسانہ ملوہ نزع وضع ایستہ
میوہ سبندک ازاج منو ایستہ لایه اولیٰ المملکة العثمانيہ قطعاً مخالف حقیقتہ بولایه مندوبہ

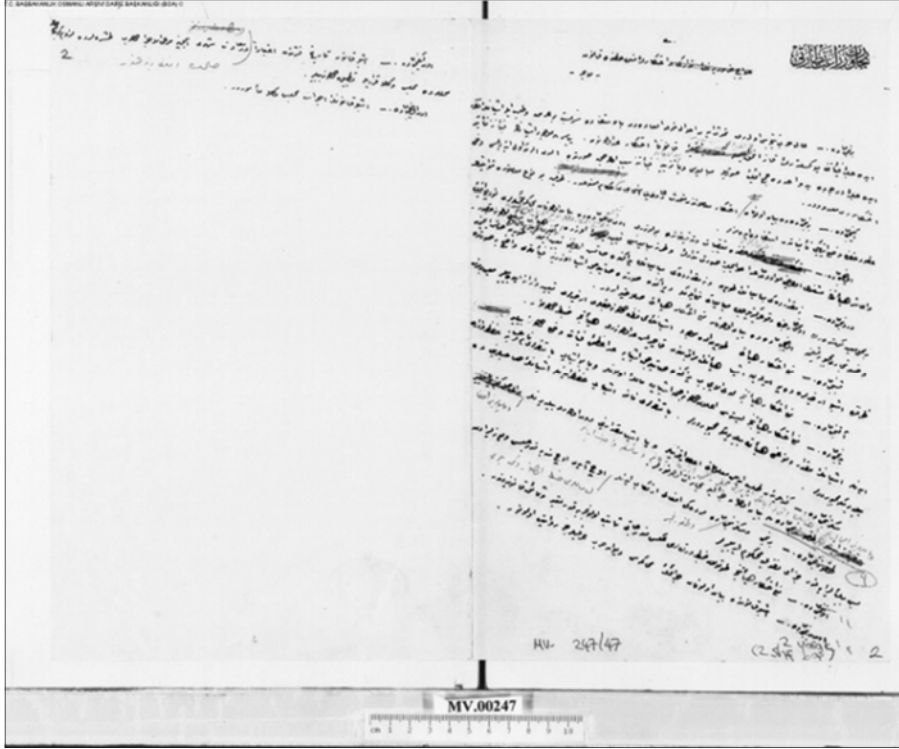
دای

OSMANLI ARŞIVI		
DH.İ.UM.EK		
29	36	

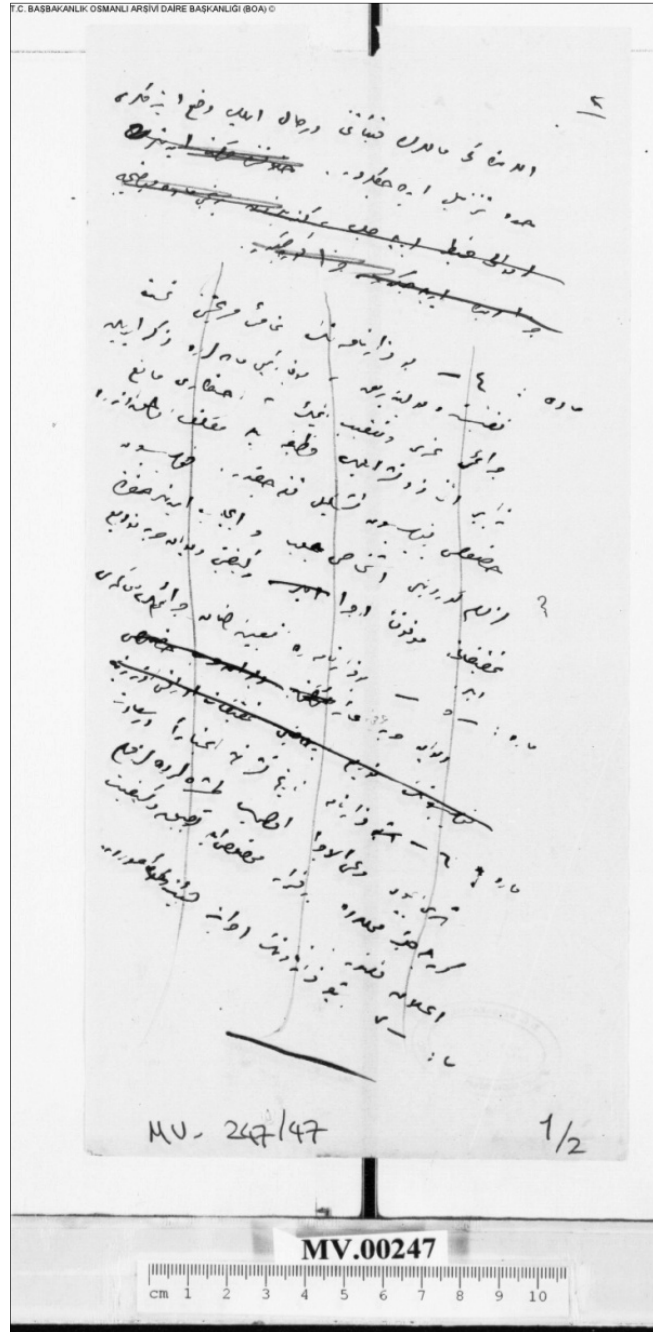
مجموعه مکتوبه ۸۰۱

(BOA, DH.İ.UM.EK. 00029.00036)

İhtikârın Men-i Hakkında 24 Mayıs 1917 tarihinde Çıkarılan Kanun ve Maddeleri

BOA, MV. 00247.000047.002.001

(BOA, MV. 00247.000047.001.001) (BOA, MV.00247.000047.001.002)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Sayı: 66, Bahar 2020, s.281-303

Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 13.03.2020 - 16.04.2020 (Araştırma Makalesi)

ALİ FUAD BAŞGİL VE TARIK ZAFER TUNAYA’NIN LAİKLİK ÜZERİNE SÖYLEMLERİ*

Hasan ÖZTÜRK**

ÖZ

Bu çalışmada, farklı düşünce dünyalarına sahip iki aydının hayat hikayeleri çerçevesinde, Türk modernleşmesi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında laikliğin inşa edilmesine yönelik fikir ve eleştirileri ele alınmaktadır. Konu bu anlamda Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya’nın Türk modernleşmesi ve vardıkları noktayı teşkil eden laiklik üzerine söylemlerini kapsamaktadır. Ele alınan çalışma sırasında Başgil ve Tunaya’nın hayat hikayeleri ekseninde Türk modernleşmesinin Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar olan gelişimi ile bu dönemde yaşanan farklılaşmanın nedeni olarak laikliğin nasıl inşa edilmeye çalışıldığı ele alınmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda bu tarihi serüvenin Türk düşün dünyasındaki iki farklı zihniyette nasıl tezahür ettiği gözler önüne serilecektir. Konu ile ilgili öncelikli olarak Tunaya ve Başgil’in olaylara yaklaşımını gözler önüne sermek için ağırlıklı olarak onların eserlerinden faydalanılmıştır. Bu çalışmada elde edilen temel sonuç ise farklı düşünce dünyalarına sahip iki aydının, hayatları ve düşüncelerindeki farklılıklara rağmen hangi noktalarda birleştikleri ve ayrıldıkları açık olarak görülmesidir.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuad Başgil, Anayasa, Batt, Laiklik, Modernleşme, Tarık Zafer Tunaya.

* Bu makale “Türk Modernleşmesine Mukayeseli Bir Bakış: Tarık Zafer Tunaya ve Ali Fuad Başgil” adlı doktora tez çalışmasından çıkarılarak yapılmıştır.

** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, hasandtcf@gmail.com_ (<https://orcid.org/0000-0001-8164-1966>).

ALI FUAD BAŞGİL AND TARIK ZAFER TUNAYA'S SPEECHES ON SECULARISM

ABSTRACT

In this study, the ideas and criticisms of Turkish modernization and the building of secularism in the first years of the Republic are discussed within the framework of the life stories of two intellectuals with different worlds of thought. In this sense, the subject covers the discourses of Ali Fuad Başgil and Tarık Zafer Tunaya on Turkish modernization and secularism, which was the ideal they had. With this purpose, the main discussion of this study will be about the development of Turkish modernization until the first years of the Republic in the axis of the life stories of Başgil and Tunaya, and how secularism was constructed as the cause of the differentiation experienced in this period. At the same time, how this historical adventure manifests in two different mentalities in the Turkish world of thought will be revealed. In order to reveal the approach of Tunaya and Başgil to the events, their works were used primarily. This study demonstrates how two intellectuals with different worlds of thought overlap and diverge in some points despite the differences in their lives and thoughts.

Keywords: Ali Fuad Başgil, Constitution, Modernization, Secularism, Tarık Zafer Tunaya, West.

Giriş

Türk modernleşme hareketi, dünyada yaşanan gelişmelerin gerek sonucu olması gerekse kendine münhasır bir yapıya sahip olması anlamında dünden bugüne hiç durmadan devam etmiştir. Batı'daki modernleşme hareketlerinin algılanması başta olmak üzere, ona yönelik yapılan yenileşme hamleleri Türk modernleşmesinin karakterini oluşturmuştur. Bu çerçevede Batı'nın model alınması aynı zamanda teokratik bir yapıdan anayasal ve laik-cumhuri bir rejime doğru devletin evrilmesine neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında geri kalmasını önlemek için giriştiği modernleşme serüveni, 1918'de imzalanan mütareke ile kesintiye uğramıştır. Bu noktada son, aynı zamanda yeni bir başlangıcın da serüvenini tayin edecektir. Türk Devrimi böylelikle kendisine milli bağımsızlığın sağlanmasını şiar edinerek mücadelesine başlayacaktır. Anadolu'daki bu hareket, verilen büyük bir mücadelenin sonunda 1923'de halk hâkimiyetine dayalı, milli bağımsızlığını elde etmiş yeni bir Türk devletini doğurmuştur.

Bu çalışmada Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya'nın ortak bir coğrafya ve kültürden gelerek, düşünce dünyalarında yaşadıkları farklılaşmanın nasıl ortaya çıktığı ele alınmaya çalışılmıştır. Türk modernleşmesinin genel seyrini anayasal bir yapıya ve cumhuri-laik düzene

geçiş olarak ele alan Başgil ve Tunaya'nın Cumhuriyet'e kadar olan fikir birlikteliğinin, bu dönemden sonra laik düzenin inşası sırasında nasıl farklılaşıp çatıştığı görülmüştür.

Çalışmada, Tunaya ve Başgil'in öncelikli olarak hayatları ve ardından da fikir dünyalarındaki çatışmalar Türk modernleşmesi ve Cumhuriyet döneminde laikliğin inşası gibi konular özelinde ele alınmaya çalışılmıştır.

1. İki Hayat

Hayatlarını uygar ve demokratik bir Türkiye için harcamış iki aydın: Ali Fuad Başgil, Tarık Zafer Tunaya. Onları belki de bundan daha iyi tanımlamak imkânsızdır. Onlar aynı topraklarda filizlenip, farklı yollardan aynı hedefe ulaşmaya çalışmış aydınlardır. Bu amaç ile ülkelerini medeni ve gelişmiş bir seviyeye ulaştırmak için cepheden okula bir mücadeleyle hayatlarını geçirmişlerdir. Bu anlamda onlar Türkiye Cumhuriyeti'nin en sıkıntılı ve hareketli günlerine tanıklık etmişlerdir. Osmanlı'nın son dönemlerinde dünyaya gelmiş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını görmüş nesillerdir. Aldıkları üst düzey eğitim onları akademi dünyasında çalışarak ülkelerine hizmet etmeye yönlendirmiştir.

Başgil ve Tunaya, imparatorluğun en zorlu günlerinde dünyaya gelmişlerdir. Başgil, 1893'de Samsun'un Çarşamba ilçesinde doğmuştur. Varlıklı ve mütedeyyin bir aileye sahip olan Başgil, ilköğrenimini Çarşamba'da tamamladıktan sonra ortaöğrenim için İstanbul'a gitmiştir.¹ Bu yıllarda dünya savaşı çıktığı için öğrenimini yarıda bırakıp, Kafkas Cephesi'ne gitmek zorunda kalmıştır. Bu anlamda 1914 ile 1919 yılları arasında 4 yıl yedek subay olarak görev yapmıştır.² Başgil, Milli Mücadele'ye ve Cumhuriyet'in kuruluşuna yurtdışında eğitim alırken tanık olmuştur. Fransa'da lise ve üniversite eğitimini tamamladıktan sonra yine hukuk üzerine doktora yapmıştır. Boğazlar Meselesi üzerine yaptığı tez çalışmasını modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e ithaf etmiştir. Ardından 1929'da ülkesine dönerek üniversitede çalışmaya başlamıştır.³ Başgil, Maarif Vekaleti'nde kısa süre çalıştıktan sonra üniversite reformu ile İstanbul Üniversitesi'ne geçmiştir. O, bu dönemde Hatay Anayasası'nın hazırlanmasında da yer almıştır. Hatay'ın anavatana

¹ Sabahattin Zaim, "Ali Fuad Başgil" **Hayatlarıyla Yol Gösterenler**, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 17.

² "Başgil, Ali Fuat", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.1, Dergah Yayınları, İstanbul, 1977, s. 343.

³ Ali Fuad Başgil, **Yakın Maziden Hâtıra Kırıntıları**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2007, s. 9.

bağlanmasına hukuki çalışmalarla destekte bulunmuştur. Ardından 1939'da Ordinaryüs Profesör olmuştur.⁴

Başgil'in fikirleri ise 1940'lerden itibaren değişmeye başlamıştır. Bu dönemde "inkılapçı" bir çizgide düşün ve fikir hayatını sürdürürken, artık Cumhuriyet eleştirilerine de başlamıştır. Bu durum Milli Şefliğin gevşediği ölçüde daha da değişmiştir.⁵

Tarık Zafer Tunaya'ya bakıldığında ise, Tunaya 16 Ocak 1916'da I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda dünyaya gelmiştir. Gençlik dönemi Cumhuriyet'in ilk yıllarına denk geldiğinden olsa gerek Tunaya, idealist bir anlayışla büyümüştür. Bu doğrultuda önce Galatasaray ve Fransa'da Saint Benoit liselerinde eğitim almış, ardından da 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne başlamıştır. Zafer Toprak, Tunaya'nın Cumhuriyet'e sahip çıkmanın en önemli yolunun hukuktan geçtiğini düşündüğü için bu yönde eğitim aldığını ifade etmiştir.⁶

Tunaya ve Başgil yukarıda da belirtildiği gibi idealleri için çalışmışlardır. Bu çerçevede yollarının sürekli kesiştiği görülecektir. İlk olarak Tarık Zafer Tunaya'nın İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni kazanması ile yolları birleşmiştir. Tunaya 1942 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra Amme Hukuk Kürsüsü'nde doktora eğitimine başlamıştır. Ord. Prof. Dr. Charles Crozat ile "Müessese Teorisinde Fikir Unsuru ve Bazı Hususiyetler" adlı çalışmayı yapmıştır. Bu dönemde Başgil, Tunaya'nın sadece üniversiteden hocası olmakla kalmamış, aynı zamanda doktora tezini savunduğu hocası da olmuştur.⁷

Başgil bu dönemde Türkiye'de muhalefet hareketinde siyaset dışında eleştirileri ile öne çıkan en önemli kişilerden biridir. Arif Aşçı onun fikirlerindeki muhalif duruşun 1940'ların hemen öncesinden başlayarak 1945 sonrasında hat safhaya ulaştığını savunmuştur.⁸ Başgil'in Türkçe meselesi, Anayasa'nın tadili ve seçim güvenliği ile devlet başkanlığının tarafsızlığı konularını ele alması, onun dindar ve siyasal olarak muhalif çevrede tanınmasını sağlamıştır. Ardından Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'ni

⁴ Arif Aşçı, **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Bibliyografyası**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. viii.

⁵ Tuncay Önder, "Ali Fuad Başgil", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce – Muhafazakarlık**, C. V, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.291.

⁶ Zafer Toprak, "Tarık Zafer Tunaya'nın Ardından" **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 18.

⁷ Ersin Kalaycıoğlu, "Tarık Zafer Tunaya: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyasal Kurumlar ve Çağdaşlaşma", **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, 3. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 311.

⁸ Aşçı, **a.g.e.**, s. ix.

kurmuş, İslami ve diplomatik konularda da Türkiye'yi temsil etmiştir.⁹ 1950'lere gelindiğinde ise Tunaya genel olarak Meşrutiyet üzerine çalışarak doçentlik unvanını almıştır. Bu dönemde Başgil ile Tunaya direkt çalışmasa da aynı ortamda bulunmuşlardır.¹⁰ Tunaya aynı zamanda bu dönemde Fransa, İngiltere ve ABD'deki üniversitelerde akademik çalışmalarda bulunmuştur. 1959'da da profesörlüğe yükselmiştir. O, bu dönemde güncel olayları tarihi olaylar üzerinden açıklamaya çalışmıştır.¹¹ Başgil ise 1950'lerde genel olarak din ve laik üzerine ve belli bir süre sonra da DP eleştirileri ve demokrasi üzerine yazılar yazmıştır. Başgil anılarında anlattığına göre, 27 Mayıs'a giden yolu görmekle birlikte bu yönde hükümeti ikaz etmeye çalıştığını ifade etmiştir.¹² O'nun bu dönemde öne çıkan eseri Din ve Laiklik kitabı 1954'te yayımlanmıştır. Başgil bu anlamda kendi döneminde laiklik konusunda Türkiye'de ilk sistemli eleştiri yapan kişi olarak da öne çıkmıştır.¹³

1960'lı yıllar Tunaya ve Başgil'in fikirlerindeki çatışmanın hat safhaya çıktığı dönem olmuştur. 27 Mayıs dönemine gelindiğinde başlarda Tunaya ve Başgil yapılan müdahaleyi olumlu bulmuştur. Başgil, kardeş kanının dökülmesini engellediği ve askerlerin tarafsız olduğunu düşündüğü için yapılan müdahaleyi yerinde bulmuştur.¹⁴ Tunaya ise İstanbul Üniversitesi'nde 28 Mayıs Beyannamesine imza atan 7 kişiden biri olmuştur. Beynamede meşruiyetini kaybetmiş bir yönetimin indirildiği ve bu yönde 27 Mayıs askeri müdahalesinin meşru olduğu savunulmuştur. Başgil ise kısa süre sonra yapılan müdahalenin, başlangıç itibarıyla haklı bir amaca hizmet ettiğini, ancak zamanla bu amacından saptığını savunmuştur. Ardından 28 Mayıs Beyannamesi'ne imza atan arkadaşlarını eleştirmiştir.¹⁵ Başgil, bu beyanname doğrultusunda önceki hükümetlerin de aynı şekilde yargılanması gerektiğini savunmuştur.¹⁶ Diğer yandan bu dönemde Tunaya ve Başgil 27 Mayıs sonrası 147 öğretim üyesiyle birlikte, MBK'nin 28 Ekim 1960'taki

⁹ Hayatlarıyla Yol Gösterenler, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2005, s.20.

¹⁰ Aydın Aybay, "Ders" Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), C. II, 3. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 331.

¹¹ Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 134.

¹² Ali Fuad Başgil, 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, 4. Basım, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2017, s. 134.

¹³ Ali Fuad Başgil, Din ve Laiklik, 12. Basım, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2016, s.335.

¹⁴ Başgil, Yakın Maziden Hâtıra Kırıntıları, s. 141.

¹⁵ Ali Fuad Başgil, Hâtıralar, 6. Basım, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2016, s. 129.

¹⁶ Başgil, Yakın Maziden Hâtıra Kırıntıları, s. 159.

kararı ile üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Fakat kısa süre sonra af çıksa da Başgil görevine bir daha dönmemiştir.¹⁷

Başgil'in bu dönemde çeşitli dergi ve gazetelerde eleştiri yazıları çıkmıştır. Bunlardan birisi de Kurucu Meclis üzerine yaptığı eleştirileridir. Başgil bu yazılarından dolayı Balmumcu'da kısa süre tutuklu kalmıştır.¹⁸ O, Tunaya'ya göre bu dönemde siyasete daha yakın durmuştur. Fakat Başgil önceden bilinçli olarak siyasetten uzak durduğunu ifade etmiştir. Siyasetçi olmak yerine ilim insanı olarak daha faydalı olacağını düşündüğü için siyasete girmesine yönelik aldığı tekliflere soğuk bakmıştır.¹⁹ Bu duruşunu Başgil, Cumhuriyet Senatörlüğü'ne seçilmesi ve Cumhurbaşkanlığına aday olması ile sonlandırmıştır. Ardından cumhurbaşkanlığı adaylığının engellenmesi ile senatörlükten de istifa ederek Cenevre'ye gitmiştir.²⁰ Yurtdışındayken 27 Mayıs'ı ve hatıralarını yazmıştır. Ülkeye dönüşü AP'den İstanbul vekili seçilmesi ile olmuştur. Ardından bu görevdeyken de hayata gözlerini yummuştur.²¹

Tunaya da bu dönemde anayasa çalışma komisyonlarında görev almış, fakat ona rağmen yine de üniversitedeki görevinden Başgil ile birlikte uzaklaştırılmıştır. Sonrasındaki dönemde Tunaya, Türkiye'nin NATO delegeliği başta olmak üzere Devrim Ocakları Genel Başkanlığı gibi görevlerde bulunmuştur.²² Tunaya, 1968'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı olmuştur. Fakat Tunaya kısa süre sonra üniversite yönetiminin öğrenci olaylarına yaklaşımı nedeniyle görevinden istifa etmiştir. Diğer yandan 1977'de UNESCO'da görev almıştır. 26 Nisan 1979'da ise kurucu komisyon onu, Siyasal Bilimler Fakültesi Kurucu Dekanı seçmiştir.²³ Bu görevindeyken Tunaya, 12 Eylül yönetiminin 1402 sayılı kanunu ile arkadaşlarının görevden alınmasından sonra, 1982'de üniversitedeki görevinden istifa etmiştir. Artık Tunaya, 1952'de ilk basımı yapılan "Türkiye'de Siyasi Partiler" adlı eserini üç cilt olarak tekrar yayına

¹⁷ "Başgil, Ali Fuat", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.1,s. 343.

¹⁸ Başgil, *Hâtıralar*, s. 48.

¹⁹ Ali Fuad Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, 2. Basım, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2006, s. 277

²⁰ Mehmet Gökalp, (haz.), *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Hayatı – Şahsiyet Mücadeleleri*, Santral Yayınevi, İstanbul, 1963, s.24.

²¹ Emrullah Kılıç, *Materyalizm Karşısında Ali Fuad Başgil*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s.173.

²² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. I, 4. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016. s. xii.

²³ Aydın Aybay, "Tunaya'yı Anarken" *Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 12.

hazırlamıştır.²⁴ O, aynı zamanda yurtdışında Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Hollanda ve Almanya'da akademik çalışmalarda bulunmuştur. Daha sonra Tunaya, 29 Ocak 1991'de hayata veda etmiştir.²⁵

Tunaya ve Başgil ülkesi için yaşamış iki idealist insan olarak hayatlarının son anına kadar mücadele etmişlerdir. Osmanlı'nın son döneminde doğmuş ve imparatorluğun yıkılışı ile Cumhuriyet'in inşasını görmüş olan Başgil ve Tunaya, demokrasiye inanarak yaşamışlardır. Bu anlamda yolları ve fikirleri hayatlarının sonuna kadar sürekli bir temas halinde olmuştur. Bu çerçevede onların fikirlerindeki ve laiklik anlayışlarındaki temaslara ve ayrılıklara bakılmalıdır.

2. Türk Modernleşmesi

Cumhuriyet ve Cumhuriyet'in devrimleri, Türk modernleşmesinin uzun yıllar süren gelişiminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Türk modernleşmesi ise genel olarak dünyadaki modernleşme hareketlerinin bir neticesidir. Tunaya ve Başgil Türk Devrimi'ni önceki dönemde atılmış temeller üzerine oturtmuşlardır. Bu anlamda onlara göre dünden bugüne modernleşme hareketleri bir süreklilik içermiş ve kaçınılmaz olarak ilerlemiştir. Yani modernleşme Tunaya ve Başgil için kaçınılmazdır. Başgil modernleşmede bu kaçınılmazlığın vardığı noktayı demokrasi olarak kabul etmiştir. Ona göre demokrasinin Batılısı ya da Doğulusu yoktur. Demokrasiyi, “vatandaşın şahsında taşıdığı insanlık cevherini dünya değerlerinin hepsinin üstünde tutan ve cemiyet nizamına ferdin insanlık hak ve şerefine saygı esasından hareket eden”²⁶ bir gelişme şeklinde kavramlaştıran Başgil, demokrasinin menşeyini Rönesans'a kadar dayandırmıştır. Nitekim 18. yüzyıla kadar yapılan mücadeleler sonucunda parlamenter yapı ve seçim sistemleri oluşmaya başlamıştır. Ardından bireyin merkeze yerleştiği bir gelişim süreci görülmüştür. Başgil'e göre, hukuk, ahlakıyat, edebiyat ve hemen her alanda Batı'da gelişen Anglo-Amerikan dünyadan yayılan demokrasi anlayışı, özellikle II. Dünya Savaşı ile de otoriter hükümetleri yenerek tüm dünyaya yayılmıştır. Bu anlamda Başgil, modernleşme ve demokrasi kavramının temelini hürriyet anlayışını yerleştirmiştir.

Tunaya ise modernleşme kavramını hürriyetin gelişimi olarak ele almıştır. Ona göre modernleşme, Batı'da mutlak monarşi karşısında fert

²⁴ Toprak, “Tarık Zafer Tunaya'nın Ardından” **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, s. 16.

²⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk Ve Atatürkçülük**, 2. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. viii.

²⁶ Ali Fuad Başgil, **Demokrasi Yolunda**, 3. Basım, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2009, s. 161.

hürriyetinin gelişmesidir. Böylece modernleşme, otorite-hürriyet, yani cemiyet-fert sorununun çözümüdür. Batı'da bu anlamda pozitif yaptırımlarla iktidar sınırlandırılıp, siyasal bir ilke ortaya çıkarılmıştır. Bu Batı'daki gelişimin ayırt edici yönü olmuştur.²⁷ Diğer yandan Tunaya, Batı'nın sanayi devrimlerine ve önemli buluşlara sahip olmasından öteye, Batı, tek ve hâkim medeniyete sahip olduğu için ona doğru gidildiğini savunmuştur. Fakat ona göre gerçek Batı medeniyeti, "tek dışı kalmış" bir medeniyet değildir. Tunaya'ya göre Türkiye'nin hedefi, Batı metodu ile medeni seviyeye çıkmayı sağlayan Batı medeniyetidir.²⁸ Gelişimin neticesinde topluma, oradan da bireye giden bir süreci işaret eden Tunaya ve Başgil için modernleşme, otoritenin birey lehine kullanılması ve modernleşmenin temelinde de bireyin hürriyetinin yer almasıdır. Her ikisi için de demokrasi kavramı bu anlamda öne çıkmaktadır.

Tunaya ve Başgil'in demokrasinin temeli konusunda farklı düşündükleri görülmektedir. İter Turan, Tunaya'nın Batı demokrasisinde daha çok Fransız geleneğinden etkilendiğini ifade etmiştir. Tunaya, Anglo-Sakson bilim geleneğine kuşkulu bakmakta ve sosyal bilimlerin, sosyal gerçekleri değiştirmede araç olarak kullanılabilirliğine inanmaktadır. Ona göre kurallar ve önermeler doğaldır.²⁹ Başgil ise, Batı demokrasisinin temelindeki temsili demokrasinin yol açtığı sıkıntı ve aşırı parti ihtiraslarına karşı Anglo-Sakson terbiyeyi ve ahlakın gerekliliğini öne çıkarmıştır.³⁰ Başgil genel olarak toplumsal değişimlerde Anglo-Sakson anlayışı benimsediğini ifade etmiştir. Aynı şekilde laiklik konusunda da Fransızların aksine İngiliz geleneğini ve onların laik anlayışını vurgulamıştır. Diğer yandan Başgil İngilizlerin değişim anlayışına da hayranlık duyduğunu belirtmiştir.³¹

Tunaya ise değişim ve laiklik konusunda Başgil'in aksine Fransız geleneğini benimsemiştir. Tunaya, bu geleneğin kökeninin Fransa'da krallığın Roma kilisesi ve Papa'ya karşı çıkmasına ve kralın kendisinin tanrı ve kılıcına bağlı olduğunu ilan etmesine kadar dayandığını savunmuştur.³² O, ilerleyen dönemlerde değişim konusunda ve din-devlet ayrılığında devletin güç kullanmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu onun laiklikle ilgili

²⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, 3. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 2.

²⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, 3. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 205.

²⁹ İter Turan, "Tarık Zafer Hoca'yı Anarken" **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, 3. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 336.

³⁰ Başgil, **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, s.167.

³¹ Ali Fuad Başgil, **Başgil'den Mektuplar**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2007, s. 33.

³² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 206.

görüşlerinde önemli bir yer tutmuştur. Tunaya bu anlamda Türkiye'nin yetersiz bile olduğunu savunmuştur. O, genel olarak modernleşmede Fransız geleneğini savunmuş, modernleşme ve laiklik konuları da dâhil olmak üzere devletin gereklilik durumunda güç kullanmasını olağan karşılamıştır.³³

Genel çerçevede Tunaya ve Başgil'in Batı'ya bakışına bakıldığında ise Tunaya Batılılaşma teriminin birçok tezahürü olduğunu savunmuştur. Ona göre Batı, çağdaş toplum ve hürriyete dayanan bir devletin temelidir. Bu yüzden Batılılaşma da hürriyet fikrinin ve ideal devlet teşkilatının oluşturulması için önemlidir.³⁴ Batılılaşma konusunda Tunaya, Başgil kadar olmasa da Batı'nın metodu ile her şeyin yapabileceğini savunmuştur. Bu durum taklit etme değildir. Tunaya'ya göre Türkiye'nin gelişimi için Batı metodu ile toplumun hayatının tayin edilmesi gerekmektedir. Ona göre, böylelikle Batı'nın hayat seviyesine ulaşılabilir.³⁵

Başgil'e göre Batı, demokrasi, hürriyet ve eşitlik rejimi üzerine kurulmuştur. Batı'daki bu demokrasi anlayışı her devlette farklılık gösterse de genel olarak mevcuttur. Demokrasi temelde toplumsal olarak ferdiyetçilikten ve özel girişimden doğmuştur. Zamanla sanayileşerek bünyesine sosyal adalet kavramlarını da dâhil etmiştir. Ardından Başgil, bu anlayışların dünya savaşları sonrası dünyaya yayıldığını savunmuştur.³⁶ Bu anlamda Başgil, Batılılaşma konusuna Tunaya'ya göre daha ihtiyatlı yaklaşmıştır. O, Batı'nın bir bütün olsa da onu her yanıla almanın gereksiz olduğunu belirtmiştir. Hatta Başgil Batılılaşma hususunda yaşanan başarısızlığın nedeninin Türkiye'nin gelinen noktada toptan Batılılaşmaya çalışması olduğuna inanmıştır. Ona göre Batı'yı cevheri cürufundan ayırarak almak asıl yapılması gereken şeydir. Batı'nın cevheri insani karakteri, ahlakı şuuru, ilim ve metodu, güzel sanatları, felsefesi ve tekniğidir. Cürufu ise maddeye sapmak ve sefahattir.³⁷ Bu anlamda Batı'dan teknik ve maddi kısmın alınması normal iken, manevi olarak ise Batı'ya yönelmek gereksizdir. Diğer yandan onu bütünüyle almak sorunları derinleştirmekten başka bir şey değildir.³⁸

Tunaya, Batı'daki teknik ve medeni üstünlüğün Osmanlı'da duraklamaya kadar fark edilmediğini söylemiştir. Bu anlamda Osmanlı'daki bozulma genel olarak 16. yüzyılda başlamıştır. Tunaya'ya göre teokratik yapının bozulması ve ilmiye sınıfının uyguladığı baskı ve mutlakiyet ile

³³ A.g.e., s. 214.

³⁴ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 17.

³⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 205.

³⁶ Başgil, *Başgil'den Mektuplar*, s. 41-42.

³⁷ A.g.e., s. 118.

³⁸ Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s. 153.

birlikte Osmanlı, Batı'nın terk ettiği monarşik-teokratik yapıya bürünmüştür. Tunaya böylece halkın devletteki rolünün bitmesinin geriliği hat safhaya çıkardığını savunmuştur.³⁹ Bununla birlikte 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'nın Batı karşısında yaşaması için tedbirler alınmıştır. Bu aşamada Batılılaşmak zarurettir. Batılılaşmak bir yaşam felsefesi olmuş ve aksi halde yok olunacağına inanılmıştır. Tunaya'ya göre bu süreç ilk olarak müesseselerdeki ıslahatlara, ardından aydın despotluğu dönemine ve son olarak da kafalarda modern devlet fikrinin yeşermesine doğru gitmiştir.⁴⁰

Başgil ise Osmanlı'nın geri kalmasını "Türk Esas Teşkilatı Hukuku Dersleri" kitabında şöyle açıklamıştır; dünya ve özellikle Avrupa'da hukuk ve din teşkilatı ayrılığı yaşanırken, Osmanlı devlet teşkilatında "cahilane" bir şekilde dinilik vasfında ısrarcı olunmuştur. Başgil bu durumun geriliğe neden olduğunu savunmuştur.⁴¹ Bu anlamda Başgil de Tunaya gibi Osmanlı'da gelişimi laiklik ekseninde ele almıştır.

Başgil, anayasal olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar olan gelişmeyi dört evreye ayırmıştır. İlk evre 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'na kadar olan "Mutlak Hükümdarlık" ya da "Dini Saltanat" devresidir. İkinci evre 1839'dan, 1878'de Kanun-i Esasiye'nin rafa kaldırılmasına kadar olan "Yarı Dini Saltanat" ya da "Mutedil Hükümdarlık" devresidir. Üçüncü evre II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilanına kadar olan "Meşrutî Hükümdarlık" dönemidir. Başgil'e göre son evre ise Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan "Cumhuri, Laik ve Teşkilat" devridir.⁴²

Tunaya da Başgil gibi Türk modernleşmesinin gelişimini anayasal temelde değerlendirmiştir. O, yaşanan gelişmelerin uzun zamanda ulaşılmış bir sürecin sonucu olduğuna inanmıştır. İlk olarak gelişim teokratik-mutlaki bir saltanat yönetiminden meşrutî bir rejime geçme şeklinde olmuştur. Bu dönem laik-cumhuri bir devlete gidişte köprü vazifesi görmüştür.⁴³ Bu gelişme sürecinde kesintiler gerçekleşse de gelişim iki yüz yıllık bir safhayı kapsamıştır. Yaşanan kesintiler ve zorluklara rağmen Tunaya'ya göre sonraki dönem için uygun koşullar oluşturulmuştur.⁴⁴

Başgil'e göre Cumhuriyet öncesindeki II. Meşrutiyet dönemi zorunlu bir geçiş merhalesidir. Bu merhale de Cumhuriyet'i ortaya çıkarmıştır. Bu

³⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 207.

⁴⁰ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 18.

⁴¹ Ali Fuad Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, Ahmet Sayman Teksir İşleri, İstanbul, 1952-1953, s. 23.

⁴² *A.g.e.*, s. 15.

⁴³ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 1.

⁴⁴ *A.g.e.*, s. 8.

dönemde devlet ve memleket hayatında önemli değişiklikler olsa da, temeldeki ruh ve esas korunarak Cumhuriyet'e taşınmıştır. Meşrutiyet inkılabı Başgil'e göre yeni bir devletin ve Cumhuriyet'in kuruluşunu sağlamıştır.⁴⁵ Tunaya da, II. Meşrutiyet'i birçok yönü ile ele almıştır. Ona göre bu dönemde Sultan Hamid'in yönetimi sonrası imparatorluk da yıkılmıştır. Fakat diğer yandan bu dönem Cumhuriyet kadrolarının yetiştiği ve fikirlerinin olgunlaştığı bir laboratuvar vazifesi görmüştür.⁴⁶

Meşrutiyet dönemindeki anayasal gelişmelere bakıldığında ise, Kanun-i Esasi 1908'de tekrar ilan edilerek, kuvvet merkezinin parlamentoya geçtiği görülmektedir. İttihatçılar bu dönemde yeni bir anayasa yapmamışlardır. Anayasa daha çok geçmişe dönmeye karşı baraj olarak görüldüğü için güncel gelişmelerden uzak kalmıştır.⁴⁷ Fakat 1909'da 31 Mart Olayı ile yapılan tadilatla 1876 Kanun-i Esasi'nin temel esası olan padişahın iradesinin üstünlüğü ve egemenliğin kaynağı meclise geçmiştir.⁴⁸ Ama Tunaya'ya göre bu tadilatlara rağmen anayasanın yetersizliği giderilememiştir.⁴⁹ Bu değişiklikler kısa süre sonra eski haline getirilmek istenmiştir. Bunun temel nedeni 1911'de İttihatçılara karşı oluşmaya başlayan muhalefet hareketidir.⁵⁰ Bu anlamda Kanun-i Esasi savaş sonuna kadar eski haline getirilmiştir. Yaşanan durum ise ilk olarak İttihatçıların kendi aleyhine kullanılmıştır.⁵¹ Başgil İttihatçıların hükümdarın egemenliğini tekrar öne çıkarmalarını iktidarın "yarı dini hükümlerlik" vaziyetine tekrar taşınması olarak görmüştür.⁵² Tunaya ise eski ruhuna döndürülen anayasanın ilk kurbanının da İttihatçılar olduğunu söylemiştir. Bu anlamda Sultan Vahdettin, meclisi feshederek kendisine verilen yetkileri kullanmıştır. Tunaya anayasanın bu şekliyle 1924'e kadar yürürlükte kaldığını belirtmiştir.⁵³

Tunaya ve Başgil, 18. yüzyıldan beri devam eden Batı karşısında ve Batı yönündeki modernleşme hareketlerinin II. Meşrutiyet döneminde son

⁴⁵ Başgil, **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, s. 235.

⁴⁶ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. I, s. 121.

⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C. III, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000. s.449.

⁴⁸ Tarık Zafer Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C. I, 2. Basım, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 5.

⁴⁹ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, C. I, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Şubat 1998, s. 80.

⁵⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet'in İlanı**, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998, s.53.

⁵¹ Tarık Zafer Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- Mütareke Dönemi**, C. II, 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 33.

⁵² Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 57.

⁵³ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. I, s. 25.

düzlüğe girdiğini düşünmüşlerdir. “Ülke nasıl kurtarılabilir” denilerek çıkılan yolun sonunda Anadolu’ya sıkışmış ve dört bir tarafi işgallerle çevrili bir yurt ortaya çıkmıştır. Bu anlamda geçmişten gelen bütün birikim ve olanaklar laik bir Cumhuriyet’e evrilmiştir.

3. Cumhuriyet ve Laiklik

Türk Devrimi, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğunun yıllar süren yenileşme ve hayatta kalma mücadelesinin I. Dünya Savaşı sonrasında son bulması ile başlamıştır. Mütareke ortamında yaşanan işgaller ve bu işgallere İstanbul yönetiminin kayıtsız kalması, Anadolu’da bir Milli Mücadele Hareketi’nin ortaya çıkmasını mecbur kılmıştır. Bu ortamda Müdafaa-i Hukuk Hareketi, Türk Devrimi’nin fitilini ateşlemiştir. Hayatta kalmak için başlayan Türk Devrimi’nin bu anlamda ilk hedefi bağımsızlığı sağlamak olmuştur. Tunaya, hareketin sadece askeri olarak safha safha ilerlemediğini, aynı zamanda kurumsallaşmanın da sağlandığını söylemiştir.⁵⁴ Başgil’e göre ise Türk İnkılabı’nın ortaya çıkmasının asıl nedeni tarihi bir mecburiyetten kaynaklanmıştır. Başgil, 14 Ağustos 1960’da Yeni Sabah gazetesindeki “Türk İnkılabı” adlı köşe yazısında, bir buçuk asırdan beri yaşanan tarihi ve sosyolojik gelişmelerin temel hedefinin “yüksek bir ülke” olduğunu belirtmiştir. Ona göre hür ve müstakil yaşamak amacı ile yola çıkılmıştır. Başgil, Atatürk ve Anadolu Hareketi’nin bu gerçeği baştan benimsediklerini ve kurtuluş sonrası da medeniyet seviyesine ulaşmak için çalıştıklarını ifade etmiştir. Geçmişten gelen yenileşme hareketleriyle birlikte Başgil’e göre Cumhuriyet’e giden yol açılmıştır. Bu anlamda Türk Devrimi, öncelikli olarak siyasal anlamda bağımsızlığı sağlamak ve ardından da “bütün cihanda medeni bir heyeti içtimaiye” ulaşmak için tarihi zaruretini ürün olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁵

Tunaya da Türk Devrimi’ni tarihi bir zaruret ve tarihten gelen bir görevin yerine getirilmesi olarak görmüştür. Ona göre devrimin ilk hedefi milli hürriyetin sağlanması olmuştur. Ardından diğer vazife ise ferdi hürriyet sisteminin kurulmasıdır.⁵⁶ Tunaya ilk basımı 1964 yılında yapılan “Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük” adlı eserinde, Türk Devrimi’ni Doğu gelenekleri ile geri bırakılan ve bir grubun tahakkümü altına itilen halkın kurtarılması olarak nitelemiştir. Milli iradeyi savunan aydınlar harekete geçerek ve bir plebisite çalışması yapmadan milleti çağdaş düzeye

⁵⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Mart 1989, s. 141.

⁵⁵ Başgil, **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, s. 237.

⁵⁶ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılama Hareketleri**, s. 105.

ulaştırmak için hemen göreve başlamışlardır.⁵⁷ Ona göre Atatürk temelde bu geri düzenin değiştirilmesini hedeflemiştir. Bu anlamda Atatürk'ün düşüncelerinin ve Türk Devrimi'nin temel hedefi, kişi olarak insanca ve bağımsız yaşamak için milli hayata varılması olmuştur. Medeni seviyeye ulaşmak için mücadele edilmiştir. Bu çerçevede hem bağımsızlık için hem de geri unsurlara karşı Milli Mücadele yapılmıştır.⁵⁸ Tunaya'nın fikirleri bu noktada Başgil'den ayrılmaktadır. Tunaya'ya göre Milli Mücadele, Batılı ve Şark Kafası gibi unsurlar arasında verilmiştir. Şark Kafası bu anlamda Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir. Tunaya bu sorunlarla mücadelenin ise onları ortadan kaldırmaktan geçtiğini savunmuştur.⁵⁹

Başgil, Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'da Amasya'dan Sivas'a Cumhuriyet'in ana ilkelerini oluşturduklarını belirtmiştir.⁶⁰ Tunaya da aynı şekilde Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nden 1923'e kadar Cumhuriyet'in ve yeni devletin ilkelerinin oluştuğunu aktarmıştır.⁶¹ Tunaya'ya göre kurulan yeni devlet ve rejim geçmişten gelen belirli kalıtsal izleri taşımakla kalmamış, aynı zamanda geçmişten gelen fikirleri ve korkuları da taşımıştır. Tunaya aynı zamanda her şeye rağmen yeni bir anlayışın ve kendine münhasır bir yapının olduğunu da savunmuştur.⁶² Milli Mücadele'de edinilen birikimler, 29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet ile yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Yeni dönemde Anadolu Hareketi bütün mücadelelerden zaferle çıkarak tek söz sahibi olduğunu kanıtlamıştır.⁶³

Yeni dönemdeki fikir ve düşünce gruplarına bakıldığında Tunaya, bu grupların genel olarak "bütüncü" ve "kısmici" fikirlerden oluştuğunu ifade etmiştir.⁶⁴ Bütüncüler Batı'yı bir bütün olarak ele alıp, bu konuyu Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçiş olarak görmüşlerdir. Bu çevreye göre bütünüyle Batılılaşmak, kendi kültürünü bırakmak değildir. Onlara göre ortaya sentez bir kültür çıkmaktadır. Bu grup Türk Düşüncesi ve Forum dergisi çevresinde öne çıkmıştır. Kısmiciler ise Batı ve Doğu arasında oluşan Türk Devrimi'ne fikirselsel ve ideolojik mana katmaya çalışan Kadroculardan

⁵⁷ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk Ve Atatürkçülük*, s. 121.

⁵⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 204.

⁵⁹ *A.g.e.*, s. 212.

⁶⁰ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s.60.

⁶¹ Tunaya, *Medeniyetin Bekleme Odasında*, s. 196-197.

⁶² Tarık Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, 2. Basım, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 219.

⁶³ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s.72.

⁶⁴ Abdullah Kaygı, *Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 360.

ve gelenekçi anlayışa sahip olan kişilerden oluşmuştur.⁶⁵ Gelenekçi görüş ise Batı'nın bütünüyle alınmasının yerine, onun işe yarar kısımlarının alınmasını savunmuştur. Gelenekçi ve mütedeyyin çevre buna örnektir. Tunaya bu grupta gelenekçi-sentezcilerin de olduğunu ifade etmiştir. Tunaya, Başgil'in fikir dünyasına göre onu bu gruba yerleştirmiştir. Fakat Tunaya, Başgil'in bu grupta yeni olduğunu da belirtmiştir.⁶⁶

Yeni dönemde Tunaya ve Başgil'in fikir ortaklıkları, Cumhuriyet ile birlikte son bulmuştur. Bu anlamda onların fikir ayrılıklarının temelini Türk modernleşmesinin vardığı nokta oluşturmaktadır. Tunaya yeni dönemi Doğu medeniyetinden, Batı medeniyetine geçişin kararlı bir süreci olarak görmüştür. Tunaya, Cumhuriyet'le birlikte Atatürk'ün öncelikli olarak geri kalmış yapıları tasfiyeye giriştiğini ve yeni organizasyonlar yarattığını savunmuştur.⁶⁷ Bu çerçevede Hilafet kaldırılmış, tüm ikiliklerin önüne geçilmek için Tevhid-i Tedrisat Kanunu hazırlanmıştır. Ardından teokratik yapıya ait şerri mahkemeler ve devamında da medreseler kapatılmıştır. Ona göre bu düzenlemeler 1924'ten 1928'e kadar laik düzenin inşası anlamında artarak devam etmiştir.⁶⁸

Başgil'e göre dine bağlı bir devlet düzeni olan teokratik yapıdan, halkın iradesinin belirleyici olduğu laik-cumhuri bir yapıya doğru olan gidişat 1924'te aksamıştır. Yeni dönemde Başgil, laik-cumhuri yapı inşa edilmek yerine, Osmanlı'daki dine bağlı devlet yapısının tersine, devlete bağlı dinin olduğu yapıya geçildiğini iddia etmiştir.⁶⁹ Fakat Başgil, önceki dönemde yazmış olduğu "Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri" kitabında bu laikliğe gidişatı normal olarak görmüştür. Ona göre bütün bu düzenlemelere bir bütünlük kazandırmak için yeni bir anayasa 20 Nisan 1924'te yürürlüğe konulmuştur.⁷⁰

Başgil ve Tunaya için modernleşme genel anlamda laikliğe doğru gitmekle sağlanabilirdi. Bu anlamda iki aydının laiklikle ilgili fikirlerine bakılmalıdır. Laikliğin kökeninin Başgil, kelime olarak Fransızcadan geldiğini belirtmiştir. O, Batı'da laikliğin kilise ve din adamları dışındaki insanları ve dini olmayan prensip, hukuk ve ahlak yapısını ifade ettiğini savunmuştur.⁷¹ Bu konuda Tunaya, din ve siyasetin ayrı disiplin olması anlamında laikliğin Fransa'da, Kilise ve Papalığa karşı milli devletlerin

⁶⁵ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri*, s. 151.

⁶⁶ *A.g.e.*, s. 162.

⁶⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 208.

⁶⁸ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri*, s. 110

⁶⁹ Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 181.

⁷⁰ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 74.

⁷¹ Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 162.

ortaya çıkması ile oluştuğunu savunmuştur.⁷² Bu konuda Niyazi Berkes de laikliği, Hıristiyanlıkta kilise ve papazlar dışında kalan halk için kullanmıştır.⁷³ Başgil laikliğin Osmanlı'da ilk kez II. Meşrutiyet zamanında "la dini" olarak ifade edildiğini, ama İslam ülkesinde toplumsal sınıflar mevcut olmadığı için bu anlayışın benimsenmesini zorlaştırdığını vurgulamıştır. Türköne de Türkiye'nin dünyada tek laik İslam ülkesi olması ve Türkiye'de laikliğin kendine münhasır bir özellik kazanması nedeniyle, Türkiye'nin laikleşmesinin zor olduğunu belirtmiştir.⁷⁴

Başgil laikliğin gerekliliğini hayati bir amaca bağlamıştır. O, dinde en büyük sıkıntının taassupluk olduğuna inanmıştır. Başgil'e göre koyu siyasi ve dini taassupluk komünizm ve faşizm neden olmaktadır ve bunu engellemenin tek yolu laikliktir.⁷⁵ Tunaya da laikliği hayati bir noktaya yerleştirmiştir. Fakat bu gereklilik ona göre çok farklıdır. Laiklik Tunaya'ya göre, sadece din ve devlet işlerinin ayrılığı değildir. Aynı zamanda devletin, dini yapının suistimal edilmesini engellemesidir. Tunaya bu anlamda devletin dine müdahalesini bir refleks olarak görmüştür.⁷⁶ O, Fransa'nın aksine Türk Devrimi'nde laikliğin ayrı bir öneme sahip olduğunu da savunmuştur.⁷⁷ Türk Devrimi'nin temel ilkesi bu anlamda laikliktir. Tunaya'nın bu yöndeki vurgularını özellikle 1964'te yayınladığı "Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük" kitabında ve bu dönemdeki yazılarında görmek mümkündür.

Başgil için de laiklik sadece din ve devlet ayrılığı değildir. Ama İslam'da en çok zorlanılan konu din ve devlet ayrılığıdır. Başgil, öncelikli olarak laikliğin din ve maneviyat düşmanlığı olmadığını belirtmiştir. Laiklik ile din; aile ve fert alanına, devlet de maddi alana yönelmiştir. Böylece din ve vicdan hürriyeti sağlanmıştır. Başgil yaşanan din ve devlet ayrılığı sonrasında yapılanlar ile dine bağlı devletten, devlete bağlı din yapısına gidildiğini savunmuştur.⁷⁸

Bu dönemle ilgili Başgil'in özellikle eleştirdiği nokta Diyanet İşleri Reisliği'dir. Başgil'e göre devlete bağlı dinin oluşmasına neden olan olguların başında, özerk olmayan bir Diyanet İşleri gelmektedir. Diyanet

⁷² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, s. 206.

⁷³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 23. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 18.

⁷⁴ Mümtaz'er Türköne, **Türk Modernleşmesi**, 2. Basım, Lotus Yayınevi, Ankara, 2006. s. 82.

⁷⁵ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 171.

⁷⁶ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 124.

⁷⁷ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 214.

⁷⁸ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 176.

İşleri ile dine müdahale ve onun kontrol edilmesi maneviyat ve ruhani olarak bir çıkmazın yaşanmasına neden olmuştur. Başgil bu çıkmazın insanları komünizme yönelttiğini savunmuştur. Bunu engellemek için de Diyanet İşlerinin yapısının düzenlenerek Diyanet İşlerinin özerkliği sağlanmalıdır. Reislik aynı zamanda ekonomik olarak vakıfları bünyesinde barındıran bir yapıya kavuşturulmalıdır. Ona göre buhranı aşmak için İstanbul'da yeni bir Yüksek İslam İlimleri Enstitüsü de kurulmalıdır. Bu Enstitü ile üç kademedede din eğitimi verilerek âlim ve mütehassıslar yetiştirilmelidir.⁷⁹

Yeni dönemde laiklik ve diğer alanlardaki düzenlemelerin temel felsefesi Tunaya'ya göre çağdaş bir toplum yaratmaktır. O, Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçilmesi için bu anlamda köklü hukuki düzenlemeleri savunmuştur. Başgil gibi O da bu düzenlemeler sonrasında hazırlanan 1924 Teşkilat-ı Esasiye'nin, Tanzimat'tan beri süre gelen ikiliklere son vermek ve yapılanlara bütünlük kazandırmak için yapıldığına inanmıştır.⁸⁰

1924 yılından sonraki dönem Tunaya ve Başgil için artık farklı anlamlar taşımaktadır. Başgil, Cumhuriyet'in ilanı sonrası yapılanlardan ve Teşkilat-ı Esasiye'deki dini nitelermelerin kullanılması konusundan başlayarak eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre 1928'e kadar devletin dininin olduğunun belirtilmesinin temel nedeni bu dönemdeki muhafazakâr bakiyenin tepkisini çekmemektir. Başgil 1924 Teşkilat-ı Esasiye'nin 26. maddesince Meclis'e şerri yetkiler verildiğini belirtmiştir. O genel çerçevede muhafazakâr çevrenin tepkisini çekmemek ve bu çevreyi tatmin etmek için yapılan şeylerin, fiiliyatta devrimin mantığına uygun olmadığını savunmuştur.⁸¹

Muhafazakâr çevrenin yeni dönemde tepki gösterdiği konulardan birisi de Medeni Kanun olmuştur. Medeni Kanun toplumsal yaşantıyı düzenlemesi ve laik yaşam tarzının kurulması için devrim açısından ayrı bir mana taşımıştır. Tunaya bu konuyla ilgili ilk çalışmaların 1916 yılında İttihatçılar tarafından Mecelle Kanunu'nun üzerinde yapıldığını söylemiştir. Fakat Mütareke Dönemi'nde bu değişiklikler eski haline getirilmiştir. Tunaya, Medeni Kanun için çalışmaların Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başladığını ifade etmiştir. 22 Nisan 1926'de İsviçre Medeni Kanunu'ndan esinlenilerek Medeni Kanun ilan edilmiştir. Bu kanunla temel hedef medeni seviyede bir toplumsal yaşantının kurulmasıdır. Bu doğrultuda Tunaya'ya göre

⁷⁹ A.g.e., s. 225.

⁸⁰ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 112.

⁸¹ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 78.

muhafazakâr ve çıkarları zedelenen çevreler bu kanuna büyük tepki göstermiştir.⁸²

Bu konuda büyük tepki gösteren kişilerden birisi de Başgil'dir. Başgil'in bu konudaki fikirleri gerek Tek Parti döneminde gerekse Demokrat Parti ve 27 Mayıs dönemlerinde çok farklılıklar göstermiştir. Başgil'in Sebilürreşad dergisinin Nisan 1952'deki 124. sayısında "İrtica Yoktur Efendiler!" adlı yazısında laiklik ve Medeni Kanunla ilgili yaptığı ağır eleştirileri daha çok Medeni Kanunu'nun aile ve toplum yapısına uymadığı yönündendir. Konu hakkında:

"Medeni Kanunun milli hayatımıza, hususiyyle, aile yuvamıza indirdiği darbeler inkar eder şeyler midir? Bu kanunu yeniden gözden geçirmek, kanaatimce, acil bir milli zarurettir"⁸³ diyen Başgil'in Medeni Kanun ile ilgili fikirleri 27 Mayıs sonrasında önemli oranda başkalaşmıştır. 27 Mayıs sonrasındaki dönemde Başgil, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Batılı devletlerden alınan kanunların başta direkt tercüme edildiğini ya da derlendiğini söylemiştir. Bu konuda Yeni Sabah gazetesine yazdığı 25 Haziran 1960'daki köşe yazısında, kanunların başlangıç itibarıyla direkt alınsa da, zamanla ülke gerçeklerine mal edildiğini savunmuştur. Başgil bu düşüncesini yeni bir anayasanın hazırlandığı sırada dile getirmiştir. Ona göre yeni anayasa yerine ülke gerçeklerine uygun olan eski anayasanın tadil edilmesi yeterli olacaktır.⁸⁴

Medeni Kanun konusu gibi medreselerin kapatılması da Başgil'e göre din ve dini terbiye alanında büyük bir buhranın yaşanmasına neden olmuştur. Ona göre din terbiyesi insanın ve toplumun gelişimi ve iyiliği için hayatidir. Bu anlamda din toplumun iyi yönde gelişmesini sağlayan en önemli unsurlardan biridir.⁸⁵ Başgil medreselerin kapatılmasını bir yerde bu çerçevede ele almıştır. Ona göre medreselerin kapatılması normaldir. Bu kurumlar vasfını yitirmiş ve çağ dışı kalmışlardır. Bu yüzden manevi bir buhran ve boşluğa neden olmuşlardır. Bu anlamda medreselerin kapatılması normal iken, onların yerine başka kurumların açılmaması büyük bir sıkıntıdır. Başgil 1926'da başlayan "fetret devri"nin 1958'de Yüksek İslam Enstitüsü'nün açılmasına kadar sürdüğünü belirtmiştir.⁸⁶ Medreselerin yerine Darülfünun'a bağlı bir İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Başgil bu fakültenin

⁸² Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 115.

⁸³ Ali Fuad Başgil, "İrtica Yoktur Efendiler!" **Sebilürreşad**, C.V. S.124. (Nisan 1952), s. 372.

⁸⁴ Başgil, **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, s. 133.

⁸⁵ Ali Fuad Başgil, **Gençlerle Baş Başa**, 74. Basım, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2018, s. 45.

⁸⁶ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 225.

ihtiyaca cevap veremediğini ve sadece ilim adamı yetiştirdiğini söylemiştir. Diğer yandan ilk, orta ve lisede la dini bir eğitim alan öğrencilerden iyi bir din adamı yetiştirilmesi ona göre imkânsızdır. O bu durum için “kayalıkta pirinç bitmez” demiştir.⁸⁷

Anayasada bu dönemde yapılan değişiklikleri eleştiren Başgil’e göre, 1924 ile 1934 arasındaki değişiklikler ile dinin devlete bağlılığı derinleştirilmiştir. Onun diğer yandan en çok eleştirdiği konu devrimlerin, tehlikeli dönem geçmesine rağmen hala aynı ciddiyetle yapılmasıdır. Başgil bu aşamada devletin, yavrusunu sinekten korumak için pençe darbesiyle öldüren hayvandan farksız olduğunu belirtmiştir.⁸⁸ Başgil’e göre laiklik konusunda devletin yerli yersiz tepkileri, Sultan Hamid döneminde olduğu gibi modernizmin gecikmesinden başka bir işe yaramamıştır. Ülkenin böyle yönetilmesi belirli çıkar çevreleri ve elinde silah bulunduran grupların işine gelmektedir. Başgil’e göre din ve maneviyat konusunda yaşanan buhranın sebebi budur.⁸⁹

1924 Teşkilat-ı Esasiye’nin kaldırılmasına kadar 1928, 1931, 1934, 1937, 1945 ve 1952 yıllarında Anayasa değiştirilmiştir. Tunaya bu anayasanın, siyasal olarak rejimin değişimine paralel olarak şekillendiğini belirtmiştir.⁹⁰ Bu değişiklikler ile devletin dini vasıflara sahip olması ve genel olarak TBMM’ye şerri konularda yetki verilmesi gibi hükümler öncelikli olarak Teşkilat-ı Esasiye’den çıkarılmıştır. 1928 yılında bu amaçla anayasanın 16. ve 38. maddelerinden devletin dininin olduğu ibaresi ve vekillerin yemin etmelerinde kullandığı dini ibareler çıkarılmıştır.⁹¹ Bu değişiklik ile ilgili düşüncelerini Başgil, 9 Temmuz 1960’da Yeni Sabah gazetesine yazmıştır. Başgil bu yazısında, 1921 ve 1923’de Teşkilat-ı Esasiye’de yapılan değişiklikler ile devletin dini ve şerri konularda yetkili kılındığını ve devletin dinsel bir devlet yapısına büründüğünü vurgulamıştır. Fakat saltanat ve hilafetin ilgası ile birlikte, 1924’te laik yapıya geçmek için dini eğitim kurumlarının ve mahkemelerin kaldırılması sonrasında, devletin dini vasıfları ve dini bir devlet olduğu söylemlerinde Başgil’e göre tadil yapılmasını gerektirmiştir. Başgil bu amaçla ilgili maddelerin düzenlendiğini söylemiştir. Bu nokta Başgil’e göre tam anlamı ile laiklik düzeyidir. Böylece devlet ve ruhani kuvvetler birbirinden ayrılmıştır. Bu iki kuvvetin birbirine dönmesi büyük bir yıkım doğurmuştur. Başgil 1960’daki köşe yazısında laiklik konusunda değişmeyen fikrini tekrarlayarak, bu konunun bizde

⁸⁷ A.g.e., s. 211.

⁸⁸ A.g.e., s. 215.

⁸⁹ A.g.e., s. 216.

⁹⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.II, s. 131.

⁹¹ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 79.

anlaşılmadığına ve bu saf laik yapının bir parti programıyla anayasaya girerek diktatörel bir yapı yarattığına inanmıştır.⁹²

1931 yılındaki düzenlemede ülke bütçesinin yeni yılın başında ilan edileceği bildirilmiştir. 1934'te Teşkilat-ı Esasiye'nin 10. ve 11. maddeleri değiştirilerek kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması ile birlikte seçme yaşı 18, seçilme yaşı da 22 olarak belirlenmiştir. 1937'de ise anayasanın 2, 44, 47, 48, 49, 50, 61, 74 ve 75. maddelerinde değişiklikler yapılarak CHP'nin 6 Ok'u anayasaya girmiştir.⁹³ Bu değişiklik ile laikliğin anayasaya direkt girmesi Tunaya ve Başgil tarafından eleştirilmiştir. Onlara göre laiklik anayasaya tarif edilerek girmeliydi. Tunaya, laiklik prensibinin Türk Devrimi'nin en önemli dayanağı olduğunu, bu nedenle bir bilinmezlik yaşanarak laikliğin tartışmalara neden olduğunu savunmuştur.⁹⁴ Tunaya'ya göre laiklik sadece kanunla ifade edilemez. Tunaya, laikliğin bir sosyal yapı olduğu için sadece kanunla korunamayacağını savunmuştur. Ona göre toplum az gelişmişlikten kurtulduğunda ve gelişmiş seviyeye ulaştığında laikliğe gerek kalmayacaktır.⁹⁵ Tunaya laikliğin Türkiye'de anayasadaki şekliyle korunmasını savunanlar ile onun yetersiz olduğunu savunanlar olmak üzere iki grup olduğunu belirtmiştir. Laikliği mevcut şekli ile savunanlar, onun hayati şartlar sonucu oluştuğunu ve medenileşmek için mevcut yapının korunması gerektiğini savunmuşlardır. Tunaya'ya göre diğer yandan onu yetersiz bulanların başında Başgil gelmektedir. Yetersiz bulan kişiler özellikle gelenekçi çevreden oluşmuştur. Tunaya devrimlere en çok hücum edenlerin bu gruptan olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu grup özellikle Başgil'in eleştirileri çerçevesinde şekillenmiştir.⁹⁶

Başgil, 9 Temmuz 1960'da Yeni Sabah'taki köşesinde 6 Ok'un Anayasa'ya girmesinin "diktatörlük idaresinden" kurtulmayı geciktirdiğini belirtmiştir. Başgil din ve devlet kuvvetlerinin ayrı yaşaması gerektiğini, devletin sınırı geçtiğini düşünmüş ve CHP'nin parti programındaki ilkenin anayasaya girmesini ve en mühim konuma getirilmesini hata olarak görmüştür. Bu yüzden laiklik konusunda bir dayatma yaşanmıştır. Ona göre bu durum yukarıda da belirtildiği gibi dikta bir anlayışa ve yönetime varmıştır. Diğer yandan belki de daha çok eleştirdiği konu, laikliğin bu şekilde anayasaya girmesi olmuştur. Ona göre laiklik anayasaya tarifi ile

⁹² Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s. 157-158.

⁹³ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 80.

⁹⁴ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 122.

⁹⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 217.

⁹⁶ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 125

birlikte girmeliydi. Çünkü izahsız girmesi onun suiistimal edilmesine neden olmuştur. Başgil'e göre, laikliğin tanımı yapılırsa sıkıntılar çözülecektir.⁹⁷

Teşkilat-ı Esasiye'deki diğer değişiklikler ise 1945'de anayasanın dilinin öz Türkçeye çevrilmesi ve 1952'de dönemin iktidarı tarafından anayasanın dilinin eski haline getirilmesi ile yapılmıştır. Genel olarak anayasada yapılan değişiklikler 1937 yılı ve öncesinde daha çok anayasanın içeriği ile ilgiliyken, sonraki değişiklikler genel olarak şekilsel değişiklikler olarak kalmıştır.⁹⁸ Bu değişiklikler ile birlikte modernleşme sürecinin vardığı noktada laiklik, Türkiye'nin gündeminden düşmemek üzere yerini almıştır.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye'nin en önemli dönemlerinde yolları kesişmiş iki aydının yani Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya'nın hayatları, Türk modernleşmesi ve Cumhuriyet dönemindeki laikliğin inşasına yönelik fikirleri ve düşünceleri ele alınmıştır. Öncelikli olarak çalışmanın ilk bölümünde Başgil ve Tunaya'nın Osmanlı'nın yıkılmasına ve Cumhuriyet'in kuruluşuna tanıklık ettikleri görülmektedir. Bu döneme tanıklık onların hayata bakışını ve yaşayışlarını ömürlerinin sonuna kadar etkilemiştir. Bu durum onların bütün fikrîsel farklılıklarına rağmen paralel bir hayat yaşamalarına da neden olmuştur.

Tunaya ve Başgil'in fikirlerindeki en önemli ortak noktayı Cumhuriyet öncesi Türk modernleşmesi üzerine olan fikirleri oluşturmuştur. Bu dönem genel olarak onlara göre teokratik-monarşik bir yapıdan laik ve cumhuri bir yapıya doğru gidişi oluşmuştur. Bunu sağlayan temel etmen ise modern Batı'nın ortaya çıkışıdır. Bu çerçevede Batılı gelişmişlik seviyesinin yakalanması çabaları anayasal bir düzene gidişi ve fikir çeşitliliğini sağlamıştır. Osmanlı'nın son dönemi bu anlamda Tunaya ve Başgil'e göre Cumhuriyet fikrinin yetişmesi için bir laboratuvar ortamı olmuştur.

Çalışmanın son bölümü ise Cumhuriyet'in ortaya çıkışı ve bünyesinde barındırdığı laikliğin ilk dönemlerde nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda Başgil, Türk modernleşmesinin vardığı nokta itibarıyla inşa edilen laiklik ile modernleşmenin sekteye uğradığını düşünmüştür. Tunaya ise laikliğin daha da ileri giderek, devletin din üzerindeki kontrolünün artması gerektiğini savunmuştur. O'na göre bu toplumsal gerçeklik için şarttır. Bu çerçevede yapılan anayasal ve yasal değişiklikler ile laikliğin Türk Devrimi'nin temel dayanağı haline getirildiği görülmektedir. Diğer yandan

⁹⁷ Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s. 159.

⁹⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 30. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 323.

ise onun gerekliliği ve anayasada tarif edilmemesinin zihinlerde nasıl bir çıkmaza neden olduğu Tunaya ve Başgil özelinde görülmüştür.

Bu çalışma ile gerek Ali Fuad Başgil ve gerekse Tarık Zafer Tunaya'nın Türk modernleşmesinde laikliğe yaklaşımları izah edilmek istenmiştir. Başgil ve Tunaya hakkında yapılmış olan çalışmalara bakıldığında ise özellikle tez ve diğer yandan kitap ve makale çalışmalarında, ele alınan aydınların farklı yönleri ile ilgili araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda Başgil hakkında bir doktora çalışması ve birçok yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Başgil'in dindar, muhafazakâr ve liberal yanı ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Akademi dışında ise onun dindarlığı ve dönemi üzerine olan söylemleri ele alınmıştır. Tunaya'ya bakıldığında ise, onun hakkında da aynı şekilde bir doktora çalışması ve birçok yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar genel olarak Tunaya'nın siyaset bilimciliğini ve tarihçiliğini ele almıştır. Akademi dışında ise daha çok Tunaya'nın tarihçiliği öne çıkarılmıştır. Yapılan bu çalışma iki farklı zihin dünyasına sahip aydının Türk modernleşmesi ve laiklik üzerine olan fikirlerinin mukayese edilmesi açısından diğer çalışmalara nazaran farklılık arz ettirmektedir. Özellikle laiklik konusunda Türkiye'de yaşanan siyasal ve sosyal tartışmaların geçmişte iki farklı zihin dünyasına sahip olan bu aydınların fikirleri doğrultusunda ortaya konulması yapılan çalışmayı ayrı bir noktaya taşımaktadır.

Genel olarak bakıldığında ise, Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya'nın temsil ettikleri zihin dünyasının izdüşümleri olarak, Türk Devrimi ve ona giden yoldaki süreçlere yönelik fikirleriyle, Türk düşün hayatının yaşadığı çatışmanın ve fikir ortaklıklarının neden laiklik olduğu anlaşılmıştır. Dünden bugüne yaşanan modernleşme hareketlerinin temelini bu anlamda dinsel bir yapıdan laik ve cumhuri bir düzene doğru gidiş olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aşçı, Arif, **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Bibliyografyası**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2000.

Başgil, Ali Fuad, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, 4. Basım, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2017.

_____, **Başgil'den Mektuplar**, İstanbul, Yağmur Yayınları, 2007.

_____, **Demokrasi Yolunda**, 3. Basım, İstanbul, Yağmur Yayınları, 2009.

- _____, **Din ve Laiklik**, 12. Basım, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2016.
- _____, **Gençlerle Baş Başa**, 74. Basım, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2018.
- _____, **Hâtıralar**, 6. Basım, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2016.
- _____, **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, 2. Basım, İstanbul, Yağmur Yayınları, 2006.
- _____, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İstanbul, Ahmet Sayman Teksir İşleri, 1952-1953.
- _____, **Yakın Maziden Hâtıra Kırıntıları**, İstanbul, Yağmur Yayınları, 2007.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 23. Basım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Gökalp, Mehmet (haz), **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Hayatı – Şahsiyet Mücadeleleri**, İstanbul, Santral Yayınevi, 1963.
- Hayatlarıyla Yol Gösterenler**, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2005.
- Kaygı, Abdullah, **Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992.
- Kılıç, Emrullah, **Materyalizm Karşısında Ali Fuad Başgil**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2012.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 30. Basım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul, Cem Yayınları, 1992.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk Ve Atatürkçülük**, 2. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- _____, **Hürriyet’in İlanı**, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı, 1998.
- _____, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, 2. Basım, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.
- _____, **İslamcılık Cereyanı**, C. I, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, Şubat 1998.
- _____, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, Mart 1989,
- _____, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. I, 4. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

- _____, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, 3. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- _____, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, 3. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- _____, **Türkiye’de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C. I, 2. Basım, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- _____, **Türkiye’de Siyasal Partiler- Mütareke Dönemi**, C. II, 5. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- _____, **Türkiye’de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C. III, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Türküne, Mümtaz’er, **Türk Modernleşmesi**, 2. Basım, Ankara, Lotus Yayınevi, 2006.

Makaleler

- Aybay, Aydın, “Ders” **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, 3. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- _____, “Tunaya’yı Anarken” **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul, Cem Yayınları, 1992.
- Başgil, Ali Fuad, “İrtica Yoktur Efendiler!” **Sebilürreşad**, C.V. S.124. Nisan 1952.
- “Başgil, Ali Fuat”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, Dergah Yayınları, 1977.
- Kalaycıoğlu, Ersin “Tarık Zafer Tunaya: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Siyasal Kurumlar ve Çağdaşlaşma” **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, 3. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Önder, Tuncay “Ali Fuad Başgil” **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce- Muhafazakarlık**, C. V, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Toprak, Zafer, “Tarık Zafer Tunaya’nın Ardından” **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul, Cem Yayınları, 1992.
- Turan, İlter, ”Tarık Zafer Hoca’yı Anarken” **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, 3. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Zaim, Sabahattin, “Ali Fuad Başgil”, **Hayatlarıyla Yol Gösterenler**, İstanbul, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2005.

Ankara Üniversitesi Türk İnkâlâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Sayı: 66, Bahar 2020, s.305-330

Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 21.01.2020 - 16.04.2020 (Araştırma Makalesi)

İNÖNÜ MUHAREBELERİ'NDE ŞEHİT DÜŞEN SUBAYLAR

İbrahim TAVUKÇU*

ÖZ

İnönü Muharebeleri Milli Mücadele'nin önemli kırılma ve dönüm noktalarından biridir. Türk milletinin yokluk içinde varlık mücadelesi verdiği bu muharebelerde elde edilen neticelerden sonra İstiklal savaşında yeni bir aşamaya geçilmiş, bu muharebelerin yaratmış olduğu iklimin bir neticesi olarak içinde TBMM Hükümeti'nin otoritesi tesis edilmiş, kuruluş aşamasındaki Düzenli ordunun akabeti hakkındaki tartışmalar nihayetlenmiş, dışarda ise TBMM Hükümeti muhatapları tarafından resmi olarak tanınmaya başlanmıştır. Bu muharebelerde istiklal uğrunda şehadete yürüten milletin evlatları, şehadetleri ile devlet otoritesinin tesisi ve memlekette düzenin sağlanması sürecine de önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu çalışmada, İnönü Muharebeleri'nde şehit düşen subayların bilgilerinin kaydedildiği Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi'nden tespit ve temin edilen "Birinci-İkinci İnönü Muharebeleri'nde Şehit Olan Ümera ve Zabitanın Künye Defteri" adlı defter esas alınarak İnönü Muharebeleri'nde şehit olan üst rütbeli subaylar ile zabıterin künye bilgileri, doğum tarihleri, şehadet tarihleri, şehadet mahalleri ve suret-i şehadetlerine ilişkin bilgiler ortaya konulmuş, bu bilgiler üzerinden İnönü Muharebeleri'nde şehit olan subaylar hakkında çeşitli istatistiklere dayalı değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci İnönü, İkinci İnönü Milli Mücadele, Subay, Şehit.

THE MARTYRED OFFICERS IN THE BATTLES OF İNÖNÜ

ABSTRACT

The İnönü Battles are one of the important breaking and turning points of the National Struggle. After the results of the battles in which the Turkish nation struggled for being in poverty, a new stage was started in the War of Independence. Government officially

* Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ibrahimtavukcu@gmail.com, (https://orcid.org/0000-0002-1791-121X).

recognized by its interlocutors. In these battles, the sons of the nation marching to the martyrs for independence, their martyrs and the establishment of state authority and the establishment of order in the country also made important contributions. In this study, the information about the martyrs of the martyrs in the first and second İnönü battles, which was determined and obtained from the ATASE Archive of the General Staff, where the information of the martyrs who were martyred in İnönü Battles, was recorded the information about the imprints of the senior officers and officers, their birth dates, martyr dates, places of martyrs and surrogate martyrs were put forward. Based on this information, various statistics were evaluated about the martyrs in İnönü Battles.

Keywords: *First İnönü, Martyr, National Struggle, Officer, Second İnönü.*

Giriş

20. yüzyılın başlarında dünya tarihini yakından etkileyen, büyük imparatorlukların yıkılmasına, dünyada yeni bir düzenin kurulmasına yol açan önemli bir savaş; I. Dünya Savaşı patlak vermiştir. 1914'te başlayan bu savaş 1918'de sona ermiş, savaşı Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu İttifak Bloku kaybetmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti ile İtilaf Bloku adına hareket eden İngiltere arasında 30 Ekim 1918'de Mondros'ta, Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.¹ Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin ordusunun büyük bir kısmı terhise zorlanarak devlet adeta savunmasız bırakılmış, bütün iletişim araçları İtilaf Devletleri'nin kontrolüne terk edilmiş, limanlar ve demiryolları İtilaf Devletleri'ne açılmış, ayrıca 7. ve 24. Maddelerle Osmanlı coğrafyası İtilaf Devletleri'nin işgaline açık hale getirilmiş, Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları çiğnenmiştir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra mütareke hükümleri tatbika koyulmuş ve işgaller süreci başlamıştır.² İtilaf Devletleri mütarekeyi işgal mantığı içinde uygulamaya çalışmıştır.³ Bu devletler tarafından mütareke hükümleri gerekçe gösterilerek yapılan işgaller, gerçekte mütarekenin kendi hükümleri ile uluslararası hukukun belirlemiş olduğu usul ve esaslara aykırı uygulamalarla icra edilmiştir. Bu süreçte mütarekenin birçok maddesine aykırı uygulamalara başvurulmuştur.⁴

¹ Ali Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., Ankara,1948,s. 62-64.

² **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 71-253.

³ Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri", **İlmi Araştırmalar**, (1997), S. 5, s.84.

⁴ İtilaf Devletleri mütarekenin birçok maddesini keyfi olarak yorumlamış ve uygulamıştır. Doğu hududumuzda Kars, Ardahan ve Batum, mütarekenin 11. Maddesi'nin haksız olarak ve zorla genişletilmesi sonucu boşaltılmış ve buralarda Osmanlı idaresine son verilmiştir. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul,

Mütareke sonrası süratle Suriye ve Irak cepheleri ile boğazlar bölgesinde işgaller gerçekleştirilmiş, Doğu Trakya sınırında bulunan İtilaf Kuvvetleri ise Kasım ayının başından itibaren sınırı geçerek Trakya'yı işgale koyulmuştur.⁵ Bu sırada İtalyanlar da boş durmayarak daha önce gizli anlaşma⁶ ile kendilerine vaat edilen toprakları işgale başlamıştır. Suriye Cephesi'nde ise Fransızlar 1918 Aralık ayı sonuna kadar Tarsus, Adana, Mersin ve Pozantı'yı işgal etmiş, 1919 yılı başlarında ise Urfa ve Maraş'ı ele geçirmiştir. Irak Cephesi'nde ise İngilizler, Musul'u işgal etmiştir.⁷ Kasım ayının ikinci yarısından itibaren ise Kafkasya'nın boşaltılmasına başlanmıştır.⁸ Böylelikle 30 Ekim 1918'den 1919 yılı başlarına kadar geçen süre içinde Osmanlı topraklarının çok büyük bir kısmının işgali sağlanmıştır.

Osmanlı topraklarının ele geçirilme süreci İzmir'in işgali ile yeni bir boyuta ulaşmış, bu işgal Anadolu'da milli bir direnişin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Paris Barış Konferansı kararı ile Yunanistan'ın İzmir'e çıkarılması ve İzmir'in işgali⁹, Türk milletini, hukukunu müdafaa etmek üzere silaha sarılmak zorunda bırakmıştır. Yunan işgali karşısında ilk aşamada Batı Anadolu'da gönüllü askeri oluşumlar olan Kuvayı Milliye birlikleri teşekkül etmiş, bu birlikler ellerindeki sınırlı imkânlar ile Yunan ilerleyişini durdurmaya çalışmıştır. Bu gönüllü birliklerin oluşması ile birlikte Anadolu'da Yunan ilerleyişine karşı silahlı direniş hareketi de başlamıştır.

İzmir'in işgali ile başlayan yerel direniş, 1919 Mayıs'ında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi ile birlikte bütün ulusu içine alan bir Milli Mücadele hareketine dönüşmüştür. Havza genelgesi ile Türk milletini işgallere karşı protestoya çağıran Mustafa Kemal Paşa,¹⁰ silah arkadaşları ile birlikte Amasya tamimi üzerinden Milli Mücadele'nin stratejisi belirlemiştir¹¹

2000, s. 90. Mütarekenin, Osmanlı ordusu için kadro fazlası silah ve mühimmatın teslimini öngören 20. Maddesi'nin uygulanması konusunda da aykırı uygulamalar yapılmıştır. Selçuk Ural, "İngiltere'nin Mondros Mütarekesi'nin 20. Maddesi'ne Aykırı Uygulamaları", **Atatürk Yolu**, (Güz 2009), S.44, s.713-742. Güneyde de Fransızlar mütareke hükümleri ile bağdaşmayan uygulamalara imza atmıştır. Budak, *a.g.m.* s.87-88.

⁵ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 24.

⁶ Gizli Anlaşmalar için bkz. Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması**, (Çev. Tevfik Alanay), Milliyet Yayınları, Ankara,1972; Harry N. Howard, **Türkiye'nin Taksimi Bir Diploması Tarihi (1913-1923)**, (Çev. Salih Sabit Togay), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018 s.239-279.

⁷ **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 123.

⁸ **A.g.e.**, s. 225-228.

⁹ Sina Akşin, "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", **Tarih Boyunca Türk- Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1986, s.174-185.

¹⁰ **Milli Egemenlik Belgeleri**, Der. Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ankara, 2015, s.6.

¹¹ **A.g.e.**, s. 9-10.

kongrelerle de teşkilatlanmasını sağlamıştır.¹² Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde 1919 Mayıs'ından İnönü Muharebeleri'nin yapıldığı 1921 yılı başlarına kadar Milli Mücadele'nin istikbali açısından çok önemli gelişmeler yaşanmış, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmış, Hükümet kurulmuş, devletleşme yolunda çok önemli adımlar atılmıştır. Bu süre içinde yeni ve düzenli bir ordu kurma çalışmalarına da hız verilmiştir.

1920 yılının ikinci yarısından itibaren artan Yunan saldırıları karşısında, Kuvayı Milliye birliklerinin müdafaada yetersiz kalmaya başlaması, 1920'nin sonlarına doğru Çerkez Ethem'in Hükümetin bilgisi dışında Yunanların elinde bulunan Gediz'e saldırması¹³ ve bu taarruz sırasında Kuvayı Milliye birliklerinin üzerine düşen vazifeyi yerine getirememesi,¹⁴ Mustafa Kemal Paşa'yı Düzenli orduya bir an önce geçilmesinin gerekliliği konusunda harekete geçiren önemli bir gelişme, "bardağı taşıran son damla"¹⁵ olmuştur. Gediz Taarruzu ve akabinde gelişen olaylar Düzenli orduya geçiş sürecinde önemli bir kırılmanın yaşanmasına yol açmıştır. Bu taarruzdan sonra Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınması,¹⁶ cephenin ikiye bölünerek¹⁷ Batı Cephesi Komutanlığı'na İsmet Bey'in,¹⁸ Güney Cephesi Komutanlığı'na ise Refet Bey'in getirilmesi,¹⁹ en büyük Kuvayı Milliye şefi Çerkez Ethem tarafından hoş karşılanmamış, rahatsızlıklara sebebiyet vermiştir.²⁰

İsmet Bey'in cephe komutanı atanmasından sonra bütün Kuvayı Milliye birliklerinin kesin olarak Düzenli orduya katılmaya davet edilmesi, ancak bu davetin Çerkez Ethem tarafından kesin bir dille reddedilmesi²¹ ve diğer bazı sebepler²² Ankara ile Çerkez Ethem arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuş ve bu süreç nihai olarak Çerkez Ethem'in isyanı ile sonuçlanmıştır. BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı Aralık ayının son günlerinde, Düzenli orduya katılmayı reddederek isyana kalkışan Çerkez Ethem'i tenkil etmek üzere hükümet birliklerini görevlendirmiş, böylece isyanı bastırmaya

¹² Kongreler için Bkz. Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011; Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.

¹³ Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.II, 10. Baskı, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1970, s. 495-496.

¹⁴ Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı**, Arba Yayınları, İstanbul, 1987, s. 115-117; İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 492.

¹⁵ İzzettin, Çalışlar, **Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 56-65.

¹⁶ Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar, Kuva-yı Milliye'nin İç Yüzü**, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2011, s. 445.

¹⁷ **BCA.30.18.01/1.18.13-1.**

¹⁸ **BCA.30.18.01/1.18.13-2.**

¹⁹ **BCA.30.18.01/1.18.13.**

²⁰ Atatürk, **a.g.e.**, C.II, s. 515.

²¹ Aynı yer.

²² **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Birinci, İkinci İnönü, Ashhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri**, II. Cilt, III. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. s. 64-74.

dönük harekâtı başlatmıştır.²³ Ankara, ordusunun önemli bir kısmını isyanı bastırmak üzere Ethem'in üzerine sevk etmiş olduğu sırada “mevsimsiz” bir saldırı ile karşı karşıya kalmış, Yunan Ordusu Bursa ve Uşak cephelerinden eş zamanlı olarak taarruza geçmiştir.

Birinci İnönü Muharebesi ile neticelenen Ocak taarruzu, BMM Hükümeti'nin ordusunun Çerkez Ethem isyanı ile meşgul olduğu sırada 6 Ocak 1921'de Bursa ve Uşak cephelerinden eş zamanlı olarak başlamıştır.²⁴ Yunanlara göre maksadı farklı olsa da²⁵ gerçekte ilk hedefin stratejik önem taşıyan Eskişehir'in zaptı olduğu,²⁶ nihai hedefi ise Ankara'da yeni kurulan Büyük Millet Meclisi'ni ve hükümetini ortadan kaldırmak olan²⁷ bu harekâta, Yunan Ordusu'nun Bursa kolu 3 gün içinde Türk örtme birliklerini geri atarak 9 Ocak'ta İnönü mevziilerine varmıştır. İnönü mevziilerinde taraflar arasında 36 saat süren çarpışma yaşanmıştır.²⁸ “9-10 Ocak 1921'de yapılan “şiddetli ve devamlı”²⁹ İnönü Meydan Muharebesi neticesinde düşman süratle ricat etmiştir”.³⁰ Muharebe genel olarak Yunanların üstünlüğü ile gelişmiş olmasına rağmen Yunan Ordusu

²³ Atatürk, **a.g.e.**, C.II, s. 543.

²⁴ **TİH Batı Cephesi**, C.II, K.III, s. 161.

²⁵ Yunan resmi kaynakları, Ocak taarruzunun amacı konusunda farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. İkdâm gazetesinin 16 Ocak 1921 tarihli Atina'dan aldığı bilgiye göre Yunanistan'ın Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas bir beyanında Ocak taarruzunun gerçek hedefi hakkında açıklama yapmıştır. Papulas'ın Ocak taarruzunun maksadına dair vermiş olduğu ve daha sonraları gazetelere yansıyan beyanatına göre “bu harekât-ı askeriyeden maksat düşmanın taarruz için İzmir Kolordusu muntikasında topladığı kuvvetleri dağıtmaktır”. **İkdâm**, 19 Ocak 1921. Bir başka Yunan askeri yetkilisinin muharebeden sonra yapmış olduğu açıklamaya göre ise taarruzun gerçek hedefi “Kemalilerin mevziini ve vaziyetini anlamaktır”. **Alemdar**, 20 Ocak 1921; Yunan Komutanlığı yayımladıkları resmi tebliğlerinde ise harekâtın gerçek hedefini, “Kemalilerin Bilecik-Bozüyük havalisindeki İzmir kıtalarına saldıracaklarına dair elde edilen istihbarat dolayısıyla Türk Ordusu'nun kümelendiği Bilecik-Bozüyük hattının imhası” olarak açıklamışlardır. **Alemdar**, 21 Ocak 1921.

²⁶ Sadi Koçuş, “İnönü Meydan Muharebeleri”, **Resimli Tarih Mecmuası**, , C.2, S.19, (Temmuz 1951), s. 845.

²⁷ İ. Hakkı Tümerdem, **Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi**, 5.Baskı,Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 22.

²⁸ 24 Ocak 1921 tarihli 48 Numaralı Anadolu Ajansı Bülteninden akt. Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001, s. 111.

²⁹ **Genelkurmay Askeri ve Tarih Stratejik Etüt Arşivi**; İstiklal Harbi Kataloğu: Kutu No:604; Gömlek No:11;Belge No:11A. (Bundan Sonra kısaltması “**ATASE Arşivi**” olarak verilecektir.) **ATASE Arşivi** İSH K. Kutu No:569 Gömlek No:11;Belge No:1; İsmet Paşa bu muharebeleri anılarında şöyle anlatmıştır: “ 9-10 Ocak günlerinde şiddetli muharebeler yaptık. Alıyoruz, veriyoruz. Geliyorlar, yetiştiriyoruz. Taarruzlar yapıyorlar, biz mukabil taarruza geçiyoruz.” İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınları, İstanbul, 2014,s. 232.

³⁰ **ATASE Arşivi** İSH K. Kutu No:593; Gömlek No:116 Belge No:1. (Bundan Sonra kısaltması “**ATASE Arşivi**” olarak verilecektir.) **ATASE Arşivi** İSH K. Kutu No:692; Gömlek No:145;Belge No:145AA; **Yenigün**, 12 Ocak 1921.

beklenmedik bir şekilde ricat kararı almıştır.³¹ “Yunan taarruzu Türk birliklerinin kahramanca karşı koymaları ve müdafaaları karşısında durmuş, düşman taarruzdan vazgeçerek hızla geri çekilmeye başlamış”,³² ve muharebe Türk Ordusu’nun galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Kazanılan bu zaferin tarihi önemi, Batı Cephesi’nde ilk kazanılan zafer oluşu ve Sevr tatbikçilerine milli teşkilatın ne demek olduğunu göstermesi olmuştur.³³

Bu muharebede Türk tarafı şehit, yaralı ve esir olarak toplamda 252 insan kayıp vermiştir.³⁴ Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, bu muharebe şehitlerini “Birinci İnönü’de şehit olanlar, memlekette düzeni ve cephede ordu ile savunmayı temin etmek için hayatlarını feda etmişlerdir. Hiçbir savaşın şehitleri bu kadar olağan üstü şartlar içinde ve o derece dünya, hatta ahirete ilişkin menfaatlerden vazgeçerek hayatlarını feda etmemişlerdir” ifadeleri ile değerlendirmiştir.³⁵ İsmet Bey, muharebenin hemen ardından 12 Ocak 1921’de İnönü ve Bozüyük nahiye müdürlüklerine bir yazı yazarak: “İnönü Meydan Muharebesi’nde din ve memleket uğruna canlarını feda ederek şehit düşen kardeşlerimizin muharebe meydanlarındaki mübarek cesetlerini toplatarak muntazam bir şehitlik yapılmasını” istemiştir.³⁶

Bu muharebede Yunan tarafı toplam 211 kayıp vermiştir.³⁷ BMM Hükümeti, Birinci İnönü Muharebesi’nin özellikle siyasi sonuçlarından etkin bir şekilde istifade etmiş, bu başarı sonrası oluşan moral ve motivasyonun etkisi ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabulü başta olmak üzere devletleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır.³⁸

Birinci İnönü Muharebesi’nden yaklaşık 2,5 ay sonra Yunan Ordusu bu defa temel amacı “Sevr Antlaşması’nı ve beklide daha ağır bir antlaşmayı zorla Türklere kabul ettirmek”³⁹ olan ikinci bir taarruza kalkışmıştır.⁴⁰ 23 Mart 1921’de Bursa ve Uşak cephelerinden eş zamanlı olarak başlayan taarruzda⁴¹ Yunan Ordusu’nun Bursa kolu 28 Mart’a kadar cephe

³¹ İbrahim Tavukçu, **Milli Mücadele’de İnönü Muharebeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 296.

³² **ATASE Arşivi İSH K.** Kutu No:604; Gömlek No:11;Belge No:11A.; **ATASE Arşivi İSH K.** Kutu No:569 Gömlek No:11;Belge No:1; Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.764.

³³ Hamza Eroğlu, “İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Kasım 1985), C. II, S. 4, s. 70.

³⁴ **TİH Batı Cephesi**, C.II, K.III, s. 246.

³⁵ Ali Fuat, Erden, **İsmet İnönü**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1999, s. 159.

³⁶ Hüsnü Özlü, “Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi’nin Analizi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Mart 2012), C. XXVIII, S.82, s.40.

³⁷ **TİH Batı Cephesi**, K.II, C.III, s. 246.

³⁸ Bu konuda bkz., Eroğlu, *a.g.m.*,s.81-82.

³⁹ **ATASE Arşivi İSH K.** Kutu No:709 Gömlek No:84;Belge No:1.

⁴⁰ **TBMM Z.C.**, Devre I, C.9, s. 321-322.

⁴¹ **ATASE Arşivi İSH K.** Kutu No:573 Gömlek No:104;Belge No:1.

ilerisindeki Türk örtme birliklerini geriye doğru atarak bu gün İnönü asıl mevziileri önlerine varmıştır. Türk ve Yunan Orduları arasında 28, 29 ve 30 Mart günlerinde, özellikle Batı Cephesi'nde, dehşetli muharebeler yaşanmış,⁴² taarruz ve karşı taarruzlar⁴³ arasında tepeler el değiştirmiş, Türk Ordusu "inatçı mücadeleler" vermiştir.⁴⁴ Bu mücadeleler neticesinde Yunan "perişan bir şekilde ricate zorlanmış"⁴⁵, Yunan Ordusu "mağlubiyet-i tam ile def edilmiştir."⁴⁶ Her ne kadar Yunan Küçük Asya Orduları Komutanı Papulas, 31 Mart 1921'de: "Bütün Kemalist Raporları yanlıştır!" diyerek Yunan hezimetini gizlemeye çalışmışsa da, İkinci İnönü Muharebesi "Türk Zaferi" olarak harp tarihine geçmiştir.⁴⁷ Türk Ordusu, İkinci İnönü Muharebesi'nde sayıca üstün Yunan Ordusu'na karşı kesin bir galibiyet kazanmıştır.⁴⁸ Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 1 Nisan 1921 saat 18.30'da Metristepe'den Ankara'ya gönderdiği telgrafta İkinci İnönü Muharebesi sonucunda "düşmanın binlerce ölüleri ile doldurduğu harp meydanını silahlarına terk ettiğini"⁴⁹ bildirmiştir.⁵⁰ Bu muharebede Türk Ordusu subay ve er kademlerinde toplam 681 şehit vermiş, 1822 asker ise yaralanmıştır. Türk Ordusu'nun toplam insan kaybı esir, kayıp ve firar olayları da dâhil olmak üzere 4950 kişiyi bulmuştur.⁵¹ Bu muharebelerde "ümera" ve "zabitan" düzeyinde şehit olan subaylar "Birinci-İkinci İnönü Muharebeleri'nde Şehit Olan Ümera ve Zabitanın Künye Defteri" adlı defter esas alınarak belirlenmiştir. Şehit listesini vermeden önce söz konusu künye defterini tanıtmak meselenin daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

1.1. "Birinci-İkinci İnönü Muharebeleri'nde Şehit Olan Ümera ve Zabitanın Künye Defteri" Hakkında

İnönü Muharebeleri'nde şehit olan subayların tespitine dönük çalışmamıza kaynaklık eden temel belge/ler, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Arşivi'nde yer alan "Birinci-İkinci İnönü Muharebeleri'nde Şehit Olan Ümera ve Zabitanın Künye Defteri" adlı defterdir. 20 sayfadan oluşan defterde, İnönü Muharebeleri'nden başka "Aslıhanlar" muharebelerinde şehit düşen subaylara dair bilgilere de yer

⁴² İnönü, a.g.e.,s.239.

⁴³ **Peyam-ı Sabah**, 1 Nisan 1921.

⁴⁴ **ATASE Arşivi** İSH K. Kutu No:852 Gömlek No:139;Belge No:1

⁴⁵ **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, s.780.

⁴⁶ **TBMM Z.C.**, Devre I, C.9, s. 321-322.

⁴⁷ Ercan Çelebi, " II. İnönü Muharebesi: Askeri, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, (Mart 2003), C.11, s. 211.

⁴⁸ Tavukçu, a.g.t., s. 300.

⁴⁹ **ATASE Arşivi** İSH K. Kutu No:601 Gömlek No:111; Belge No:111AC.

⁵⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Nisan 1921; **Peyam-ı Sabah**, 5 Nisan 1921; İnönü, a.g.e., s. 241.

⁵¹ **TİH Batı Cephesi**, C.II, K.III, s. 512.

verilmiştir. Ancak çalışmamızın konusu münasebetiyle söz konusu defterden sadece İnönü Muharebeleri'nde şehit olan subayların tespiti ve değerlendirmesi yapılmıştır. Elde edilen bilgiler, Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan “Şehitlerimiz” adlı çalışmada yer alan bilgilerle de karşılaştırılmıştır.⁵² Bu karşılaştırma neticesinde künye defterinde yer alan bazı şehit isimlerinin “Şehitlerimiz” adlı çalışmada yer almadığı/kayda geçmemiş olduğu görülmüştür. Künye defterinde yer alan şehit bilgileri, aynı zamanda Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı tarafından hazırlanan *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*⁵³ C.I-II, adlı çalışma ve E. Kur. Alb. Nusret Baycan tarafından kaleme alınan “*Türk İstiklal Harbinde Şehit Düşen Subaylar*”⁵⁴ adlı çalışmada yer alan isimlerle de karşılaştırılmıştır. Ancak adı geçen kaynaklarda künye defterinde yer alan “bütün” şehit isimlerinin yer almadığı görülmüştür.

Yapılan çalışmada İnönü Muharebeleri'nde şehit olan toplam 80 subay tespit edilmiştir.⁵⁵ Bu subaylar, rütbelere göre “ümera” ve “zabitan” olarak tanımlanmıştır. Askeri rütbe olarak Binbaşı, Yarıbay, Albay rütbelerinde bulunan subaylara “Ümera”, bu rütbenin altında bulunanlara ise “zabitan” denilmektedir.⁵⁶ Bu künye defterinde yüksek rütbeli (Binbaşı, Yarıbay, Albay) subaylar ile bu rütbelerden daha düşük rütbeli “zabitanın” şahadetlerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

Künye defterinde, şehidin adı, baba adı, doğum yeri ve yılı, görev aldığı birliği, görevi, şahadet tarihi, şahadet şekli ve yeri ile şehidin künyesi hakkında kayıtlar yer almıştır. Söz konusu defterden, İnönü Muharebeleri'nde şehit olan “ümera” ve “zabitanın” isimleri ve diğer bilgileri tespit edilerek aşağıdaki tabloya çıkarılmıştır.

1.2. Birinci-İkinci İnönü Muharebeleri'nde Şehit Olan Ümera ve Zabitanın Listesi

⁵² Karşılaştırma yapılırken MSB tarafından yayımlanan “Şehitlerimiz” adlı çalışmayı ihtiva eden Milli Savunma Bakanlığı Personel Dairesi Arşivi Müdürlüğü tarafından 2004 yılında yaptırılan CD-ROM'dan istifade edilmiştir.

⁵³ **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri**, C.I-II, Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

⁵⁴ Nusret Baycan, “Türk İstiklal Harbinde Şehit Düşen Subaylar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Haziran 1988), C. IV, S.12, s. 677-740.

⁵⁵ Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan “**Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Birinci, İkinci İnönü, Ashhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri**”, adlı resmi yayının ikinci cildinin üçüncü kısmında Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri'nde Türk tarafının subay düzeyinde vermiş olduğu toplam şehit sayısı 4'ü Birinci İnönü Muharebesi'nde, 44'ü de İkinci İnönü Muharebesi'nde olmak üzere toplam 48 olarak verilmiştir. **TİH Batı Cephesi**, C.II, K.III, s. 246,512.

⁵⁶ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Aydın Kitabevi, 23. Baskı, Ankara, 2006, s.1127.

Birinci-İkinci İnönü Muharebeleri'nde Şehit Olan Ümera ve Zabitanın Listesi										
Adı/Lakabı	Baba adı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Birliği	Görevi	Rütbesi	Şehadet Tarihi	Şehadet Şekli ve Yeri	Künyesi	
İsmail	-	Zile	-	4.Fırka 132.Alay 3.Tabur 3.Bölük	Takım Kumandanı Zabit Vekili	-	27/28 Mart 1337	Tekepe gece taarruzunda şehit olmuştur.	-	
Mehmet Hilmi	Muhsin	Keşan	1311	4.Fırka 132.Alay 2.Tabur 5. Bölük	Takım Kumandanı	Mülazım-ı Sani	28/29 Mart 1337	Tekepe gece taarruzunda şehit olmuştur.	10878	
Şevket	Süleyman	Deraliye	1309	58.Alay 1.Tabur 1. Bölük	Bölük Kumandanı	Yüzbaşı	28/29 Mart 1337	İnönü Tekepe gece taarruzunda şehit olmuştur.	169-329	
Halis	Ömer	Sivas	-	58.Alay 2.Tabur 5. Bölük	Bölük Kumandanı	Yüzbaşı	28/29 Mart 1337	İnönü Tekepe gece taarruzunda şehit olmuştur.	345-328	
Sami	Sadık	Erenköy	1296	175. Alay	Alay Kumandanı	Kaimakam (Yarbay)	29 Mart 1337	İnönü Muharebesi'nde şehit olmuştur.	329-311	
İsmail Hakkı	İbrahim	Milas	1314	175. Alay 2.Tabur 3. Bölük	Takım Kumandanı	İhtiyat Mülazım-ı Sani	29 Mart 1337	İnönü Muharebesi'nde Darıtepe'de şehit olmuştur.	16645	
Salim	Mehmet	Edirne	1309	175. Alay 1.Tabur 2. Bölük	Takım Kumandanı	İhtiyat Mülazım-ı Sani	31 Mart 1337	Darıtepe Muharebesi'nde şehit olmuştur.	16428	
İbrahim	Şaban	Yenişehir	1314	61.Fırka 135.Alay 2.Tabur	Makineli Tüfek Takım İhtiyat Zabiti	-	29 Mart 1337	İnönü Muharebesi'nde Darıtepe'de şehit olmuştur.	-	
H. Fahri	B. Süleyman	Bor	1300	135. Alay 1.Tabur	Tabur Kumandanı İhtiyat Zabit Vekili	-	29 Mart 1337	İnönü Muharebesi'nde Darıtepe'de şehit olmuştur.	20407	
Hilmi	B. Hüseyin	Beypazarı	1297	135. Alay 3.Tabur 1. Bölük	Takım Kumandanı	Mülazım-ı Evvel	28 Mart 1337	İnönü Teke karyesinde şehit olmuştur.	-	
İzzet	Seyit	Tekirdağ	1298	159. Alay 1.Tabur	Tabur Kumandanı	Kudemli Yüzbaşı	28 Mart 1337	İnönü Teke karyesinde şehit olmuştur.	701-321	
Mehmet Necip	Mehmet	Kastamonu	1313	159. Alay 1.Tabur 2. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-ı Evvel	28 Mart 1337	Teke karyesinde şehit olmuştur.	437-33	
İbrahim Nafi	Mehmet	Bağdat	1298	190. Alay 3. Tabur	Tabur Kumandanı	Binbaşı	27 Mart 1337	İzzetin Bey Tepesi'nde şehit olmuştur.	385-318	

Adı/ Lakabı	Baba adı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Birliği	Görevi	Rütbesi	Şehadet Tarihi	Şehadet Şekli ve Yeri	Künyesi
İbrahim Hakkı	Halil	Manastır	1313	190. Alay 3. Tabur 1. Bölük	-	İhtiyat Mülazım-1 Sani	23 Mart 1337	Oluklu'nun batı sirtlarında olan taarruzda şehit olmuştur.	13050
Mehmet Emin	Hüseyin	Bilecik	1305	190. Alay 3. Tabur 1. Bölük	-	İhtiyat Mülazım-Sani	28 Mart 1337	Metristepe Muharebesi'nde şehiden vefat etmiştir.	8547
Mehmet Halis	Mahmut	Erzincan	1304	174. Alay 2. Tabur	Tabur Kumandanı	Binbaşı	28 Mart 1337	İnönü Kanlıtepe'de şehiden vefat etmiştir.	-
Hüseyin Hüsnü	Sıtkı	Kütahya	1311	174. Alay 2. Tabur 4. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-1 Evvel	28 Mart 1337	İnönü Kanlıtepe'de şehiden vefat etmiştir.	471-321
Mehmet Zeki	Şaban	Şabanözü	1299	174. Alay 2. Tabur 4. Bölük	Takım zabiti	İhtiyat Mülazım-1 Sani	28 Mart 1337	Kanlıtepe'de şehit olmuştur.	10330
İzzet	Yusuf	?	1310	174. Alay 2. Tabur 5. Bölük	Takım Zabiti İhtiyat zabıt vekili	-	25 Mart 1337	Oluklu kuzeyindeki taşlı sırta şehit olmuştur.	23181
Medet	Reşit	Bağdat	1316	174. Alay 3. Tabur	Makinelî Tüfek Takım Kumandanı	Mülazım-1 Sani	29 Mart 1337	Şehittepe civarında şehit olmuştur.	265
Yaşar	Mehmet	Karagümük	1300	174. Alay 3. Tabur 1. Bölük	Tabur Kumandanı	Yüzbaşı	31 Mart 1337	Topçu tepesinde şehiden vefat etmiştir.	-
Hüseyin Avni	Ahmet	Kandıye (Girit)	1312	174. Alay 3. Tabur	Yaver	Mülazım-1 Sani	31 Mart 1337	Topçu tepesinde şehit olmuştur.	2343
Haşım	Ahmet	Van	1314	174. Alay 1. Tabur 1. Bölük	Bölük Kumandanı	Yüzbaşı	28 Mart 1337	Yassitepe sirtında şehit olmuştur.	259-333
Nuri	Süleyman	Kırşehir	1314	32. Alay 2. Tabur	Yaver	-	30 Mart 1337	Kovalea mevziinde şehit olmuştur.	16586
Ali Galip	Emin	Yenişehir	1308	32. Alay 3. Tabur 9. Bölük	Takım Kumandanı	İhtiyat Mülazım-1 Sani	30 Mart 1337	Hamidiye mevziinde şehit olmuştur.	2682
Hayri	Mehmet	Taşlıca	1313	32. Alay 3. Tabur 9. Bölük	Zabıt Neferi	-	30 Mart 1337	Hamidiye mevziinde şehit olmuştur.	-
Dilaver	Ahmet	İzmit	1313	143. Alay	Makinelî Tüfek Komutanı	Mülazım-1 Evvel	23 Mart 1337	İsrganlı sirtlarında şehit olmuştur.	-

Adı/ Lakabı	Baba adı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Birliği	Görevi	Rütbesi	Şehadet Tarihi	Şehadet Şekli ve Yeri	Kınyesi
Halil R.	Abdürahim	Kasımpaşa	1310	30. Alay 2. Tabur 8. Bölük	Makinelî Tüfek Takım Kumandanı	Mülazım-ı Sani	1 Nisan 1921	Teketepe sırtlarında gece taarruzunda şehit olmuştur.	142-133
Fuat	Safvet	Bilecik	1310	24. Fırka Hücum Taburu 3. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-ı Sani	1 Nisan 1337	Hastanede tahl-ı tedavide iken vefat etmiştir.	16167
Ali Ulvi	Muzaffer Reşit	Halep	1311	Kocaeli Kumandanlığı	Ağır Topçu	Mülazım-ı Evvel	1 Nisan 1337	-	146-330
Ahmet Hilmi	Recep Hilmi	Emet	1310	Tayyareci	-	Mülazım-ı Evvel	25 Mart 1337	İnönü harbinde aldığı vazifeyi ifa için giderken tayyaresiyle sükküt ederek vefat etmiştir.	45-330
İsmail Hakkı	Hacı Osman	Söğüt	1310	69. Alay 2. Tabur 2. Bölük	İhtiyat Zabıt Vekili	-	24 Mart 1337	Muharebede Şehit olmuştur.	-
Hüseyin Hüsnü	Lütfü	Afyon	1310	2. Alay 2. Tabur	Tabur Komutanı	İhtiyat Mülazım-ı Sani	28 Mart 1337	Karahisar civarındaki muharebede şehit olmuştur.	-
Mehmet Ziyaeddin	Hasan	Bayburt	1313	189. Alay 1. Bölük 3. Taburu 1. Tabur	Takım Kumandanı Zabıt Vekili	-	26 Mart 1337	Balmahmud Muharebesi'nde şehit olmuştur.	-
Mehmet Şakir	Osman	Dersaadet	1313	8. Fırka Hücum Taburu 1. Tabur	Tabur Kumandanı	Mülazım-ı Evvel	28 Mart 1337	Müsedematta şehit olmuştur.	27-334
Ömer	Muzaffer	Kütahya	1308	189. Alay 2. Tabur 5. Bölük	Bölük Komutanı	Yüzbaşı	26 Mart 1337	Balmahmud civarında şehit olmuştur.	630-328
Muhiddin	Mehmet	Safranbolu	1304	189. Alay 2. Tabur 7. Bölük	Takım Komutanı	Mülazım-ı Sani	26 Mart 1337	Balmahmud civarında şehit olmuştur.	5713
Mehmet Hamdi	Ali Kemal	Tekirdağ	1294	189. Alay 3. Tabur 11. Bölük	Bölük Kumandanı	Yüzbaşı	26 Mart 1337	Balmahmud Muharebesi'nde şehit olmuştur.	701-320
Mehmet Fevzi	Ahmet	Dersaadet	1300	1. Fırka 3. Alay 3. Tabur 1. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-ı Evvel	28 Mart 1337	İnönü'nde Kanlıtepe'de şehit olmuştur.	-
Rıfki	İhsan	Deraliye	1309	16. Alay 2. Tabur 8. Bölük	-	Mülazım-ı Evvel	2 Nisan 1337	Karahisar'da Niurköy Muharebesi'nde şehit olmuştur.	157-329
Mehmet	Hüseyin	Erzurum	1298	5. Alay 2. Tabur	Tabur Kumandanı	Binbaşı	-	İnönü'nde Topçutepesi'nde şehit olmuştur.	182-311

Adı/ Lakabı	Baba adı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Birliği	Görevi	Rütbesi	Şehadet Tarihi	Şehadet Şekli ve Yeri	Kınyesi
Mehmet Şükürü	Hüseyin	Araç (Kastamonu)	1305	4.Fırka 40.Alay 5.Tabur	Tabur Kumandanı	Yüzbaşı	9 Nisan 1337	İnönü Muharebesi'nde Kızılınlar'da (29 Mart 1337) meceruh olarak tedaviye gönderilmiş ve Eskişehir Hilal-i Ahmer Cemiyeti hastanesinde şehit olmuştur.	58-328
Osman	Said	Serfiçe (Yunanistan)	-	Süvari 1. Fırka 14. Alay	Makinelî Tüfek Bölük Kumandanı	Mülazım-1 Evvel	27 Mart 1337	Ormanköy Muharebesi'nde şehit olmuştur.	334
Mehmet Neşet	Bekir Sami	Koçhisar	1311	1.Fırka 9. Alay 2. Tabur	-	İhtiyat Mülazım-1 Evvel	9 Nisan 1337	27 Mart 1337'de Ormanköy Muharebesi'nde meceruh olarak tedaviye gönderilmiş Eskişehir Hilal-i Ahmer Hastanesinde 9 Nisan 1337'de şehiden vefat etmiştir.	13204
Hüseyin Hüsnü	-	Silifke	-	57.Fırka 2.Alay 6. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-1 Evvel	27 Mart 1337	Karahisar civarında Balmahmud mevzi Muharebesi'nde şehit olmuştur.	-
Şevket	Refet	Harput	1316	8.Fırka 43.Alay 3.Tabur 11. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-1 Sani	1 Nisan 1337	İnönü Darıtepe'sinde meceruh olmuş ve 1 Nisan 1337 tarihinde Yenişehir Hilal-i Ahmer hastanesinde vefat etmiştir.	-
Muzaffer	Mirhüseyin	Bilecik	1311	2. Süvari Lıvası 19.Alay 3. Bölük	-	İhtiyat Mülazım-1 Sani	3 Nisan 1337	İnegöl Muharebesi'nde şehit olmuştur.	11609
Hüseyin Hüsnü	Mustafa	Anamur	1310	57. Fırka 2. Numune Alayı 5.Tabur 2.Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-1 Sani	27 Mart 1921	Karahisar civarında Balmahmud mevzi muharebesinde şehit olmuştur.	-
Mehmet	Bayram	Çarşamba	1310	1.Fırka 3. Alay 3.Tabur 9. Bölük	Bölük Kumandanı	Yüzbaşı	28 Mart 1337	Kanlıtepe'de şehit olmuştur.	-
İsmail Hakkı	Mehmet Nuri	Nuri Osmaniye	1293	3. Alay 3.Tabur 9. Bölük	Bölük Kumandanı	Yüzbaşı	30 Mart 1337	-	341-318
Mehmet Fehmi	Halil	Sivas	1314	3. Alay 3.Tabur 10. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-1 Evvel	28 Mart 1337	İkinci İnönü, Kanlıtepe'de şehit olmuştur.	127-334
Ali Rıza	Ömer Lütfü	Sivas	1313	3. Alay 3.Tabur 11. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-1 Evvel	1 Nisan 1337	Kanlıtepe'de şehit olmuştur.	10-321
Fahri	Ahmet	Dersaadet	1300	3. Alay 3.Tabur 10. Bölük	Takım Zabiti	1. İhtiyat Mülazım-1 Evvel	28 Mart 1337	-	-
Sadık	Nuri	Kırkkilise	1313	1.Fırka	Makinelî Tüfek Bölük Kumandanı	Mülazım-1 Evvel	30 Mart 1337	Gündüzbey harbinde şehit olmuştur.	270-322
İsmail Ziya	Recep	Bayburt	1303	4. Alay 2.Tabur 7. Bölük	Bölük Kumandanı	Yüzbaşı	28 Mart 1337	Gündüzbey karyesinde bulunan tepelerin istirdadında şehit olmuştur.	807-24

Adı/ Lakabı	Baba adı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Birliği	Görevi	Rütbesi	Şehadet Tarihi	Şehadet Şekli ve Yeri	Kınyesi
Şevket	Mehmet Ali	Çemberlitaş	1291	4.Alay 2.Tabur 5. Bölük	Tabur Kumandanı	Mülazım-ı Evvel	28 Mart 1337	Hayriye köyü ile Gündüzbey karyesi arasında bulunan tepelerin istirdadı uğrunda şehit olmuştur.	649-315
Mehmet Zeki	Yusuf	Erzincan	1313	4.Alay 3.Tabur 11. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-ı Evvel	31 Mart 1337	Teketepe taarruzunda şehit olmuştur.	494-333
Ahmet Seyfeddin	Mehmet	Balkesir	1300	4.Alay 3.Tabur 5. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-ı Evvel	30 Mart 1337	Teketepe sirtlarında şehit olmuştur.	496-325
İsmail Refet	Hüsnü	Dersaadet	1314	4.Alay	Makinelî Tüfek	Mülazım-ı Evvel	23 Mart 1337	Teke köyü'nün kuzey sirtlarında şehit olmuştur.	-
Ali Rahmi	Mehmet	Sinop	1311	4.Alay 2.Tabur	-	İhtiyat Mülazım-ı Sani	1 Nisan 1337	Teke köyü'nün kuzey sirtlarında şehit olmuştur.	11839
Hasbi	Ermin	Konya	-	4.Alay 3.Tabur	Tabur Kumandanı	Yüzbaşı	31 Mart 1337	Üşehitler tepesinde şehit olmuştur.	398-328
Ahmet Hamit	Süleyman	Kengiri	1310	4.Alay 1.Tabur 1. Bölük	Takım Kumandanı	İhtiyat Mülazım-ı Sani	31 Mart 1337	Üşehitler Tepesinde şehit olmuştur.	8726
İsmail	Ali	Beşiktaş	-	5.Alay 2.Tabur 7.Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-ı Sani	1 Nisan 1337	İnönü Muharebesi'nde Topçutepe'de şehit olmuştur.	81-333
Hüseyin Avni	Ali	Safranbolu	1309	5.Alay 3. Tabur 9. Bölük	Bölük Kumandanı	İhtiyat Mülazım-ı Sani	31 Mart 1337	İnönü Taşlitepe'de şehit olmuştur.	5656
Zeki	Ali Fehmi	Çatalca	1315	5.Alay 3. Tabur 10. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-ı Sani	30 Mart 1337	30 Mart 1337 gecesi bir tabura esaret olmuş ve düşman tarafından şehit edilmiştir.	-
Kemal	Nuri	Konya	-	5.Alay 3.Tabur 5.Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-ı Sani	31 Mart 1337	İnönü Muharebesi'nde Topçu tepesi mevzinde şehit olmuştur.	15884
Ali Rıza	Süleyman	Ilgaz	1314	5.Alay 1.Tabur 3. Bölük	Takım Kumandanı İhtiyat Zabıt Vekili	-	30 Mart 1337	Topçu tepesinde şehit olmuştur.	8784
Mahir	R. Kazım	Manastır	1317	1.Fırka Hücum Taburu	Zabıt Vekili	-	30 Mart 1337	Savaş alanında yaralandıktan sonra sıhhiye bölüğünde vefat etmiştir.	62-338
İhsan	Hüseyin	Dersaadet	1312	40.Alay 2.Tabur 7. Bölük	-	Mülazım-ı Sani	30 Mart 1337	İnönü Mevzii sağ cemaah Gündüzbey harbinde Kanlitepe'nin istirdadı esnasında şehit olmuştur.	385-332

Adı/ Lakabı	Baba adı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Birliği	Görevi	Rütbesi	Şehadet Tarihi	Şehadet Şekli ve Yeri	Künyesi
Mehmet Ali	Emin	Bosna	1311	40.Alay 43. Makinalı Tüfek Takımı	Takım Kumandanı	Mülazım-1 Sani	28 Mart 1337	Darıtepe'inde şehit olmuştur.	255-332
Nuri	Mustafa	Alasonya (Yunanistan)	1312	40.Alay 43.Alay	Takım Kumandanı İhtiyat Zabiti	-	30 Mart 1337	Kızılcıktepe Muharebesi'nde şehit olmuştur.	-
Haşım	Şerif	Manastır	1292	5.Alay 3.Tabur	Tabur Kumandanı	Binbaşı	30 Mart 1337	İnönü Muharebesi'nde Topçu Tepesi'nde şehit olmuştur.	198-313
Hacı Hafız Oğlu Server	Hazım	Nallıhan	1311	1.Fırka İstihkâm 1.Tabur	-	Mülazım-1 Sani	21 Mayıs 1337	Hastanede mecruben vefat etmiştir.	-
Kazım	Osman	Dersaadet	1312	11.Fırka 70.Alay 3.Tabur 10. Bölük	Takım Kumandanı	İhtiyat Mülazım-1 Sani	13 Mart 1337	Birinci İnönü Muharebesi'nde şehit olmuştur.	18303
Ali	Hüseyin	Trabzon	1310	11.Fırka 70.Alay 3.Tabur 10. Bölük	Takım Kumandanı	İhtiyat Zabıt Vekili	30 Mart 1337	İnönü Muharebesi'nde şehit olmuştur.	-
Muhiddin	Abdülgani	Adana	1299	Grup Cephesi Sıhhiye Trenleri	-	Kıdemli Yüzbaşı	11 Ocak 1337	Eskişehir'de Tayyare ile atılan bombadan şehit olmuştur.	25-324
Muzaffer	Ali	Yozgat	1299	2.Alay 1.Tabur 1. Bölük	Bölük Kumandanı	Mülazım-1 Evvel	27 Mart 1337	Harpde şehit olmuştur.	329-440
İlyas	Hüseyin	Söğüt	1313	2.Alay 2.Tabur 3. Bölük	Takım Komutanı	İhtiyat Mülazım-1 Sani	27 Mart 1337	Harpde şehit olmuştur.	14214
Mehmet	Ömer Lütfü	Balkesir	1313	2.Alay 2.Tabur 2. Bölük	Bölük Kumandanı	İhtiyat Mülazım-1 Sani	27 Mart 1337	Harpde şehit olmuştur.	13913
Ali Galip	Mehmet	-	-	3.Alay 3.Tabur 1. Bölük	Takım Kumandanı	1. Mülazım-1 Sani	27 Mart 1337	Harpde şehit olmuştur.	-

1.3. İnönü Muharebeleri'nde Şehit Olan Subaylar Üzerine Değerlendirmeler

Künye defterinde yer alan bilgilere göre İnönü Muharebeleri'nde şehit düşen subaylar hakkında birçok açıdan değerlendirme yapmak mümkündür. Şehit düşen subayların isimleri, doğum yerleri, şehadet yaşları, yerleri ve şekilleri, şehadet günleri ve rütbelerine dair veriler, birçok açıdan tahlil ve değerlendirme imkânı sunmaktadır.

1.3.1. Şehit Subayların İsimlerine Göre Değerlendirme

Şehit isimlerine bakıldığında birçok şehidin iki isimli olduğu görülmektedir. Künye defterinde yer alan, tespit edebildiğimiz, toplam 80 şehidin en az 39'unun iki isimli olduğu geri kalan 41 şehidin ise tek isimli olduğu tespit edilmiştir. Hem tek hem de çift isimli şehitlerimiz arasında en çok "Mehmet" isminin yer aldığı, ardından ise "Ali", "İsmail", "Hüseyin" gibi isimlerin en çok kullanılan isimler olduğu görülmüştür. Şehitlerin baba adlarına bakıldığında ise yine "Mehmet" isminin en fazla olduğu, ardından "Hüseyin", "Ali", "Ahmet" gibi isimlerin yaygın olarak yer aldığı görülmüştür. Aşağıdaki tabloda şehitlerimiz arasında en az iki ve daha fazla sayıda kullanılan isimler ve sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 1: İnönü Muharebeleri'nde Şehit Düşen Subaylarda En Çok Görülen İsimler ve Sayıları

İnönü Muharebeleri'nde Şehit Düşen Subaylarda En Çok Görülen İsimler ve Sayıları			
Şehit Adı	Sayısı	Şehit Adı	Sayısı
Mehmet + İsim	16	Şevket	3
Ali + İsim	8	İzzet	2
İsmail + İsim	7	Muhiddin	2
Hüseyin + İsim	6	Muzaffer	2
İbrahim + İsim	3	Nuri	2
Ahmet + İsim	3	Haşim	2

1.3.2. Şehit Subayların Doğum Yerlerine Göre Değerlendirme

Künye defterinde, İnönü Muharebeleri'nde şehit olan ümera ve zabitanın doğum yerlerine dair kayıtlar yer almıştır. Bazı şehitlerin doğum yeri bilgisi kaydedilmemiş ise de şehitlerin çok büyük bir kısmının doğum yerine dair bilgilere yer verilmiştir. Söz konusu kayıtlara bakıldığında birçok şehidin doğum yerinin 1921 yılı itibariyle Misak-ı Milli sınırlarının⁵⁷ dışında

⁵⁷ "Misak-ı Milli" sınırları, 28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından kabul edilen "Misak-ı Milli" adlı belge ile belirlenmiştir. Bu belge için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yay., C.1, Ankara, 1993, s.15-16.

kaldığı görülmektedir. Söz gelimi 43. Alay Takım Kumandanı ihtiyat zabiti olarak İkinci İnönü Muharebesi'nde görev yapan Mustafa oğlu Nuri Efendi, Alasonya'da (Yunanistan) doğmuştur. Benzer şekilde kısa bir süre öncesine kadar Osmanlı toprağı olan "Manastır" doğumlu üç, "Serfiçe" doğumlu bir, "Bağdat" doğumlu iki, "Bosna" doğumlu bir ve "Halep" doğumlu bir şehidin olduğu görülmektedir.

Künye defterinde yer alan şehitlerin doğum yerlerine dair bilgiler ele alındığında şehitler arasında en çok "İstanbul" doğumlu ümera ve zabitanın yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak "İstanbul" isminin şehit defterine farklı şekillerde kaydedildiği görülmüştür. İstanbul doğumlu şühedanın şehit defterine şehrin o zaman ki adlarından olan "Dersaadet" ve "Deraliye" olarak iki farklı şekilde kaydedilmiş olduğu anlaşılmıştır. Kayıtlarda "Deraliye" doğumlu iki, "Dersaadet" doğumlu altı şehidin bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca İstanbul'un o zamanki ilçelerinde doğmuş ve doğum yeri buralar olarak kaydedilen bazı şühedanın varlığı da söz konusudur. Künye defterine göre İstanbul'dan sonra en çok şehit veren yerler, 3'er şehitle Balıkesir, Bilecik, Manastır, Sivas, 2'şer şehitle Bağdat, Erzincan, Konya, Kütahya, Söğüt, Tekirdağ ve Yenişehir olmuştur. İnönü Muharebeleri'nde şehit düşen ümera ve zabitanın coğrafi dağılımına bakıldığında Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Van'dan Tekirdağ'a, Mersin'den Sinop'a kadar geniş bir coğrafyadan şehitler olduğu gibi Misak-ı Milli toprakları dışında kalan birçok yerden de şehidin olduğu görülmektedir.

1.3.3. Şehit Subayların Yaşlarına Göre Değerlendirme

İnönü Muharebeleri'nde şehit düşen ümera ve zabitanın yaş durumlarına bakıldığında şühedanın yaş aralığının 20 ile 46 yaşları arasında olduğu görülmektedir. Kayıtlara gör en genç şehit 1317'de Manastır'da doğan Kazım oğlu Mahir'dir. 1. Fırka Hücum Taburu'nda Zabıt Vekili olarak görev yapan Kazım oğlu Mahir, İkinci İnönü Muharebesi'nde 30 Mart 1337 (1921)'de savaş alanında yaralandıktan sonra sıhhiye bölümünde tedaviye alınmış ancak kurtarılamayarak 20 yaşında şehit olmuştur. Şüheda arasındaki en yaşlı şehit ise 46 yaşında şehit olan Mehmet Ali oğlu Şevket Bey'dir. Şevket Bey, Mülazım-ı evvel (üsteğmen) rütbesi ile 4. Alay 2. Tabur'da görevli tabur kumandanı iken İkinci İnönü Muharebesi'nde 28 Mart 1337 (1921)'de Hayriye köyü ile Gündüzbey köyü arasındaki tepelerin geri alınması uğrunda şehit olmuştur. Şehitlerin şehadet yaş aralıkları yoğunluğuna bakıldığında 23 yaşında 7, 24 yaşında 11, 26 yaşında 8, 27 yaşında ise 10 ümera ve zabitanın şehit düştüğü, toplam şehit sayısının yarısından fazlasının 20-30 yaşları arasında olduğu görülmektedir. İnönü Muharebeleri'nde ümera ve zabitanın şehit olma yaşı ve sayılarına dair bilgiler aşağıdaki tabloya çıkarılmıştır.

Tablo 2: İnönü Muharebeleri'nde Şehit Düşen Subayların Şehit Olma Yaşları

İnönü Muharebeleri'nde Şehit Düşen Subayların Şehit Olma Yaşları			
Şehit Yaşı	Şehit Sayısı	Şehit Yaşı	Şehit Sayısı
20	1	34	3
21	2	37	5
22	1	38	3
23	7	39	3
24	11	40	1
25	4	41	1
26	8	43	1
27	10	44	1
28	4	45	1
29	2	46	1
33	2	-	-

1.3.4. Şehit Subayların Şehadet Gününe Göre Değerlendirme

İnönü Muharebeleri'nde şehit olan ümera ve zabitanın künye defterinde, şehitlerin şehadet tarihlerine ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. Kayda göre Birinci İnönü Muharebesi'nde sadece iki subayın şehit olduğu anlaşılmaktadır. Bu subaylardan birisi için şehadet tarihi olarak 11 Ocak 1921 kaydı düşülmüş iken diğeri için 13 Mart 1921 tarihi düşülmüştür.

Künye defterinde yer alan bilgilere göre İnönü Muharebeleri'nde şehit olan toplam ümera ve zabitanın nerdeyse, iki eksik olmak üzere, tamamı ikinci İnönü Muharebesi sırasında şehit olmuştur. 23 Mart'ta Yunan taarruzunun başlamasından 4 Nisan'a kadar geçen süre içinde savaşın yoğunluğu ve şiddeti mukabilinde günlere göre şehit sayılarında artış olduğu görülmüştür. Muharebeler süresince Türk Ordusu'nun ümera ve zabitan düzeyinde günlere göre vermiş olduğu şehitler aşağıdaki tabloya çıkarılmıştır.

Tablo 3: İnönü Muharebeleri'nde Şehit Düşen Subayların Şehadet Günleri ve Sayıları

İnönü Muharebeleri'nde Şehit Düşen Subayların Şehadet Günleri ve Sayıları																	
Şehadet Günü	11 01. 1921	13 03. 1921	23 03. 1921	24 03. 1921	25 03. 1921	26 03. 1921	27 03. 1921	27/ 28. 03. 1921	28 03. 1921	28/29 03. 1921	29 03. 1921	30 03. 1921	31 03. 1921	1. 04. 1921	2 04. 1921	3. 04. 1921	9 04. 1921
Şehit Sayısı	1	1	3	1	2	3	8	1	17	3	5	13	8	7	1	1	2

Tabloya bakıldığında İkinci İnönü Muharebesi sırasında en yoğun kayıpların 27 Mart'tan itibaren verilmeye başlandığı, 28 Mart'ta sadece bir günde toplam 17 subayın şehit düştüğü, 29 Mart'ta 5, 30 Mart 13, 31 Mart'ta ise 8 subay olmak üzere, beş günde şehit olan subay sayısının toplam şehit sayısının yarısında fazla olduğu görülmektedir. Şehit sayısındaki artış, İkinci İnönü Muharebesi'nde en yoğun çarpışmaların bu günlerde yaşandığını ortaya koyan önemli bir göstergedir.

Künye defterinde İkinci İnönü Muharebesi'nin resmi başlangıç ve bitiş tarihi olarak kabul edilen 23 Mart⁵⁸- 4 Nisan 1921⁵⁹ tarihlerinden daha ileri tarihlerde de şehit kaydının düşülmüş olduğu görülmektedir. Söz gelimi 2 subayın şehadet tarihi olarak deftere 9 Nisan 1921 tarihinin düşüldüğü görülmüştür. Yapılan incelemede 2 subayın muharebe sırasında yaralandığı, hastaneye kaldırıldığı, tedavi altındayken hastanede şehit oldukları anlaşılmıştır. Bu nedenle bu subayların şehadet tarihleri hastanede şehit düştükleri tarih olarak kaydedilmiştir.

1.3.5. Şehit Subayların Rütbelerine Göre Değerlendirme

Künye defterinde yer alan bilgilere göre İnönü Muharebeleri'nde şehit olan ümera ve zabitanın rütbe durumlarına dair değerlendirme yapmak mümkündür. Bütün şehitlerin rütbelerine dair bilgiler kaydedilmemiş ise de çoğunluğun rütbe bilgisi kayıt altına alınmıştır. Söz konusu kayıtlarda rütbesi tespit edilen şehitlerin rütbelere göre dağılımı aşağıdaki tabloya çıkarılmıştır.

Tablo 4: İnönü Muharebeleri'nde Şehit Düşen Subayların Rütbelere Göre Dağılımı

İnönü Muharebeleri'nde Şehit Düşen Subayların Rütbelere Göre Dağılımı								
Şehit Rütbesi	Kaymakam (Yarbay)	Binbaşı	Kd. Yüzbaşı	Yüzbaşı	Mülazım-1 Evvel (Üsteğmen)	İhtiyat Mülazım-1 Evvel (Yedek Üsteğmen)	Mülazım-1 Sani (Teğmen)	İhtiyat Mülazım-1 Sani (Teğmen)
Sayısı	1	4	2	11	19	2	15	14

Tablo incelendiğinde İnönü Muharebeleri'nde Kaymakam (Yarbay), Binbaşı, Kd. Yüzbaşı, Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel (Üsteğmen), İhtiyat Mülazım-1 Evvel (Yedek Üsteğmen), Mülazım-1 Sani (Teğmen) ve İhtiyat Mülazım-1 Sani (Yedek Teğmen) gibi rütbelerde olmak üzere çeşitli rütbelere subayların şehit olduğu görülmektedir. Şehitler arasında

⁵⁸ TİH Batı Cephesi, K.II, C.III, s. 307.

⁵⁹ A.g.e., s. 511.

Kaymakam (Yarbay), Binbaşı, Yüzbaşı gibi üst rütbeli (ümera) subayların sayısının sınırlı olduğu görülürken buna karşın şehitlerin yarısından fazlasının Mülazım-ı Evvel ve Mülazım-ı Sani rütbelerinde oldukları yani “zabitan” rütbesinde oldukları anlaşılmaktadır. Mülazım-ı Evvel ve Mülazım-ı Sani rütbelerine mensup subayların yaş aralığının ortalama 20 ile 30 yaşları arasında olduğu hesaba katıldığında subayların büyük çoğunluğunun çok genç yaşta şehit düştüğünü söylemek mümkündür.

1.3.6. Şehit Subayların “Mahal-i Şehadetlerine” Göre Değerlendirme

Künye defterinden İnönü Muharebeleri'nde şehit olan ümera ve zabıtana ilişkin tespit edebildiğimiz bir başka bilgi şehitlerin şehadet yerlerine yani “mahal-i şehadetlerine” ilişkindir. Bu kayıtlara göre genel olarak Birinci İnönü Muharebesi'nde 2, İkinci İnönü Muharebesi'nde ise 78 subayın şehit olduğunu söylemek mümkündür.

Künye defterinde Birinci İnönü Muharebesi'nde şehit olan 2 subayın tam olarak şehadet yerleri hakkında bilgi verilmemiş, kayıtlara sadece “Birinci İnönü Muharebesi'nde şehit olmuş”, “Eskişehir'de tayyare ile atılan bombadan şehit olmuştur” notu düşülmüştür.

İkinci İnönü Muharebesi'nde şehit olan subayların bazılarının “mahal-i şehadetleri” hakkında ise ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu veriler değerlendirilerek bu muharebede şehit olan subayların şehit olma yerlerine dair bilgiler aşağıdaki tabloya çıkarılmıştır.

Tablo 5: İnönü Muharebeleri'nde Şehit Olan Subayların “Mahal-i Şehadetleri”

İNÖNÜ MUHAREBELERİ'NDE ŞEHİT OLAN SUBAYLARIN “MAHAL-I ŞEHADETLERİ”	
Mahal-i Şehadeti	Sayısı
Teketepe	7
Dartepe	5
Tekeköy	1
İzzettin bey Tepesi	1
Metristepe	1
Gündüzbey	5
Kanlıtepe	7
Üçşehitler	2
Şehittepe	1
Topçutepe	7
Yassitepe	1
Kovalca	1
Isırganlı	1
Karahisar	2
Balmahmud	6
Taşlıtepe	1
Kızılcıktepe	1
İnegöl	1

Tablodaki bilgiler, künye defterinde şehadet yeri kaydedilen subaylara ait bilgilerden oluşturulmuştur. Bütün subayların şehadet yerleri hakkında bilgi olmadığından sadece kayıtlı olan veriler üzerinden değerlendirme yapılabilmektedir. Bu verilere göre en çok subayın şehit düştüğü yer Teketepe, Kanlıtepe ve Topçutepe'dir. Müteakiben Balmahmud, Gündüzbey ve Dartepe en çok şehit verilen diğer alanlar olmuştur. Bu veriler özellikle

İkinci İnönü Muharebesi'nde en yoğun çarpışmaların bu bölgelerde yapılmış olduğunu ortaya koyan önemli bir göstergedir.

1.3.7. Şehit Subayların “Suret-i Şahadetlerine” Göre Değerlendirme

Künye defterinde şehitlerin “suret-i şahadetleri” ,yani şehit olma şekilleri, hakkında çeşitli ifadeler kullanılmıştır. Kayıtların büyük kısmında şehitlerin şehadet yerleri ve şekilleri sadece yer adı belirtilerek ifade edilmiştir. Ancak bununla birlikte bazı kayıtlarda şehadet şekillerine ilişkin “harpte”, “muharebede” , “gece taarruzunda”, “ taarruzda”, “ tayyaresi ile sükût ederek”, “hastanede”, “şehiden vefat”, “vefat”, “esarete şehit”, “sıhhiye bölümünde vefat”, “hastanede mecruchen vefat” gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu kayıtlara bakıldığında kayıt düşülen şehitlerin büyük çoğunluğunun doğrudan harp sırasında “muharebede”, “gece taarruzunda”, “taarruzda” şehit düştüğü, çok azının hastanede şehit olduğu görülmüştür. Söz konusu kayıtlarda bir yüzbaşının hava saldırısı sonucunda şehit olduğu, bir Mülazım-Sani'nin ise esaret altındayken şehit edildiği bilgisine yer verilmiştir. Bir Zabıt Vekil'inin ise yaralandıktan sonra sıhhiye bölümünde vefat ettiği anlaşılmıştır. Savaş meydanında şehit düşen subay sayısının fazla olması bu muharebede yaşanan çarpışmanın şiddeti ve yoğunluğu hakkında bilgi veren önemli bir göstergedir.

Sonuç

İnönü Muharebeleri, hem askeri sonuçları hem de siyasi neticeleri itibariyle Milli Mücadele tarihimizin kritik aşamalarından birini teşkil etmiştir. 1921 yılı başlarında Ankara'nın, siyasi ve askeri olarak devlet otoritesini tam anlamıyla tesis edemediği o zor günlerde, bu muharebelerde alınan neticeler ile “birçok mesele halledilmiş”, Yunan Ordusu'na vurulan darbeler ile birlikte milletin kurtuluşu olan inancı ve azmi artmıştır. Bu muharebede şehit olanlar, şehadetleri ile Türk milletinin istiklal ve istikbal yolunda beslediği ümitlerini artırmış, inançlarını kuvvetlendirmiştir.

Bu çalışmada, “Birinci-İkinci İnönü Muharebesi'nde Şehit Olan Ümera ve Zabitanın Künye Defteri” adlı kaynak esas alınarak İnönü Muharebeleri'nde ümera ve zabitan düzeyinde şehit olan toplam 80 subay tespit edilmiştir. Şehitlere ait künye defterinde yer alan bilgiler üzerinden şehit subaylara dair veriler 7 ayrı başlıkta değerlendirilmiştir. Subayların şehadet günleri ve yerleri üzerinden İnönü Muharebeleri'nde en şiddetli çarpışmaların yaşandığı günler ve mevziilere dair bilgiler edinilmiş, şehit olan subayların yaş aralığı üzerinden yapılan değerlendirmede ise İnönü Muharebeleri'nde ağırlıklı olarak Teğmen ve Üsteğmen rütbelerinde olan genç subayların şehit olduğu ortaya konulmuştur. Bu veriler ile 1921 yılı

itibariyle artık Düzenli ordu ile yürütülecek olan Milli Mücadele hareketinin mukaddimesi niteliğindeki İnönü Muharebeleri'nin bilinmeyen yönlerine ışık tutulmuş, ayrıca Milli Mücadele'nin başında Türk Ordusu'nun sosyolojik ve teknik durumunu değerlendirme imkânı sunan bir takım veriler ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA.30.18.01.01/1.18.13-1.

BCA.30.18.01.01/1.18.13-2.

BCA.30.18.01.01/1.18.13.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE Arşivi)

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No: 1AHA.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No: 1AI.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No: 1AIA.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No: 1AJ.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No: 1AJA.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No: 1AK.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1AB.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1ABA.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1AC.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1ACA.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1AD.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1ADA.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1AE.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1AEA.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1AF.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1AFA.

ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1AG.

- ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1AGA.
 ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1AH.
 ATASE Arşivi İSH K. Kutu No:599 Gömlek No:1;Belge No:1AHA.
 ATASE Arşivi İSH K: Kutu No:569 Gömlek No:11;Belge No:1.
 ATASE Arşivi İSH K: Kutu No:573 Gömlek No:104;Belge No:1.
 ATASE Arşivi İSH K: Kutu No:593; Gömlek No:116;Belge No:1.
 ATASE Arşivi İSH K: Kutu No:601 Gömlek No:111; Belge No:111AC.
 ATASE Arşivi İSH K: Kutu No:604; Gömlek No:11;Belge No:11A.
 ATASE Arşivi İSH K: Kutu No:692; Gömlek No:145;Belge No:145AA.
 ATASE Arşivi İSH K: Kutu No:709 Gömlek No:84;Belge No:1.
 ATASE Arşivi İSH K: Kutu No:852 Gömlek No:139;Belge No:1.

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Kitaplar

- Atatürk, Kemal, **Nutuk**, C.II, 10. Baskı, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1970.
 Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
 Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da**, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2000.
 Cebesoy, Ali Fuat, **Bilinmeyen Hatıralar, Kuva-yı Milliye'nin İç Yüzü**, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları., İstanbul, 2011.
 Çalışlar, İzzettin, **Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
 _____, **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
 Duru, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.
 Erden, Ali Fuat, **İsmet İnönü**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1999.
 Goloğlu, Mahmut, **Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
 _____, **Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.
 Hatemi, Nilüfer, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

- Howard, Harry N., **Türkiye'nin Taksimi Bir Diploması Tarihi (1913-1923)**, (Çev. Salih Sabit Togay), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması**, (Çev. Tefik Alanay), Milliyet Yayınları, Ankara, 1972.
- Milli Egemenlik Belgeleri**, Der. Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ankara, 2015.
- Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı**, Arba Yayınları, İstanbul, 1987.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.1, Ankara, 1993.
- Tümerdem, İ. Hakkı, **Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi**, 5.Baskı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri**, II. Cilt, III. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.
- Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
- Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri**, Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C.I-II, Ankara, 2010.

Makaleler

- Akşin, Sina, "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", **Tarih Boyunca Türk- Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 174-189.
- Baycan, Nusret, "Türk İstiklal Harbinde Şehit Düşen Subaylar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Haziran 1988), C. IV, S.12, s. 677-740.
- Budak, Mustafa, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri", **İlmi Araştırmalar**, (1997), S. 5, s.81-105.
- Çelebi, Ercan, "II. İnönü Muharebesi: Askeri, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, (Mart 2003), C.11, s. 199-214.
- Eroğlu, Hamza, "İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Kasım 1985), C. II, S. 4, s.65-83.
- Koçaş, Sadi, "İnönü Meydan Muharebeleri", **Resimli Tarih Mecmuası**, (Temmuz 1951), C.2, S.19, s. 845-846.

Özlu, Hüsnü, “Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi’nin Analizi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Mart 2012), C. XXVIII, S.82, s.25-52.

Ural, Selçuk, “İngiltere’nin Mondros Mütarekesi’nin 20. Maddesi’ne Aykırı Uygulamaları”, **Atatürk Yolu**, (Güz 2009), S.44, s.713-742.

Sürelî Yayınlar

Alemdar

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Peyam-ı Sabah

Yenigün

Tezler

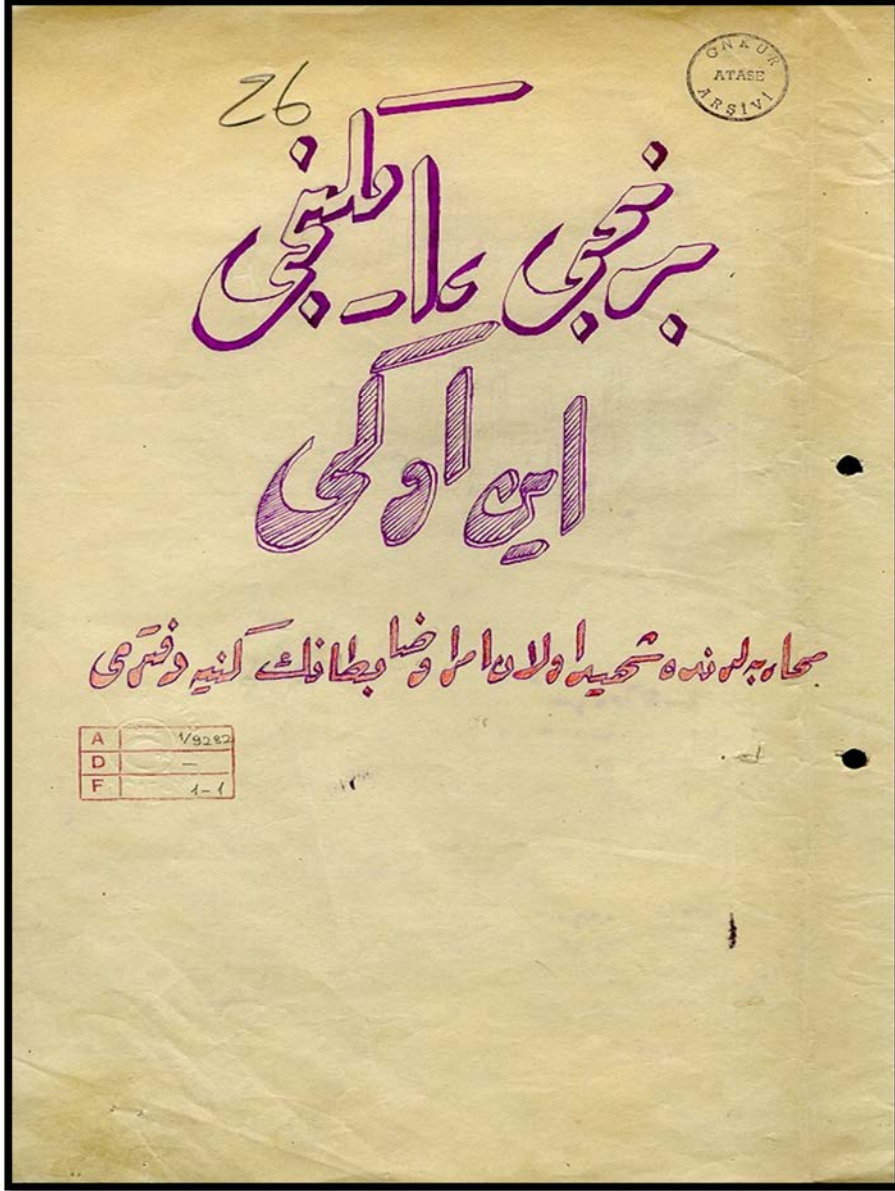
Tavukçu, İbrahim, **Millî Mücadele’de İnönü Muharebeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.

Sözlükler ve Ansiklopediler

Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Aydın Kitabevi, 23. Baskı, Ankara, 2006.

EKLER

Ek 1: “Birinci-İkinci İnönü Muharebesi’nde Şehit olan Ümera ve Zabitanın Künye Defteri” Kapağı

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Sayı: 66, Bahar 2020, s.331-362

Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 07.01.2020 - 16.04.2020 (Araştırma Makalesi)

DERNEKTEN SİYASAL PARTİYE: TOPRAK, EMLAK VE SERBEST TEŞEBBÜS PARTİSİ (T.E.S.T.)*

Ayça YENİLMEZ KOYUNCU**

ÖZ

Türk siyasal hayatında siyasi partilerin yeri, işlevi ve var olma süreçleri pek çok açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Zira bir siyasal fikrin dışı vurumu olarak hayata geçen siyasi partiler, içinde bulunduğu dönemi inceleme açısından fikir verirken, günümüze ve geleceğe dair çeşitli çıkarımlar yapmaya da olanak sağlamaktadır. Bu açıdan Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi gerek kurucu kadrosu gerekse ortaya koyduğu siyasal fikirler açısından oldukça ilginç bir tablo çizmektedir. Zira partinin kurucuları, siyasi partiyi kurmadan önce fikirlerinin hayata geçebilmesini sağlamak adına bir dernek kurmuşlar ve faaliyetlerine bu dernek doğrultusunda başlamışlardır. Dolayısıyla makalede Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi'nin temeli olan Gayrimenkul Sahipleri Derneği'ne de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çok Partili Hayat, Dernek, Muhalefet, Parti, Türk Siyasal Hayatı.

FROM THE ASSOCIATION TO THE POLITICAL PARTY: LAND, PROPERTY AND FREE ENTERPRISE PARTY

ABSTRACT

In many aspects function, place and existence of political parties have always been an important factor in Turkish political life. Political parties arouse as expressing a

* Bu makale Dernekten Siyasal Partiye: Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi (T.E.S.T.) isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, ayca-yenilmez@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-1895-5476>).

political idea, on one hand day give opinion about their existing period on the other hand they can be function as deducing about the future. From this standpoint, Land Property and Free Enterprise Party draws a very remarkable picture in terms of the political ideas that founding cadre revealed. Because the founders of the party set up an association in order to make their ideas pass by, they established a political party, and they started their activities towards this association. Therefore, the Association of Real Estate Owners, which is the foundation of the Land, Property and Free Enterprise Party, is also mentioned.

Keywords: Association, Multi Party Life, Opposition Party, Party, Turkish Political Life.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından bir gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanarak, İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir.¹ Cumhurbaşkanı İnönü, Celal Bayar'ı Başbakan olarak görevlendirmiş ancak Bayar'ın kısa bir süre sonra görevden çekilmesi sebebiyle 25 Ocak 1939 tarihinde Refik Saydam, başbakanlık koltuğuna oturmuştur.² Söz konusu dönem içerisinde Almanya, Polonya'yı 1 Eylül 1939'da istila etmiş ve İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. İngiltere ve Fransa'nın, Almanya'ya savaş ilan etmesiyle savaşın etki alanı genişlemiş ve savaş tüm dünyayı derinden sarsan bir hal almaya başlamıştır.³ Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na karşı olan tutumu ise ülkenin işgale uğramasına izin vermemek ve savaşa dahil olmamak üzerine kurulmuştur.⁴

Söz konusu dönem içerisinde Türkiye'nin ekonomisi tarıma dayanmaktadır ve bu nedenle de nüfusunun büyük bir kısmını tarımla uğraşan kesim oluşturmuştur. Dolayısıyla devletin savaş sebebiyle sayıları bir milyonu bulan erkeği askere alması, tarım üretiminde ciddi bir azalışı da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte üretim hızla düşmeye devam ederken, çiftçi tahılını karborsaya vermeye başlamış ve bu durumdan sadece tarım sektörü değil, imalat sanayisi de ciddi bir yara almıştır.⁵ Yaşanan tüm olumsuzlukları

¹ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2011, s. 519. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1938, s.1.

² Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 232.

³ 1 Eylül 1939'da başlayıp, 8 Mayıs 1945'de Avrupa'daki bölümü nihayete eren savaş 6 yıl boyunca tüm yalnız Avrupa'yı değil tüm dünyayı sarsmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Akşin, **a.g.e.**, s. 233.

⁴ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I:1919-1980**, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 387.

⁵ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.140-142.

önlemek için özellikle savaş döneminde CHP hükümetleri, ülkenin iktisat politikasını belirlerken iki önemli husus üzerinde durmuşlardır. Bunlardan biri ülkede oluşan mal kıtlığının yarattığı sorunları gidermek bir diğeri ise bu sorundan beslenen bazı kişilerin aşırı kazanç elde etmelerini önlemektir. Söz konusu sorunları gidermek amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Refik Saydam Hükümeti'ne ekonomi ve savunma alanlarında geniş yetkiler veren "Milli Müdafaa Kanunu" kabul edilmiştir.⁶ Kanun, 26.01.1940 tarihinde ve 3780 yasa numarasıyla yürürlüğe konulmuş,⁷ bu sayede hükümet sanayi ve maden işletmelerini kontrol etme, üretim ve işletme açısından değişiklik yapabilme gibi çeşitli yetkiler elde etmiştir. Ayrıca ücretli iş yükümlülüğü, çalışma saatlerinin uzatılması, ödenen ücretlerde sınırlandırmaya gidilebilmesi, ithalatta ve ihracatta asgari fiyatları belirleme, temel malların ise vesikalar aracılığıyla dağıtımını yapma gibi yetkiler de hükümetin elde ettiği kazanımlardan sayılabilmektedir.⁸ Milli Müdafaa Kanunu bir diğer adıyla ise Milli Korunma Kanunu'nda, 1940 ve 1945 yılları arasında 4 kez; 18 Ocak 1940 ile 15 Haziran 1960 tarihleri arasında yürürlükte kaldığı süre boyunca ise toplamda 13 kez değişiklik yapılmıştır.⁹

Milli Korunma Kanunu'nun, 1.¹⁰ ve 2.¹¹ maddelerinde hangi sebep ve şartlar altında uygulanacağı açık bir biçimde ifade edilmiştir. Söz konusu maddelerde de belirtildiği üzere Milli Korunma Kanunu'nun uygulanma şartı, ülkenin seferberlik veya harbe girişine bağlanmıştır. Kanunun hayata getiriliş amacı ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzasıyla çıkarılan kararnamede şu biçimde açıklanmıştır:¹² "3780 numaralı Milli Korunma Kanununun birinci maddesinde derpiş edilen hallerde nazaran Avrupa'daki harp hali,

⁶ İsmet Binark, **Türk Parlamento Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi- VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943)**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 117.

⁷ **Resmî Gazete**, 26 Ocak 1940, s.13213.

⁸ Murat Koraltürk, "Türkiye Ekonomisi", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C.17, s.591.

⁹ Öztürk Erdoğan, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.IV, Sayı:11, s.147.

¹⁰ "Madde 1 – Fevkalade hallerde Devletin bünyesini İktisat ve Milli müdafaa bakımından takviye maksadıyla İcra Vekilleri Heyetince, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve salahiyetler verilmiştir. Fevkalade haller şunlardır: A – Umumi veya kısmi seferberlik – Devletin bir harbe girmesi ihtimali, C – Türkiye Cumhuriyeti'ni de alakalandıran yabancı Devletlerarasındaki harp hali." Ayrıntılı bilgi için bkz. **Resmî Gazete**, 26 Aralık 1940, s. 13213.

¹¹ "Madde 2 – İcra Vekilleri Heyeti, fevkalade hallerin zuhuruna binaen, bu kanunla kendisine tevdi edilen vazife ve salahiyetlerin ifa ve istimaline lüzum hâsıl olduğunu görünce derhal kanunun tatbikine başlayarak keyfiyeti ilan ve Türkiye Büyük Millet Meclisine arz eder." Ayrıntılı bilgi için bkz. **Resmî Gazete**, 26 Aralık 1940, s. 13213.

¹² **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30-18-1-2-90-16-9-3780/030-18-01-02-90-16-9.

*memleketimizin iktisadi bünyesinde tesirler yapmağa başladığından sözü geçen kanunda derpiş edilen fevkalade salahiyetlerin ihtiyaç nispetinde tatbikine geçilmesine İcra Vekilleri Heyetinin 19.2.940 içtimaında karar verilmiştir.” Öngörülen şekilde Milli Korunma Kanunu çerçevesinde devlet yönetimi, birtakım tedbirlere başvurarak ülkede var olan ya da olması muhtemel sorunları engellemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda devletin yetkili mercileri tarafından, gerekli görülen mal veyahut malzemelere el konulmuştur. Söz konusu malzemeler çeşitlilik göstermekle birlikte bazen saman, bazen ot dahi olmuştur.*¹³

Bu dönemde Refik Saydam Hükûmeti, Milli Korunma Kanunu doğrultusunda fiyatları denetim altında tutarak ekonomideki gidişatı denetlemeyi tercih etmiştir. Hükûmet, söz konusu politikasında başarılı olmuş fakat ithalatta yaşanan sorunlar nedeniyle pek çok mal ortadan kalkmış ve karaborsa yüzünü iyiden iyiye göstermeye başlamıştır. Ancak Başbakan Refik Saydam’ın vefatı üzerine ise 9 Temmuz 1942 tarihinde yerine Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir. Yeni kurulan hükümet sıkı fiyat denetimi uygulamasını değiştirerek, fiyatları serbest bırakmıştır. Yaşanan bu değişim en çok tüccar ve sanayiciyi olumlu etkilemiş ancak dar gelir sahibi kesimin ekonomik durumu daha da kötüleşmiştir.¹⁴

Ekonomik durumun dışında Türkiye’nin siyasal yaşamına bakılacak olunursa en büyük değişimlerden birinin, 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili seçimi olduğu göze çarpmaktadır. Zira seçim, pek çok ilki ve tartışmayı da beraberinde getirmiş, ülke tarihindeki “tek dereceli seçim sisteminin” uygulandığı ve birden fazla partinin katıldığı ilk ve tek milletvekili genel seçimi olmuştur.¹⁵ Türkiye, 1946 seçimleri ile birlikte çok partili siyasal hayata fiili olarak geçiş yapmış ve Başbakanlık koltuğuna Recep Peker oturmuştur.¹⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin uluslararası boyutuna bakıldığında ise Türkiye açısından, savaş sonrası oluşturulacak olan düzene dâhil olmanın bir zorunluluk haline geldiği ifade edilebilir. Zira 1945 senesine gelindiğinde İkinci Dünya Savaşı’nın nasıl sonuçlanacağı görülmeye başlanmış ve bu sebeple dünyaya yeni bir şekil verilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

¹³ BCA, 30-18-1-2-97-111-14.

¹⁴ Akşin, a.g.e., s. 236.

¹⁵ Cemil Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.528; Seçimin sonucunda CHP 397 milletvekili, DP ise 61 milletvekili ile T.B.M.M.’de temsil hakkı kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012, s. 8.

¹⁶ Akşin, a.g.e., s.245.

Bu noktada özellikle ABD ve Sovyetler Birliği'nin iki büyük başat güç olarak ortaya çıkmasıyla, aralarındaki diplomatik münasebetler ciddi bir önem kazanmış ve bu yeni yönelim dünyanın gidişatını tamamen değiştirmiştir. Savaş sonrası, özellikle 1947 senesinin başına kadar ABD ve Sovyetler Birliği iyi derecede diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür ancak bu tarihten sonra söz konusu iş birlikleri yavaşça ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu süreçte Amerikan kamuoyunda yaratılan “kıızıl tehlike” korkusuyla hem halkın hem de yöneticilerin Sovyetlere olan bakış açısında ciddi bir değişim yaşanmaya başlanmıştır. Yaşanan bu değişimin ilk somut göstergesi, dönemin ABD Başkanı Harry Truman'ın 12 Mart 1947'de ABD Kongresi'nde yaptığı konuşma olmuştur. Konuşmasında Truman, ilk kez dünyanın iki kutuplu ideolojinin arasında bölünmek üzere olduğundan bahsetmiş ve Başkanın söz konusu konuşmasıyla ortaya çıkan “Truman Doktrini”, Amerikan Kongresi'nde “Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Yasası” olarak yasalaşarak 22 Mayıs 1947'de Truman'ın imzasıyla yürürlüğe girmiştir.¹⁷ Doktrin sayesinde ABD, Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik açıdan yardım etmeyi kabul etmiş ve bu sayede Sovyet tehdidinin Yunanistan ve Türkiye'yi etkilememesi amaçlanmıştır.¹⁸ Böylelikle dünya iki zıt düşüncenin etrafında kutuplaşmaya ve ülkeler birbirinin tarafı ya da düşmanı haline gelmeye başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Türkiye'nin yaşadığı iç ve dış olaylar Gayrimenkul Mal Sahipleri Derneği'nin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi'nin (T.E.S.T.) dernek yapısından çıkarak bir siyasi partiye dönüşmesi ve bu partileşme ihtiyacının hangi nedenlerden kaynaklandığı, değişimin sonuçlarının ne olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Üzerinde detaylı bir çalışma bulunmayan T.E.S.T. Partisi, hem fikirleri hem de partinin kurucularıyla ilginç bir profil çizmiştir. Ancak partinin genel yapısının ve durumunun anlaşılabilmesi için öncelikli olarak dernek halinde gerçekleştirilen faaliyetlerinin ve bu derneğe hâkim olan fikir yapısının incelemesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla söz konusu çalışma iki ana bölüme ayrılarak önce Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin incelenmesi, ardından da T.E.S.T. Partisi'nin oluşumu irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmayı oluşturmak amacıyla arşiv belgelerine, parti ve derneğin kurucularının anı ve kitaplarına ayrıca dönemin gazetelerine yer verilmiştir.

¹⁷ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I:1919-1980**, Baskın Oran (ed.), s.528-530.

¹⁸ Akşin, a.g.e., s.240.

1. Gayrimenkul Sahipleri Derneği

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de yarattığı ekonomik, sosyal, siyasal yansımalar son derece derin ve sarsıcı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında 1945 öncesi ve sonrası Türk siyasal hayatında gerçekleşen değişim aslında toplumun yaşadığı değişimin bir tezahürü niteliğindedir. Söz konusu sebepler yalnızca siyasal alanda farklılık yaratmakla kalmamış, toplumun her kesimini de çeşitli şekillerde etkilemiştir ve yaşanan hadiselerin sonucu olarak pek çok dernek ortaya çıkmıştır. Dönemin koşulları sebebiyle gayrimenkul sahipleri de zarar gördükleri iddiasıyla bir dernek çatısı altında toplanma gereği duymuşlardır.

Gayrimenkul Sahipleri Derneği ilk önce, 19 Kasım 1946 tarihinde Gayri Menkul Mal Sahipleri Derneği adıyla kurulmuştur.¹⁹ Daha sonra ise adı değiştirilerek, Gayrimenkul Sahipleri Derneği halini almıştır.²⁰ Dernek merkezi ise 1946 tarihli Dernek tüzüğünde; Galata, Ömer Abit Han, kat: 4 no:10 numaralı adres olarak belirtilmiştir.²¹

Dernek, "Mülkiyet Mecmuası" adında bir yayın organına sahiptir. Gayrimenkul Sahipleri Derneği yönetim kurulu, söz konusu mecmuanın adının neden "Mülkiyet" olarak seçildiğini aynı mecmuada açıklamıştır. Yönetim kuruluna göre ülkede "mülkiyet terbiyesi" eksiktir, hükümet mülkiyet ve tasarruf haklarını koruma noktasında ihmalkâr davranmıştır böylelikle Dernek tasarruf hak ve hürriyetinin korunması amacıyla mecmuanın adını "Mülkiyet" koymayı uygun görmüştür.²² Gayrimenkul Sahipleri Derneği Başkanı olan ve bir dönem Ankara Belediye Başkanlığı görevini de üstlenen Asaf İlbay²³, mecmuayı çıkararak neyi hedeflediklerini,

¹⁹ Süreyya İlmen, **Teşebbüslerim ve Reisliklerim**, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1949, s.234.

²⁰ Ö. Kürşad Karacagil, **Süreyya İlmen'nin Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s.186.

²¹ **BCA**, 490-1-0-0-600-76-9 Lef 23. Fakat daha sonra 1948 yılında yaşanan bir değişiklikte Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin genel merkezi Beyoğlu, Küçükkapı İpek Sokak no:4 adresi olmuştur bkz; **Mülkiyet Mecmuası**, 5 Mayıs 1948, S.2, s.16.

²² **Mülkiyet Mecmuası**, 20 Mart 1948, S.1, s.2.

²³ Asaf İlbay 1882 yılında Selanik'te dünyaya gelmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın arkadaşlarından olan Asaf Bey Hendese-i Mülkiye-i Şahane Mektebi Mezunudur ve harp madalyası sahibidir. Aydın, Adana, Konya, Adalar, Aydın, Çanakkale, Balıkesir de Müfettiş Yardımcılığı, Bitlis Nafia Baş Mühendisliği, Bayındırlık Vekâleti Bayındırlık Umum Müdür Yardımcılığı, Bayındırlık Umum Müdürlüğü, Ankara Belediye Başkanlığı ve 3.Dönem Bilecik Milletvekilliği gibi önemli görevler icra etmiştir.14 Ocak 1957 tarihinde vefat etmiştir bkz. Cem Kılıç, **Türk Siyasal Hayatında Muhalefet (1945-1950)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015, s.395; Ayrıca bkz. **Habertürk**, 09.11.2014, <http://www.haberturk.com/kultur->

yine aynı mecmuada açıklamaktadır. İlbay'a göre Mülkiyet Mecmuası, mülkiyet hakkının bireyler tarafından özgürce kullanılmasını sağlamak, gayrimenkul sahiplerini tek bir çatı altında birleştirerek, ekonomik, kültürel ve sosyal bakımdan kaynaşmalarını sağlamak amacıyla var olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İlbay, mecmuanın yine gayrimenkul sahiplerine tavsiyelerde bulunmak, sorunlarını çözmek, sigorta ve kredi işletimlerinde yol göstermek gibi pek çok işlevi olacağını da eklemiştir.²⁴

Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin karşı çıktıkları esas husus, ülkede söz konusu dönem içerisinde uygulanan Milli Korunma Kanunu'dur. Kanun'un, Gayrimenkul Sahipleri Derneği'ni ilgilendiren en temel noktası 30. ve 31. maddeleridir. Bu sebeple Dernek, yayımladığı her yazıda ya da dernek yöneticileri tarafından fırsat bulunan her mecrada Milli Korunma Kanunu'nun 30 ve 31. maddeleri hedef alınmıştır. Derneğin en çok karşı çıktığı Milli Korunma Kanunu maddesi olan 30. maddeye²⁵ genel olarak bakıldığında; dönemin kira bedellerinin, Korunma Kanunu'nun çıkarıldığı tarih olan 1940 senesinin kira bedellerinden fazla olamayacağı belirtilmiş ve böylelikle gayrimenkullerin kiralarına bir sınırlama getirilerek kira serbestliği ortadan kaldırılmıştır. 31. maddede²⁶ ise hükümetin gerekli gördüğü maddelerin, azami fiyatlarını tespit etmekte görevli olduğu ve bu doğrultuda da hükümete her türlü malumatın verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Korunma Kanunu çerçevesinde, söz konusu maddelerle yasaklanan kira bedelini artırma faaliyetine karşı dönemin hükümetlerinin oldukça sert bir tutum sergiledikleri gözlemlenebilmektedir. Örneğin 1948 tarihinde eski Sinop Milletvekili Dr. Bahattin Gökdemir hakkında, kira bedelini arttırmaktan dava açılmıştır.²⁷

Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin yönetim kadrosu tarafından, derneğin kuruluşuna ortam hazırlayan etkenler net bir biçimde açıklanmıştır. Yönetim kadrosu öncelikle zaman içerisinde mal sahiplerinin ve mülklerinin gelirleriyle geçinen yüzbinlerce vatandaşın hayat pahalılığının git gide artması sebebiyle ciddi acılar çektiğine dikkat çekmiştir. Yaşanan bu ekonomik dar boğaz sebebiyle mülk sahiplerinin mülklerini onaracak parayı bulamadıkları, mallarının harap olduğu ve bu sebeple sık sık mülklerin çökerek vatandaşların can verdiği ya da yaralandığı ifade edilmiştir. Yaşanan hadiselerin temel nedeninin Milli Korunma Kanunu olduğu, Kanun sebebiyle mülk sahiplerinin büyük üzüntü yaşadığı şu satırlarla ifade edilmeye çalışılmıştır:

sanat/haber/1007642-ataturkle-iligili-57-yillik-sir-ortaya-cikti; **Akşam**, 09.11. 2014, <http://www.aksam.com.tr/yasam/ataturkle-iligili-57-yillik-sir-ortaya-cikti/haber-352647>.

²⁴ **Mülkiyet Mecmuası**, 20 Mart 1948, S.1, s.2.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Resmî Gazete**, 26 Aralık 1940, S.4417.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Resmî Gazete**, 26 Aralık 1940, S.4417.

²⁷ **BCA**, 30-10-0-9-52-26/030-10-00-00-9-52-21.

“Şehirlerin imarına yardım eden büyük mal sahipleri de toprağa döktüğü servet ve sermayesinin sifıra düştüğünü görmeye kanunun hükümlerine karşı ruhunda isyan duymaya başlayan bazı mülk sahiplerinin gözleri karardı, saçları dikenleşti, kanuna itaat duygusu azaldı. Çünkü bu kanun haksızdı, adaletsizdi, yalnız bir takım vatandaşı gözetiyordu. Daha doğrusu hükümet bu kanunla mal sahibi kesesinden kiracılara lütuflar ve ihsanlar yapıyordu. Mülk sahibinin türlü ve devamlı müracaatlarına kulak asmıyordu. Haklı davasını münferiden kazanamayacağını anlayınca bir dernek kurdu, tasarruf haklarının iadesi vekâletini bir nizamname ile bu derneğe verdi.”²⁸

İfade edilen hususlar doğrultusunda kurulan cemiyet, adının duyulmasıyla kamuoyu tarafından tanınan isimler üzerinde de ilgi uyandırmaya başlamıştır. Nitekim derneğin aktif üyelerinden ve bir süre de başkanlığını yapmış olan Süreyya İlmen²⁹ anılarında bu konuya dikkati çekerek, derneğe neden dâhil olduğunu açıklamıştır. Süreyya İlmen, gayrimenkul sahiplerinin haklarını savunmak amacıyla bir derneğin kurulduğunu haber alır almaz hemen gidip kaydolduğunu çünkü mülk edinme ve tasarruf haklarını kullanamadıklarını, bu durumu değiştirmeyi amaçlayan Derneğin ses çıkaran tek kuruluş olarak hayata geçirildiğini belirtmiştir.³⁰

²⁸ **Milli Kütüphane**, 1948 AD 1812; Gayrimenkul Sahipleri Derneği, 6 Kasım 1948 Cumartesi günü Kadıköy’de..., s.3-4.

²⁹ Süreyya İlmen, 1874 yılının Nisan ayında Karadağ’ın Podgoriçe (Podgorica) şehrinde doğmuştur. Babası, II. Abdülhamit’in Seraskeri olan Rıza Paşa’nın oğlu yine Serasker olan Mehmed Rıza Paşa’dır. Ailesinin askeriye içindeki yüksek konumu kendisine yine askeri alanda pek çok avantaj sağlamıştır. Yine bu avantaj sayesinde genç yaşlarda Avrupa’yı görmüş, ve 27 yaşında Tuğgenerallik rütbesine yükselmiştir. 6 Eylül 1895 yılında Yüzbaşı Salih Bey’in kızı Adalet Hanım ile evlenmiştir ve üç çocuk sahibi olmuşlardır. Paşanın oğullarından Hayri Bey, Atatürk’ün eşi Latife Hanımın kız kardeşi Vecihe hanımla evlenirken, kızı ise Latife Hanımın erkek kardeşi İsmail Bey ile başarısız bir evlilik yapmıştır. Fakat Maria Violet’ten de 3 erkek evladı daha bulunmaktadır. Farklı alanda faaliyet göstermiş olmasına rağmen en dikkat çekici özelliklerinden birisi, Osmanlı Devleti’nde askeri havacılık konusundaki icraatlarıdır. Millî Mücadele’ye destek olmak için Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadıköy şubesi başkanlığını üstlenerek şube vasıtasıyla Anadolu’ya çeşitli yardımlar göndermiştir. Faaliyet alanlarının çeşitliliği konusunda pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Süreyya Sineması, Süreyya Plajı ve Yoğurtçu parkıdır. Ticari faaliyetlerine ise; Süreyya Mensucat Fabrikası, İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası üyeliği, İstanbul Sanayi Birliği Başkanlığı gösterilebilirken, siyasal alandaki faaliyetlerine; Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası milletvekillikleri ile Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi başkanlığı birer örnektir olarak sayılmaktadır. 6 Şubat 1955 tarihinde 81 yaşındayken Kadıköy’ün Moda semtinde vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Kürşad Karacagil, **Süreyya İlmen’in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

³⁰ İlmen, **Teşebbüslerim ve Reisliklerim**, s.234-236.

Gayrimenkul Sahipleri Derneği tüzüğünde dernek kurucuları şu şekilde açıklanmıştır; Asaf İlbay (eski Ankara Şehremini), Zühtü Sabit Bilimer (tüccar), Ferit İbrahim Yurtsan (Doktor), Muzbiryen Artin (Doktor), Abdulhalim Faik Yüce (avukat), Hüsamettin Kavalalı (hukuk mezunu) olarak belirtilmiştir.³¹ Dernek tüzüğünün 10.maddesinde belirtildiği üzere: “*Dernek, merkez yönetim kurulu kararı ile İstanbul il hududu içinde şubeler açabilir.*”³² Zira bu maddede Dernek, İstanbul ili dışında bir örgütlenme gerçekleştirilmeyeceğini beyan etmiştir.

Ulaşılan bilgi ve belgeler doğrultusunda, Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin en eski faaliyeti 1946 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yolladıkları mektuptur. Milletvekillerine hitaben yazılan mektupta, Millî Korunma Kanunu'nun çıkarılışından itibaren kira hakkındaki hükümleri sebebiyle pek çok mal sahibinin ciddi sorunlar yaşadığı ifade edilmiştir.³³ Gayrimenkul Sahipleri Derneği, Korunma Kanunu'nun kaldırılması ya da düzenlenmesi meselesi üzerindeki çalışmalarının yanı sıra başka alanlarda da faaliyet göstermiştir. Buna en iyi örnek Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin, Bayındırlık Bakanlığı'nın düzenlediği Birinci Türk Yapı Kongresi'ne davet edilmeleridir. Gayrimenkul Sahipleri Derneği üyeleri arasından seçilen delegeler, yüksek mühendis olan Asaf İlbay ve yine yüksek mühendis olan Sami Arım olmuştur.³⁴ Derneğe ait bir diğer faaliyet ise 1947 senesinde basılan “İstanbul Belediyesi Nasıl İdare Edildi- İstanbul Belediyesi Müstakil Olmalı ve Reisi de Halk Tarafından Seçilmelidir” isimli broşürdür.³⁵ Söz konusu çalışma, 15 sayfadan oluşmakta ayrıca İstanbul Belediyesi'nin halk tarafından seçilmesi gerektiği fikrine ayrıntılı bir biçimde yer vermektedir.

Dernek yönetimi, kuruldukları günden itibaren mal sahiplerinin tasarruf haklarını korumak ve çektikleri sıkıntıları gidermek için mücadele ettiklerini belirtmiştir. Bu doğrultuda kanuni yollar kullanılarak, hükümetle iletişim kurmak üzere çeşitli teşebbüslerde bulunduğu, broşürler bastırılarak mal sahibinin ellerinden alınan haklarının geri verilmesi konusunda gayret gösterdikleri vurgulanmıştır. Ancak ifade edildiği üzere Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin esas gayesi, dokunulmaz olarak kabul edilen tasarruf haklarının taraflara iade edildiğini görmektir. Bu sadece Derneğin esas gayesi değil ayrıca Anayasal bir hak olması sebebiyle de mal sahibine iade edilmesi zorunludur.³⁶

³¹ **BCA**, 490-1-0-0-600-76-9 Lef 23. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Mülkiyet Mecmuası**, 15 Haziran1948, S.5, s.12.

³² **Mülkiyet Mecmuası**,15 Temmuz 1948, S.5, s.12.

³³ **BCA**, 490-1-0-0-600-76-9 Lef 17.

³⁴ **Mülkiyet Mecmuası**, 20 Mart 1948, S.1, s.15. Ayrıntılı bilgi için bkz. **BCA**, 490-1-0-0-526-2110-1-1 Lef 1.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. **BCA**, 490-1-0-0-600-76-9.

³⁶ **Mülkiyet Mecmuası**, 20 Mart 1948, S.1, s.6.

Gayrimenkul Sahipleri Derneği bakış açısına göre, gayrimenkul sahibi olmak sadece anayasal bir hak değil, dini açıdan da oldukça doğaldır ve dolayısıyla bu hakkın korunması hususunda adım atılması son derece meşrudur. Söz konusu ifadeleriyle Derneğin yaptığı ya da yapacağı faaliyetler neredeyse “tanrısal bir hakkın” savunulması olarak ifade edilmiştir. Bu doğrultuda tasarruf haklarının kullanılması, savunulması, istenmesi ve mücadele edilmesi son derece tabii bir hakkın ifa edilmesi olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Dernek bu biçimde bir tutum sergilemenin yalnızca dinen meşru değil, toplumun yüzyıllardır süren çeşitli mistik inançlarının da dışavurumu olduğunu eklemiştir. Dernek, mülklerinin kullanım hakkını koruyarak hem dinen caiz bulunan bir meselenin icrasını gerçekleştirdiğini iddia etmiş hem de bir kültür taşıyıcısı vazifesi görerek çeşitli ritüellerin devam ettirilmesi görevinin üstlenildiği ifade edilmiştir. Bu sayede derneğin üstlenmiş olduğu vazifelere dini yönden ve kültürel bakımdan da önem atfedilmiştir.³⁷ Vurgulanan diğer önemli nokta ise Türklerin hürriyet sevgisinin temelinde yatan esas unsurun toprağına olan sevgi ve bağlılığından gelmekte olduğudur. Zira Gayrimenkul Sahipleri Derneği yöneticilerinin ifadelerine göre Türkler, istiklal ve toprak bütünlüğü uğruna ölür ve öldürür. Dolayısıyla istiklal ve toprak bütünlüğünün temelinde tasarruf ve mülkiyet haklarına olan bağlılık yatmaktadır. Bunun dışında hiçbir fikrin benimsenemeyeceği gibi, köylerde yaşanan sınır ve arazi kavgalarında ölenler de Türk köylüsünün mülkiyet meselesine olan bağlılıklarını göstermektedir.³⁸

Gayrimenkul Sahipleri Derneği yönetim kadrosu, sadece mülkiyet haklarının öneminden bahsetmemiş, pek çok siyasi ve idari konuda da fikir beyan etmişlerdir. Bu hususta Derneğin ısrarla vurguladığı önemli fikirlerinden biri, ABD ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi olmuştur. Şu da belirtilmelidir ki Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin içinde bulunduğu dönem itibariyle ABD'ye yakın bir dış politika benimsenmekte ve kamuoyu bu noktada ABD yanlısı bir bakış açısı benimsemektedir.³⁹ Genel olarak

³⁷ “Dünyada mekân ahirette iman atasözü Türk İslam âleminin meskene ve dolayısıyla bayındırlığa verdiği öneme işaret eder. Bir bina yapılırken temeline para koymak âdeti altının toprağın kalbi demektir. Bütün kıymetlerin toprağına munkalip olacağına delildir. Uğur sayılır ve ferağat tavsiye eden bir felsefedir. Eski bir devri yaşatmak rolü de başkadır. Temelde kan akıtmak içtimai bir yardımdır. Yurdun korunmasını hedef tutan yüksek bir hedeftir.” bkz. **Mülkiyet Mecmuası**, 20 Mart 1948, S.1, s.2.

³⁸ **Mülkiyet Mecmuası**, 20 Mart 1948, S.1, s.2.

³⁹ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, Avrupa'nın koruyucusu haline gelmiştir. Aynı dönem içerisinde Türkiye'ye karşı Sovyet tehdidinin artması ve boğazlar ile ilgili taleplerin seslendirilmesi sebebiyle Türkiye ABD'nin desteğini kazanma ihtiyacı hissetmiştir. ABD'de Sovyet tehdidini iyi değerlendirerek Türkiye'yi desteklemeye karar vermiş, bu karar Türkiye açısından da mutlulukla karşılanmıştır. Bu doğrultuda 1946 tarihinde ABD savaş gemileri Türkiye'ye gelmiş ve bir sonraki sene komünizmin yayılmasının önüne geçmek amacıyla Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye

incelendiğinde Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin, Amerika Birleşik Devleti'ne karşı olan tutumunun oldukça ılımlı olduğu söylenebilmektedir. Zira özellikle Mülkiyet Mecmualarında sık sık ABD hakkında olumlu cümleler sarf edilmiş, yapılacak olan olası iş birliklerini destekleyici bir tutum takınılmıştır. Örneğin Mülkiyet Mecmuası'nda "İktisadi Kalkınma" başlığı altında ABD ile ilgili görüşlerini belirten Asaf İlbay, ülkenin milli kaynaklarıyla ciddi bir atılım sağlanamayacağını dolayısıyla dışarıdan bir desteğe ihtiyaç duyulduğunu not düşmüştür. Bunun yanında Amerikalıların ülkeye büyük miktarda sermaye sağlamalarının tehlikeli olacağı görüşüne de şiddetle karşı çıkmaktadır. Çünkü yapılacak olan muhtemel iş birliği siyasi ya da askeri alanlarda değil, iktisadi alanda olacağı için herhangi bir sorun teşkil etmeyecektir. Ayrıca İlbay tarafından ABD, sadece bir sermaye sahibi ülke değil aynı zamanda "demokrasi âleminin güneşi" olarak da tanımlanmıştır.⁴⁰

Tüm tanımlamalarının dışında çeşitli öneriler de sunan İlbay, askeri yardımlar açısından Türk generallerin anlayış göstermeleri gerektiğini, Amerikalılardan askeri teknikler öğrenip karşılığında, bizimde kahramanlık dersi vermemiz gerektiğini ilave etmiştir. Siyasi yardım alanında, dış işlerimiz uzağı gören bir bakış açısıyla gururlu ama samimi bir ilişki içine girmelidir. Vatandaşın millî bir birlikle Amerika'ya el uzatması gerekmekte hükümet ise hesaplı ve verimli bir şekilde hazırladıkları kalkınma planı ile Amerikalıların karşısına çıkmalıdır. Ayrıca İlbay, atılacak tüm adımlar için gereksiz endişelerin bir kenara bırakılarak hareket edilmesini de temel nokta olarak saymaktadır. Ek olarak, Türkiye'de bulunan tüm bankalar, büyük ticaret, sanayi ve inşaat şirketleri birleşerek bir iktisadi kalkınma bankası veya şirketi kurmalı Hükûmette de bu girişimi desteklemelidir. Kurulacak olan bu müessesenin temsilcileri Amerika'ya gitmeli, sermayedarlarla görüşmelidir. Basın ise Türk-Amerikan işbirliğini destekleyici yazılar, haberler yapmalıdır. Gerekirse bir "Türk-Amerikan İş Birliğini Hazırlama Derneği" kurularak ilişkiler geliştirilmelidir. ABD'nin ise çok okunan gazetelerinde ciddi ve devamlı yazılar yazarak iki ülke arasındaki iş birliğini desteklemesi yeterli görülmektedir.⁴¹ Asaf İlbay yazısına son noktayı şu şekilde koymuştur:⁴²

"Yarının büyük Türkiye Cumhuriyeti adına Amerika'ya varalım, dünyada itibar ve şeref kazanmış Türk yükselişi emel ve gayesiyle Amerika'ya koşalım. İyi niyetle iktisadi plan ve programımızı verelim, yayalım. İcap ederse bu programın

yardım edileceği duyurulmuştur. Böylece Türkiye, ABD'nin başını çektiği Batı Blok'una daha da yaklaşmıştır bkz. Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s.165.

⁴⁰ **Mülkiyet Mecmuası**, 8 Nisan 1948, S.2, s.16.

⁴¹ **Mülkiyet Mecmuası**, 15 Ocak 1949, S.8, s10.

⁴² **Mülkiyet Mecmuası**, 15 Ocak 1949, S.8, s10.

mahallen tetkiki ve daha verimli bir şekilde konulmasını birlikte etüt ederek tekemmül ettirelim ve tatbik sahasına konulmak için lazım gelen her şeyi yapalım: Kurtuluş yolu budur, yükseliş çaresi budur, refah ve saadet yolu yine budur. Evet, tam bir Türk-Amerikan iş birliği.”

Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin, Amerika hususunda fazlasıyla olumlu bir tutuma sahip oldukları aşikârdır. Komünizm konusunda ise Dernek, oldukça sert bir tavır takınmıştır. Söz konusu tutumları oldukça makuldür çünkü Türkiye’de bu dönemde kamuoyunca genel olarak ABD taraftarı bir tutum sergilenmiş, Sovyetler Birliğinin karşısında yer alınmıştır.⁴³ Dönemin şartlarına uygun olarak -ABD yanlısı tutumları gereğince de-Gayrimenkul Sahipleri Derneği, komünizmi fazlasıyla zararlı bir siyasi düşünüş biçimi olarak kabul etmekte ve komünizmi “Bolşevik” kavramıyla ifade etmektedir. Çünkü Derneğe göre, Bolşeviklikte mal sahibi olma hakkı yoktur ve tüm mallar devlete aittir, devlet her binaya ya da odaya istediği kiracıyı oturabilir veya çıkartabilir, vatandaşın kendi malını dilediği biçimde kullanma hakkı bulunmamaktadır. Dernek, Bolşeviklik olarak tanımladıkları bu sistemin karşısına zıttı olarak demokrasi kavramını koymuştur. Dolayısıyla Dernek bakış açısına göre, demokrasiyle yönetilen ülkelerde durum ifade etmiş oldukları kaosu tam tersidir.

Dernek adına yayınlanan bir kitapçıkta, Derneğin başkanı Asaf İlbay komünizm konusunu işlemiş ve kendi fikirleri doğrultusunda kavramın tanımını yaparak okuyucuya sunmuştur. İlbay açısından Bolşeviklik kavramı, şu şekildedir:⁴⁴

“Büyük arazi sahiplerinin öldürülüp veya yaşatarak çiftliklerini parçalayıp köylülere taksim etmek, bir fabrikanın sahibini öldürüp veya yaşatarak fabrikayı amele arasında taksim edip işletmek, ormanları devletleştirmek, madenleri devletleştirmek, velhasıl her şeyi devletleştirmek, kimsenin elinde bir şey bırakmamak, nihayet bir ev sahibini öldürüp veya yaşatarak malını mülkünü taksim edip, bedava odalarında oturmak, bir zengini yaşatmamak,

⁴³ 1946 yılının gazetelerinde Sovyetler Birliği'nin Boğazların denetiminin ortaklaşa yapılmasını istediği, Kars ve Ardahan yöresinin SSCB denetimine bırakılmasının talep edildiği gibi çeşitli haberler sık sık yer almaya başlamıştır. Çıkan haberler doğrultusunda anti-Sovyet propagandası baş göstermiş ve bu yaklaşım kamuoyunun geneli tarafından benimsenmiştir. 1950’li yıllarda ise Türkiye tamamen ABD çizgisine kaymış ve her türlü sol akıma karşı olmak, Sovyet karşıtı bir tutum izlemek neredeyse ulusal bir politika haline almıştır. bkz. Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, Ankara, İmge Kitapevi, 2008, s.30-31.

⁴⁴ Süreyya İlmen, **13 Sene Mahrum Bırakıldığımız Mukaddes Tasarruf Haklarımıza 3 Sene Sonra Kavuşacağız**, Eti Basımevi, İstanbul, 1953, s.4.

otomobillerde gezdirmemek, arılarına elmaslar, bilezikler taktırmamak velhasıl işte böyle bir âlem yaratmak!"

Ancak Asaf İlbay tarafından kaleme alınan yazıda dikkat çeken esas husus, komünizmin tek tip insan yaratma çabası olduğunun ileri sürülmesidir. Bu doğrultuda komünizmin Türkiye'ye uymamasının en büyük sebebi olarak, nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman olması gösterilmektedir. Çünkü Müslümanların, on parmağın onunun da bir olmadığına dair inançları söz konusudur. Hatta tezlerini savunmak açısından "El-Kasibü Habibullah", "kazanan kimse Allah'ın sevgili kuludur" anlamına gelen hadisi şerifi öne sürmüş, Müslümanların namuslarıyla çalışarak tasarruf haklarına riayet ettiklerini belirtmiştir. Zira İlbay'ın iddiasına göre Müslümanlar, tasarruf hakkını mukaddes bir hak olarak görmektedirler ve bu hakkı tanımayanlar sadece Bolşevik zihniyeti besleyenlerdir.⁴⁵ Buradan hareketle anti-komünist yaklaşımın Müslümanlar tarafından benimsenmemesinin doğal olduğu bir sonuç olduğu yorumu getirilebilmektedir.

Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin önemli bir üyesi olan ve Mülkiyet Mecmuası'nda da sık sık yazı yazan Ruşeni Barkın⁴⁶ da Bolşeviklik⁴⁷ konusuna değinmiştir. Barkın, Türkiye'de bir takım komünistlik faaliyetlerinin var olduğunu ve bu amaçla gizli teşebbüslerde bulunduğunu iddia etmiştir. Barkın'a göre bir ülkede komünizmin destek bulabilmesi için fabrika hâkimiyetinin olması ve bu hâkimiyet sebebiyle işçi sınıfının toprak ve bina mülkiyetine sahip olmaması gerekmektedir. Oysa Türkiye'de, bir fabrika hâkimiyeti olmadığı gibi topraksız, yersiz, evsiz olan büyük bir işçi

⁴⁵ A.g.e., s.5.

⁴⁶ Hasan Ruşeni Barkın, 1884 yılında Girit'in Hanya şehrinde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Hüseyin Sadi, annesinin adı ise Seyide'dir. 1906 senesinde kurmay yüzbaşı olarak Osmanlı ordusunda göreve başlamıştır. Fransızca, Rusça, Farsça, Yunanca dillerini bilen Barkın, askerlik ve diploması konularında da uzmanlaşmıştır. Daha sonra Kars Konsolosluğunda kâtiplik, Kudüs'te 2.sınıf konsolosluğu görevlerini ifa etmiştir. Uzun senelerden sonra yurda döndüğünde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 4,5.ve 6. Donem Samsun Milletvekilliği yapmıştır. 25 Nisan 1953 tarihinde ise vefat etmiştir bkz. **T.B.M.M. Albümü 1920-2010**, T.B.M.M. Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, C.1, 2010. Fakat Ruşeni Barkın'ı farklı kılan, Teşkilatı Mahsusa'nın önemli bir üyesi olarak çeşitli faaliyetlerde bulunmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, "Ey Tarihçi Belgen Kadar Konuş: Belgesel Bir Teşkilatı Mahsusa Öyküsü ", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Vol.3, No.243, 171-214.

⁴⁷ İlginç olan husus şudur ki; Ruşeni Barkın, mütarekeden sonra İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan'da, Bolşeviklerle anlaşmak konusunda bir öneri sunmuş ve bu önerisi telgraf aracılığı ile Mustafa Kemal Atatürk'e de iletilmiştir. Bizzat Atatürk tarafından Ankara'ya davet edilmiş ve bir hafta boyunca kendisiyle ikamet etmiştir. Bu ziyaretin sonucunda Bolşeviklerle anlaşmak konusundaki görüşünü Atatürk'e iletmış ve onay almıştır bkz. Koçak, **a.g.m.**, s 171-214.

sınıfı da mevcut değildir. Dolayısıyla ülkede, komünizm sistemine de gerek yoktur. Bununla birlikte ülkeye getirilmeye çalışılan komünizm sistemi, Moskova'dan yardım gören birkaç "vatansız" kişiden fişkırana adeta bir "beladır". Barkın, komünizmin ancak tüm hak ve hürriyetleri yok ederek kendine bir yer edindiğini hatırlatmıştır. Bu sebeple hakkı ve hürriyeti korumak için komünizmin "boğulması" ve böylelikle "yok edilmesi" gerekmektedir.⁴⁸ Ruşeni Bakan'ın komünizmi "yok edilmesi gereken bir bela" olarak tanımlaması uç bir bakış gibi görünse de İkinci Dünya Savaşı sonrası kutuplaşan dünyada taraf olan ülkeler "komünist faaliyet" olarak tanımladıkları davranışlara karşı oldukça sert tutumlar sergilemişlerdir. Bu ülkelerden biri de Türkiye'dir. Türkiye'de 4 Aralık 1945'te İstanbul'da Tan gazetesi ve sol içerikli kitap satan yayınevlerinin tahrip edilmesiyle başlayan anti-komünist yaklaşımlar 16 Aralık 1945'te iki sol parti ve iki işçi derneğinin kapatılmasıyla devam etmiş ve "komünist" oldukları gerekçesiyle büyük çaptaki tutuklamalara başlanmıştır. Komünizm bir yandan şeytanlaştırılırken, ABD "kusursuz bir kurtarıcı" olarak görülmüş ve bu düşünce biçimi kamuoyundan oldukça destek almıştır. Tam da bu hava içerisinde 1947 Truman Doktrini ve 1948 Marshall Yardımı Türkiye'nin gündemine geldi ve söz konusu gelişmeler çok ufak bir sol muhalefetin haricinde tüm ülkede kabul görmüştür.⁴⁹ Ayrıca anti-komünist tutum çerçevesinde hareket eden sadece Türkiye olmamış bu yaklaşımın mimarı olan ABD'de de komünistler fişlenmiş ve devlet memuru olmaları yasaklanmıştır. ABD karşıtı cephenin lideri olan Sovyet Rusya'da ise kapitalizmi savunanlar, akıl hastanelerine kapatılmış ya da Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir.⁵⁰

Barkın, uzun senelerden beri yürürlükte olan Milli Korunma Kanunu'nun mülkiyet düşmanlığına ve bunun doğal bir sonucu olan komünizme yol açtığını da ileri sürmüştür. Ülkedeki kiracılar, uzun zamandan beri oturdukları meskenleri sahiplenmiş ve mülkiyet kavramının neredeyse iptal edildiğine inanmış, böylelikle komünizm taraftar bulma şansı elde etmiştir. Hatta mahkemeler ve kanunlar da bu durumu körükleyici tavır takınmışlardır.⁵¹ Benzer görüşleri Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin başkanlığını yürüten Süreyya İlmen'de sık sık dile getirmiştir.⁵² Şu da eklenmelidir ki Türkiye'de gelişen anti-komünist tutum kendine has bir duruş sergilemektedir. Türkiye'de komünizm karşıtlığını sürdürenler mülk sahibi temsilciler değil,

⁴⁸ **Mülkiyet Mecmuası**, 15 Ağustos 1948, S. 6, s. 6.

⁴⁹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I:1919-1980**, Baskın Oran (ed.),s.493-494.

⁵⁰ Emre Kongar, **Tarihimize Yüzleşmek**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011, s, 183.

⁵¹ **Mülkiyet Mecmuası**, 15 Ağustos 1948, S.6, s. 6.

⁵² **Mülkiyet Mecmuası**, 15 Kasım 1948, S.7, s. 7.

Cumhuriyeti kuran milliyetçiler ve taşra kökenli milliyetçi-muhafazakârlar olduğu ifade edilmektedir. Oysa Balkan ülkelerine bakıldığında, özel mülkiyet ve etrafında şekillenen kurumları “muhafaza” etme amacı olan kesimler önemli siyasi aktörler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu tarz bir durumun Türkiye’de karşılığı olmamış, muhafazakârlık bu noktada kendini Cumhuriyeti kuran seküler milliyetçi elitler ve onların eğitim kurumlarında eğitim görmüş taşra kökenli milliyetçi muhafazakârlar tarafından temsil edilmiştir.⁵³ Dolayısıyla “mülkiyet” kavramı üzerinden Milli Korunma Kanunu’nun komünizme yol açtığını iddia etmek oldukça güçtür.

Gayrimenkul Sahipleri Derneği, Millî Korunma Kanunu ile mücadeleyi genel amacı gibi görmekte ve bu sebeple kanunu yaratan siyasi parti olan Cumhuriyet Halk Partisi’ne (CHP) karşı sert bir tutum takınmaktadır. Örneğin Asaf İlbay’a göre CHP, 25 yıldır ülkeyi idare eden, her şeye adeta pembe bir gözlükle bakmaya alışan, bilginin ve tecrübenin kendilerinde toplandığına inanan adamlar bütünüdür.⁵⁴ Süreyya İlmen’e göre ise ülkedeki hayat pahalılığının temel sebebi CHP’nin başında bulunan İsmet İnönü’dür.⁵⁵ Hatta Derneğin, CHP karşıtı tutumu öylesine sertleşmiştir ki 1950 yılında gerçekleştirilecek olan genel seçimlerde -Milli Korunma Kanunu’nun kaldırılması konusunda herhangi bir faaliyet gösterilmezse- üyelerden Demokrat Parti’yi (DP) desteklemeleri isteneceği notu düşülen bir telgraf CHP Genel Başkan Vekilliğine gönderilmiştir.⁵⁶

Gayrimenkul Sahipleri Derneği’nin CHP karşısındaki sert tutumunun, DP için geçerli olduğu söylenemez. Örneğin Dernek tarafından DP’nin, halkı demokrasiye hazırladığı ve siyasi hakların kıymetini öğrettiği ileri sürülmüştür.⁵⁷ Bununla birlikte Derneğin genel tutumu DP’nin muhalefette olduğu süreçle, iktidarda olduğu dönem arasında değişiklik göstermektedir. Bir başka örnek ise ABD ile olan ilişkiler üzerinedir. Zira Dernek Amerikalılar ile olan dostluğun, Celal Bayar ve DP sayesinde Türk Milletine nasip olduğunu ve bu dostluktan büyük mitler beslenmesi gerektiğini iddia edilmiştir.⁵⁸ Ancak Derneğin, genel olarak DP ile ters düşülen dönemlerde bile CHP aleyhine kullanılan üslubu DP’ye karşı kullanmadığı aşikârdır.

⁵³ Yüksel Taşkın, “Anti-komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Milliyetçilik**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 621.

⁵⁴ **Mülkiyet Mecmuası**, 15 Ocak 1949, S.8, s. 3-4.

⁵⁵ **Milli Kütüphane**, 1952 AD 1886, Milli Korunma Kanunu Gayrimenkul Sahipleri Derneği, s.9-10.

⁵⁶ **BCA**, 490-1-0-0-600-76-9 Lef 12.

⁵⁷ **Mülkiyet Mecmuası**, 15 Kasım 1948, S.7, s.2.

⁵⁸ **Milli Kütüphane**, 1955 BD 131; Süreyya İlmen (Paşanın) Vatandaşlara Beyannamesi.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus da Gayrimenkul Sahipleri Derneği faaliyetlerinin 1959 yılına kadar devam ettiği, bu tarihten sonra ise Derneğin herhangi bir izine rastlanmadığıdır. Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin elde edilen 1959 tarihli son mektupları ise TBMM milletvekillerine gönderilmiş ve bu mektupta kiralar hususundaki talepler yinelenmiştir.⁵⁹

Tüm çalışmalarının dışında Gayrimenkul Sahipleri Derneği sadece CHP ve DP hükümetlerine karşı mücadele etmemiş, zaman içerisinde kendisine karşı kurulduğunu iddia ettiği derneklerle ilgili de faaliyetlerde bulunmuştur. Bu dernekler Kiracılar Derneği ve Tüccar Derneği'dir. Gayrimenkul Sahipleri Derneği, Kiracılar Derneği'nin Millî Korunma Kanunu'nun 30.maddesi lehine tavrı takınmaları sebebiyle "yavuz kiracı ev sahibini bastırır" şeklinde bir nitelendirmede bulunmuşlardır. Kiracılar Derneği'nin söz konusu tutumu sebebiyle bu kuruluş, Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin hedeflerinden biri haline gelmiştir.⁶⁰ Gayrimenkul Sahipleri Derneği, Tüccar Derneği'ne karşı ciddi derecede cephe almış ve iki derneğe olan yaklaşımlarını da şu cümlelerle açıklığa kavuşturmuşlardır: "*Bizim kiracılardan başka büyük düşmanımız daha vardır o da Tüccar Derneğidir...*"⁶¹ Her iki dernek ile ilgili Gayrimenkul Sahipleri Derneği üyeleri tarafından sık sık yazılar yazılmış ve yapılanmalarının temel nedeninin Millî Korunma Kanunu'nun kaldırılmasını önlemek olduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla söz konusu iki dernek, Millî Korunma Kanunu taraftarı oldukları gerekçesiyle Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin şimşeklerini üstlerine sık sık çekmişlerdir.

2. Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi (T.E.S.T.)

Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin en temel amacı daha önce de değinildiği üzere Millî Korunma Kanunu'nun kaldırılması ve kira fiyatlarının hükümet denetiminden kurtarılmasıdır. Söz konusu amaç doğrultusunda Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin tüm faaliyetleri sonrası, derneğin yönetim kadrosu tarafından bir siyasi parti olarak mücadelelerine devam etme kararı alındığı görülmektedir. Neticede Gayrimenkul Sahipleri Derneği, 30 Eylül 1949 tarihinde siyasal bir partiye dönüşerek⁶² Türk siyasal hayatına Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi olarak dâhil olmuştur. Cemil Koçak'a göre T.E.S.T. Partisi'nin kurulmasının temel amacı, Millî Korunma Kanunu sebebiyle

⁵⁹ **Millî Kütüphane**, 1959 AD 1569; Gayrimenkul Sahipleri Derneği Neşriyatından Sayın Mebuslarımıza.

⁶⁰ **Mülkiyet Mecmuası**, 15 Temmuz 1948, S.5, s.16.

⁶¹ Süreyya İlmen, **13 Sene Mahrum Bırakıldığımız Mukaddes Tasarruf Haklarımıza 3 Sene Sonra Kavuşacağız**, s.18.

⁶² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952, s.736.

mağdur olan ev sahiplerinin, bu mağduriyetlerine son vermektir. Zira ev sahiplerinin bakış açısına göre her şeyin fiyatı artış gösterirken kiralara belirli bir fiyatta dondurulması, son derece adaletsiz bir uygulama olmuştur.⁶³ Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi; Mercan Mahallesi, Mühürdar Emin Paşa Sokak 34/3, Beyazıt/İstanbul'da kurulmuştur. Parti kurucu ve yöneticileri Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin yöneticileri ile aynıdır. Bu isimler şöyledir; Süreyya İlmen, Asaf İlbay, Ruşeni Barkın, Zühtü Bilimer, Sabri Sunar, Osman Nuri Güler, Asım Günç⁶⁴, Ferit İbrahim Yurdsan, Muhsin Nezihi Eğilmez, Nazmi Baykal'dır.⁶⁵ Parti'nin genel başkanı Süreyya İlmen, as başkanı Asaf İlbay, başkan yardımcısı Ruşeni Barkın, umumi kâtibi ise Zühtü Bilimer.⁶⁶ Partinin yayın organı yoktur ancak Emlak Sahipleri Gazetesi'nden faydalanıldığı ifade edilmiştir.⁶⁷ Merkezi İstanbul olan Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, tüzüğünün 1.maddesine göre kolaylık olması amacıyla "T.E.S.T. Partisi" şeklinde yazılıp okunduğu açıklanmış⁶⁸, parti adının içindeki toprak kelimesi ise vatan, emlak kelimesi mülkiyet ve tasarruf, serbest teşebbüs kelimesi de hürriyet ve şahsi teşebbüs anlamına gelmektedir.⁶⁹

T.E.S.T. Partisi'nin açılış töreni, Kadıköy'de bulunan Süreyya Sineması'nda 22 Ekim 1949 tarihinde yapılmış ve parti beyannamesi genel sekreter Zühtü Bilimer tarafından açıklanmıştır.⁷⁰ Törende genel idare kurulu üyesi olan Süreyya İlmen, partinin gayelerini ifade eden bir konuşma yapmıştır. Söz konusu konuşmaya göre partinin başlıca hedefi şöyledir; mülkiyet ve tasarruf haklarına riayetinin temininin sağlamak, sermaye sahipleri ve işçiler arasında bir dostluk bağının temin edilmesine gayret göstermek, demokrasi alanında ilerlemeyi gaye edinmek.⁷¹ Partiye göre dostluk bağının gelişmesi ihtiyaç sahibi kesimlere iş vermek, ucuz mesken temin etmek ve sağlık kurumları yapmaktan geçmektedir. Bu sayede ülkede genel bir dayanışma sağlanmış olunur. Tıpkı devlet gibi iş sahipleri de kazançlarının belli bir kısmını düşkün kişilere vermeli böylelikle toplumda adalet de sağlanmış olunur. Fakat böyle bir adaletin gelişebilmesi ancak şahsi teşebbüsün gelişmesine bağlıdır. Şahsi teşebbüsün gelişmesiyle de milli servet

⁶³ Koçak, **a.g.e.**, s.518.

⁶⁴ İlhami Soysal, "Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985- 1996, s. 2016.

⁶⁵ **Türkiye'de Siyasi Dernekler II**, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1950, s. 565.

⁶⁶ **A.g.e.**, s. 577

⁶⁷ Tunaya, **a.g.e.**, s.736-737.

⁶⁸ **A.g.e.**, s. 578.

⁶⁹ Naki Cevat Akkerman, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara,1950, s. 61.

⁷⁰ **Yeni Sabah**, 23 Ekim 1949, s. 2.

⁷¹ **Cumhuriyet**, 23Ekim1949, s. 2.

artış gösterir, böylece hem sermaye korunur hem de genel servet düzeyinde artış sağlanır. Ayrıca varlıklı kişiler, ihtiyaç sahiplerine yardım ettiği takdirde, sermaye sahipleri ile diğer toplumun kesimleri arasında da zorunlu bir iş birliği ortamı doğmuş olur.⁷²

T.E.S.T. Partisi beyannamesinde, neden bir parti olarak vücuda geldiği açık bir biçimde ifade edilmiştir. Bu beyannamede Milli Korunma Kanunu hükümlerinin devam ettiği ve tüm cabalara rağmen mülkiyet haklarının kullanılmadığı belirtilmiştir. Bu sebeptendir ki T.E.S.T. Partisi yönetimi, mal sahibi ve kiracı arasında yaşanan sorunları gidermek amacıyla partinin hayata geçirilmesinden önce Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin kurulduğunu, dernekçe tasarruf haklarının korunması için çok çalışıldığını, Mülkiyet Mecmuasının çıkarıldığını ve Ankara'ya delegeler gönderildiğini ifade etmiştir. Yapılan tüm çalışmaların amacı, Milli Korunma Kanunu'nun 30.maddesinin kaldırılması ya da gerektiği şekilde çeşitli düzenlemeler yapılmasının sağlanması olarak ifade edilmiştir. Hatta söz konusu isteklerin ve gösterilen çabaların bazı vekiller tarafından dikkate alındığını ve bazı değişiklik taleplerinin Meclis gündemine getirildiğini fakat hak ve adaletin "CHP politikasına feda edilerek" tasarının gündemden geri alındığı ifade edilmiştir. Bu hadiselerden ötürü artık susulmayacağını; adil bir şekilde hak arayarak seslerin daha çok yükseltileceğini ve mal sahiplerine yapılan haksızlıkların ebedileşeceğini düşündüklerinden, tasarruf haklarını korumak için artık siyasal mücadeleye geçmeye karar verdiği vurgulanmıştır.⁷³T.E.S.T. Partisi kurucuları yayınladıkları beyannamede, CHP'ye yönelik ciddi eleştirilerde bulunmuş ve ülkenin gidişatından kaygı duyulduğu için partinin kurulduğu ifade etmişlerdir.⁷⁴ Gayrimenkul Sahipleri Derneği olarak gösterilen çaba ve faaliyetleri siyasal alanda gösterme zorunluluğu hissedilmesinin en temel sebebi, seslerini daha iyi duyurabilmek olduğu kuşkusuz bir gerçektir. Dernek halinde Meclis'e her ne kadar telgraf, mektup, broşür ve hatta delege yollasalar da istedikleri geri dönüşü alamamışlar ve karşı durdukları Milli Korunma Kanunu'nu yürürlükten kaldırtmayı başaramamışlardır. Bundan dolayı Meclis çatısı altına girmek hedeflenerek, söz konusu sorunlara siyasal sistem içinde çare arama yolunun seçildiği aşikârdır.

T.E.S.T. Partisi, 30 Eylül 1949 tarihinde kurulduktan sonra İstanbul ilinde teşkilatlanmaya başlamış ve bu doğrultuda 1950 yılının Mart ayında İstanbul'un ilçelerinden olan Eminönü ve Beşiktaş ilçeleriyle Beyazıt, Kadıköy ve Fatih'te parti ocakları hayata geçirilmiştir.⁷⁵

⁷² Türkiye'de Siyasi Dernekler II, s.593-594.

⁷³ A.g.e, s.570-571.

⁷⁴ A.g.e, s.571.

⁷⁵ Tunaya, a.g.e., s.737.

3. T.E.S.T. Partisi Programı ve Tüzüğü

T.E.S.T. Partisi tüzüğü, 12 alt başlıktan ve 90 maddeden oluşmaktayken,⁷⁶ T.E.S.T. Partisi'nin Programı ise 2 kısımdan oluşan, toplamda 102 madde içeren oldukça detaylı hazırlanmış bir programdır. Söz konusu programın 1. kısmı 10 alt başlıktan ve 57 maddeden oluşurken, 2. kısım 11 alt başlık ve 45 maddeden meydana gelmiştir.⁷⁷

T.E.S.T. Partisi programının 1.maddesinde; partinin milli iradeyi hâkim kılan demokrasi ilkesinin idare prensibi olarak benimsediği belirtilmiştir. 2.maddesinde ise; partinin tam bir demokrasi cumhuriyeti olduğu, insani milliyetperver olduğu, gelenek ve göreneklerle birlikte ahlaki prensiplere bağlı olduğu ve bu sebeple de muhafazakâr bir yapıya sahip olduğu ifade edilmiştir. Bunun dışında partinin ılımlı liberal olduğu, adaletin temel prensipten sayıldığı çünkü bu prensibin Türk Müslüman dininin esaslarından olduğu ileri sürülmüş ve T.E.S.T. Partisi "*topyekûn ıslahatçı iş partisi*" olarak tanımlanmıştır.⁷⁸ Böylelikle programlarının 1. ve 2. maddelerinde partinin fikri yapısı bir anlamda açıklanmış ve ilan edilmiştir. Belirtilmesi gereken husus şudur ki; Batılı muhafazakârların savundukları en temel değer "mülkiyet" kavramıdır. Fakat muhafazakârlar, liberaller kadar mülkiyet kavramına geniş sınırlar atfetmezler. Bu sebeple muhafazakârlar "bırakınız yapsınlar" söylemini ve piyasa ekonomisini kıyasıya eleştirirler buna karşılık ise hayat şartlarının iyileştirilmesi için sınırlı bir mülkiyeti yüceltirler.⁷⁹ Ancak Batılı muhafazakârlara karşı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın da kuramcısı sayılan Ahmet Ağaoğlu, farklı bir bakış açısı geliştirerek liberal-muhafazakâr bir siyasi çizgi takip etmiştir. Ağaoğlu, devletin doğası gereği devletçi olacağını ve devletin müdahalesinin, toplumdaki uyumu sağlama vazifesi görmesi nedeniyle oldukça normal bir tutum olduğunu ifade etmektedir. Devletin bu müdahalesinin en önemli şartı ise iktisadi hayata tamamen nüfuz etmekten ziyade, bir düzenleyici konumda bulunmasıdır. Bu sebeple Ağaoğlu, devletin düzenleyici tavrını aşan müdahaleleri kabul etmez fakat "devleti gözeten bir liberalizm" yaklaşımını benimser.⁸⁰ Ağaoğlu'nun bakış açısı mühimdir zira Gayrimenkul Sahipleri Derneği ve T.E.S.T. Partisi'nde önemli görevler üstelenen Süreyya İlmen, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda da görev almıştır. Bu bakış açısı doğrultusunda hem

⁷⁶ Türkiye'de Siyasi Dernekler II, s.572-592.

⁷⁷ A.g.e., s.593-612.

⁷⁸ A.g.e., s.593.

⁷⁹ Baran Dural, *Türk Muhafazakarlığı ve Nurettin Topçu- Başkaldırı ve Uyum*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2010, s.56.

⁸⁰ A.g.e., s.120-121.

Dernek hem de Parti, devletin ekonomiden tamamen elini çekmeden, özel sektörün karşılayamadığı işleri karşılamasını öngörmüşlerdir.⁸¹

T.E.S.T. Partisi yönetimi parti programlarında, ülke idaresi ve genel işleyiş ile ilgili ilginç fikirler ortaya koymuştur. Söz konusu fikirlere biri de ülkenin memur, milletvekili ve hâkim sayılarının fazla olduğudur. Memur ve milletvekili sayılarının fazla olduğuna inanan T.E.S.T. Partisi, bu sayılarda azalışa gidilmesi gerekliliğini parti programlarının 40.maddesinde savunmuştur. Ayrıca 40.maddenin devamında, içinde buldukları dönemde de uygulanan anayasanın yeterli olmadığı ve günün koşullarına göre demokratik esaslar doğrultusunda tekrar düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Parti kuvvetler ayrılığına taraf olduğunu ve anayasa değiştirilirken ikinci bir meclis kurulması gerektiği fikrini de ileri sürmüştür. Kurulması planlanan bu ikinci meclise “olgunlar meclisi” adı verilmekte ve olgunlar meclisinin üye sayısı 100 kişiden oluşmaktadır. Olgunlar Meclisinin 63 üyesi illerin büyük kongresindeki delegeler tarafından, 25 üyesi üniversite meclisleri, barolar, ticaret ve sanayi odası birlikleri ile emlak sahiplerini temsil eden kesimler tarafından, 12 üyesi ise idari ve askeri kesimden olmak üzere bakanlar kurulu kararıyla seçilerek meclise girişleri sağlanmalıdır. Ayrıca bu meclisin görevleri, anayasaya konulacak olan hükümlerle belirlenmelidir.⁸² Mühim olan husus şudur ki T.E.S.T. Partisi tarafından yapılan “ikinci meclis” fikri, her ne kadar etkili olup olmadığı bilinmese de, 1961 Anayasası ile hayata geçirilmiştir. 1961 Anayasası’nın kabulüyle birlikte TBMM, iki ayrı meclisin bir araya gelmesinden oluşmuş ve bu meclisler; Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmuştur.

İlginç olan bir başka fikir ise Parti programının 69.maddesinde göze çarpmaktadır. 69.maddeye göre 30 yaşına gelen sağlıklı her kadın ve erkek evlenmelidir; sağlıklı ve bekâr olanlara ise ağır vergiler konulmalı, bu kişiler her türlü yardımdan veyahut muafiyetten mahrum tutulmalıdır. Parti yalnızca evlilik kurumunu düzenlemekle kalmamış, kürtaj meselesine de değinmiştir. T.E.S.T. Partisi’ne göre; kasten çocuk düşüren ya da düşürten kimselere karşı ağır ceza uygulanmalı, kürtajla yok edilen çocukların yaşatılması amacıyla ise

⁸¹ Bu noktada belirtilmelidir ki Türkiye’de 1930’lu yılların aydınlarını en çok meşgul eden meselelerden biri devletin ekonomiye olan müdahalesi ve bunun sınırları olmuştur. Zira dönemin şartları itibarıyla “devletçilik” ilkesi beninmiş, ilkenin uygulayıcısı da dönemin iktidar sahibi olan CHP olmuştur. CHP’nin de parti programlarında her ne kadar özel teşebbüs dışlanmamış olursa da devletin ekonomideki rolü ağırlıklı olarak devam etmiştir. Dolayısıyla devletin ekonomi üzerinde ki bu ağırlıklı rolünün liberal bir anlayışı kabul eden siyasi partilerle ters düştüğü söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Uzun, “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi- Journal of Eurasian Studies (AVİD)**, V/2 (2016), 273-305.

⁸² **Türkiye’de Siyasi Dernekler II**, s.599-600.

hükümet ve belediye kurumları oluşturularak doğum için kolaylıklar yaratılmalıdır.⁸³ Partinin, daha öncede belirtildiği üzere muhafazakâr bir bakış açısına sahip olduğu ifade edilmiştir. Muhafazakâr öğreti de “aile” ve “millet” önemli iki unsur olarak görülmüştür. Öyle ki muhafazakârlar, aile ve milleti tanrıya giden yolda kutsal bir durak olarak kabul etmiştir. Muhafazakârlıkta aile mühimdir çünkü aile; özgür toplumun kurucusu aynı zamanda da -bireyler geçmişi hızlı unuttuğundan- geçmişi ve değerleri hatırlayarak gelecek kuşaklara aktaran bir işlev göstermektedir.⁸⁴ Partinin muhafazakâr yapısının gereği olarak, evliliğe sert önlemler getirerek aile yapısını korumaya çalışmaları ve dolayısıyla toplum yapısının bozulmasını engellemek istemeleri doğal bir yaklaşım olarak kabul edilebilmektedir.

T.E.S.T Partisi beyannamesinde, hiçbir şahsi kin ya da ihtirasa sahip olmadan yalnızca ülkenin ve milletin yararına çalışılacağı belirtilmiştir. Zira Parti yönetimine göre ülkede adalet yoktur, CHP ülkede adaleti tesis edemeyerek Anayasaya aykırı hükümler çıkarmak suretiyle çeşitli zümreler yaratmıştır ve vatandaşlar arasında adaletsizliğe neden olmuştur. Söz konusu adaletsizliğin en temel sebebi ise T.E.S.T. Partisi'ne göre, Millî Korunma Kanunu'dur. Kanun sebebiyle pek çok insan mağdur olmuş, karaborsa, vurgunculuk, hayat pahalılığı ciddi surette artmıştır. Kanun, ülkedeki pek çok kesime zarar vermesi dışında, mülkiyet hakkını baltalaması sebebiyle de “Moskova kâbusunu” derinleştirmektedir.⁸⁵

T.E.S.T. Partisi beyannamesinde; Partinin cumhuriyetçi, insani milliyetçi, adalet ilkesine sıkı sıkıya bağlı olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple haklarını çiğneyen her kesim ya da partiyle mücadele etmekten çekinmeyen fakat fikirlerini destekleyen her kuruluşla da ortak bir biçimde çalışılması taraftarı olduğu ifade edilmiştir. T.E.S.T. Partisi ülkede, komünizm fikrinin asla yayılmasına izin verilmeyeceğini ve bu amaçla söz konusu fikrin vatan dışında kalması için çalışılacağı, hayat pahalılığını yenmek üzere mücadele edileceği, tüccarların gedik usulünü⁸⁶ tekrar getirmelerine izin vermeden ortak

⁸³ A.g.e., s.605.

⁸⁴ Dural, a.g.e., s.55.

⁸⁵ Türkiye'de Siyasi Dernekler II, s.567-771.

⁸⁶ Gedik usulü esasen, Osmanlı Devleti'nde tekel ve imtiyaz anlamına gelmektedir. Daha açıklayıcı bir ifadeyle; sahiplerinin yapacağı işi başkalarının yapamaması ve satacağı şeyi başkalarının satmaması koşulluyla, hükümet tarafından bir senet içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesi olarak açıklanmaktadır. Yalnız ellerinde imtiyaz fermanları olan kişilerin sanat veya ticaret yapmasına izin veren bu fermanlar, esnafın sayılarının değişimi, mülk sahiplerinin kiralarının arttırılmaması, gediği olmayanların sanat ve ticaret yapamaması, boşalan gediklerin esnafının çırak ve kalfalarına verilmesi, dışarıdan esnaflığa kimse kabul edilmeyerek çıraklıktan ve kalfalıktan yetiştirilmesi hükümlerini kapsamaktadır bkz. Selahattin Bayram, “Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik

bir çözüm yaratılacağı, tek adamlığın ya da şef kavramının parti tarafından tanınmadığı vurgulanmıştır.⁸⁷

Parti beyannamesinde en dikkat çekici husus, “münevver dindar” taraftarı olunduğunun belirtilmesidir. Bu doğrultuda Parti programında geçen 17. madde ile Partinin “münevver dindar” taraftarı olduğu açıklanmıştır.⁸⁸ Münevver sözcüğünün anlamı “aydın, aydınlatılmış” olarak açıklanmış⁸⁹ ve bu sebeple münevver sözcüğüne ikame olarak, aydın kelimesi de sık sık kullanılmıştır. Osmanlı döneminde, aydın kelimesinin temsilcisi olarak “ulema” sınıfı işaret edilmekteyken, yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte ulema sınıfı yerini “münevvere” terk etmiştir. Bu sebeptendir ki münevver kelimesi bir anlamda ulemadan farklılaşmayı da ifade eder hale gelmiştir. Fakat Batıda “aydın” otoriteye karşı bir figür olarak görülürken, Osmanlı’da “münevver” otoritenin emri altında bir duruş sergilemiştir.⁹⁰ Osmanlı münevveri kendi içinde Batıcı, Osmanlıcı, İslamcı, Türkçü olarak çeşitlilik gösterirken, Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte “aydın” haline gelmesi ve Batıcı kesimin iktidar olmasıyla aydın kelimesine karşılık “Batıcı münevver” kavramının kullanıma girmesine neden olmuştur.⁹¹ Ahmet Emin Yalman, 27 Kasım 1946 tarihinde Vatan gazetesinde yer alan yazısında “münevver gençlikten” bahsederken tahsilli, üniversite mezunu kişileri kastettiğini açıklamış ve ülke kurtuluşunun münevver gençliğin elinde olduğunu belirtmiştir.⁹² Bu açıdan Parti’nin ortaya koyduğu “münevver dindarlık” kavramına bakıldığında, akılcı bir bakış açısıyla dine bağlı olduklarını ifade etmeye çalıştıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira 17. Maddede; münevver dindar taraftarı olduğu açıklanmakla kalınmamış, din ve devlet işlerinin karıştırmayacağını, devlet işlerinin tek merkezinin TBMM olduğu, din işlerinin yerinin insanların vicdanı olduğu ve ibadet hürriyetinin yanında yer aldığı açıklanmıştır.⁹³ Dolayısıyla partinin laik bakış açısıyla “din meselesine” yaklaştığı ve bireysel inançlara saygılı bir tutumu benimsediği ifade edilebilmektedir.

Teşkilatı ve Esnaf Loncaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.21, 2012, s.109-110.

⁸⁷ *Türkiye’de Siyasi Dernekler II*, s.573-574.

⁸⁸ *A.g.e.*, s.595.

⁸⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük (K-Z)*, C.2, Ankara, 1988, s.1609.

⁹⁰ Bayram Ali Çetinkaya, “Meşrutiyet Dönemi (1876-1909) Aydın ve Devlet Adamının/Bürokratının Kimlik Yapısı”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2, 2008, s.77-78.

⁹¹ *A.g.m.*, s.78-79.

⁹² Ahmet Emin Yalman, “Münevver Gençliğin Rolü”, *Vatan*, 17 Kasım 1946.s.1.

⁹³ *Türkiye’de Siyasi Dernekler II*, s.595.

Programlarının19. maddesinde ise T.E.S.T. Partisi'nin çeşitli din ve mezheplere mensup cemaatlerin dini amaçlarla dernek kurmalarına Cemiyetler Kanunu çerçevesinde izin verileceği, dini vakıfların bu teşkilatlara devredileceği, fakat bu kuruluşların asla siyasetle ilgili olmalarına izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Maddenin devamında aslında T.E.S.T. Partisi'nin zihnindeki din ile ilgili yol haritası ya da toplumun sorunlarına yönelik çözüm önerileri, şu şekilde ifade edilmiştir: “*Makbul ve müstahsen olan, ananeler ve milli gelenekler ve göreneklerimizi inhitata sürükleyen, asri taklitçilik ve züppelik gösterileriyle mücadele ederek, millî ahlak akidelerinin sağlamlaşmasına gayret eder*”⁹⁴

4. T.E.S.T. Partisi ve Seçim Faaliyetleri

Akşam gazetesinde 2 Eylül 1949 tarihinde yer alan habere göre, İstanbul'da bulunan siyasi partilere birer yazı gönderildiği ve yazıda, milletvekili ara seçiminin yapılmasının planlandığı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda İstanbul'da mukim bulunan siyasi partilerin, milletvekili ara seçimine katılıp katılmayacaklarının 3 gün içinde bildirilmesi gerektiği, cevap vermeyen partilerin ise seçime girmeyeceklerinin anlaşılacağı ilan edilmiştir. Söz konusu yazışma sebebiyle, İstanbul'da bulunan parti isimleri gazetede açıklanmıştır.⁹⁵ Fakat buradaki esas husus yazının çıktığı tarihten 28 gün sonra T.E.S.T. Partisi'nin kurulmuş olmasıdır. Dolayısıyla Parti'nin ara seçime girme olanağı olmaması ve bu konuda herhangi bir siyasi faaliyette bulunulmamıştır.⁹⁶

T.E.S.T. Partisi, 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilmesi kararlaştırılan milletvekili genel seçimleri için ise aday listesini açıklamıştır. İstanbul'dan seçim yarışına dâhil olunacağı ve aday olacak isimlerin ise şunlar olduğu belirtilmiştir; Süreyya İlmen, Asaf İlbay, Ruşeni Barkın, Zühtü Bilimer, Osman

⁹⁴ A.g.e., s.595-596. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, s.517-518.

⁹⁵ Bu partiler şöyledir; CHP, DP, MP, Kalkınma Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi partisi, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Türk Muhafazakâr Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Yükselme Partisi, Ergenekon Partisi, Köylü ve İşçi Partisi'dir bkz. **Akşam**, 2 Eylül 1949, s.3.

⁹⁶ Ayrıca, 8 Eylül 1949 tarihinde yine Akşam gazetesinde çıkan bir habere göre, İstanbul ili için gerçekleştirilecek olan milletvekili ara seçimine sadece 3 siyasal partinin gireceği ve bu partilerin; CHP, Sosyal Demokrat Partisi ve Türkiye Yükselme Partisi olacağı ilan edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Akşam**, 8 Eylül 1949, s.2. Zira MP ve DP, gerçekleşecek olan ara seçime katılmayacaklarını açıklamıştır bkz. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Basımevi, Ankara,1976, s.58.Ayrıca bkz. **Zafer**,14 Ekim 1949, s.1. Ülkede planlanan milletvekili ara secimi, 16 Ekim 1949 tarihinde 12 il için gerçekleştirilmiştir. Bu iller; Bursa, Bitlis, Erzincan, İçel, İstanbul, Kars, Kastamonu, Manisa, Mardin, Muş, Tokat ve Urfa'dır bkz. Erol Tuncer, **1950 Seçimleri**, TESAV Yayınları, Ankara,2010, s.64. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Zafer**, “İstanbul'da Ara Seçim Faaliyeti”,16 Ekim 1949, s.1.

Nuri Gürler, Sabri Sunar, İbrahim Gür, Asım Günç, Efzaiş Suat Yalçın, Dr. Prof. Şakir A. Ediz, Talat Akdoğan, Karabet Sakaryan, İsak Çiprut, Muhsin Nezih, Doktor Emil Orfandis, Sabri Barlas, Ali Aksel, y. Fehmi Eren, Şeref Hivel, Abdulkadir Can, Nazmi Baykal, Mazlum Tozan, A. Halit Başar'dır.⁹⁷

T.E.S.T. Partisi, 5 Mayıs 1950'de İstanbul Mercan'da bulunan lokalde bir basın toplantısı düzenlemiş ve bu toplantıda as Başkan Asaf İlbay⁹⁸ açıklamalarda bulunarak Partiyi "mefkûre" partisi olarak nitelendirmiştir. Ayrıca büyük partilerin hedefinin iktidar olduğunu fakat hiçbir partinin aleyhinde olmadıklarını, aksine elbirliği ile çalışılmasına taraftar olduklarını açıklamıştır. Ekonomi konusundaki bakış açılarını ise "iktisadi işlerde şahsi teşebbüslere taraftarız" şeklinde açıklayan İlbay, büyük işlerin gerçekleştirilebilmesi için 30 milyar liralık bir bütçeye ihtiyaç olduğunu ve küçük partilerin aktif olması sayesinde söz konusu sermayenin kendiliğinden geleceğini ileri sürmüştür. Bu süreç içerisinde hükümetin sadece sulama işleri gibi işlerde aktif olması gerektiğini, bu gerçekleşirse örneğin Adana gibi yerlerde sulama alanları artırılarak pamuk konusunda Mısır'ın bile önüne geçilebileceğini vaat etmiştir. İlbay konuşmasında ülkede ki yönetim sisteminin merkezîyetçilikten çok, kuvvetli bir âdem-i merkezîyete ihtiyaç duyduğunu ayrıca Partinin en önemli gayesinin köylüyü kalkındırmak olduğunu, azınlık kavramının ortadan kaldırılarak Türk vatandaşı ortak kimliğinde buluşulması gerektiğini ve Kira Kanunu'nun kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu hususlardan en ilginç olanı kuşkusuz başkent ile ilgili ileri sürdüğü görüşler olmuştur. Zira T.E.S.T. Partisi, İstanbul'un Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi olmasını arzuladıklarını ifade etmiş; Ankara'nın ise kültür şehri olarak hayatına devam etmesi gerektiği tezini ortaya atmıştır.⁹⁹ Şu da belirtilmesi gereken bir husustur ki hem Gayrimenkul Sahipleri Derneği hem de T.E.S.T. Partisi olarak, genelde faaliyet alanları İstanbul ili ile sınırlı kalmıştır. Yollanan mektup ya da telgraflarda, ülke adına konuşuluyor olursa da genel bakış açısı daima İstanbul üzerinden yürütülmüştür. Dolayısıyla T.E.S.T. Partisi'nin söz konusu beyanatında İstanbul'un başkent olması gerektiğinin vurgulanması, genel tavırları ile tutarlı bir tutum göstermektedir.

T.E.S.T. Partisi'nin de milletvekili aday listesini açıkladığı ve 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen seçimde; DP oyların %55,2'sini; CHP

⁹⁷ **Akşam**, 29 Nisan 1950, s.1.

⁹⁸ Gazetede ki haberde Asaf İlbay için 'parti başkanı' ifadesi kullanılmıştır. Fakat Partinin genel başkanı görevini Süreyya İlmen yürütmekte, as başkanlığını ise Asaf İlbay üstlenmektedir bkz. **Türkiye'de Siyasi Dernekler II**, s.577.

⁹⁹ **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1950, s.1-3.

%39,6'sını ve MP %4,6'sını¹⁰⁰ almıştır.¹⁰¹ Alınan oy oranlarına göre de DP 416 milletvekili, CHP 69 ve MP 1 milletvekili çıkararak TBMM'de temsil hakkı kazanmışlardır.¹⁰²

Söz konusu dönemde aktif olan siyasi partilerden sadece 3'ü yani CHP, DP ve MP 14 Mayıs 1950 genel seçimine katılmıştır.¹⁰³ Dolayısıyla buradan da anlaşılacağı üzere T.E.S.T Partisi 14 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen milletvekili genel seçimlerine her ne kadar aday listesini açıklamış olsa bile girmemiş ve TBMM'de temsil edilme şansı hiç olmamıştır.¹⁰⁴ Ancak seçimin gerçekleşmesinden bir gün sonra, Vatan gazetesinin köşe yazarlarından olan Sinan Korle yazısında, İstanbul'da saat 17.45'te, 37 numaralı sandıktan T.E.S.T. Partisi'ne 1 oy çıktığını açıklamaktadır.¹⁰⁵ Bu doğrultuda yapılan araştırmalar neticesinde ulaşılan bilgilere göre, T.E.S.T Partisi'nin ne 16 Ekim 1949 milletvekili ara seçimlerine ne de 14 Mayıs 1950 tarihli milletvekili genel seçimlerine katılmadığı ortaya çıkmıştır.

5. T.E.S.T. Partisi'nin Sonu

Gerçekleştirilen genel seçimden sonra Milliyet gazetesinde çıkan bir habere göre T.E.S.T. Partisi'nin, Müstakiller Birliği'ne¹⁰⁶ Milli Kalkınma Partisi ile birlikte dâhil olacağı ve bu sebeple parti liderlerinin sık sık görüştüğü iddia edilmiştir. Hatta 3 partinin birleşmesi ile meydana gelecek

¹⁰⁰ Mete Kaan Kaynar, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006**, İmge Kitapevi, Ankara, 2007, s.83.

¹⁰¹ Tevfik Çavdar söz konusu seçimde, DP'nin %53,3, CHP'nin %39,9, MP'nin %3,1 oy aldığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevfik Çavdar, **a.g.e.** s.20. Fakat Feroz Ahmad ise alınan oy oranlarının, DP'nin %53,59, CHP'nin %39,98, MP'nin %3.03 'nü aldığını ifade etmektedir bkz. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.**, s.66. T.B.M.M.'nin resmi sitesinde ise oy oranları şu şekildedir; DP %52,68, CHP %39,45, MP %3.11. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1950. 18.08.2017.

¹⁰² Erol Tuncer, **a.g.e.**, s.85.

¹⁰³ Seçime katılan siyasi partiler için bkz. **BCA 30-1-0-0-51-309-7 Lef 2**. Erol Tuncer, 1950 Seçimleri, s.13.

¹⁰⁴ Kaynar, **a.g.e.**, s.89.

¹⁰⁵ Sinan Korle, "Dünkü Seçimlerde", **Vatan**, 15 Mayıs 1950, s.9.

¹⁰⁶ Müstakiller Birliği, 5 Nisan 1950 tarihinde İstanbul'da kurulmuş ve hem siyasi parti hem de siyasi amaç güden dernek şeklinde faaliyet göstermiştir. Kurucuları şöyledir; Hazım Dağlı, İsmail Hami Danişment, Fuat Demiroğlu, Akif Erdemgil, Hüsnü Emir Erkilet, Mehmet Semih Günür'dur. Müstakiller Birliği, genel olarak liberal ve muhafazakâr bir bakış açısına sahiptir ve oluşumun temel siyasi hedeflerinden birisi partiler arasındaki uzlaşmayı sağlamaktır bkz. Akkerman, **a.g.e.**, s.62, **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1950, s.1. Tarık Zafer Tunaya, Müstakiller Birliği'nin T.E.S.T. Partisi ile birlikte Liberal Köylü Partisine ilhak ettiğini ve bu sebeple de münfesih addedildiğini ifade etmiştir. Bu sebeple Müstakiller Birliği'nin kapanış tarihi, genel olarak kaynaklarda 1950 senesi olarak ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, **a.g.e.**, s.738.

olan yeni oluşumun liderinin, Rauf Orbay olacağı ileri sürülmüştür. Fakat Rauf Orbay tarafından bu haber tekzip edilmiş; ek olarak Müstakiller Birliği'nin Başkanı İsmail Hami Danişmend, tüzükleri gereği son 30 yılda hükümette her ne şekilde olursa olsun görev almış olan kimselerin aza olarak bile bu birliğe dâhil edilemeyeceklerini, dolayısıyla Rauf Orbay'ın başkanlığa getirilmesinin mümkün olmadığını açıklamıştır.¹⁰⁷

T.E.S.T. Partisi fazla bir siyasi faaliyette bulunamamış¹⁰⁸ ve bir müddet sonra gazeteye yansıyan haberler gerçekleşmeye başlamıştır. Bu doğrultuda 26 Temmuz 1950 tarihli olağanüstü kongresini gerçekleştiren T.E.S.T. Partisi, umumi heyeti tarafından kendini feshetme kararı almıştır.¹⁰⁹ Parti başkanının 31 Temmuz 1950 tarihinde ise resmi makamlara fesih kararını bildirdiği belirtilmiştir.¹¹⁰ 26 Temmuz 1950'de feshedilen T.E.S.T. Partisi ve Müstakiller Birliği, siyasi güçlerini birleştirmeye karar vererek 3 Ağustos 1950'de Liberal Köylü Partisi'ni kurmuşlardır.¹¹¹ Ankara Caddesi, nu: 44/1 İstanbul adresinde kurulan Parti, kurucu kadrolarına Müstakiller Birliği'nden ayrılanların bir kısmı da dâhil olurken, T.E.S.T. Partisi'nin kuruluşunda da görev sahibi olan Asım Günç ve Asaf İlbaş'da yer almıştır. Partinin herhangi bir yayın organı yoktur ve parti tarafından hiç kongre düzenlenmemiştir.¹¹² Ayrıca Liberal Köylü Partisi, hiçbir milletvekili genel seçimlerine katılmamış ve bu sebeple TBMM'de temsil edilme şansına hiç sahip olmamıştır.¹¹³ Liberal Köylü Partisi'nin genel başkanlık görevini kuruluşu olan 3 Ağustos 1950 tarihinden, 1951 yılına kadar İsmail Hamdi Danişmend¹¹⁴ daha sonra kapanış tarihi olan 6 Mayıs 1951 tarihine kadar ise Lutfi Aksu üstlenmiştir.¹¹⁵ T.E.S.T. Partisi'nde as başkanlık görevini yürüten Asaf İlbaş ise Müstakiller Birliği ile ortaklaşa kurulan Liberal Köylü Partisi'nde

¹⁰⁷ *Milliyet*, "Müstakiller Birliği ile Milli Kalkınma ve Toprak Partilerinin Birleşme Teşebbüsü İlerliyor", 9 Haziran 1950, s.2.

¹⁰⁸ Füzûzan Hüsrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1965, s.85.

¹⁰⁹ Kaynar, *a.g.e.*, s.90.

¹¹⁰ *Milliyet*, 31 Temmuz 1950, s.2.

¹¹¹ Kaynar, *a.g.e.*, s.92. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2006)*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006, s.33. Sencer, *a.g.e.*, s.205.

¹¹² Tunaya, *a.g.e.*, s.739.

¹¹³ Kaynar, *a.g.e.*, s.92.

¹¹⁴ İsmail Hamdi Danişmend, 1889 yılında Merzifon'da doğmuştur. Mekteb-i Mülkiye'yi bitirmiştir. Sivas Kongresinde İstanbul temsilcisi olarak yer almıştır. Yazarlıkta yapan Danişmend, Türkiye İlim ve Sanat Cemiyeti'nin de kurucusudur. 1967 senesinde ise vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaynar, *a.g.e.*, s.92.

¹¹⁵ Lutfi Aksu, 1884 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Askeri tıbbiyeyi bitiren Aksu daha sonra patolojik anatomi alanında Profesör unvanının sahibi olmuştur. Esnaf Hastanesi'nin başhekimlik görevini üstlenmiş olan Aksu, yazarlık da yapmıştır. Ayrıca Atatürk'ün na'sına tahnit işlemini yapan yani bedeninin bozulmaması için bir tür ilaçlama yönteminin uygulanması sırasında da görevlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaynar, *a.g.e.*, s.92.

“umumi idare heyeti reisi” görevini üstlenmiş ve yeni partinin beyanamesini bu unvan ile yayınlamıştır.¹¹⁶ Yayınlanan bu beyanamesine göre Liberal Köylü Partisi’nin genel prensipleri ve kurulma amacı şöyledir; demokrasinin ülkede kökleşmesi için iktidara karşı şuurlu ve yeni prensiplere dayanan ve vatandaşları içine alan bir partiye gerek duyan girişimciler, ülkenin 18 milyon köylüsünün kalkınmasını esas umde olarak kabul etmiş ve parti kurulmuştur.¹¹⁷

Beyanamede pek çok konu, neredeyse T.E.S.T Partisi’nin genel görüşlerine uygun olarak eklenmiştir. Örneğin, âdem-i merkeziyet anlayışı gereği olarak, köyün kalkınması için halk meclisleri eliyle kendi sorunlarını kendilerinin çözmesi fikri öne sürülmektedir. Aynı yaklaşım ve öneri, T.E.S.T. Partisi’nin Programında 44.maddede¹¹⁸ yer almaktadır. Yine benzer şekilde Liberal Köylü Partisi demokrasi anlayışları gereği ülke idaresinin kuvvetler ayrılığı prensibine uygun olarak yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrı ayrı kurumlarca idare edilmeleri gerektiği vurgusunu yapmış ve bu amaçla ikinci bir meclis olan “olgunlar meclisi” kavramını öne sürmüştür. Fakat “olgunlar meclisi” önerisi, T.E.S.T. Partisi’nin programının 40.maddesinde¹¹⁹ mevcuttur. Liberal Köylü Partisi, iktisadi iş birliği meselesinde Türk-Amerikan dostluğunu elzem görmektedir. Her ne kadar İngiltere ve Fransa ile de ortaklık yürütülmesi istense de esas ağırlık merkezinin ABD olması gerektiği vurgulanmaktadır. Yine bu açıdan bakıldığında da hem T.E.S.T. Partisi anlayışı ile hem de Gayrimenkul Sahipleri Derneği¹²⁰ ile benzer fikirler üzerinde durulmuştur. Keza Liberal Köylü Partisi tarafından, iktisadi işlerde devletin rolünü yalnızca “koruyucu” olarak belirleyen ve şahsi teşebbüslerin yapamayacağı ağır sanayi işlerini gerçekleştirmesi istenmektedir.¹²¹ Benzer anlayış pek çok noktada T.E.S.T. Partisi tarafından yinelenmiş ve hatta partinin isminde dahi kullanılarak “serbest teşebbüse” olan bağılıkları ilan edilmiştir.

Liberal Köylü Partisi beyanamesinde, diğer siyasal partilere değinilirken Millet Partisi’nin programının iyi olduğu, fakat millet açısından fazlaca benimsenmediği ifade edilmiştir. CHP açısından ise T.E.S.T. Partisi gibi ve hatta Gayrimenkul Sahipleri Derneği gibi oldukça sert bir tutum gösterilerek, kendilerinin tekrar tek parti olmak için her şeyi yapacakları ve ülkeye zarar verdikleri vurgusu yapılmıştır.¹²² Ancak ilginç olan husus 1951

¹¹⁶ Liberal Köylü Partisi, **Liberal Köylü Partisi Beyanamesi**, Cemal Azmi Matbaası, İstanbul,1951, s.14.

¹¹⁷ A.g.e., s.6.

¹¹⁸ **Türkiye’de Siyasi Dernekler II**, s.599

¹¹⁹ A.g.e., s.599

¹²⁰ **Mülkiyet Mecmuası**, 1 Haziran 1948, S.4, s.2

¹²¹ **Liberal Köylü Partisi**, s.11-12.

¹²² A.g.e., s.4-5.

tarihinde yayınlanan beyannamelerinde, 1950 seçimlerini kazanan ve iktidar olan Demokrat Parti'ye karşı hiçbir açıklamada bulunulmamasıdır. Parti tarafından yapılan tek tespit, milletin DP'ye fazlaca oy vermesine CHP'nin şaşırması olmasının yanında, DP'nin de söz konusu sonucu beklememesinin muhtemel oluşudur.¹²³ Liberal Köylü Partisi kurucuları beyannamelerinde, kendilerini dindar olarak tanımlamış fakat hurafe ve batıl inançlardan taraf olmadıklarını bununla birlikte irtica ile mücadele edeceklerini de eklemişlerdir. Partinin siyasi yelpazede ki konumu ise genel olarak şu biçimde açıklanmıştır: *“Ne sağcıyız ne solcuyuz! Doğru yolcuyuz. Bu yol, itidal ve istikrar içinde milli kalkınmaya istikamet verecektir.”*¹²⁴

Liberal Köylü Partisi'nin akıbeti de tıpkı T.E.S.T. Partisi gibi olmuş ve 6 Mayıs 1952 tarihinde kendini fesh ederek, Türkiye Köylü Partisi ile birleşme yolunu seçmiştir.¹²⁵ 1952 senesinde Ankara'da kurulan Türkiye Köylü Partisi'nin kurucu kadrosunda yine Asım Günç ve Asaf İlbay yer almıştır.¹²⁶ Türkiye Köylü Partisi'nin genel başkanlığını ise Remzi Oğuz Arık, Fahri genel başkanlığını Ethem Menemencioğlu ve genel sekreterliği görevini Tahsin Demiray üstlenmiştir. Fakat bu partinin de kaderi diğer partiler gibi olmuş ve 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşerek siyasi hayatına son vermiştir.¹²⁷

Sonuç

Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin 1946 senesinde faaliyete geçişinden Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi'nin 1950 yılındaki kapanışına kadar geçen süreç içerisinde Türk siyasal hayatına dair pek çok çıkarımda bulunmak mümkündür. Çünkü bu tarih aralığı, Türk siyasal yaşamının pek çok yenilikle karşılaştığı, değişim ve dönüşüm yaşadığı, dünya siyasetinin ve genel havasının ciddi çalkantılar içerisinde olduğu bir dönemdir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, dünyadaki pek çok ülke bu savaştan ciddi derecede hasarlı olarak çıkmıştır. Türkiye, bitmesine yakın bir zamanda savaşa dâhil olduğunu açıklamış olsa bile savaşın yansımalarından etkilenmemek adına dönemin hükümet etme görevini üstlenen partisi CHP, çeşitli önlemler almak mecburiyetinde kalmıştır. Alınan sert önlemler sonucunda, ülke her ne kadar savaşa hazırlıklı hale gelmişse de bu durumun halka ve siyasete yansımaları

¹²³ A.g.e., s.4.

¹²⁴ A.g.e., s.14.

¹²⁵ Kaynar, a.g.e., s.92. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, a.g.e., s.740. Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yayınları, İstanbul,1974, s. 206.

¹²⁶ İlhami Soysal, “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul,1985- 1996, s.2016.

¹²⁷ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s.97-98.

oldukça tesirli olmuştur. Alınan en sert tedbirlerden bir de 1940 senesinde yürürlüğe giren Milli Korunma Kanunu olmuştur.

Gayrimenkul Sahipleri Derneği olarak yola çıkan ve genel anlamda Milli Korunma Kanunu'nun kaldırılmasını talep eden yapının, esasen bir "baskı grubu" olarak nitelendirilmesi yerinde olacaktır. Baskı grupları ise kendi içinde farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Her ne kadar bu sınıflandırma kesin çizgilerle gerçekleştirilemese de genel hatlar üzerinden bir ayırım yapmak mümkündür. Bu doğrultuda Gayrimenkul Sahipleri Derneği, baskı gruplarının "ortak menfaatler altında toplanan grup" kategorisine dâhil edilmesi yapısı gereği mümkündür. Zira bu kategoride ana kriter, grup üyelerinin maddi menfaatlerini gözetmektir.¹²⁸ Gayrimenkul Sahipleri Derneği yayınladıkları raporlarında, kuruldukları günden itibaren esas amaçlarının mal sahiplerinin tasarruf haklarını korumak olduğu ifade edilmiştir. Burada hak olarak belirtilen husus, mülklerinin kiralarını özgürce belirleme haklarının olmaması ve bu sebeple de mal sahiplerinin yaşadığı maddi zararlardır. Dernek ve Parti arasındaki bağın ise, baskı grubu ve siyasi parti arasındaki ilişki kategorilerinden olan "yapısal bağ" kısmına dâhil olduğu belirtilebilir. Zira Dernek ve Partinin ilişki içerisinde olduğu hatta Derneğin faaliyetlerinin yetersiz kalması üzerine siyasi mücadeleye girişildiği, T.E.S.T. Partisi'nin beyannamesinde açıklamıştır. Dolayısıyla iki yapının arasındaki bu bağı, sürekli yapısal bir bağ olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

T.E.S.T. Partisi, çok partili siyasi yaşama geçildiği dönemde, CHP'nin siyasi fikirlerinin karşısında yer almıştır. Pek çok meselede DP ile ortak çizgide buluşan Parti, Türk siyasi hayatında sonraki yıllarda da ortaya çıkan muhafazakâr, liberal, milliyetçi ve İslami yönü ağır basan partilerden biri olarak sayılabilmektedir. Ancak şu da belirtilmelidir ki T.E.S.T. Partisi Başkanı olan Asaf İlbay tarafından partinin diğer büyük partilerden iktidarı hedeflemek noktasında ayrıştığını belirtmektedir. Zira T.E.S.T. Partisi, bu sebeple hiçbir siyasi partinin aleyhinde değildir aksine el birliği ile çalışarak ülkede ki sorunların giderilmesi gerektiğine inanmaktadır ifadesi kullanılmıştır.¹²⁹ Bu husustan hareketle T.E.S.T. Partisi'nin dönemin bir başka liberal-muhafazakâr çizgideki DP'den ayrıldığı aşikârdır. Partinin kuruluşunda ki temel amaç Milli Korunma Kanunu'nun kaldırılması için siyasi mecrada mücadele etmektir. Fakat bunun için yoğun bir iktidar olma mücadelesi gözlemlenmemektedir. Oysa DP, 1950 genel seçimlerine gidilen süreç içerisinde oldukça hareketli bir siyasi propaganda süreci yürütmüş, oyların büyük çoğunluğunu alarak iktidar olmuş ve iktidar olma hedefine ulaşmıştır.

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Münici Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, s.211-221.

¹²⁹ **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1950, s.1-3.

Sonuç olarak ifade edilmesi gereken husus şudur ki hem dernek hem de siyasi parti dönemin şartları içerisinde bir ihtiyaç dâhilinde ortaya çıkmıştır. Her ne kadar en temel amacı Milli Korunma Kanunu'nun kaldırılması olsa da T.E.S.T Partisi, Kanun'un kaldırıldığını göremeden dağılmıştır. Ancak Gayrimenkul Sahipler Derneği'nin T.E.S.T. Partisi'nin amaçlarına ulaşmada yetersiz kaldıklarını söylemek, iki yapıyı da oluşturan isimlere haksızlık etmek olacaktır. Amaçlarını gerçekleştirmede başarısız olsa da T.E.S.T. Partisi, kendisinden sonra kurulan benzer düşünüş yapısına sahip siyasi partileri anlamak için de iyi bir örnek teşkil edebilmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA]

Resmi Yayınlar

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012.

Milli Kütüphane, 1948 AD 1812; Gayrimenkul Sahipleri Derneği, 6 Kasım 1948 Cumartesi günü Kadıköy'de..., s. 3-4.

T.B.M.M. Albümü 1920-2010, T.B.M.M. Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, C.1, 2010.

Türkiye'de Siyasi Dernekler II, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1950.

Kitaplar

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1976.

Akkerman, Naki Cevat, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara, 1950.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Binark, İsmet, **Türk Parlamento Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi- VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943)**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.

Dural, Baran, **Türk Muhafazakârlığı ve Nurettin Topçu- Başkaldırı ve Uyum**, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2010.

İlmen, Süreyya, **Teşebbüslerim ve Reisliklerim**, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1949.

_____, **13 Sene Mahrum Bırakıldığımız Mukaddes Tasarruf Haklarımıza 3 Sene Sonra Kavuşacağız**, Eti Basımevi, İstanbul,1953.

Kapani, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007.

Karpat, Kemal, **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Kaynar, Mete Kaan, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006**, İmge Kitapevi, Ankara, 2007.

Keyder, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Koçak, Cemil, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Kongar, Emre, **Tarihimize Yüzleşmek**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011.

Liberal Köylü Partisi, **Liberal Köylü Partisi Beyannamesi**, Cemal Azmi Matbaası, İstanbul,1951.

Oran, Baskın (ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I:1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Sencer, Muzaffer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yayınları, İstanbul, 1974.

Taşkın, Yüksel, “Anti-komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce -Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul,1952.

Tuncer, Erol, **1950 Seçimleri**, TESAV Yayınları, Ankara, 2010.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi Yayını, 2011.

Tökin, Füzulan Hüsrev, **Türkiye’de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965**, Ekin Basımevi, İstanbul, 1965.

Makaleler

Çetinkaya, Bayram Ali, “Meşrutiyet Dönemi (1876-1909) Aydın ve Devlet Adamının/Bürokratının Kimlik Yapısı”, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XII/2- 2008, s.75-120.

Erdoğan, Öztürk, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Beslenme Sorunu”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt:4, Sayı.11, s.147-158.

İlhami Soysal, “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul,1985- 1996, s.2015-2016.

Koçak, Cemil, "Ey Tarihçi Belgen Kadar Konuş: Belgesel Bir Teşkilatı Mahsusa Öyküsü ", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Vol.3, No.243, 171-214.

Koraltürk, Murat, “Türkiye Ekonomisi”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C.17, s.581-597.

Selahattin Bayram, “Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 21, 2012, s.81-115.

Uzun, Hakan, “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi- Journal of Eurasian Studies (AVID)**, V/2 (2016), 273-305.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Mülkiyet Mecmuası

Resmî Gazete

Yeni Sabah

Zafer

Tezler

Karacagil, Ö. Kürşad, **Süreyya İlmen'nin Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

Kılıç, Cem, **Türk Siyasal Hayatında Muhalefet (1945-1950)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

Ansiklopediler ve Sözlükler

Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük (K-Z)**, C. 2, Ankara,1988.

İnternet Kaynakları

Habertürk, 09.11.2014, <http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/1007642-aturkle-iligili-57-yillik-sir-ortaya-cikti>.

Akşam, 09.11. 2014, <http://www.aksam.com.tr/yasam/aturkle-iligili-57-yillik-sir-ortaya-cikti/haber-352647>.